

KUPÁN ÁRPAD

A mozi évszázada Nagyváradon

Partiumi füzetek

47

Kupán Árpád

A MOZI ÉVSZÁZADA NAGYVÁRADON

Kiadja a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság,
a Királyhágómelléki Református Egyházkerület
és a Nagyvárad Római Katolikus Püspökség

**Nagyvárad
2007**

Lektorálta:
Mihálka Zoltán

Szövegkorrektúra:
Mihálka Magdolna

Számítógépes szedés:
Fárcaş-Balogh Piroska

Nyomdai előkészítés:
Szilágyi Gabriella-Enikő

A borítón:

A Nagypiac tér a mozisátorral és a Kereskedelmi Csarnok a Lloyd kávéházzal

Készült
a Bihar Megyei Tanács,
a Nagyváradi Evangélikus-Lutheránus Egyház
és az RMDSZ Bihar Megyei Szervezete
támogatásával

PROLÓGUS

Nagyvárad kultúrtörténetének fontos, de feldolgozatlan szegmentumát próbáltuk feltárni könyvünkben.

A szakirodalom és a források áttanulmányozása arról győzött meg bennünket, hogy a mozi, a filmek az elmúlt száz évben meghatározó szerepet játszottak városunk lakóinak életében. Nem csupán a szórakozást, a kikapcsolódást biztosították, de formálták az emberek gondolkozás- és viselkedésmódját, gyarapították ismereteiket a világról, a természetről, a társadalomról.

A mozi, fénykorában, az emberek életszükségletévé vált. A múlt század első felében Szabó Dezső így írt a moziról: „Megvallom, a mozit nagyobb dolognak tartom a parlamentnél, a monarchia balkán-politikájánál, a nyugdíjtörvénynél, mert újjáéleszti a mesét: hatalmas szociális propaganda. Ha egyszer megtanultunk élni vele, az embert egy ültőhelyében megsétáltatja az egész világon. A legdemokratikusabb esztétikai élvezet, hol a naccsága egy szepegésbe, egy kacagásba rendeződik a konyhaszolgálóval.”

De ez csupán egy aspektusa a kérdésnek, amit a fenti idézetben az író kiemelt. Mi a könyvünkben megpróbáltuk feltárni, bemutatni, hogyan fejlődött, változott, gazdagodott majd hanyatlott és sorvadott el városunkban a moziélet. Hogyan kapcsolódott a mozi az éppen aktuális társadalmi berendezkedés kultúrpolitikájához, sőt hogyan igyekezett a politika a maga szolgálatába állítani azt.

Sokféle anyagot, szakirodalmat, forrást használtunk fel munkánk során, hogy minél átfogóbb képet adjunk városunk kulturális életének erről a területéről.

A ma már nehezen hozzáférhető anyagok összegyűjtését és tanulmányozását elősegítették: Benedek Anna, Bod Péter, Emődi András, Mihálka Zoltán, Mihelfy Péter, Nagy Béla, Péter I. Zoltán, Szeghalmi Örs, Vánkos István, Vesselényi Tibor, Vida Bálint, akiknek az önzetlen segítségért hálás köszönetét fejezi ki

a szerző

I. BEVEZETÉS: EGY KIS FILM- ÉS MOZITÖRTÉNET

A 20. SZÁZAD MŰVÉSZETE

A méltán áldott és átkozott 20. század az emberi társadalom valamennyi szegmentumában mély és gyökeres változásokat hozott, melyek hol pozitív, hol pedig negatív irányban befolyásolták az emberek életét.

Ha az elmúlt századot csupán egy fogalommal próbálnánk meghatározni, akkor erre a legalkalmasabb a mozi – a film lenne.

A film és a mozi (a kinematográfia) ekkor született, fejlődött, virágzott, ért a csúcspontra, de a század végére jelentősége fokozatosan csökkent, egy lett az egyre bővülő, korszerűsödő tömegkommunikációs formák közül.

A kinematográfia a 20. század jellegzetes művészete, új művészeti ág, egyesek a „hetedik művészetnek” nevezik. Ugyanakkor a filmek, a filmezéshez szükséges eszközök gyártása egy új iparágat hozott létre, a filmipart, s a hozzá kapcsolódó forgalmazás a filmkereskedelmet. A film és a mozi, mint tömegkommunikációs eszköz ismereteket terjeszt, informál (vagy félreinformál), tanít, nevel, formál. Mint iparág és kereskedelmi ág, valamint szolgáltató, a gazdasági élet része. A modern tudomány és technika terméke, kortársa a szériagyártásnak, a motorizációnak, majd az automatizálásnak és a kibernetizálásnak.

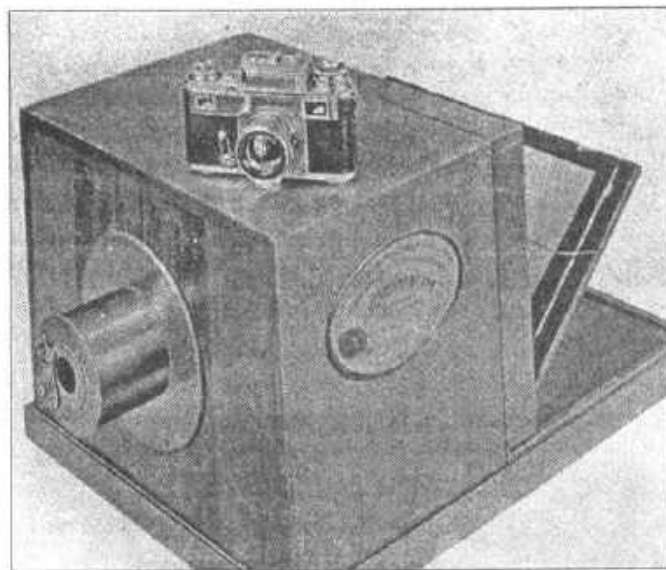
Azonban elsősorban művészet, ha összehasonlítjuk a képzőművészettel, színházzal, zenével, architektúrával és a tánccal, láthatjuk, hogy mindegyikhez kapcsolódik, valamennyiből építkezik, merít, mégis egy önálló művészet, a hetedik művészet, melyben alapvető kapcsolat van a ritmus és a plasztika között. A film a rendező, a szövegíró, a színészek és az operatőr közös alkotása, s annak ellenére, hogy készítésében a filmfelvevő gépnek túl nagy a szerepe, mégsem ipari termelés, gyártás, ha-

nem a modern civilizációból megszülető kollektív művészeti alkotás. A film, mint hetedik művészet joggal aspirál az alapvető művészet címére, sőt az első művészet rangjára, mert összehasonlíthatatlanul a legközvetlenebb kommunikációs eszköz, s a legkülönbözőbb érzelmeket és hatásokat fejez ki, s vált ki a nézőkből.

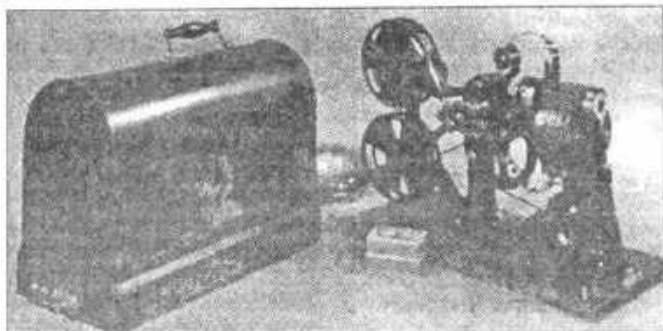
CSODA, A MOZGÓ VILÁG MEGŐRÖKÍTÉSÉNEK BŰVÖLETE

A filmtörténet őskora a 19. század végére és a 20. század első éveire tehető. Mindenekelőtt csoda volt az ősmozi és az ősfilm varázslat, játék a mozgó világ megőrkítésének bűvölete. Az első nézők akkori ámulatát ma már nehezen tudjuk elképzelni, átélni, hisz mi már szinte születésünkkel látunk mozgóképeket.

A mozgó világ megőrkítése csak azután vált lehetővé, miután a valóság múló képét sikerült rögzíteni. Ez a

A Lumière fivérek vetítógépe

felvételt kellett felvenni és levetíteni. (Később, a hangosfilm feltalálása után ez a képsebesség 24/sec-re fog növekedni.) – Az első nyilvános bemutatójukat 1895. július 11-én tartották, néhány meghívott személy előtt. Egy-egy jelenet lejátszása alig tartott egy percnél hosszabb ideig. Ekkor négy képsorozatot vetítettek le:

1. *Vértezett lovasok felvonulása*
2. *Tűzvész, tűzoltók kivonulása, a tűz oltása*
3. *Kovácslegények izzó vasat kalapálnak, majd*
4. *A tüzes vasat vízbe merítik, a feltörő gőzfelhőt hirtelen támadt léghuzat kisodorja.*

A vetítőtávolság öt méter volt, a képek elég sötétek, a nézők közel ültek a vászonhoz, amit egy ajtónyílásban feszítettek ki, s mindkét oldalon helyezkedtek el, megfelelő távolságban.

AZ ELSŐ NYILVÁNOS VETÍTÉS

1895. december 28-án Párizsban a Boulevard des Capucines 14. szám alatt lévő Grand Café kávéház alagsori Indián szalonnak nevezett biliárdtermében, amely körülbelül száz személy befogadására volt alkalmas, a Lumière testvérek megtartották az első nyilvános vetítést, melyen a belépőjegy 1 frank volt, s a vetítés kb. 20 per-

cig tartott. Az első napon három-négy előadást tartottak, s összesen 33 jegy kelt el. A következő műsort mutatták be:

1. *A Tuillerák szökőkútja*
2. *A civakodó bébi*
3. *A vonat érkezése*
4. *Háborgó tenger, partot csapkodó hullámok*
5. *Munkások távozása a Lumière gyárból, egy kocsi követi őket*
6. *Egy parti séta.*

A Lumière testvérek első műsoraiban még a híradó jellegű jelenetek uralkodtak, ők még nem akartak többet és mást, mint a képpé vált eleven élet rubul ejtését, és e rabmadár gombnyomásra újjáélesztését. Az ősi moziműsorok nézőinek sem kellett még mese, még túlon túl elég volt nekik a friss csoda, hogy az eloltott villanyú kávéházban szemek elé varázsoltak valamit, ami távoli volt, s mégis ott láthatták, ami kép volt és mégis élet, fénykép volt és mégis mozgott. Leírhatatlan elragadtatással gyönyörködtek a megelevenedett képekben, olyan látványosságokban, amelyeket a valóságban, az utcán, a természetben figyelemre sem méltattak. Talán azért volt mindez, mert megéreztek az új látványban az emberi szellem új diadalát, az új varázslást, a repülő pillanatok fogvatartását, a bádogdobozba konzervált mozgást, az élet új halhatatlanságát, s valami nagy emberi vakmerőséget, a mozgófénykép csodálatos ugrását, a tér és idő roppant távolságain is át. A mindennapi életből vett jelenetek lenyűgöző, mámorító hatást keltettek. A természetes felvételek mindennél erősebben ragadták meg képzeletüket. A szökőkút szökdecslő sugarainak, porló vízgyöngyeinek játéka a szélben és a napsütésben, a tengerpart szikláit, zátonyait csapkodó hullámok ritmikus tombolása, a napfényben szikrázó vízcseppek, ragyogó víztaraj, fehér tajték. De ugyan olyan érdekfeszítő látvány volt számukra a kisbaba etetése, vagy a munkások távozása a gyárból, a szerelmes pár sétája a vízparton. A

legnagyobb döbbenetet a vonat érkezését bemutató kép váltotta ki, a nézők felé robogó vonat látványa egyeseket ijedt félrehúzódsra készítetett, s amikor a mozdony elkanyarodott és megállt, megkönnyebbült kacagásban törték ki.

Az első, nem túl sikeresnek bizonyult vetítésnek hamar elterjedt a híre, s a következő napokban, hetekben egyre többen s többen látogatták a vetítéseket, s csakhamar sikeres vállalkozásnak bizonyult ez a kezdeményezés. Álljon itt egy sokatmondó adat: egy hónap alatt a napi bevétel 33 frankról 2500-ra nőtt. Sikerüket nemcsak a diszkrét, de hatásos reklámnak köszönhatték, hanem előbb Franciaországban, majd Európa számos országában, végül a többi kontinensen is megszervezett bemutató vetítéseiknek is, amit gazdag repertoárjuk tett lehetővé. Már induláskor mintegy 80 kész filmmel rendelkeztek, s az 1897-es katalógusukban már 358 filmet sorolnak fel: tájfelvételek, városi jelenetek, politikai- és katonai események. Ezek részben utólag beállítva készültek, de a nézőknek az az érzése, hogy a történet nagy pillanatainak a szemtanúi lehettek. Louis Lumière fő érdeme nem az volt, hogy megalkotott egy olyan készüléket, amellyel érzékelhetően jobbminőségű vetítést biztosított, mint a konkurensei, hanem hogy olyan magas minőségű repertoárt nyújtott, melyhez fogható akkor nem létezett, s amely hatalmas vonzóerőt gyakorolt a nézőkre. Lumière kiszabadította a filmfelvevő gépet abból a cellából, melybe Edison zárta, megsétáltatta azt a városokban és a természetben, megörökítve vele a szelet, a napsütést, a füstöt, a port, a kocsikat, a játszó gyerekeket és az őket csodáló szülőket. Jelentős lépést tett meg a mozgófény képezésében. Filmjei megnyitották az utat a vígjátékok, a híradók, a dokumentumfilmek számára.

Az első vetítésen jelen volt Georges Méliès, egy bábszínház tulajdonosa, darabírója és rendezője. Ő ujjongott és lelkesedett a legjobban, s meglepődéssel hallgatta a feltaláló testvérek kijelentését, hogy nem sok üzleti si-

kert várnak a mozgófényképektől. Ekkor Méliès felajánlotta, hogy megveszi a felvevő és vetítő gépet, sőt az egész eljárás szabadalmát, valamint az előadások kizárólagos jogát. Ekkor a feltalálók jó érzékkel elutasították az ajánlatot. Ám a későbbi években a Lumière testvérek – miután megszilárdították helyzetüket – hajlandók voltak bárkinek eladni készülékeiket megfelelő összegért, s megosztották a felvétel és az előadások jogát is új üzletfeleikkel. Ekkor Méliès is felhagyott a bábszínházzal, megalapította a Star filmvállalatot és egy évtizedes munkálkodása alatt közel 4000 jelenetet írt, rendezett, fotografált s a filmművészet egyik nagy úttörő jelentőségű személyisége lett.

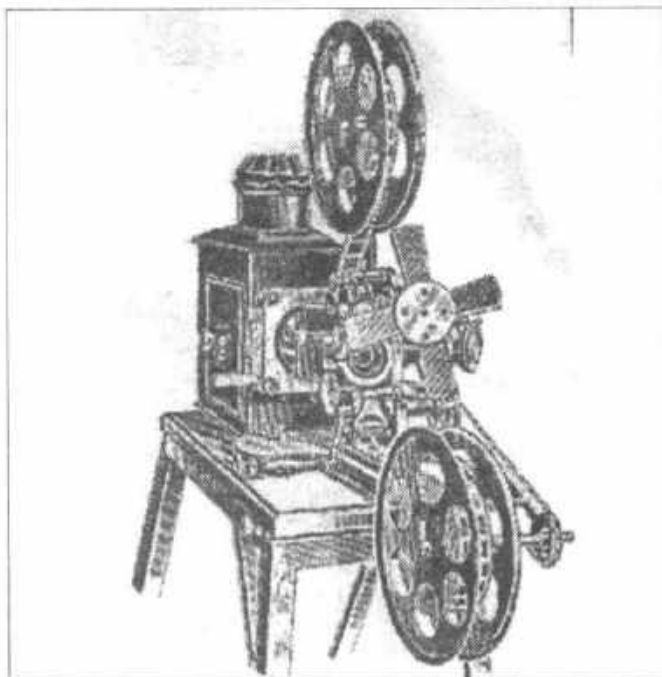
A LUMIÈRE TESTVÉREK VERSENYTÁRSAI

Az 1895. december 28-i filmtörténeti jelentőségű párizsi vetítő-est után, mind Európában, mind Amerikában jelentkeztek a vetélytársak, akik megpróbálták elvitatni a két francia feltaláló elsőségét a mozgóképvetítés elindításában.

Valóban Max és Emil Skladonowszky már 1895. november 1-jén bemutatta a berlini Téli kert mulatóban három élőképből álló műsorát. Az első Frida Castelli olasz műlovarnő mutatványáról készült, s csupán hat méternyi filmszalag volt. A második kép a berlini Alexander-platzot mutatta be a legnagyobb forgalom idején. A harmadik címe: Tűzoltók alarmírozása és kivonulása. Ez a két utóbbi valamivel hosszabb volt. Az ő készülékük neve bioszkop; két vetítőt és két filmszalagot kellett egyszerre használniuk. A bioszkop csak nyolc képet vett fel másodpercenként (Lumière – 16 kép/mp). A filmeket szét kellett vágni, a két csíkot összeragasztani és két vetítővel felváltva vetíteni. Ezzel a fejletlen eljárással nem vehették fel a versenyt a franciákkal.

A másik vetélytárs Amerikában Edison, időben szintén megelőzte a Lumière-ket, viszont ő külön felvevőgé-

Skladonowszky bioszkópja

pet, kinetograph-ot és külön vetítógépet, kinetoscopot használt. Az ő első műsora a következő számokból állt:

1. *Sandow (Amerika legerősebb embere) izommutatványa*
2. *Bokszesztyűkkel verekedő macskák*
3. *Két bohóc tánca rezgő lábakkal*
4. *Gyerekek balettje*
5. *Bokszmérkőzés és nézői*

Ebben a műsorban csak az ötödik szám tekinthető híradó szerű riportnak. Az első négy színpadszerű betanított jelenetek mozgókép változata. Edison ekkor még nem tömegmutatványra építi gépét, hanem egyéni nézőszekrénynek, s így nem tekinthető a mozi elődjének, csupán a filmezés technikájában, a film gyártásában.

A film élettörténete mégis a Lumière testvérek nevével kezdődik. A gép, amelyet első ízben használtak, az előzmények szerencsés találkozásában fogant és az úttörők kísérletezéseinek volt a gyakorlati, tökéletesebb kivitele. Jelentőségüket még inkább hangsúlyozza az a tény, hogy az új találmányt ők hozták soha nem szűnő kapcsolatba a közönséggel, s hogy ezt a kapcsolatot éppen ők mélyítették el és terjesztették ki.

AZ ELSŐ NAGY FILMVÁLLALATOK

Az első párizsi sikerek után a Lumière testvérek bejárták egész Európát vetítéseikkel, s csaknem száz operatort küldtek szét a világba, hogy rögzítsék a legfrissebb eseményeket, és egyben reklámozzák készüléküket. Csakhamar jelentkeznek körülöttük az első tőkecsoportok is, felajánlva közreműködésüket a filmkészítésben és terjesztésben, így a film ipari, gazdasági életét is ők indítják meg. Nekik köszönhetően egy évtizedig a francia filmgyártás uralta a világpiacot.

1896-ban Charles és Emile Pathé megalapította a Pathé Frères céget, amely az első, s később egy ideig a legnagyobb ilyen jellegű vállalkozás, amely közel egy évtizedig uralta a nemzetközi filmszakmát. 1897. december 18-án, miután megszerezték a Lumière-filmek árusítási jogát, saját filmek készítésére létrehozták a Pathé Cinema céget, s egy egész tőkecsoport jön létre egymillió frank alaptőkével; 1903–1908 között monopolhelyzetbe kerültek egész Európában, sőt átmenetileg még Amerikában is. Alaptőkéjük 1907-ben már hatmillió frank, 1914-ben harmincmillió.

1897-ben I. S. Blackton és Albert E. Smith amerikai rendezők az Edison-filmek vetítésére megalapították a Vitagraph Companyt.

Ugyan ebben az évben Leon Gaumont fényképész is filmgyártásba kezdett, sok tőkés csoport támogatását elnyerve létrehozzák a Societè Gaumont céget, amely 1910 után lekörözi a Pathé Cinemat.

1898. november 15-én George Eastman Londonban létrehozta az Eastman Kodak Ltd. céget, amely hamarosan a világ legnagyobb szűz film szállítója lesz. Ők látják el filmmel a mozgóképgyártó cégeket.

A 19. század végén, a 20. század elején a fejlettebb, gazdagabb európai államok mindegyikében megindult a kisebb-nagyobb méretű filmgyártás, de az amerikaiak és a franciák továbbra is őrzik elsőségüket. Az olaszok, dánok, svédok színvonalas filmgyártást teremtenek, a németek lemaradnak a versenyben, az angolok viszont csak 1910 után kapcsolódnak be a vetélkedésbe.

EGY MŰVÉSZET ŐSKORA

Az 1895-ös esztendőt követő évek rohamos fejlődést hoztak. A filmdarabok hosszúsága növekszik, hamarosan eléri a 100 métert, s levetítésükben a négy-öt percert. A jelenetek egyre jobban tagozódnak öt-hat, sőt nyolctíz jelenettrészre, illetve gépbeállításra. Ezek megszakítás nélkül követik egymást a filmtekercsen és pillanatnyi képugrással a vetítő vásznon. Ezzel új színtereket lehetett behozni, vagy ugyanazt a színteret más gépbeállítással bemutatni. A képugrással idő nem múlt el a néző valóságos idejéből, mégis időmúlást jelzett, s ezzel megmutatkozott a film legnagyobb erénye a színpadhoz viszonyítva: a térben és időben való ugrálás határtalan szabadsága.

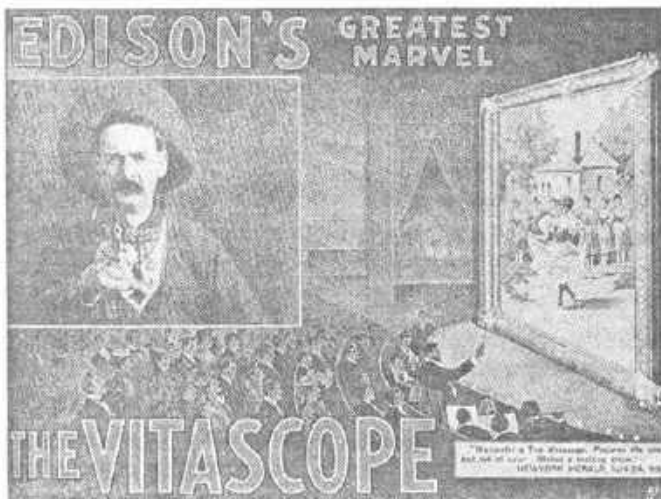
A filmszerű szerkesztési mód kialakulásával párhuzamosan egy másik folyamat is lezajlott ez időben. Most már nemcsak a kiragadott élet és valóság bemutatására törekedtek, hanem történetek, mesék elmondására is. Ezeknek a történeteknek a meséje meglehetősen naiv és együgyű, de már kerek, befejezett történetek. Mivel a film néma volt, a meséket csak úgy lehetett előadni, hogy kép követett képet, mozdulat mozdulatot. És ezek egymásutánjából alakult ki a történet. Az író és rendező csak úgy tudta néma meséit megszerkeszteni, ha a

színész játékkal, mimikával helyettesítette a kimondott szót. Innen ered ezeknek a korai filmeknek pantomim-szerűsége vagy bábjátékos stilizáltsága, együgyű, de közérthető jelzéseket használó játékmódora. Azonkívül készültek még megfilmesített naiv, fantasztikus élőképek, melyek meseszerű tárgyakkal, csodás varázslataikkal, bűvészkedéseikkel, amiknek a megvalósítását a filmfényképezés könnyűszerrel tette lehetővé, egészen elhagyták a való élet ábrázolását. Így születtek meg a látványos tündérmesék, tündérajátékok, macabrék (kísértetjátékok) és grand guignolok (rémdrámák).

Az ősburleszk is ebben az időben született meg, s vált uralkodó műfajjá. A bábjátékos színészi játéka vonzotta a komoly, valószerű vagy éppen tragikus filmmesét, a burleszkben egyenesen növelte a hatás komikumát. A csak képpel, csak mozgással jobban ki lehetett fejezni a komikumot, mint a tragikumot, mert a néző a komikumot egyetlen mozzanatként is elfogadja. A film az első moziboházatokban teljesen meg tudta őrizni tiszta kép-és mozgásszerűségét. Ilyen volt például a Louis Lumière által még 1898-ban készített A megtréfált tréfáló című ősburleszke, melyben a csintalan fiú a kertet locsoló kertészt tréfálja meg, aki mikor rájön az ellene elkövetett csínre, a fiúra zúdítja a vízsugarat.

ELTERJEDNEK A VILÁGBAN A NYILVÁNOS FILMVEVŐTÉSEK

Nem csak az első nyilvános filmvetítés fűződik a Lumière testvérek nevéhez, hanem annak gyors és széles körű elterjesztése is. Louis Lumière Ernest Carpentier mérnökkel összefogva 200 új felvevő-vetítógép gyártását határozta el, még 1895. december 31-én. 1896 januárjában létrehozott Victor Planchonnal egy filmszalaggyárat, amely napi 250 méter filmszalagot állított elő. A Lumière-üzemek egyidejűleg megkezdték a filmoperatőrök és „demonstrátorok” kiképzését is, akik közül a

legjobbakat szétküldték a világba. 1896 januárjában a egyiptomi Alexandriában tartják az első külföldi bemutató előadást, majd Kairóban folytatják. Február 20-án már Londonban, március 1-jén Brüsszelben, március 27-én Bécsben tartottak bemutatót. Az április 17-i előadáson I. Ferenc József császár is részt vett. Áprilisban Itália több városában megjelentek, elsőként Milánóban. Ezalatt Skladonowszkyék Norvégiában, majd Hollandiában, végül Dániában mutatják be a Bioskopot, sőt Stockholmban Skladonowszky leforgatta az első, forgatókönyv alapján készülő filmet, Komikus találkozás címmel. Ezalatt Amerikában Edisonnak vetélytársai támadtak, bár ő igyekezett megőrizni monopóliumát. Megvásárolja Thomas Armatól az általa feltalált és szabadalmaztatott vetítógépet, a Phantascope-ot, és 1896-ban Vitascope Edison model Armat néven jegyezteti be a szabadalmi hivatalnál.

1896. június 28-án az amerikaiaknak is bemutatják a Lumière-féle cinematographe-ot. 1896. április 29-én Budapesten, 30-án Berlinben, május 1-jén Genfben, május 4-én Szentpéterváron, május 19-én Madridban, május 24-én Belgrádban, május 27-én Bukarestben tartottak Lumière emberei bemutató előadásokat. Ugyanakkor

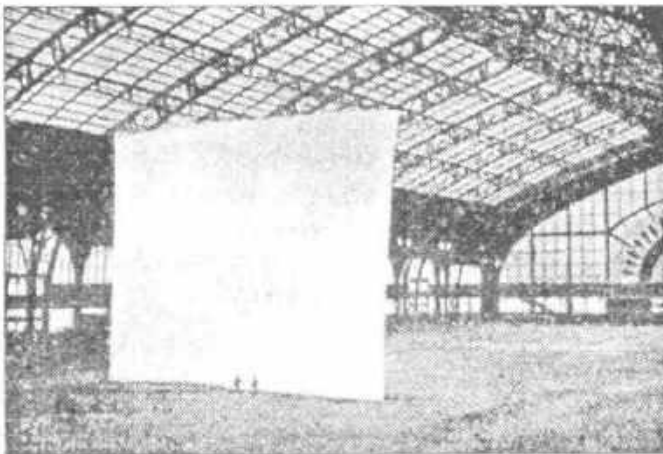
ezen városok legtöbbször helyi filmfelvételeket készítettek és árusítottak filmfelvevő- és -vetítógépeket. Még ebben az évben eljutottak más kontinensre is. Indiát és Kínát keresik fel Ázsiában, Brazíliát, Argentínát, Kubát, Mexikót és Uruguayt Latin-Amerikában, de meglátogatták a még kimaradt európai államokat is: Hollandiát, Svédországot, Finnországot és Lengyelországot is. Elmondhatjuk, hogy a Lumière testvérek készüléke meghódította az egész világot.

MEGJELENNEK A MOZGÓKÉP-SZÍNHÁZAK

A film őskorában a mozgófénykép még a legkétesebb környezetben tengődött. Az országos vásárok sátrai között, harmadrendű kabarék vagy kávéházak műsortölteleként tűnt fel, vagy a nagyvárosi ligetek mutatványos bódéiban húzódott meg. Az első nagy filmgyártók Lumière, Pathé, Edison, Meliès, Skladonowszky filmjeiket maguk terjesztették, bemutatóikra termeket béreltek vagy sátrakat állítottak fel, de még nem voltak kimondottan erre a célra épített és berendezett termek.

Az első filmszínház Amerikában, Richmondban (Virginia) épült 1897-ben, Európában viszont az első állandó mozgófénykép-színház Berlinben létesült 1896-ban. Az 1900-as Párizsi Világkiállításon a Lumière cég egy hatalmas csarnokban állította fel óriási vetítővásznát, melynek mérete 21x18 méter volt. Egyébként a Világkiállítás jó alkalom volt a filmkészítésben elért legnagyobb eredmények bemutatására és számbavételére. Auguste Baron bemutatta Cineorama-ját, mely a leírások szerint készülék-rendszer színes és beszélő mozgóképek panoramikusan és cirkuláris vetítésére volt alkalmas. A képek Spanyolországból, Franciaországból, Angliából és Belgiumból származtak.

Egy másik új készülék a Phone-cinema théâtre, amely egy fonográf és egy vetítógép összekapcsolásából állott, a Világkiállítás mozgóképszínpadára vitte a legnagyobb francia színésznő, Sarah Bernhardt hangját.

*A Párizsi Világkiállítás egyik csarnokában felállított
18 m x 24 m-es vetítővászon*

A 20. század első éveiben már a kisebb vidéki városokban is fel-feltűnt a hosszúkás ponyvasátor, amely előtt legtöbbször kikiáltó hirdette az új technikai találmány csodálatos látványosságait. Leggyakrabban az országos vásárok zsvajában jelenik meg, de alig egy-két év múlva már külön is felkereste a városokat. Az egykori vidéki hírlapok körülbelül hasonló hangnemben számoltak be az új, szórakoztató találmányról. A vásártereken, ligetekben vagy a város más szabad terén felállított „villamos-aránakban” naponként „érdefeszítő” látványosságok kerültek előadásra. A közönség, amely a „ritka új látványosságot” szorgalmasan látogatta, az esti órákban a ponyvasátor körül bámészkodott és várta az „elektrobioscop” előadásainak kezdetét. A vidéki közönség megszokta, hogy évenként, később félévenként megjelenik városában a „villanyos színház” vagy a kinematográf, amelynek „nagy fedett ponyvasátorában”, ahol a „legújabb természeti és világesemények, technikailag legtökéletesebb, szenzációsan élethű képekben való bemutatása” történik, egy óra hosszút szórakozzék. A közönség szívesen fizeti az aránylag magas helyárat (100, 80, 50, 30 fillér), sőt rendkívüli műsor esetén, ame-

lyik az ún. „férfiestélyek” voltak: Bűnös szerelem címen hirdetett képekkel még nagyobb belépődíjakat is szednek.

HELTAI JENŐ „MOZIJA”

A kinematográf, az elektrobioskop, a villanyszínház, a mozgóképszínház, s a német kintop elnevezésekkel illették az új találmányt. A különböző idegen terminusok, vagy a hosszú összetett-szavas magyar elnevezések zavart és nehézséget okoztak a közönség körében. Már a kinematográfot is „kini” névre rövidítette és egyszerűsítette a pesti nyelvhasználat. Végül Heltai Jenő megalkotta a „mozi” elnevezést. Hogy ez mikor és hogyan történt, a következőket sikerült kideríteni. Az **Élet** című folyóirat 1913. márciusi számában a következő volt olvasható: „*A mozi szónak, amelyet nem is olyan régen, alig tíz évvel ezelőtt csinált Heltai Jenő, máris nagy a presztízse.*”

Ezt a megállapítást nem tartotta elég hitelesnek Tolnai Vilmos, a **Magyar Nyelv** című nyelvtani szakfolyóirat szerkesztője, s mikor cikket írt erről az új keletű szóról, magához a szó megalkotójához fordult pontosításért. Heltai Tolnai kérésére ezt írta: „*A mozi szót 1905 végén csináltam és nyomtatásban először a »Dal a moziról« című kuplémban jelent meg a Fidibusz 1906-os évfolyamának egyik számában. A kuplét 1906 elején énekelte László Rózsi a Bonbonnière kabaréban. Igazán népszerű s vele együtt a szó is csak 1906 júniusában lett, amikor a Bernit című énekes bohózatomban, a Vígszínházban énekelte Kornai Berta. A címen kívül a refrénben fordul elő a szó: „...S mert a Berta nagy liba, Hát elment a mozi-mozi-mozi-moziba.”*

A nyelvész Tolnai Vilmos alapos ember lévén, tovább kutakodott. S az alábbi megállapításhoz jutott: „*Az író azonban tévedett, a Fidibuszban csak 1907. április 12-én jelent meg az említett kuplé. Azóta ez a szó a köznyelvben szinte egyeduralomra tett szert, s a rendőrőka-*

pitánytól eltöltött mozgófényképszínház szóból rövidült „mozgó” legfeljebb, mint cégér olvasható, mintha restellnék a nem elég komolyan hangzó mozi. Pedig a mai élet jelentékeny tényezője már a mozi, amelynek megvannak a maga művészeti, közgazdasági vonatkozásai, sőt, sajnos az igazságszolgáltatásban is sűrűn előkerül. Természetesen megvan a maga folyóirata is, a Mozgóképek Újság. A mozi szó családja is igen tekintélyes: mozis, zugmozis, -darab, -alkalmazott, -élet, -előadás, -jelenet, -kép, -komédia, -látogató, -lemez, -primadonna, -néző, -színész, -történet, -tulajdonos. A mozival együtt honosodott meg a film szó is, mely összetételekben helyettesíti magát a mozi szót is” – írta a Magyar Nyelv XI. kötetének 1915. szeptember 7-i számában a 323–324. oldalon.

Hogy tovább folytassuk az akadémikuskodást, mi a nyelvész tévedésére hívjuk fel a figyelmet: az általa említett Mozgóképek Újság helyes és pontos címe Mozgófénykép Híradó volt, s 1908–1922 között jelent meg. Viszont már 1912-ben megjelent egy filmes szaklap Mozivilág címmel, sőt vele párhuzamosan a Pesti Mozi című újság is, igaz ez utóbbi csak két évig maradt fent, utódja pedig a Mozihét szintén a Heltai Jenő alkotta műszó életképességét bizonyította.

Amikor nálunk a mozi szó megjelent és elterjedt, akkor már a mozgófénykép-sátrak és az alkalmi vetítőhelyek eltűntek, s létrejöttek az igazi filmszínházak (mozik) külön vetítőhelyiséggel és nézőtérrel, sőt előcsarnokkal és pénztárhelyiséggel.

Európában az első állandó mozi 1896. június 3-án nyílt meg Berlinben az Unter den Lindenen, alapítója Oscar Messter filmstúdiót is működtetett és az 1897-ben publikált katalógusában 84 filmcím szerepelt, melyek az ő stúdiójában készültek. Ezek ún. hangos filmek voltak, a láthatatlan beszélő lemezre vett hangja kommentálta a látottakat. A 20. század elején a filmszínházak gombamód szaporodtak, de még nem minden szempontból feleltek meg a mozi kritériumának. 1904-ben Budapestnek

már négy mozija volt, mégis az első igazi mozgóképszínház a Proiectograph-nak nevezett mozi csak 1906-ban nyílt meg. (Heltai Jenő kupléja is ehhez az intézményhez kapcsolható – ugyanis a New York kávéház egy ledér hölgyét, Bertát a Proiectographba csábította el egy úr, míg a búr–angol és a japán–oroszlaborúról szóló mozgófényképeket nézték. A mozik történelmében a legfontosabb dátum 1905. május 6., amikor az amerikai Pittsburgban megnyílt az első állandó mozi, a Nickel Odeon; nevét arról kapta, hogy a belépőjegy 5 cent, egy nickel pénzérme volt. A programja 8 órától 24 óráig tartott, egy műsor 20 perces volt. Egy év alatt egész Amerikai Egyesült Államok területén mintegy ezer hasonló intézmény nyílt, s 1908-ban a számuk meghaladta a tízezeret. Ekkor már kiépült a termeknek a hálózata, s megjelentek a filmterjesztők, akik közvetítenek a filmgyártók és a mozitermek működtetői között. Ennek a rendszernek egyes személyiségei a későbbiekben meghatározó szerepet játszottak a század amerikai filmtörténetében, mint például Adolphe Zukor, Marcus Loew, William Brady, William Fox stb. 1910-ben, Ausztráliában is több mint ezer mozi működött, Németországban Berlinben 139, Hamburgban 40, Würzburgban négy, Olaszországban 1500 mozi – ebből Rómában 49, Milánóban 40, Torinóban 68. Ugyanebben az időben Magyarországon 580 mozi létesült (Budapesten 114), Romániában 520, viszont Görögországban csak 22 működött.

1906-tól divatba jött a filmpaloták építése is. Elsőként 1906. december 15-én Párizsban megnyílt az Omnia Pathé – luxus filmszínház, ahol csak bemutatók voltak, és a műsort hetente változtatták. Hasonlóan fényűző filmpalota volt a bécsi Kino Schüffer Hanshoffer. Budapesten a Corvin volt az első mozipalota, viszont a legelőkelőbb mozi a Rákóczi úton ma újra működő gyönyörű Uránia volt.

A MOZI A TÖMEGKOMMUNIKÁCIÓ ESZKÖZE

A kommunikáció a társadalmi viszonyok kifejeződési aspektusa. A társadalom kommunikációs rendszerének alapfunkciója, hogy a társadalmi újjátermeléshez nélkülözhetetlen információkat a társadalom minden tagjához eljuttassa. A modern korban a köznapok kommunikációs formáinak egyik leglényegesebbike a tömegkommunikáció. Az újkor hajnalán megjelent nagyobb példányszámú újságoktól a mai napig egyre bővült a tömegkommunikációs eszközök választéka. A könyvön és a nyomtatott sajtón kívül ide soroljuk a filmet és a mozit, s a jelenkor jellegzetes tömegkommunikációs eszközeit, a rádiót, televíziót, videót és a legújabbat, az internetet. Mindezeknek, a már szinte napról napra gazdagodó formáknak több közös jellegzetességük van, s a legfontosabb ezek közül a tömegesség, a heterogenitás, a technikai közvetítettség és a történeti jelleg.

A mozi és a film rohamos elterjedésének is elsősorban a történelmi helyzetben átalakulóban lévő társadalom igényében találjuk meg az okait és magyarázatát.

A képi közlés tökéletesítése és ezen belül a mozgás megörökítésének igénye végigkísérte az emberiség történelmét. A filmfelvétel és -lejátszás erre minden addiginél tökéletesebb megoldást jelentett. De a gyors elterjedését és további fejlődését, tökéletesedését egy éppen akkor jelentkező új társadalmi igény tette lehetővé. Az ipari forradalom hatására az eredeti (falusi) környezetükből kiszakadt, újonnan kialakult városi tömegek szórakozásigénye volt a legfontosabb tényező. Ezt az igényt nem tölthették be a könyvek (sem igényes, sem ponyva változatban), mivel az olvasás a kulturálisan (is) hátrányos helyzetű tömegek számára túl nagy erőfeszítést jelentett ahhoz, hogy tömegessé válhatott volna. A népszínházak, cirkuszok, vásári látványosságok, vurstlik pedig egyre nehezebben fogadják be a nagy tömegeket és a

szegény sorsú nézők számára még mindig drágák voltak. (Nem is beszélve változatos színvonalukról.) A mozik viszont nagy tömegeknek nyújtottak olcsó és rendszeres szórakozást. Mivel a vetített anyag azonos volt a nagyvárosokban és a kisvárosok vándormozisainál, a mozi erősen egyneműsítette az ízlést mindenfelé, országos és nemzetközi méretekben – természetesen az adott tudati színvonalon belül. Nagyon fontos az a többlet, amelyet a mozi születése óta mindig nyújtott nézőinek a cirkuszi jellegű szórakozással szemben igen sok ismeretanyagot közölt. A kezdetektől fogva megtaláljuk műsorán a történelmi eseményekről készült (hiteles vagy fikatív) beszámolókat, amelyekből a riportfilmek, híradók lettek. De igen hatásosan terjesztették a filmek a viselkedési mintákat, a divatot (öltözködést, hajviseletet) és számos érzelmi befolyást a szerelmi érzésektől a nemzeti érzésig. Nagy tömegek a moziban látták, onnan lesték el, hogyan kell igazi szerelmesként és nem utolsó sorban igazi katonaként viselkedni. A mozi, ahová az emberek gyermekkoruktól kezdve rendszeresen eljártak, fontos tényezője lett annak a folyamatnak, amelyben minden társadalom a maga képére formálja a felnövő nemzedéket: az úgynevezett szocializációnak.

HATÁSA A NÉZŐKRE

A moziban az egyszerre sok néző által megtekintett mozgókép különleges lélektani hatást kelt. Az első a mozgás látszatának az élménye, ami nem valós mozgás, csak az időegység alatt gyorsan vetített nagyszámú állókép együttese kelti a mozgás látszatát. A nagy élmény a kendőzetlennek képzelt valóság élménye. Ezt követte hamarosan érdekes, vagy fantasztikus vagy tréfás, esetleg megrendítő történetek elbeszélése – a filmstory. A hatást tovább fokozta, hogy a moziban mindennemű társadalmi réteg együtt ült, egyszerre együtt érte őket a hatás egy elsötétített teremben, ahol mindenkinek a fi-

gyelme a megvilágított filmvászonra irányult, tehát erős tömeglélektani hatás érvényesült. A moziban ülők valójában azonosultak a vetített cselekményeket közvetítő személyekkel. Így születtek meg a mozi híres csillagai, a sztárok. Robert von Musil szerint „A moziélmény olyanfajta tudatbeszűküléssel jár, mint a hipnózis: a hatást a

belső világ szűk határok közé szorításával fokozza. Csak azt látjuk, ami a felszínem megjelenik. Képzeletünk nem kalandozhat el, mint olvasás közben. Mindez végeredményben az ember és a világ fogalmon kívüli kommunikációja.”

Lumière-plakát

II. A MOZGÓFÉNYKÉP MEGJELENÉSE HAZAI TÁJAINKON

JÓKAI: „EZ AZ A TALÁLmány, MELY EGYKOR A VILÁGOT FOGJA FELFORGATNI!”

1895-ben Budapesten a Váci utca egyik bérházából a szomszédos palota ablakára szegezett vászonlepedőre reklámképeket vetített egy hirdető vállalat. A 10–15 mozgóképet az utca népe nagy bámulattal követte. Az egy-egy mulattató groteszk jelenet alig tartott többet fél percnél. Jókai így adta hírül a szokatlan látványt: „*Képeket láttam, melyek élnek és mozognak. Nézzétek meg! Ez az a találmány, mely egykor a világot fogja felforgatni!*”

A Pesti Hírlap vetette fel, hogy ezeket a képeket zárt helyen, pénzért kellene mutogatni. A Somossy Orfeum elsőnek mutatta be helyiségében egy németországi tanító mozgófényképeit a világ különböző tájáról, s az utolsó szám egy igazi szenzáció: egy hajó elindulását ábrázolta. Mivel az idézett forrás nem említi, csupán feltételezzük, hogy ez a program a Skladonowszky-féle bioskoppal készült és vetített műsor volt. Az 1896-os év, a millenáris kiállítás éve, filmtörténeti szempontból is jelentős; a Lumière cég legnevesebb demonstrátora, Eugène Dupont április 30-án tartott bemutatót a körúti Royal Szálloda nagytermében. A félórás műsort meghívott vendégek tekinthették meg.

A millenniumi díszfelvonuláson az Edison-féle kintoscoppal készítették felvételeket. Ez volt az első Magyarországon készült, híradó jellegű film. Amikor I. Ferenc József a millenáris ünnepek alkalmával megtekintette Munkácsy Mihály Ecce homo című festményét, a látogatásról és magáról a képről hosszabb felvételt készítettek. Ez a felvétel azonban technikai okokból nem sikerült: a képek nem töltötték be az egész filmkockát, s így a filmet be sem mutathatták. (Sziklai Zsigmond: Az első magyar mozgóképszínház.)

A millenáris kiállítás idején Eugène Dupont még egyszer visszatért Budapestre. 1896. június 11-én új műsort mutatott be, még nagyobb sikerrel, mint először. Ezután némi letargia, hanyatlás következett. A Somossy Orfeum levette műsoráról a vetítést, s a vásártereken fel-fel tűnő vetítésátrakon kívül csupán egy-két kávéház próbálkozott vetítéssel, például Vanek kávéház-tulajdonos a Gömöri úton, Fischer Mór az Imperial mulató tulajdonosa és akik a legkitartóbbak voltak, Neumann József és Ungerleider Mór, a Kerepesi út 68. szám alatti Velence kávéházban 1898-tól állandósították a vetítéseket, habár megállapodott műsoruk még nem volt. Az újságokban úgy hirdettek: „*Naponta és este zenehangverseny és mozgófényképek. Egész éjjel nyitva. Szabad bemenet!*”. Neumann ebből teremtette meg a Projektograph-nak nevezett vállalatát. Az Erzsébet körúton egy kis laboratóriumban előállították az első magyar filmet, melynek hossza még alig érte el a 60 métert. Készítője Bécsi József volt, ő az első magyar mozigépész és filmoperatőr.

A mozgófénykép elterjesztésében nagy szerepe volt a londoni Uránia földrajzi társaságnak, mely először Nansen északi-sarki útjáról a Fram hajón készült képeket felolvasó magyarázatokkal kísérte. Stanley afrikai útjáról színezett képekkel tarkított előadásokat tartott. Albert Goodwin amerikai fényképész Edisontól két mozgóképet hozott New York kikötőjéről. Nemsokára más országban is alakult Uránia társaság és Uránia színház, melyek csillagászzal, földrajzzal, természettudománnyal foglalkozó mozgóképek révén a mozgófényképszínház alapköveit rakták le.

Budapesten 1899-ben alakult meg az Uránia színház a Kerepesi úton lévő Orczy mulató helyiségében. Minden orfeumi műsor után néhány mozgófényképet mutattak be a közönség okulására. Ekkor még az Uránia elő-

adásait csak gyér közönség nézte. Első két darabja az Északi-sark meghódításáról és a vasról szólt. Az első előadás 1899. november 4-én Küzdelem az Északi pólusért címet viselte és a berlini Uránia előadásának átvétele volt. Az Urániát a tudományos ismeretterjesztés igénye hozta létre, a Magyar Tudományos Akadémia kezdeményezte.

1900-tól megkezdtek a saját műsorok gyártását is. Pekár Gyula írja az első szóbeli magyarázatokkal kísért darabokat, köztük néhány rövid mozgókép meséjét Zsitovszky Béla, az Uránia fényképmestere, az első magyar filmtchnikus készítette a felvételeket, de átvettek Lumièr-, és Edison-féle képeket is. Az előadások színtere az Uránia tudományos színház, ahol az 1900-as évek elején igen látogatott vetítettképes előadások zajlottak le. Az Uránia vetítővásznán jelentek meg: Spanyolország, A 20-ik század, Angyalok, Párizsi asszony, Pénz őfelsége, Francia forradalom, Napóleon stb. Az első nagy siker a Spanyolország volt, szintén Pekár Gyula író szövegével, melyben már több volt a mozgó, mint az állókép, s különösen nagy hatással volt a nézőkre a bikaviadalt bemutató francia felvétel.

1901-ben megszületett az első magyar film Tánc címmel, amelyben Pekár Gyula előadását a századfordulón divatos magyar és külföldi-táncokról Zsitovszky Béla által készített mozgófénykép betétekkel illusztrálták. A filmben felléptek a kor híres magyar táncosai és színészei Nikó Lina, Vendrei Ferenc, Szerémy Zoltán, a Kraner nővérek, valamint Blaha Lujza, Fedák Sári, Hegedüs Gyula, Ráthonyi Ákos, Kiss Mihály, sőt Márkus Emília egy „csábtáncossal” is szerepelt. A film bemutatója 1901. április 30-án volt Budapesten, majd vidéken is bemutatták és sokáig szerepelt a magyar mozik műsorán. Vidéki filmesek is készítettek betéteket, például Haraghy György A délibábok hazája című előadás filmbetéteit készítette. Az Uránia a magyar filmgyártás bölcsője lett. Az Urániát 1906-ban mozivá alakították át, de továbbra is tartottak tudományos előadásokat is. 1929-től viszont már csak moziként működött.

Jelenet az első magyar filmből

A legelső magyar önálló mozgófényképszínház az Apolló volt, szemben a régi Népszínházzal, melyet akkor Vidor Ferenc igazgatott. Az igazgató a Budapesti Naplóban elpanaszolta, hogy a mozgó a színházat tönkre teszi. Miután megnyílt az Uránia és az Apolló, sorra alakultak a mozgószínházak, és egyre inkább vetélytársai lettek a színházaknak. Egyes korabeli elemzők szerint a híres és igen népszerű Nagy Endre-féle Bonbonnière kabaré a vele szembe létrejött Jupiter mozi miatt kényszerült beszüntetni tevékenységét. Ebben az időben tiltja meg Boda Dezső budapesti rendőrfőkapitány a színház elnevezés használatát, a mozgófényképet vetítő intézményeknél (erre hivatkozott Tolnai Vilmos idézett írásában). Viszont Heltai Jenő szerint „a mozi a színház számára neveli az embereket, és a színház visszaküldi őket a moziba”.

A megindult folyamatot semmivel sem lehetett megállítani, a mozi diadalmasan tört előre a magyar fővárosban is. 1907-re már egész mozihálózat alakult ki, az Üllői és a Ferenc körúton ún. proletár mozik működtek, a Tisza Kálmán téren megalakult a „pikáns mozi”. Sokáig az Uránia maradt a legelkelőbb mozi. 1913-ban már 114 mozi működött Nagy-Budapest területén. 1917-ben Wekerle Sándor miniszterelnök államosítani akarta a mozikat, erre azonban nem került sor.

A MAGYAR FILMGYÁRTÁS KEZDETE

Pekár Gyulától a filmszöveg írást Tábori Kornél vette át, ő volt az első magyar szövegkönyvíró. Tíz év alatt 14 darabot írt az Urániának. A Nordisk film meghívására Dániában is készítettek négy filmet Tábori Kornél szövegével, s Huszár Károly szereplésével. A Páthé cég szintén dolgoztatta Táborit. Az első magyar filmszínésznő Fedák Sári volt, akit 1900-ban a párizsi világiállításon egy japán táncban örökítettek meg.

A külföldről beáramló filmekkel csakhamar versenyre kelt a magyar filmgyártás is komolyabb igényeket kiegészítő alkotásaival. 1903-ban megalakult Budapesten egy filmgyártó részvénytársaság, de hamar csődbe ment. Az életképebb kisebb vállalkozások – a már említett Projektograph, Uher stb. – a század elején még nagyobb érdeklődéssel fordultak az élet aktuális története felé. Ilyen filmeket készítettek mint: Vörösmarty szobrának leleplezése Budapesten, Jubileumi hódoló díszfelvonulás a bécsi császár tiszteletére, Veszprémi hadgyakorlatok, Udvari vadászat, A spanyol királyi pár látogatása. Más jellegű mozidarabok is készültek, melyekben a mozgást, a történetet kifejező kisebb attrakciók megfilmesítését tekintették feladatuknak. Ezek tartalmilag igénytelenek voltak, hiányzott belőlük a mese, a történet. Érdekes kísérlet volt a Vigszínház egyes alkotói részéről A dunai hajós és a Tata, mint dada című alkotás. Az utóbbi még Tokióban is sikert aratott.

A korán kialakuló erdélyi filmgyártás az irodalmi és a színpadi hagyományok szellemétől inspirálva, már nagy számban irodalmi alkotásokat vitt filmre. Kolozsváron Janovics Jenő színházigazgató kezdeményezésére és állandó irányításával már 1912 körül megindult a magyar film történetében annyira jellegzetesen egyéni stílusú erdélyi filmgyártás, melynek legfőbb alkotása külföldön is sikert aratott. Az erdélyi törekvésekbe később a Projektograph is bekapcsolódott. (Proja filmek.)

A kolozsvári műteremben dolgozták fel Arany János balladáinak filmváltozatait, amelyek közül a Tetemrehívás emelkedett ki. A film főszerepeit Berky Lili, Szakács Andor, Nagy Gyula, Berky József játszották. Külföldön is nagy hatást ért el Petőfi néhány költeményének filmillusztrációja: Falu végén kurta kocsmá, Magyar nemes, Kisbéres, Befordultam a konyhára.

A nagyobb alkotások közül meg kell említenünk a Bánk bán filmváltozatot (Jászai Mari, Bakó László, Szentgyörgyi István, Paulay Erzs, Várkonyi Mihály), A vén bakancsos és fia, a huszár filmváltozatát (Szentgyörgyi István, Poór Lili, Laczkó Aranka, Réthely Ödön, Kabók Győző), A dolovai nábob leányát (Csortos Gyula, Berky Lili, Mészáros Alajos, Ihász Aladár), A nagymamát (Blaha Lujza), Bródy Sándor Tanítónőjét (Várkonyi Mihály, Berky Lili, Dersén Gyula, Nagy Gyula, Szentgyörgyi István, Berlányi Vanda, Mészáros Alajos), Herczeg Ferenc Gyurkovics lányok című regényének filmváltozatát, A betyár kendőjét (Éjféli találkozás címen), Rákosi Jenő Magdolnáját (Havasi Magdolna címen), Szigligeti Liliomfiát (Rózsahegyi Kálmán), A toloncot (Szentgyörgyi István, Berky Lili), A gyónás szentségét (Janovics Jenő, Berky Lili). Ugyancsak Kolozsváron készült a Sárga csikó is, Janovics rendezésében, amelyet 137 példányban sokszorosítottak az öt világérem számára.

A rendezők közül az erdélyi filmgyártásban indult Korda Sándor, aki később az egész világon ismert ren-

Janovics Jenő

dező, az angol filmgyártás vezetője lett, továbbá Kertész Mihály, Garas Márton stb. Az erdélyi filmgyártás az első világháború közepén véget ért, azután a magyar filmgyártás az ország fővárosában összpontosult.

A háború nem tudta megtörni a film fejlődéstörténetét. Franciaország elvesztette hegemoniáját, s a háború idején Olaszország és az északi államok vették át a vezető szerepet. Magyarországon is nagy változatokat hozott az első világháború. Az akkori ellenséges hatalmak filmjei (a piacot uraló francia és olasz filmek) nem igen jöttek be, a többiek pedig már nem elégtették ki a magyar igényeket. Ez a magyarázata annak, hogy fellendült a

hazai filmgyártás. Egymás után jöttek létre a hazai filmalkotások, melyekben a magyar színpad színészeinek a legjava vonult fel. A háború elején alig egy-két vállalkozás hozott a piacra magyar filmeket, a háború végén, már 13 kisebb-nagyobb filmgyár, illetve vállalkozás dolgozott szorgalmasan. A fejlődésnek ebben a fázisában szinte kizárólag olyan filmekkel találkozunk, amelyek az irodalomból és a színpadról választják tárgyukat. Ezek az alkotások azonban leginkább irodalmi és színpadi reprodukciók, híjjával minden filmszerűségnek. A felsorolt filmcímek is ezt igazolják: János vitéz, A farkas, Liliomfi, Tatárjárás, A peleskei nótárius, Az obsitos, Szent Péter esernyője, Pál-utcai fiúk, Gólyakalifa, Mág-nás Miska, Elnémult harangok, Fekete gyémántok, Az elátkozott család, A szerelem bolondjai, Szegény gazdagok stb. Azért ezekben a darabokban már mindinkább jelentkeztek a filmszerű törekvések, melyek az időbeni történés vagy az életritmus, valamint a környezet szélesebb ábrázolásában jutottak kifejezésre.

VÁROSUNKBAN IS MEGJELENIK A MOZGÓFÉNYKÉP

A 20. század kezdetén már városunk lendületesen fejlődő iparral, kiterjedt kereskedelemmel, jól szervezett, tőkeerős hitel- és bankrendszerrel, a korabeli átlagot meghaladó közlekedési és szállítási lehetőségekkel rendelkezett, így méltán sorolták a modernizmus útját járó kultúrvárosok közé. A város egyre gyarapodó, erősödő polgársága felkarolt minden olyan mozgalmat, kezdeményezést, amely a haladást, fejlődést szolgálta, s nem csak a gazdasági fejlődésben volt érdekelt, hanem támogatta a kultúrát, a művelődést, az oktatási-, művelődési-, egészségvédelmi-, szórakoztató- és sportintézmények működését is. Így természetes, hogy a legújabb kultúrintézmény, a mozgófénykép színház is korán otthonra talált városunkban. Ennek előzménye volt az első alkalmi

vetítések rendezése, tartása, amelyek során a város közönsége megismerhette ezt az új, különleges látványosságot, s így feltámadhatott az igény, hogy állandósuljon ez a szórakozási forma.

Rohamosan nőtt az említett időszakban a város lakosságának száma és azzal együtt nőtt a szórakozás, a szabadidő hasznos eltöltése iránti igény is. Egymás után nyíltak meg a vendéglők, kávéházak, nyári kerthelyiségek, ahol az élelmes tulajdonosok nemcsak zenekarok szerződésével igyekeztek becsalogatni a vendégeket, hanem varieté- vagy orfeumtársulatok szerződésével is. Példaként álljon itt a **Nagyvárad** című napilap 1903. július 5-i számából néhány kiragadott hirdetés: A Fekete Sas kerthelyiségében a berlini Winter-garten varieté együttesének, a Csarnok kávéház saját varieté társulatának, a Zöldfa kávéház Orfeum társulatának, a Koronában Lantos István daltársulatának műsorával, a Lloyd kávéházban Varga Lajos hangversenyeiről és varieté-számokról, a Schlauch park kioszkjában egy női zenekar előadásáról adtak hírt.

Vendéglőkben, kávéházakban viszont nem jártak, járhattak a kispénzű munkásemberek, kisiparosok, az alsóbb néprétegek. Számukra a szórakozási lehetőséget a kocsmák, a vásári látványosságok, vurstlik, körhinták, cirkuszi előadások biztosították. Még a különböző sportversenyek, például a labdarúgó-mérkőzések is csak néhány évvel később váltak népszerű szórakozási alkalmakká.

Nagyváradon a színházlátogatásnak a 20. század elején már kialakult, megszilárdult hagyománya volt, s a legnépszerűbb, legelfogadottabb szórakozási, művelődési alkalommá vált. A színház erkélye befogadta a kispénzű nézőket is, így ők is élvezhették ezt az igényes szórakozási formát. A nyári szezonban viszont a színielőadások szüneteltek, s a korabeli helyi szabályrendeletek értelmében mindenféle tömegszórakozási rendezvény csak a nyári színházi szünetben engedélyezett a városi tanács. A már említett, akkoriban igen közkedvelt orfeumi és varieté előadásokra vonatkozott a szabály, de ha-

sonló megítélés alá esett a legújabb szórakoztató rendezvény, a mozgófényképek vetítése, bemutatása is.

A **Nagyvárad** 1903. május 13-i számában *Az Uránia Nagyváradon* című rövid írásból megtudjuk, hogy „*Az Uránia budapesti tudományos színház igazgatósága tegnap megkereste Nagyvárad tanácsát, hogy a színi évad befejezése után hajlandó volna-e a vidéki osztályának egy pár előadást engedélyezni. A kérésre a színiügyi bizottság fog válaszolni*”.

Ez a válasz kedvező volt, mert június 20-án a lap híradása szerint „*Hoch János a budapesti Uránia színház képviselőjében előadást tart a világ remekműveinek képsorozatahoz, melyet a Színházban vetítenek le. A klasszikus költői tanulmány és a pompás látványosság három részből áll:*

- *A tereméstől a vízözönig*
- *Pátriárkák és próféták*
- *A süllyedéstől a megváltásig.*”

Amint a beszámolóból kiderül, az előadás szenzációja a vetített képek mellett néhány rövid „mozgófilmkép” bemutatása, amely feltehetően az első ilyen látványosság volt Nagyváradon.

Egy nappal később, 1903. június 21-én kezdődött el városunkban a mozgófényképek bemutatásából álló műsor, rendezvénysorozat. Erről a **Nagyvárad Bioscop Nagyváradon** cím alatt így számolt be: „*Érdekes előadások kezdődnek ma este a Nagy piac téren. Narten György hozta el Nagyváradra Bioscopját, egy teljesen átalakított és javított kinematografot, mellyel eddig nem látott, érdekesítő mutatványokat produkál. Az első előadás ma este 6 órakor lesz és óránként új előadás kezdődik*”.

Ezt a híradást kiegészítette a lap hirdetési oldalán az alábbi nagy, keretes hirdetés.

„*Saját 20 lóerős gőz- és villámtelep erőátvitel és világítás céljaira.*

A Nagy piactéren saját díszes sátramban folyó hó június 21-től

500 izzólámpa, 10 fvlámpa
Grand Prix Paris, 5 hónapig Budapesten
Bioscop

javított kinematograph

A világesemények nevezetesebb mozzanatai: mint uralkodók találkozásai, csaták, léghajó és automobil szerencsétlenségek és hasonló szenzációk kitűnő képei, valamint más, humoros és életképek csalódásig hű bemutatása, természetes mozgásaikkal, 200–300 méter hosszban.

– Apró, elmosódott képek kizárván –

Egyúttal felhívom a nagyérdemű közönség figyelmét villamos galoppad Carusszelemre, amely valódi esemény a carusszelépités terén.

Mozgó lovak. Hajók. Gondolák.

Belépti díjak: zártszék 80 fillér, I. hely 60 fillér, II. 40, III. 20 fillér.

Első előadás szombaton este 6 órától.

Minden órában új előadás.

Tisztelettel: Narten György Hannoverből."

A fenti hirdetés szövegét elemezve megállapíthatjuk, hogy az első tényleges mozgófénykép-műsort Narten hannoveri vándormozis vállalkozó hozta el városunkba, és nem a világelsőnek számító Lumière-féle készüléket, hanem a német Skladonowszky testvérek által készített bioscopot, illetve annak átalakított és javított változatát használta. 1903 végére készült el Nagyvárad első vilanytelepe, s valósult meg a város villamosítása, de Nartennek saját áramforrása volt (20 lóerős gőz- és villámtelep erőátvitel és világítás céljára) és igen korszerű berendezése, mellyel az 1900-as Párizsi Világkiállításon nagydíjat nyert.

Ami a műsort illeti, jellegzetes a filmtörténet őskorára jellemző összeállítás, amikor is már nem csupán a mozgás bemutatásának káprázatos látványával ámítják a nézőket, hanem információkat, ismereteket is közvetítenek és ami akkor még fontosabb volt, szórakoztatják,

megnevettetik őket. Fontosnak tartotta a hirdető hangsúlyozni a valóság-hű bemutatást a „természetes mozgást, és hogy apró, elmosódott képek kizárva”, ami arra utalt, hogy mások ilyen hiányosságokkal mutattak be műsorokat. Az egyórás műsorban 10–11 darabot, mozgóképet mutattak be, s mint rekordot emelték ki: „a filmek hossza 200–300 méter”.

Jellemző erre a korai korszakra az „árukapcsolás”: a mozgófényképek vetítése mellett a „villamos galoppad Carussel” – amely az akkor divatos vásári látványosságok, szórakoztató eszközök korszerűsített változata volt.

A vetítőszatór méreteiről, befogadóképességéről nem szólt a hirdetés, de a június 23-i hirdetés ezt írja: „Bioscop, óriás kinematograph Nagyváradon, a Lloyd kávéházzal szemben, mellette villamos körhintával.” Itt már a részletes műsor is olvasható. Kiemelt műsorszámként: „Ali baba és a negyven rabló, mese 101 évből [az 1001 éjszaka meséiből] 250 méter hosszú, 7 képből.” A többi műsorszámok: „1. Karácsony, 2. A híres gyógyász, 3. A két csaholó, 4. Életelixir, 5. Álom és való, 6. Pillantás a kulcslyukon, 7. Századvégi étterem, 8. Családi örömök, 9. Hamis szobalány, 10. A ledől fa, 11. A lábakrobaták.”

A hirdetés az akkor szokásos formulával zárul: „A nagyérdemű közönség szíves pártfogását kéri Narten György”.

A felsorolt műsorszámok a címük után ítélve többnyire úgynevezett „látványos képek” vagy „természetes felvételek”, de már van köztük olyan is, amely egy történetet, eseményt, cselekményt mond el. A látványos képek megfilmesített naiv, fantasztikus élőképek, melyekben gyakran fordulnak elő olyan csodás elemek, melynek megvalósítását a filmfényképezés könnyűszerrel lehetővé tette.

Ezeknek a rövid néma filmeknek a megértéséhez elég volt egy pár szavas eligazítás, a cím bemondása, amit a sátorozói közönségcsalogató kikiáltója végzett vetítés közben.

Érdekes, sőt érthetetlen, hogy a napi sajtó jóformán semmi érdeklődést nem tanúsított az újfajta szórakoztató

műfaj iránt. Hiába keressük Nagyvárad akkori három-négy nagy napilapjában a beszámolókat, kritikákat, reagálásokat a Bioscop előadásokról, a megrendelt, s fizetett hirdetésekén kívül jóformán semmit sem találunk. Csak a **Nagyvárad** 1903. június 24-i számában jelent meg egy írás, amely áttételesen teszi ezt. Az alábbiakban idézzük teljes terjedelmében a cikket.

„A szerb király a panorámában

A vásári élelmesség siet kihasználni a világrengető eseményeket. A szerb fejedelmi család tragédiája immár bevonult a panorámai látványosságok sorába. Nem kis népszerűsége tett szert Nagyváradon a leleményes panoráma bácsi, akinek bódéjára öles betűkkel, van felírva: »It ládhadó a szerb királyi családot meggyilkoltatása«. Persze özönlik oda az ember. És bent a kukucskáló üvegen át a csodálatos kép. Egy borzalmasan pirosruhás ifiúr testét szekercével, karddal tíz szál ördög aprítgatja, míg egy lépéssel odább gulyássá vagdalnak egy fehéringes szegény asszonyszemélyt. A másik képen »ládhadó«, amint a királygyilkosokat sorra akasztja a bakó.

Sokkal finomabb ötlet, sokkal érdekesebb és érdemesebb az úgynevezett bioscop tulajdonosáé, aki kinematogramban mutatja be a belgrádi tragédiát, s meg kell hagyni igen ügyes, sikerült mozgóképekben, amelyeknek ugyancsak sok a bámulójuk. De ez a kinematográfus fölvétel oly megdöbbentően illusztrálja a királygyilkosság apró részleteiről írt tudósításokkal, hogy csaknem teljes illúziót tud kelteni.”

A cikk írója tehát elismerően írt a Bioscop filmről, de helyesen állapította meg, hogy az csupán illusztrálja a királygyilkosságról írt tudósításokat, mert ezek nem igazi híradó-filmek voltak, hanem utólagosan rekonstruált, lejátszott, megfilmesített események, amelyek sokszor elég távol álltak a valós eseményektől.

Karinthy Frigyes Amiről a vászon mesél című kötetben ezeket az álhíradókat tűzi tollhegyre: „A hét legfőbb szenzációja: eredeti felvétel a forrongó Spanyolország-

ból. Kerítéshez dőlve maszatos spanyol gyermek lábast emel a szájához, a lábasban nyilván leves van, mégpedig forró, sőt forrongó, mert a gyermek grimasszal elkapja a száját.”

Visszatérve a sajtónak az újfajta látványossággal szembeni érdektelenségének kérdéséhez, megállapíthatjuk, ha nem is írtak a mozgófénykép-előadásokról, mégis ez az új fogalom bekerült az újságírók szókészletébe, szóhasználatába. A **Tiszántúl** című napilap például *Mozgóképek a városi közgyűlésről* címen számol be egy megszokott eseményről. Az írás a következő megállapítással kezdődik: „Nincs az a kinematográf, amely megközelítőleg is híven visszatükrözne egy városi közgyűlést, s annak kaleidoszkópszerűen változó mozzanatait. Azt a hangzavart pedig, amely az ottani bábeli kavardóást kíséri, egy óriás fonográf is csak halványan adhatná vissza a távollevő előtt.”

Ezek a szavak, mondatok azt bizonyítják, hogy az új műfaj szakszavai és jellemzői már meglehetősen ismertek voltak az újságíró, de talán az olvasók előtt is.

Érdekes hír jelent meg 1903. június 26-án a **Tiszántúl** című konzervatív, katolikus napilapban, amely meglehetősen elmarasztalóan szólt az új látványosságról, s akár feljelentésnek is felfogható. A rövid hír címe *Trágár látványosságok*, s a következőket írta: „Különbéféle látványosságokkal előszeretettel keresik fel Nagyváradot, mert tudják, hogy minden nyomorúság mellett itt szívesen áldozza pénzét a könnyű látványosságokért a közönség (...) A Nagy piacon valami mozgófényképet mutogat egy vállalkozó, s körhintával csődíti a népet. Hogy minél több szákmányra tegyen szert, bizonyos napokon aljas trágárságokat mutogat, – csak férfiak számára hirdetett előadásokra. Talán ebbe a rendőrségnek is lenne beleszólása. A látnivaló tulajdonosa kérvényt adott be a városhoz, hogy a piaci helyért naponta 10 koronát fizethessen, holott a helypénz-szabályrendelet szerint jóval többet kellene fizetnie. A városi tanács minden esetre nem mehet bele a helypénz leengedésbe”. A „feljelentés-

nek” meg lett az eredménye. A **Tiszántúl** július 2-án arról adott hírt, hogy: „A nagypiacféren látható kinematográf tulajdonosának a kapitányi hivatal nem adott engedélyt az előadások további folytatására. Ez ellen felbuzerálást adott az illető a tanácshoz, s a rendes illemnyeken kívül még 100 koronát felajánlott a szegényalap javára. A tanács a tegnapi ülésen szeptember 6-ig megadta az engedélyt, a körhintát azonban csak este 8 óráig tarthatja üzemben.” A Bioscop tulajdonosának ebből az „emberbaráti gesztusból” levonhatjuk a következtetést, hogy nem lehetett olyan rossz üzlet a kinematográf működtetése.

Míg a fentieket olvashatták a **Tiszántúl** előfizetői, a **Nagyvárad** című lap folyamatosan, napi rendszerességgel közölte a Bioscop napi programjait (ő volt a Bioscop médiatámogatója!), de a férfiaknak szóló előadásokról nincs említés. Úgy látszik azoknak nem kellett reklám. 1903. június 28-án az Újdonságok című rovatban Mozdgó fényképek címmel az alábbi hír volt olvasható: *A Nagyváradon működő kinematograph nap mint nap nagy közönséget vonz a sátrába. Minden nap rendkívül érdekes, változatos műsorral kedveskedik a közönségnek. A Bioscop még több napig marad Nagyváradon, s valóban megérdemli a közönség pártfogását. Ma egészen új, érdekes műsort állítottak össze, melyből kiemelkedik: Hagenbeck Károly állatkertje, 16 mutatvány legújabb idomításokból, 250 m hosszú, szenzációs és a Vilmos herceg páncélos hajó viharban, – két „beszélő kép”. Hogy ez mit jelentett, miben állott, a hirdetésből nem derült ki.*

Az 1903-as év mozgófényképpel kapcsolatos eseményeiről szóló beszámolókat a **Tiszántúl** december 2-i számában megjelent *Mire jó a mozgófénykép?* című írásának idézetével zárjuk: „A találmányoknak akkor jönnek rá a hasznosságára, amikor már régen alkalmazásban vannak. Ezt a tanulságot nyújtja egy londoni eset a mozgófényképekkel. Egy szép reggelen mozgófénykép felvételt készítettek a Regentstreet legforgalmasabb pontján. A kép nagy mulatságot okozott a nézőkben, mert egy

olyan utcai momentumot mutatott, mikor egy hölgynek ellopja a pénzét egy zsebmetsző. A képre felfigyeltek a rendőrök, akiknek jelentette a károsult hölgy az esetet, s a kép alapján az elkövetőt elfogták. A felvétellel igazolták a tagadó tettesnek, hogy ő az elkövető.”

ÚJABB PRÓBÁLKOZÁSOK E MŰVÉSZET NÉPSZERŰSÍTÉSÉRE

1903-ban sikeresen mutatkozott be városunkban az új század egyik szenzációja, a mozgófénykép, de még nem jelentett többet, egy különleges látványosságnál, amely ideig-óráig felkelti az emberek érdeklődését. Egyes vállalkozó szellemű emberek viszont felismerték az ebben rejlő lehetőségeket, s megpróbálták ennek terjesztésére alapozni egzisztenciájukat.

1904. május 20-án két helyi lapban, a **Nagyváradban** és a **Tiszántúlban** *Edison színház* címmel híradás jelent meg, mely „érdekes optikai mutatványok bemutatásá”-ra hívta fel az olvasók figyelmét. E szerint: „*Érdekes előadásban lesz része a közönségnek a Fekete Sas nagytermében szombat, vasárnap és hétfő este. Benkő Mihály optikus, kinek tökéletes műszerei a fővárosban is feltűnést keltettek; villany-színház mutatványainak műsora teljesen új és oly tudományos nívón áll, hogy a művelt közönség érdeklődését méltán kiérdemli. Említésre méltók a vetített opera jelenetek, melyek énekszámait Lányi Teréz kisasszony és Pierre M. úr éneklik a helybeli zenekar kísérete mellett. Érdekes azonkívül a mechanikai műember, Edison legújabb találmánya, ki beszél, számol, énekel és zenél éppúgy, mint az igazi ember. Budapesten feltűnést és elismerést aratott. Villamos szerpentin tánc, melyet Bolle Rosé kisasszony mutat be 200 méter bőségű selyem ruhájában, vetített színsugarakban a maga nemében speciális látványosságot képez. A műsor többi számai is érdekesek, mulattatók, mozgó fényképek (Biograph) csupa humoros előképek.*” – A mai olvasó némi

kételkedéssel olvassa a fenti sorokat, különösen a „mechanikai műemberről” szólót, de a szenzációs híradás felkeltette az emberek érdeklődését s nagy számban tödultak megtekinteni a csodát.

1904. június 19-én arról adtak hírt a nagyváradi lapok, hogy megérkezett a Bioscop „Magyarország legnagyobb mozgókép vállalata.” A hirdetésekben kiderül, hogy nem a hannoveri Narten-féle cégről van szó, hanem annak egy magyarországi leányvállalatáról, mely kisebb sátorral és 12 lóerejű motorral rendelkezett (a nagy bioszkopé 20 lóerős volt). E fiókvállalat kisebb tőkeerejére utalt az is, hogy csupán egy lapban, a **Nagyváradban** hirdetett, minden nap azonos szöveggel: *„A mai kor igényeinek megfelelően berendezett mozgófénykép vállalattal a Nagy piactéren kényelmesen berendezett sátrammal a nagyérdemű közönség rendelkezésére állok. A műsorból kiemelendő: új – Orosz–japán háború – Miután ezideig vállalattal mindig a legnagyobb városokat kerestem fel és a közönség mindenütt a legnagyobb meglepedését és tetszésnyilvánítását fejezte ki, úgy remélem, hogy itt is a legnagyobb meglepedéssel fognak vállalatomból távozni. A nagyérdemű közönség pártfogását kérve maradok tisztelettel: Winkler Lambert tulajdonos.”*

Ez a szöveg hét napon át jelent meg 1904. június 19-től 26-ig, anélkül, hogy a napi műsorról vagy a belépőjegyek áráról említést tett volna. Sem a **Nagyvárad**, sem a többi helyi lap nem közölt semmilyen hírt erről az előadássorozatról.

1904. augusztus végén megjelent Nagyváradon a Narten-féle Bioskop is, amely aztán valamennyi jelentős helyi lapban közölte jóval terjedelmesebb hirdetését, naponta felsorolva a műsorszámok címeit. A műsor kétnaponta változott, s naponta új képeket közöltek az éppen zajló orosz–japán háborúról. Ez természetesen nem jelentette azt, hogy mindig az előző napok eseményeiről számoltak be, mert ezt a korabeli technika még nem tette lehetővé, hanem csupán annyit, hogy a háborúról elkészült felvételeket napokra felbontva mutatták be a né-

zőknek. Ezek nem haditudósítások voltak, inkább csak a helyszíneken készült felvételek a harctérről, a szemlén álló hadseregekről, menetelésekről, folyókon átkelésekről, s kevésbé látványos csatajelenetekről. Az 50 perces előadás során jóval változatosabb műsort mutattak be, mint az előző évben, már a „természetes felvételek” mellett egyre több az életkép, a humoros jelenet, amely megrendezett, eljátszott szórakoztató történet. Voltak olyan jelenetek is, melynek ugyanaz a szereplője csak a történet változott. Humoros figurák: Pierott, Mayer bácsi, a tati – akik csakhamar a közönség kedvenceivé váltak. Előfordultak terjedelmesebb mozgóképek, melyek hosszúságát méterben jelezték. Például *Szökötés automobilon* (300 méter hosszú), *Vadorzók* (250 m), viszont a legtöbb film 100 méteres, vagy még rövidebb volt, s a vetítések 4–5 percig tartottak. A kis rövid filmek egy gépbeállítással készültek, ha több gépbeállításra volt szükség, akkor képekre osztották a darabot. Például szerepelt a műsorban *Tell Vilmos történelmi színmű 5 képből*. Ez természetesen nagyon keveset tartalmazott magából a színműből, a valóságban nem volt más, mint öt mozgófényképes illusztráció a Tell Vilmoshoz.

A legnépszerűbb, legkedveltebb műsorszámok a már említett életképek és humoros jelenetek voltak. Ezek meséje, motivációja naiv, együgyű, de befejezett történetek, formailag tökéletes filmdrámák. Kép követi a képet, mozdulat a mozdulatot, ebből kerekedik ki az érthető, befejezett történet. A színész játékkal helyettesítette a szót, a beszédet. A pantomimszerű, kifejezésteljes, de kezdetlegesen, nevetségesen ható játékmódor a leghétköznapibb valóságutánzással keveredett, így vált életszerűvé, valóságossá a történet a korabeli néző számára. Az első filmek hiszékeny, naiv lelkű közönsége, az utca egyszerű gyermekei elfogadták ezt a játéktípust, akik pedig magasabb igényekkel léptek a sátormozikba, azokat továbbra is a meglevenedett, megmozdult kép csodája bűvölte meg, ez a csoda kielégítette. Számukra a legkedveltebb film-mulatságok továbbra is a természetes

felvételek maradtak. Az 1904-es év Narten-féle programjában ilyen címekeket találunk: Sevillai bikaviadal, A New York kávéház égése Londonban, Vásár Tuniszbán, Svájci vasutak látképe, Méhtenyésztés – mikroszkópos felvétel.

Újdonságnak, érdekességnek számítottak a Bioscop saját felvételei: Ünnepi körmenet Kassán, Katonai ünnepély a kassai tüzérlaktanyában, Jókai Mór temetése.

1904. szeptember 15-én a következő rövid hír jelent meg a **Nagyváradban**: „*A Narten-féle Bioscop vállalat tulajdonosa a Körös-korzón sétáló közönségről kinematográf felvételeket eszközölt, melyeket legközelebb, – mint értesültünk – a napi műsorba be fog mutatni.*” Csak sajnálni lehet, hogy sem a felvétel, sem a bemutatásról szóló beszámoló nem maradt fent, így erről, a nagyváradi filmtörténet kezdetének első momentumáról csak ez a kis újsághír tanúskodik.

Volt még egy kétesértékű szenzációja az 1904 szeptemberi Bioscop-műsornak, egy mondat a mindennapi hirdetésből: „Minden hétfőn és pénteken este 9 órakor előadás csak urak részére”. Ez a titokzatos, „csak urak részére” tartott előadás nem lehetett más, mint amit a **Tiszántúl** egyik cikkében már 1903-ban is denunciált és „aljas trágárságoknak” nevezett. Azt viszont akár fejlődésnek is felfoghatjuk, hogy ez a lap is közli 1904-ben a Bioscopnak ezt a hirdetését. Hiába, az üzleti érdek legyőzi az erkölcsi megfontolásokat is.

„A legnagyobb vállalat a látványosságban” – ahogy Bioscop hirdette magát az újságokban, több mint két héttig maradt Nagyváradon, majd fölszedve sátorfáit tovább vándorolt. Ez arra utal, hogy a mozgókép még nem tudta tartósan megvetni lábát városunkban, még csak alkalmi szórakozási formának tartották, amely a színházi szezon kezdete előtt, a nyári szezon végén vonzotta hosszabb-rövidebb ideig a közönséget. A filmnek olyan versenytársa vagy vetélytársai voltak, mint a cirkuszok, vásári mutatványosok, a kávéházi vagy vendéglői, orfeumi és varietéműsorok. Az előbbieket a középréteg – kistisztviselők,

kereskedők, iparosok – kedvelt találkozási, szórakozási helyei voltak. Márpedig a mozgófénykép nézőközönségének zöme is ebből a két kategóriából került ki, így egymástól kellett elhódítsák az ügyfeleket.

„TÜNDÉRIES SÁTORPALOTA DÍSZLIK A NAGYPIACTÉREN”

Az 1905-ös év első felében a már hagyományosnak számító látványosságok és szórakoztatási formák uralták a terepet városunkban. A színházi évad május 20-án zárult, s az újságok tele voltak a kávéházak, szórakoztató helyiségek hirdetéseivel. A Csarnok kávéházban magyar tarka színpad, a Lloyd kávéházban Orfeum, a Korona kávéházban magyar daltársulat, a Pannóniában Varieté műsor, a Fekete Sasban bűvészestély, a Zöld fában elsőrendű zenekar működött.

Pütkösd ünnepének két napján, június 11–12-én a Fekete Sas nagytermében újból mozgófénykép-műsor bemutatására került sor. A **Szabadság** című lap június 10-i számában közölt hirdetés szerint Mück Ignác kinematográf-tulajdonos londoni mozgófénykép készülékén élőképeket mutat be, valamint a mandzsúriai harctéren felvett képsorozatot. „*Az orosz-japán háború hadijelentéseinek legérdekesebb sora. Rogers György fölvételei. A hadijelenteket, ahol csak lehetett, 20 angol mérföldnyire vették fel.*” Érdekessége ezeknek az előadásoknak, hogy hosszabb ideig tartottak, mint a Narten-féle Bioscopban, naponta három előadás volt, nyáron öt, nyolcórától kezdettel. A belépődíj is magasabb volt: 1 korona, 80 fillér – állóhely 40 fillér.

Augusztus végén megérkezett a Nagypiacra a legújabb vándor mozgófénykép-színház, a Chromo biograf. A beharangozó hirdetés így szólt: „*Tündéries sátorpalota díszlik a Nagypiacon, az első Magyar Tudományos Színház. Meglepő, mert városunkat még ilyen vállalat nem kereste fel. Gondosan összeválogatott műsorával, mely*

túlnyomóan színes képekből áll, a legkényesebb igényeket kielégíti. Ajánljuk városunk művelt közönségének figyelmébe”.

A műsort is tartalmazó keretes reklámhirdetést is közzöljük.

„Chromo biograf

Első Magyar Tudományos Villamos Színház a Nagypiac-téren, a Lloyd kávéházzal szemben van felállítva.

Saját villamosgép szolgál az üzem és világítás előmozdítására. A színházat 500 izzó és 6 nagy ívlámpa világítja, mely összesen 20.000 gyertyafénynek felel meg. E nagyszerű vállalat mindenütt számos látogatással lett kitüntetve. Pozsony 40.000, Győr 20.000, Szombathely 20.000, Kassa 35.000 Nyfregyháza 20.000 stb.

Műsor: 1. A tengerészek kivonulása Polában (színezett), 2. Gimnazisták az uszodában (színezett), 3. Fogaskerekű vasút Barcelonában, 4. Lófuttatás a párisi nagydíjért 1905. július 15-én, 5. A csodatyúk (színezett), 6. A Schaffhausen vízesés, 7. Cake Waltee – A The Colibris liliputi táncscsoport (színezett), 8. A szemtelen utazó, 9. Barcelonai bikaviadal, 10. Pillantás minden emeleti szobába, 11. Montecarloi áldozat, 500 m színezett.

Előadások 6, 1/2 8 és 9 órakor. Helyárak 0,50, 0,40, 0,25, 0,05 korona.

Gyermekeknek szerdán és szombaton d. u. fél 5-kor előadás 10 krajcárért.

Ne mulassza el senki e tündéri látványosságot, tulajdonos Adler Zsigmond.

Minden új műsor falragaszon lesz tudatva.”

A következő hirdetésekben még két 500 méter hosszúságú felvételtől adtak hírt: A számbőr – rege 5 képben, 500 m hosszú, színezett, Sámson és Delila bibliai történet 500 m hosszú, színezett.

Mi volt az új a Chromo biográfbán, a Bioscophoz viszonyítva? Elsősorban a neve, ami arra utal, hogy az amerikai Edison-féle készüléket használták. A magyar

tudományos villamos színház megnevezés egy kissé felengzős, mert nem volt sem magyar, sem tudományos, a műsorszámok hasonlóak voltak a Bioscopéhoz, s többségükben európai témájúak voltak. Figyelemre méltó, hogy már három 500 m hosszú film is szerepelt a műsorában. Újdonság a színezett képek megjelenése is. Ezek valóban színezett képek voltak, az elkészült fekete-fehér felvételek filmjeit színezték utólag. Végül megjegyezzük, hogy ezekben a műsorokban tűnik fel két későbbi állandó szereplővé váló népszerű humoros figura, Max és Móric (Moritz).

1905. október 29-én *Uránia-előadások* címmel az alábbi közlemény jelent meg a **Tiszántúlbán**: „A nagyváradi magántisztviselők egyesületében minden vasárnap délután fél 6 órakor vetített képekkel illusztrált tudományos előadásokat tartanak. A vetítógépet és a felszereléseket az Uránia magyar tudományos testület bocsájtotta rendelkezésükre. Az előadások technikai részét Sebő Miklós elektrotechnikus, szellemi részét Kardos Dezső látja el.

Ma bemutatásra kerül: Pompej és a római élet. Előjegyzésben vannak azonkívül a következő sorozatok: 1. Az Ardennek, 2. A Vág völgye, 3. A Magas Tátra és vidéke, 4. A Balaton, 5. Babilon és a biblia, 6. Az Alpsekben és a Rajna völgyében, 7. Dél-német nagyvárosok, 8. Közép-európai nagyvárosok, 9. Shakespeare életéből, 10. Az ősember élete.

Belépti díj egyesületi tagoknak 30 fillér, nem tagoknak 50 fillér, fenntartott helyek 1 korona.”

Ezt a kezdeményezést akár az első nagyváradi mozgóképszínház, az Uránia előzményének, előtörténetének is tekinthetjük.

A következő évben, 1906-ban az Uránia Nagyváradon kiterjeszti tudománynépszerűsítő tevékenységét az iskolákra is. 1906. április 26-án a **Szabadság** című lap beszámolt róla, hogy Mikussay Uránia-előadást szervezett a községi polgári fiúiskolában, melyre meghívta a

községi leányiskola tanulóit is. A közel 600 tanuló tanári kíséretében két vetített-képes előadást tekintett meg: Pompej és a római élet és Közép-Európa nevezetes városai címmel.

December 22-én a **Tiszántúl** című lap az *Uránia az iskolákban* című cikkében az alábbiakat közölte olvasóival: „Az ipariskola igazgatósága és tanártestülete megalakította az ifjúsági egyletet. Az iparos tanoncok vasárnap délutánonként összejönnek, és végig hallgatják a vetített képekkel és fonográf számokkal tarkított előadásokat, amelyek gyönyörködtetve, szórakoztatva ismereteket lopnak be az ifjú nemzedék lelkébe. Szórakozásul dalkört is létesítettek, melyet Bitzó János községi iskolaigazgató vezet nagy ambícióval.

Hétköznap délutánonként a községi elemi iskolák, a polgári iskolák, a real- és a gimnázium növendékei hallgatják az előadásokat, amelyeket Mikussay József polgári iskolai tanár, az ipariskolai ifjúsági egylet vezetője tart. Az oktatásnak ez a formája igen eredményes, s valószínű néhány év alatt csaknem minden iskola rendelkezni fog azokkal az eszközökkel, amelyek különösen a földrajz és a történelem tanításában nélkülözhetetlenek és a művészi esztétikai érzelmek fejlesztését hathatósan előmozdítják.”

Egy másik újságcikkből az is kiderült, hogy ez a terv hogyan valósult meg. A *Vetítőgép az ipariskolának* című írás kifejtette, hogy: „Az itt szervezett Ifjúsági egylet igazgatója bejelentette a városi tanácsnak, hogy az egyesület céljára egy *Uránia* vetítőgépet rendelt, mely a felszerelésekkel együtt 500 koronába kerül. A főszámvevő kéri, hogy a gép árának fedezésére a tanács utalja ki az egyesület céljára a Bognár Sándor által ajándékozott 500 koronát kamataival együtt. Az összeggel a gépet fizetik ki, a kamat pedig az egyesület javára lesz fordítva.”

A „KINEMATOGRÁFOK KIRÁLYA” NAGYVÁRADON

1906. augusztus 31-én ezzel a hangzatos címmel ellátott falragaszokkal árasztották el a várost és valamennyi helyi lap kiemelt nagybetűs hirdetésben adta tudtul, hogy: „Megérkezett a Narten-féle Bioscop, a világ legnagyobb mozgófénykép vállalata, a kinematográfia királya és óriási csarnokot emelt a Nagyvásártéren. A csarnokban minden nap szenzációs előadások lesznek, az előadásokon a császári és királyi 37-ik gyalogezred játszik. A csarnok este káprázatos fényben úszik, már a külsősége is pazar látványosság. A csarnok 1500 kényelmes ülőhellyel van berendezve és villamos erővel ventilálva.”

Az egy év kimaradás után újból megjelenő Narten-bioscop többé-kevésbé jogosan nevezte magát a kinematográfok királyának, hiszen a költöztethető óriáscsarnok az 1500 kényelmes ülőhellyel és villamos szellőztető berendezésével – Európában legalábbis – egyedülálló volt. Az a tény, hogy ezzel az óriási sátorral Nagyváradra is ellátogattak, miután sorra járták Európa fővárosait és nagyvárosait, arra utal, hogy városunkat úgy ítélték meg, hogy itt biztosítani lehet a nagy nézőszámot, mert megfelelő igény van erre az újszerű szórakozásra. A helyárak nem sokkal voltak magasabbak az addig ismerteknél: a páholyülések 4 személyre 4 koronába kerültek, az I. hely 1 korona, a II. hely 60 fillér, a III. hely 40 fillér. Az is figyelemre méltó, hogy az előadásokon a Császári és királyi 37. gyalogezred zenekara játszott, ami nem kevés pénzébe kerülhetett a rendezőnek, de mindenképpen emelte az előadások színvonalát.

A nyitó műsor teljes programját közöljük az alábbiakban, azt a 22 címet, amelyek a falragaszokon és újsághirdetésekből jelentek meg, hogy a mai olvasó is fogalmat alkothasson arról, milyen témákkal szórakoztatták a korabeli nézőket:

1. *Sergius nagyherceg a seregszemlén*
2. *A szerelem találékony*
3. *Szerpentin táncosnő*
4. *Cecília trónörökösne fogadtatása Berlinben*
5. *Fogják meg a zsványt!*
6. *Fizetésektelen vendégek*
7. *Az első próba*
8. *Hüvelyk Matyi*
9. *Tüsszentés*
10. *Papucs alatt*
11. *Az első óra*
12. *A tenger istennője*
13. *Nevetés és sírás*
14. *A tyúk az aranytojásaival*
15. *Kutyák, mint dugászok*
16. *A Turul léghajó felszállása Kassán (saját felvétel)*
17. *Különös párbaj*
18. *A gyermek szeretetet hoz és békét*
19. *A macska reggelije*
20. *A házasság-közvetítőnél*
21. *Nagy fölfedezés*
22. *Törekény áru.*

A címekből következtethetően csupán három szám tekinthető egyértelműen híradó jellegűnek (1., 4., 16.), több a csak valóságot bemutató „természetes felvétel” (3., 8., 11., 12., 15.), naiv, fantasztikus „élőkép” (2., 13., 18., 21.), vidám, groteszk jelenet (5., 6., 7., 9., 10., 14., 17., 19., 20., 22.). Ebből megállapítható a műsor összeállítójának szándéka, a könnyed szórakoztatás, nevetetés, fűszerezve némi érzelmi hatással és ismeretek terjesztésével, átadásával. A nézők legtöbbször azonban továbbra is elsősorban a megmozdult kép csodája bűvölte el, sőt ez a csoda ki is elégitette szórakozási igényét.

A további műsorokból, melyek egy hónapon keresztül kétnaponként váltották egymást, kiemelésre érdemesnek tartjuk az egzotikus tájakat, vidékeket, életmódokat bemutató filmcskéket. Például Japánról az egyik mű-

sorban négy különböző témájú film szerepelt, ami valószínű az előző években zajlott japán–orosz háború miatt lehetett különösen érdekes. Ám szerepeltek a műsorokban felvételek más távoli tájról: Afrikából, Amerikából, Ázsiából is, sőt bemutatták „saját felvételen” Budapestet is. Másik érdekessége ezeknek a műsoroknak, hogy mindegyikben szerepel egy-két film „színezett” megjegyzéssel. Természetesen ezeket a felvételeket utólag színezték ki, ekkor még messze álltak a színes filmezéstől. Különlegességként hirdették a Csodák a tenger mélyén című felvételt, amely 2000 méter hosszú színezett kép, a mozgófényképek remekműve. Ebben az időben valóban világcsúcsnak számított egy ilyen hosszú film, miután a többi felvételek hossza ritkán haladta meg a 100 métert. Még egy érdekességet érdemes kiemelni a Bioscop gazdag filmprogramjából, a Bonaparte Napoleon élete és vége című filmet, mint első és egyetlen történelmi tárgyú felvételt. Azt, hogy mennyire hiteles és alapos képet rajzolt a főhősről és koráról, nem tudjuk, de mindenképpen

Á világ legnagyobb mozgófénykép-vállalata, a kinematográfok királya,

a Narten-féle Bioskop

Nagyváradon a VASÁRTÉREN óriási csarnokában minden másodnap új műsorraj **szenzációs előadásokat tart.**

Műsor:

Szombat, szeptember 23-án.

Námszentimre. — Tíz órai kezdés. — Óriási szenzációk Szombathelyen. — Képzőművészet. — Az újabb képzőművészet. — Német hely az óriások. — Óriások királya. — Francia katonák felépítése. — Szociális vallásos felépítés. — Tíz órai kezdés. — A városi erődök. — Magyarok és az új világ. — Felépítés a háza. — Kapcsolat az új világ. — A világos évek. — Tíz órai kezdés.

Az előadásokon a cs. és kir. 37-ik gyalogezred zenekara játszik.

Előadás kezdete este 8 órakor. Pénztárat 7 órakor. Vasár- és Ünneppnap 4 és 8 órakor. Helyárak: Szombathely I. hely 1 kor, II. hely 60 fill. III. hely 40 fill. Pénztáratul juttatásuk (4 szorára) 4 kor, előjegyzés nélkül a Bioskop napnál pénztáruk. Műsorokhoz tartozó.

Kiváló színművészek

Narten György,
magánmérnök, tulajdonos.

Egy az újsághirdetések közül

értékelendő a témaválasztás. Az aktuális eseményeket bemutató kevés számú film közül megemlíjtük a San Francisco-i tűzvészről készültet, mivel ez a hatalmas katasztrófa 1906 nyarán sokáig szerepelt az újságok hasábjain, az egész világon, így Nagyváradon is.

Narten György, a Bioscop tulajdonosa nagyváradi működését egy tiszteletre méltó, nemes gesztussal tette emlékezetessé. Mikor tudomására jutott, hogy a város polgárai gyűjtést folytatnak egy Kossuth-szobor felállítására, megkereste dr. Adorján Emilt, a Kossuth-szoborbizottság elnökét, s közölte vele, hogy a nagyváradi közönség érdeklődésének és pártfogásának viszonzásául a keddi esti előadás bevételének felét felajánlja a nagyváradi Kossuth-szoboralap javára. A felajánlásról szóló újsághír így zárult: „A szeptember 25-i előadásnál a szoborbizottság egyik tagja ott lesz a pénztárnál, s bizonyára szép összeggel fog gyarapodni a hazafias célú alap.”

Az eredményről 1906. szeptember 27-én az alábbi közlemény jelent meg a lapokban: „Narten György, a Bioscop tulajdonosa tegnap 185 korona 58 fillért juttatott el a szoborbizottsághoz, felkérés nélkül, saját elhatározásából, ezért dr. Adorján Emil köszönetét fejezi ki.”

Az összeget csak azért próbálunk elgondolkozni, hogy megállapítsuk azon a keddi estén hány látogatója lehetett a kinematográfnek. Ha a tiszta bevétel felét adta, akkor a háromféle árú jegyek átlagával számolva körülbelül 560 személy vehetett részt az előadáson. Viszont ha a bevételből előbb levonta a műsorban közreműködő katonazenekar tiszteletdíját, esetleg a többi járulékos költséget is, akkor akár duplája is lehetne a nézőszám, ami viszont már teljesen valószínűtlen. Mégis megállapíthatjuk abból a sok bizonytalanságot felvető adatból is, hogy rendkívül nagy lehetett az érdeklődés a Bioscop műsora iránt, és a hatalmas csarnok nem is bizonyult olyan megtölthetetlennek, mint amilyenek első benyomásra tűnt. Azt viszont csak sajnálni tudjuk, hogy

Megérkezett s csak néhány napig látható
a világhírű

KINEMATOGGRAPH

Mozgó fénykép.

Helyétől eltérően a legújabb kinematográf, amelyet az új és legjobb anyagok

egy legújabbban szerkesztett a 900 szertartásról megalkotott
KINEMATOGRAFFAL

MOZGÓ FÉNYKÉPEK

előadást rendeznek.

Megvan azaz a legújabb, szertartásról készült filmek, melyek mellett híres híres-
ségeket láthatunk.

A műsor új témái:

Égő város Per-Artúr film.	Ország és katonaságok.	Újra felépült városok.
Újra felépült városok.	A csodák.	A városi élet.
Japán győzelme a világban.	Amériai munkások.	Érdekes képek.
Japán győzelme a világban.	Lepelt film.	Újra felépült városok.
Japán katonák munkái.	Képek a világban.	Érdekes képek.
Lepelt film.	Érdekes képek.	Érdekes képek.

**Belépi díj: I-es hely 60 fill., II-es hely 40 fill.,
III-es hely 20 fillér.**

A nagyváradon élő emberek számára is

a Tulajdonos.

Filmplakát a mozi őskorból

Narten György nemes gesztusának nem maradt nyoma, a Kossuth-szobor végül nem készült el és a szoboralapba összegyűjtött minden pénz az első világháború idején befizetett békekölcsönökbe vészett el. De legalább ezt a szobrot nem kellett lerombolni, eltüntetni vagy bebörtönözni... Narten György mégis hagyott maga után valami maradandót a váradiak szívében, a mozi iránti szeretetet, amit az ő üttörő tevékenysége kezdett formálni.

III. AZ INTÉZMÉNYES MOZIZÁS KEZDETE NAGYVÁRADON

MOZGÓFÉNYKÉPEK A KORONÁBAN

A vándorkinematográfok nyári megjelenése városunkban rendszeressé vált, s itt-tartózkodásuk is mind hosszabb időtartamra terjedt ki, ami annak bizonyítéka, hogy egyre nagyobb igény támadt az új szórakoztatási formára, egyre többen látogatták ezeket az előadásokat. Ezt a tényt egyes vállalkozó szellemű egyének felismerték és igyekeztek kielégíteni a szórakozni vágyó közönség igényeit, természetesen jelentős anyagi haszon elnyerésének reményében. A nagy nemzetközi filmgyártó és -forgalmazó cégek, elsősorban a Lumière és a Pathé Frères Franciaországból, valamint az Edison vállalat ügynökei eljutottak Nagyváradra is, és kedvező ajánlatokkal igyekeztek megszerezni az előnyösnek mutatkozó piacot. Elsősorban a nagyobb kávéházaknak ajánlották fel műsoraikat, s a vállalkozóbb szellemű tulajdonosok igénybe is vették azokat. Ezekben a kávéházakban addig is tartottak orfeumi előadásokat vagy varieté-műsorokat, melyek megtekintéséért nem kellett fizetni, bele tartozott a fogyasztás árába. Viszont miután állandó szintársulata és kőszínháza lett a városnak, ezeket az előadásokat csak a színházi idény szünete alatt engedélyezték. A színházi idény kezdete előtt 14 nappal, s annak egész tartama alatt – a jótékony célú előadások kivételével – semmiféle látványosságot nem engedélyeztek, még a vásári látványosságokat is csak a nagyvásár hetében lehetett bemutatni.

Ezt a tilalmat 1906-ban feloldották, s így a kávéházakban évközben is lehetett tartani bármilyen előadást, tehát mozgófénykép-vetítést is. Hogy mennyire volt kifizetődő a kávéház-tulajdonosoknak az ingyenes vetítés, hogyan növelte ez a forgalmukat, ma már nehéz feltárni, de az tény, hogy 1907-től kezdődően egyre több olyan hirdetés jelenik meg a helyi lapokban, amelyben mozgó-

fényképek megtekintésére hívják a kávéházak a közönséget.

Az első kávéház, amely ezt a jelentős mozitörténeti lépést megtette, a Szent László tér és a Kert utca sarkán álló Korona kávéház volt, 1906. július 8-án jelent meg az első hirdetés a *Szabadságban* *Mozgófényképek a Koronában* címmel. A hirdetés szövege: „*A tisztelt vendégek szórakoztatására mozgófénykép előadás lesz, családi műsorral. A műsorból Khon asszonyság kalandja (humoros), Tündérből (mesés, színezett), Egy lelkész önfeláldozása (kép az életből), A Vezúv kitörése (legjobb felvétel), Az elrabolt leány, Fekete hegyek szelleme (színezett), Levél Amerikából (tréfás), Éjjeli betörés (humoros), Egy tűzoltó szerelmi viszontagságai (tréfás).*

Az előadások kezdete 9 óra. Szabad bemenet. Klein Lajos kávé.”

A hirdetések napi rendszerességgel jelentek meg a *Szabadságban*, noha a műsorszámok négynaponként változtak. A Narten-féle Bioscop egy hónapos (1906. szeptember) nagyváradai szereplése alatt is megjelentek a Korona hirdetései, sőt a szeptember 12-i hirdetésben arról értesíti közönségét, hogy megérkeztek a legújabb, feltűnést keltő angol felvételek, de nem közli a teljes műsort, csak két képre hívja fel a figyelmet: „A somogyi kanász, beszélő-éneklő kép” és „A legnagyobb újdonság: Egy kaliforniai aranyásó drámája, 600 méter”. A szeptember 25-i hirdetés az alábbi szöveggel jelent meg: „*A Korona kávéház mozgófényképei: Budapesti állatkert, Dráma a levegőben. Nem kímélve semmiféle áldozatot, arra törekszem, hogy a nagyérdemű közönséget mindig a legszenzációsabb mozgófilmekkel szórakoztassam. Klein Lajos kávé.*”

A Bioscop távozása után újból rendszeresebbé váltak a Korona kávéház mozgófénykép-hirdetései, de nem

* Mozgó fényképek a Koronában.

Egy olvasónk figyelmeztet, hogy a Koronakávéházban az inkvizícióról botrányos mozgófényképeket mutatnak, amelyek alkalmasak a felekezeti gyűlölet szítására. Felhívjuk reá a rendőrség figyelmét.

Rövidhír a Tiszántúlból

részletezték a műsort. November 9-én egy rövid hirdetés bizonyára felcsigázta a Koronában rendezett vetítések látogatóinak érdeklődését. Csak ennyiből állott az egész: „Korona Pont 11 órakor: Az ördög és fia, háromnegyed órán át tartó színes, szenzációs kép.” – A késői kezdésből arra lehet következtetni, hogy nem „családi műsor” lehetett, hanem inkább férfiaknak szóló frivol történet. Ilyenszerű műsorokkal először a Narten-Bioscop ismertette meg a váradi nézőket még 1904-ben, ami ellen annak idején a **Tiszántúl** berzenkedett.

Ennél sokkal fontosabb, túlzás nélkül állíthatjuk: moztörténeti jelentőségű esemény kapcsolódott a Korona kávéházhoz. 1906. december 12-én a **Szabadságban** az alábbi rövid hír jelent meg: „A most alakult helybeli Edison villamos színház vállalat Nagyváradon a Korona kávéházban rendezi előadásait.” A műsorból kiemelkedőnek tartjuk:

1. Rákóczi Ferenc utolsó diadalútja, eredeti Pathé-felvétel
2. A bányász élete, 350 méter, színes
3. Vendetta, olasz vérbosszú
4. Menyegző kerékpáron
5. Apaszív
6. A menyasszony párnája
7. A nagy huncut
8. Ámor a színpalak mögött.

A híradásból nem a műsorszámok felsorolása a fontos, hanem az a tény, hogy először alakul Nagyváradon

egy vállalat, azzal a céllal, hogy rendszeres és állandó műsort biztosítson a mozgófénykép-előadások nézőinek. December 18-án a **Szabadságban** újabb híradás jelenik meg Edison Villamos Színház a Korona kávéházban címen a következő szöveggel: „Ma és esténként tartja legújabb felvételű mozgófénykép előadásait, mely naponta változó műsorral, a legszenzációsabb képeivel szórakoztatja a nagyérdemű közönséget. A gépházat egy külön helyiségben helyeztem, miáltal a nézőteret megnagyobbítottam. Szabad bemenet. Becses pártfogást kérve kiváló tisztelettel Klein Lajos kávés.”

Az Edison villamos színház vállalat megalakulása előtt már létezett egy villamos színház nevű intézmény, amely nem kávéházban, hanem önállóan működött. Megalakulásának idejéről, tulajdonosáról, műsorairól nem sikerült találni adatokat. Egyedüli utalás a **Szabadság** című lap 1907. január 1-jei számában olvasható Tűz a villamos színházban című rövid híradásban, mely az alábbiakat közölte: „Tegnap az esteli órákban a Györfi-féle főutcai házban lévő villamos színházban rövidzárlat folytán a mozgófénykép készülék az előadás alatt meggyulladt, azonban a tüzet gyorsan elfojtották, és így a kár igen csekély. A kivonult tűzoltóságnak már nem is volt dolga.”

1907. január 13-án az Edison villamos színház vállalat a helyi sajtóban közleményt tett közzé, melyben tudatja a közönséggel, hogy „a Főutca 10 szám alatt addig is létezett villamos színházat saját kezébe vette át, ahol gazdag és érdekfeszítő műsorát fogja bemutatni.” Közölték a január 13–14-i műsort is:

1. Rákóczi Ferenc utolsó diadalútja
2. A kellemetlen vendég
3. Mózes élete
4. Támadás egy vonat ellen
5. A bűvész
6. A birokverseny
7. A festő álma

A helybeli Edison villamos Színház vállalat.

Tisztelettel tudatjuk a t. közönséggel, hogy a Főutca 10-ik szám alatt eddig is létező villamos színház a mai napig folyó 10-13-án sajtó kezelésben vette át, a belső garatig az eddigre volt működési köze bemutatni 10-13-án, vasárnap és 14-én hétfőn, a következő képek kerülnek előadásra:

II-ik Rákóczi Ferencz utolsó diadalútja

Köztársaságunk, Mócsai János, Pálffy családok, Tánadák egy szem ellenében, bírók verseny, A fegyveres Szereplőkkel, Hódolatok Berni Beatrixnak, A győztesek.

Helyek: I-ik hely 60 fillér, II-ik hely 40 fillér, III-ik hely 20 fillér, Gyermeknek 10-12-ik helyen 10-12-ik helyen 10-12-ik helyen.

Az előadások vasárnap délután 2 órákor kezdődnek minden órában tartatnak.

Hétköznapon este 6-7 és 8 órákor.

8. Szent Bertalan éj

9. A győztesek.

Helyárak: I. hely 60 fillér, II. hely 40 fillér, III. hely 20 fillér.

Előadások: vasárnap délután 2 órától óránként, hétköznap 5 órától óránként, este 9 óráig.

Az egyórás műsoridő alatt tehát kilenc filmet vetítettek; ebből az következik, hogy ezek többsége továbbra is csupán 100 méter hosszúságú négy-öt perces rövid film volt, s többségük már szerepelt a Korona kávéház műsorán is. A Rákóczi Ferenc utolsó diadalútja az 1906 októberében történt események megörökítése volt, a nagy fejedelem hamvainak Törökországból való hazaszállításáról és kassai újratemetéséről. Ezt a magyar (mai fogalommal) híradó filmet már a Korona kávéház filmműsorának nyitó rendezvényén is bemutatták, sőt közkívántra többször megismételték.

1907. január 18-án a *Nagyvárad* című lap adott hírt az Edison villamos színházról, mely szerint az „*folyó hó 18-tól minden napon át rendkívül érdekesítő és tanul-*

ságos műsorral a Főutca 10 szám alatt lévő helyiségében (a Széchenyi szállodával szemben) tartja előadásait.”

Közben a Korona kávéház is, mint az Edison villamos vállalat intézménye továbbra is hirdeti az ingyenes mozgófénykép műsorait. Ez arra vall, hogy nem jelentett konkurenciát a Főutcai villamos színháznak, ahol belépődíjas előadások voltak, igaz csak a délutáni és a kora esti órákban, s feltehetően egészen más nézőközönséggel.

Egy érdekes és a korra jellemző rövid hír jelent meg a *Tiszántúlból Mozgófényképek a Koronában* címmel: „*Egy olvasónk figyelmeztet, hogy a Korona kávéházban az inkvizícióról botrányos mozgófényképeket mutatnak, amelyek alkalmasak a felekezeti gyűlölet szítására. Felhívjuk reá a rendőrség figyelmét.*”

Az Edison villamos színház vállalat Korona kávéházbeli utolsó hirdetése 1907. március 17-én jelent meg a lapban. Március 23-tól már csak úgy hirdeti, hogy mozgófényképek a Koronában, de csak szombaton és vasárnap van vetítés. Ugyanakkor a hirdetésekből elmarad Klein Lajos neve, ami vagy azt jelentette, hogy ő megvált a Koronától, vagy pedig más valaki vette át tőle a mozi-műsor-szolgáltatás biztosítását.

„*CSAK AZ MENJEN KATONÁNAK,
AKI ILYENT SZERET...*”

1907-ben már Nagyváradon is megindult egy bizonyos fajta verseny, vetélkedés a mozgófényképek bemutatásával foglalkozók között a nézők megszerzése és megtartása érdekében. Láthattuk, hogy az új szórakozási, művelődési forma legfőbb bírálója a katolikus egyház volt, s annak szócsöve a *Tiszántúl* című lap. 1907. március harmadikán viszont éppen a *Tiszántúl* adott hírt róla, hogy a Katolikus Legényegyletben mozgófénykép-előadás lesz, melynek során a fiatalok megismerhetik a katonaságot, „a gyönyörű vidám és komoly fázisait”. Ekkor találkoztak egy addig nem alkalmazott új mód-

szerrel, amit a lap úgy közölt, hogy „a képekhez méltó szöveg is társul”, s a továbbiakban közölte ezt a szöveget, amely nem más, mint a film egyes jeleneteinek szóbeli megnevezése: „Jönnek a regruták. Itt vannak már. Szombat délután lábmosás. Kukorica-nadrág mosás. A csatár. A meneteképtelen. A katona pillanatnyi ájtatossága. Itatás. Ejnye, be jó! Hol az ellenség? Huszárok Őrsön. Hidőrség este. Megbeszélés. A tiszturak öröme. A gyakorlat fénypontja. Kantine. Munka után édes a pihenés. Gyakorlat után fegyvertisztítás. Őrségen van a lelkem! A pihenő ágyúüteg. Zászlószentelés.”

Hogy milyen sikere volt ennek a szövegnek, illetve az ehhez kapcsolódó mozgófényképeknek, arról már nem írtak az újságok, de feltehetjük, hogy volt, aki ezek után azt mondhatta, amit neves költőnk: „Csak az menjen katonának, aki ilyent szeret.”

A Nagyváradon már 1903-tól ismert budapesti Uránia tudományos színház más módszert használt a nézők megnyerésére és a mozgófényképek mondanivalójának ismertetésére. Neves személyiségeket, írókat, tudósokat kért fel érdekes, színvonalas előadások tartására s ehhez kapcsolódtak a közben bemutatott mozgófényképek, melyek vetítését neves zenekarok által előadott zeneszámok kísérték.

A **Nagyvárád** című lap 1907. április 5-i száma így számolt be erről Az *Uránia Nagyváradon* című cikkben: „A modern szórakozás és legkellemesebb tanítás eszköze ma kétségtelenül a vetített kép. Az a rengeteg haladás, amelyet ebben a tekintetben tett meg a technika, semmiféle más téren nem tapasztalható. Ez a körülmény magyarázta meg azt a rengeteg érdeklődést, amellyel a fővárosi közönség az Uránia tudományos színház előadásait kísérte. Most újjászervezték a vidéki osztályokat, új gépekkel és szenzációs mozgóképekkel felszerelve az egész fővárosi műsort be fogja mutatni a vidéknek. A vidéki osztályt Szundy Károly vezeti. Nagyváradon négy előadást fog tartani az Uránia a Kereskedelmi Csarnok helyiségében.”

A lap a következő napokon sorra beszámolt az előadásokról. 1907. április 6-án Pekár Gyula: *Pérez öfelsége* című előadásáról így írt: „Pekár Gyula ragyogó stílusban varázsolja eléink a pénz keletkezését, hatalmát, jótetteit s az általa felébresztett bűnöket. (...) Elvezet bennünket abba a világba, ahol az emberek dúslakodnak a pénzben, de vágyva-vágyanak egy csepp boldogságért, majd oda, ahol a tőke és a munka vívja soha meg nem szűnő harcát. A jó pénz és a rossz pénz hatása mindennap ismétlődik szemeink előtt. Pekár oly érdekes módon ismerteti a pénz forgatagának ezer rejtélyét, hogy minden pillanatban le tudja kötni hallgatói figyelmét.

A darabban hat hatalmas mozgófénykép van. A legszenzációsabb a párizsi apacsok életének, a párizsi rablóvilág rejtett titkainak bemutatása. Az előadáshoz a 37. gyalogezred szolgáltatta a zenét.”

Az április 7-i előadásról ezt írták: „Az Uránia színház a bájos Nápoly és Szicília tájait mutatta be. Tormay Cecil darabjában a Szirének hazájában szerelem, virág, tavaszi napfény vonul át, humoros szellem mindenütt, csak az Etna kitörése tárja eléink hatalmas mozgófényképekben a pusztulás rémségét.”

Április 8-i műsorról ezt olvashatták a lapban: „Ráth István London című darabja aratott nagy sikert. Hatalmas kacaj kísérté Ráth szellemes szövegét és a kedélyes mozgóképeket.”

Április 9-én: „Az orosz forradalomról Strausz Adolf tartott szenzációs előadást. A szenzációs darab tele volt érdekfeszítő képekkel s mozgófényképekkel.”

Ez az előadás-sorozat előkészítette a nagyváradi, állandó helyiséggel rendelkező Uránia filmszínház megnyitását. A **Tiszántúl** 1907. június 14-én az alábbi hírben számolt be az előkészületekről: „Uránia Nagyváradon. Az utóbbi időkben a vidéki városokban mind jobban teret hódít a mozgófényképekkel való szórakozás. Az összes nagyobb városokban önálló vállalatok, színházak vannak, ahol kedvesen szórakozik a közönség. Eddig Nagyváradon csak kávéházakban vannak ilyen mozgófénykép

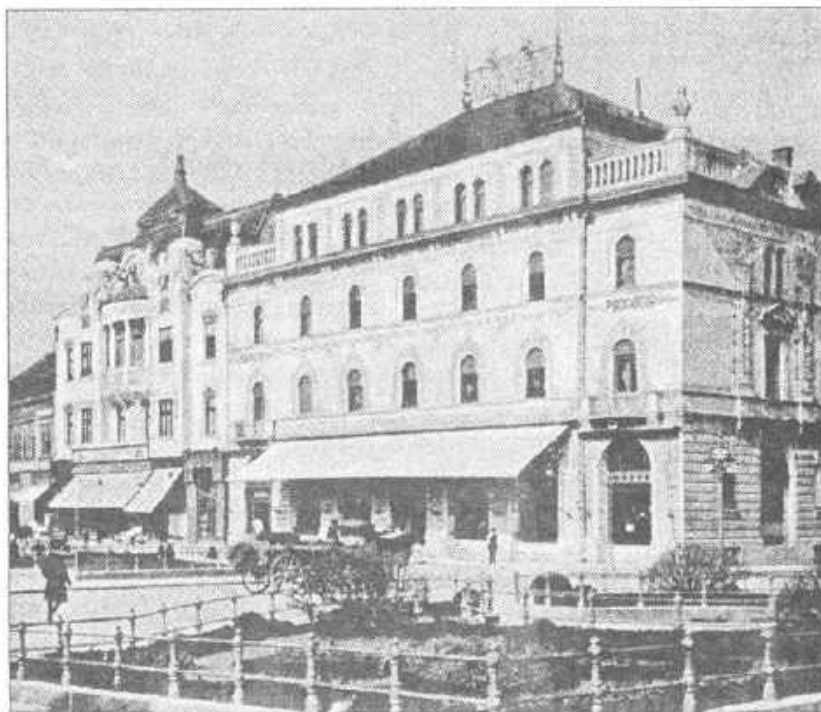
előadások, de sokan vannak, akik kávéházba nem mennek. Néhány nap múlva Nagyváradon is lesz egy elsődrendű ilyenemű látványosság. A mozgófénykép színház céljaira elegánsan átalakították a Pannónia szuterénjét, s ott tartják a budapesti Uránia és Apolló színház műsorához hasonló előadásokat." Közlebb már megjelenik az új színházról az értesítés. Erre a nagy eseményre azonban még kerekén egy hónapot kellett várjanak az akkori nagyváradiak. Közben június végén, július elején addig nem látott hirdetések jelentek meg a nagyváradi lapokban a következő szövegekkel:

„A világ legnagyobb Kinematográf és Filmgyártása. Naponként 70 kilométer filmet állít elő a Pathé Frères. Sürgőnycim: Pathéfilm Budapest III. Ferenciek tere 4 szám. Készülékek, filmek eladása és filmkölcsonző intézet. Villanytelep vízhajtással.”

„Pathé Frères Budapest Ferenciek tere 4 szám. Filmkölcsonző intézet. Legutolsó újdonságok, színezésekben, felárak nélkül 1000 méter havonta 140 korona, 1500 méter 182 korona. Filmjeink mindenhol a legtöbb hírnévnek örvendenek.”

Ezek a hirdetések arra engednek következtetni, hogy ebben az időben már Budapesten is híre ment, hogy városunkban milyen közkedvelté vált a mozgófénykép, s a filmgyártó és kölcsonző vállalatok ezen a módon is megpróbálták megszerezni maguknak ezt az ígéretes piacot. Viszont az is köztudott, hogy a korabeli váradi kereskedők, vállalkozók kapcsolatban álltak számos országgal, fővárossal, ahová személyesen is ellátogattak, s nem szívesen vettek igénybe közvetítőket, mikor lehetőségük volt egyenesen a gyártótól beszerezni szükségletüket.

1907. július 11-én arról írt a **Tiszántúl**, hogy Salamon János volt békéscsabai vendéglős Nagyváradon a Nagypiacon egy 20 méter hosszú deszkabódéban villa-

A Pannónia Szálló alagsorában volt az első Uránia mozi

mos mozgófénykép-előadásokat akar rendezni. Gerő Ármin rendőrkapitány azonban a kérelmet elutasította, arra hivatkozva, hogy már be van rendezve a Pannónia szuterénjében az Uránia mozgófénykép-színház, melyet nagy befektetéssel létesítettek és díszesen berendeztek. Az Uránia életképessége a várost is érinti, mert három évre évenként 100 ezer hektowatt áramfogyasztásra kötött szerződést a városi villanyteleppel. A rendőrkapitány elutasítását Salamon megfellebbezte, de valószínűleg a tanács is elutasította a fellebbezést.

Így tehát megállapíthatjuk, hogy az Uránia megnyitása nem csupán egy vállalkozó vagy vállalkozói társaság érdeke volt, hanem egyben a városé is, amely bevételi forrást látott ebben a kezdeményezésben.

AZ URÁNIA MEGNYITÁSA

1907. július 14-én *Uránia* címmel részletes beszámoló olvasható a **Tiszántúlban** az új filmszínház megnyitásáról. Mivel egy fontos kultúrtörténeti eseményről van szó, teljes terjedelmében közöljük a cikket:

„A modern technika egyik legszebb vívmánya hódít most magának teret óriási gyorsasággal, nemcsak nálunk, de az egész világon. Ez a szép és igen szórakoztató mű most eljutott hozzánk is, mégpedig úgy mintha egyenesen versenyre akarna kelni minden más mozgófénykép vállalattal, mely a kor ízlésének és kívánalmainak megfelel. Egy társaság, melynek vezetője egyik jeles nagyváradi zszurnalista, a tapasztalatok után arra a meggyőződésre jutott, hogy a nagyváradi közönség, amiért a színházat nem pártolja, azért még nem érzéketlen minden szép és szórakoztató iránt. Ez a társaság megértette a közönséget. A közönségnek, különösen Nagyvárad közönségének mindig új kell. Új, ami ne legyen érdektelen, nagy lármájú humbug, hanem értékes művészi dolog, ami le tudja kötni az érdeklődést, s azt ne hagyja azért minden további foglalkoztatás nélkül.

Az eszköz, amivel ezt elérni gondolták, igen ügyesen van megválasztva a mozgófényképekben.

Tegnap este az igazgatóság főpróbát tartott a mozgófényképekkel a Pannónia pinchehelyiségében, mely igen ügyesen és ízlésesen van erre a célra berendezve. A tágas helyiség, amely eddig minden érték nélkül állott, jelenleg a legmagasabb igényeknek is megfelelően van berendezve.

Az előadási terem három részre van felosztva, első, második és harmadik helyekre. Az előadás alatt állandóan a társaság automatája játszik, amely az eddigi hasonló célú hangszerek között elsőrendű.

A tegnap esti főpróbán csakis meghívott egyének vehettek részt. Szépszámú intelligens közönség jelent meg a próbára, amely sikerültnek is mondható. Az előadások, a főpróba után ítélve szép sikerűek lesznek.

Mint értesültünk a szépet hasznossal fogják összefoglalni, s így az előadásoknak értékét csak emelni fogják – ugyanis nemcsak az életből ellopott különböző jeleneteket fognak előadni csupán azért, hogy ezáltal azt a pár negyedórát agyonüttessék a közönséggel, hanem tudományos dolgok is fognak műsorra kerülni, melyek mellé felolvasást fog tartani állandóan egy egyen.

Szóval nem közönséges »Mózi« ez, hanem Uránia. A megnyitás ma délután három órakor lesz. Alkalom adtán még vissza fogunk térni erre.»

Tehát méltó fogadtatásban részesítette a **Tiszántúl** az új kulturális intézményt és jól felismerte jelentőségét, fontosságát. Érdemes arra is felfigyelnünk, hogy a cikk szerzője már használja az éppen csak megjelent új pesti műszozt, a mozit, s a szó hibás írásáért lehet nem ő, hanem a korrektor volt a felelős. A szövegből az is kiderül, hogy ezt az új szót lekicsinylő értelemben használja, mintha a mozi egy olyan intézmény neve lenne, amely nem kultúrát közvetít, hanem valami alpári közönséges dolgot. Az is tény viszont, hogy az *Uránia* az igényesebb műsorpolitikájáról lett közismert.

Visszatérve a mozi szóhoz – mely ekkor jelent meg először Nagyváradon nyomtatásban és éppen a koncertív **Tiszántúlban** – mint már említettük Heltai Jenő alkotása, aki egy közismertté lett kuplójában használta. Jellemző a nagyváradi újságírók minden újdonság iránti fogékonyságára, hogy nem csupán felkapták az új szót, hanem a **Szabadság** című lap 1907. október 31-i számában egyikük Ripp álnéven megírta a Heltai kuplójának helyi változatát, a következőképpen:

„DAL A MOZIRÓL

*Köztudott már Budapesten,
Hogy a Berta nagy liba;
Köztudott, hogy minden este
Ott látni a moziban.*

*Azt is tudják a jasszklubok,
Hogy megtörtént a hiba...
Szegény Berta – cúgot kapott,
Cúgot biz a moziban.*

*Megdagadt a Berta arca,
Sirt a kidagadt liba,
Azt hitték, hogy három hétig
Nem látják a moziba.*

*De mert eszes lány a Berta,
A Berta
Elszaladt a drogi, drogi,
Drogiba.*

*Kért egy üveg hírest, nevest,
Alföldi Fehér Keresztet,
És a kicsike liba –
Ott hódított másnap is a
Mozi, mozi, moziba.”*

ELSŐ SIKEREI, KEZDEMÉNYEZÉSEI

Az Uránia igazolta az újságírók által megelőlegezett bizalmat és teljesítette az elvárásokat. Gazdag és változatos programot mutatott be. Egy-egy műsor három napig ment, 12 filmet tartalmazott, melyek között szerepeltek úgy nevezett természetfilmek, országok, tájak, városok bemutatása, aktuális eseményekről szóló híradások, érzelmes történetek, bohózatok, életképek stb.

Csakhamar kedvence lett a nézőknek Pali, a kissé butácska, tétova, téb-láboló, kétbalkezes alak, aki szinte minden műsorban előfordul egy-egy újabb történettel. A vezetőség a jövőbeli nézők odaszoktatására is gondolt, s már működésének ötödik napján gyermekelőadást rendeztek az Urániában félárú jeggyel; utána pedig minden szombat délután félhelyárú gyermekelőadásokat tartot-

tak, ahová a gyereket kísérő felnőtt is félárú jeggyel mehetett. Gondoltak a szegény gyermekekre is, augusztus 8-án délután 3 órától ingyenes előadást tartottak a szegény gyermekeknek. Az utóbbiakat elkísérte az előadásra egy újságíró is, s így számolt be: „Az összes székek megteltek szegény, foltos ruhájú mezítlábas gyermekekkel, akik mohó érdeklődéssel nézték végig a műsort. Jól esett látni a gyermekek arcán, szemében a gyönyörködés ragyogó fényét.”

Nagyon felkarolta az Urániát a **Tiszántúl**; szinte minden nap írt egy pár sort a műsorok sikeréről, harmadnaponként közölte az új műsort, s egy pár szavas kommentárral további látogatásra biztatta a nézőket, felhívta figyelmüket a legnagyobb érdeklődésre érdemes műsor-számokra. Ezekből a hírekből az olvasók megtudhatják azt is, hogy milyen új eszközökkel bővítik, javítják a szolgáltatásokat, például augusztusban villamos ventilátorokat szereltek fel, szeptemberben pedig villamos orgonát állítottak be, amely az újság szerint az akkori Magyarországon Budapesten kívül csak városunkban létezett. Hírt adtak a nézőszámok állandó növekedéséről is; a nyitás utáni két hónap alatt 32 ezer néző jelent meg összesen az Urániában. Már a nyitás utáni második héten bevezették az esti felolvasással egybekötött műsort, melyek vezetésére az igazgatóság írókat, hírlapírókat, tanárokat, lelkészeket kért fel. Az első „magyarázatos előadást” Liptai Károly, a **Nagyvárad** című lap főmunkatársa tartotta. 1907. július 25-én Expressz kirándulások címen olvasott fel Velencéről, a magyar zuhatagokról és a Jeges-tengerről. Szeptember 15-én szintén Liptai olvasott fel az Urániában Maria Antoinette-ről. A felolvasások előtt és után mutatták be a mozgófényképeket a szokásos sokszínű összeállításban, vagyis a hét-nyolc rövidfilmből egy vagy két felvétel kapcsolódott a felolvasás témájához.

Augusztus végén bejelentették, hogy Nagyváradról gyönyörű színes felvételeket fognak készíteni, melyekhez Nagy Mihály hírlapíró fog szellemes és érdekfeszítő

szöveget írni és felolvasni. Végül 1907. november elején⁴⁴ adták hírül, hogy elkészült a negyven pompásan sikerült kép Nagyváradról, mely a nagyváradiakat kétszeresen fogja érdekelni, mert a képeken látható alakok valamenynyien felismerhetők.

A nevezetes eseményről, számunkra érthetetlen módon, csupán csak a **Nagyvárad** **Napló** számolt be. Az 1907. november 7-i számában A *leleplezett Nagyvárad* című cikkben az alábbiakat írta: „*Ne értsük félre: nem komoly panamák élesszemű leleplezéséről van szó, érdekesebb, ártalmatlanabb titkokról lebbentette föl a fátyolt tegnap este az Uránia. Amint tuskulánumnak, Várad útvesztőinek ismert, sőt közismert alakjai sétáltak fel az esti korzóra, az utcákra, siettek hivatalba, kávéházba – a vásznon. Az Uránia öles, tarkálló, örökké változó vásznon Löwenstein Zsiga, akit egy pohár limonádé mellől ugrasztott föl a tömött sorú nézők serege, a színház ácsorgó, próbára váró művészei, a rend éber fő árgusa, Gerő Ármán, a mosolygós arcú polgármester, a füzetek lantosa Dutka – egymás után léptek föl a szemfényvesztő vásznonra vetített sugár játékban, Nagy Mihály hírlapíró társunk ötletes, minden mozdulatot megfogó észrevételei tréfás felolvasása kapcsán. Péntektől kezdődőleg Fehér Gyula a Szigligeti Színház tagja fogja beszéddel kísérni az élő képeket.*”

November 10-én, vasárnap A *hétről* című tárcarovatban a **Nagyvárad** **Napló** még egyszer visszatér a városról, illetve annak polgáraitól készült felvételekre, de csupán azért, hogy annak kapcsán néhány ironikus megjegyzéssel illesse a váradi közállapotokat, közszereplőket.

„*Arra a szomorú tapasztalatra jutottunk ezen a héten, hogy a mozi is csak olyan rabszolga, mint a színház vagy a hírlap. Az lenne a legizgatóbb, legérdekesebb és legmulatságosabb, amit a gépész nem vethet ki a fehér vásznonra. Micsoda telt házakkal kezdhetné meg Erdélyi Miklós új rezsimjét, ha olyasféle dolgokat vinne a deszkára, ami tilos. És mekkora szenzációk üvölténének ennek a lapnak a hasábjairól, ha azokat írná meg az ember,*

amit nem lehet. Ha nevetségessé tenné azokat az embereket, akik de facto, tényleg nevetségesesek. A morál, a társaság, a sajtóper része és a kutyakorbács pompásabb cenzúra, mint az orosz rendőrtiszt kék plajbásza.

Hát ez az örök nemezis utolérte a mozit is, amely – a nép mulatsága! – szintén csak hízelegni, nyájaskodni mer. Az igazságot, ezt a nagyon szerény ostobaságot még a vetítőgép is úgy elnyeli magába, mintha erre a célra külön villamos vezetőkre lenne berendezkedve. Előttünk lebegtek a napokban a nagyváradi képek. Urak és hölgyek, közéleti, művészi torreádorok az utcáról és a fórumról, a színpadról vagy a kávéházból – de nem az otthonról. Így is szép volt, – az ördög kritizáljon unostuntalan – csak kicsit hiányos és hézagos. Pedig milyen hatásos képeket lehetett volna valamilyen nagyobb merészséggel összeállítani. Könnyű elképzelni. Most, amikor olyan zavaros idők vannak. Hol maradt Vécsi Ignác abban a pózban, amint irigykedve nézi, hogy az Osztrák–Magyar Bank szintén emeli a kamatát. Hol maradt Szmazszenka Ernő, amint otthon álhatatosan és átszellemülten áldoz Orfeusz oltárán. Nem láttuk dr. Fenyő Sándort abban a boldog pillanatban, amiódön a városházi szolga közvetíti neki az iskolaszéki meghívót, – vártuk Bozóky Alajost, amikor szabadon gondolkodik, Rimler Károlyt, amikor hivatalában apró kockakövekből kolosszális gyárakat épít Nagyváradra.

Csak egyet nem akartunk látni, Szokoly Tamást, amint a mi nevünkben mindent megmagyaráz a kormányoknak.

Persze, persze, ezeket és ezekhez hasonlókat nem szabad bemutatni. Szegény mozi, még tereád is azt fogják mondani, hogy azért nem merted kivetíteni az igazságot, mert meg vagy fizetve a hallgatásodért.”

Az egymást váltó műsorokban mindig igyekeztek valami újat, valami különlegeset meghirdetni, hol kacagató estéről, hol egzotikus újdonságokról, vagy távoli országokról írtak, vagy színházi előadásokról készült felvételeket ígértek, melyek bővelkednek erős drámák-

ban és neveltető bohózatokban. A legfontosabb jelző a „nagyszerű látványosság”, s csak ritkán utalnak a tanulságokra.

1907. december elején újból Váradra látogatott a budapesti Uránia színpad négy estére tervezett előadás-sorozatával, hogy bemutassák a legsikeresebb, legkiválóbb műsorszámait. Ekkor újból Nagyváradra jött az Uránia két legsikeresebb szerzője, Pekár Gyula és Tormai Cecil, a Párizsi asszony, illetve a Virágok városa című műveikkel.

A nagyvárad Uránia ez alkalommal kissé kényelmetlen helyzetbe került, mert az első pesti műsor vetítésénél kiderült, hogy az itteni vetítésvászon kisebb, s a képekből egyes részek lemaradtak. A helyzetet úgy oldották meg, hogy a többi előadást megint a Kereskedelmi Csarnok dísztermében tartották.

Ezt a kis malört azonban hamar elfeledtette a karácsonyra készített Jézus élete és halála című nagy passiójáték bemutatása. A *Tiszántúl* így harangozta be ezt a műsort: „Az Uránia mozgófénykép színház már most gondoskodik karácsonyi műsoráról, amely bibliai tárgyú látványosság lesz. Olvasóink bizonyára hallották már hírért az oberammergani híres passiójátékoknak. Az oberammergani parasztok ugyanis ősidőktől fogva bibliai tárgyú jeleneteket adnak elő bámulatos színpadi ügyességgel. Ezekből a passiójátékokból szerzett most be pompás mozgófényképeket a nagyvárad Uránia, amely szakavatott felolvasások kíséretében fogja bemutatni a »Jézus élete és halála« című hatalmas bibliai látványosságot. Ehhez a megrázó bibliai drámához az Uránia igazgatója Dutka Ákossal, a fiatal poéták egyik tehetséges tagjával íratta meg a képmagyarzó szöveget, amely lendületes tartalmával hivatva lesz fokozni a nagyszerű kép hatását. A »Jézus élete és halála« a Pathé Frères párizsi gyárból való és a fővárost is megelőzve nálunk kerül először a közönség elé. A ciklikus passiójátékok bemutatása december 18-án kezdődik.”

Megállapíthatjuk, hogy az 1907-es év jelentős fordulatot hozott Nagyváradon a mozikultúra fejlődésében.

(Ettől az évtől már használhatjuk ezt a kifejezést, mert – mint fentebb láthattuk, – Budapest után itt is megjelent.) Egyszerre két állandó mozi nyitja meg, terjeszti ki működését. Az Uránia a sikeresebb és az életképebb. Nemcsak azért, mert mögötte, mellette egy, már hagyományokkal rendelkező egyesület, társaság áll, mely országos méretű, de azért is, mert az igazgatója az agilis, jó üzleti érzékkel és szervező készséggel rendelkező Székely János volt, aki meghatározó alakjává lett Nagyvárad mozitörténetének.

VERSENGÉS A NÉZŐK KEGYEIÉRT

Amíg az Uránia mozgófénykép színház állandóan a figyelem középpontjában állott, s az újságok naponta adtak hírt a sikeres műsorairól, az Edison villamos színház teljesen háttérbe szorult, elmaradtak a hirdetéseit, csak úgy a Korona kávéházé is.

Az újév első napján a lapok arról adtak hírt, hogy 1907. december közepe óta 75-ször adták az Urániában telt házzal a Jézus élete és halála című „hatalmas drámát”, s most új műsorral kezdik az új esztendő. A Nagyvárad másnap így számolt be erről: „A tegnapi előadás nagy és intelligens közönsége soraiból igen sokan elragadtatással gratuláltak az Uránia igazgatóságának az újonnan beszerzett nagyszabású képsorozat sikeréhez. A kölcsön képekkel dolgozó kinematográfusok nem képesek ilyen képekhez jutni, mert csak azokat adják kölcsön, amelyeket már a budapesti mozikban sokszor lejátszottak, s ezek annyira el vannak rongálva, hogy inkább bántják a szemet villanó kopottságukkal, semmint gyönyörködtetnek. Az Uránia viszont mindig a legújabb képeket vásárolja meg, ezért kifogástalan szépségűek.”

Az Edison villamos vállalat 1908. február elején mérész lépésre szánta el magát, felismerve, hogy csak úgy tud fentmaradni, ha felveszi a versenyt az Urániával,

nagy vállalkozásba kezdett. Megvásárolta a Fő utca elején lévő régi Bazár vendéglőt és teljesen átépítette mozgófényképes színháznak. Az átépítésről a **Nagyvárad** több cikkben számolt be.

1908. február 6-án Az *Edison színház* címen így írt: „A nagy feltaláló nevét sokan emlegetik most Nagyváradon. Az ő nevét viseli az a mozgófénykép színház, amely most épül a Bazár vendéglő helyén. A kis színház elegáns, ízléses berendezése meg fogja lepni a finnyás nagyváradai közönséget, mely az amerikai vandvillek mintájára készülő helyiségeiben minden kényelmet megtalál. A hatalmas 5 méteres vetítövászon a legkifogástalanabb, legérdekesebb mozgófényképeket mutatják be és a helyárok a lehetőségig mérsékeltek lesznek.”

Az 1908. február 7-i számban Az új mozgófénykép színház építése című írásból újabb részletekkel ismerkedhetett meg az újságolvasó: „Néhány nap múlva kész az új Edison színház. A teljesen külföldi minták után berendezett kis színház vezetősége szerencsés szerződést kötött a legkiválóbb hírvű filmgyárral, hogy minden vidéki mozgófénykép színházat megelőzve a legújabb képeket fogja bemutatni. Maga a minden ízléssel berendezett helyiség igazi látványosság lesz. Most folynak a díszítési munkálatok ifjú Winkler Szilárd festő vezetésével. Az Edison színház óriási vetítövásznát most szerelték fel, s a nagy terjedelmű vászon lehetővé teszi a legterjedelmesebb képek, felvonulások levettését. Pár nap múlva a széksorok és páholyok elhelyezésével is elkészülnek, s előre láthatólag február 15-én megnyílnak az Edison mozgófénykép színház, mely minden tekintetben méltó lesz arra, hogy az ízlésben annyira kényes és finomságokhoz szokott nagyváradai közönség támogassa.”

Másnap újabb részleteket olvashattak a lapokban az Edison villamos színházról Hogyan épül a mozgófénykép színház címmel: „A Bazár vendéglő pompásan átalakított termeire már nem lehet ráismerni. A nézőtér impozáns falikárpitja meglepően összhangzatos a remek berendezés bútoraival. A nézőtér egy-két nap alatt elké-

szül, s a fényes télikert berendezéséhez is hozzáfoghatnak. Az igazgatóság arról is gondoskodott, hogy a hatalmas kertre nyíló külön kijáratokkal szolgálja a közönség kényelmét és biztonságát. A portálé üvegfestő munkája, amely nagyszerű dísz lesz a korzónak, Spitz Jenő, az ismert nevű jeles címfestő műhelyében készül. A vállalat gépkezelő személyzetének élére Farkas Imrét szerződtette, aki külföldön szerzett gyakorlatot és tapasztalatot, s ez is bizonyítja, hogy a szerződésileg lekötött nagy érdekességű teljesen új képeket a közönség legélvezhetőbb beállításban kapja az Edison színházban.”

A **Nagyvárad** február 12-i száma újabb részleteket közölt az Edison színház építéséről: „... A nagy nézőtérrel kivezető hatalmas két kaput, melyen a Bazár udvari kertjébe jut a közönség, már elkészítették. Az udvaron külön villamos transzformátor házikót építettek, hogy az elektromos vezetékek a nézőtér közeléből teljesen el legyenek kapcsolva, és így a közönség nem csak kényelmet és szórakozást, de mindenek fölött való teljes biztonságot is találjon a kis színházban. A világhíres Pathé gyár ma értesítette az Edison színház igazgatóságát, hogy a szerződésileg egy évre lekötött újdonságok, melyeket Magyarország vidéki városaiban az Edison színház mutat be először, elkészültek.”

Miközben Nagyváradon lázas igyekezettel folytak az előkészületek az első igazi állandó mozgófénykép színház megnyitására, és mint olvashattuk, erről a **Nagyvárad** szinte naponta hírt adott, ugyanez a lap a fentebb idézett február 12-i számában egy ellentétes tendenciáról is beszámolt. Érdemes idézni ezt az írást is, mely *A Pesti Hírlap* legutóbbi száma közli, hogy egy hónap alatt 101-ről 54-re apadt a budapesti kinematográfok száma. Ez a rohamos csökkenés az egészségtelen versengést tükrözteti vissza ezen a téren. Eleinte, amikor a mozgófénykép még újdonság volt, erős nagyvállalatok alakultak, melyek megfelelő módon ki tudták elégíteni a közönség igényeit. Később az éhes konkurencia rávetette magát erre az ipar-

ágra is, és nem számolva annak rendkívül költséges voltával, úgyszólván minden utcaszögletben felütötte a fejét egy-egy új mozi, amelyet a nagyobbak a régiebbek és erősebbek a lehető leggyorsabban lehetetlenné tettek. Ez az oka annak, hogy Budapesten egy hónap alatt a felére csökkent a mozik száma. Hasonló jelenségek észlelhetők vidéken is, ahol a kinematográf tulajdonosok most egyesülnek érdekeik védelmére. Az Uránia kezdeményezésére e hó utolsó vasárnapján Nagyváradon fognak találkozni a vidéki mozgófénykép színházak tulajdonosai, hogy megalakítsák szövetségüket, melynek célja a kulturális ipar védelme és az összetartozásban lévő erővel leendő istápolása."

Eddig a cikk, mely hiteles képet rajzol a korabeli állapotokról az általunk vizsgált kérdésben. De ezen felül is van egy érdekessége: míg a fővárosban csökkent a mozik száma s fokozódott a konkurencia harc, addig Nagyváradon új mozi felavatására készültek, s a már működő mozi összefogást, közös érdekvédelmet kezdeményezett. Az is a váradiak minden új iránti fogékonyságára utal, hogy ekkor jelenik meg a lapokban az a hirdetés, amely a fővárosban megjelenő Kinematográf című szaklap olvasására buzdít.

A két mozi közben egymást próbálja felülmúlni korszerűségben, a nézőknek nyújtott kényelemben, kedvező feltételekben. A Nagyvárad 1908. február 15-i számából idézünk két írást ennek bizonyítására. Az egyik: „Az Edison színház a fővárosi rendszabályok szerint lesz berendezve, így kielégíti a közönség kényelmét és biztonságát. Az amfiteatralis berendezésű nézőtér folyton friss levegőt villamos szellőztetők biztosítják, a kényelmes zsöllyék színházi mintára készültek. Külön két nagy kijáratú kapu van. A termet az ívlámpákon kívül Wolfram lámpák, az elektromos világítás legújabb eszközei biztosítják.” A másik írás, a Hírek az Urániából címen közli az olvasókkal, hogy a nézőteret színházszerűen, az eddiginél célszerűbbre alakították át. Egy éjszaka alatt végeztek az átalakítással, így ezután jobban lehet látni a

vásznonra vetett mozgóképeket. A nézőtér célszerű átalakítása az eddiginél is jobban fogja emelni az Uránia népszerűségét – állapítja meg a cikkíró.

1908. február 19-én jelent meg a Magyarország mozgófényképekben című híradás a Nagyváradban: „Az Edison színház igazgatósága a párisi filmgyárnak azt az ajánlatot tette, hogy a kinematográfusok felvételekben mutassák be a külföldnek Magyarországot; az ország festői vidékeit, etnográfiját, a városok életét, a magyar

Az Edison villamosszínház hirdetése 1908-ból

föld természeti szépségeit. A gyár nagy örömmel fogadta a javaslatot, s megkérte, hogy az Edison igazgatósága dolgozzon ki tervzetet, programot, melynek alapján a felvételeket megkezdhetnék. A cég tervbe vette, hogy a londoni világiállításon fogja azt először bemutatni, s természetesen eljuttatja Nagyváradra is.”

Az Edison színház megnyitására 1908. február 22-én került sor. A Nagyvárad riportere megállapította: „*Kellemes, levegős, modern ízlésű kis színházzá varázsolták a régi Bazár helyiségeit. A fényözönben fürdő színes ízléses bejáraton át tágas, kényelmes ízléssel berendezett foyerbe jutni, innen nyílik a nézőtér, melynek falait bordó kárpit borítja. (...) A fényes műsor eredetisége a képek ragyogó tisztasága, élessége elsőrangú szórakozást és élvezetet nyújtott. A jó két órányi előadás után a meghívott előkelő vendégek gratuláltak a színház vezetőjének Rosinger Mártonnak, aki nagy áldozatkészséggel teremtetten meg ezt az igazán szép kis színházat és Marton Manó kollégánknak, aki újságírói ötleteit érvényesítette, s bizonyára fogja ezután is érvényesíteni a színház vezetésében. Az Edison színház nem csak szórakozóhelye lesz Nagyváradnak, de az ismeretek terjesztésének modern új forrása is.”*

Az Uránia éber vezetősége azonnal reagált az Edison sikerére, s 1908. február 23-án közzé teszi a lapokban újtásait a nézők érdekében hat pontban:

1. A délutáni előadásokon csak 10 és 20 krajcáros jegyek lesznek
2. A műsor másnaponként változik
3. Minden hónap első péntekén pikáns estély mérsékeltén emelt áron (külön színlapon hirdelve. Szigorúan a jó ízlés határai között, hölgyek is látogathatják)
4. Az elit előadásokra a 37. gyalogezred zenekarát szerződtetik
5. A 300 látogatót befogadó előcsarnokban kedden, pénteken, vasárnap katonazene

6. Minden Uránia látogató egy kedves Uránia emléktárgyat kap.

Két nappal később arról számoltak be a lapok, hogy a vasárnapi előadásokon az Edisonban 2.700 jegy kelt el, a tisztviselők, tanárok, tanítók számára kedvezményes jegyeket biztosítottak.

A két mozgófénykép színház hatalmas reklámhadjáratot indított, s újabbnál újabb ötletekkel próbálták túllicitálni egymást a nézők kegyeinek megnyeréséért folytatott versengésben. Nap, mint nap kettős hirdetést közöltek a lapok Újdonságok, hírek rovataiban különböző újtásokról, kedvezményekről, kezdeményezésekről, a színház rovatban pedig a napi műsort tették közzé. Lásunk néhány példát. Az Uránia 100 darab ingyen jegyet ajándékozott a gyermekmenhely számára az elhagyott gyermekek megsegítése céljából.

Az Edison házi ünnepén finom, elegáns ajándékokkal lepte meg a nézőket. Alig egy hónappal a megnyitás után az Edison teljesen átalakította a nézőterét és thonet székeket helyeztek el. Egy másik újtás az Edisonban, hogy az esti előadások rövid szüneteiben Dud Pali cigányzenekara muzsikál s Forelly és Geofres bűvészmesterek lépnek fel. A 15 ezredik jegy eladására március utolsó napjaiban került sor az Edisonban, s ez alkalommal az első három néző az új sorozatban szép ajándékot kapott.

Március 31-én az Uránia azt tudatta, hogy a világ négy legnagyobb mozgófénykép-gyárával, az amerikai Vitagraffal és Eclipsszel, s az olasz Cines és Lux gyárakkal kizárólagos szerződést kötött, s a jövő hónaptól megnyitja kölcsönosztályát a többi vidéki magyarlal számára.

Pár nappal később az Edison közölte, hogy ezután csakis olyan újdonságok szerepelnek a műsorán, amelyeket a párizsi Páthé gyárral kötött szerződése értelmében csak fél év után adhatnak el más magyarországi moziknak. Ugyancsak az Edison színház gyermeknapot rendezett, ahol „egy pompás, értékes Páthé-féle laterna magicit sorsoltak ki”.

* Új műsor a Bazárban. Az Edison színház pompás, fényes új műsora ismét nagy közönséget vonz. Ugy a színház kényelmes nézőterén, mint az esti előadás a Bazár-kertben a publikum nagy érdeklődéssel és tetszéssel fogadja a gyönyörű képeket, melyek a Pathe cég csodás remekai. És a műsor, mely csupa szenzációs számokkal bővelkedik, még csak ma lesz látható s pénteken már új sorozatot mutatnak be.

„Az Uránia műszaki személyzete, élén Firsch József főgépésszel, valóságos tündérvárává varázsolta az előcsarnokot. Ragyogó girlandokat, hatásvilágításhoz szükséges világító testeket, gyönyörű villamos díszítéseket szereztek a villamos művektől. A 26 méter hosszú előcsarnokban 400 villamos izzólámpát szereltek fel” – olvashatták a Nagyvárad április 1-jei számában. [Nem áprilisi tréfa.] Április 16-án közölték a Nagyvárad mozgófényképekben című híradást, mely szerint: „Az Edison színház ötlete nagy sikernek örvend, Húsvét vasárnapján a város utcáin megjelenik a kinematográf masina, mely érdekes mozgó fényképekben fogja megörökíteni Nagyvárad utcáinak színes, eleven életét. Az Edison részletesen közölni fogja mely utcákon és tereken készülnek felvételek, amelyeket aztán néhány nap után bemutatnak.”

Április 22-én ugyanazzal a címmel (Nagyvárad mozgó fényképekben) már az eredményről számolt be az újság: „Szinte hozzátartozik ennek a városnak a modernségéhez, hogy a lüktető pezsgő életét mozgófényképen is megörökítsék. Az Edison színház vállalkozott a feladatra, s húsvét vasárnapján megtörtént a nevezetes felvétel, mely nagy szenzációt okozott. Az első magyar mozgófénykép gyár, a Proiectograph vállalat igazgatója és jeles főgépésze, Bécsy József végezték a kinematográf felvételeket, megörökítve a Bémer teret, a főutcai korzót hullámzó publikumával, a Köröst, a Vilmos-huszárok gyönyörű, szenzációs lovasgyakorlatait. A mozgófényképek hamarosan láthatóak lesznek a Páthé cég elsőrangú

újdonyságaival, melyek az Edison óriási vásznán nagy-szerűen érvényesülnek.”

A következő híradás az Urániáról kétségeket ébreszt a mai olvasóban, s ma már nem lehet eldönteni, hogy neki vagy az Edisonnak higgyünk. Az *Uránia nagy sikere* címmel ezt írták az újságban: „A Pathé-cég néhány hétig – nem ismerve a nagyváradai viszonyokat – egészen harmadrendű moziknak is juttatott az ő utolérhetetlen képeiből. Ezután kizárólag csak az Urániának adja újdonyságait. Frenetikus hatású volt az *Egy szellem regénye* című 359 méter hosszú hatalmas és végig színes, szenzációs film.” Pár nappal később egy újabb Pathé-film vetítéséről így írtak: „*Don Juan. A párisi nagyopera a nagyváradai Urániában.* – Az opera teljes illúziót fog kelteni, mert a párisi világhírű nagyopera művészei játszószék és a 37-ik gyalogezred teljes zenekara preclzen, az opera zenéjével kíséri a nagyszerű mozgófényképeket.”

Közben megjelent egy újabb írás *Miről beszélnek ma Nagyváradon* címmel a következő tartalommal: „A felelet egyszerű, mert hiszen utcán, kávéházban, korzón egyebet sem hallani. Láttam az Edison színházban a nagyváradai mozgófényképeket? Milyen remek! Milyen eleven a korzó, hogy rá lehet ismerni az emberekre! Mesés! Ez a gyönyörű Körös részlet! A Bémer tér. A városháza és a kispiac. Na és mit szól, mily felséges mozgóképek a Vilmos-huszárok gyakorlata? Csodálatos!

Hát az Edison színház nagyváradai mozgófényképeiről beszélnek, mely a tegnapi bemutatón sikert aratott. Folyton zsúfolt ház előtt adják a pompás új műsor csattanójául a nagyváradai képeket, melyek egész héten láthatóak lesznek.”

Az Edison újabb ötlettel próbálta megnyerni a nézők támogatását. 1908. április 28-án bejelentette a sajtó hasábjain, hogy: „... az Edison gyönyörű nyári kerthelyiségét a pompás mozi kertét már szombaton megnyitjuk és este 9 órától csekély belépődíj mellett vetítik a mozgóképeket.” Egy hónappal később, egy május 20-i Nagyváradban értékeli a kezdeményezést: „Mióta az akác-

illatú Bazár kertben esténként pazar műsorú mozgókép-előadásokat tart az Edison színház, azóta a színházi előadás után a közönség legszívesebben a kitűnő levegőjű kerthelyiségben keres és talál szórakozást. A kerti előadások 9 órakor kezdődnek. 7 órától az Edison kitűnően szellőztetett helyiségében vetítenek. A kerti előadásokra 40 fillér a belépődíj.”

Az Uránia ebben sem akart lemaradni. 1908. május 20-án újsághírben közli, hogy „június 1-től naponta a Félixfürdő most épült mozgóképképző színházában is tart előadást.” A Félixfürdői mozgóképképző színházat Homzsis Alajos építette az Uránia műszaki útmutatásai alapján.

A KERTELYISÉGEK ÉS KÁVÉHÁZAK MOZIOFFENZÍVÁJA

1908 nyarán új divat született Nagyváradon, szinte valamennyi vendéglő kerthelyiségében mozgóképképeket vetítettek esténként, nyilvánvalóan vendégszolgálat szándékkal. Erre utal az a tény, hogy belépődíjat nem szednek, csupán a fogyasztást várják el a kerthelyiségekbe betérőktől. Mai ésszel nehéz megérteni, hogy lehetett kifizetődő hetente kétszer-háromszor új filmösszeállítást kibérelni a forgalmazótól, s azt esténként kétszer-háromszor levetíteni, fizetni az operatőrt és mindezekért egy krajcárt sem kérni a nézőktől. A következő kerthelyiségek hirdették az ingyenes mozgóképképző előadást: Európa, Korona, Lloyd, Nemzeti, Világ közepe. Ezek közül kettő már az új elnevezést, a moziát használja hirdetésében, még hozzá kiemelt címként. Példaként idézzük a két hirdetést.

1908 június 1-jén: „Európa mozija. Kies fekvésű, hegyi ózondús levegőjű kerthelyiségében a szolid kiszolgálásáról és pompás konyhájáról híres Európa Szállónak remek mozgóképképek, az Apolló mozgóképképző színház mesésen sikerült fölvételei szórakoztatják a mulatni vágyó közönséget. A széles vetítőlapon megleve-

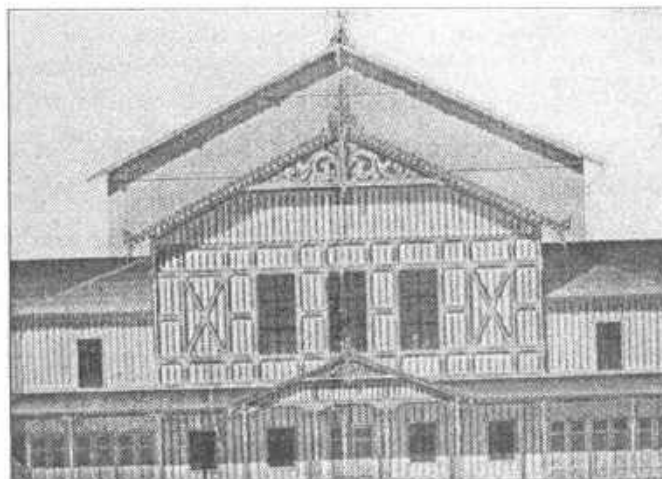
nednek az orosz forradalom véres mozzanatai, az anarchisták, a forradalmárok bombáinak borzalmas pusztításai markáns, élethű színekkel peregnek le előttünk, majd a kacagtató bohózatok és a legaktuálisabb, legújabb párizsi fölvételek szórakoztatják a publikumot. Belépődíj nincs. Szolid kiszolgálás, igen olcsó árak. A zenét Varga Stefi teljes zenekara szolgáltatja.”

A másik hirdetés 1908. július 9-én: „Náci bácsi mozija. Weisz Ignác a Nemzeti Szállóba közkedvelt bérlője a mai naptól kezdve esténként tizenöt, Nagyváradon még nem látott mozgóképképet mutat be. A kizárólag jobb közönség által látogatott kerthelyiségben jó ételek és italok szolgálatnak fel igen olcsó áron. Kedvező időben az árnyas kerthelyiségben, kedvezőtlen időben a nagy teremben fognak tartatni minden nap az előadások. A mostani műsor a következő: Elvarázsolt ház, Női párbaj, Borbély és bohóc, Csodatyúk, Poloskás kisasszony, Dinnye-hatás, Csodálatos hajnövesztő, Csoda halászat, Pajkos gyerekek, Betörők munkában, Fényképésznél, Lible Tich átváltozó művész, A menyasszony álma, Aranybogár, A boszorkány titka.” Tehát csupa bohózat, nevetető vidám jelenet, semmi ismeretterjesztés, történelem, egzotikus táj vagy aktuális esemény. Tudja Náci bácsi, hogy mire vágyik a jobb közönség. Egyébként a Nemzeti Szálló és étterem ebben az időben a vidéki urak kedvelt találkozóhelyeként volt ismeretes. (Ez a megjegyzés nem akarja minősíteni a fentieket!)

Elemezzünk kettőt a felsorolt bohózatokból: A dinynye hatása, mint a címe is sejteti, a legotrombább komikumhatást nyújtja. Kezdetleges kis filmjelenet volt ez a formai alakulás szempontjából. Az egész egyetlen gépbeállítás, minden megszakítás nélkül. Rendezője tehát nem élt a filmszerző szerkesztésnek legegyszerűbb eszközével, a képugrással, s a képugrás adta cselekménytömörítéssel. Annál erősebben kiaknázza ezt a Csodálatos hajnövesztő, az első vérbeli burleszkek egyike. Ebben a géphelyzet gyakori változtatása már nemcsak azt a célt szolgálta, hogy a mese átugorjon minden mozzanatot,

ami érdektelen, s így sűrítse a cselekményt. Egy új filmszerű kifejező eszköz bukkan fel ebben az apró bohózatban: a távolabbi színpadszerű nézőpontot közeli gépbeállítások szakítják meg. Ezek a nézőt mintegy közelebb viszik a színtérhez, egyúttal azt is eredményezik, hogy a szemlélő figyelmét kényszerítően irányítják a jelenetnek abban a pillanatában a legfontosabb részére. Így a mozgások és változások nagy fürgeségét, teljes szabadságát biztosítja az operatőr magának. A csodálatos hajnövesztő rendezője ügyesen alkalmazta a legegyszerűbb trükk módszereit is: a felvétel megszakítását és kellő változtatások megejtése után továbbfolytatását. A csodálatos hajvíztől pillanatok alatt dús haja, bozontos nagy szakála, bajusza nő a kopasz és csupaszkepű szereplőnek, sőt bőségesen ömlik a szőr mindenütt, ahová csak hozzáér a hajvíztől nedves tenyerével, felesége arcán és karjain és vállain is. Ez az egyszerű kis bohózatos jelenet, levetítése is alig hosszabb egy percnél, mindenképpen őse a későbbi nagyszabású burleszkeknek: csodás és képtelen mozzanataival kimutatja az alapvető különbséget a vígjátéktól.

A kávéházak, kerthelyiségek offenzívája, mely a nyári évad kezdetével indult, az állandó jelleggel működő mozgófénykép színházakat is újításokra, repertoárjuk bővítésére készítette, különben elveszítették volna nézőiket. Újból megjelentek hirdetéseik a lapokban. Az Edison villamos színház is a mozgófénykép színház elnevezésre tért át. A Bazárkertből átköltözött a volt nyári színpark épületébe, amelynek a színházénál nagyobb nézőtere, kényelmes támlás székei és páholyai voltak, s már nem a régi amerikai filmeket, hanem a vadonatúj, francia Pathé cég felvételeit vetítette. Szenzációs ajánlattal lepte meg nézőit 1908. július 31-én, amikor hírül adta, hogy „*pénteken és szombaton este 10 órától rendes helyárrakkal szenzációs számokból összeállított műsorral pikáns estélyt rendez.*” Az esetleges felháborodást kivédendő, a hirdetés a következő mondattal zárult: „*A műsor ízléses pikantériákból áll, melyet hölgyek is megtekinthetnek.*”

A régi színpark homlokzata

Egy másik hirdetés már minden nézőnek szól: „*Az Edison mozgófénykép színház pompás újítást léptet életbe vasárnaptól kezdődőleg. A nyárra való tekintettel az Edison leszállítja helyárait, úgy hogy ezután mindenkinek módjában lesz olcsón élvezni az annyira népszerű és szórakoztatva oktató mozgófényképeket. Az új helyárrak 20 krajcár, illetve 10 krajcár lesznek. A műsor ennek dacára változatos és tartalmas marad. Minden előadás másfél órát tart. Hetenként kétszer új műsor.*”

Az Edison nem közölte a műsorszámok címeit a hirdetésekben, mint ahogy a kávéházak és kerthelyiségek tették, viszont ekkor már a bejáratnál plakáton volt olvasható a napi műsor címe, akár csak az Urániában, ahol még műsorfüzetet is árultak az igényesebb nézők számára, melyben az egyes mozdídarabok cselekményeinek rövid tartalma és a „játszó személyek” neve volt olvasható.

Az Uránia is csupán két alkalommal hirdetett az 1908-as év folyamán a **Tiszántúlban**. Augusztus 22-én az alábbi hirdetés jelent meg: „*A nagyváradi Uránia mozgófénykép színház szenzációs képei még most is, amikor tudvalevőleg holt szezon warkodik, általános sikert aratnak. Különösen a jelenlegi műsor kelt általános*

elismerést. A Stuart Mária történelmi tényeket megörökítő gyönyörű kép, mely izgató jeleneteiből eltekintve általános meghatottságot keltett a nézők sorai között. Még csak pár napig lesz műsoron, ezért ajánljuk a közönség figyelmébe.”

Ez a hirdetés is igazolja, hogy az Uránia továbbra is az ismeretterjesztést is fontos feladatának tartja, nem csupán a felületes szórakoztatásra törekedett. A másik hirdetésből is ez derül ki, ebben ugyanis a közönség tudomására hozták, hogy az adott napon jótékony célú előadást tartanak, melynek teljes bevételét az alakulóban lévő Dél-magyarországi Közművelődési Egyesület nagyváradai önálló osztálya javára fordítják.

A kávéházak, kerthelyiségek ingyenes vetítéseit nem tudták elcsábítani a két mozgóképes színház közönségét, egyrészt azért, mert sokaknak sem ideje, sem pénze nem volt arra, hogy ilyen helyeken szórakozzanak, de a tehetősebb mozilátogatók is inkább a mozielőadásokat látogatták, mint a kávéházak, kerthelyiségek előadásait, ahol többnyire régi felvételeket vetítettek nem a legmegfelelőbb körülmények között. 1908. július 15-én a **Tiszántúl** Tűzveszélyes mozi című írásában arról számolt be, hogy a Lloyd kávéház előző napi mozgófénykép előadásán a vetítógép felmondta a szolgálatot. Az üzemzavart az okozta, hogy a film meggyulladt, s elégett. Kiderült, hogy a vetítógépet nem szakképzett gépész kezelte. A rendőrség megbízta a villamosmű vezetőjét, tartson vizsgálatot a kávéházakban, s ha az igazgató nem találja megfelelőnek az ottani állapotokat, be fogják tiltani a vetítést.

A vizsgálat eredményét nem ismerjük, viszont a Lloyd és a Világ közepe kerthelyiségek hirdetéseit elmaradtak, szeptembertől az Európa sem hirdetett mozielőadást, csak a Nemzeti és a Korona folytatja a vetítéseket. A Nemzeti műsorában aktuális hazai és külföldi eseményekről készült felvételek is szerepeltek, például a pécskai vasúti szerencsétlenségről, a Zeppelin kormányozható léghajó felszállásáról. S jöllehet továbbra is a bohózatok

voltak túlsúlyban, előfordultak úgy nevezett szenzációs esetek, természet- és sportképek. A Nemzeti kávéház műsorában szinte állandóan szerepelt Pali, a kétbalkezes balek, aki mindig kellemetlen helyzetekbe keveredik. Ez az ősburleszknek nevezett mozarab. A Nemzeti 1908 őszén visszatért az orfeumi előadásokhoz, s a mozgófényképek már csak kiegészítőként szerepeltek a műsoron. Műtornászok, énekesek, táncosok, komikusok szórakoztatták a vendégeket, utána következett a filmvetítés.

SAJTÓ ÉS MOZI

A mozi egyre növekvő népszerűségének tudható be, hogy az újságok is egyre több mozival kapcsolatos hírt közöltek. Például a **Nagyvárad** budapesti tudósítója 1908. november 1-jén *Mozi és kabaré* címen írt fővárosi levelet. Ebből idézünk: „A moziiban a vásznon, – az egymás mellett szorongó székek birodalmában, ahol pikáns ismeretségeket sző az állandó félhomály, – tovább vegetálnak a szenzációk, sőt felújulnak nap-nap után. A pestiek most filmet készítenek az újpesti rablókalandról. Nyári Antal, a kabarék ünnepelt művésze és Ferenczy Károly vállalták a főszerepet, s kimenve Újpestre lejátszották az esetet a felvevőgép előtt.”

Egyébként a szenzációs újpesti rablás történetét a várad lapok is részletesen megírták, és természetesen az erről szóló felvételt itt is bemutatták. A Korona kávéház a november 28-i műsorában már hirdette a „szenzációs magyar felvételt”.

A mozihoz kapcsolódik a **Tiszántúl** 1908. december 5-i számában megjelent *Még mit nem lopnak már* című írás. Ebből megtudták az olvasók, hogy: „Tóth Endre mozgófénykép vállalkozó panaszt emelt a rendőrségen, hogy 12 tekeres filmjét, melynek értéke 4000 korona, ellopták tőle. Árgyelán Jánost, Tamás Jánost és Csörsz Gézárt egykori alkalmazottjait gyanúsította. Nevezettek

a rendőrség el is fogta a Korona kávéházban. Árgyelán és társai elismerték, hogy a filmeket elsikkasztották, sőt egyet el is adtak egy mozgófénykép vállalkozónak. A filmeket Bors János vendéglőjében rejtették el. A három elkövetőt a rendőrség letartóztatta." Ebből a pár soros rendőrségi tudósításból is több mozitörténeti adat kiolvasható. Egyrészt, hogy több úgynevezett „mozgófénykép vállalkozó” működött 1908-ban városunkban, akik ebből próbálkoztak megélni, másrészt, hogy nem voltak olcsók ezek a filmek. Ennek ellenére a kávéház-tulajdonosok megvették vagy kölcsönözték, és ingyen vetítéseket rendeztek, hogy becsalogassák az embereket a kávéházakba.

A KATOLIKUS EGYHÁZ FENNTARTÁSAI

1908 karácsonyán a Katolikus Körben újból bemutatták a Jézus élete és halála című filmet, de már nem Dutka Ákos szövegével, hanem egy tudós teológus, dr. Pataky Arnold előadásával összekapcsolva. A filmet az Uránia biztosította a Katolikus Kör számára, ami arra utal, hogy továbbra is jó volt a kapcsolata a katolikus egyházzal, annak ellenére, hogy az többször hangoztatta fenntartásait az újfajta szórakozási formával szemben.

1909-ben ez a kapcsolat tovább erősödött, és a Katolikus Körben egyre gyakrabban tartottak mozgófénykép előadásokat. Az egyik ilyen előadáson történt egy kis kellemetlen malőr, amire aztán az antiklerikális **Nagyvárad** **Napló** azonnal lecsapott, s egy gunyoros, kárörvendő írásban igyekezett olvasói tudomására hozni. A korabeli viszonyokat jellemző írást, mely 1909. május 13-án jelent meg *Lourdes Nagyváradon* címen teljes terjedelmében közöljük: „A világ nyolcadik csodája, – büszkék lehetünk nagyváradiak, itt történt meg Nagyváradon, közelebbről a moziban a *Lourdesi utazás* című ájtatos képsorozat bemutatása alkalmából. Az *Uránia* vásznán a tegnap megjelent a katolikus *Szabad Lyceum* számára a valódi, eddig soha nem tapasztalt csodatyúk.

A Katolikus Kör épülete

Tudni illik ugyanis minden hívő szent léleknek, hogy kedden este a profán világi mozikban, ahol hétköznapokon át vfgan kergetőzik az orosz, japán, angol, biúr, ájtatos hangulat uralkodott. A Katolikus Kör rendezett ugyanis ismeretterjesztő előadást a hívőknek Lourdesről, a lourdesi csodákról, a szent templomról. Eszmetársulás révén azután, hogy-hogynem egyéb francia képek is színre kerültek, sőt talán némelyek titkos megbotránkozására, a szent csodák között még az istentelen és pogány Páris látképe is megjelent a közönség előtt. Ezt azonban a szent est rendezői bőven ellensúlyozták azzal, hogy egyéb, nem hivatalos csodákat is bemutattak a nézőknek. És itt jelenik meg a titokzatos csodatyúk.

A csodatyúk, úgy ahogy a vásznon először megjelent, egy jól megtermett szárnyas, amely ragyogó színekben, pompákban kényesen illegett a nézők előtt, majd tojt egy tojást, ezután a tojás felpattant és egy valóságos női ballet ugrott ki belőle. Lenge, keveset sejtő és sokat titkoló toalettkben táncolni kezdtek.

A nézői éren ott ült Fetser Antal püspök, aki a látványra dühösen felugrott és erélyes szavakkal odaszólt a gépvezetőkhöz.

– Ha még egyszer ilyen ruhátlan nőszemélyek kerülnek műsorra, beszüntetem az egész előadást.

A gépkezelő szabadkozott és kijelentette, hogy az egész csak tévedés, s a csodatyúk nem fog szerepelni többé a hivatalos lourdesi csodák szent sorozatában.

A Katolikus Kör vezetősége ezentúl jól meg fogja nézni, hogy milyen képeket mutat be, mikor a lourdesi csodát be akarja adni a jámbor publikumnak."

ÚJ SZÉKHÁZBA KÖLTÖZIK AZ URÁNIA

Az 1909-es évben a két „hivatásos” mozi már nem hirdette műsorait az újságokban, csupán a mozihelyiségek bejáratánál kifüggesztett plakátokon és az előadásokon árusított műsor füzetekben tájékoztatták nézőiket a programok változásáról. A kávéházi mozik közül a tehetősebbek viszont rendszeresen közölték a napi műsort, sőt az egyes címek után legtöbbször megnevezték a műfajt is: Komikum, dráma, bohózat, természetes felvétel, élethű látványosság, megható történet, óriási szenzáció stb. A műsorok hirdetéseivel együtt a kávéházakat, kerthelyiségeket is igyekeztek reklámozni mindenféle hangzatos jelzőkkel, mint például: Hegyi üdülőhely Nagyváradon, Tündérkert Nagyváradon, A város legszebb híves és kellemes kerthelyisége, Az intelligencia találkozóhelye. Ez utóbbi jelzőt az Európa Szálló kerthelyisége mondta magáról, amely egy másik hirdetésében nem egészen szerénytelenül „a város legszebb mozijának” nevezte önmagát, holott nem volt több, mint egy kerthelyiség, ahol esténként mozgófényképeket is vetítettek a vendégek szórakoztatására. Talán éppen az ilyen és hasonló esetek miatt mondott le a két mozgószínház az újságokban való hirdetésről, rangon alulinak tartották vetélytársaikat, nem akartak velük ilyenformán versengeni. De az is lehet, hogy anyagi megfontolásból mondtak le a hirdetéséről, vagy nem bírták anyagilag a versenyt. Így aztán nincs elég adatunk, hogyan változik, bővül, újul meg a két mozi műsora, milyen újdonságokat tudtak szembeállítani a kávéházi mozik szokványos mű-

sorával. Csupán egy híradásra bukkantunk a **Tiszántúl** 1909. február 26-i számában a Sherlock Holmes a moziban címmel, mely az alábbi rövid információt tartalmazta: „Az Urániában tegnap Sherlock Holmes detektív kalandjait adták elő és érdekes, hogy a képeket egy egész csoport rendőr nézte végig szörnyen érdeklődve. Ott volt az összes rendőr, kivéve a szolgálatban levőket.” Ebből a rövid kis híradásból azonkívül, hogy megtudtuk: a rendőröket a szakmai érdeklődés mozilátogatásra ösztönözte, az is kiderül, hogy 1909-ben már Nagyváradon is játszottak igazi mozifilmeket, nem csupán rövid életképeket, bohózatokat, drámákat vagy természetes felvételeket, látványosságokat.

MÉLTÓ KERETBEN, ÚJ OTTHONBAN

A **Nagyvárad** **Napló** 1909. június 18-án *A tűzveszélyes mozi* című cikkben a következő meglepő hírt közölte: „Az Uránia Bémer téri moziszínházát a rendőrség már régebben figyeli, mert tűzveszélyesnek mutatkozott. A tegnap végre a tulajdonossal hivatalosan közölte a rendőrség, hogy előadásokat többé nem engedélyez az Uránia moziban, mert a helyiség tűzveszélyes. Ennélfogva a Bémer téri moziban többé nem lesz előadás. A rendőrségnek ez az intézkedése mindenképpen helyeselendő, mert a tűzveszélyes helyiségben a közönség életbiztonsága minden pillanatban veszélyeztetve lehet.” A tűzveszély megállapításának az lehetett az alapja, hogy a mozi a Pannónia Szálloda szuterénjében működött, s így nehéz volt biztosítani egy esetleges tűzesetnél a nézők gyors kimenekítését a helyiségből.

Másnap, június 19-én *Az új Uránia* címen az alábbiak jelentek meg a **Nagyvárad** **Napló**ban: „Az Uránia igazgatósága arról értesíti lapunkat, hogy a tűzveszélyes helyiségből való kiköltözés nem a vállalat megszűnését jelenti. Az Uránia ugyanis méltó keretben talált új otthonra. A Fekete Sas passzázsban az egyenesen mozgó-

színház céljára épült hatalmas, gyönyörű helyiséget bérelt ki, melyet fényesen berendezve augusztus elején fog megnyitni. Addig a nyári szezonban a vásártéri kényelmes sátorban tart előadásokat az Uránia."

Hát ez bizony, ha rövid időre is, de visszaesést jelentett az Uránia történetében. A színházszerűen berendezett, rangos helyen lévő kényelmes teremből vásártéri sátorba kellett költöznie. Viszont szerencséjére és megfelelő anyagi erejének köszönhetően bérbe tudta venni az előző évben felépült, az akkori Nagyvárad legkorszerűbb, legszebb épületében lévő helyiséget, mely állításuk szerint mozgószínháznak épült. Ez a helyiség a Zöldfa utcára nyílt, a földszinten volt s a passzázs felől is volt egy bejárata. (Ma üzletek vannak benne, nem tévesztendő össze a Sas-palota Kossuth utcai szárnyán, az emeleten lévő Vigadó helyiségeivel, ahol később szintén mozi nyílt.)

1909. augusztus 5-én a **Nagyvárad** című lap a színházi rovatban adta hírül *Az Uránia újjászületése* címmel az új helyszín felavatását. *„Tegnap ünnepies külsőségek közt nyílt meg a Fekete Sas gyönyörű passageában az Uránia. A pompás színház benyomását keltő elegáns helyiségben előkelő nagy közönség találkozott a megnyitó ünnepen és elragadtatással nyilatkozott a modern felszereléséről. Mindenkít kellemesen lepott meg a pompázó díszű nézőtér, amely bizonyára sokszor fog megtelni. Az új Urániába három utcából lehet bejutni, s a passage centrumában a legszebb helyet foglalja el. Nagy feltűnést keltett a fővárosias díszítés és a külső pompa, mely a Mentor címfestő társaság művészi ízlését dicséri. A megnyitó előadás szenzációszámú menő műsorát általános elismeréssel fogadták, s a képek értékét hatalmasan emeli az a körülmény, hogy a legújabb modellú gépeket, s így szinte megrögzítve jelenik meg a vásznon, nem rontja a szemet.*

Az új Urániát szívesen ajánljuk a közönség figyelmébe."

Ennek a meleghangú, elismerő, dicsérő jelzőkben bővelkedő beszámolónak az értékét és hitelességét az a

Az Uránia mozi bejárata

tény is emelte, hogy annak a Marton Manónak a lapjában jelent meg, aki éppen a konkurens mozi, az Edison egyik társtulajdonosa volt.

Habár az is lehet, hogy az új Uránia megnyitásakor az Edison mozgószínház már megszűnt, ugyanis ebben az időben már egyik lap sem adott hírt működéséről, programjáról. Sajnos nem sikerült adatokat találni megszűnésének okairól, körülményeiről, sem pontos időpontjáról, csak annyit lehet tudni, hogy az 1909-es év folyamán tűnt el a helyi mozitörténet színpadáról. Már csak ilyen a mozik sorsa: születésükről, megnyitásukról sokat és lelkesedve írnak, a megszűnésükről pedig semmit, mert az nem hír, nem szenzáció.

Az új Uránia azonban akkor még szenzáció volt, s maradt is még egy ideig. Így aztán újból ott szerepelnek

a híradások programjaiban, s nem akárhol, hanem az újságok fontos helyén a színház rovatban. És míg a színházi előadások címeit, tárgyát egyszerűen közlik az olvasókkal, az Uránia műsorait legtöbbször az újabb szenzáció szavakkal vezetik be. Valóban ezek a műsorszámok különböztek a kávéházi mozik műsorától, legtöbbjük megfilmesített színmű volt, a párizsi Pathé Frères és Gaumont filmgyárak divatos termékei, mint például *A hipnotizált asszony*, vígjáték négy felvonásban, Dumas után; *Anyaszív*, dráma hat felvonásban, Alkalmi szobalány, eredeti francia bohózat nyolc felvonásban.

Ezek a négy, hat, nyolc felvonásos darabok nem a színházból ismert felvonásokat jelentették, hanem inkább csak a játék helyszínének változását jelölték, de még inkább technikai szempont miatt kellett így tagolni. A mozi vetítőgépe megszakítás nélkül mintegy 300 méter hosszúságú filmtekeretszet tudott levetíteni, ami időtartamban kb. 10 perc. Ezután tekeretszet kellett cserélni, az előadásban tehát egy-két perc szünetet kellett tartani. Ez viszont arra készítette a filmírót, illetve rendezőt, hogy a történetet, az egymást követő tekeretszeteknek megfelelően nagyobb egységekbe foglalja. Így keletkeztek az akkori filmekben azok a jelenetsoportok, amelyeket a színházat utánozva felvonásnak neveztek. Ezt a felvonás-tagolást a régi mozikban nagyon is hangsúlyozták, megjelent egy felírás: „Következik a második felvonás”. Erre szükség is volt, mert különben a nézők a felvonás végét könnyen filmszakadásnak hitték.

A felvonásokra osztottság egyben jelezte a filmek terjedelmének további növekedését, a felvonások száma egyre szaporodott, általánossá váltak a négy, hat, nyolc felvonásnyi, tehát 40–60 perces filmek; megfilmesített színművek vagy regények, amelyek viszont gyakran nem voltak egyebek, mint ezeknek az irodalmi alkotásoknak nagyon is külsőséges, összefogott tartalmi kivonatai, leegyszerűsített filmjelenetek sorai. Mégis jelentős volt a szerepük, mert felhívták a figyelmet, felkeltették az érdeklődést az értékes irodalmi alkotások iránt. Így a

mozi olvasókat vagy színházlátogatókat is nevelt, habár az ellentéte is igaz, másokat viszont elvont a színházból vagy az olvasástól. Nagyváradon is megfigyelhető volt ez a folyamat a múlt század elején, mikor is a színház műsorára tűzte a moziban bemutatott színdarabot, vagy az újságok folytatásokban közölték a megfilmesített regényt, vagy a könyvkereskedők hirdették, hogy náluk megvásárolható. Tehát az egyre népszerűbbé váló mozi még nem volt vetélytársa a színháznak és az olvasásnak.

ÉLEZŐDIK A MOZIVERSENY, ÚJÍT AZ URÁNIA

Az új Urániának korszerű berendezése volt, igazgatójának jó kapcsolatai teremtdtek a külföldi filmgyárakkal, ami a legújabb filmek bemutatását biztosította, mégis állandó harcot kellett vívnia a kávéházak, kerthelyiségek ingyenes vetítése miatt a nézősereg megtartásáért. Az agilis és tapasztalt, világlátott igazgató, Székely Jenő újabb és újabb ötletekkel állott elő, hogy a közönséget becsalogassa. Nem elégedett meg a műsoroknak az újságokban való hirdetésével, népszerűsítésével: műsorfüzetet árultak az egyenruhás jegyszedőnők, színlapot, akárcsak a színházban. A Sas-passzázs mindhárom bejáratánál óriás festett plakátok csalogatták a nézőket. A műsor is egyre változatosabb, két-három filmgyártó vállalattal kötött szerződést, s a legújabb filmek idejében eljutottak a váradi nézőkhöz. 1910 májusában, mikor a Halley-üstökös feltűnésére vártak, meghívta Váradra a budapesti Uránia tudományos színházat. Erről a **Nagyvárad** május 18-i száma *A Halley-üstökös Nagyváradon* címen a következőket írta: „Az Urániában ma 19-én és 20-án este fél kilenc órai kezdettel érdekes, tudományos szenzációjú előadás lesz Király Pál *A Föld története című európai sikerű mesteri alakítása kerül színre, s ezzel kapcsolatosan a Halley-üstökös és a világ vége*. Király Pál húsz évi tudományos kutatásai révén írta *A Föld*

történetét, amelyet 130 színes és 1.600 méter gyönyörű mozgófénykép kísér. Délután a reál-, a kereskedelmi- és a zárda növendékei, holnap a hadapród iskola vesz részt az előadáson. Az esti előadásokon zsuffolásig megtöltötték a termet a felnőttek." Ez így is volt, mert mindenkit izgatott az ismeretlen égitest titka, mely több estén volt látható Nagyvárad felett is.

Székely Jenő újítása volt, hogy a filmvászon előtt egy kis színpadot állíttatott fel, s a filmek szünetében varieté műsorokat mutattak be, például Sziklai nagyváradai énekes-komikus, egy amerikai tánccsoport, Fiedler, a híres hasbeszélő, Blanche Ideal világhírű szerpentin táncosnő, a Fatoche marionette színház, és a csúcs, „Th. A. Stanhope az akkumulátor ember, aki 800.000 volt villanyáramot bocsájt át magán”.

Ilyen szenzációs műsorszámokkal gazdagított filmvetítésekkel nehéz volt versenyezni, és mégis voltak próbálkozások. 1910 nyarán megjelent Nagyváradon egy új mozi, amely a titokzatos Lifka Bioszkop nevet viselte. A **Nagyvárad** **Napló** június 20-i számában az alábbi híradás jelent meg: „Szenzációs műsor a Lifka Bioszkopban. A Lifka Bioszkop agilis igazgatója ma bemutatja a levegő vendégeit, akik eddig egyedül uralták a levegőt, míg most a repülőgép feltalálása óta az ember is uralja azt. A budapesti nemzetközi repülőnap negyedik, ötödik és hatodik napja szerepel a nagyszerű műsoron. E műsor majdnem csupa színes képből van összeállítva.”

Pár nappal később, június 24-én a **Nagyvárad** **Napló** **Tudományos előadás a Lifka Bioszkopban** című cikkében a következőket írta: „Az eddig ittlévő, Nagyváradon megfordult mozgófilmszínházaktól eltérően, a Lifka Bioszkop igazgatósága ma tudományos előadást rendez, mely alkalommal színre kerül Napóleon, Pekár Gyula remekműve, melyet a budapesti Uránia színházban százánál többször adtak elő, – s mind irodalmi, mind történelmi értékénél fogva lett a budapesti Uránia állandó műsordarabja. Csak nagy áldozatok árán sikerült egy előadásra megszerezni. Az előadás rendes helyárrakkal

este 1/2 9-kor kezdődik.” (Megjegyezzük, hogy június 24-én mégis újból bemutatták.) A Lifka Bioszkop utolsó előadását július 3-án tartotta Váradon, amikor bemutatta Sardou drámáját, a Toscát és Theodore Roosewelt amerikai elnök magyarországi látogatását.

Ez volt a utolsó vándormozi Nagyváradon. A vándormozi tovább vándorolt, de a kávéházi mozik maradtak, a Nemzeti, a Lloyd rendszeresen hirdette műsorát az újságokban, sőt a Pannónia kávéház hirdetései egyenesen a Színház rovatban jelentek meg a **Tiszántúlban**. Az egyikben „*Bayerlin hatalmas katonai drámáját, a Takarodót*” hirdette: „*mely diadalmasan járta be a kontinens színházait, máttól kezdve a Pannónia kávéház moziműsorán is színre kerül. Az új szentrozású izgalmas színművet, amely közel 200 méter hosszú filmen fog leperegni, bizonyára érdeklődéssel fogadja a közönség*” – írta a **Tiszántúl** 1910. július 30-i számában. (Nagyon vázlatos lehetett ez az izgalmas színmű nyolc-tíz percben.) – Azért a reklámszövegek igyekeznek meggyőzőek lenni. Például 1910. augusztus 12-i így hangzott: „*A Pannónia mozi egy csapásra a legkedveltebb szórakozóhely lett Nagyváradon. Az előkelő kávéházi közönség estéről-estére nagy tömegben keresi fel a Pannónia kávéházat, amely díszingvált és művészeti színvonalon álló műsorával bizvást kiérdemli ezt a nagy érdeklődést. A mostani legújabb műsor is kellemes és tanulságos szórakoztatást nyújt. Bevezet a faipar részleteibe, megismerteti a bivaly vadászat izgalmaival, majd a szórakozott Maxi történetével mulattat. Több érdekes darabból kiválik a Levél és Salome nagy drámája.*”

A Pannónia mozi sikerét és műsorpolitikáját, ha el is túlozták a reklámszövegek, mégis összehasonlítva a többi kávéházi mozi műsorával, megállapíthatjuk, hogy színvonalasabb és frissebb volt azokénál. És volt egy vitathatatlan nagy érdeme, amivel még az Urániát is megelőzte: elsőként vásárolta meg, s mutatta be a Pathé Journalt, a későbbi filmhíradók őseit, amely 1910 szeptemberétől tűnik fel műsorán. A Pannónia újítása

versenyre készítette a Lloyd kávéház moziját is, s olyan filmeket szerzett meg, amelynek óriási helyi aktualitása volt, s a legnagyobb érdeklődést váltotta ki. Ebben az időben valamennyi újság naponta adott hírt az utolsó bihari betyárnak nevezett, Vitális Imre utáni rendőrségi hajszáról, az üldözött gonosztevő tetteiről, a róla szóló legendákról, s végül 1910. szeptember 25-én haláláról, mikor is üldözői agyonlőtték. Alig két héttel később a Lloyd megszerezte és bemutatta Vitális élettörténetéről és haláláról készített filmet, természetesen óriási volt az érdeklődés iránta.

A Lloyd másik sikeres reklámfogása a 101-es gyalogezred zenekarának a leszerződötetése volt, ők kísérték zenével a mozgóképeket.

Az Uránia, mint egyedüli állandó mozgófénykép-színház, melynek két naponként változott a programja, csak úgy tudta állni a versenyt, s biztosítani az eladott jegyekből a kiadások fedezését és a jövedelmet, ha a meglehetősen heterogén összetételű nézősereg sokféle igényét kiszolgálja, s ugyanakkor többet, újabbat, érdekesebbet nyújt, mint vetélytársai. Ha megvizsgáljuk a korabeli hirdetések, láthatjuk, hogy ügyes és talpraesett műsorpolitikájuk volt. Lássunk néhány példát: 1910. november 13-án a *Szabadságban* a következő olvasható *A Parasztbecsület az Urániában* cím alatt: „*A kinematográfia csodálatos fejlődése immár teljes színházi előadásokat varázsol a színpadra. A színpad minden remekét sorra örökíti meg a csodálatos mozigép, s a legnagyobb színészek alakításában, a legfényesebb színlelőadásokban gyönyörködik a mozgószínházak közönsége. Az Uránia mai új műsorán Mascagni Parasztbecsületét mutatja be páratlanul érdekes, sikerült felvételben, elsőrangú művészek szereplésével. A kép megrázóbb, mint a színházi előadás, mert a szerepeket ábrázoló művészek a drámai cselekmény kifejezésére helyezték a súlyt. A frapáns kép bizonyára nagy tetszést fog kelteni. A műsor többi száma is válogatott szenzáció. Fellép Fred Silvers, a híres gyorsfestő.*”

December 2-án az Uránia Mózes születése, élete és halála, nagyhatású színes bibliai történetének bemutatását hirdette, és az ünnepelt The Brightons táncscsoport fellépését.

A december 16-i híradás így szólt: „*Mindenki ismeri Nagyváradon Friedler mestert, a világhírű magyar hasbeszélőt, akinek fényes sikereiről legutóbb a párisi lapokban olvashattunk. Friedler ma Nagyváradra érkezett, s pompás új programmal, új trükkökkel az Urániában tart naponta mulatságos előadást. Ma mutatják be az új műsrot is, amelynek hatalmas szenzációja a spanyol-francia háború egy megrázó epizódja, Saragosa bevétele című izgalmas csatakép. Pár remek Pali bohózat, francia vígjátékok és ragyogó látványosságok díszítik a nagyszerű műsrot, mely nagy meglepetés lesz a közönség számára.*”

Végül álljon itt mutatóban az Uránia karácsonyi műsora: Az apa és a bíró olasz dráma, Itala film és egy Vitagraf dráma: A szükség törvényt bont.

Az 1910-es év még a fejlődés, a fellendülés éve volt Nagyváradon a gazdasági életben, ami kedvezően hatott a kultúra és művelődés valamennyi ágára, így a művelődésre, szórakozásra is. Ennek legfényesebb bizonyítéka az a mozgalom, mely ekkor bontakozott ki legerőteljesebben a második színház létrehozásáért. A *Szabadság* december 25-i száma már mint kész tényről írt Nagyvárad új színháza címen: „*Második színház épül Újvárosban, egy részvénytársulat alakult a megvalósítására. (...) Mindkét színházban ugyanaz a társulat játszana, ugyanazzal az igazgatóval, de megerősítve, hogy teljes drámai, opera és operett ensemble-je legyen erős zenekarral kiegészítve. Így az igényesebb közönség nézhetné a drámákat, jelenleg egy-egy operett miatt hetekig nem mehetnek színházba.*”

Sajnos a nagyra törő tervből nem lett semmi. Később a bekövetkező gazdasági válság, majd a világháború szinte mindent megghiúsított, csak a mozi diadalmas fejlődését nem tudta megállítani.

„A MOZI” A TISZÁNTÚL ÚJSÁGÍRÓJA SZEMÉVEL

Igen érdekes és tanulságos az az elemző kis írás, amely a konzervatív lapban jelent meg, ezért idézzük teljes terjedelmében, minden kommentár nélkül.

„A római nép a császárság idejében így kiáltott fel: *Panem et circensis! Kenyeret és cirkuszt!*

Hja, azóta már nagyot haladt a világ. Ma már a kenyeret nem gondos háziasszonyok sütik, hanem a kenyérgyárakban állítják elő, s nem cirkuszért, hanem moziért lelkesedik a nép. A cirkusz ma már olyan látványosság, amelyben csak »*minorem gentium*« gyönyörködik. A moziban látottakkal tér nyugovóra (vagy marad fenn reggelig) a kultúrember s ennek gondolatával üdvözli a felkelő nap sugarát.

A kultúrember kedélyes, fesztelen szórakozása tehát a mozi. És amennyiben a kinematográf képek büszkeséggel töltik el a tökéletesedésre törekvő embert, mint amelyekben a tudás vívmányát látja, és agyát megtermékenyítik, amennyiben a lélekre is neheztőleg hatnak, ha megfelelő miliő keretében mozognak.

Csakhogy éppen itt a bökkenő. »*Hier liegt der Hund begraben*« – mondja a német. Jól magyarul ez a bibije a dolognak.

Ma már nem csak Budapesten, hanem a nagyobb vidéki városokban, – így nálunk is – valóságos mozi ipar van.

Az pedig még sem járja, hogy a tudomány fegyverével mételezze az erkölcsöket, s garasos, anyagi érdekekből szórakoztatás címen, a tiszta erkölcs ellen intézzenek orvtámadásokat.

A mozi darabok három osztályba sorozhatók:

– egyike tanulságos, tudományos, ismeretterjesztő,

– másik a rémregények eszenciája, valóságos Nick Carter történetek és kalandok megtestesítése,

– a harmadik a pornografikus irodalomnak ad oculos való hozása.

A második csoportba tartozó képek még csak valamilyen tőrhetők, mert hiszen vannak benne kacagtató, komikus részletek, amelyek elvégre is az ember erkölcsi érzékét nem sértik... de már a harmadik csoportba tartozókat rendőrségileg kellene üldözni. Mert az már mégsem járja, hogy szórakozás címen az ember költekezvén, hozzá még egy csomó brutális, erkölcstelen darabot kelljen végig néznie.

Talán nem ártana a mozik műsorát a rendőrségnek hetenként előre megnézni, s a megfelelő darabokat kihúzni.

Mert erre bizony egy családapa sem kíváncsi, hogy mi van A menyasszony szökése, vagy Egy éjjel a szállodában, vagy más efféle című darabban.

Míg az ilyen csacsiságok, mint például A két szál fagygyúgyertya, vagy A halva született nagypapa, s más ilyen bohózatok tőrhetők, de az olyan darabok, amelyek az ember erkölcsi érzékét, lelkének finomságát, nemességét sértik, – a Körösbe dobandók. Az nem baj, ha a mozitulajdonos is utána megy.

Ne feledjük: Minden ország támasza, talpköve a tiszta erkölcs.”

Vajon mit szólna a cikkíró a mai kereskedelmi tévék filmműsoraihoz?

AZ URÁNIA EGYEDURALMÁNAK UTOLSÓ ÉVE

Az 1911-es esztendő nagy tervekkel indította az Uránia nagyambíciójú igazgatója, Székely Jenő. Már január elsején közölte az újságokban, hogy új filmgyártó cégekkel kötött szerződést és az eddigi Pathé és Gaumont produkciók mellett ezután az „Itala, Vitagraf, Biograf, Biograf Ambrosio és Edison legpazarabb fényű újdonságait fogja bemutatni.” A filmek mellett az Urá-

nia tovább folytatta a különböző attrakciók, varietéműsorok bemutatását, így január első hetében a Brothers Menaro angol erő gladiátorok szerepeltek az Uránia kis színpadán. Őket Fodor Ernő komikus és Fóris Mihály lambrinoművész fellépte követte, majd az egzotikus hangzású Paula Pique kézechilibrista mutatványait hirdették. Szintén különleges mutatvány lehetett Charles Pauli, a világ legjobb füttyülő bajnokának szereplése. A legnagyobb szenzációt azonban a *Boxoló bajnokok az Urániában* címen harangozták be a **Nagyvárad** című lap 1911. február 18-i számában a következőképpen: „*Nem újdonság, hogy az Uránia igazgatója egyike a legélelme- sebb üzletembereknek. De élelmességének legfőbb bizonyítéka, hogy amint a mai lapokban megjelent a szenzációs hír, hogy Schreier Simon, a barceloniai aréna magyar bikaviadora, az idegenlégió hőse Nagyváradon tartózkodik, az Uránia igazgatója azonnal tárgyalásba bocsájtkozott vele, s öt előadásra, nagy áldozatok árán megnyerte a híres boxoló bajnokot az Uránia számára. Schreier Simon Hamiltonnal, a nagynevű angol championnal együtt mától fogva öt estén át rendes helyátrak mellett hattól tíz óráig bemutatja a legizgatóbb, s ma világszerte legnépszerűbb sportot, a boxolást. Schreier frankfurti és bécsi szerződését odázta el, hogy a nagyvárad-i közönség előtt produkálhassa nagyszerű művészetét. Az Uránia pedig, míg a fővárosi mozik csak képen mutatták be a boxolást, a két kiváló atléta útján részesíti a közönséget a legizgalmasabb látványba. Nagyvárad ezen nevezetes sporteseménye iránt óriási az érdeklődés.*”

Ez a kis írás meggyőző bizonyíték arra, hogy Székely Jenő kiváló reklámszakember volt, tudta, mivel s hogyan lehet megnyerni a közönséget. Ugyanakkor tudatos és jól átgondolt műsorpolitikája is volt, változatos témájú, tartalmú filmeket vásárolt, hogy a vegyes összetételű nézőközönség valamennyi csoportjának érdeklődését, igényeit kielégítse. Néhány példa:

– „*Hamlet, dráma három felvonásban, lejátsva a*

dán királyok ősi koronázási kastélyában, dán színészek által.

– *Dante Isteni színjátékából a Pokol kerül színre 800 méteres mozgófényképen, festői szépségű megragadó realizmusú s művészi finomságú 4 részben, 22 jelenetben.*

– *Scherlock Holmes az Urániában – Lupen Arsen.*

– *Nagy drámai jelent a francia forradalomról Dickens nyomán, 1200 méteres film, három felvonásban.*

– *Hungária Dél-Amerikába – Rabszolgakereskedés magyar lányokkal, a Dél-Amerikába cipelt szerencsétlen magyar lányok borzalmas sorsát tárja elének egy nagyszerű mozgókép – Világszenzáció.*”

Ezen kívül számos életképet, bohózatot, vígjátékot, látványosságot, újdonságot, sportfelvételt mutattak be az Uránia vetítővásznán. Ebben az évben már rendszeresen szerepel a műsoron a Gaumont Journal heti újdonságokkal. De magyar aktualitást is bemutatnak, például a híres „parasztkirály”, Achim L. András temetéséről készült felvételt pár héttel később már láthatta az Uránia nézőközönsége.

Folytatódott a budapesti Uránia tudományos színház vendégszereplése is a várad-i Urániában, s nem akármilyen programmal:

– 1911. február 7-én *Bűn és bűnhődés* címen Ráth Végh István darabja a gonosztevők világát mutatta be magyarországi vonatkozásban is, számos vetített és mozgófényképpel

– 1911. március 30-án Ráth Végh István A diadalmas szerelem dicsőítésére írt pompás darabja a tíz mozgó és 150 színes vetített képpel.

– 1911. április 6-án Hoch János országgyűlési képviselő és író személyesen olvasta fel Az Úr Jézus élete, tanítása és halála című művét, melyet rengeteg színes és megragadó mozgókép kísért (100 színes vetített és 15 mozgófénykép).

– 1911. május 23-án A haditengerészet három felvonásban, 170 színesen vetített és számos mozgó-

fényképpel. Írták De Sgardelli Caesar és Gabányi István, felolvasta Rózsa Jenő.

– 1911. június 25-én Pekár Gyula A francia forradalom című tudományos darabját felolvasta Székely Gyula tanító – tíz gyönyörű mozgófénykép. Köztük: Trianoni szép napok, A Versailles-i paradicsom, Bastille ostroma, A király elfogása, Marat halála, A rémuralom, Maria Antoinette kivégzése – három felvonás.

– 1911. július 24-én Napóleon az Urániában. Pekár Gyula műve, 200 színeskép, 16 mozgófénykép...

A felsorolás nem teljes, de így is képet alkothatunk arról, hogy a budapesti Uránia színház milyen mértékben és formában gazdagította a helyi Uránia repertoárját. Az sem volt véletlen, hogy ilyen gyakran kereste fel a Budapesti Uránia Nagyváradot, ez elsősorban Székely Jenő jó kapcsolatainak tulajdonítható.

Az ő érdemeink elismerését bizonyítja az a rövid hír, mely a **Nagyváradban** jelent meg 1911. április 15-én. *„Az Uránia jeles igazgatója, Székely Jenő a magyarországi kinematográfusok társágában nagy tekintélyt vívott ki. Most a vidék őt nagy városában őt bízták meg nagyszabású mozit berendezésével. A nagyváradit mozit odaadó munkával, sok szaktudással és ízléssel igen előkelő színvonalra emelte.”*

Az Uránia sikerei 1911-ben egyre jobban kiszorították a versenyből a kávéházi és kertmozikat. A megelőző évben állandóan ingyenes mozgófénykép vetítéseket hirdető Lloyd, Nemzeti, Európa visszavonult, s a magát mozinak is nevező Pannónia kávéház hirdetései is csak januárban jelentek meg a lapokban. Az Európa május végén meghirdette a kerthelyisége megnyitását, s hogy vendégeit cigányzenekarral és mozgófénykép előadásokkal szórakoztatja, de a továbbiakban nem hirdeti a vetítések programját. Úgy tűnt, hogy Nagyváradon az Uránia egyedül bírja a mozi-piacot. Székely Jenő nagy érdeme az volt, hogy versenytárs hiányában is mindig

Asta Nielsen

újabb és újabb megoldásokra törekedett, ezért kapcsolta össze a filmvetítést a varieté műsorokkal, ezért keresett kapcsolatot a világ legnagyobb filmgyáraival, s hozta el Nagyváradra a korabeli filmművészet kiemelkedő alkotásait.

Ő vetítette városunkban a filmművészet első nagy alakjának, Asta Nielsennek a filmjeit. Az 1910-es évek körül tűnt fel a filmvásznon, addig a koppenhágai Királyi Színház társulatában játszó színésznő, akit a dániai Nordisk filmgyár rendezői, Thomas Krag és Urban

Grad indítottak el a legnagyobb világsiker felé. Feltűnése után mindenki felfigyelt rá, írók és művészek, különösen a színház világában csodálattal figyelték nagyságát és ösztönös teremtő erejét, megmutatta, hogy mire képes ez a lenézett új művészet. Egyik neves korabeli méltatója így írt: *„Hirtelen megtudtuk, hogy új hatalmasság tört be életünkbe: a film. És első zászlóhordozója Asta Nielsen.”*

Egyik méltatója, Hevesy István így jellemezte *A film életrajza* című könyvében: *„Nielsen a tömegeket is csupán emberábrázolásának erejével ragadta meg, azzal a hatalommal, amellyel megmutatta nekik az emberi szenvedélyeket, az emberi sorsot. Színjátszó zsenije egyszerre, együtt tudta kielégíteni a szalonok és a lebuajok népét, mert a szenvedélyek legősibb nyelvén beszélt hozzájuk az örök és közös emberi dolgokról. Ezzel az egyetemes hatásával megakadályozta a kifejező eszközöknek a közönség változó kulturális foka szerint való rétegződését és elejét vette a hasadásnak, amely a színpadművészetben már előbb bekövetkezett, s a filmművészetben is hamarosan: mást adni a műveltnék, más nyelven szólni hozzá, mint az utcák népének. Asta Nielsen közönsége mindvégig olyan töretlenül egységes maradt, mint akár Aischülosé, akár Shakespeare-é. A különbség csak annyi volt, hogy a tömeg naivabb, ösztönösebb, a művészet előtt is hiszékenyebb lelkű emberét nemcsak a művészi formálás és a kifejezés hatalmával ragadta meg, hanem éppen hiszékenységüknél fogva indulataikat is mélyen megmozgatta...”*

Kortárs kitűnőségek többször megírták, hogy Asta Nielsen az arcjáték zsenije, de ennél kevesebbet valóban nem is mondhattak róla, hiszen ők maguk éppen úgy megcsodálták és elemezték az arcjátékához méltó kézjátékát, mozdulat és testtartás játékának erejét és gazdagságát. Még csodálatosabb, hogy ezt a színészi beszédet a műveletlen tömegek éppen úgy megértették. (...)

Székely Jenő idejében felismerte Asta Nielsen nagyságát és jelentőségét, s már 1911. november 7-én a **Sza-**

badtság című lap ezt írja: *„Asta Nielsen Nagyváradon. A világ leghíresebb mozihősnője. Az Uránia megszerezte azokat a hatalmas drámai képeket, amelyekben ő a főszereplő, s rendre be fogja mutatni közönségének.”*

1911. november 17-én egy újabb szenzációról írt a **Szabadság**: *„Itt a Zigomar az Urániában. A világ legnagyobb és leghíresebb mozgófilm slágere, 1500 méteres film. Sarie Leo francia író meséjéből készült.”* – Ez egészen más műfaj volt, mint Asta Nielsen filmjei, igazi filmponyva, a későbbi bűnügyi filmeknek az őse, de az ilyen nemű filmtörténetek is rendkívül kedveltek voltak, mert jobban megmozgatták a különböző képzettségű és igényű nézők képzeletét, mint egy megfilmesített szépirodalmi alkotás, amelyből kiesett minden képzeleti és szellemi érték, minden filmszerű kárpótlás nélkül. Így azok nem voltak többek, mint silány illusztrációk.

MOZIVILÁG NAGYVÁRADON

1911. április 1-jén Bihar megye vetített képekben címen a következő hír jelent meg a **Tiszántúlan**:

„Egy magyar filmgyáros Biharmegye természeti szépségeiről, népeletéről, vezető férfairól és eseményeiről mozgófénykép-felvételt szándékozik csinálni, még pedig úgy, ahogy azt a vármegye törvényhatósága kijelöli. Az így készült felvételeket a lakosságnak mutatnák be elsősorban, aztán bemutatnák a külföldnek is, ami által igen nagy szolgálatot tennének Magyarország ismertetésének, s a külföld érdeklődését is az ország felé irányítanák. Szép cél, de üzleti érdek is kapcsolódik az ajánlat-hoz, mert évi 5000 korona támogatást kér a filmgyártó cég, s cserébe adna egy 500 méteres képet. A vármegyének elő kell mozdítani a fenti célt, de ily magas összeget mégsem áldozhat erre a célra, mert annak ideális hasznát kapja, s a cég húzza az anyagi hasznot, a bevételt.”

1911. június 11-én a **Nagyvárad** közölte Dutka Ákos beszélgetését Márkus Emília neves budapesti színésznő-

vel „a magyar mozi jövőjéről, az irodalomról és a színezettről”. Ebből idézünk: „Valahányszor a mozidrámák széles gesztusú markáns arcjátékú asszonyait látom, mindig Márkus Emíliára gondolok, milyen kár, hogy nem ő játssza ezt a pompás szerepet. Mert az bizonyos, hogy a jövő színháza a mozi lesz, a tökéletes, az olcsó mozi, mert a mozivállalkozás a világ legjobb színészeivel a legszenzációsabb darabot a legpompásabb helyen játszhatja le, s a felvételt sok száz példányban sokszorosítva a világ minden részén játszattják. Ez aztán érthetővé teszi, hogy a moziszínész tízszeres fellépti díjat is kaphat, s a mozi mégis tízszer olcsóbb marad a mai rémséges kiadással dolgozó színháznál. Ha tehát a mozi a jövő színháza lesz, miért szorulna ki a magyar színészet a világpiacról, mikor hány olyan színészünk van, akinek pompás tagolt mozgása, kifejező arcjátéka egyenesen mozira teremt. És talán valamennyi közül első sorban Márkus Emília.

Alig néhány napja kipattant Faludi Miklósnak, a Víg-színház igazgatójának nagyszerű filmgyár terve, mely a világpiacra fogja vinni a magyar színészetet, pompás magyar darabokból készült magyar felvételekben.

Márkus Emília szerint ez a pompás terv nagy áldás volna a magyar színészetre, a színészek szép keresethez jutnának, a nagy magyar színművészek világhírnévre tennének szert, s a magyar kultúra is könnyebben teret hódítana külföldön.

Jó moziszínész lehetne Márkus Emília szerint: Újházi, Gál Gyula, Istvánfi, Góth Sándor, Beregi. Jó filmíró lehetne Lengyel Menyhért, Bródy Sándor, Móricz Zsigmond, Molnár Ferenc, Bfró Lajos – valamennyi csupa erő, friss tehetség.”

1911. december 3-án a **Szabadságban** megjelent egy, a témánk szempontjából nagyon fontos írás, Mozivilág Nagyváradon címmel, a legilletékesebb személy, Székely Jenő tollából. Álljon itt teljes terjedelmében ez az érdekes újságcikk:

„Olvastam ma a **Nagyvárad** **Napló**ban az új mozgófénykép színház reklám híradását, mely arról szól, hogy

a város Vigadójának kistermében Pongrácz Jenő úr, a Bonbonnière igazgatója mozi fog nyitni. Üdvözlöm a konkurenciát, mert hiszen a versenytől – tanúm rá Nagyvárad igen tisztelt közönsége – nincs mit tartanom. A verseny csak acélozni fogja kedvemet, fokozza ambíciómat, hogy az eddigieknél is nagyobb mértékben szolgáljam a város kultúráját, a közönség kultúrigényeit.

A konkurenciát szívesen köszöntöm, de a hangos reklámmal szemben le kell szögezmem azt az el nem vitatható tény, hogy a mozgófénykép színház intézményét mérhetetlen áldozatok árán csekélységem teremtette meg, s elképzelhetetlen küzdelmek ezer izgalma, gyötrelme, kínlódása közben én emeltem a mai kétségtelen európai színvonalára Nagyváradon. Ne tűnjék fel frázisnak, ha kijelentem, hogy vállalkozásomban a rideg üzleti szempontot másodrendű kérdésnek tekintettem, és százszor nagyobb súlyt helyeztem arra, hogy az Urániában az új század nagyszerű technikai eredményét, a kinematográfiát kulturális tényezőként fogadtattam el és ismer tettem el a közönséggel (...) mely igaz szeretetébe fogadta az Urániát, amit én a legmesszeemenőbb áldozatkészséggel viszonztam, s így Nagyvárad kultúrájának ezt az intim kis hajlékát felvirágoztattam.

Ennek az előrebocsájtása után tartozom megjegyezni, hogy a budapesti tudományos Uránia színház nagyvárad-i osztályának vezetését hosszú évek sorára szóló szerződéssel rám ruházta. A tudományos intézmény kellőképpen mérlegelte a viszonyokat, s teljes megfontolással határozta el magát arra, hogy a nagyvárad-i Urániát tűntette ki, mely eddig a legméltóbban képviselte. Pekár Gyula, Hoch János és a budapesti Uránia más nagyszerű szerzői mindig a legnagyobb elismeréssel támogatták és fogják támogatni működésemet.

Ami Asta Nielsent illeti, a nagy dán művésznő világhíres alakításait szintén én voltam szerencsés először bemutatni Nagyvárad közönségének és további eredeti sorozatot is lekötöttem az Uránia részére, bár nem kétkem, hogy más képeket utánam a népmozgó, vagy bármely más

projectográf mutatóványos is megszerezhet. Itt csak a képek áráról van szó.

Egyébként a Vigadó mozi fölényét csak egyetlen tekintetben ismerem el. Hogy két emelet magasságban a fejem fölé került. De az a csigalépcső, ami odavezet, nem vonhatja el tőlem – bízva bízom benne – a közönség páratlan jóakarátát, amit megköszönni, meghálálni, megszolgálni nem lehet, nem tudok.

Székely Jenő, az Uránia igazgatója

A VIGADÓ MOZGÓSZÍNHÁZ MEGNYITÁSA.

Amint azt a fentebb idézett Székely Jenő-írásból is megtudhattuk, 1911. december elején a Fekete Sas-palota emeletén működő háromtermes városi Vigadó kistermében egy új mozgószínház megnyitására készültek.

Ennek az előzménye az volt, hogy Nagyvárad rendőrfőkapitánya egy 1911. november 6-án tartott vizsgálat alapján tűzveszélyesnek nyilvánította a Vigadó kistermét, és két hét haladékot adott az ott működő Bonbonniere kabaré igazgatójának a veszély elhárításához szükséges intézkedések megtételére, ellenkező esetben kilátásba helyezve a kabaré bezárását. A Bonbonniere pár nap múlva bezárt, megkezdték a szükséges munkálatokat, majd

A Fekete Sas-palota

december 2-án megjelent a hirdetés a **Nagyvárad** **Nap**-lóban az új mozgószínház megnyitásáról.

A megnyitót december 17-ére (vasárnapra) tűzték ki; az eseményt már napokkal előbb állandóan hirdették a lapokban, közölve az első műsorszámokat. Az ünnepélyes megnyitót azonban nem a tervek szerint sikerült. A **Szabadság** 17-i száma *Mozímelegnyitás akadályokkal* címen így írta le az eseményt: „A Vigadó ma esti ünnepélyes megnyitása abbamaradt egy rögtönzött rendőrségi szemle miatt. Az összegyűlt előkelő közönség derűsen fogta fel a dolgot, mindenki jó ómennek tekinti a ma történeteket.

Ma délután fél négy órakor Rimler Károly polgármester rendkívüli tanácsulást hívott egybe, mivel a Vigadó mozgófénykép színház megnyitó előadása ellen jelentés és fellebbezés érkezett be két oldalról. Sürgősen kellett dönteni, mert a megnyitót a vállalat feltétlen megakarta tartani.

Az egyik fellebbezést az Uránia tulajdonosa adta be tűzrendészeti kifogásokkal, sőt szerinte az ipartörvény alapján is kifogásolható, hogy ugyanabban a házban több mozgófénykép színház, különálló, konkurens színház foglaljon helyet.

A másik fellebbezést Thury László doktor, főügyész nyújtotta be, egy régi városi jog megóvása céljából. Ugyanis a Vigadó a maga egészében a város rendelkezésére kell hogy álljon, s most ennek a kistermében mozi lesz, – s azt nem vehetik igénybe hármikor a város érdekében.

A megnyitót a tűzrendészeti szabályok megtartásának ellenőrzése miatt szakították félbe. Megállapították, hogy a szabályoknak eleget tett az új tulajdonos, s az új mozi bemutató előadását legközelebb zavartalanul megtarthatják.”

A fellebbezések sorsáról nem számoltak be a lapok, minden esetre a két Jenő párviadalából Pongrácz került ki győztesen. A **Szabadság** december 23-i száma az alábbi rövid hírt közölte: „A Vigadó mozgószínház megnyitása ma délután öt órakor. Pongrácz Jenő igazgató

gondoskodott róla, hogy az első nap műsora is egy csapásra meghódítsa a közönséget. Az előadások hétköznapokon 5 órakor, vasár- és ünnepnapokon pedig délután 3 órakor kezdődnek.”

A Szabadság kellően értékelte a moziszigeltatások bővítését, új rovatot nyitott Mozisínházak címmel, ahol naponta közölte a két mozi műsorát, néhány értékelő szó, mondat kíséretében. Talán nem véletlen, hogy mindig a Vigadó szerepelt az első helyen, s az ő hirdetései voltak a terjedelmesekek. Sőt később a reklám oldalon is hirdetett egy-egy fontosabbnak tartott műsort, nagyméretű, nagybetűs formában. A Nagyvárad a Színház és szórakozás rovatban írt a mozgósínházokról. Az 1912. január 3-i számában így hirdette a Vigadó mozgósínházat: *„Előadások délután 5 órától éjjel 12 óráig. Belépődíj: páholy 1,20 korona, I. hely 1 korona, II. hely 60 fillér, III. hely 40 fillér, IV. hely 20 fillér. Kétnaponként új műsor. – A megragadó színpadi termékek ma már egymásután kíváncsoznak a mozi vásznára. A moziban gyakran sokkal érdekfeszítőbb és megkapóbb drámák játszódnak le, mint a színpadon. Nem csoda tehát, ha a közönség állandóan nagy érdeklődés mellett látogatja a Vigadó mozit, mert ebben a mozgósínházban, amely néhány hét alatt meghódította magának a publikumot, csaknem minden műsoron művészi drámák, színművek kerülnek a vászonra...”*

Ezzel szemben a lap az Urániának csak a műsorszámait sorolja fel, minden kommentálás nélkül. Ezek január 3-án a következők voltak: *„Leánykereskedő gróf, társadalmi dráma három felvonásban, A fegyenc gyermeke, dráma, A megsértett unoka, angol filmvígjáték. A darabok közötti szünetben Palásthy Sándor és Tábornok Frida szerepel, teljesen új kuptékkal.”*

Tehát az Uránia tovább folytatta az előző évben kezdett gyakorlatot, a vetítések közötti időben élő varieté műsorokkal szórakoztatta a közönséget.

KONKURENCIA RÉGI ÉS ÚJ FORMÁBAN

Miközben a két mozgósínház-színház elszánt konkurenciaharcot folytatott egymással, szép csendben, s minden sajtó visszhang nélkül a Teleki utca 35. szám alatt létrejött egy harmadik mozi, mely a szerény Népmozgósínház nevet vette fel. Megalakulásának időpontját és tulajdonosának nevét nem ismerjük, de az elnevezéséből is valószínűsíthető, hogy jóval szerényebb berendezésű lehetett, mint a két másik mozi, s nevéből is arra következtethetünk, hogy a szegényebb rétegek számára hozták létre. Hirdetésére is csak kétszer bukkantunk rá. Először a Nagyváradban, január 4-én és 5-én. A január negyedik hírdetés csupán ennyi: *„Népmozgósínház műsora: A kezes, 1000 méteres szenzációs színes dráma. Helyárak: 80, 60, 40, 20 fillér.”*

Január ötödiki hírdetése már részletesebb és figyelemfelkeltő, így szólt: *„Szent László sírját megtalálták, illetve meg fogják találni. Kőszírnban fog fekédni, háromszoros koporsóban (arany) drágakövekkel kirakott palástban, így álmodta meg delejes álmában Tündér Ilona, a Népmozgósínházba belépett delejező. Megjövendölte azt is, hogy aki a Népmozgósínház műsorát megnézi, annak ritka élvezetben lesz része. A műsoron lévő többi képek is remek újdonságok. Kedden, szerdán is műsor a Népmozgósínházban.”*

Ugyanezt a hírdetést némi rövidítéssel megismételték január 12-én a Nagyváradai Naplóban is, ami arra utal, hogy vagy a műsort váltották ritkán, vagy nem tudtak új reklámszöveget megfogalmazni.

Január 17-én a Nagyváradai Naplóban még egy rövid hírdetés jelent meg: közölték a Népmozgósínház címét és a helyárakat, s a műsorból, amely két filmből állott, csak egynek a címét ismertették: A múlt foltja, „1000 méteres szenzációs nagy dráma” megjegyzéssel.

Az Urániában újból megjelentek a budapesti Uránia tudományos színház előadói. Január 12-én Székely Vla-

dimir és Tábori Kornél Razzia című darabját mutatták be színes és mozgóképekkel kísérve, mérsékelten emelt helyárrakkal. A bevételt az Uránia a nagyváradi mentőegyesület javára fordította. Január 25-én Höch János: A megváltás című „bibliai ihletésű gyönyörű darabját” láthatták az Urániában a szerző előadásában, számos színes és mozgóképpel. Ugyanakkor január 20-tól kezdődőleg az Uránia is szöveges hirdetésekben ismertette műsorait, míg a Vigadó a jelentősebb filmekről részletes tartalmi ismertetőt közölt és nagy, keretes hirdetések is megjelentetett. Érzékelhetően az utóbbi több pénzt költött a sajtóreklámra, de Székely Jenőnek jobb és kiterjedtebb kapcsolatai voltak a mozivilágban. A sajtóban folytatott kampány érzékeltetésére idézünk két hirdetést, amely néhány napos eltéréssel jelent meg a **Nagyváradi Naplóban**. 1912. január 24-én A Vigadóban *Quasimodo, a notredame-i toronyőr* cím után a film tartalmának részletes leírása következett. Alatta olvashatták *Asta Nielsen az Urániában* címen az alábbi szöveget: „Örömet jelent az Uránia. Kedden és szerdán ismét a világ legnagyobb moziművésznője, Asta Nielsen jelenik meg az Uránia vásznán. *Urban Gad dán tró Sötét álm* című megrázó társadalmi drámájában játszik.

Chiíta Dolores az elragadó szépségű ünnepelelt táncművésznő és kitűnő partnere remek produkciókat mutat be.”

Az 1912. január 28-i hirdetésekben szintén a *Vigadó volt első helyen* – az alábbi reklámszöveggel: „Minden nap zsúfolásig megtelik a Vigadó mozi nézőtere, mert szebbnél szebb és gyönyörködtető képek olyan kedvelté tették az új és szép mozgósínházat, hogy alig mulasztja el valaki a Vigadó mozi új műsorának megtekintését.” Utána részletes tartalmi ismertetés két filmről.

Ezzel szemben az Uránia a Nordisk film Company újdonságait ismertette néhány mondatban és felhívta a figyelmet a kiegészítő műsorban szereplő Palásthy Sándor és Tábori Frida dalaira.

Közben egy nappal előbb, január 27-én megjelent egy újsághír *Reklámtáblák a Körösben* címmel, a követ-

kező tartalommal: „A Körös kishídjának olasz főjénél régóta állnak hatalmas reklámtáblák, melyeken színes falragaszok hirdetik, hogy a Bonbonniere-ben milyen műsor van és milyen csodákat produkál a kinematográfia az Urániában. Tegnap délután megjelent a hídfőnél ifjú Kun Pál Gábor szakdíjnok, megbízott köztisztviselő, s leverette a reklámtáblák lakatjait, s azokat két napszámmal bedobatta a Körösbe. – A kabaré igazgatója feljelentést tett a mérnöki hivatalban és a rendőrségen a szakdíjnok intézkedése miatt.”

Megjegyezzük, hogy a közben újraindult Bonbonniere igazgatója természetesen nem Pongrácz Jenő volt, ő ekkor a Vigadó mozgót vezette, s nem tételezhetjük fel róla, hogy ő lett volna ennek az akciónak az értelmi szerzője. Habár a konkurenciaharcba még ez is beleférhet?!

AZ URÁNIA NAGY HÚZÁSA: NICK WINTER MEGHÍVÁSA

A kiélezett konkurenciaharcban Székely Jenő megtalálta a legjobb megoldást a főlény megszerzésére, meghívta Nagyváradra Európa akkor egyik legnépszerűbb mozisznészét, Nick Wintert, az egyre elterjedtebbé váló bűnügyi filmek sztárját, aki egyébként francia volt, a Pathé filmgyár híressége. Ekkoriban született meg egy új, divatosá váló műfaj, a kinema-sketch (mozi-szkeccs). A Filmlexikonban a filmszkeccs-moziszkeccs címszó alatt a következő meghatározás olvasható: a némafilm korában divatos orfeumi, illetve varieté előadás. Színpadi és filmrészletekből áll. A film cselekménye a vetítés félbeszakításával, élő szereplőkkel a színpadon folytatódik. Az átmeneteket világítási effektusokkal oldják meg. (Így nagy szerepe volt a színpadi világítási hatások megismerésében és fejlesztésében.) A hangosfilm elterjedésével fokozatosan elhalt. Nálunk Nick Winter honosította meg társulatával, s a tízes-húszas években virágzott. Létrehozója a tőkehiány. Egyik legszorgalma-

sabb művelője Deésy Alfréd volt. Nick Winter és kis társulata 1912. február 4-én érkezett Budapestről – ahol szintén többször bemutatták műsorukat – Nagyváradra. A **Nagyvárad** **Napló** a következő újságcikkkel harangozta be fellépésüket: „A vidék legismertebb és nagy népszerűségnek örvendő mozgószínháza, a nagyvárad **Uránia** hírnevét és a közönség páratlan rokonszenvét azzal szerezte meg, hogy mindig új, mindig érdekes, mindig változatos műsorával szenzációs, vonzó előadásokat produkál. A kinematográfia minden friss eseményét sietve mutatja be a közönségnek, s nem ismer áldozatot, hogy kétségkívül kulturális munkájával szolgálja a kényes ízlésű nagyvárad **publikum** legfokozottabb igényeit. Meg kell állapítanunk, most, amikor az **Uránia** kiváló és ötletekben kifogyhatatlan vezetősége olyan nagy európai művészi szenzációval lepi meg Nagyváradot, amivel minden vidéki magyar várost megelőz. Nem is képzelünk hamarjában izgatóbb attrakciót, ami hétfőtől vár az **Uránia** közönségére. Székely Jenő igazgató valóban jelentős áldozatok árán vendégszereplésre szerződtette Nick Wintert, azt a világszerte ismert moziművészt, a híres Pali, a kitanó Lehman illusztris kollegáját, a **Pathé** képek zseniális szereplőjét, aki legutóbb Budapesten aratott óriási sikert.

Nick Winter kis művész társaságával, Vandenn-nel és Debary asszonnyal, – mindnyájan híres párisi színészek, – a szereplésükkel készült mozgófénykép keretében eljátsszák a legpompásabb **Pathé** vígjátékot, **Werte** bankár szökését. A vígjáték egyes jelenetei a mozgófilmen peregnek le, más felvonásokat a nagyszerű francia színészek maguk személyesen játsszák.

Francia színészek, sőt, nagy francia színészek Nagyváradon! Ki mulasztaná el a páratlan alkalmat, hogy az előadást meg ne nézze? Nick Winterék hétfőn lépnek fel először. Az előadások fél 5, fél 7, 8 és fél 10 órakor kezdődnek. A helyárakat mérsékelten emelték.”

A **Nagyvárad** **Napló** újságrója nem tévedett, valóban sokan, addig soha nem tapasztalt számban mentek el

a váradiak az **Urániába**, hogy kihasználják a páratlan alkalmat és élő hús-vér emberként találkozzanak az addig csak a filmvásznon csodált francia művésszel.

Február 6-án a **Nagyvárad** **Napló** terjedelmes riportot közölt *Nick Winter Nagyváradon. A kinema-sketch az Urániában* címen. Ebből idézünk: „...Az este, ahogy végighaladtam volna az ember a Sas-passage üvegezett ívboltja alatt, ott hullámozott tout Nagyvárad. Jöttek és mentek, mindenki az **Urániába**, vagy már onnét, ahol most a mozi színházat legkiválóbb franciái szerepelnek a vásznon és a csinnal berendezett színen is. Nick Winter és művésztársai mutatják be a mozi szédületes fejlődésének egyik legjelentősebb produkcióját, a kinema-sketch-et. (...)

A moziban ember ember hátán, az előcsarnokban türelmetlenül várakoznak az új előadásra, s ahogy véletlenül szétválik kissé a függöny és egy ember kijön, egész tömeg támad a jegyszédőre: – Engedjen be, annak az úrnak a helye üres maradt.

A színpadon pedig Nick Winter játszik, egy csodálatosan finom színjátékos talentum. Beszél, a szavakat párisian accentirozza, de a temperamentuma nem a párisi jassz nyugtalan izgása-mozgása, hanem meghiggadt és olyan kifejező, amelyet még moziképen alig láttunk. A partnerei, – mindkettő régi ismerőse a vásznonról a mozi-közönségnek, – elsőrangú mimikus színészek. Persze franciául beszélnek, és ha egy-két itt tanult magyar szót ejtenek ki, a közönség, – melynek sorában alig néhány százalék ért franciául – pompásan élvezi a kis darabot, amelynek kiegészítője a mozifelvétel, egyike a legcsodálatosabbnak, amit valaha is láttunk.

Négy előadás volt tegnap az **Urániában**, mind a négy zsúfolt ház előtt, és a francia színészek óriási sikert arattak. Primadonnaként ünnepelték Nick Wintert, de a tapsok a társainak is szóltak.

Két előadás közben felkerestük a párisi színészeket az öltözőjükben, ahonnan nem mozdultak ki az első előadás óta. Csak franciául beszélnek, egyikük tud néhány szót

németül, s e sorok tróján kívül senki sem kereste fel őket, aki csak valahogy is beszélne franciául.

Az öltözőben Debary asszony épp a tükör előtt ül. Nick Winter ingujjra vetkőzve pipázik, a kövér Wandenne pedig maszkot csinál. A negyedik francia, – nem szerepel a darabban, – Winter felesége épp összeölti férje ruháját, amely beakadt egy kiálló szegbe, s elhasadt.

Módfelett örülnek a látogatásnak s különösen Nick Winter áradozik. Rendkívül szeretetre méltó modorú, úgy nevezett jóképű fiú, aki szinte sziporkázóan jókedvű és szellemes. Persze Nagyváradról beszélünk, hogy grande ville, egy nagy város, s amit eddig látott belőle, nagyon tetszik, s meglepte őket. Szóba hozta azt a magyar kinema blüette-t, amelyet most játszanak Pesten s Nick Winter boldogan konstatálja, hogy leutánozzák őt. De elismerő szava is van érte, törekvést lát benne a magyar kinema megteremtésére.

Beszélgetés közben mókázik Nick Winter, feleségével évődik. Mikor épp távoznék Dubary asszony panaszkodik, hogy hűvösre fordult az idő, s az öltözőben nehezen nélkülözi a kályhát. Nick Winter kész a tréfájával, három-négyet szippant pipájából, a parazsa kivilágít, és szolgálatkészten nyújtja Dubary asszony felé. – Parancsoljon asszonyom a pipám mellett melegedni kissé...

A következő percben kezdődik újból, negyedszer a kinema sketch..."

Közben megjelent a **Nagyvárad** **Élet**, a **Nagyvárad** **Napló** képes újságjának az ötödik száma, melyben négy fényképpel illusztrált cikkben ismertették az Urániában bemutatott kinema sketch lényegét, jelentőségét és a szereplő francia művészeket.

Február 11-én újabb hír jelent meg a **Nagyvárad** **Napló**ban, **Nick Winter új szerepben** címmel közölték: „Ma új darabot mutatnak be a kinema sketch művészei, – a **Tolvaj gavallér** című vígjátékot. Ma a főpróbán előkelő közönség előtt játszották el a felséges vígjátékot. A publikum végig kacagta a főpróbát, s elragadtatva gratulált a művészeknek és Székely Jenőnek, az Uránia sze-

rencséskezű igazgatójának, akinek sikerült a művésztársulatot még pár estére megnyernie.”

Február 14-én **Mozik és színházak harca** címen a **Nagyvárad** **Napló** arról számolt be, hogy a budapesti magánszínházak igazgatói arra kérték a főkapitányt, hogy tiltsa meg a moziknak az ún. sketch-ek előadásait, vagy ha darabokat adnak elő, alkalmazzák velük szeben is ugyanazokat a tűzrendészeti szabályokat, melyek a színházakra kötelezőek. A főkapitány kijelentette, egyelőre nincs módjában intézkedni, de érdeklődni fog a szabályrendeletek revíziója után. Nem sokkal később Nagyváradon is kirobbant a harc a színház és a mozik között.

A francia színészek vendégszereplése az előre tervezettnél hosszabbra sikeredett. 1912. február 15-én jelent meg A búcsúzó franciák című írás, amely értékelése is egyben ennek a rendkívüli rendezvénynek: „Holnap este 12 napja telik el a francia művészek vendégjátékának, ötvenedszer lépnek fel a nagyvárad közönség előtt, mely olyan páratlan melegséggel és tüntető rokonszenvvel fogadta őket, mint még idegeneket soha.

Két nap múlva távoznak hát tőlünk az ötletes, a vidám, a nagyszerű franciák, és lehetetlen, hogy szó nélkül haladjunk el a vendégjátékok kultúrjelentősége mellett.

Nagyvárad publikuma bámulatos, szinte az egész országban példa nélkül álló érdeklődést tanúsított kezdetől fogva a kinematográfia fejlődése iránt. Épp úgy kedvencévé avatta a vászon népszerű nagy művészeit, mint azokat, akikkel a színpad közelebb fekvő világában ismerkedett meg, s amikor most alkalma volt személyesen megismerni a mozi jeleseit, nem riadt vissza az áldozatoktól sem, hogy azt megtegye. Zsúfolt ház előtt játszottak állandóan a franciák, akik a színjátszó művészet legtisztultabb formáit varázstolták elő: a pantomim játéknak azt a tökélyét, amely hangtalanul vagy az idegen beszéd mellett is élvezhetővé teszi a játékot.

Ennek megismerésére és méltánylására kevés olyan apostol van és lehet, mint a búcsúzó franciák, akik kifí-

nomult művészetükkel a közönség ízlésének fejlesztésére kultúrhistoriai hatást gyakoroltak.

Most elmennek messze, vissza a kultúra igazi őshazájába, Franciaországba és amikor a közönség szeretettel búcsúzik tőlük Nick Winteréknek is van szavuk a hálás, megértő nagyváradiakhoz. Ez az üzenetük: *»Boldogok vagyunk, hogy megismerhettük ezt a várost, amelyet nem érdemtelenül tiszteltek meg az önök nagyszerű poétái a körösparti Páris jelzővel. Forrong ez a város, a lakói a maguk őszintellektualitásával és európai gondolkodásukkal sok szépet alkotnak. Ezt örömmel újságoljuk el majd a Szajna partján, s ha legközelebb, – talán évek múlva, – újból elkerülünk ide, hisszük, reméljük, olyan fejlődést állapíthatunk meg, amelyet mi képzelünk és kívánunk.«*”

Az ünnepélyes búcsúszövegek után a cikk alján az alábbi közlemény állott: *„Az utolsó két napon az összes előadások rendes helyárrakkal lesznek és érvényesek a bérletek, valamint a kedvezményes jegyek is.”*

Miután az egész rendezvény lezajlott, s véget ért a francia vendégek ünneplése, megjelent egy pársoros fanyalgás is ezzel kapcsolatban, ami nem lehetett teljesen indokolatlan. Ez így hangzott:

„Nick Winter elutazott, s elvitt magával Nagyváradról körülbelül 4000 koronát, ennyit kerestek hárman. Roppant ügyes és talpraesett népek, de nem a nagy színészek fajtájából valók. És mégis Nick Winter 120.000 frankot keres egy évben. Nick Winter darabját egy névtelen francia szerző írta, s mégis minden előadás után kap 16 koronát. Ha százszor adják elő egy kis körúton, 1600 koronát kap. Egy magyar szerző, ha a darabját átadja, akkor 10 koronával maradnak adósok neki.”

Ha ezt a két írást összevetjük, akkor talán közelebb kerülünk az igazsághoz.

AZ URÁNIA ÚJABB SIKEREI, A VIGADÓ PRÓBÁLKOZÁSAI

A Nick Winter vendégszereplésével aratott nagy siker ösztönzőleg hatott az Uránia vezetőségére, s mindent megtettek a közönség támogatásának és az elért előnynek a megtartásáért. Székely Jenő a **Nagyvárad** Napló február 22-i híre szerint *„külföldre utazott, hogy Párisban és Berlinben lekösse az Uránia számára a legfrissebb termést.”* A Vigadó mozgószínház viszont nagy amerikai szenzációs műsorát hirdette.

Székely ekkor hozta el Váradra, s mutatta be az Urániában A kaméliás hölgyet, a híres színésznő, Sarah Bernhardt főszereplésével, valamint a Rómeó és Júlia kinematografikus felvételét a Comedia Française, Párizs legelőkelőbb színész nagyságainak előadásában. Ugyanakkor folytatta a gyerekek számára rendezett mesedélutánokat. A február 27-i előadás bevételét a Gyermekbarát Egyesületnek ajánlotta fel. A műsorban „gyermeknek való tréfás mozdídarabokat mutattak be és Reichtné Bauer Zsófia úrnő a Csalavér róka meséjét adta elő.” (Ő az egyik legismertebb s legkedveltebb váradi tanítónő volt.)

A Vigadó nem akart lemaradni a versenyben és március 15-én ifjúsági előadást rendezett. Ez viszont nem nyerte el a **Tiszántúl** újságírójának a tetszését és az alábbi felháborodott hangú írást közölte a másnapi számban: *„Tegnap délután ifjúsági előadást hirdetett a Vigadóbeli legújabb mozgófénykép vállalat. Természetesen az ifjúság zsúfolásig megtöltötte a termet. Mi, akik hozzá vagyunk szokva, hogy az ifjúsági előadások olyan természetűek, hogy azokból az ifjúság tanuljon, megbotránkozással láttuk leperegni egyik képet a másik után, anélkül, hogy a rendőrség beavatkozott volna. Vagy talán a rendőrség és a mozi tulajdonosa erre az előadásra legalkalmasabbnak talált házasságtörési drámákat, kínai kivégzéseket stb.? Szeretnénk tudni, mi köze van ezekhez az ifjú-*

ságnak, és honnan vett annyi bátorságot magának a vállalatal, hogy a tanári kart is félrevezesse. Hiszen ha ez a színházban történt volna, a színházi bizottság joggal leckéztethette volna meg az igazgatót. Vagy a mozi, ha mindjárt a Vigadóban van is, minden felelősség nélkül garázdálkodhat? Remélhetőleg a tanári kar a jövőben nem fog engedélyt adni az ifjúságnak, hogy a Vigadó mozi ifjúsági előadásán megjelenjen. Lehetséges különben, hogy a vállalat ezeket a képeket találta a legtanulmányosabbaknak és legszolidabbaknak, de akkor milyenek lehetnek a többiek?...”

Pedig a nagy versenyben a Vigadó nem csak ilyen, a Tiszántúl által kifogásolható műsorokat mutatott be. Ennek igazolásául álljon itt két példa:

Ez időben mutatták be Odüsszeus kalandjai, ókori dráma 48 képben, 2000 méter vagy egy több „képből” álló összeállítást. A budapesti Ferencvárosi Torna Club mérkőzése Londonban és fogadtatása Magyarországon – sportkép. Portugál lovasság – látkép. A La Manche-csatorna átúsítása – sportkép. Kirándulás egy léghajón – sportkép. Tengeri regatta verseny – látkép. Az olasz flotta gyakorlata – katonai felvonás. Téli sportok – sportkép. Bivalyvadászat – sportkép. (A címek és a műfaj meghatározása az újsághirdetésből való.) – Ha ezeket mutatták volna az ifjúságnak, elkerültek a kritikát. Miközben a Vigadó ifjúsági műsora kiváltotta a Tiszántúl éles kritikáját, az Uránia újabb nagy sikerről számolt be: „A meztelű táncosnő. Kedden mutatták be Párisban azt a mozgófényképet, amelyet a világ legnagyobb szenzációjának nevez a francia sajtó kritikája. Alig pár napra a párisi premier után az Uránia igazgatója elsőnek szerezte meg. Szombaton fogják vetíteni, s akkor mutatkozik be az Uránia színpadán a Mamie and Holmann néger duett is,” tehát a varieté számok előadását is folytatták. Március 23-tól naponta jelent meg a következő rövid reklámszöveg: „Nagyvárad színpadja: Viszontlátásra az Urániában. Az igazi művészi szórakozás helye, – minden öblös reklám nélkül hatalmas publikumot vonz!”

Ez az utolsó mondat célzás volt a Vigadóra, amely valóban több és méretesebb reklámokkal próbálta meghódítani a közönséget. Sőt, a Vigadó az Uránia szállígitására is válaszolt, ilyenképpen: „A tömeges érdeklődésnek a Vigadó tud megfelelni, mert helyisége óriási, berendezése elegáns és kényelmes, levegője kellemes, várótermeinek befogadóképessége most mutatkozik meg egész nagyszerűségében. Különösen kellemesek az új párhelysorok, s a széksorok emelkedő, teátrális elhelyezése.” Viszont ezeket az állításokat az Uránia sem cáfolhatta, a Vigadó valóban termeinek nagyságában és bútorzatában fölülmúlta az Urániát.

AZ ELSŐ MAGYAR KINEMA-SZKECCS, A SZÍNHÁZ ÉS MOZI HARCA VÁROSUNKBAN

Az új mozi műfajt, melyet Nick Winter és az Uránia ismertetett meg a nagyváradai közönséggel, hamar elterjedt és népszerűvé vált Magyarországon. Erre utalt az a tény is, hogy már az elnevezését is magyarosították, sőt Budapesten elkészült az első ilyen műfajú filmalkotás. Igaz, ennek a műfaji megnevezése egyes híradásokban nem a kinemaszkeccs volt, hanem kinema bluett, vagy bohózatos mozivázlat. Legalább is így hirdette először a **Nagyvárad Napló** a Feleségem hí asszony című magyar alkotást, melyet az Uránia 1912. március 28-ára tűzött műsorára. Azonban ez alkalommal Nagyváradon is kirobbant a harc a színház és a mozik között, ahogy azt már a budapesti hasonló események kapcsán előre jeleztük.

A Szabadság című lap 1912. március 28-án Színház és mozi harca címen terjedelmes cikkben számolt be (Megtiltott és megengedett kinemaszkeccs-előadás alcímmel) a történetekről: „Annak az ádáz és elkeseredett háborúskodásnak, mely a mozi megjelenése, de különösen elterjedése és népszerűvé válása óta dúl a színház és a mozitulajdonosok között, ma Nagyváradon játszódott le egy igen érdekes fejezete. Előzménye: Nagyvárad egyik

élelmes moztulajdonosa szerződést kötött egy fővárosi moztulajdonossal, hogy az ő helyiségében egy kinemaszkeccset előadó magyar színtársulatot lehoz Nagyváradra, hogy a közönségének alkalma legyen az itt járt idegenek után magyarokat is látni a lepedőn, s részben a lepedő előtt. Ennek semmi akadálya nem volt ma délelőttig. Ma délelőtt azonban valaki, akinek az érdekeit, s tegyük hozzá kizárólag anyagi érdekeit, valamelyest érintette volna a felemás produkció, megjelent a főkapitánynál, aki ezidőszereint nemcsak az alája rendelt rendőrlégények és az eléje kerülő csirkefogók legfelsőbb fóruma, hanem megfellebbezhetetlen fóruma annak elbírálására is, hogy mit szabad és mit nem szabad látni a közönségnek a maga pénzéért; s egyben ítélkezik abban a kérdésben is, hogy a kultúrát és a művészi ízlést hirdető színházigazgató vadászterületén vadászó moztulajdonosok ne cserkészhessenek.

Kevésbé képletesen szólva Erdélyi Miklós színházigazgató megjelent Gerő főkapitánynál és nem kevesebbet kért, sőt majdnem követelt, hogy a főkapitány tiltsa el a fővárosi vendégtársulatot a szerepléstől. Indokolta ezt azzal, hogy ő Nagyváradon kultúrmissziót teljesít a maga színházával és a hatóságnak kötelessége ebben kezére járni. A főkapitányt megszedítette Erdélyi követelése és betiltotta az előadást, majd hosszas kapacitálásra visszavonta, úgy, hogy »a mai és a következő két napi előadásnak semmi akadálya nincs«.

Általában a rendőrfőkapitányoknak megvan az a tulajdonságuk, hogy a nagykorú közönséget kiskorúnak nézik, és ennek következményeként azt tartják, hogy egyedül ők hivatottak annak elbírálására, hogy mi való a közönségnek és mi nem.

A jelen esetre azt mondják a rendőrök, hogy ami mozi, az legyen mozi. De hát akkor miért engedték meg minden akadály nélkül Nick Winter és társai előadását? Ezeknél legalább még azt a mentséget lehetett volna találni, hogy külföldiek. De hát a pesti színészek magyarok, a darab szerzői is azok, a tantieme magyar zsebekbe jut és a magyar irodalom és művészet látja hasznát.

Amilyen érthetetlen és tarthatatlan lett volna a főkapitány magatartása, olyan érthetetlen Erdélyi Miklós eljárása és szerepe ebben a kis ügyben. A színházigazgató a kultúrára és a művészetre hivatkozva kívánta a betiltást. Ha fellebbentjük az igazgató eszmei kultúrákötőpenyét, menten láthatóvá válik az anyagi lóláb. Ő a saját álkultúrájának a sikerét félti. Erdélyi Miklós a legszigorúbb és legridegebb üzleti alapon vezeti a nagy nevet viselő műintézetet, s az ő kétes értékű darabjai nem jelentik a magyar kultúrát, melynek bejárata elé önmagát állította, hogy a főkapitánytól kölcsönként lángpallossal elűzze a neki alkalmatlan kinemaszkeccset.

Ha Janovics Jenő, a kolozsvári Nemzeti Színház igazgatója, aki a legtisztább kultúra szeretetből visz színre elavult, régi és tisztán irodalomtörténeti jelentőséggel bíró darabokat elsőrangú tudósok konferenciáival. Ha ő panaszkodna az annyiszor meggyötört magyar kultúra érdekében, megértenénk...”

Tehát a Szabadság újságírója eléggé egyértelműen a mozi mellett foglalt állást a színház és a mozi közötti küzdelemben. S tette ezt a magyar kultúra védelme szándékával, utalva arra, hogy a színházigazgató erre való hivatkozása nem őszinte és nem megalapozott.

A liberális szellemiségű Nagyváradai Napló is állást foglalt a kérdésben, más szempontok alapján, mégis a Szabadságban olvasható konklúzióhoz hasonló döntésre jutott. Idézzünk ebből is: „Gerő Ármin főkapitány tilalomszava ismét aktuálissá tette nálunk is a színház és a mozi harcát. A »Feleségem hű asszony« ugyan szépen és zavartalanul lepergett, de nem ült el a versengés a színház és a mozi között. A komoly irodalom csak rokonszenvvel fogadhatja, hogy akadt intézmény, amely versenyre kel a mai színházzal, s rákényszeríti a színházigazgatókat, hogy mélyebb és nemesebb élvezetek nyújtásával hódítsák vissza maguknak a közönséget. A versenyben csak úgy lehetnek győztesek, ha kiszolgálják a közönséget. A rendőrfőkapitány beavatkozása csak ideig-óráig segíthet.”

ELEMZŐ ÍRÁS A MOZISZKECCSRÓL

Ezzel azonban nem zárult le a nagyváradi második moziszeccs bemutatása keltette sajtóvita. 1912. március 28-án a *Tiszántúln*ban Papp Jenő egy alapos és jó kritikai érzékre valló elemzést írt az új, divatosná vált mozi műfajról. Megállapításai, értékelései helytállóak, igazak és iránymutatása is követhető lehetett volna, ha nem az anyagi érdekek határozták volna meg a mozi irányát. Ma is érdemes figyelemmel elolvasni *A kinemaszeccs* címen megjelent cikket: „*A Szigligeti Színház egyik volt primadonnája, akinek sokat kellemetlenkedtek a váradi lapok, azt mondta egyszer az intejuvoló újságíróknak:*

– Tudja miért ideális a mozi? Mert nem írnak róla kritikát.

Azóta ez a bájos kisasszony férjhez ment, és rohamosan közeledik az idő, amikor a mozi előadásairól, premierjeiről kritikát hoznak a lapok. És hogy a mozit a kritika is észre fogja venni, annak a végső impulzust a kinemaszeccs adja meg. Mindamelletttől a szédületes fejlődéstől, amit a szeccs magába rejt, ma még nem lehet megszedülni, és hazudik az az ember, aki a bluettemai primitív formája előtt hasra vágódik és a kultúra csúcspontját kiabálja.

A szeccs azért markolt oly erősen az emberek fantáziájába, mert hirtelen örvényt csinált maga körül, újfajta, friss trükkjeivel, kavarodást támasztott a pénz körül, s tudvalévő, a pénz olyan, mint a por: oda száll le nagy tömegben, ahová a forgószél viszi.

Nagyon helyes érzékük van ám a pesti direktoroknak. Az első estén megérezték, hogy itt pénzügyi érdekek sűrűlnek durván egymáshoz, s hogy védekezésükben a művészet szent nevében tiltakoztak, annak reális oka az, hogy ma a börze után a művészet a legérzékenyebb a pénzzel szemben.

Az aranyhullás izgató zenéje teszi oly rendkívül érdekessé a szeccset s a tódulásra a szegényebeket az ol-

csóság és a kétféleség újdonsága vonzza. Az előkelőbeket pedig a bluettema delicate volta csábítja. Most egyelőre csak ez a két jelenség észlelhető: a tudás és az aranyhullám. A mozitól azonban nincs mit irigyelni ezeket a gazdag aratású estéket, hiszen a mozi történetében csak az következett be, amit a színházban a cabarett tett izgatóvá, amit a cirkuszban a boxverseny vezetett be diadallal, s amivel a táncok csarnokában a Villányi Andorék keltettek ideges érdeklődést.

A szeccs a ma cabarettja, de meg kell mondani, hogy primitív cabarettja. Először is olyan forma hiánya van, hogy az kétségbeejtő, azzal a kapzsisággal és élelmes-séggel, amellyel magát kellelteni tudja.

A kaptafa a következő:

I. felvonás. Szoba, íróasztal, székek, szekrények és ke-revet. Tartalékban a ruhafogason lógnak török, pisztolyok, kardok, porköpenyek és bőröndök.

A szöveg jó Sherlock Holmes-féle meseváltozat, vagy rég szennyesbe dobott Boccaccio szellemű házasságtörési történet, amelyet hirtelen komponált, félig érthetetlen szövegű kuplék tarkítanak és tesznek élvezetessé.

II. felvonás. Ez biztos, hogy üldözés! És úgy, amint szokott történni a rendes helydrú tisztességes moziban: szemetes kocsiól kezdve az aeroplánig mindenféle járművön, gyalog és vasúton, hajón, vízbezuhanás, autós-verseny, összeütközés, népség, katonaság, görögtűz és tabló.

III. felvonás. Újra az előbbi szegényes szoba, ahova a szereplők a nagyobb illúzió kedvéért – vízesen vagy megizzadva, véresen vagy rongyosan, vagy ahogy a darab megkívánja – bevonulnak és folytatódik az első felvonás. Tudniillik újra sziporkázik egy-két jó viccben a szeccs író úr, aztán jön a megmenekült szerető, aki tör, zúz, vág, harap, s közben nagy axiómákat köpköd a szerelemről, házasságról, női lábokról, más, mesébe illő apróságokról, vagy pedig újra énekelnek duettet, tersettet, quartettet stb. befejezésül egy romantikus kép vagy a Pathé kakasa siklik a vászonra.

Ez a szkeccs ma. Az első és harmadik felvonást végig-neveti az ember akármelyik színházban, ahol bohózat megy. A másodikat pedig már látta annyi meg annyi Pali képen vagy Lehmann úrtól, aki néha bús éhes. Ez nem mer más területre menni, mint a bohózat. De így előbb-utóbb ráun a publikum, s akkor sokan fognak károsodni.

Ez a közeli kimúlás gondolata, s az a rendezetlen zavaros állapot és felfogás, amely most még a kinemaszkeccs körül ködlik, arra fogja bírni művelőit, hogy újabb formákat keressenek számára, határozott irányt jelöljenek ki neki, és nagyobb területeket hódítsanak meg számára. Mert ebben a hirtelen felkapott formában nem lehet a jövő színháza. A Nick Carter füzetekért erősebb láz tört ki, és mégsem lett az, abban a formában a jövő regénye. Csak egy hatalmas áradatot indított meg, amely az emberiség érdeklődését tisztább formája, a bűnügyi regény felé hajtotta.

Ilyen lendületbe kell hogy jusson a bluette és mégpedig éppen azoknak a nagy fróknak a révén, akik most lelkesedéssel mellé álltak.”

Papp Jenő javaslatai, a moziszkeccs jövőjére vonatkozó elgondolásai, bármilyen megfontoltak és előremutatóak voltak nem találtak, nem is találhattak meghallgatásra. A magyar mozi jövőjéről nem Nagyváradon döntöttek, s nem olyan szempontok alapján, amiket Papp Jenő megfogalmazott. Maga a műfaj is később háttérbe szorult, nem lett „a jövő színháza”, sőt később teljesen eltűnt, feledésbe merült.

FOLYTATÓDIK A VERSENY

A moziszkeccsek bemutatásával az Uránia népszerűsége, elfogadottsága tovább növekedett, de a Vigadó is jól bírta a versenyt. Továbbra is naponta kétféle hirdetést jelentetett meg a lapokban: szövegeset, a darabok rövid tartalmi ismertetésével, reklámozásával, és plakátszerűt a műsoron lévő legfontosabb darab címével és az előadá-

sok időpontjával. Ezzel szemben az Uránia többnyire csak az utóbbi formát használta. A két mozi felváltva hol a Gaumont Journalt, hol a Pathé Journalt mutatta be, de véletlenül sem ugyanazt mind a kettő. Annál furcsább, hogy az akkoriban nagyon felkapott Zigomar-filmeket (filmponyva, bűnügyi történet volt) mindkét mozi egy időben tűzte műsorára.

Egy másik érdekesség, 1912 nyaratól az Uránia nem hirdeti a kiegészítő varieté műsorokat, valószínű felhagyott vele; viszont megjelent a Vigadó hirdetéseiben. Előbb komikusok fellépését, majd Da Borista excentrikus sportművész, később a világhírű nyolc törpe vendégzereplését és más szenzációkat hirdetett. A Vigadó Victor Hugo-ciklusként hirdette a Nyomorultak bemutatását, mivel négyrészes nagy filmet készítettek a regényből, s mindegyik részt külön-külön három napig vetítették.

Az Uránia 1912 őszén újból bebizonyította rendkívüli kezdeményező képességét, minden új iránti fogékonyságát, amivel mindig a maga javára tudta fordítani a verseny állását. Október 8-án a Boné kúti gyakorlótéren nagyszabású repülőgép-bemutatót tartott négy pilóta három repülőgéppel, amit az újságok Magyarország legnagyobb repülőnapjaként hirdettek. Székely Jenő Budapestről egy operatórt hozatott, aki mozgófénykép-felvételeket készített a repülésekről és a nézőtérén történekekről, amelyeket később óriási érdeklődés mellett vetítették le az Urániában.

Hasonló sikert aratott és nagy tömegeket vonzott két másik Uránia-műsor. Október 17-én *A Vígszínház művészei az Urániában* címen a következő hirdetés jelent meg: „*A legújabb magyar film a fővárosban ragyogó sikert arató pompás vígjáték A víg özvegy premierje lesz. Vajda Ernő szeniális fiatal drámatró fényes mozidarabjában a Vígszínház ünnepelt kitűnőségei: Tapolczai Dezső, Vendrey Ferenc, Lenkefi Ilona, Molnár Aranka, Fenyvesi Emil játszanak.*”

November 3-án szintén az Uránia hirdetéseiben olvashatták: „*Vendrey Ferenc játssza a főszerepét a Tata*

mint dada című remekbeszőtt magyar bohóságának.” November 7-én a budapesti Uránia színház műsorát hirdették: *„Strausz Adolf neves orientalista az orosz-japán háborúról tartott előadást briliáns mozgófényképekkel, csatajelenetekkel illusztrálva.”*

Ám a két állandó mozinak nemcsak egymással kellett versenyeznie, hanem a Lloyd kávéház ingyen mozijával is, amely szintén „sláger-képekkel” csábította az embereket. Sőt az újraindított Bonbonière kabaréval is, amely szintén ugyanabban az épületben működött, és érdekes módon szintén Jenő keresztnevű vezetője, Faragó Jenő Nick Wintert hívta meg. November 10-én a Bonbonière hirdetése így szólt: *„Nick Winter, a világhírű mozisztárs és 6 tagból álló színtársulata előadja a Bonbonière színpadán Apacs kézen című három felvonásos kinema drámáját, felemelt helyárral: 5, 4, 3, 2,5, 1,5 korona, erkély 80 fillér. A Bonbonière szenzációja hangos siker, közkövön még három estén szerepelnek.”*

Közben a színház részéről is újabb támadás érte a mozikat. A *Tiszántúl* október 23-i számában *Vége a mozisztársadnak* címen az alábbi hírt közölte: *„Erdélyi Miklós beadvánnyal fordult a városi tanácshoz, hogy egyrészt tiltsák be a mozikban és orfeumokban a színházi attrakciókat, másrészt pedig, hogy redukálják a mozik és orfeumok számát. Most az a meglepetés ér bennünket, hogy a tanács már jóval előbb gondoskodott ezirányban a színház érdekeinek megóvásáról. Ma közli a sajtóiroda, hogy miután Gácsér Lajos tűzoltóparancsnok a mozik megvizsgálásáról szóló jelentését betérjesztette, a tanács 9264–1912. számú véghatározatával még ez év folyó hó (október) 2-án utasította a mozitulajdonosokat a főkapitány útján, hogy a közbiztonság-ellenes színpadokat távolítsák el. Mindenesetre furcsa, hogy ezt a rendeletet nem hajtották végre.”* Annyira nem hajtották végre, hogy a Vigadó naponta reklámozta a lapokban a különböző művészcsoportok vagy személyek vendégszereplését, és a Bonbonière felemelt helyárral hirdette Nick Winter társulatának műsorát. Ma már nehéz eldönteni, hogy ez

a főkapitány gyengeségének, vagy a mozi és kabarétulajdonosok nagyobb befolyásának volt a következménye.

„NAGYVÁRAD EURÓPA MOZISZÍNPADÁN”

Ezzel a címmel jelent meg a *Nagyvárad Napló* 1912. november 15-i számában az alábbi újságcikk: *„Tavaly egy magyar filmgyár indult Budapesten Hunnia néven, s így a magyar színészek is ismerté válnak a világon és néhány tehetséges mozidarab-író is érvényesülhet.*

A filmgyár igazgatója Faludi Gábor egyben a Vigaszínház igazgatója. A többi színház viszont megtiltja színészeinek, hogy a filmekben szerepeljenek. Így a Magyar Színház kitűnő gyermekprimadonnája, Fényes Annuska is kapott volna egy mozi gyermekjelenet eljátszására megbízást, de Beöthy László igazgató nem engedte. Azt mondta, tavasszal ő is csinál egy filmet, melyben Gombaszegi Frida, Csontos Gyula, Törzs Jenő, Kúrti József és Fényes Annuska fog szerepelni.

A Bum gyár – ez lesz a neve – vidéki városokban is akar felvételeket készíteni. Beöthy László egy háromfelvonásos társadalmi drámát akar megfilmesíteni, melynek első két felvonása Nagyváradon fog lejátszódni. Az egyik felvétel egy nagyváradai kávéház éjjeli életét fogja megörökíteni, mégpedig azt a képet szándékszik a darabba beilleszteni, melyet Bíró Lajos Sárga lilium című színművében megrajzolt.

A második felvonás egy automobil üldözés Nagyvárad utcáin, a Kertvároson keresztül egy biharmegyei kastély felé, ahol a darab tulajdonképpeni fő eseménye történik.

A harmadik felvonás a budapesti Gerbeaud (Zserbó) cukrászdában játszódik. Az első két felvonásban titokzatos bűntényi fognak elkövetni; egy katonatisztet gyilkolnak meg, kinek a holttestét a Káptalan sor egyik házába viszik. Az automobil hajsza innen veszi kezdetét

és a Kertvárosig visz ki, így csaknem egész Nagyvárad perspektívája meg lesz öröklve a vásznon. Nem lehet közömbös Nagyváradra nézve, ha egy szép napon Európa többszáz mozijában, ezer és ezer néző köztudatában egy ismeretlen vidéki város képe és élete fog megjelenni.

Beöthy László tervét Schweitzer Ignác budapesti hírlapíró mesélte el munkatársunknak. Schweitzer a darab szerzője, és azért jött Nagyváradra, hogy megtekintse darabjának helyszínét. Schweitzer 40–50 év körüli férfi, nem régen él Nagyváradon, előtte Párisban az Eclair kinema vállalat szövegkönyvírója volt. Rokonai meglátogatására utazott Budapestre és Nagyváradra. Ekkor született meg benne a darab ötlete, s felajánlotta Beöthy Lászlónak, aki örömmel fogadta, mert neki régi ideája a vidéket is bevonni a magyar kinema körzetébe. Schweitzer szerint Nagyvárad feltétlenül alkalmas az ő mozidarabjának kivitelezésére.”

Sajnos a szép tervből nem lett semmi, a filmforgatás elmaradt, „Nagyvárad perspektíváját” nem „örökítették meg a vásznon”, ahogy a cikkíró fogalmazott. Nem volt túl nagy veszteség, mert a filmötlet elég gyengécske volt, s ezzel a filmmel, ha elkészült volna is, nem került volna be városunk a filmtörténelembe.

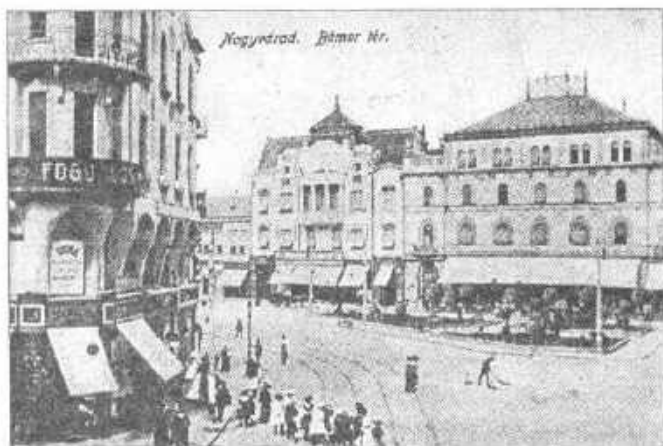
MEGNYÍLIK AZ APOLLÓ

Miközben az Uránia és a Vigadó mozik állandó vetélkedését, versenyét tükröző hirdetések, reklámok jelentek meg nap-mint nap az újságokban, szép csendesen folyt a harmadik vetélytárs megjelenésének előkészítése, amelyről egy szót sem írtak a lapok. Így aztán igazi szenzációként tálalhatta 1912. november 21-én a nagy hírt a **Nagyvárad** és a **Nagyvárad** a város legújabb s legmodernebb mozgószínházának megnyitására. Érthetetlen módon a két másik nagy lap, a **Tiszántúl** és a **Szabadság** nem tartotta elég fontosnak az eseményt és egy sort sem írt róla.

Először a **Nagyváradban** megjelent *Megnyílik az Apolló* című írást idézzük: „A Bémer tér, ennek a palotás városnak a szalonja friss színnel és dísszel lesz ma gazdagabb. Ma este nyílik meg az Apolló mozgószínház, és ez az esemény helyet kér a városfejlődés történetében, mert mindenképpen a kultúrhaladás érdekes jelensége az, hogy pár esztendő alatt, míg a kinematográfia hódító útját tette a földkereken immár a harmadik nagyvárosias intézmény alakul meg, mely csodálatos filmek révén szolgálja Nagyváradon a művelődést, a művészetet és a szórakozást. Áldozatos vállalkozók gazdag bőkezűséggel teremtették meg a nagyszerű jövőre hivatott Apollót, mely tökéletes berendezésével, csillogó pompával az országban talán még páratlanul áll.

A Bémer tér legszebb helyén épült az új mozgószínház, a nagy renoméjú Proiectograph Részvénytársaság fényes színháza. Ami ezen a téren új, ami jónak bizonyult és bevált, azt az építésnél és a berendezésnél mind figyelembe vették. Az Apolló modern, gyönyörű színház benyomását teszi. A nézőtér praktikus beosztásával, elegáns páholyaival, intim hangulatával kellemesen meglepő. Diszkrét elegancia és előkelő komfort jellemzi ezt a pompás színházat, amely már néhány nap múlva bizonyára a legkellemesebb találkozóhelye lesz a közönségnek. Az Apolló igazgatósága kiváló előzékenységgel gondoskodott a publikum kényelméről, büffét, cukrászdát, olvasótermet, külön telefonfülkéket bocsájt rendelkezésre. De minderről a közönség meg fog győződni.

Ma este 6 órakor lesz az ünnepélyes megnyitó előadás, amely iránt rendkívüli az érdeklődés. Az első műsor grandiózus esemény. Siklói és Roboz három felvonásos pesti mozidramája áll a program középpontjában. A frappáns mozidarabban Acél Ilona és Somlay Arthur, a Nemzeti Színház illusztris művészei és Fehér Gyula, a nagyváradiai egykori kedves színésze játsszák a vezető szerepet. A darabot az egyik szerző, Roboz Imre konferálja be, aki erre az ünnepi alkalomra érkezik Nagyváradra. Szerepel a műsorban a balkáni háború

A Kereskedelmi Bank és Takarékpénztár

egyik véres epizódja is. Az Apolló mai megnyitójára Nagyváradra érkezik a *Mozgósínházak Országos Szövetsége* képviselőjében *Lenkei Zsigmond titkár* és a *Proiectograph* igazgatója *Ungerleider Mór*."

Az *Apolló mozi megnyitása* című cikk a *Nagyvárad* *Napló* 1912. november 21-i számában eltérő módon ír az eseményről; főleg magát a mozi helyiségeit mutatja be részletesen, ezért érdemes ezt is idézni: „*Ma este megnyílik Nagyvárad harmadik mozgófénykép színháza – a város legelőkelőbb helyén a Bémer téren.*

Hónapok óta munkások és iparművészek egész serege dolgozik az új színházon, hogy világvárosias mozit építsenek az Egyesült Biharmegyei Kereskedelmi Bank és Központi Takarékpénztár palotájában.

A Bémer térről tágas bejárat vezet az Apolló moziba. Az előcsarnok falait tarka-barka aktuális plakátok tarkítják, a mozidrámák és érdekfeszítő históriák szebb-nél-szebb képeiből. Körös-körül óriás pálmák és délszaki növények, akár egy előkelő párisi színház vesztibülje.

A nézőtér decens ornamentika, áttekinthető beosztás, diszkrét tónus, csupa melegség, intimitás. Az emeleti része messze kihajlik a földszintre, páholyai, zsölyéi, zárt-székei pompás elhelyezésűek, kényelmesek, a vásznat

kitűnően lehet látni. Nincs zsuffoltság, friss a levegő, szabad a mozgás.

A földszint mellett gyönyörű hall, valóságos télikert, ahol a közönség türelmetlenkedés nélkül várhatja az új előadás megkezdését. A hallban telefonfülkék, íróasztal, büfét. A nézőtérén kitűnő ventiláció, légfűtés, biztonsági felszerelések. Az elektromos dinamó csak a géphelységen belül dolgozik. A mozinak több kijárata van, a publikum a Bémer térről jön be, egy része a Szent János utcára vezető kapun távozik.

Az Apolló színház Budapest első mozija, – a nagyvárad Apollóban ugyanazok a filmek játszódnak egyidőben, mint Budapesten.

*A ma esti előadást eredeti darabbal a *Ma és holnap*al nyitják meg, *Roboz Imre*, a szerző konferálja.”*

A két beszámoló kiegészítéseként elmondhatjuk, hogy ez az esemény és ennek egyes szereplői szorosan kapcsolódnak a magyar film- és mozitörténet kezdeteihez.

Ungerleider Mór, a *Proiectograph* igazgatója egyike volt az első mozgófényképszínház megalapítóinak. A budapesti Kerepesi út 68. szám alatti Velence kávéházban kezdték el 1898-ban a mozgófényképek vetítését, a kávéház pincére Bécsi József volt az első mozigépész és ő lett az első magyar filmoperatőr. Ő forgatta az első magyar filmfelvételt és egy Erzsébet körüti kis laboratóriumban készítette el vetítésre. Miután létrehozták a legelső magyar önálló mozgószínházat, az Apolló mozit szemben a régi Népszínházzal, megalapították a *Proiectograph* vállalatot is 1908-ban, mely előbb csupán francia, amerikai és olasz, ritkábban német és osztrák filmeket kölcsönzött a vidéki moziknak, viszont kiadta az első magyar filmújságot, a *Mozgóképek Híradót*. Ennek a szerkesztőségében dolgozott a 18 éves Korda Sándor, a későbbi világhírű rendező. A *Proiectograph* kezdetben csak felvételeket, úgy nevezett természetes képeket és aktuális eseményeket filmezett. 1912. október 14-én készítették el az első komoly magyar filmdrámát *Kertész Mihály* rendezésében, s ez nem volt más, mint a *Ma és*

holnap, amely a nagyvárad Apolló ünnepi nyitóműsorának slágerszáma volt, tehát alig egy hónappal az elkészülte után már a váradi közönség is megtekinthette, elsőként a vidéki városok közül.

Visszatérve az Apolló megnyitó ünnepére a két említett lap, a **Nagyvárad** és a **Nagyvárad Napló** részletesen beszámolt annak nagyszerű sikeréről és a közönség elragadtatásáról. Az ünnepi szónok, Roboz Imre megnyitó beszédéről, mely *Harc a mozi körül* címen hangzott el, elismerő szavakkal írtak, akár csak a bemutatott műsorról. Dicsérték a Nordisk Pathé és Gaumont cégek szép művészi felvételeit, s a műsor slágeréről, a magyar filmről a **Nagyvárad** megállapította, hogy az „a nagyhírű külföldi cégek legbravúrosabb felvételei sorába emelkedik” és „a magyar kinematika nagyszerű fejlődésének értékes dokumentuma.”

A megnyitónak még volt egy nagy szenzációja, amit a közönség legnagyobb része is csak akkor tudott meg, hiszen a sajtó sem írt addig róla. Roboz Imre előadásának befejezése után a Proiectograph Részvénytársaság nevében átadta az új mozgósínházat a nagyvárad vezetőségnek. Hogy ki képviselte ezt a vezetőséget, ki vette át az új mozit, a két lap a másnapi beszámolójában sem írta meg. A **Nagyvárad Napló** viszont a következő napon a *Írca* rovatban közölte Roboz Imre beszédének teljes szövegét, s ennek befejező részében hangzott el ez a név, amit eddig elhallgattak: „*Régi, kipróbált kezekbe tesszük a váradi Apolló igazgatását. Székely Jenő olyan ügybuzgalommal, szeretettel és agilitással fog tovább dolgozni, mint eddig, törhetetlen energiával fog síkra szállni a mozi kultúrtörékvések feltétlen elismertetéséhez, mint eddig.*”

SZÍNHÁZ A MOZI ELLEN

Tehát az új mozi megnyitása nem jelentette a konkurencia további kiszélesedését, hanem inkább Székely Jenő pozíciójának a megerősödését, amit ő arra használt fel

később, hogy egyesítse a váradi mozi piacot, s úgy védekezzen, verje vissza Erdélyi Miklós színiigazgató mozielélen támadásait. Egyébként nem lehetett véletlen az sem, hogy Roboz Imre előadása is elsősorban a színház és a mozi viszonyát tárgyalta, ami Nagyváradon nem volt valami békés, mint ahogy azt már az előző fejezetekben bemutattuk.

Roboz Imre előadásában következőképpen érvelt a mozi mellett: „(...) *A mozi megérett arra, hogy társadalmi és kulturális szempontból komolyan vegyék. Tizenhat év alatt a legjelentősebb szociális intézmények sorába emelkedett, a tudomány, az irodalom, a művészet, a vallás, a kriminalisztika, a hírszolgálat és ezer más faktorok megbecsülhetetlen segítőtársa. (...) A mozi ma újság, könyv, színház és iskola. Iskola gyermekek és felnőttek számára. A mozi az emberi leleményesség legcsodálatosabb alkotása, mely rögzíti a futó pillanatot, mely tökéletes, csálhatatlan történelmet csinál. A mozi a jövő színháza – vallja Molnár Ferenc. A mozi ellenségei szerint csak a színház szolgálja a kultúrát, a mozi az idegeket izgatja, az erkölcsöt rongja.*” Roboz szerint „*a mozi közönséget nevel a színháznak és a harc a mozi és a színház között a kultúra jegyében fog lefolyni...*”

Ezeket a megállapításokat kiegészíthetjük Heltai Jenő megállapításával, amely némileg egybeesik Roboz szavaival. Ez így hangzott: „*A mozi a színház számára neveli az embereket és a színház visszaküldi őket a moziba.*”

Mindezek ellenére Nagyváradon tovább folytatódott a színház és a mozi harca. A **Nagyvárad** 1912. december 8-i számában a következő hír jelent meg: „*Erdélyi Miklós színiigazgató beadvánnyal fordult a törvényhatóságához, panaszt emelve a színházat veszélyeztető mozi szaporodások ellen, s intézkedést kért az ellen, hogy a mozik olyan attrakciókat mutassanak be, amelyek nem mozi termékek s így a színház hatáskörébe tartoznak. Gerő főkapitány szerint a rendőrség nem korlátozhatja a mozik számát, csupán közrendészeti vagy közbiztonsági okokból tagadhatja meg az engedélyt. A mozi tulajdon-*

képpen rendeltetésén kívüli attrakciókat és a színészeknek a fellépését, szkeccsek létrehozását saját hatáskörében megtiltotta. Felveti egy városi moziszínház létrehozásának a gondolatát.”

Mindez elég fenyegetően hathatott, de nem Székely Jenőre és a többi váradi mozisra, akik ezután is zavartalanul folytatták munkájukat, sőt újabb ötletekkel járultak hozzá a mozikultúra fejlődéséhez, s tovább növelték nézőtáborukat.

1912 decemberében még egy támadás érte a mozit, pontosabban a Vigadó mozgósínházat egy moziplakát miatt. A **Tiszántúl** 1912. december 5-én *Pornográfia az utcán* címmel a következő írást közölte:

„El kell ismerni, hogy a modern ember egyik nagy szerű szórakozása lehet ma már a mozi. Rohamos fejlődésben azonban mondhatni válogatás nélkül nyúl eszközkhöz, amelyekkel kényelmes helyiségeiben csábíthatja a közönséget.

A rendkívül élelmes reklám valósággal ontja magából a csillogó trükköket, s a nagyobb városok utcáinak külső képéhez ma már hozzá tartoznak az óriási színes plakátok, amelyek rendszerint a darab valamelyik megrázó vagy idegizgató jelenetét mutatják be.

És éppen a plakátoknál, melyek kikerülnek az utcákra a lehető legenyhébb az ellenőrzés. A nagy világvárosokban gyártott szennyes képek özönével érkeznek, s a vidéki kisebb mozivállalatok tulajdonosai kénytelenek olyat kiállítani az utcákra, amilyeneket kapnak. Így aztán nem egyszer megtörténik, hogy olyan arcpirító képek szegélyezik a forgalmasabb utak, terek járdáit, amelyek mellett úri embernek nem lehet elmenni megbotránkozás nélkül.

Mindjárt közelebbi példával is szolgálunk. Tegnap óta közvetlenül a Sas-passage Szent László téri bejárata előtt odaláncolva a villanylámpa vasoszlopához egy öles plakát díszleg. Az utca népe körülállja, dűrva megjegyzések csapják meg az ember fülét, amint elhalad a tömeg mellett, röhej fakad a piszkos csavargók ajkán, amikor

egy-egy úrihölgy elfordítja a fejét és szemtelen vigorgással állnak az elsiető fiatal lányok elé: – Nézze kisasszony, milyen szép kép, – szólnak röhögve.

Íme a pornográfia hatása. Semmi sem rontja jobban a közerkölcsöket, mint a színes, izgató kép, amely palam et publice bemutat olyan jeleneteket, amelyek a legjogosabb undort kelthetik az érett gondolkodású emberekben, az ép érték érzékkel bíró úri emberekben, hölgyekben, úri leányokban. Hát ezt nem veszik észre a mozik tulajdonosai?

Beláthatnák, hogy a mozinak már nincs szüksége olyan csábészközökre, amelyek kizárólag a fejletlen, műveletlen és pénztelen utcai lények érzékeit csiklandozzák. A mozi közönséget teremt magának és érdekei minden sérelme nélkül lemondhat az utcáról.

Igenis, használjanak plakátokat, de a tisztesség és józtlás határain belül. Tessék visszautasítani a pornografikus képeket. Mert különben könnyen megeshet, hogy beleszól a dologba a rendőrség, illetőleg az ügyészség. Már pedig tekintve a legutóbb nemzetközi megállapodás nyomán alkotott törvényt, csekély öt év várhat arra, aki ilyen képeket terjeszt, s velük közmegebotránkozásra alkalmat ad.

Ami pedig a fent említett képet illeti, reméljük, hogy nyomban bevonják és megsemmisítik. És ha a kép valóban a filmen is meg van, akkor azt gondolkodás nélkül el kell tiltani, mert az a jelenet alávaló és becstelen.”

A következő napon a **Tiszántúl** meglepéssel számolt be róla, hogy eredményes volt a figyelmeztető írás, már reggel kilenc órakor eltűnt a plakát az utcáról, s megállapítja, hogy az illető mozi tulajdonosa „objektív belátásról tett tanuságot”. Ugyanakkor javasolja, hogy a jövőben erős ellenőrzést kell gyakorolni, hogy ne ismétlődjék meg egy ilyen eset.

Korai volt azonban az öröm. December 28-án azt olvashatták a **Tiszántúlban**, hogy „újra megjelent az inkriminált plakát az Apolló mozi fényesre világított előcsarnokában... Hát ez már sok! Hát Magyarországon

Így lehet játszani a rendőrséggel? Hisz ami pornográfia az utcán, az pornográfia az előcsarnokban is” – írta a Tiszántúl felháborodott szerkesztője.

Ma már nem érdekes, hogyan végződött ez az ügy, viszont jól jellemzi a korabeli állapotokat és gondolkozásmódot.

EGY HASZNOS KEZDEMÉNYEZÉS: NÉPNEVELŐ MOZGÓFÉNYKÉP-ELŐADÁSOK SZERVEZÉSE

A mozgófényképek vetítése hosszú ideig csak a városokra korlátozódott; kisvárosok, községek, falvak kimaradtak ebből az új szórakoztató műveltséget, kultúrát terjesztő mozgalomból. 1912 decemberében a helyi újságok arról adtak hírt, hogy nemsokára megkezdődnek a népnevelő mozgófénykép-előadások egyes Bihar megyei községekben. Erről a hasznos kezdeményezésről a *Nagyvárad* *Napló* tájékoztatta olvasóit 1912. november 30-i számában a következőképpen: „Az *Uránia* már 13 év előtt úttörő munkát végzett a mozikép meghonosításával, s azóta követték példáját élelmes vállalkozók, s ma már 500 mozgófénykép-színházban végzi a film hódító, diadalmas munkáját.

Egyedül az *Uránia* maradt hű a kulturális, tudományos és ismeretterjesztő hivatáshoz. A többi vállalkozók inkább idegizgató, szenzációs képekkel igyekeztek a tömeg érdeklődését biztosítani, csak az *Uránia* igyekezett az ő tudományt és műveltséget terjesztő mozgófényképeit beilleszteni a vidéki mozik műsorába. Így a nagyvárad *Uránia* Színház is emeli előadásainak színvonalát és kulturális jelentőségét a budapesti *Uránia* tanulságos és irodalmi értékű műveinek színrehozatalával.

Nemrégiben az Országos Közművelődési Tanács úgy határozott, hogy az ország 200 községében hetenként kétszer, szombaton és vasárnap ingyenes mozgófénykép-előadásokat fognak bemutatni. A vetítőgépek kezelését a

tanítókra bízzák, akik a mozielőadásokat magyarázattal is fogják kísélni. Ezért szerény tiszteletdíjat fognak kapni.

*Biharmegyében Berettyóújfaluban, Margittán, Tenkén, Élesden, Sarkadon, Biharon és Belényesben fogják szervezni ezeket az Uránia példája szerint működő ingyen munkát. Az előadások keretében földrajzi, történelmi, gazdasági, technikai, természettudományi és egészségügyi ismereteket fognak népszerű modorban szemléltetve oktatni. A szervezéssel az Országos Közművelődési Tanács osztályfőnöke, Nagy Béla foglalkozik, aki néhány évvel ezelőtt a Nagyvárad *Napló* szerkesztőségében dolgozott.”*

A GYŐZELMES FILM

Az 1910-es évek elején a világháborút megelőző években mind a filmgyártás, mind a filmek minősége, tartalma, művészi színvonala jelentős fejlődést ért el. Növekedett a filmek terjedelme, általánossá váltak a négy-hat felvonásnyi, tehát 40 perces, egyórás filmek, sőt felbukkantak az egész estét betöltő mintegy másfélórás filmregények is. A filmtermelés számszerűleg is nagyon megnövekedett, az amerikai és európai gyárak tömegével ontották a filmjátékokat. Többségük filmesített regény, meg detektív- és kalandfilm. A terjedelmi növekedés lehetővé tette a filmpatika gazdagabb és sokrétűbb kibontakozását, így azok már többek voltak egyszerű tartalmi kivonatok megfilmesítésénél. A filmek nem csak a stúdiókban, hanem a természetes színtereken is készültek, ennek következtében a látványosságuk és a „fényes kiállítás” alapvető követelménnyé lett. Mindez egyre nagyobb vonzóerővel hatott a nézők valamennyi rétegére, a legmódosabbaktól a legszegényebbekig, a műveltektől a teljesen képzetlenekig mindenki megtalálta a filmekben az életörömpótlékot, a titkolt vagy bevalótt vágyak, kívánságok teljesíthetésének illúzióját. Ezt figyelembe véve, nem nehéz megérteni, hogy válhatott

erre az időre olyan népszerűvé a mozi, hogy tudott gazdaságilag eredményesen működni, tulajdonosainak jelentős hasznot biztosítani egyszerre három-négy mozgószínház egy olyan lélekszámú városban, mint Nagyvárad volt a 20. század második évtizedének elején. És történt mindez akkor, amikor már véget ért az első évtized gazdasági fellendülése, bekövetkezett a pangás, sőt a válság jelei mutatkoztak az iparban és a kereskedelemben egyaránt. Ekkor született meg s kezdett fejlődni a filmgyártás Budapesten, sőt Kolozsváron is.

S mint látni fogjuk, Nagyváradon is ekkor történtek ilyen kísérletek. Városunkban ekkor élte fénykorát a három, az akkori időknek megfelelően korszerű mozgószínház, de rövid időre megerősödött s fejlődött az egyszerűbb, szegényesebb Népszínház mozgó. Olimpia mozgószínház néven próbálja felvenni a versenyt a három naggyal. Ugyanekkor a Lloyd kávéház ingyenes mozgószínháza is vonzott nézőket, főleg a külvárosból. A Vigadó és az Apolló tulajdonosainak befolyását, támogatottságuk erősségét bizonyította az az eset, amiről a helyi lapok számoltak be 1913 januárjában. Először a **Tiszántúl** írt róla *A mozik és a színpad* címen: „Nagyvárad rendőrkapitányi hivatala az ősszel lebontatta a mozgószínházak színpadait, amelyeken a mozgóképeken kívül különböző attrakciókat mutattak be. A rendőrség ezen végzése ellen a Vigadó és az Apolló tulajdonosai fellebbeztek, s kijelentették, hogy olyan színpadot építettek, amely ellen nem lehet kifogás, ha csak nem az a cél, hogy a színházzat megmentsék a konkurenciától. A városi tanács a fellebbezés folytán kimondotta, hogy egy bizottság vizsgálja meg a mozik színpadát tűzrendészeti szempontból, s ezen vizsgálat után a bizottság véleménye alapján a főkapitány az ügyben tartson újabb tárgyalásokat.”

Az eredményről a **Nagyvárad** *Napló* számolt be *Engedélyezik a moziattrakciókat* címmel a következőképpen: „A pénzügyi depresszió hatása alatt született meg most a tanácsnak az a határozata, mely újra engedélyezi

az attrakciókat a mozikban. (...) A nyomasztó gazdasági helyzet a mozik üzletmenetére is káros hatással volt, s a publikum az attrakciók hiányában az előadások iránt nem tanúsított kellő érdeklődést. A mozitulajdonosok kérvényt adtak be a városi tanácshoz a főkapitány végzésének feloldása érdekében, kijelentve, hogy a rossz pénzügyi helyzet kényszeríti őket erre. A mozik adóban és villanyos áram fogyasztásában erősen hozzájárulnak a város háztartásához és a kivételes méltányosság gyakorlását ezért is megérdemlik.”

Így tehát a mozi nyert egy újabb csatát a színházzal szemben, de a küzdelem nem ért véget, az ellentétek nem oldódtak fel. A közvélemény is megoszlott a kérdésben, s azok is akik döntő pozíciókban voltak ez ügyben.

A TISZÁNTÚL ÁLLÁSFOGLALÁSAI A MOZI KÖRÜLI VITÁKBAN

A korabeli Nagyvárad egyetlen konzervatív lapja, a **Tiszántúl**, amely mögött a nagytekintélyű és nagy befolyású katolikus püspökség és káptalan állott, nem volt moziellenes, de keményen bírálta a mozik vezetőinek azon akcióit, amelyek a konzervatív, a nemzeti kultúrát támogató politikával ellentétben állottak. A lap üzleti vállalkozás is lévén, fenntartások nélkül közölte a mozik hirdetéseit, reklámainak, nem kifogásolta műsorpolitikájukat, de teret adott olyan véleményeknek is, amelyek a mozi szigorúbb kordában tartását kívánták vagy követelték.

1913. január 25-én *A mozik megrendszabályozása* címen közölte az alábbi állásfoglalást:

„A mozgófénykép-színházakat sokan a jövő színházának mondják. A valóság pedig az, hogy jelenleg elveszi a közönség tekintélyes részét a színházaktól, amelynek kétségtelenül sok kinövése van a kétes értékű és erkölcstelen darabok kultiválása által, de mégis jobban szolgálják a művészetet, mint a mozik.

Az egyes városokban mozgalom indult meg, hogy a mozikat megrendszabályozzák, további közcélokra megadóztassák, hogy az óriási jövedelmekből a városnak is jusson bizonyos összeg.

Nagyváradon még eddig csak odáig ment a hatóság, hogy a különböző attrakciókat tiltotta be, mert már annyira mentek a moztulajdonosok, hogy versenyt csináltak a színháznak énekesek, komikusok, táncosok felléptetésével.

Még azonban Nagyvárad város tanácsa a rendőrkapitány ezen tilalmát is feloldotta, addig más városokban sokkal szigorúbban járnak el a mozikkal szemben. Pozsonyban szabályrendelet-tervezetet készítettek, amely erősen megrendszabályozza és megadóztatja a mozikat. Például néhány előírás javaslat:

- 100.000 koronás óvadék,
- közrendbe, közerkölcsbe ütköző és detektív darabokat előadni nem szabad,
- a filmeket előzetesen be kell mutatni a rendőrségnek,
- az összevételből 10 % a városé, melynek felét a város magyar színészetének állandósítására, másik felét jótékony célokra fordítják,
- az ügyeletes díjakat a mozik tulajdonosai fizetik,
- az előadásokat este hétig be kell fejezni.

Hol vagyunk mi Nagyváradon ettől, ahol senki sem ütközik meg azon, ha bármilyen képet mutatnak a mozi-ban, sőt a rendőrség még azt sem látja, hogy a (mozi) bejáratoknál kifüggesztett képek között a pornográfiának milyen termékei vannak. Pedig illő lenne, sőt kötelessége volna, hogy kiterjessze figyelmét ezekre a képekre is.”

1913. február 23-án a **Tiszántúl** vasárnapi számában dr. Vass József terjedelmes vezércikkben írt elemzést A mozikról címmel. Mint mozitörténeti érdekességet, sőt a korra jellemző írást, teljes terjedelmében közöljük:

„Úgy halljuk, hogy a belügyminisztériumban szabályrendelet készül a mozikról, vagy teljes néven: a mozgófényképcsarnokokról. Nem ismerjük a rendelet vezető

gondolatait, nem tudjuk ki tudja-e majd elégténi a közerkölcsiségnek immár nagyon is redukált igényeit, de láthatlanban is – örömmel – üdvözljük, mert egynéhány korlátot és tilalmat bizonyára állít majd a mozi üzletnek szabad vadászterületén.

A mozi kultúrjelentőségét nem lehet elvitatni, vagy leértékelni. Fürgeségből nem tudja megközelíteni a sajtót, de nyújt olyan valamit, amivel a sajtót meg is haladja: a közvetlennek látszó szemléltetést. Végre is az ember leg-
elemibb művelődési érzéke a látás. A középkorban egy-egy templom sorozatos festményeit szegények bibliájának nevezték. Akik nem tudták a bibliát betűkből olvasni, olvashatták képekből. A mozi a tömegek világiskolája. A legelrejtettebb kis falukba is el tudja vinni ezt az egész ragyogó világot minden csudálatos szépségével együtt. Egyszerű és az élet fakó körülményei közé beékeltek emberek szeméit, lelkét tágra nyitogatja, ismereteik szűk körét kitágítja, érdeklődést kelt, megértést közvetít és eleven valósággá változtat sok, olvasás útján megszerzett lapos és tartalmatlan fogalmat.

Mindez kétségkívül kultúr-hatás. Még nem érte el a mozi a technikai tökéletesség felső fokát, de már most is fenyegető módon fordul a színházak ellen, amelyektől a nagy tömegeket valószínűleg el fogja hódítani, ami – tekintve a színházak dekadenciáját – nem kár, bár nem látszik nagyon kívánatos dolognak, mert az előjelek szerint a mozi nem tud felfejlődni arra a szintjára, amelyen a kultúrintézmény nevet megérdemli.

Sajtónak, színháznak közös nagy baja az, hogy a mindenen uralkodó nagytőke kezébe kerültek. A tőkének pedig csak egy célja van, a növekedés, a nyereséges üzlet. Sajtó és színház üzlet lettek az egész világon. Mindegyik a kultúra nevében kapott létjogosultságot és messze terjedő szabadalmakat; mindegyik félre lökte azt az ideális emelkedettséget, ami nélkül senki és semmi nem lehet igazi kultúrtényező, mindegyik vállalat lett, üzlet élelmes emberek kezében, mindegyik lapáttal hányja a piszkot, a szemetet a színpadra és fórumra, mert az őt állatember-

nek szemét kell, és legszívesebben Epikur felé gördíti vörös rézgarasait. Valaki szellemes akart lenni és azt írta, hogy legkönnyebben az emberek gyomrából és lelkiismeretéből lehet megélni. A megjegyzés nyilván anti-agrárius és anti-klerikális tollból ered. Alapjában igaza van, de csak vagylagosan. Mert az olyan kultúrkorszakokban, amikor a gyomorból, vagyis az emberi szenvedélyek és aljasságok legyezgetéséből pompásan meg lehet élni, bizony gyöngye megélhetés és hálátlan foglalkozás a lelkiismeretnek, vagyis ideáлизmusnak és önfegyelmezésnek hirdetése. A kultúra érdekében nyilván ez utóbbinak diadala volna kívánatos, sajnos, a helyzet az előbbinél kedvez és a nyomorból pompásan megélő hentes, mészáros, pék mellé oda kell sorolni a színházat és a sajtót is, mint nagyszerűen jövedelmező iparágakat.

Ezért említettük, hogy nem lesz kár a színház dekadenciája szempontjából, ha a mozi a nagy tömegeket elhódítja. Sajnos meg kell állapítanunk azt is, hogy ez a nagy hódítás a mozi szempontjából nem kívánatos. A mozi ugyanis a lelkiismeretlen üzletté való fejlődés nyomait mutatja, és pedig két irányban. Az egyik – és a fő – a filmgyárosok konkurenciája. Az Itala, a Pathé, a Gaumont és a többi világcégek milliókat áldoznak arra, hogy minél szenzációsabb, minél érdekfeszítőbb felvételekkel egymást a piacról leszorítsák. Alig tíz éves ez a hajsza, de máris megdöbbenő méretű. Először tájképeket adtak vagy tanulságos néprajzi, technikai felvételeket. Rövid idő múlva bevonult az izgató elem a filmgyárba. Vonat összeütközéseket, tűzvészeket produkáltak; majd megjelenítettek szerencsés és üzleti érzékkel pár évvel ezelőtt sok százezer példányban kézenforgott detektív- és rémregényeket. Nick Carter, Sherlock Holmes, Zigomár nagyobb hírnévre tettek szert, mint akármelyik tudós vagy hadvezér. Most már annyira vagyunk, hogy egész drámák kerülnek a mozifilmre és elsőrangú művészek állnak ki a felvevőgép kürtője elé. A filmgyártás nagy konkurenciája természetesen mindig több izgató, selejtes, erkölcs-telen elemet vont be, sokkal brutálisabban és sokkal

aljasabban, mint a színpadon lehetséges, mert ott az immorálé és antomoralé inkább szavakban jelenik meg, mint ágálásban és a függönyöknek mégis csak kell némi szerepet juttatni, a felvevőgép előtt pedig a színész egyetlen eszköze a mimika, többet kell adni akcióban és kevesebbet sejtetésben, hogy megértést találjon.

Mindezek dacára azt kell mondanunk, hogy rémülettel gondolunk azokra az időkre, amikor majd nálunk is filmgyár létesül, mert, ahogyan legsüllyedtebb sajtónk és legvirágzóbb pornográfiánk nekünk van, épp úgy a legerkölcsstelenebb filmek is majd nálunk készülnek és a magyar ipar pártolása címén terjeszkedési elsőbbséget fognak követelni. A mozi-tulajdonosok természetesen arra törekszenek, hogy minél nagyobb közönséget kössenek le vásznaik számára. Ezt a szándékot az üzleti érzés sugallja és irányítja, hamar megtalálja tehát a kizsákmányolási alapot a műveletlen nagy tömegeknek a rémes és a brutálisan izgató elem iránt való rokonszenvében, ahol majdnem korlátlanul fejti ki romboló hatásait. A magyar fővárosban talán minden utcasarkon mozi van. (Állítólag minden kétszáz lélekre esik egy!) Tisztelet az érdemes kivételeknek, mert ilyenek is vannak, sok moziban arcpirulás és felháborodás nélkül nem lehet végignézni az előadásokat. Lebujyszerű helyiségekben, összezsúfolt embergomoly; rekedt zongora, trágár beszédek; apró szerelmi üzletek lebonyolítása; düllelt szemek és nekivörösödött ábrázatok; a vásznon szédítő gyorsan pergő sikamlós jelenetek vagy rémdolgok: sok esetben ez a mozi a fővárosban és vidéken. A belsőbb, lelki hatásokról jobb nem is beszélni. Beszélhetnének az apák és anyák, tanítók és tanárok, akik kétségbeesve vesznek észre gyermekükön aljas hajlandóságokat. Beszélhetne a rendőrség és az ifjú bűnösök bírósága, de beszél, és pedig legvilágosabban maga a mozihangulat. A ledér főhőst, az ügyes tolvajt, Zigomárt, a ravasz banditát, a majdnem ruhátlan utcalányt hangos tetszés röhej üdvözli a vásznon való megjelenésekor, ellenben ökolbe szorulnak a kezek, amikor a főhős már-már rendörkézre kerül és megköny-

nyebbülés sóhajtása hallatszik, ha a rendőr legyilkolása árán ismét megmenekszik. Egy alkalommal a francia banditák, Bonnot és társai üldözése volt a műsoron. Mikor a sorkatonaság rendes tüzelés alá vette a házat, amelybe bemenekültek s végül bombával robbantotta – mindez persze a vásznon! – így szólt mellettünk egy munkás külsejű ember: »Mégis csak szép haláluk volt! Bátor legények voltak!«

Így adagolja a mozi a mérget a tömegek lelkébe, és így neveli féktelenségre az úgyszólván veszedelmes ösztönöket.

A budapesti rendőrfőkapitány legutóbb rendeletet adott ki a mozi szellőztetéséről. Hát igaz, tényleg szellőztetni kellene a mozikat, de nem csak az ablakok kötelező nyitogatásával, hanem a műsorok és filmek előzetes erkölcsrendészeti cenzúrájával. A törvényhatósági joggal felruházott városok máris mozognak, hogy a moziügyet a saját kezelésükbe vegyék. Nagyon helyesen. Pénzügyi szempontból is nagyon fontos lesz ez a lépés, de még azért is, mert a város, megalakítván a színházi bizottságok mintájára a moziügyi bizottságokat, az erkölcsi szempontok hathatós védelmébe veheti az engedményesek üzleti dühével szemben. Komoly családapákat, tanügyi embereket és lelkészeket kell a bizottságba küldeni, azok majd megvédik azon nagy érdekeket, amelyeket semmiféle nyereszkes vágyak nem szabad martalékolni engedni. Ugyanilyen módon kellene a kisebb városokban és falvakban is eljárni, mert így a szükséges szabadságnak egyrészt, másrészt a szintén szükséges korlátozásnak nagyobb garanciáját látnánk, mint akkor, ha az egész ügy kizárólag a rendőrség ellenőrzési körébe utalatik.

Remélni akarjuk, hogy a belügyminisztériumban készülő szabályrendelet a mozikat nem egyedül üzletnek vagy iparágaként, hanem kultúrtényezőnek is tekinti és ennek a magasabb szempontnak a követelményeit is meg fogja védeni és érvényre juttatni."

Eddig a Tiszántúl moziról szóló vezércikke. A korábban nagy tekintélynek örvendő szerző egyes túlzó állítá-

saival akár vitába is szállhatnánk, de ennél fontosabb, hogy megismerhettük belőle bizonyos mértékadó körök nézeteit, álláspontját és elvárásait a mozi kérdésében. A ma embere, látva, hogy hová jutottunk, meg tudja ítélni, ki látta jobban és helyesebben a jövőt, s milyen irányban kellett volna az adott időben változtatásokat eszközölni. De ez is csak meddő okoskodás lenne, mivel a történelmet megváltoztatni úgy sem lehet...

AZ ELSŐ NAGYVÁRADI FELVÉTELEK, TERVEK

Az eddig elmondottakból kiderült, hogy mennyire elfogadott szórakozási-művelődési forma volt Nagyváradon a mozi. Így aztán nem véletlen, hogy 1913 elején megszületett a saját, eredeti mozifelvétel készítésének igénye. Ehhez adottak voltak a feltételek: volt egy tapasztalt, jó összeköttetésekkel, kiváló üzleti érzékkel rendelkező kinematografus, Székely Jenő; és volt egy tehetséges, feltörekvő polgári réteg, amely minden újra, minden korszerű kezdeményezésre fogékony volt, sőt kész volt azt anyagi áldozatokkal is támogatni. Ugyanakkor adott volt az alkalom is, az izraelita nőegylet minden tavasszal megrendezett, hagyományos nagy táncmulatsága. Ezeket a mulatságokat a Sas-palotában lévő Vigadó nagytermében tartották a város előkelőségeinek részvételével és évről évre meglepő ötletekkel, újításokkal igyekeztek minél felejthetlenebbé, minél szórakoztatóbbá tenni. Így született meg 1913 februárjában a nőegylet választmányának előkészítő megbeszélésén az ötlet, hogy ez alkalommal mozifelvételket fognak készíteni és bemutatni.

Az ötletgazda dr. Mihelfy Lajosné volt, annak a közismert és sikeres váradi ügyvédnek a felesége, aki a színházi bizottság tagjaként nem egyszer védelmébe vette a mozikat a színházgató támadásaival szemben.

A Nagyváradai Napló is felkarolta az ötletet, sőt, mai fogalommal élve az első váradai film médiatámogatója

lett, ugyanis részletesen beszámolt a tervekről, az előkészítő munkálatokról, majd a film – filmek bemutatásáról is. Így az egész történetet hitelesen lehet rekonstruálni a lapban megjelent híradások alapján.

Dr. Mihelyi Lajosné terjesztette az ötletet a nőegylet választmányának haditanácsa elé 1913. február 17-én, s azt egyhangúlag elfogadták. E szerint „*mozifelvételekkel fogják a báli közönséget szórakoztatni, s a filmen maga a báli közönség egyrésze fog megjelenni. Sok bájós hölgy és úri leány ad elő egy darabot, amely nem is darab, csak egy jelenet a váradi életből. A címe talán az lehetne: A zsúr. A nagyváradi bakfisok meghívót kaptak egy ötórás teára és most csoportokban mennek gardedámjaikkal és gavallérjaikkal a Rimanóczy utcán fölfelé a Darvas palotához, melynek teraszán történik a házi mulatság, a zsúr. Moziképeket csak plan air-színpadon lehet felvenni, éppen ezért a szíves vendéglátó háziasszony, aki csak egy bájós alkalmi szívességet tesz, amikor esztétikus palotáját átengedi a nőegyletnek, nem viheti be vendégeit a szalonba. De az illúzió meglesz. A kinoteknika minden rafinériájával fogja megoldani Székely Jenő, az Apolló mozi igazgatója a felvétel kérdéseit, és hogy a film tökéletes legyen, direkt a párizsi Gaumont cégtől hozat embert a felvétel eszközlésére. A gép különböző csoportokat fog felvenni. Hol egy vidám teázó társaságot, hol egy zongora-jelenetet, hol egy tánckettőt, mert hiszen a zsúrokon a magánszámoknak is helye van. A háziasszony intésére a meghívott vendégek csendben figyelni fognak.*

Most Károlyi Leonát (a város akkori népszerű primadonnáját) látjuk a házi színpadon feltűnni, aki énekelni fog. Vidám, hangos életet látunk a vásznon a nagyváradi societasok kiválóságait. Ragyogó toaletteket, amelyet bizonyára élénk világítási effektusok fognak sokszínűbbé és csillogóbbá tenni. Ez a mozifilm tárgya, 1200 méter hosszú lesz, eltart egy óráig. Szóval, ameddig el szokott tartani egy táncmulatságot megelőző dilettáns műsor. Mert mondanunk sem kell, hogy a mozarab csak bevé-

zetése, hangulatkeltése lesz a kivilágos virradatig tartó táncmulatságnak, az igazi zsúrnak, amely intimitásával, melegségével le fogja győzni a berregő filmet is” – szöveg a Nagyváradi Napló első tudósítása a megbeszélésekről.

A bemutatott tervet nagy lelkesedéssel fogadták a szervező hölgyek, sőt újabb és újabb ötletekkel kívánták gazdagítani, mégis a gyakorlati megvalósítása nehézségekkel haladt. Az estélyt eredetileg március 8-ra tervezték, s csupán március 5-én jelent meg újabb híradás a lapban. *Előkészületek a nőegylet moziestélyére* címmel. Ebből kiderült, hogy a műsorterv bővült, már két mozarabot terveznek elkészíteni, de még nem jutottak el a konkrét megvalósítás fázisába. Az új tervben szerepel „*egy végtelenül ötletes bohózat, melyet dr. Kovács Zsigmond és dr. György Ernő (két fiatal tehetséges ügyvéd) írtak. Szerepel benne két úr és két hölgy. Maholnap a színdarab hősei-hősnői a berregő masina elé állanak, s néhány nap múlva a párizsi Gaumont cég kész kidolgozott filmet fog a nagyváradi közönség elé juttatni.*” (Feltehetőleg ekkor már túl voltak a szereposztáson és javában folytak a próbák, hogy a filmfelvételt zavartalanul el tudják készíteni.) A *Nagyváradi Napló* beszámolójának folytatásából kiderült, hogy: „*A moziestély második darabja, melynek címe A zsúr, sokkal több gondot okoz. Itt 60–80 leány és fiatalember szerepel, ezért nehéz megszervezni a darabot. Tegnap délután a rendezőbizottság az Apolló mozgószínház halljában új gyűlést tartott, hogy megvitassák a feladatokat. A moziestély haditanácsán kívül jelen voltak a meghívott szereplők is, hogy a szereposztást átvegyék. Mert ez a mozijelenet egy fix pont, egy derűs szerelmi jelenet köré fog csoportosulni. Az előadó ezutal is dr. Mihelyi Lajosné volt, aki nem kis agilitással hozta össze a mulatságot. Méreg, bosszúság van elég, a meghívottak fele sem jelent meg, különösen a fiatalemberek voltak lusták, és akik jelen voltak, nem nagyon hallgatták Mihelyiné előadását és érdeklődésükkel el-elkalandoztak.*

Az Apolló hallja mozgalmas képet nyújtott. A Gaumont embere telefonon Mihelyinéval beszélt. Székely Jenő

a technikai nehézségekre figyelmezteti a hölgyeket, dr. Perczel Adolfné és Hajós Izsóné, friss ötletekkel segítenek a mai játék megkonstruálására.

A rendező próbát megtartották, dr. Mihalfyné elgropírozta a hölgyeket." A lap a következő sorokkal zárta beszámolóját: „Bizonyára érdekelni fogja a közönséget, hogy kik játszanak ezen a nagy, az egész város társadalmát felölelő filmen. Sajnos, hogy seregszemlét nem tarthattunk, mert a meghívottak közül sokan nem jöttek el. De akik ott voltak, azoknak feljegyeztük a neveit.” Ezután következik 21 asszony és 10 leány neve, hozzáfűzve „és még számosan” megjegyzést.

Három nappal később, az eredetileg erre a dátumra kitűzött táncestély napján a **Nagyvárad** című rovatban számolt be *Mozifelvételek az utcán* címen a nagy eseményről, a filmezésről: „Végre a nőegylet mozi-előkészületeinek első pozitív eredménye megszületett. A hölgybizottság sok ankétja, propagandája után eljutott addig a pontig, hogy a hölgyeket, urakat megörököltette Székely Jenő fénykép-masínja. A felvételeket elküldik, a Gaumont cég kidolgozza a filmet és így remélhető, hogy húsvét előtt lezajlik a nagy moziestély.

A zsúr-felvételt technikai okok és a rossz időjárás nem tette lehetővé. Mihalfy Lajosnéék arra a meggyőződésre jutottak, hogy hasonló érdeklődésre számíthat az utca felvétele is, a korzó ragyogó élete és hogy a fényképész beautéjait egy közvetlen, érdekes pillanatban úgy meg tudja lesni, hogy ez a közönség kíváncsiságát ki fogja elégíteni.

Ez a felvétel tulajdonképpen két részből áll. Az egyik felvétel a jégpályán korcsolyázó úrileányokat és úriasszonyokat vízi plasztikus pózaikban a vászonra. Ez a felvétel napokkal ezelőtt megtörtént és pompásan sikerült.

Az időjárás, a derült égbolt és a meleg tavaszi hullámok tegnap délben óriási közönséget csaltak ki a korzóra. Új, színes toalettek csillogtak a napsütésben. A sétáló hölgyek mit sem sejtettek, amikor egyszer csak a biharpüspöki vám bejárájánál megjelent a fotografáló masina,

amely ritmikus berregéssel, métert méter után pergetett le. A hölgyek jó kedvvel, mosolygó arccal néztek bele a lencsébe. A fényképezőgép pedig elindult a járó-kelőkkel végig a hosszú Rákóczi úton, szorgalmasan vette a sétálókat. A korzó mindkét oldalán végigment Székely Jenő és többszáz arcot lefotografált. De ez még nem minden. A hölgybizottság felkérte a hölgyeket, hogy foglalják el a Royal kávéház hatalmas teraszait, melyeket ez alkalommal székekkel, asztalokkal népesítettek be. Itt aztán érdekes, színes gyermekfelvételek történtek. Apró, bájos gyermekesereg vonult fel a fényképezőgép előtt, festői csoportokban, érdekes gruppirozással. A hölgybizottság tagjai mindenütt ott vannak. Néhány úriasszony után, akik megjelenésükkel változatossá tették volna a korzót, bojt küldtek, hogy tessék lejönni a korzóra, mert a nőegylet a nagyságos asszonyra nagyon neheztel. Annyi tény, hogy Nagyváradon rég nem volt olyan pompás korzó, mint tegnap.

De ne feledkezzünk meg a moziestély második részéről, a mozidarabról, amely egyenesen szenzációs lesz. Összefüggő egységes cselekmény, melynek humorát több, szellemességéről híres nagyváradai ügyvéd szolgáltatta. A moziestélyt, mely a Vigadó nagytermében lesz, tánc követi. Ez a mulatság emlékeztetni fog az izraelita nőegylet mulatságaira, melyek hajdani fényéről, ötletességéről hetekig beszélt az egész város."

Mindezt azonban felülmúlta az 1913. március 15-én megtartott rendezvény, amely ekkor már mindenki számára moziestélyként vált ismerté. A **Nagyvárad** című lap a következőképpen harangozta be az eseményt: „Végre elérkezett a mulatnivágyó úri társaságnak napja. A Vigadó északi sarkában fel van már állítva a nagyméretű moziszínpad, melynek vásznán ma jólismert arcok és alakok fognak feltűnedezni. Valószínű, hogy az eredeti ötlet igen sok látogatót fog ma este a Vigadóba vonzani.

A moziprogram, mely egész estét fog betölteni, öt számból áll: Az első két részt az Apolló színház igazgatója, Székely Jenő szolgálja: az Ornè partján – tájképfel-

vétel és Oscar Wilde Dorian Gray arcképe című regényének Psilanderrel készült filmváltozata.

A nagyváradi közönséget jobban fogja érdekelni a következő három felvétel:

1. A Bunyitai ligeti jégpálya, melyen a nagyváradi jégsportot kedvelő úri leányok és fiatal emberek lesznek szédületes ívelés posejában megörökítve.

2. Az elcsereált vőlegény. Bohózat, játsszanak dr. Konrád Béláné, Sarkadi Klári, Várnai Rózsi, dr. György Ernő, dr. Kovács Zsigmond, Elek Miklós. Ez a mozibohózat kluja lesz az estélynek.

3. A korzó, másfélórás kép. Aki a felvétel idején kinn volt a Rákóczi úti korzón, tudhatja csak igazán, milyen nagyszerű, frappáns ötletességű kép lesz ez a moziestélyen.

A mozielőadást reggelig tartó tánc követi.

Jegyek: páholy jegy 20 korona, táncos jegy 2 korona, karzat jegy 1 korona."

Másnap, március 16-án terjedelmes, részletes beszámolót közölt a lap a moziestélyről. A bevezetőben megállapította: „A Vigadó terme zsúfolásig megtelt, konstataálni lehetett, hogy ehhez fogható mulatság még nem volt az idén.” A továbbiakban csak a váradi képek leírását idézzük: „Első kép a Bunyitai jégpályán. Napos, februári délután. Egyre-másra suhannak a korcsolyázó párok, s noha szóltan a film, szinte érezni a fiatal lányok hangjának ezüstös csilingeléseit. A film a jégpálya melegedő házikójánál kezdődik. Az első ismerős arc, aki a jégpályán feltűnik Darvas Rózsi. Egy pillanat múlva szédületes, mindamellert plasztikus íveléssel feltűnik Ágoston Péter dr. feleségével. Szepessy Lajos Sarkadi Klárihoz csatlakozik, s már együtt szaladnak mind messzebb a gép elől. Székely Jenő, az ügybuzgó moziigazgató arca mindenfelé előtűnik. Feleségével a kis gyermekeket a gép elé állítják, akik az ártatlan élet derűjével mosolyognak le a képről. A báli közönség hangosan ad örömeinek kifejezést, valahányszor egy ismerőse profilja villan fel, vagy egy kisgyerek elcsúszik, tréfás kiszólások hangzanak.

A korzóról című felvétel is sokáig a nagyváradi közönség emlékezetében marad. Nagyvárad minden ragyogó szépsége kint sütkérezett a meleg, de kissé szeles tavaszi napon a Rákóczi úton, melyet a film a maga teljes pompájában mutatott meg. A berregő masina minden kedves pillanatot megörökített. A nézőközönség nagy kedvteléssel vette észre, hogy a hölgyek milyen agilitással sietnek a masina elé, s milyen pózba helyezik magukat, hogy legjobban mutassanak.

Azt is kedves volt látni, hogy a hölgyek némelyike – aki nem sejtette, hogy mi készül a korzón, és így nem öltözködött ki eléggé – mint menekült a mindenkit egyforma pártatlansággal megörökítő lencse elől. Néhol gyors tempóban vette le a masina a járókelőket, néha egy csoportnál hosszabb időt töltött, különösen pezsgő és eleven volt a felvétel a Rákóczi út sarkán, majd a Bémer téren, a Royal teraszán, ahol a gondos szülők a gyermekeiket állították be a felvételbe.

Sok képet elmos az erős napsütés. A masina tovább halad, ügyvédek száguldoznak hónuk alatt ügytáskával, katonatisztek, akik mosolyogva fordulnak vissza, vevők az üzletekben, szóval Nagyváradnak izgalmas, temperamentumos utcai élete, a közvetlen dolgozó és éhező város, a nap leglúktetőbb idejében, a déli órákban.

Feszült érdeklődés várta az új képet, amelynek magyartalan feltrása csak ennyit mondott: Összetévesztve. Okos, talpraesett bohóság, melynek szereplői: dr. György Ernő, dr. Konrád Béláné, Sarkadi Klári, Várnai Rózsi, dr. Kovács Zsigmond, dr. Molnár Jenő, Elek Miklós, Konrád Ferkó, Szepessy Lajos és Réz Bertalan. A szereplők, amint ez jólnevelt moziszínészekhez illik, a darab előtt bemutatkoztak a vásznon. Aztán megkezdődött a darab, amely méltó betetőzése volt az estélynek. Az ügyes műkedvelők úgy játszottak, mintha született színészek lettek volna. Érthető is. A moziszínészet lényegesen könnyebb az élőszóval ható színtézetnél és már egy kifejezőbb arc is fél sikert jelent. Azt azonban el kell ismernünk, hogy a darab feltétlenül szellemes. Alapöt-

lete, hogy a szülők (dr. György Ernő és Konrád Béláné) gyermeküket (Sarkadi Klárát) a milliomos Hintermannhoz (Szepessy Lajos) akarják adni. A lány szíve a szegény fiskálisához (dr. Kováts Zsigmond) húz és a szülők ellenére is szeretik egymást. A szerelmes fiatalember cselhez folyamodik: a milliomos maszkjában jelenik meg a lányos háznál, s botránnyosan viselkedik, mire a szülők kiadják az útját. Mikor megérkezik az igazi milliomos, aki automobil karambol miatt késett, a szülők azt hiszik, hogy az előbbi tért vissza, s újból kipenderítik. Így a szerelmesek végül egymáséi lesznek. A szerzők kifogyhatatlan elmésséggel tálták fel az egyszerű történetet, sok bonyodalommal, s így a nézők nagyon jól mulattak.”

Így látta a **Nagyvárad** **Napló** azt a három mozifelvételt, amely akár a nagyvárad filmgyártás kezdetét is jelenthette volna. Tervek, elképzelések már korábban is voltak, amiről mi is említést tettünk. Ez az esemény viszont jelentősen növelte a váradi kinematográfusok önbizalmát, s mint látni fogjuk, az elkövetkező hónapokban és években merész tervek születtek. Végül a tervek közül csak nagyon kevés valósult meg, jött a világháború és elsepert mindent, nemcsak a terveket, hanem az addig megszokott életformát is...

De maradunk még a „boldog békeidőknél”, az utolsó teljes békeévnél, 1913-nál. Miközben a város és az újságok is az első nagyvárad moziestély előkészületeivel, a felvételek megszületésével voltak elfoglalva, egy másik filmtörténeti esemény is zajlott Nagyváradon. Erről is hírt adott a **Nagyvárad** **Napló**, csak jóval rövidebben és kevésbé feltűnően. A március 9-i számban megjelent kis cikk címe is megtévesztő lehetett – *Nagyvárad mozivásznon* –, a felületes olvasó azt hihette, hogy megint a moziestélyről szól. Lássuk a cikket: „*Néhány hónappal ezelőtt megírtuk, hogy egy magyar filmvállalat elhatározta, hogy Nagyváradról, mint Magyarország egyik érdekes és tipikus városáról felvételt csinál. Akkoriban részletesen foglalkoztunk az esettel és meg is írtuk a darab meséjét, melyet a moziállalat színészei játszani*

fognak. Egy detektív históriáról van szó, amelyben a szemfüles és magyar Sherlock Holmes egy káptalan utcai rablógyilkosságot fog leleplezni. Természetesen csak így elképzelve...

Tegnap a film felvevője (operatőrje) Klein Elek meg is érkezett Nagyváradra és több mozifelvételt eszközölt. Valószínű, hogy néhány nap múlva a mozi aktorok is megérkeznek Nagyváradra.”

Ennek a tervbe vett filmnek a további sorsáról a későbbiekben még visszatérünk.

A HELYI MOZIK MŰSORPOLITIKÁJA, A NÉZŐKÖZÖNSÉGÉRT FOLYÓ HARC

Miközben a gazdasági élet pangott, a munkanélküliség nőtt, fokozódott az elszegényedés, a kivándorlás, a sztrájkmozgalom erősödött, az egymással szembenálló pártok, politikai erők harca élesedett, volt az életnek egy területe, ahol a fejlődés, a fellendülés továbbra is töretlen maradt. És ez nem más volt, mint a mozi.

A három korszerű berendezésű belvárosi mozi szinte állandóan teltház előtt játszotta a legújabb külföldi filmszenzációkat. Sokan látogatták a Lloyd kávéház ingyenes filmvetítéseit és a Teleki utcai Népszínházmozgót is, amely ekkor vette fel a jólhangzó Olympia nevet. Ezek közönsége inkább a külvárosok szegényebb sorsú, kisebb igényű lakóiból kerültek ki, s műsoruk többnyire még mindig a régi pár perces bohózatokból, életképek-ből, természeti képekből állott.

A három nagy moziban viszont már a nagy filmregények, mozidramák voltak műsoron, olyan alkotások, melyek külföldön is nagy népszerűsége, hírnévre tettek szert, s melyek szereplői világszerte ismert filmcsillagok voltak. Ekkor vált közismertté és rendkívül népszerűvé a már említett Nick Winteren kívül a nagy szívödöglesztő Psilander Waldemar (Szeretsz-e, vallyd be már) a némafilm legnagyobb tehetsége Asta Nielsen, vagy a kis kun-

kori bajuszával hódító Max Linden, akinek a filmjei vonzották legjobban a közönséget. A váradi újságok megírták, hogy egy előkelő váradi asszony, Szunyogh Lórántné annyit mulatott Linder bolondságain, hogy elhatározta, ír neki. Az írás megtalálta a Pathé gyárnál a moziszinészt, aki válaszolt és ettől kezdve sokáig folyt köztük a legszellemesebb francia nyelvű levelezés. **Nagyvárad** *Napló* 1913. április 3., 4. oldal: Asta Nielsen fényképe a következő képaláírással: *„Régi kedves ismerősünk ez a nagyszerű, zseniális színésznő, akit az egész világon ismernek már és száz meg száz napilap kórusa fujja ezer változatban a vászonprimadonna dicséretét. Elrejtett mezővárosokban, ahol felütötte fejét a mozi, ismerik e grandiózus nő minden vonását. Szemeinek ideges tüze, gesztusainak sokat kifejezni tudása, nagyszerű mimikája megkülönböztetik Asta Nielsent minden mozicsillagától, akik most váltakozó fénnel ragyogják be a kontinens híres színpadait. Legmelegebb fénye azonban Asta Nielsennek van, aki most Budapestre is ellátogat. Nagy esemény ez Budapesten, általános érdeklődés kíséri a Fővárosi Orfeum vendégét, és hírek szerint sokan Nagyváradról is felutaztak, hogy szemtől-szembe láthassák a mozisínjáték csodáját.”*

A sztárrajongás nagy szolgálatot tett a filmek népszerűségének, egy-egy felkapott nevű filmsztár neve a gyengébb, igénytelenebb filmeket is sikerre vitte. Ezt tudták Nagyváradon is, és újsághirdetéseikben gyakran a sztárok nevének hangsúlyozása bizonyult a leghatásosabb reklámnak.

A vezető mozgószínház az Apolló volt, ez adott ott-hont a tulajdonképpeni premier-mozinak, ahol a legújabb, legsikeresebb filmeket mutatták be Oscar Wilde Saloméját, Scott kapitányt és a Quo Vadist, Sienkiewicz nagy történelmi regényének első némafilm feldolgozását, több Asta Nielsen- és Psilander-filmet.

Az Uránia és a Vigadó többnyire a más külföldön hírnevet szerzett nagy filmeket tűzte műsorára, s többször előfordult, hogy egy időben ugyanazt a filmet játszotta

mindkét mozi. Az ő műsoraikban jelentek meg az első magyar filmalkotások, ezek bemutatásában az Uránia járt az élen, 1913 februárjában előbb egy vígszínházi dráma filmváltozatát, majd a Vig özevegéből készült filmet mutatta be. Mint érdekes és jellemző dolgot idézzük a **Nagyvárad** *Napló* 1913. február 27-i számában megjelent szöveges hirdetést a két mozi azonos műsoráról: *„Az Uránia nagy szenzációja: Az ember tragédiája. A fejlődő kinematográfia legtökéletesebb alkotását mutatja be új műsorán az Uránia. Madách halhatatlan remeke, Az ember tragédiája nagyszerű irodalmi és művészi esemény. Nagy koncepciójú, minden részletében mesteri mű, amely a nemzetközi filmpiacon a legnagyobb szenzáció és legdrágább áru. Az Uránia, mely hálás szeretettel szolgálja a közönség művészi igényeit, nagy áldozatot hozott, hogy vidéken először vetítthesse a klasszikus tragédiát, mely csütörtökön és pénteken lesz műsoron.”*

„Az ember tragédiája a Vigadóban. Ma, csütörtökön lesz a mozi legnagyobb szenzációjának bemutatás a Vigadó moziban. Az ember tragédiája című 7 felvonásból álló remekmű a kinematográfia briliáns terméke, amelynek megszerzése után hatalmas versengés folyik a legelőkelőbb mozgószínházak részéről. Nagy áldozatba került az óriási szenzáció megszerzése és a közönség minden rétegében feszült várakozás, szinte lázas érdeklődés nyilvánul meg a mai bemutatás iránt. A 7 felvonásos dráma 2 teljes óráig tart.”

De nem ez volt az egyedüli eset, amikor a két mozi ugyanazt a filmet hirdeti ugyanabban az időpontban. Hasonló páros hirdetés jelent meg április 17-én is: *„1. Itt van Zigmár; A Zigmár III. része elkészült, s az első felvételt az Uránia igazgatósága kötötte le különös áldozatok árán, hogy bemutassa a publikumnak.*

2. Zigmár III. a Vigadó moziban – csak a Vigadó moziban látható.” – A Vigadót nem zavarta a hirdetése felett olvasható szöveg, bátran állította, hogy csak nála látható a Zigmár III.

S ezt az állítását a lap másik oldalán egy nagy keretes hirdetésben is megerősítette. Egyébként a Vigadó többet költött reklámra, mint az Uránia, a szöveges hirdetése mellett legtöbbször egy nagy keretes hirdetést is megjelentetett.

A másik akciója, mellyel vetélytársát kívánta megelőzni, az volt, hogy felújította a különböző attrakciók bemutatását, például a Zigmár III. bemutatását a Clausons művészkör tánc- és akrobatamutatóványai egészítették ki. A nyári színházi szünet idején sorra léptek fel a Vigadó kis színpadán a budapesti kabarék és varietészínházak népszerű sztárjai: Szőke Szakáll, Gózon Gyula, Csabai Zsófia és más, ma már elfelejtett hírességek.

A korábban az Urániában bemutatott tudományos előadásokat is a Vigadóban tartották 1913-ban. Az erről szóló hirdetés *Klasszikus előadás a Vigadóban* címen az alábbi szöveggel jelent meg: „Nógrádi Pap Gyula, a Petőfi Társaság tagja és dr. Nógrádi Pap Dezső klasszikus művét *Görög istenek és hősök* címen mutatják be. 125 színes és vetített mozgófényképpel kísérik a magyarázó felolvasást, melyet az illusztris szerzők személyesen végeznek. A tudományos darab mindenütt nagy tetszést aratott. Szünet alatt Csillag Szerén kuruc dalokat énekel.”

A MOZIK MEGRENDSZABÁLYOZÁSA

Ilyen címmel jelent meg a Tiszántúl 1913. május 30-án az alábbi írás, amelyből aztán kiderül, hogy ez csak valakinek (valakiknek) az óhaja volt. „Erdélyi Miklós színiigazgató panaszkodik a mozikra, hogy eredeti rendeltetésüktől eltérnek és ismét színészeket, színésznőket, artistákat szerződtenek, s előadásokat mutatnak be a mozik színpadán, ami által a színháznak erős konkurenciát és érzékeny veszteséget okoznak. Kéri a tanácsot a színiigazgató, hogy rendezze ezt a kérdést, és védje meg a színházat a veszedelmes konkurenciától, mert különben csődbe jut Nagyvárad színiészete. A színiigazgatónak sok

tekintetben igaza van, mert a rendőrségnek kötelessége volna, hogy a mozikat visszaszorítsa abba a mederbe, amelybe tényleg tartoznak.

Erdélyi Miklós beadványában előadta, hogy a tanács a rendőrhatalomra bízta a mozik és a többi jelentkező mutatóványosok korlátolt engedélyének kiadását. Ennek ellenére a rendőrség minden mozinak megadta az engedélyt énekesnők, színésznők, színészek, attrakciók szerződésére, legutóbb az Apollónak adott engedélyt attrakciók szerződésére. Maholnap több színi produkció lesz Nagyváradon, mint Budapesten vagy Párisban.

A Szigligeti Színház 120 embernek kell megélhetést biztosítson, s a sok konkurencia csődbe fogja kergetni.”

Másnap a *Tiszántúl* megírta, hogy: „Dr. Adorján Emil a színiügyi bizottságban kijelentette, hogy Erdélyi sok kedvezményt kap a várostól: színház, díszlet-raktár, rendőri felügyelet, telefon, világítás – ingyen. A moziktól meg nagyobb közönség vár szórakozást, mint a színházról. Nem szabad a konkurenciát előltni.”

Ugyanaznap a *Nagyvárad* *Napló* Adorján Emil a *mozik védője* címmel írt a kérdésről. A cikkíró nem foglalt állást, de idézi Adorján többi felvetését is: „Nem igaz Erdélyinek az az állítása, hogy a mozi attrakciók csődbe kergetik a színházat. A csődnek más okai vannak. Nem zárhatjuk be este 10 órakor a várost és nem tilthatjuk el más szórakozásoktól az embereket” – mondta Adorján. Ez az állásfoglalás sokat nyomhatott a latba, mivel dr. Adorján Emil nemcsak neves ügyvéd és gazdag polgár, hanem a Függetlenségi Párt városi elnöke és tekintélyes közéleti személyiség is volt.

Így aztán maradt minden a régiiben, a mozik tovább erősödtek, bővítették repertoárjukat, növelték nézőközönségüket, a színház viszont egyre kevesebb nézőt vonzott.

Az Apollónak megadott engedély alapján az első nagyszerű estélyen Karinthy Frigyes volt a sztár, akinek szatirikus műveiből adtak elő részleteket kitűnő fővárosi színészek, s ő maga is, de közreműködött a népszerű

váradai karikaturista, Major Henrik és Judik Etel kiváló művésznő.

VILÁGPREMIER: A PATHÉ FRÈRES ÚJ HÁZI MOZIJA

Az Apolló mozi nemcsak a legújabb és legdrágább filmprodukciók bemutatásával növelte népszerűségét és elismertségét, hanem azzal is, hogy mindig kitalált valami szenzációt, aminek bemutatásával elkápráztatta közönségét és ezáltal újabb nézőket is szerzett magának. Egyik ilyen akciója volt annak a mozitalálmánynak a bemutatása, melyről a *Nagyváradai Napló* 1913. május 6-án számolt be a következőképpen: „A filmgyártás világszerte elismert atyamesterei csodálatos találmánnyal lépik meg a moziéhes közönséget. Nem kevesebbről van szó, mint arról, hogy ezután mindenki saját otthonában – ha úgy tetszik kandallótűz és párolgó tea mellett – nézheti végig a világhíres filmgyárak legújabb termékeit. Tetszése szerint gyönyörködhet a hasonlíthatatlanul sovány Asta Nielsenbe, a csodaszép Henny Portenben, a joviális Duci bácsiban, Max Linder kedves burleszkességében, Psilander eleganciájában, borzonghat az amerikai detektívregények borzalmain, örvendhet az egymásra találó párok idillikus boldogságán, és ha mindezek talán nem érdekelnek, pompás természeti felvételeken ismerkedhet meg a legmélyebb tengerfenék és a legmagasabb havasok világával.

Akinek pénze és ideje volt, az eddig is megtehetette azt, hogy családjával együtt moziba ment, és részese lehetett azoknak az élvezeteknek, amelyek a mozik útján napról-napra intenzívebbé válnak. Tulajdonképpen nem is ezek számára készült az új találmány, mely elkészítői után a Pathé-Kock nevet viseli. Edison mester tudalóvőben néhány hónappal ezelőtt világgá bocsájtotta a házi mozi feltalálásáról szóló eszméjét, de ez az eszme a valóságban egészen másként, sokkal gyarlóbban és kevésbé használhatóan festett, mint Edison agyában. A

Pathé-testvérek helyes érzékére vall, hogy felfogták az eszme óriási jelentőségét és Kock mérnökkel elkészítették a lehető legtökéletesebb házi, vagy ha jobban tetszik, kézi mozit.

Ezt a házi mozit a tegnap mutatták be elsőnek Nagyváradon az Apolló tulajdonosai, megelőzve az egész világot. A házi mozi mindössze egy 18 kilogrammot nyomó gép, ellátva dinomóval, melyben kézi erő fejleszti a villamos áramot. Egy ember a gépet a tartójával egyetemben kényelmesen hordozhatja a tetszése szerinti helyre. Semmiféle más kellék nem kell hozzá, mint a kifeszített vászon, amely nem nagyobb mint egy iskolai falitábla, kezelése abszolút veszélytelen, tűz, rövidzárlat nem támadhat és egy gyermek is kezelheti.

A tegnapi bemutatón megjelentek valóságos elragadtatással nézték az egymás után lepergő képeket. Teljesen tiszta, éles, és minden zavaró mellékhatás nélkül valók ezek, és minden tekintetben kiállják a versenyt a nagy mozi képeivel.

Ettől eltekintve, a házi mozi tulajdonképpeni jövője az iskolákban van. Ott, ahol a szemléltetőnek nevezett tanítás is csak igen gyenge és egyáltalán ki nem elégíthető eredményeket produkál; ott fogja magát hasznossá tenni a házi mozi, – természetrajz, természettudomány, történelem, – mind-mind bevonul a mozi körébe, hogy a szó szoros értelmében játszva, de sokkal intenzívebben lopja be magát az iskolás gyermekek fejébe.

Ezen a téren szinte elképzelhetetlen perspektíva tárul elénk. Városi és falusi elemi és közép iskolákban egyaránt a mozi segítségével fog folyni a tanítás, – és ez nem indokolatlan entuziazmus – nagyobb eredménnyel az eddiginél, kevesebb fáradsággal tanítóra és gyermekre egyaránt.

A házi mozit Székely és Boros mozitulajdonosok Párisban már megtekintették, és akkor ezer darabot rendeltek belőle. Forgalomba csak azután hozhatják, miután Pathé-ék is megtették ugyanazt. Végül pedig, amire nagyon kíváncsi mindenki: az egész mozi ára 800 korona.”

Ennek az ígéretes és nagy reményeket keltő találmánynak, melynek – ha lehet hinni a **Nagyvárad** **Napló**nak – városunkban volt a világpremierje, további sorsát nem ismerjük, valószínű mégsem váltotta be a hozzáfűzött reményeket, s így a feledés homályába merült. Házi mozi egyelőre, pontosabban jó sok ideig nem lett, Váradra sem hozták el a megrendelt ezer készüléket. Lettek viszont újabb mozik, illetve voltak próbálkozások újabb mozik létrehozására Nagyváradon is.

A MOZIKÍNÁLAT BŐVÍTÉSÉNEK ÚJABB KÍSÉRLETEI

Az 1913-as év kétségtelenül a fellendülés, a lendületes fejlődés éve volt városunk mozitörténetében. Ez nem csupán a nézők számának növekedésében nyilvánult meg, hanem újabb mozgószínházak alapítására irányuló törekvésekben is. Ezek a törekvések azonban nem voltak eléggé megalapozottak, nem vették figyelembe a mozi piac korlátozott felvevőképességét, s így vagy kudarccal végződtek, vagy még a tervezés fázisában elhaltak. Mégis szükséges felidézniük, mert részei a város kultúrtörténetének.

Elsőként a már említett Olympia mozgószínház rövidre sikerült „pályafutását” idézzük. 1913. március 1-jén nyílt meg a Teleki utca 35. szám alatt, ahol azelőtt egy igen szerény és szegényes berendezésű mozgó Népszínház működött néhány hónapig. Az új tulajdonos felújította a helyiséget, kicserélte a bútort és a másik három mozi példáját követve kettős hirdetésben hozza a közönség tudomására az új mozi megnyitását. A **Nagyvárad** **Napló**ban megjelent első hirdetések így szóltak: *„Olympia mozgószínház gyönyörű helyiségében ma este kerülnek bemutatásra a legújabb eredeti felvételek: A zsidó lány – megható szociális-dráma, Isztria partvidék – természetes, A félreismert – kitűnő erkölcsi dráma azon világból, ahol nem unatkoznak, három felvonás-*

ban, A két kövér szerető – bohózat, Redham nyári ünnepelelyi gyakorlatok, A mozi csak látni való, de nem fogni, bohózat. Az előadás kezdete délután három órakor.” – írta a szöveges hirdetés. A keretes pedig ezt tudatta: *„Olympia mozgó színház Teleky utca 35, a villanyos megállónál: A félreismert – dráma 3 felvonásban, Zsidó lány – szociális dráma. Ezenkívül szenzációs műsor.”*

Már a reklámszöveg megfogalmazása sem utal túl nagy szakértelemre. Két-három hónapig elvéve s egyre ritkábban még megjelent egy-egy hirdetés a lapokban az Olympia műsoráról, viszont a nyár végére ezek a hirdetések megszűntek, s valószínű maga az Olympia is befejezte működését, de erről az újságok már nem írtak, s máshol sem maradt fent adat róla.

Hasonló kudarccal végződött a Lloyd kávéház bérlőinek kezdeményezése is, bár az sokkal korábban kezdődött, s hosszabb ideig sikerrel kecsegtetett. A kávéház bérlői, Harstein és Örley mintegy két évvel azelőtt döntöttek úgy, hogy a csökkenő forgalmat ingyenmozival lendítik fel. Az első évben sikeres is volt a kezdeményezés, nőtt a vendégek száma, vonzotta őket a szórakozási lehetőség, amiért nem kellett külön fizetni. Ám a bekö-

A nyári színpark a Rhédey parkban

vetkezett gazdasági hanyatlás következményeit már nem tudták ezzel ellensúlyozni, s ráfizetéssé vált a vállalkozás. 1913 augusztusában új bérlője lett a kávéháznak, aki beszüntette a filmvetítést és más módon próbálta fellenédíteni a forgalmat.

Ezek a kudarcok azonban nem riasztottak el másokat attól, hogy újabb próbálkozásba kezdjenek, új mozgósínházi előadásokat tartsanak.

1913 nyár elején a színi évad befejezésekor a város színtársulata nem szándékozott előadásokat tartani a nyári színekörben, hanem elment Máramaroszigetre és ott kötött szerződést a nyári időszakban színielőadások tartására. Ez a tény adhatta az ötletet Paizs Bélának, hogy bérbe veszi a nyári színekör helyiségeit mozgósínházi előadások tartására. Írásbeli ajánlattal fordult a városi tanácshoz, melyben megfogalmazta elképzeléseit és ajánlatait, vállalásait a következőkben: A bérletet három évi időtartamra kérné, évente májustól szeptember végéig. Erre az időre évente fizetne 500 koronát és kötelezné magát a kiszabandó játsszai és világítási díjak pontos fizetésére. A berendezési tárgyakban és az épületben előfordulható rongálások kijavításának biztosítására óvadékként 500 koronát ajánl. A helyiségben a bérlet ideje alatt saját költségén fogadott őr felügyelné a biztonságot. A berendezési tárgyakat az átvett állapotban adja vissza a bérlet lejártakor.

Az ajánlattevő arra is kitért, hogy tűzbiztonsági szempontból nem fenyegetné veszély az épületet, mivel a gépház – transzformátorház – a színekör falain kívül lenne felállítva, s az vaslemezekből készült és azbeszttel van kibélelve. Ennek a rajzát is mellékelte beadványához.

Végül közölte az általa tervezett helyárat is: páholy 3 korona, támlásszék, zsölye 1 korona, zártszék 80 fillér, erkély 60 fillér, állóhely, diákhely, karzat 30 fillér. Ezek az árak magasabbak voltak például az Uránia árainál, de alacsonyabbak a színházi árakénál, sőt kevéssel az Apollónnál is.

Nem valósult meg a kezdeményezés, a beadvány fent maradt a levéltárban a városi tanács iratai között, de arról, hogy mi volt a tanács határozata ebben az ügyben, nem maradt az utókorra semmi.

Egy másik mozialapítási szándékról a **Tiszántúl** 1913. május 4-i számában megjelent alábbi hirdetés tudósított: *„Mozihoz keresek sürgősen csendes vagy nyilvános társat. Szakértelem nem szükséges. Szükséges tőke 3000 korona. A pénz teljesen biztosítva, jövedelmez legkevesebb 50 százalékot. A befektetett tőke is vissza lesz fizetve havi részletekben. Rizikó nincsen, pénztárt a társ kezeli vagy kezelhető. Csakis komoly ajánlat kéretik, teljes címmel Högye Sándor, Kert utca 3. szám alá.”*

Tehát vállalkozó szellemű kinematográfusokból nem volt hiány, s volt aki csak helyiséget akart bérelni, mint Paizs Sándor, aki mozgósínház tulajdonosként nevezte meg magát beadványában, s volt akinek a tőke hiányzott, mint Högye Sándornak, akiről viszont nem sikerült kideríteni, mi köze volt a kinematográfiához azon kívül, hogy biztos pénzforrást látott benne.

Született még egy kezdeményezés 1913-ban, amely mai szemmel nézve a legkomolyabbnak és a legmegalapozottabbnak tűnt. Erről a **Nagyvárad** **Napló** *Mozi és kabaré előadások a régi nagyvárad* *színekörben* címen adott hírt: *„Két esztendővel ezelőtt, a nagy fellendülés, városfejlődés, pénzbőség idején, mikor az általános vagyonosodással arányosan növekedtek a szórakozást, művelődést kereső igények, megpendült az eszme, hogy még egy színházat kell a nagyvárad* *teatrális művészet kultiválására felállítani. De a nemes plánum lekerült a szőnyegről, pedig akkortájt közökhajt jelentett egy új színház. A színházi élet a szó szoros értelmében izzott, egy páholyért vagy egy földszinti ülőhelyért valóságos harcot vívtak az emberek. Maga Erdélyi Miklós is ambicionálta az új színházat.*

Erre számított Vaiszlovich Gyula és Emil, akik elhatározták, hogy újjáépítik a régi arénát, amelyhez köztudottan a nagyvárad *színházi élet fénykora fűződött.*

Blaha Lujza, Vízváry Mariska és a mai színészgeneráció legértékesebb tagjai játszottak a deszkákon. A régi színháznak tradíciói vannak, és keresve sem lehetett volna jobb helyet találni a modern igények szerint átalakított régi színháznál. A Vaiszlovich-testvérek nagy ambícióval fogtak a renováláshoz. Kibetonozták, színeit felfrissítették, újból berendezték, a színpadot megnagyobbították, a kulisszákat kidekorálták, szóval úgy átalakították, hogy nem lehet ráismerni.

Szóval úgy áll a dolog, hogy Nagyváradnak ma már egy új színháza áll készen, amely befogadóképességét tekintve vetekedik a Szigligeti Színházzal. És mégsem lesz színház. Legalább is ez idő szerint. A mai viszonyok még a régi színház fenntartását is lehetetlenné teszik. A közönség alig jár színházba. Erdélyi Miklós, hogy a deficitet valamennyire ellensúlyozza kénytelen a társulatot Máramarosszigetre vinni. A paralel előadások végleg lekerültek a napirendről. Edélyi Miklós régi terve, hogy a Szigligeti Színházban komoly és a nyári színházban víg darabokat játsszon, dugába dőlt.

A Vaiszlovich-testvérek más bérlők után néztek. Nemrégiben tárgyalásokba léptek Weisz Márton és Neuman Miklós vállalkozókkal. Tegnap paktum is jött létre közöttük, Weisz és Neuman a szerződést már alá is írták a Vaiszlovich-testvérekkel. A vállalkozók a régi nagyváradi színpadon mozi és varieté előadásokat fognak tartani."

Hogy ez a terv megvalósult-e vagy nem, a rendelkezésünkre álló forrásokból nem sikerült megállapítani. A Nagyváradi Napló a legtöbbször írt a mozikról, s amelynek az 1913, 1914-es évek valamennyi számát átnéztük, a továbbiakban nem tesz említést a régi színpadon működő moziról. A többi lap fellelhető példányaiban sem írnak róla, és a levéltárban sem sikerült semmi erre vonatkozó iratot találni. Az viszont ismert tény, hogy az 1920-as években működött ott egy mozi, mely Heyman mozi néven vált ismertté.

A régi színpad – Heyman mozi

MAGYAR DARABOK, MAGYAR SZÍNÉSZEK ÉS A MOZI – NAGYVÁRADI SZÍNÉSZEK A MOZIVÁSZNON

Ezzel a szenzációs címmel és alcímmel jelent meg a **Nagyváradi Napló** július 19-i számában az alábbi írás. „A mozifénykép akkor forradalmat csinált a színházak és a színházi világban, mint annak idején Gutenberg találmánya a könyvek kultúrájában. Tíz évvel ezelőtt a mozi csak különös furcsaság, tökéletlen játék volt, ma pedig elsőrangú, demokratikus szórakoztató eszköz és komoly kultúrtényező.

A mozi eddig csupán csak mint helyi konkurens szerepelt a magyar színházakkal és színészekkel szemben, holott van a mozgófilmnek még egy aránytalanul nagyobb jelentősége, mégpedig az, hogy reklámja, ingyenes tolmácsolója legyen a magyar színháznak, a magyar színdarabnak és a magyar színészeknek. (...) Lesz magyar film, a párisi Pathé film gondoskodni fog róla, hogy a magyar mozi színészet megkezdje diadalmas útját a nagyvilágban.

A napokban érkezik hozzánk Kolozsvárról a Pathé cég magyarországi megbízottja Goldenweiser Ernő és érdekes újságot hoz Erdélyi Miklós direktornak. Megbízta Párisban Goldenweisert, mint a magyar színházi viszonyok ismerőjét, hogy tegyen lépéseket a magyar nemzeti, népies vagy történeti tárgyú filmek beszerzésére. A filmeket itt veszik fel, magyar írók munkája, magyar színészek játéka alapján rendezi az egész ügyet egy közvetlenül Párisból érkező operatőr.

A Pathé cég magyarországi képviselője szerződni fog Erdélyivel és megállapodik vele arra nézve, hogy őszre már egy pár magyar film elkészítésére kötelezi magát. Ez egyelőre természetesen csak kísérlet lesz. A film értékét tulajdonképpen csak a párisi filmbörze fogja megállapítani. Ha megtetszik, a világ összes mozijába bevonul a nagyvárad film és Izlandban és Mexikóban fognak gyönyörködni Szentgyörgyi Márta, Tóth Elek, Sik Rezső művészetében...

Ez a nagy reményeket keltő hír felcsigázta az érdeklődést a Budapesten ekkor már kibontakozóban lévő magyar filmgyártás termékei iránt, s a nagy külföldi filmgyárak nagysikerű alkotásai mellett, egyre több magyar filmet is műsorra tűztek. Elsőként a Vigadó mutatta be A papagáj című legújabb magyar filmet, melyet ekképp reklámozott: „A Hunnia Biograph gyönyörű színekben pompázó felvétele, amely pompás kidolgozása és beállítása révén bármely külföldi gyárat fölülmúlja. A Vígasház művészei pedig kiváló munkát végeztek a kép kreálása által, mely valóban elragadó és szemképrázgató.” A Vigadó július 27-én minden addigi reklámozást fölülmúlóan harangozta be a *Házasodik az uram* című új magyar moziszekeccset, „Budapesti kinema-szekecs a Vigadóban. Mozi és színház egyszerre” felirattal, s az alábbi szöveggel: „Nick Winter nagyvárad vendégszereplése óta tudják olvasóink, hogy mi a kinemaszekecs. Ez az új színpadi műfaj tipikus terméke a mi ideges, kevés idejű, mindent tudni vágyó korunknak. Új feladatokat ad a drámaíróknak, új stílust ad a színésznek és nyugatosan

elevenné, izgatottá teszi a közönséget, amely nálunk kisé felkészületlen az újfajta szenzáció élvezésére. Érdekes, hogy a régi színházjárókra is olyan közvetlenül hat a kinema szekecs, hogy a feleskei nótárius módjára fel akarnak rontani a színpadra, elő akarják segíteni, vagy meg akarják akadályozni a cselekmény leforgását. Most egy elsőrangú magyar kinemaszekecs társaságot fog megismerni a városi közönség, mégpedig egy nagyszerű magyar darab előadásában. Kocsmáros Nándornak, a kiváló trónak *Házasodik az uram* című háromfelvonásos bohózatos operett-szekeccse Budapesten óriási sikert aratott. Zenéjét Nádor Mihály írta, Hervay Frigyes verseire. Kertész Mihály rendező vezetésével országos körútra indul ezzel a darabbal a legelőkelőbb budapesti kinemaszekecs társulat. Szereplők: Hajnóczy Lili, Szőregi Gyula, Sándor József fővárosi színészek.”

Az előadást egész oldalas nagy hirdetéssel is népszerűsítették. A legnagyobb vonzerő, amivel a várad nézőkre hatni lehetett, hogy fellép benne egy várad színész is, ami kellemesen legyezgette a váradiak lokálpatrióta büszkeségét.

1913. augusztus 9-én egy hasonló, a váradiak büszkeségét növelő hír jelent meg a **Nagyvárad Naplóban**, *Deésy Alfréd mozisznész* lesz. Idézzük: „*Deésy Alfrédre a nagyvárad közönség még élénken emlékszik, hisz hosszú évekig várad színész volt. Majd Debrecenbe szerződött, s mint zeneszerző is aratott babérokat. Mióta átpártolt a mozihoz a szakértők tanácsolták neki, hogy legyen mozisznész. Most ő maga ír moziszekeccset, amelynek főszereplője lesz. A felvételek Budapesten készülnek. Szerepe szerint a Dunába kell ugrania, de ő bizonyára ezt is olyan könnyedén csinálja végig, mint színeszskorában valamelyik nevetető alakítását.*”

Az már csak a véletlen műve lehetett, hogy egy nappal később újból egy mozisznésszé lett egykori várad színésztől olvashattak a **Nagyvárad Naplóban**. *Új moziszekecs és kabaré a Vigadóban* – adta hírül az augusztus 10-i lapszám a következőket: „*Weisz Pista, a huszár,*

3 felvonásos moziszekecs bohózat. Horváth Kálmán a nagyváradiak régi kedvence, Örvös Zseni és Ihász Gizi fővárosi színésznők és K. Kovács Andor ismert komikus előadásában. Ugyanők az esti előadáson magas névű kabarét mutatnak be hétfőn, kedden, szerdán és csütörtökön.” Egy nappal később még egyszer írt a lap Horváth Kálmán nagyváradi mozisikere címmel, melyben megállapította: „Előbb a közönséget hódították el az egyre népszerűbb mozik a nézőtérről, most pedig a legjelesebb művészeket hódítják a színpadról. Horváth Kálmán a nagyváradi színház ünnepelt baritonistája volt.”

De nemcsak a nagyváradi színészek arattak sikereket a mozivászonon, hanem egy újságíró is, aki ráadásul nemzetközi karriert csinált. A **Nagyváradi Napló** 1913. augusztus 12-én írta meg *Nagyváradi újságíróból berlini mozisznész* címmel: „Horkay Elemért meghívta a Berliner Union Film Compagnie, mely a Pathé és a Gaumont cég filmjeit gyártja, hogy szerződjön le mozisznésznek. Horkay Elemér Erdei tündér című mozidarabja pár évvel ezelőtt 200 márka díjat nyert, a tavaly Doktor Halál című darabjával aratott sikert, a filmet több országban bemutatták. Legutóbb egy új mozidarab tervét küldte el Berlinbe, s mellékelte saját fényképét is.

A berliniek elfogadták a filmtervet, s megírták, hogy kitűnő típusú fej alakja van a mozisznépad számára. Csontos, markáns, igen kifejező arca, alakjának különös szikársága mozira termelt. Felajánlották, szerződjön le detektív szerepek játszására. Kitűnő német nyelvtudása és hírlapírói mestersége is megfelelővé teszik erre. Horkay el fogja fogadni az ajánlatot, s a tél elején kiutazik Berlinbe.”

De nem csupa váradiakról szóló magyar vonatkozású hír jelent meg a **Naplóban**. Például ez időben szerepelt a Vigadó mozgósínházban a párizsi Tanagra színház teljes művésztszűrsulatával, melyről kiderült, hogy egy francia, egy angol, hét magyar és egy román tagból állott. S még egy román vonatkozású hír – az *Uránia* ez időben mutatta be *Vlaicu Aurel utolsó repülése* című fil-

met, ugyanis egy filmgyár megörökítette a tragédiát, mikor gépével lezuhant, sőt bukaresti temetését is felvette – a 400 méter eredeti mozgófénykép így készült.

És hogy az Apolló se maradjon ki; itt mutatták be a *Márta – egy asszonykarrier története* című öt felvonásos drámát, mely Fedák Sári első moziszerese volt, s akkor indult külföldi hódító útjára. Az Apolló négy napra kötötte le (a többi filmek általában két napig voltak műsoron). Egyébként Fedák Sáriról készült a magyar színészek közül az első filmfelvétel 1900-ban a párizsi világkiállításon, ahol egy japán táncot mutatott be. Így közel tizenhárom évet kellett várjon, míg filmszerepet is játszhatott.

Ha már a különlegességekről van szó, idézzünk még egyet, amelyet a **Nagyváradi Napló** 1913. október 18-án írt meg: „Máramarosszigeten, a váradi színház nyári állomáshelyén színházat akarnak építeni, ahol télen mozielőadások lesznek. Ez lesz az első magyar színház, ahol mozielőadásokat is tartanak.”

Sőt, volt még egy, a színházak számára kedvezőtlen hír is, melyet *Mozi bizottság lesz a színiügyi bizottság* címen írt meg a lap egy másik száma. E szerint „Száműzték a színiészetet a csabai színházból. Kiadták a színházat egy vállalkozónak. Weis Éliásnak, aki elnyerte tíz évre a jogot mozielőadások tartására, s így az eddig ott két-három hónapig játszó színtársulat kiszorult a színházból.”

ROSSZ HÍREK A MOZI VILÁGÁBÓL

1913 szeptemberében tragikus esemény ráta meg a filmszerető magyar közönséget. Ez Kolozsváron történt, de Nagyváradon is hatalmas részvétet keltett. Janovics Jenő, a kolozsvári színház igazgatója, aki a váradi színházigazgatóval ellentétben nagy híve volt a mozikultúrának, 1913 nyarán filmtörténeti jelentőségű vállalkozásba kezdett. Megegyezett a párizsi Pathé céggel, hogy az ő műszaki támogatásával elkészíti az első erdélyi magyar

filmet a Kolozsvári Nemzeti Színház színészeinek szereplésével. Elkészítette Csepreghy Ferenc népszínművének, a Sárga csikónak a film szcenáriumát, amit a Páthé cég megfelelőnek tartott, s Kolozsvárra küldött egy francia rendezőt, Vanylt és két operatőrt. A felvételek 1913. augusztus 31-én kezdődtek, s nagy körültekintéssel, sok próbával folytak. Szeptember közepére a rendező és az operatőrök készen voltak a 2000 méterre tervezett film műtermi és külső felvételeinek nagy részével. Szeptember 17-re tervezték azt a jelenetet, amelyben a parasztlányok csónakkal mennek át egy megáradt folyón. A felvétel színhelyét a Szamos-gát fölötti csendes folyószakaszt választották ki, ahol a parton lévő vízimalom számára egy kis vízesést képeztek ki, s a hirtelen lejtő, tajtékzó habokat csapkodva a megáradt folyó képzetét keltette. A forgatókönyv előírásai szerint itt kellett kiugornia a csónakból a négy lánynak és a velük lévő két férfinak. A felvétel előtt a Szamos-beli helyszínt alaposan átvizsgálták, ellenőrizték a vízmélységét, s megállapították, hogy teljesen veszélytelen, ha a jobb oldalon ugranak ki a csónakból. A bal oldali részen a víz mélyebb volt, s volt egy kisebb erejű forgatag, de az sem tűnt veszélyesnek, s különben is csak ha jobb oldalon ugranak ki a vízből akkor lesznek benne a képben. Ennek ellenére megtörtént a tragédia, az egyik színésznő, Imre Erzsi, talán tévedésből, a bal oldalon ugrott ki, elkapta a forgatag, s mire sikerült kihúzni, már nem élt.

A tragédiát nem egészen pontosan a **Nagyvárad** **Napló** *Négy színésznő katasztrófája Kolozsváron. Egy mozifelvétel borzalmas következményei* címen a következőképpen írta le: „A Pathé Frères filmgyár felvételt készített a Sárga csikóhoz. Négy színésznő kellett a Szamoson utazzon. A megduzzadt folyón a csónak örvénybe került, majd felfordult és a tölcseres hullámokba sodorta a színésznőket. Imre Erzsi meghalt, Simon Mariska volt váradi színésznő, Park Rózsi (helyesen Fajk) és Zach Terka megmenekültek – de élet-halál közt lebegnek – Janovics Jenő kétszer elájult, egy Orosz nevű díszlet-

kezelő beugrott a folyóba, majd mentőcsónakokkal kihúzták a színésznőket. A városban leírhatatlan a részvét. Imre Erzsi anyja félőrülten szaladgál az utcán, a lánya nevét kiabálva.”

Az írás pontatlanságait helyesbítve, a csónak nem került örvénybe, a többi színésznő minden baj nélkül kijutott a vízből. Az ugrást eltévesztő Imre Erzsi tényleg forgatagba került, s a francia rendező próbálta először kimenteni, de ő is bajba került. Végül Orosz Dezső színházi szabó mentette ki Imre Erzsit, aki nem nyerte vissza eszméletét. A rendező is elájult, ő hamar helyrejött, de ez a francia Vanyl volt és nem Janovics Jenő.

A tragédia után a filmezést felfüggesztették, az ügyészség alapos kivizsgálása után Janovics Jenőt felmentették, majd a film elkészült és óriási nemzetközi sikert aratott, függetlenül a forgatáskor bekövetkezett szomorú tragédiától.

A másik rossz hír közvetlenül a váradi mozikat érintette. 1913. október 26-án a **Nagyvárad** **Napló** írta: *Meg akarják adóztatni a mozikat. Egy új jövedelmi forrást akar a város* címmel a következőket: „A három mozi jelenleg egy vállalatot alkot, s ha tehetné, rögtön bezárná két moziját, mert a gazdasági kimerültség miatt holt szezon van. A város haszna a mozikból: villanyszámla 40.000 korona, felszerelés-berendezés 10.000 korona, szegény alap 2.500 korona, egyenes adó 1.400 korona. Hatvanezer koronát fizetnek be évente Nagyvárad pénztárába. Ezen kívül még 35.000 korona házbért is oda veszünk. Ez a tiszta kép a mozik gazdasági előnyeiről.

A miniszteri szabályrendelet nem tiltja az attrakciókat, csak a kabarékat, tingli-tanglikat, összefüggő előadásokat. A mozimutatványok mégis csak terjesztik a kultúrát.

Ne bántsuk a mozikat! Hagyjuk élni, és kímélettel nézzük, hogy vergődik át a gazdasági élet súlyos periódusán. El azzal a szabályrendelettel, mely a mozik egzisztenciájára tör. Védjük meg a mozit, de ne a színház rovására. Itt már nem színházi érdekekről, attrakciókról,

magánszámokról van szó. Itt arról a kultúrintézményről van szó, mellyel szemben éppen akkora igényeket támaszt, mint a színházzal szemben. Naponként változó műsort, eredeti új filmeket, nívós darabokat akar, melyek beszerzése ma egy kis vagyon."

Azon kívül, hogy a lap védelmébe veszi a mozit, s összegzi, hogy milyen jelentős bevételt biztosít a városnak, egy fontos információt is közöl, létrejött a három intézmény összefogása, egy vállalatba való egyesülése. Mindez a nyilvánosság kizárásával a legnagyobb csendben ment végbe, a lapok sem írtak róla, a levéltárban sem található semmilyen irat, dokumentum, feljegyzés róla. Csak annyi tudható, hogy a vállalat két tulajdonos, Székely Jenő és Boros Jenő kezébe ment át, akik időközben üzletemberekből szakértő kinematikusokká lettek.

A VÁRADI FILMGYÁRTÁSI TERVEK FELÚJÍTÁSA, 1913. OKTÓBER 29.

A Sárga csikó forgatása közben megtörtént tragikus baleset következtében, de más okok miatt is a Pathé Frères cégnek a további kolozsvári filmforgatásoktól elment a kedve. Janovics Jenő viszont a szerzett tapasztalatok felhasználásával önálló filmgyár alapítását tervezte. Így a Pathé figyelme újra Nagyvárad felé fordult. A cég budapesti megbízottja felvette a kapcsolatot Székely Jenővel, ismertette a cég terveit, s megkérte beszélje meg a váradi színigazgatóval a lehetőségeket magyar filmek gyártásáról váradi színészek szereplésével.

A **Nagyvárad** **Napló** a következő nagy címekekkel találta a szenzációs hírt: *„Pathé Frères magyar színmű felvételei Nagyváradon. Erdélyi Miklós és Székely Jenő közreműködése. Nagyvárad* *színészek világhódító útja a filmen. A színház és a mozi együttműködése.”* Majd következett a szöveg: *„A színházak és mozik okatlan versengése egymás ellen a közönség meghódításáért csak úgy oldható fel, ha összefognak, együttműködnek. Ezt az*

igazságot külföldön rég megállapították a filmgyárak és a színházak vezetői, színészei. A színészek belátták, hogy nem gátolhatják meg a mozi előretörését, s ezért tehetőségüket a mozi szolgálatába ajánlották, s a filmgyárak is felvállalták a kiváló írók műveinek megelevenítését színészársulatok közreműködésével.

A Pathé Frères filmgyár párizsi igazgatója tudomást szerzett arról, hogy Nagyváradon van a legjobb színtársulat, mely alkalmas volna a tervezett magyar mozi-darabok megelevenítésére. Székely Jenőt megbízták, beszélje meg Erdélyi Miklóssal, hogy hajlandó volna-e a magyar színmű irodalom legkiválóbb remekeinek filmre való alkalmazásában közreműködni.

Elhatározták elsőnek a János Vitéz színrevitelét. A színes, eleven jeleneteket nem a színpadon, hanem Nagyvárad és Bihar megye legszebb vidékein játszanák el. Erdélyi Miklós kidolgozza a szcenéria és a rendezés részleteit. Felmerült, hogy a Kukorica Jancsi bárány nyáját Rév mezőjén vennék fel, gyönyörű háttér lenne a Király-hágó és a révi vízesés. A huszárok érkezését a Boné kút melletti gyakorlótéren vennék fel – s a Vilmos huszárok működnének közre. Iluska ruháját a Körösben fogja mosni...

Az egész három-négy hónapot venne igénybe, s ha kész lesz, az egész világ gyönyörködhet a csodaszép magyar legendás színekben.

Ha ez sikerülne, akkor Szigligeti Cigánya, Herczeg Ferenc Ocskay brigadérosa kerülne sorra. Székely Jenő tervezi filmre vinni a Magyarok bejövételét Feszty Árpád remek történeti festménye nyomán.

Székely és Erdélyi tárgyalásairól kiszivárgottak hírek, s a színészek közül Ertsy Emília, Szentgyörgyi Márta, Kállay Jolán, Kerényi Irén, Sík Rezső, Leővey Leó, Tompa Béla, Medgyaszay Jenő régi reményeik valóra váltására gondolnak. Sőt azt is remélik, ha első debütjük sikerül, Párizsban is szerződést kapnak.

A tegnap Erdélyi és Székely Budapestre utazott. Székely Goldenweiser Ernőnek a Pathé Frères budapesti

képviselőjének bejelenti megállapodásukat, s tárgyalnak Bakonyi Károlyval, a János Vitéz szerzőjével a mozifelvétel jogáról.

A tervek szerint novemberben már megkezdhenék a felvételeket és jövő májusra elkészülne a János Vitéz. Fel akarják kérni F. Károlyi Leonát, Gózon Gyulát, Kabos Gyulát, Horváth Micit, Dési Nusit, akik egykor szintén váradi színészek voltak, hogy működjenek közre a filmek készítésében."

A reményteljes tervek sajnos nem valósultak meg. A Pathé mind halogatta a döntést, mígnem kitört a világháború, s minden együttműködés megszűnt az ellenségessé vált országok között.

1913. november 27-én újabb nagy tervekről olvashattak a **Nagyvárad** **Napló**ban a váradi lokálpatrióták, és ez bizonyára büszkeséggel töltötte el szívüket. *Nagyvárad* *vonatkozású film az amerikai filmpiacon. Amerikai operatőrök Nagyváradon* – szólott a hangzatos cím. Lássuk mit tartalmazott a cikk: „A Vitagraph egyik képviselője néhány hónappal ezelőtt Nagyváradon járt és egy készülő mozidarab számára néhány jól sikerült felvételt eszközölt. Eredetileg egy detektívregény dramatizálásához akarták felhasználni, de ez elmaradt. A filmet aztán megvette a Gaumont cég, amely a francia iskolákban bemutatandó filmben használta fel néhány magyar vidéki városról készült felvétellel együtt.

A tegnap az amerikai Universal Film Manufacture operatőrije járt Nagyváradon és felvételt készített Nagyvárad utcáiról és különösen a Körös nyújtotta perspektíváról. Egy Rubinowski nevű fiatal orosz diák Budapestre kerül, s később egy magyar témájú szerelmi regényt írt. A regény szerint az ifjú beleszeretett egy pesti kis színésznőbe, amiről tudomást szerzett az ifjú orosz szerelme, s meg akarta gyilkolni vetélytársát, aki Nagyváradra menekült előle.

Mister Brown azért jött Nagyváradra, hogy megírja *A magyar leány szerelme* című film forgatókönyvét. Úgy tervezi, hogy a magyar és az orosz nő találkozását kiviszi

a Körös partra, ahol két rohanó autóban mutatják be az üldöző és üldözött nőit.

Az *Universalnak* – mondja Mr. Brown – vannak még magyar témájú filmjei. Azonkívül több operatőr dolgozik Magyarországon. A filmgyárnak az a célja, hogy új színt lopjon be a filmbe, új területeket varázsoljon a közönség elé, és erre különösen alkalmas a magyar táj, a magyar klíma."

Az 1913-as év kiemelkedő éve volt Nagyvárad mozi-történetének. A történelmi hűség kedvéért mégis egy, a mozi számára rossz hírrrel zárjuk ezt a fejezetet. December 28-án közölte a **Nagyvárad** **Napló** Lukács Ödön városi pénzügyi tanácsos új moziszabály-rendelet – tervezetét, amely a következő javaslatokból állott:

1. vessenek ki vigalmi adót, minden mozijegyre ragasszanak városi bélyeget, amit a mozisok nagy mennyiségben vennének meg a várostól, elszámolásra;

2. az új mozik létesítéséért vagy a régi mozi engedélyének átruházásáért külön nagyobb engedélyezési díjat kellene befizetni a városnak;

3. a város állítson fel egy saját rezsijében működő mozit, melynek bevétele fedezhetné a kultúrpalota egész évi szükségletét;

4. a mozitulajdonosok a mozijegyadót egy évi átalánnyal váltsák meg.

A javaslatok arra utalnak, hogy a mozit sokan kiapadhatatlan aranybányának hitték.

ÚJ ÉV, ÚJ ELKÉPZELÉSEK ÉS MEGVALÓSÍTÁSOK

Az 1914-es év nagyon ígéretesen indult a váradi mozi-látogatók és mozitulajdonosok számára. Úgy tűnt, hogy az előző évben elindított kezdeményezések a helyi filmkészítésre hamarosan eljutnak a megvalósítás szakaszába, megteremtődik a színház és a mozi együttműködése, s a két kultúrintézmény eredményesen és sikere-

Érdekes ezeket a megállapításokat összevetni Székely Jenő nyilatkozatával, amelyben reagált az Országos Színész Egyesület beadványára. Nagyvárad első kinematográfusa tiltakozott az ellen, hogy a mozit alacsony rendű és közönséges szórakozó helynek nyilvánítsák. Utalt a Quo Wadis és a világirodalom többi remekére, melyek olyan szcenírozásban és előadásban kerültek a mozivászonra, melyre egy színház sem képes. Tanárok nyilatkoztak, hogy egy-egy ilyen nagyszabású irodalmi film megtekintésével az ifjúság és a közönség mintha csak a könyvet bújná. Kijelentette, hogy a moziszeccsek és a kinetofon előadások a mozi szülöttei, a mozi fejlesztette ki őket. Külföldön sokkal jobban kultiválják, elismert, jeles írók írnak moziszeccseket. Szerinte a tanács nem teljesítheti a színészegyesület kérését, már csak azért sem, mert a mozi óriási hasznot jelent a városnak a színházzal szemben. Megállapítása szerint egy 70 ezer lakosú, magát modernnek nevező városban nem egy színház és három mozi, hanem két színház és hat mozi is megfér egymás ellen.

Ezt az utóbbi kijelentését megkérdőjelezi az a tény, hogy ekkorra már teljesen eltűnt az egy évvel azelőtt beindított Olympia mozgó, s nem sikerült beindítani a régi színpad felújított, rendbetett termeiben a tervezett mozi és varieté előadásokat, s megszűntek a kávéházak mozgófénykép vetítései is. Mindezekben nem kis szerepe volt a Székely–Boros párosnak, akik saját monopóliummukká tették a váradi mozikultúrát, igaz viszont, hogy egyúttal magas színvonalra is emelték.

Szinte a fenti eseményekkel egy időben (és az egyidejűség lehet nem volt véletlen) Erdélyi Miklós is beadvánnyal fordult a városi tanácshoz és anyagi támogatást kér a színháza számára. Kérésében – habár ekkor már látszólag jó és békés kapcsolatban áll Székely Jenővel – ő is a mozi konkurenciájával indokolja a támogatás szükségességét: „A válságnak minden vállalkozás alapját megrendítő viharán kívül az a heves ostrom is végső veszedelemmel fenyegeti a magyar vidéki színházat,

amelyet a mindinkább szaporodó mozgószínházak intéznek a vidéki színházak ellen.

Jól tudom, hogy a mozi is lehet művelődés, a kultúra és az ismeretek terjesztője. De a mozgófényképek csak a nemzetközi kultúrát festik élénk színes, néma képeikkel, amelyek élénk tárják ugyan a világ tájképeit, az arcjátékokkal kifejezhető fantasztikus, idegizgató történeteit, de nem eleveníthetik meg azt a hatást, amelyet a magyar szó, a magyar irodalom, művészet, ének, zene varázsolhat csak a lelkünkbe és ébren tartja azt a büszke érzést, hogy magyarok vagyunk.

Bármennyire fejlett is a mozi technikája, azt a kultúrhivatást, amelyet a magyar színpad teljesít, soha sem fogja pótolni.”

Hivatkozott arra, hogy a színház hivatalos kimutatása szerint az utolsó hat hónapban 40.165 korona deficittel járt a Szigligeti Színház háztartása. Ezért kérte, hogy a városi tanács biztosítsa a színház számára az ingyen fűtést és világítást és engedjék el a nyári színpad 83 ezer korona amortizációs költségének kifizetését, vagy ugyanolyan összeggel emeljék fel az államsegélyt.

Az Erdélyi Miklós által megfogalmazott moziról szóló megállapítások egy részét (hogy nem szolgálják a magyar kultúrát, művészetet) cáfolta a váradi mozik műsora. Éppen akkor mutatták be az Apollóban Földes Imre Rab lélek című ötfelvonásos filmdrámáját Fedák Sári főszereplésével. A filmet a budapesti Uher filmgyár készítette, s a váradiak nagy öröme és büszkeségére játszott benne Deésy Alfréd, volt váradi színész.

A Vigadó mozgó műsorán a Gyurkovics lányok című színmű filmváltozata szerepelt, szintén pesti színészek filmre vett előadásában, míg az Urániában is bemutatott egy magyar vonatkozású filmet, amit a budapesti Kinoriport vállalat készített, igaz, ez egy hírhedt bűnügy, egy megtörtént eset rekonstruálása volt.

Érdekes vállalkozása vagy gesztusa volt a Vigadó mozinak 1914. február 5-én és 6-án, amikor a moziműsor keretében a mozi színpadán helyet adott „a nagyvá-

radi összmunkásság műkedvelő gárdájának a munka nélküliek javára rendezett színelőadásnak. A munkás műkedvelők előadták Az áruló című szociális drámát – I felvonásban.” A dráma szerzője Stein Jenő volt. Az előadás bevételének egy részét és a nézők önkéntes adományait a munkanélküliek segélyezésére fordították.

1914. február 17-től kezdve négy napon át szerepelt az Apolló műsorán az erdélyi filmgyártás első nagysikerű alkotása A sárga csikó. A film reklámhirdetése iszt hangsúlyozták, hogy „Csepreghy Ferenc remekműve három felvonásban, a népszínmű fénykorából. Magyar művészek, magyar milió”. Azt külön kiemelték, hogy „a darabban szerepel Imre Erzsí, aki Kolozsváron a felvétel alkalmából a vízbe fúlt”. A helyi sajtó elismeréssel fogadta a filmet, különösen Janovics érdemét emelte ki: „A mesteri kézzel rendezett” film „a legszebb s legmaradandóbb értékű színművek egyike. (...) Valósággal néprajzi stúdiókat végzett a kitűnő rendező, s Erdély legromantikusabb tájait járta be színészeivel, hogy tökéletes művészi beállítással, finom etnográfiai szépségükkel s teljes verizmussal ábrázolja a film azt a képet amelyet Csepreghy, a Sárga csikó írója álmodott.”

A film utóéletének van egy érdekes romániai vonatkozása is. Bukarestben 1914 márciusában mutatták be, s a bemutatás körül konfliktus támadt a gyártó és forgalmazó Pathé cég és Janovics között. A filmet – reklám célokból – úgy hirdették Bukarestben, hogy az román tárgyú. A mozihirdetés így hangzott: Romanul unui român ardelean nevinovat! Mișcător!! Zguduitoar!!! Tragic!!! (Egy ártatlan erdélyi román regénye! Megindító!! Megrázó!!! Tragikus!!!) Amikor Janovics megtudta, tiltakozott Párizsban a Pathé cég igazgatójánál, s követelte, hogy az átszövegezett filmkópiát azonnal vonják be Romániából. A felelet az volt, hogy nem tehetik, mert minden ország a maga ízlésére és nyelve szerint látja el a néma kópiát feliratokkal. Janovics nem tehetett mást, megszakította kapcsolatait a Pathé céggel, s azután a Gaumont forgalmazta a filmjeit.

1914. február 11-én a **Nagyvárad** **Napló** egy váradi színésznőről írt egy szenzációszámbe menő tudósítást *Szentgyörgyi Márta* mozi játszik címmel, s ez a városunk mozitörténete jelentős mozzanatának tekinthető: „A budapesti Uher filmgyár a napokban megegyezésre jutott Horkay Elemér hírlapíró társunkkal egy mozi-darab *A négyujjú* című detektívdrámája filmreviteléről. A gyár Nagyváradra küldi le operatőrjét, s a dráma egyik jelenete egy nagyváradai pénzintézetben, míg egy másik része a város főutcáján játszódik.

A detektívdrámában Szentgyörgyi Márta nagyváradai színésznő is fellép, ezúttal először, mint mozisznész.

Megkérdeztük Szentgyörgyi Mártától: – Nem tartja-e nehezebbnek a drámai fordulatoknak szavak nélküli, csupán játékkal való kifejezését? Felelet: – Sőt! Nagyon jól tudom, hogy az én művészetemben a mimika és a játék dominál. És ez az, ami egyedül alkalmas arra, hogy internacionális legyenek.

– A darabban van egy nagyon veszedelmes jelenet. Magának, aki egy jassz lányt alakít, automobilba kell vetnie magát egy száguldó ló hátáról. Nem fél ettől az ugrástól?

Legyintett: – Éppen ez a szép. Ott kezdek el lelkesedni mindenért, ahol reszkíroz az ember. Valamelyest már tudok lovagolni, de a jövő héttől minden nap veszek lovaglórát. A mozifelvétel egyébként március végén vagy április elején lesz.

Szentgyörgyi Mártán kívül Thury Elemér és Sik Rezső játszik a filmben, s clouként maga a szerző.”

WALDEMAR PSILANDER HÓDÍTÁSA

A világháborút megelőző években az európai filmgyártás élére a dán Nordisk került. Filmjeiben olyan tárgykört ragadott meg, amely a bensőbb, tömörebb drámaiság felé fejlesztette a filmstílust, lemondott a látványosságokról és filmjeibe az élet mélységeit, a valóság

igazságait, az emberi lelkek viaskodásait egymással, önmagukkal, végzetükkel, az indulatok mozgató erejét, a szenvedélyek sorsszerű hatalmát mutatta be. Egyszerűen megteremtett egy új műfajt, a filmdrámát. Az új műfaj legnagyobb sztárja, meghatározó színészszemélyisége Asta Nielsen volt.

Az ő színészi talentumának nagyságát, rendkívüliségét még összehasonlítani sem lehet, nemhogy hozzáérni Waldemar Psilanderéhez, akiről a kortársak és az utókor szakértő kritikája egyöntetűen állapította meg, hogy színészi képességei nem voltak kiemelkedők. Ennek ellenére ő is legalább olyan világhíres férfi sztárja volt a Nordisk-nek, mint Asta Nielsen női sztárként.

Psilander fellépése, szereplése, játéka és hódítása viszont jellemzője volt a filmművészet egy bizonyos korszakára, de munkálkodása a filmstílus fejlődésére nem volt semmiféle hatással, ellentétben Asta Nielsennel, aki kora filmművészetének meghatározó, stílusteremtő személyisége volt.

Mindez viszont már az utókor értékelése, Psilandert a maga korában a filmjátszás fejedelmének tekintették, népszerűsége felülmúlhatatlan volt. Ezért számított a korabeli Nagyvárad legnagyobb, felülmúlhatatlan szenzációjának az a hír, amit a **Nagyvárad** **Napló** 1914. február 26-án tett közzé:

– „A színiügyi bizottság mai ülésén jelenti be Erdélyi Miklós a jövő havi műsort és egy vendégművész három napos fellépését. A vendég mindenki által ismert a mozi-vászonról, a legdívatosabb férfi most Magyarországon.

Három napra, tehát március 11., 12. és 13-án a színházban berregni fog a vetítőgép, és a hölgyek férfias kitartással ismételtetik, tapsolják a függönyök elé az újkor Adoniszt.

Psilander jön! Hódítóan és elegánsan. Mi kell jobban a publikumnak, mint hogy ha excelláns frakk-alakok alakítanak fönn a függönyök előtt. Az a három este valószínűleg örök emlékü forráság sikerét jelenti a Szigligeti színházban. A direktor irodájában már most a legna-

gyobb buzgósággal készülnek az estére. Psilandernek elküldték a beállításhoz szükséges vázlatokat, ismertetésül pedig néhány klisé a moziszekecsből. Közül van a képen a nagy ő! Kezére támasztja a fejét, és nézi, nézi, lesz-e itt is hatalmas halmaza ropogós szerelmes leveleknek és illatos pénznek?

Psilander Dalborg báró fogadása című moziszekecsben lép fel, mely összesen hat képből áll. A mozi és a színpad a következőképp oszlik meg a darabban:

1. A nagynéni végrendelete (mozi)
2. A titokzatos lovag (színpad)
3. Veszedelmes kirándulás (mozi)
4. Ügyes gyerek a komornyik (színpad)
5. Hamar a frakkom (mozi)
6. Csókon szerzett menyasszony (színpad)”

A színiügyi bizottság ülésének jegyzőkönyvéből megtudjuk, hogy a színházigazgató beszámolt Psilander két napos vendégszereplésének részleteiről, s kérte a helyi lakosok 50 százalékos emelésének engedélyezését. Dr. Mihelyi Lajos indítványozta a jóváhagyást azzal az indoklással, hogy az igazgató „terhes szerződést” kötött Psilanderrel. A bizottság elfogadta az 50 százalékos alkalmi helyáremelést.

Ezután szinte naponta jelentek meg hosszabb-rövidebb híradások a mozisztárról, budapesti szerepléséről, életpályájáról. Május 7-én a **Szabadság** című lap közölte elsőként Psilander nagyvárad

szereplésének új időpontját: március 18 és 19-ét és azt az információt, hogy itt is el fogja magyarul énekelni azt a híressé vált nótát, melyet Budapesten Király Ernőtől tanult: „Szép asszonynak kurizálok.”

A **Nagyvárad** **Napló** március 11-én így írt: „A leg-elegánsabb és legjobb filmszínész néhány hét óta a magyar fővárosban a Royal Orfeum színpadán aratja a babért, horribilis gáziért. Budapesten az atléta természetű művész a legaktuálisabb ember, s ne is tagadjuk bennünket, nagyváradiakat is izgat a hír, hogy Psilander, a sok lány és asszony elérhetetlennek látszó

szerelemének hőse, az alakításaiban is gyakran megcsodált művész rövidesen közibünk jön...”

Március 17-én a **Nagyvárad** **Napló** arról tudósította olvasóit, hogy az előző napon Psilander teljes hat percen át Nagyváradon tartózkodott, ugyanis Kolozsvárra ment vendégszereplésre. Fogadására kiment az állomásra Székely Jenő és Erdélyi Miklós. Székely Jenőt mint régi ismerősét üdvözölte, aki viszont engedelmet kért tőle, hogy két nap múlva Nagyváradra érkezéséről és bevonulásáról felvételt csinálhasson.

– Nagyon szívesen megengedném, de szerződésem van a Nordisk Film Compagne-val, hogy csak ők vehetnek fel rólam képet – felelte sajnálkozva Psilander. Székely Jenő erre kivette zsebéből a Nordisk engedélyét, s elmondta, hogy már egy operatőrt is rendelt Nagyváradra.

Végül a lap felhívta olvasói figyelmét, hogy az útvonal közönségéről Székely Jenő felvételeket készített, tehát mindenki, aki részt vesz Psilander bevonulásán, láthatja majd magát a mozivásznon.

Így aztán a nevezetes március 17-én ezrek várták a világhírű színművészt a váradi pályaudvaron. A **Nagyvárad** **Napló** munkatársa, dr. Antal Sándor Kolozsvártól Váradig kísérté Psilandert és három flekkes cikkben írta meg a vele folytatott beszélgetést. Ebből idézünk: *„Mindenkét azt mondja, hogy Nagyvárad olyan, mint Páris kicsiben. Azt beszéltek Pesten, hogy a nagyváradi nők szebben öltözködnek, mint a pestiek. Roppant tetszik nekem a magyar nők eleganciája – mondta Psilander.*

– De mit szól ehhez az ön felesége és öt gyermeke?

– Köszönöm a kérdését, semmit, mert sem gyermeke, sem feleségem nincsen.

– Mit vár Nagyváradtól?

– Több életet, szebb estéket, mint amilyenben Kolozsváron volt részem. Kolozsvár kedves, lassú tempójú, öreges. Nagyváradról azt beszélnek, hogy fiatal vér folyik az ereiben; nappal munkás, éjjel mulató, de mindig eleven.

– Megtörtént-e már önnel, hogy egy városba való bevonulását mozgófényképpel örökölték meg?

– Nem, soha, – felelte Psilander és alig merte elhinni, hogy holnap már láthatja a moziban a saját bevonulását. Úgy tud örüvendeni ez a komoly képű nagy dán ember, mint egy gyermek.”

A filmfelvétel Székely Jenő és Székely Zoltán irányításával készült. Ők adták az utasítást Bedekovics Béla operatőrnek, hogy honnan és mit vegyen fel. Filmezték az állomásra beáradó hatalmas tömeget, amely valósággal megszállta a peront, még a peron folyosójának az üvegtetejére is nagy tömegben álltak. Levették, hogyan ér be a vonat az állomásra, hogyan ünneplik az emberek a vonatból kiszálló nagy szífnészt, megörökítették a fogadást, beszállást az automobilba és diadalútját végig a Rákóczi úton, majd megérkezését a Fekete Sas szállodába. Azt is megírták a lapok, hogy nyolc szobát foglalt le, hármat a maga részére és ötöt társulata számára.

A két nap alatti négy előadásról aránylag keveset írtak az újságok, csak annyit, hogy óriási siker volt és telt ház. Beszámoltak viszont Psilander magánprogramjairól *„éjjel pezsgőzés, tánc, mulatozás az Emkében, másnap a Royal kávéházban, korzózás a Rákóczi úton, látogatás az Apolló moziban, a filmfelvétel megtekintése, a Nagyvárad* **Napló** *szerkesztőségében, sőt még lovaglás is volt a Bóné kúti gyakorlótéren.”*

Programja befejezése után Aradra utazott, ahol szintén fellépett társulatával. Psilander elutazása után a **Szabadság** a címdoldalon a tárcarovatban írt meggondolkoztató értékelést Psilander vendégszerepléséről. Ebből idézünk: *„Nem akartuk rontani Erdélyi Miklós jóhíszemű vállalkozását, együtt üvöltöttünk hát a farkasokkal.*

Mi is hozzájárultunk ahhoz, hogy a publikum bedűljön Psilandernek – dicsértük szépségét, játékát, egyetlen magyar kuplézását, aki a vásznon lehet nagy fiú, de a színpadon közepes tehetségnek bizonyult. Erdélyi Miklós négy ezer koronát reszkírozott erre a két estére, sőt ha a saját napi rezsijét hozzászámítjuk, akkor ötezret is.

Most, hogy elvonult Waldemar és a pénzt elvitte (sokkal kevesebbet hagyott itt Erdélyi számára, mint amennyit

zsebre vágott) megkérdezzük: megérte vajon az ötven százalékos helyár emelést, a publikum felheccelését és anyagi kimerítést, vagy pedig a színház művészi szünetelését? Erdélyi Miklóst nem hibáztatjuk, naiv ember lett volna, ha ezt a trükköt átengedi a moziknak, mikor azok egyáltalán nem kímélik a színház terrénumát, s mikor a hatóságok a bűnös intenciói ellenére sem védik meg a színházat a mozik hódításától.

Erdélyi a mozi versenytől való jogos aggodalma miatt a magyar szó színpadára beeresztette a német komédia gyatra termékét, felcsigázta és kimerítette a közönség érdeklődését, csakhogy Psilanderről le ne maradjon.

Úgy látszik a színházak tragikumája ez. Ha művészet akar maradni, nyakára ülnek a tingli-tanglik, ha cirkusz vagy mozi akar lenni, fejére olvassák a művészet elárulását. Súlyos és kikerülhetetlen diléma ez, s szomorú szimptomája az idők hangulatának, az emberi ítékezés megbízhatatlanságának, a döntő fórumok gyengeségének...

ÚJABB HELYI MOZITERVEK

Miközben a város a Psilanderről szóló hírektől volt hangos, a város két vezető mozisa, Székely és Boros a jövő tervein gondolkozott és dolgozott. Úgy tűnt, hogy meg is találták a kitörési utat, lehetőséget, hogy bekapcsolódhassanak a filmgyártásba, feloldják a színház és mozi ellentétét, és még jobban működjenek a váradi mozik. Ezeket a terveket, elképzeléseket a **Nagyváradi Napló** tette közzé 1914. március 11-én Moziszekecssek nagyváradi színészekkel. Mozivarieté Nagyváradon. *Littmann Pepi* mozidarabja cím alatt: „Hogy a hódító kinematográfia minden új vívmányát és attrakcióját legelőnek igyekszik megszerezni a nagyváradi közönség részére Székely Jenő és Boros Jenő az Apolló, Uránia és Vigadó mozgósínházak tulajdonosai, azt a tények bizo-

nyítják. Azt az oktalán aggodalmat, hogy ha a nagyváradi mozik egy vállalat kezébe futnak, ezt az előadások színvonalának rovására fogják használni, fényesen cáfolja a három nagyváradi mozi mindig új, mindig művészi színvonal. A Pathé, Nordisk, Gaumont és a többi világhírű filmgyárak legújabb és legszenzációsabb mozgóképeit a nagyvárosokkal egyidőben láthatja a nagyváradi publikum.

A beszélő mozit, a legújabb szekecsket, attrakciókat a kinematográfia minden új csodáját, áldozatokat nem kímélve leghamarabb mutatják be Nagyváradon. Székely Jenő és Boros Jenő mindenképpen bizonyosságot tesznek arról, hogy verseny nélkül is a legtökéletesebben igyekeznek kielégíteni a közönség igényeit. És, hogy a színház kultúrhitásával sem vezeti őket ártó szándék, azt azzal bizonyítják, hogy Erdélyi Miklóssal, a Szigligeti színház igazgatójával igyekeznek harmonikusan, békés együttérzéssel oly irányban együttműködni, hogy ne versenytársak legyenek, hanem a közös érdekeik megértésével igyekezzenek a mozi és a színház prosperálását elősegíteni. Tanúságot tettek erről azzal is, hogy úgy a Psilander, mint a Mozikirály színházi előadásain teljes lojalitással segítették a mozitulajdonosok elő a képek vetítését.” (Ennek megértéséhez tudni kell, hogy az említett Mozikirály egy akkor a színház programján szereplő aktuális témájú darab volt, mely tulajdonképpen Psilanderről szólt, illetve az ő pályájából ihletődött a témája, s a darab keretében filmvetítés is volt. Ehhez, és a Psilander műsorában szereplő mozidarabokat a Székelyék által biztosított gépekkel, felszerelésekkel, filmekkel vetítették a színházban.)

„A jó viszonynak az eredménye a jövőben az az örvendetes esemény lesz, hogy a nagyváradi színtársulat tagjainak közreműködésével eredeti nagyváradi moziszekecsket fognak játszani az egyik mozgósínházban. A nagyváradi moziszekecssek megírására pályadíjakat fognak kitűzni, a felvételeket Nagyváradon és vidékén fogja végezni a Pathé Frères egyik legkiválóbb opera-

törje. Természetesen állandó mellékjövedelemben fognak részesülni a moziszekeccsekben szereplő nagyváradi színészek, akik közül Szentgyörgyi Márta, Etsy Emília, Kállay Jolán, Leövy Leó, Medgyaszay Jenő, Tompa Béla, Sik Rezső, Gróf László és a színtársulat új elsőrendű tagjai lesznek a nagyváradi moziszekecs előadások sztárjai. És természetesen, hogy a díszletek, művészek átengedése és a rendezés munkájának címén haszonrészesé lesz Erdélyi Miklós is.

Régi terveket készülnek valóra váltani a színház és a mozik igazgatói. Emlékezetes az a terv, amelyről annak idején a *Nagyváradi Napló* részletesen írt, hogy Erdélyi Miklós és Székely Jenő a Pathé részére mozisínrre akarták hozni a János Vitézt. E szándékot csak az hiúsította meg, hogy Bakonyi Károly, a János Vitéz szerzője ragaszkodott ahhoz, hogy Fedák Sári játssza a János Vitézt [sic!] és a többi szerepeket is budapesti színészek kapják. Így történt, hogy a Székely Jenő nagyszerű eszméjét Beöthy László és a Király színház közreműködésével fogják mások megvalósítani.

Ezért határozták most el, hogy eredeti nagyváradi moziszekeccset fognak készíteni, nagyváradi szerzők és színészek közreműködésével. Erre a célra az egyik nagyváradi mozgófénykép színházat – valószínű az erre legalkalmasabb Vigadó mozgót – varieté színházzá fogják átalakítani, ahol kizárólag moziszekeccseket fognak játszani.

A nagyváradi darabokon kívül országosan szenzációs eredménye lesz a mozgó varietének, hogy Littmann Pepi, a világhírű lengyel primadonna és társulata egy eredeti zsidó tárgyú moziszekeccset fog eljátszani Nagyváradon ezen a nyáron. Az érdekes darabot Littmann Pepi férje írta, és Székely Jenővel már úgy a felvételre, mint az előadásra nézve megkötötték a megállapodást. A moziszekecs először Nagyváradon kerül bemutatásra, ezután országos körútra indul Székely Jenő a társulattal ennek a szenzációs mozidarabnak a bemutatására.

A nagyváradi mozilátogató közönség bizonyára örömmel veszi hírrül a közeledő nyári moziszezonnak kel-

lemes meglepetéseit, melynek megvalósításán egyetértő lelkesedéssel fáradozik Erdélyi Miklós és a nagyváradi mozik tulajdonosai.”

LENDÜLETBEN A VÁRADI MOZIK SIKEROFFENZÍVÁJA

1914. április 16-án az újságok nagy szalagcímekkel adták hírrül a Vigadó mozgó-varieté megnyitását, amit „szenzációs újítás”-nak aposztrofáltak. Megírták, hogy „elsőrendű attrakciók és kabarészámok fogják élénkíteni a mozgókép műsort”. A Szigligeti Színház közreműködő színészei közül Szentgyörgyi Márta volt a sztár, aki ekkor már túl volt az első moziszekecs szerepén, amit még fővárosi filmesek készítettek, de váradi vonatkozású volt a cselekménye. Megszülettek az első bökversek is a Vigadó Varietében:

1. Marha húshoz
Jó a mártás
A mozi is
Ezért – Mártás...
2. Kis Szentgyörgyi
Jaj de kecses
Még pedig len
Mozi – szekeccses!

A Tiszántúl úgy értékelt, hogy az igazgatóság kedves meglepetésről gondoskodott Szentgyörgyi Márta szerződtetésével, s helyeselte Erdélyi Miklós döntését, hogy saját dédelgetett szubrettjének megengedte a Vigadó színpadán való szereplését is. A színháznak csak előnyt jelenthet, ha a mozi szerepelteti az ő művészetét is. Nőhet a művészek népszerűsége, s ez a fehér varieté megölheti a tingli-tangli színházakat.

Az új intézménynek saját bohózat-társulata is volt. Sávai I. Károly dalhumanista volt a vezetője és konfe-

ransziéja, sőt szerződtek Varga Jóska parasztkomikust is. Azonkívül egymást váltogatva különböző vándor varietéművészek, akrobaták, táncosok, állatidomárok, erő-tornászok stb., stb. megfordultak a Vigadó mozgó varieté színpadán. Ezek többségükben hangzatos idegen nevekkel szerepeltek, s valóban voltak köztük más országbeliek is, de javarésztük magyarországi vándor művész volt. Idézet a hirdetésből: „*a világhírű Williams csoport, 2 férfi egy nő, komikus erő-tornászok, Convades Mariette érdekes attrakciója komikus kutyáival.*”

Az első napokban a mozgófényképek rövid egy-két felvonásos vígjátékok, bohózatok voltak, a teljes műsor két órát tartott, s az esti előadáson nem voltak ritkák az úgynevezett pikáns mozgóképek.

A második héten mutatták be az első magyar mozi-szkeccset, tehát azt a műfajt, amelynek terjesztését, népszerűsítését elsődrendű feladatuknak tűzték ki. Feld Irén és budapesti társulata négy napon át játszotta a Vigadóban a *Bűnös szerelem* című mozi-szkeccset. Bemutatták Ninon de Lendos XIV. Lajos szerelmi történetét is, Karinthy Frigyes szövegével. Rónai Dénes felvételével ez négy felvonásos kinemaszkeccs volt. Aztán újabb magyar kinemaszkeccs következett, *A pesti cselédek* Nagyváradon különösen nagy sikerre számíthatott, mert operett kinemaszkeccsként hirdették. A nagy érdeklődésre való tekintettel – vagy más okból? – a helyáratat is felemelték, igaz csak 20 fillérrel, s a hirdetésben azt is jelezték, hogy olcsóbb, mint az Apollóban. Egyébként az Apollóban akkor vetítették a Grant kapitány gyermekei című Jules Verne-mű hét felvonásos filmváltozatát, az év szenzációját. Ennek sikerén felbuzdulva a Vigadóban is visszatértek – átmenetileg – a nagy filmek vetítésére, s bemutatták az *Utazás a Holdba* című „színes fantasztikus filmet”, amely szintén nagy sláger film volt akkortájt.

Székely Jenő nem akart lemondani a mozgófilmek vetítésével egybekapcsolt tudományos előadások tartásáról sem, amit pár évvel azelőtt az Urániában sikeresen folytatott, s felkérte Pásztor Árpádot, egy neves váradi

világjárót és közírót, hogy az Apollóban tartson előadást a Panama-csatornáról, ahol a szerző személyesen járt. Az előadás sikeréről a *Nagyvárad* újságírója maliciózan jegyezte meg lapjában, hogy „*a nagyszerű előadást oly kevesen hallgatták, mint egy komoly drámát a Szigligeti színházban*”.

Ez alatt viszont megszületett az első váradi mozi-szkeccs szövegekönyve, megtörtént a szereposztás, lezajlottak a próbák, elkészült a film, és 1914. június 17-én nagy sikerrel bemutatták a Vigadóban. Műfaji meghatározása szerint énekes-táncos kinemaszkeccs, amely eleve garancia volt a sikerre. A *Nagyvárad* a következő sorokkal harangozta bc: „*Tompa Béla szkeccse a Vigadóban. A Szigligeti színház jeles művésze egy ötfelvonásos kinemaszkeccset írt, melyet ma mutatnak be a Vigadó mozgóban. A szkeccs minden tekintetben fölülmúlja az összes eddig előadott mozi-szkeccset. A filmen és a színpadon egymást követik a mulatságosnál mulatságosabb jelenetek. A kuplék, amelyeket közismert melódiákra írt a legfiatalabb szerző, nagyon ötletesek. Már a szereposztás is garancia: Szentgyörgyi Márta, Sik Rezső, Tompa Béla és Leövey Leó olyan művészek, akik feltétlenül pompás percekert szereznek a közönségnek. Az apacs álma a címe a szkeccsnek, amellyel országos körútra indul és előre láthatóan országos sikert is ér el a társulat, ami azért is érdekes, mert a felvétel itt készült Nagyváradon.*”

Az első váradi mozi-szkeccsről (mely sajnos egyben az utolsó is lett) még a konzervatív és igényes *Tiszántúl* is igen elismerően írt. 1914. június 26-án *A váradi mozi-szkeccs vidéki körúton* című cikkében: „*Az első váradi kísérlet nagyszerűen sikerült. Az új területen, a mozi-szkeccs területén Nagyvárad állított ki olyan darabot, amely nemcsak itt a pátriában, hanem a vidéki kultúra többi gócpontjában is dicsérettel megállja a helyét. Nemcsak a váradi szerzőnek, Tompa Bélának szerzett elismerést, hanem a színészeknek és a mozi direktornak is. Mert a fővárostól való függés nagyon*

kínos. Általános a panasz, hogy a filmek állapota gyenge, lejátszott és elcsépelte. A lokális jelentőség nagyban elősegíti a siker elérését, és igazán kívánatos, hogy a pesti obskúrus befolyás alól felszabaduljon az erős, tisztább levegőjű provincia.

A váradiak kedves moziszekeccse már a vidéken jár, s egymásután hódítja meg az egyes városokat. Legelőször Szolnokon mutatták be, ahol nagy sikerük volt. Tegnap már Csabán játszottak, persze közben itt pihentek egy napot Váradon. Vasárnap Nyíregyházán játszanak, hétfőn, kedden Nagykárolyban, szerdán pihennek, s aztán négy napon keresztül Kolozsváron játszanak. Az impresszárióval most tárgyal az egyik aradi mozi. Egyszerre kapós lett a váradi szekecs. Nyáray Antal 6 ezer koronát ígért érte, Tompa nem adja...

* * *

A béke utolsó hónapjaiban tehát teljes lendülettel folyt a váradi mozisok sikeroffenzívája, harca a minél nagyobb népszerűségért és támogatottságért. Sikerült békét kötni és együttműködni a színházzal, elkészült és sikereket aratott az első váradi moziszekecs a színház színészeivel.

Székely Jenő több olyan akciót indított, amellyel újabb híveket, támogatókat remélt szerezni. Például az ipariskolának kedvező áron eladott egy „Edison féle kineskopot”, és vállalta, hogy ellátja az iskolát olyan filmekkel, amelyek az iparral kapcsolatosak és segítik az iparos képzést.

Az is érdekes és figyelemfelkeltő reklámfogásnak tekinthető, amiről a *Tiszántúl* adott hírt *A csinos néger inas, Az Apolló mozi külön attrakciója* címen: „Tegnap óta érdekes exotikumunk van az Apolló mozinak. Livrében, aranyos sújtással bókol a hölgyeknek egy szénfekete

inas. Szolgálatkész, szolid, komoly néger fiatalember, akit Székely Jenő élelmessége hozott ide a forró Afrikából.

Csak nemrégiben érkezett vissza Afrikából Székely Jenő, aki szimpatikus mozitársával, Boros Jenővel belenézett a legsötétebb Afrikába. A sok színes és ragyogó dolog között megakadt a szeme Reis-Pires Simonon, a komoly és csinos néger fiún, aki magyarul köszönt adjon Istent Tripolisz szemetes utcáin. Székely Jenőnek megdobogott a szíve a magyar szóra és egy közeli kávéházban meleg társalgásba ereszkedett a fiúval, s végül meggyőzte, hogy jöjjön le hozzá Nagyváradra inasnak.

A fiú Nyugat-Afrikában, Sebanban született, két évet töltött Európában, előbb Németországban, Rostockban, majd Magyarországra, Újvidékre, Miskolcra, Budapestre került...

Mint különlegességet említjük meg, hogy Boros Jenő *Utazásom Afrikában* címen a **Bihari Pontok** című élc-lapban írt egy szellemes, ironikus beszámolót, amelyhez illusztrációként kapcsolták a két Jenő arab öltözékben készült fényképét. Idézzünk ebből egy rövid részletet: „(...) *A sas madárról Sas Ede jutott eszembe, aki olyan magasan repül, mint amilyen alacsony a mi pausálénk, amit a három mozi hirdetéséért fizetünk.*” (Sas Ede, a **Nagyvárad** főszerkesztője »magasröptű« verseiről volt ismert.) „*Székely Jenő nyelvtudását az egyiptomi pincér oly nagyra értékelte, hogy megjegyezte: – Uraságtok bizonyára lengyel–orosz menekültek. Amire megjegyeztük, hogy a szittyá nemzetség fiai vagyunk, és őseink a Vörös-tengeren átkelve vidám tilinkószó mellett vonultak be Magyarországra a párduckacagánnyal, ha nem is a vál-lukon, de bizonyára a batyuban.*” (Ez pedig önironikus utalás mindkettőjük zsidó származására és fricska az antiszemita piszkálódóknak.) Az idézetek jól jellemzik a kort és hangulatát.

IV. A MOZI A VILÁGHÁBORÚBAN

...ÉS A TÖRÉS: A VILÁGHÁBORÚ ÉS HATÁSA A MOZIKRA

A szarajevói véres merénylet, mely később a háború kirobbantásának ürügye lett, országos felbolydulást keltett és a trónörökös házaspár halála miatti mély gyász a mozikat is némaságra kárhóztatta, de csak két napig. 1914. július 1-jén már a Vigadó mozgó varieté azt hirdette a lapokban, hogy ismét leszerződte a főváros legjobb komikus színészeit. A Royal Orfeum és a Király Színház művészei öt napig léptek fel Váradon, s a legnagyobb sikert a Göre Gábor Nagyváradon című „kacagtató vígjátékkal” aratták. A másik két mozi az Apolló és az Uránia is nem csak filmdrámákat, hanem vígjátékokat, bohózatokat is szép számmal mutatott be, elsősorban a jól bevált Maxi komédiákat és Pali bohózatokat. A közönség hamar elfeledte a borzalmas merényletet és a háborús fenyegetettséget, s továbbra is tódult a mozikba, szórakozóhelyekre.

A **Szabadság** című lap 1914. július 8-i számában Pótszékek a moziban címmel arról számolt be, hogy Lukács Ödön városi tanácsos elkészítette a vigalmi adókról szóló szabályrendeletet, melynek bevezetésétől 40 ezer korona évi jövedelmet remél a város. A tanácsos kijelentette, hogy a mulatozásra és szórakozásra szánt helyek mind tele vannak és így jogos a megadóztatásuk. Különösen áll ez a mozikra – mondta Lukács –, amelyek oly zsúfoltak, hogy pótszékeket állítanak be. A lap munkatársa arra hívta fel a figyelmet, hogy a pótszékek beállítása a közönség biztonságát veszélyezteti, mert ha tűz ütne ki – mint ahogy nemrég az Abbázia kávéházban történt filmvetítés közben –, a tűzoltóság éppen a pótszékek miatt nem tudná végezni a dolgát. E cikke Székely

Jenő a **Nagyvárad** **Napló**ban reagált, cáfolta, hogy pótszékeket kellene beállítani, és kijelentette: „A valóság az, hogy az egyre rosszabbodó kereseti és pénzügyi viszonyok ártó hatását a nagyvárad

mozik is megérik, s nemcsak pótszékekre nincs szükség, de a rendes székek javarésze is gyakran üresen marad”. Ugyanakkor bejelentette, hogy „a Hegedüs Nándor által szerkesztett **Szabadság**ban megjelent célzatos kommentár miatt többet ebben a lapban nem hirdet és a Hegedüs hírlapirodában nem árusít mozijegyet”. A **Szabadság** nem hagyta szó nélkül Székely megjegyzéseit, hanem így vágott vissza: „A dédelgetett mozi-emberek elbizakodottsága immár odáig terjed, hogy most már a tanács tagjainak is meg fogják tiltani, hogy beszélni merjenek a moziról, azt pedig éppenséggel nem túrik, hogy erről az újság referálni bátorkodják. (...) Valóban felfordult állapot, mert hiszen addig csak mennek az ilyen pótszék ügyek, míg nincs baj, de amikor majd szerencsétlenség fordul elő, akkor Székely Jenő szellemeskedése sovány vigasz lesz.”

Két nappal később már egy újabb mozival kapcsolatos, szenzációsnak talált hírről írtak a váradi újságok. Weisz Adalbert Béla az Apolló volt portása került bíróság elé, s csalásért egy évi elzárásra ítélték. A magát kino-művésznek nevező vádlott pénzt csalt ki az emberektől, azzal, hogy beveszi őket társnak egy új mozi vállalat beindításához. A lapok szerint ő Nagyvárad első mozgófénykép-szélhámosa. Ez az ügy is arra enged következtetni, hogy az emberek jó üzletnek tartották a mozik működtetését.

Volt azonban olyan kezdeményezés is, amely nem pénzszerzési célból hozott létre mozit. Szintén 1914 júliusában a már említett Faragó Miksa gyártulajdonos a dernai aszfaltgyár és a bodonosi szénbánya munkásai részére mozit létesített, ahová azok családjakkal ingyen

mehettek szórakozni, művelődni. Faragó igazgató Székely Jenőt bízta meg a „kultur-mozi” berendezésével, s filmekkel és mozigépésszel való ellátásával. Arról viszont nincs adatunk, hogy ez az intézmény meddig maradt fent, s hogyan működött.

A háború kitörése előtti utolsó nagy mozisiker Karinthy Frigyes moziszekeccsének bemutatója volt a Viga-dó varietében. A darabot „az első tökéletes kinemaszekeccsként” hirdették azzal a felhívással, hogy „okvetlenül számítunk Nagyvárad intelligenciájának megjelenésére a premieren és a következő összes előadásra”. A darab címe *Fixírozják a feleségemet*, műfaji meghatározása „keserves tréfa 6 képben színpadon és vásznon”. A Nagyvárad című lap beszámolt a bemutatóról, melyből megtudtuk, hogy „az első filmrész előtt a darab főszereplője Pierott kosztümben Somlyó Zoltán megindítóan szép prólógját mondta el”. Maga a szerző is fellépett: „A bemutatón humortól duzzadó ötletes konferenciusz-félét tartott, melynek közvetlen sikerét azzal is biztosította, hogy szabad előadásnak nevezte, holott az egészet szándékosan és pompás előadókészséggel, dadogóan olvasta el egy csomó papírról.”

A Tiszántúl viszont meglehetősen fanyalogueva írt a Karinthy sikeréről: „Az erősen bereklámozott darabról nem sok jót mondhatunk. A szerző a házasság életét gúnyolja, benne a féltékeny férjet, aki mindenkiben csábítót lát, és éppen ezzel kergeti házasságtörésbe a feleséget. Lehetetlen helyzeteket teremt, a férj és az asszony arról énekel, hogy kár a lányoknak férjhez menni, mert minden álmuk, ábrándjuk szertefoszlik. Ez szinte abszurdum. Mentsége csupán az, hogy direkt Budapestnek, sőt ott is az egzaltált lipótvárosi, bomlott idegzetű Procéknek készült. Azt azonban, hogy a darab a végére teljesen ellaposodik, semmivel sem lehet menteni. Dicséret illeti a mozi részeket. Szépek, tiszták, mint akármelyik Nordisk film. Különösen áll ez az álom, illetve a Don Quijote részre, ahol maga az ötlet is kitűnő és megkapó. A színészek kifogástalanul játsszák hálátlan szerepeiket. A

közönség egy része elég jól mulatott, az a része, amely hasonlít a lipótvárosi közönségre.”

1914. július 25-én, feltehetően nem véletlenül, a szarajevói merényletről és a trónörökös pár temetéséről készült filmet mutatták be a mozikban. Másnap, július 26-án már arról írtak a helyi lapok, hogy lelkes, hazafias tüntetések zajlanak Nagyvárad utcáin, majd július 28-án Ausztria–Magyarország hadat üzen Szerbiának. Ettől a naptól kezdve az újságok tele vannak háborús hírekkel, és minden jelentősebb eseményről egylapos különkiadásban számolnak be, például: az osztrák–magyar dunai flotta bombázza Belgrádot, általános mozgósítások Oroszországban, Németországban, Franciaországban, Németország hadüzenete Franciaországnak.

A Nagyvárad *Napló* 1914. július 31-én – tehát már a háború kitörése után – egy helyi vonatkozású szenzációs filmtervről adott hírt. Megírta, hogy két nagyváradilapszerkesztő a Toldi trilógiát mozidarabbá dolgozta át. Dr. Papp János, a Nagyvárad felelős szerkesztője és Horkay Elemér, a lap helyettes szerkesztője hozzáfogtak a nagyszabású darabterv kidolgozásához. A cikk írója emlékeztette az olvasókat, hogy Papp János neve irodalmi körökben még a múltból jól ismert (színművek, verses kötetek szerzője). Horkay Elemér pedig mozidarabjaival ért el figyelemre méltó sikereket. A két szerző a terveit addig senkivel sem közölte, s már három hónapja dolgoztak rajta. A Pathé cég képviselője átolvasta a kéziratot, s kijelentette, hogy a mű valósággal frappírozta őket, s ez egy magyar Cyrano. Ugyanakkor elmondta, hogy ők témákat nem vásárolnak, csak megrendeléseket fogadnak el. Közölte a szerzőkkel, hogy a film kiállítására és felvétele 50 ezer koronába kerülne. A lap úgy értesült, hogy a Toldi trilógia végül Berlinben fog elkészülni. Dr. (Rác) Rothauser Ede lekötötte a darabot egy berlini „kino-nagyvállalat” részére, melynek ő az igazgatója. Ő maga fordította le németre a szövegkönyvet, s állítólag meg is kezdték az első felvonás kiállítását. A továbbiakban a cikk megállapította, hogy a Toldi, mint iskolafilm

is nagy elterjedésre számíthat, különösen Magyarországon. Horkay Elemérről azt is megírták, hogy négy évig igazgatta a kassai Uránia színházat, és két Uránia darabját, az 1909-ben készült Női divat, és a halotthamvasztásról írt Doktor Halál című filmeket országszerte ismerik. A Toldiból elkészült rendezői példányban teljesen bejelentkezte filmre az irodalmi szöveget és ellátta az összes szükséges színpadi és rendezői instrukciókkal. A lap közölt is egy részt ebből a rendezői példányból, ami ma ritka filmtörténeti forrásnak, érdekességnek is tekinthető, annak ellenére, hogy ez a filmterv éppen a háború kitörése miatt nem valósulhatott meg.

A mozi- és a kabaréműsorok hirdetése zavartalanul folytatódik a lapokban. Augusztus 4-én az Apolló mozi hirdetése a **Nagyvárad**i Naplóban már kitér a háborús helyzetre is. (*„... A mostani súlyos időkben a kedves közönségnek egyedüli szórakozása a mozi gondfeleltető érdekessége. Az Apolló igazgatósága, bár e rendkívüli napokban a filmek szállítási is nagy nehézségekbe ütköznek, bőségesen gondoskodik róla, hogy mindig friss, mindig szenzációs műsorral szolgálja a publikumot. A mai új program hatalmas művészi eseménye egy romantikus, látványos film A matrózgyerek regénye, mely egyike a legmesteribb felvételeknek. Egy ragyogó Max Linder vígjáték, egy szellemes bohózat és egy eredeti látványosság egészíti ki a pompás új műsort, mely nagy feltűnést fog kelteni.”*)

Augusztus 7-én az Apolló aktuális témájú filmet mutatott be, *Két hazában* című izgalmas katonadrámát, s a hirdetés szerint pompás tömegfelvonulások, csoportjelenetek, versenyepizódok láthatók a filmben. A Vigadó mozgóban A szerelem áldozatai című négy felvonásos amerikai társadalmi drámát vetítették kiegészítve természetes és humoros felvételekkel (rövid filmekkel). Augusztus 8-tól kezdődően az esti utolsó előadáson felolvasták a harctérről érkezett legújabb távirati jelentéseket. Augusztus 11-én az Apolló mozi hirdetése szerint „a Gaumont Journal keltett feltűnést a nézők

körében”. Ez a híradás számunkra is feltűnő, hisz ezen a napon üzent hadat Franciaország Ausztria–Magyarországnak, amiről az újságok másnap hatalmas szalagcímekben számoltak be.

Ha ez Székely Jenő balfogása volt, az még érthetlenebb, hiszen nemcsak kitérő kinematográfus volt, hanem ügyes politikus is. Ezt azzal is igazolta, hogy ő kezdeményezte először a Monarchiában, hogy a mozi-sok hirdessenek bojkottot a francia és angol filmekre. Augusztus 29-én már hírül adta a **Nagyvárad**, hogy Székely bojkottra vonatkozó indítványát Ausztriában is elfogadták.

Az Apolló már augusztus 27-én, elsőként az országban bemutatta az első német háborús filmet, *Kitört a háború* című négyfelvonásos drámát. A Vigadó A német–francia háború című négy felvonásos drámát hirdette, de a félreértések elkerülése végett azt is közölték, hogy az 1878. augusztus 2-i csata képeiről van szó, tehát egy korábbi háborúról.

Az Apolló mozi 1914 szeptemberétől átvette a Vigadótól a varieté műsorok bemutatását. Szeptember 5-én Fővárosi művészek az Apollóban címen arról tudósított a **Nagyvárad**, hogy „Horkai Sándor, Hevesi Mária, Deésy Alfréd, Horváth Kálmán az Apolló intim színpadán aktuális háborús kis darabokat és hazafias dalokat adnak elő. Szeptember 8-án a **Nagyvárad**i Napló részletes műsort közölt a nagyszerű előadásról, mely szerint „*A szellemes Prológot Palásthy Marcell írta, A három barát című jelenetet Vágó Béla*” – míg a többi számnak csak a címét és műfaját ismertette. „*A sabácsi hős – víg tréfa egy felvonásban, Hogyan vélekednek a háborúról a kávéházakban? – jelenetek, A győzelem, – dal, Kuruc Tisza Pista, – dal, Kozák kapitány, – aktuális kuplé, A búcsúcsók, – dramolett – és más kacagató dalok és tréfák.*”

1914. szeptember 12-től egy újabb pesti társulat mutatkozott be az Apollóban. Az egy hétig tartó műsorukat nagy reklámhadjárral kísérte a mozi igazgatósága,

kiemelve, hogy „*Békefi László a szellemes kabarészerző és konferencier először lép fel Nagyváradon, a már itt jól ismert és népszerű Kabos Gyula és Ötvös Zseni, valamint más neves fővárosi színész társaságában. Néhány jellemző cím a műsorukból: Térképnezők – tréfa, A haditudósító – tréfa, A vezérkari főnök – tréfa, és számos aktuális konferencie. Ugyanakkor végig bemutatják A vöröskereszt mentés közben című aktuális felvételt és a Kalifornia eredeti természetes felvételt, valamint A vak gyűlölet című német művészfilmet két felvonásban.*”

EGYRE NAGYOBB TERET KAPNAK A HÁBORÚS TÉMÁK

Ez ugyanakkor változást jelentett a mozik funkciójában is; az eddig kimondottan a szórakoztatást szolgáló intézmény a tömegtájékoztató szerepét is igyekszik felvállalni. Mint már említettük, például a Vigadóban az esti előadások keretében felolvasták a legújabb távirati jelentéseket a hadszíntérről, később rendszeressé váltak a háborús híradók, melyeket a német Messter ügynökség készített. A mozilátogatók ilyen irányú érdeklődésének a kiszolgálását akarta elérni az Apolló mozi vezetősége, amikor 1914. szeptember 20-án a *Nagyvárad* című lapban arról adott hírt, hogy ezután rendszeresen vetítenek háborús filmeket, mivel megszerezték a cenzúra által jóváhagyott legújabb háborús filmek vetítési jogát. Az első ilyen filmek a pilóták kémszemléről, a Szerbiába történő muníció szállításáról, a braninszki csata első sebesültjeiről szóltak, s a felvételeket a hadügyminisztérium engedélyével a Wiener Kunst-film Fabrik operatőrjei készítették.

Szeptember 23-án a *Szabadság* című lap *Háborús becsapás a moziban* címen az alábbiakat írta: „(...) A mai időkben, amikor mindenki takarékoskodik a garassal, valóban lelketlenség hazug reklámokkal utazni a

publikum zsebére. Ebben előljárnak a mozik, amelyek eredeti háborús felvételeket hirdetnek, pedig mindenki jól tudja, hogy a csaták viharába filmfényképészek nem sétálnak a gránátok között. A publikum jámborságára pályázik az Apolló mozi nagydobja is, amikor azt dobolja, hogy a harctéren, a csaták tüzeiben készültek ezek a felvételek, s »a cenzúra jóváhagyta azokat«. A székesfőváros főkapitánya most egyszerűen letiltja a vászonról a publikum becsapására utazó filmeket. A budapesti főkapitány rendeletet adott ki a mozik háborús műsorára vonatkozóan. Ez a rendelet abból a szempontból indult ki, hogy a pénzsűk időkben a hatóságok kötelesek fokozottabb mértékben ügyelni arra, hogy a közönség a pénzéért csalódásoknak kitéve ne legyen. S mert igazi háborús felvételeket bemutatni teljes lehetetlenség, – hiszen ezeket a felvételeket nem engedélyezik, – a főkapitány elrendelte, hogy a mozik, a mostani háborúra vonatkozó képek egyáltalán ne szerepelhessenek a műsorukban. Ugyancsak figyelmezteti a főkapitányi rendelet a mozisokat arra is, hogy élőszóbeli előadásokat csak olyan mozik tarthatnak, amelyek erre külön engedélyt kaptak.

A fővárosi rendelkezést ajánljuk a nagyváradi rendőrség szíves figyelmébe: a mi publikumunknak sincs kidobni való pénze. A tavasz folyamán a nagyváradi rendőrség több kereskedőt megbüntetett az ipartörvénybe ütköző félrevezetések miatt. Azt hisszük, hogy amikor a mozi más portékát hirdet, mint amit árul, szintén belesik ebbe a paragrafusba. Senki, aki ezekben a súlyos időkben stiklikkel utazik a nép filléreire, nem érdemel kíméletet.”

Ha nem ismernénk a *Szabadság* és az Apolló igazgatója közötti korábbi ellentéteket, vitákat, el is hinnénk, hogy ez az írás csupán a félrevezetett nézők érdekében íródott, de úgy inkább a mozi elleni támadásként értékeljük. Ráadásul az egész cikk egy másik újság közlésének téves értelmezéséből született. Másnap, 1914. szeptember 24-én a *Szabadság* kénytelen volt

helyesbítést közölni *A háborús moziképek* címmel, melyben megírta, hogy a rendeletet a Pesti Hírlap nyomán közölték, s az tévesen értelmezte. A helyesbítésben leszögezték, hogy „*a főkapitány nem általában tiltotta el a háborús filmek bemutatását, csupán azt tiltotta meg, hogy a mostani háborúval kapcsolatban olyan régi csatákról vagy hadgyakorlatokról készült képeket adjanak a publikumnak, amelyek a jelenlegi háborúval semmiféle összefüggésben nincsenek.*”

Így ezt a csatát Székely Jenő nyerte meg a Szabadsággal szemben, ellentétben a korábbi esettel, a pótszékekkel kapcsolatos perrel, ahol a bíróság a Szabadságnak adott igazat.

A háború tehát a moziknak egyelőre fellendülést hozott, míg a színház válságos helyzetbe került. A Tiszántúl megírta, hogy a társulat férfi tagjai közül többet behívtak katonának, s mindössze 26 társulási tag maradt. Hetenként csak háromszor tartottak előadást s elhatározták, hogy csak hazafias darabok, népszínművek és vígjátékok kerülnek színpadra. A tiszta jövedelem 10 százalékát a bevonult családtagjainak segélyezésére fordították, s akik éppen nem játszottak, rendőri és tűzoltói szolgálatot kellett teljesíteniük a színházban.

Megszületett az első, nagyváradi szerző által írt háborús színmű is, Sas Ede: Mihály pópa lánya című háborús drámáját október 10-én mutatta be a Szigligeti Színház. A darabot úgy hirdették, hogy háborús színjáték, dráma 1914-ből, énekkel és előjátékkal, két felvonásban.

A színház megsegítésére Gerő Ármin Nagyvárad rendőrfőkapitánya egy nem túl népszerű intézkedést hozott. A lapok megírták, hogy szeptember 25-i rendelkezésével betiltotta a nagyváradi kabarékat „*nem csupán a háborús viszonyok miatt, hanem a színház érdekeinek védelmében,*” Addig három kabaré működött a városban és a negyedik alakulóban volt. „*Ezeknek így befellegett*” – állapította meg a Szabadság. Végül „*még sem fellegett be*” a kabaréknak, mert a városi tanács felülbíráta a főkapitány intézkedését, s megadta az engedélyt a kabarék-

nak, hogy este 10 órától éjjel 1 óráig tarthattak előadást. A háború eseményeivel kapcsolatos érdeklődést a Katolikus Kör is igyekezett kielégíteni, s ezzel is nézőket elvonni a „léha szórakozásnak” értékelt mozielőadásoktól. 1914 novemberétől vetített képekkel kísért előadásokat tartottak hetente, ahol nem csak egyházi emberek, hanem katonatisztek is szerepeltek előadóként. Íme, néhány példa az előadók és a témák megnevezésével: Bozóky Gyula honvédszázados, a hadapródiskola tanára a nagyváradi mozgósításról készített mozgófényképek, pillanatfelvételek kíséretében beszélt a nagyváradiak háborús áldozatairól, a sebesültek kórházi elhelyezéséről, a váradoszlasi temetőben lévő katonasírokról. Dr. Némethy Gyula tiszteletbeli kanonok és papneveldei tanár a pápának és Vatikánnak a háborúval kapcsolatos állásfoglalásáról beszélt vetített képek kíséretében. Dr. Karácsonyi János kanonok a galíciai, gácsországi és halicsi hadszínterekről tartott vetített képek kíséretében. Kovács S. János Franciaországról, a német–francia csaták színhelyéről vetített képeket, s tartott előadást, Lacsny Vince premontrei tanár a belgiumi harcokról, dr. Papp Károly a tengerről és a haditengerészetéről, Hegedüs Gyula a világháború nagy szárazföldi csatáiról beszélt vetített képek kíséretében.

Elmondhatjuk tehát, hogy a háború eseményei állandóan napirenden voltak nemcsak az újságok hasábjain, hanem még a szórakozás, a közművelődés intézményeiben is, annak ellenére, hogy a frontok elég távol voltak városunktól és a város mindennapi élete látszólag úgy zajlott, mint békeidőben.

A város vezetősége a háború következményeként kialakult nehéz gazdasági helyzetéből különböző új adók és illetékek bevezetésével próbált kilábalni. Így 1914. október 31-én a törvényhatósági bizottság közgyűlése bevezette az ún. „vigalmi jegyadó”-t. Elhatározták, hogy a 60 filléرنél olcsóbb jegyeket is megadóztatják, azzal a megokolással, hogy „aki 60 fillért tud adni cirkuszra, mozira „az megfizetheti a 3 fillér jegyadót is”. A mozik-

ról szóló előterjesztés kimondta, hogy az engedélydíjat az ingatlan tulajdonosra vetik ki, s csak akkor kell újabb engedélydíjat fizetni, ha változik a tulajdonos. Ezután a díjat az engedélytulajdonos kell hogy fizesse, s ha másra ruházzák át, újból kell fizetni, ugyanakkor az engedélydíjat felére csökkentik. Elhatározták, hogy a már meglévő mozis engedélyesei is meg kell fizessék a díjat. A tanács úgy találta, hogy a meglévő mozis a város fejlődésével kapcsolatban emelkedő értékkel bírnak, ezért előnyt élveznek az engedély elnyerésében. Mivel az engedély három hónapról három hónapra szűnt, az engedély legközelebbi megnyitásánál nekik is fizetniük kellett. Az engedély átruházása esetén az új tulajdonosnak csak a díj felét kellett fizetnie.

HARC A NÉZŐK MEGTARTÁSÁÉRT

Ahogy egyre később a háború gyors befejezése, amit a háború kitörésekor ígértek a politikusok, úgy csökkent a hazafias lelkesedés, az elszántság, sőt az érdeklődés is az események iránt. Az emberek egy része már a saját bőrén tapasztalta a háború következményeit, átélője, résztvevője volt az eseményeknek, nem kívánta a mozivászonon látni megszépített, meghamisított képeket a vérontásnak. A nagyváradi mozis közül csupán az Apolló – igaz, ez volt a legjelentősebb – vetített háborús drámákat, filmeket, az Uránia és a Vigadó a népszerű társadalmi drámákat és a könnyed vígjátékokat, s ismeretterjesztő, ún. természetes felvételeket tűzte műsorára.

1915 januárjában az Apolló műsorán egymást követték a háborús filmek, melyeknek a címei utaltak a tartalomra, mondanivalóra is. Például január 12-én *Mindnyájunknak el kell menni* – nagyhatású háborús színjáték három felvonásban; január 16-án *Ellenségtől körülvéve* – háborús dráma; január 27-én *Győznünk kell!* – háborús allegória. Az utóbbit a következő sorokkal népszerűsítették a *Nagyváradban*: „*A Vitascop és a Masster, a*

két hatalmas filmvállalat most a nagy háború témáit dogozza fel. Az Apolló igazgatósága már jóelőre lekötötte a közönség számára a most készülő filmeket, melyeknek mintegy bevezetője a mai műsor, a Győznünk kell! című pompás allegória, mely nagy hatást fog kelteni.”

Székely Jenő, az Apolló igazgatója azért más irányból is igyekezett a nézők igényeit kielégíteni, s fenntartani érdeklődésüket a moziműsorok iránt. 1915. január 31-én a *Nagyvárad A sátán kutyája, Az Apolló Conan A. Doyle ciklusa* címen így írt: „*Pillanatra szünetelőbe kell tennünk dicsőséges szövetségeseink, a németek legádázabb ellensége, az angolok ellen való gyűlölködésünk, mert ha ökölbe szorított kézzel akarjuk is Anglia hadi vereségét, azt el nem tudjuk vitatni, hogy Conan A. Doyle, a nemzetközi író az angolok irodalmának mégis csak nagy alakja.*”

Elismerésre méltó nagy anyagi áldozatkészséggel szerezte meg a Conan A. Doyle ciklust a nagyváradi Apolló, mely február 2-án kezd meg a sorozat bemutatását.”

Ez az „önzetlen” anyagi áldozatkésztség annak a Székely Jenőnek volt köszönhető, aki egy fél évvel korábban hazafias felbuzdulásában kezdeményezte az angol és francia filmek bojkottját, amelyet egész Magyarországon, sőt Ausztriában is bevezettek. Tehát nem csak anyagi áldozatkésztség, hanem anyagi érdekeltség is létezett akkor is. Egyébként a Conan A. Doyle-ciklus közé azért beiktatták az újabb háborús filmeket is, február 12-től *Kelet és nyugat harca – Győzelem a muszka horda felett* című aktuális filmdrámát vetítették.

Az angol filmciklus beszerzése és vetítése bizonyára nem kis pénzbe került, de megérhette az áldozatot, mert a nézők ki voltak éhezve az ilyenszerű filmekre, ugyanis a filmbojkott addig jól működött. Ennek a bojkottnak pozitív következményei voltak a magyar filmgyártásra, megnövekedett a kereslet a hazai filmek iránt, s tulajdonképpen a háború első éveiben élte a magyar film-

gyártás első virágkorát. Ezek a filmek nagy népszerűségnek örvendtek a váradi közönség körében is, annál is inkább, hogy nem egy filmszínész, -színésznő városunkban kezdte színészi pályáját vagy korábban fellépett a váradi színpadon.

1915. február 16-án mutatta be az Apolló *Az aranyhajú sphinx* című filmet, korabeli műfaji meghatározása szerint „regény az éjszakából 7 felvonásban”. Írta Herczeg Ferenc, főszerepben Márkus Emília.

1915. április 7-én a **Nagyvárad** a következő írásban számolt be *A tolonc* című legújabb magyar filmdráma Apolló-beli bemutatójáról: „A magyar irodalom hálájára tarthat számot Janovics Jenő kolozsvári színikazgató, a nagyszerű dramaturg, rendező, aki az immár világhíressé vált *Proja* filmek révén ismerteti meg külfölddel a magyar literatúrát és a magyar művészetet. Pár év óta a nyugati metropoliszok nagy színpadjain óriási küzdelmek után szóhoz jutott a magyar dráma: Bfró Lajos, Molnár Ferenc, Lengyel Menyhért, Bródy Sándor nevét a dicsőség koszorújával övezte Amerikában, Londonban, Párizsban, Berlinben, Rómában, s a háború vérözöne állta útját az újabb magyar sikereknek nyugaton. A barátságos országok nagy városaiban azonban ma nagyszabású irodalmi szenzáció, ha megjelenik egy-egy *Proja* film.

Legújabban Tóth Ede hervadhatatlan szépségű népszínműve *A tolonc járja külföldi diadalútját*. A gyönyörű parasztdrámát Janovics Jenő alkalmazta filmre a *Proja* filmművészeti intézménynél. Jászai Mari a nagy tragika, Szentgyörgyi István, a mi igazi magyar aktorunk, a szépséges Berky Lili, a kitűnő Lukács Andor, kedves ismerősünk Simon Mariska játsszák a megkapó darab szerepeit. Rendező Kertész Mihály. A jelenetek Kolozsvár és Torockó vadregényes vidékein játszódnak.

A tolonc előadási jogát három estére szerezte meg az Apolló, a prológot Angyal Ilka, a Szigligeti színház volt kiváló tragikája fogja elmondani, Emőd Tamás írta.”

Ennyi a bemutatóra írt hírverés, ilyet csak ritka alkalmakkor közöltek az újságok, s ez jelzi a filmbemutató

fontosságát, a film értékét. Valóban az 1915-ös év egyik legnagyobb filmsikere volt a három napon át napi két, illetve három előadáson telt házak előtt vetítették. Később, májusban, júniusban még két Janovics Jenő film szerepelt az Apolló műsorán a *Kölcsönkért csecsemő* és a *Bánk Bán* – melyben a rendező alakította Biberach szerepét.

Ez alatt a Vigadó mozgószínház is rövid időre visszatért régi „profiljához” – varieté számokat is illeszt műsorába – 1915 májusában az újsághirdetések arról szóltak, hogy „a *Vigadóbeli mozielőadások alatt fellép Mr. Alexander világhírű telepatikus fenomén, médiumával az éber suggestio és delejességben lévő Mme Elinette-tel együtt. Mr. Alexander megfejt a vezeték és keresztnévet, foglalkozást, a zsebben lévő pénz mennyiségét, a zsebben lévő más tárgyakat, bárkinek cselekvéseit, gondolatait, újságot kívülről olvas – harctéri tudósításokat – valakinek a harctéren lévő hozzátartozójáról is hírt ad.” Elképzelhető, hogy az efféle mutatvány is milyen vonzerővel bírt a mozilátogatókra.*

A színházak nyári szünetében 1915 nyarán is megjelentek a budapesti színészek művésztszövetségei az Apolló kis színpadán. Előbb Gyárfás Dezső társulata szerepelt, művészi műsorukban kuplék, énekszámok, páros jelenetek, kis operett és bohózat szerepelt. Két napig léptek fel két-két előadással, felemelt helyjegyárak mellett telt ház előtt.

Közben a Bonbonnière és a Loyd kabaré is „teljes gőzzel” működött, mialatt a világháború nagy csatái zajlottak a harctereken.

Azért a háborúról sem lehetett elfeledkezni, háborúval kapcsolatos műsorok is voltak. 1915. június 18-án *Sursum Corda! Fel a szívekkel!* címen hirdették a Vörös-Kereszt által szervezett jótékony célú előadást. A műsorból megemlítjük *A megmentett otthon* című nagyszabású mozijátékot, mely szép színes képekben mutatta be a Vörös-Kereszt fáradhatatlan, sokoldalú tevékenységét, s szólt a háborúról a csatatéren felvett legújabb csatajelenetek bemutatásával.

A Vigadóban 1915. június 25–26-án Deésy Alfréd és társulata *Attak – Jönnék a vörös ördögök* címmel négy felvonásos moziszekeccset mutatott be, ez is háborús téma volt, s vonzerejét növelte, hogy Deésy Alfréd is egykor váradi színész volt. Egy héttel később *Szökik a nőm* címmel kacagató, énekes moziszekeccset adtak elő szintén Budapesti színészek: Szabados László, Károlyi Sári, Mányai Aranka, Vajda Dezső és más, Váradon is ismert művész.

1915 nyarán újból egymást érték a pesti színészek fellépései a váradi mozik színpadán. Július 6-ától Huszár Károly, a Pufinak becézett, igen népszerű és „dédelgetett pesti kabaréművész” neves komikusok, primadonnák és táncosok kíséretében négy napig szerepelt az Apollóban, július 13-tól Király Ernő pesti kabarétársulata szintén vagy négy napig lépett fel, míg július 20-tól Góth Sándor és Kertész Ella két napon át szórakoztatta az Apolló közönségét. A Vigadóban július végén az egykori váradi kedvenc, Tompa Béla sikeres vendégszerepléséről írtak az újságok.

Július 27-től egy újabb magyar moziszekeccset mutatnak be a budapesti Apolló művészei a váradi Apollóban: Földes Imre *Paradicsom* című pompás moziszekeccsét játszották, majd az egykori váradi író-újságíró, Emőd Tamás: *Király leánya, szobalánya* című énekes játékát adták elő a kis színpadon és filmen.

Augusztusban ismét a háborús témájú filmek bemutatása kapott nagyobb teret a váradi mozik műsorában. Ennek talán az lehetett a magyarázata, hogy a németek nagy offenzívába kezdtek a keleti fronton és szeptember végére Lengyelország és Ukrajna egy része német és osztrák–magyar kézre jutott, míg Olaszország az Isonzó folyó mentén indított nagy támadást az osztrák–magyar erők ellen. Az Apolló *Győzünk kell* című háborús film-drámát, mely az antwerpeni harcok egyik epizódját dolgozta föl – a Vigadó *A nagy győzelem* című háborús allegóriát tűzte műsorra, míg az Urániában újból vetítették a *Mindnyájunknak el kell menni* című három felvonásos háborús játékot. Majd egy újabb háborús drámát *A be-*

csület mezején című darabot mutatták be az Apollóban. Az Urániában Frölich János és Fodor Aladár által az orosz fronton készített filmriportját játszották, amely a hirdetés szerint „*hős hadseregünk diadalútját mutatja be, az operatőr gránátok zuhogása közben, golyók záporában fotografálta a hadvezetőség engedélyével a hadi múzeum számára.*” A Vigadóban *A szent ügyért* című háborús vígjátékot vetítették nagy sikerrel.

A háborús filmek közben az Apolló vezetősége az igényes zenekedvelőknek is kedvezett. Megszerezte – két napra – az *Excelsior* című nagybalett vetítési jogát. A „század nagy alkotásának” kikiáltott film – melyet a világ legelső opera színházának előadásában, teljes zenekari kísérettel vetítették és 600 szereplője volt –, Váradon is nagy sikert aratott. Egy másik nagy zenei esemény volt Brebán Miklós búcsú fellépése az Apollóban. A bécsi Opera Theaterhez szerződött énekes operarészleteket énekelt magyar német és román nyelven. Végül a magyar királyi opera művészei, Szamosi Ella, Környei Béla fellépését is megemlíthjük, akik Dienzl Oszkár, a kor legnagyobb magyar zongoraművészeének kíséretében léptek fel az Apolló pódiumán.

Utána az Apolló újból visszatért a háborús témákhoz. Megvásárolt egy öt részből álló különböző háborús epizódokat feldolgozó sorozatot, melynek címe *Tábori posta* vagy *Tábori levél* volt, s egy-egy epizódot két napig vetítettek, összekapcsolva kis filmek előadásával. Ugyancsak beszerezte a Messter filmgyár harctéri kollekcióját mely élénk, mozgalmas, eredeti felvételeket tartalmazott, s joggal számított a publikum érdeklődésére.

A legnagyobb érdeklődést továbbra is a magyar filmalkotásokat kísérte. 1915 szeptemberében mutatták be az Apollóban *A szökött katona* című filmet, amelyet úgy hirdettek, hogy „*a legszebb magyar film Szigligeti színművéből, előjátékkal három felvonásban.*” Ez időben játszották a Vigadóban *A hősök fiai* című három felvonásos háborús életképet, amely inkább propagandafilmnek számított, nem volt értékes irodalmi alapanyaga.

Hasonló jellegű volt egy helyi alkotás, amely éppen ezért számíthatott nagyobb érdeklődésre. Az újságok is úgy írtak róla, hogy: Nagyvárad a vetítővászonon. Ez tulajdonképpen egy filmre vett beszámoló volt a nagyváradai és Biharmegyei Vörös Kereszt Egylet tevékenységéről. A felvételeket a szervezet helyiségeiben készítették, bemutatták, hogyan készülnek a frontra küldendő segély-csomagok, hogyan ápolják, gyámolítják a sebesült katonákat a kórházakban, milyen jótékonyági, gyűjtő akciókat szerveztek. Mivel sokan részt vettek ezekben a munkákban s megörökítették őket a filmszalagon, mindenki kíváncsi volt a felvételekre.

A legnagyobb publicitást 1915. október végén egy új magyar film, a *Lyon Lea* kapta, mely az akkor nagyon népszerű Bródy Sándor műve alapján készült. A *Nagyváradai Napló* így harangozta be az új filmet: „*Székely Jenő nem csak országos hírvé szakember, de rajongó híve a mozinak, egyik legszebb diadalát aratta, hogy a nagyhatalmú magyar drámát, mely gyönyörű összeölekezése a magyar irodalomnak és a technikának [filmgyártásnak] megszerezte először a vidéken Nagyvárad publikuma számára. Nagy előny, hogy Székely Jenő a darab előtt ismerteti Bródy költői egyéniségét és a darab rövid változát.*”

Egy másik írás a *Nagyváradban* ismertette magát a filmet is. „*Bródy Sándor Lyon rabbi lányának szomorú történetét írta meg. E háborús alkotás két változatban készült: színpadra és mozivászonra. A mozidarab nem követi egészen a színdarabot. Az elején egészen új dolgok: hatásos, mozgalmas, hangulatos képekben mutatja be az oroszok bevonulását a zsidó falvakba, a zsidók rémületét, menekülését. Ezek a tömegek nagyszerűen mozognak, és tökéletes illúziót keltenek a nézőben. Új a zsidóknak a titkos templomban való gyülekezése és a Leáéért való halotti imádsága. Új és szép a honvédhuszárok felvonulása, s amikor a huszárok üldözik a Leát megszőkötött Konstantin herceget. A Lyon Lea lesz a magyar filmgyártás diadala.*”

A film nagyváradai sikerét és nézettségét csak fokozta, hogy jó két héttel korábban a Szigligeti Színház bemutatta a színmű változatát, így a nézőnek alkalma volt összevetni a kétféle feldolgozást, és a filmben játszó színészek és a helybeliek játéka közötti különbséget. Az újságíró megállapítását, hogy ez a film lesz a magyar filmgyártás diadala az idő nem igazolta. A háborús propagandát is szolgáló filmalkotás ma már feledésbe merült, több magyar filmtörténeti feldolgozás meg sem említi.

Hasonló sorsra jutott a Vigadóban szintén ez időben bemutatott *Áldozat a hazáért* című film, melyről a *Nagyváradai Napló* így írt 1915. november 6-án: „*... a háború szenzációs eseményeiből való gyönyörű dráma, a leghíresebb mozisínészek alakításával.*”

Születtek viszont 1915-ben olyan magyar filmek, amelyek nem háborús propaganda célokkal készültek, hanem a magyar irodalom remekeinek filmre vitelével magasabb célokat szolgáltak. November 25-én mutatták be az Apollóban a *Tetemrehívást*, Arany János balladájának filmváltozatát. A balladát Némegy Gábor alkalmazta filmre és Garai Márton rendezte. Az újsághirdetés nem tartalmazta a színészek neveit, de fontosnak tartotta megírni, hogy „*a felvételek Vajdahunyad romantikus várában készültek. A benti felvételeknél a termék berendezése, bútorai az Erdélyi Múzeum műkincseiből vannak.*”

1915. november 30-án mutatták be az Apollóban a *Szegény gazdagok* című filmet, az első Jókai-filmet, melyet Németországban, német színészek szereplésével készítették. A *Nagyváradai Naplóban* egész oldalas nagy hirdetéssel reklámozták, mint a szezon szenzációját a kinematográfia remekét. A filmet ismertető cikkben megírták, hogy „*az eredeti korból jelmezeket a magyar királyi néprajzi múzeum gyűjteményei alapján a legkiválóbb magyar festőművészek közreműködésével készítették. A film színpadi része Berlinben készült, ahol a Lessing Theater, a Reinhard színház és a Deutsches Theater*

kiváló színészei páratlan ambícióval, szeretettel és teljes elmélyedéssel és megértéssel játszották a darab szerepeit. A tájfelvételek itthon Erdélyben készültek, s idejöttek a berlini színészek, hogy a magyar levegőben dolgozzák ki szerepeiket. A film maga briliáns alkotás és büszkesége a berlini Deutsche Bioskop gyárnak.”

1915. november 30-án a Vigadó mozgó új játékkrendet vezetett be, bejelentette, hogy visszatérnek a mindennapos előadások tartásához, ugyanis a háború kitörése után a Vigadó és az Uránia csak a hétfvégén és vasárnap működött. A változtatást így indokolták a lapokban: „A háború világot rázó eseményei hatalmas új anyagot szolgáltatnak a filmgyárak részére, és a közönség fokozott érdeklődéssel várja a mozi minden egyes termékét. Ennek az általános érdeklődésnek tesz eleget a Vigadó mozgószínház igazgatósága, amikor december 1-jétől minden nap tart előadást 5, 7 és 9 órai kezdettel.

Az igazgatóság a német és a dán filmgyárakkal kötött szerződést és így minden két napban a legújabb filmeket mutatja be.”

De nem csupán a két filmgyár termékeit vetítették, hanem a magyar alkotásokat is. Különleges műsorszám volt Király Pál fővárosi író háborús előadása *Európa tragédiája* címmel. A „szenzációs háborús előadásként” hirdetett műsorról megírták, hogy „a hadtörténelmi hazafias kritikai tanulmány írója, Király Pál, az országosan ismert Uránia író, s az aktuális, szép tanulmányt maga a szerző olvassa fel, s bemutatásra kerül 100 színesen vetített és eredeti harctéri mozgófénykép.” Néhány cím a műsorból: *Képek a német császár életéből, győzelmi ballet; A belgiumi harctér, Lille bombázása; A Dardanellák; Az osztrák–magyar flotta a háború tüzeiben; A kelet-poroszországi rémnapok; Az első sebesültek megérkezése Budapestre; A gyermekháború (bohózat); A Kaukázus; A gyorsfolyású Búg; A gorlicei gránátvihar.*

Az 1915-ös év utolsó moziszenzációja nem egy játékfilm, hanem a legyőzött és megszállt Szerbia fővárosában, Belgrádban zsákmányolt Petar király moziszínhá-

zának filmkollekciója volt. Ezeket az alkotásokat december 15-től mutatták be az Apollóban. A felvételeket a Pathé Frères készítette a király számára a szerb hadgyakorlatokról, a háborút megelőző mozgósításokról, a Rigómezőn tartott tünnepségről Petar Sándor és Gyorgye Pasics előtt. Olasz felvételek is készültek: lovassági gyakorlat az olasz és a szerb király előtt, egy hidroplán bemutatása az olasz királynak, egy konzulátusi palota felavatása Olaszországban stb. Ezek a filmek nem tartalmaztak semmi meglepőt, vagy titkos dolgot, mégis nagy érdeklődést váltottak ki, mivel a gyűlölt ellenség készítette, azokról szólt, s mindenki sokkal többet, érdekesebbet várt tőlük.

A VÁRADI MOZIK A HÁBORÚ HARMADIK ÉVÉBEN

Az egyre jobban elnyúló háború következményei a mozik működésében még ekkor sem okoztak látványos változást. Sem a látogatók számának csökkenése, sem a filmek beszerzésének nehézsége nem volt olyan mérvű, hogy válságos helyzetbe kerültek volna. A mindig újjátszóra, változtatásra törekvő Székely Jenő ebben az évben a három mozi mindegyikének önálló profilt igyekezett kialakítani. Az Apollónak a bemutató mozi szerepét szánta, itt kerültek vetítésre a legújabb és legdivatosabb nagy filmszlágerek, természetesen azok, amelyeket a háborús körülmények között sikerült beszereznie. A Vigadóban mutatták be az újból divatosná vált magyar mozi-szekeccseket, s alkalom adtán varieté műsorokat is, s a vetített filmek többsége detektívfilm vagy bohózat volt. Az Urániában többnyire már a két nagyobb moziban bemutatott filmeket vetítették újra, ez a mozi a kispénzű nézők igényeit elégítette ki.

Mindhárom moziban tovább is vetítették háborús témájú filmeket, mint például: *Győzelem az egész vonalon*, „Nagy háborús dráma a jelen időből”, Hajóagyuk

tüzében „hatalmas darab, a tengeri háborút mutatja be a maga borzalmas szépségébe, megrázó erejű, csodás felvételek hozzák izgalomba a nézőt és bilincselik le pillanatról-pillanatra” és más hasonló című, propagandisztikus célú alkotásokat.

A filmcímek után következő szöveget példaként idéztük, annak érzékeltetésére, hogy a hirdetésekben minden filmet hangzatos jelzőkkel, túlzó értékelésekkel illették, a közönség figyelmének felkeltése érdekében. Jellemző a **Tiszántúl** jegyzetírójának „dohogása” a szép jelzők elkoportatása miatt: *„A manó hordta volna el ezt az egész »modern« irodalmat, amely a drága ünnepnapra való szép szavakat, amiket a szív aranyládájában őriz a szemérmes magyar lélek és csak szent felbuzdulásában szív fel ajkára, ezek a »modernekek« elkoportatták, elhasználták, parlagivá tették, már mozi reklámokra használják fel az ékes magyar kifejezéseket. Nekik minden »csodás«, »gyönyörű«, »káprázatos« sőt »isteni«...”*

Továbbra is a háború eseményeiről szóló híradófilmek állandó kísérői voltak a moziműsoroknak. Az Apolló a Kinoscop legújabb háborús felvételeit mutatta be. A Vigadóban az Eiko háborús képeit, az Urániában a német filmgyárak haditudósítóinak „természetes felvételeit” hirdették. Tehát az is, aki azért ment a moziba, hogy feledje a mindennapos gondokat, nyomorúságot, itt is szembekerült a háború borzalmaival, még ha némileg megszépítve, kozmetikázva is mutatták be azt.

VISSZATÉRÉS A HIBRID MŰFAJHOZ: A MOZISZKECCSEK RENESZÁNSZA

Az, hogy a magyar filmgyárak újból visszatértek ehhez a hibrid műfajhoz, szintén a háború következményének tulajdonítható. Az egyre növekvő tőkehiány nem tette lehetővé költséges filmek gyártását, a moziszeccsek jóval kevesebb pénzbe kerültek, hisz a jelenetek, felvonások mintegy felét élőben adták elő a szereplők. Ennek

csak az volt a hátránya, hogy a szereplőket utaztatni kellett, s nem lehetett egyszerre több helyen bemutatni. Viszont így biztosítva volt a színészek foglalkoztatása akkor is, ha nem volt pénz újabb filmek gyártására.

A Vigadó moziszeccs programjaiból bemutatunk egy néhányat annak illusztrálására, hogy ezek műfajukban, színvonalukban, tartalmukban is meglehetősen változatosak voltak.

1916. január 10-én „Az idényben az első moziszeccs” szavakkal hirdették A szabin nők elrablása vagy Próbálja meg kisasszony címűt, négy felvonásban teljes kétórás műsor megjegyzéssel. Ez természetesen nem volt azonos a közismert színművel.

Január 24-én mutatták be a *Göre Martsa lakodalma* című három részes moziszeccset. Utal a tartalomra és a színvonalra a „jáccó személyek” megnevezése: *„Göre Gábor – Dévai Sándor, Durbints sógor – Csiszér Artúr, Kátsa cigány – Szatmári Lajos, Göre Martsa – Dolinai Ilona, Szolgáló – Mécs Rózsi, Majsztram úr: Tsupor Pál – Stella Gyula. Jáccódik ma: az vígság közepén Lepéndön.”*

Február 14-én az alábbi hirdetés jelent meg: *„A legújabb és legjobban sikerült magyar kinemaszeccset mutatja be elsőrendű művész társulat a Vigadó mozgóban. A moziszeccsek királya! Tánczos Marci víg moziszeccs ő részben, énekkel és tánccal. A főszerepekben Deésy Alfréd, a Nagyváradon népszerű művész, Borbély Lili, a kiváló primadonna, Hollay Kamilla, a szép moziszeccs-ő és Fenyő Jenő a híres táncos színész szerepel. Két kedves ismerős szintén szerepel még a filmen: dr. Lukács Béla, a gyönyörű hangú operaénekes és Sziklai Benő komikus. A film a magyar Mobil filmgyár felvétele.”*

A legnagyobb reklám és sajtóvisszhang Pálmay Ilka nagyváradi szereplését kísérte. Már február 24-én megírták a lapok, hogy *„Az Apolló mozgószínház igazgatósa, valamint Boros Jenő (a Vigadó igazgatója) képviselőiben Vajda Sándor megegyezést írtak alá Szentirmai Bélával, hogy egy társulattal a Vigadó mozgószínházban*

vendégszerepel. A társulat primadonnája Pálmay Ilka lesz, aki a moziszekeccsek főszerepeit játssza, és kis dalokat is énekel. A magyar színpad primadonnája két estén szerepel Nagyváradon.” Február 24-én a **Tiszántúl** adta hírül, hogy „Pálmay Ilka bejelentette Székely Jenő igazgatónál, hogy március 22-én és 23-án szerepel a Vigadóban. A moziszekecs énekszámait a Vigadó talentumos zongoraművésze Korn Alfréd fogja kísérni.” (Itt jegyezzük meg, hogy a szűkös háborús években is volt a váradi moziknak saját zenekara, amely a néma filmek elengedhetetlen zenekíséretét szolgáltatta.)

A bemutató előtt szokatlan módon a Tiszántúl még riportot is készített a színésznővel, Pálmay Ilka Nagyváradon, látogatás a művészínél címmel: „(...) Friss és derűs a »nagyszerű Ilus« Magyarországra maradék jókedve árad kedves fítos arcából. Olvasó a szekrényen, éppen imádkozott.

– Hogy mit keresek a moziban? Csináltattam egy szekeccset a háború előtt, belekerült 38 ezer koronámban. De jött a háború, elesett a két hős, és filmmé alakítottam. Most megyek a pénzem után, prologot szavalok magyarul, és németül énekelek. Eredetileg külföldre készült ez a szekecs, de most már vége. Hogy mit csinálók? Istenem, ápolónő voltam, de ez kevés. Segíteni szeretnék az országon, s nem tudok. Most látom, hogy nincs erőm, senki vagyok.

– Nevetek, jó kedvem van? Hát ez kell most. Szeretem az életet, szeretem az embereket, ha vidámak. Ezért járok körúton. Különben Bécsben élek, Németországba megyek, s ha vége lesz mindennek, akkor Gödöllőn, itthon felépítem kis házatam.

Kedves, finom a régi Pálmay. Mit? Régi? Ez az a nagyszerű Ilka” (Csak zárójelben említjük, hogy Pálmay Ilka régi ismerőse volt a váradiaknak. Pályája kezdetén 1880-ban kétszer is vendégszerepelt városunkban, később híres pesti primadonnaként a boldog békeidőkben is fellépett nálunk.)

Az előadást végül így hirdették: „A legújabb moziszekecs a Vigadó mozgó színházban. Pálmay Ilka prima-

donna személyesen fellép. A prologust írta Somlyó Zoltán. A filmben előforduló zeneszámokat szerezték Harsányi Zsolt verseire: gróf Forgách Béla és Zerkovits Béla. Felemelt helyárák. A prologust szavalja, és a dalokat éneklí Pálmay Ilka.”

Közben az Uránia színpadán március 2-án neves budapesti színészek: Rátkay Márton, Somlyay Arthur, Vágó Béla, Cs. Aczél Ilona stb. Mérey Adolf rendezésében előadták Kiss József, a híres izraelita költő *Simon Judit* című verses drámáját, ami igen nagyszámú közönséget vonzott az Urániába. Megint kezdett rendszeressé válni vendégszínészek meghívása és fellépése a váradi mozik színpadán, például az Apollóban július 4-én Király Ernő vendégszereplése volt a nagy szenzáció.

KIÚJULNAK AZ ELLENTÉTEK A SZÍNHÁZ ÉS A MOZI KÖZÖTT

A háború súlyosabban érintette a színházat, mint a mozit. Nemcsak azzal, hogy a fiatalabb színészek is sorra a frontra kerültek, de a nézők száma is folyamatosan csökkent. Az utóbbi folyamatban a mozik is „besegítettek”, nem csupán azzal, hogy könnyebb szórakozási formát jelentettek, s tömegtájékoztató szerepet is vállaltak (háborús híradók), hanem a mozikban lévő kis színpadok újbóli működtetésével. Erdélyi Miklós a városi tanácshoz fordult segítségért, hogy letörje a mozik konkurenciáját. Erről a **Tiszántúl** 1916. július 20-án számolt be *A mozi a városi tanácsban* című írásában: „Erdélyi Miklós színingazgató felszólalására és panaszára Nagyvárad város tanácsa a moziknak eltiltotta, hogy mozielőadások közben színészekkel színdarabokat adassanak elő, csupán egyszemélyes darabok előadását engedélyezik a moziban. Az Apolló mozi tulajdonosnője, Székely Jenőné újabb beadványban kérte a tanácstól, hogy engedélyezze többszereplős darabok előadását, és amikor a színtársulat nem játszik Nagyváradon, hozhasson

ő társulatot, s azzal a moziban előadást tarthasson. A tanács a kérelmet elutasította, s fenntartotta korábbi határozatát."

A rendkívül ambiciózus Székely Jenő ekkor sem adta fel a küzdelmet, újabb beadvánnyal fordult a városi tanácshoz, számos érvet felsorolva a maga igaza mellett. A levél fennmaradt az Állami Levéltárban a városi tanács iratai között, s mint fontos és érdekes kordokumentumot teljes terjedelmében közöljük.

„Tekintetes városi Tanács!

A mozgóképszínházakban a színeszek felléptetésének korlátozása iránt a 21142/1913 számú véghatározattal úgy méltóztatott rendelkezni, hogy e színházakban csakis egyes számok, magánszámok (attrakciók) engedélyezhetők, olyan előadás azonban, amely egy szereplőnél többet foglalkoztat, – tehát színdarabnak tekinthető, – nem engedélyeztetik.

E rendelkezést a Rendőrkapitányi hivatal illetékes közege egy felmerült konkrét esetben úgy kívánta értelmezni, hogy egy mozgóképszínházi program keretében csak egyetlen attrakció előadása illeszthető be. Minthogy ez az értelmezés világosan ellenkezik a szóban forgó véghatározat intenciójával, de másrésről a helybeli mozgóképszínházak erkölcsi és anyagi érdekeit is sérti, ennél fogva mély tisztelettel kérem a Tekintetes Tanácsot, miszerint a rendőrkapitányi hivatalt abban az irányban felvilágosítani méltóztassék, hogy az említett véghatározat korlátozó ereje nem terjed ki a mozgóképszínházak programba felvett attrakciók számára, hanem csakis ennek minőségére.

Egyidejűleg azt a tiszteletteljes kérelmet is előterjesztem, hogy méltóztassék kimondani, miszerint a szóban forgó véghatározat csak arra az időre szól, amikor Nagyváradon a Szigligeti Színházban vagy a nyári színpadon színi előadások tartatnak. A véghatározat ugyanis a helyi színeszet érdekeinek megóvását célozza, s ennél fogva a most előterjesztett kérelem teljesítése a

véghatározat intencióját nem csorbítja. Másrésről pedig, ha a színeszet vakációja idején a mozgóképszínházak veszik át részben a színi propagandát, ezzel elsősorban elsőrendű kulturális hivatást gyakorolnak. E működésükkel annyival is inkább a legtisztább irodalmi ízlést szolgálják, mert hiszen a mozgóképszínházak már a tisztán intim hatásokra berendezett színpadjaik méreténél és fogyatékosabb technikai berendezkedésükénél fogva is arra vannak utalva, hogy igazán elsőrangú színművészeket szerepeltessenek, akik a külső látványosságok és egyéb dekorációk nélkül, tisztán az alakító művészet erejével és az általuk előadott művek magasabb rendű értékével tudnak hatni. Legyen szabad hivatkoznom arra az értékes programra, amit eddig az Apolló színház színpadáról nyújtottam e város közönségének, mely program keretében mindig az ország legnevesebb színművészei jutottak szóhoz. A város kultúréletére nem lehet közömbös, hogy e programot, – a helyi színeszet érdekeinek sértése nélkül –, továbbra is akadálytalanul művelhessem. De e kulturális szempont mellett arra is rámutathatok, hogy e színi előadásokat többnyire jótékony céllal kötöm egybe, tehát nem rideg üzleti érdek vezérel. Számszerű adatokkal bizonyíthatom, hogy például az elmúlt évben előadásaim jövedelméből 3.700 koronát juttattam a hadi- és ezzel kapcsolatos jótékonyági célokra. Hosszú évek kemény, szorgalmas munkájával, sok nélkülözés és lemondás árán tudtam intézményeimet megizmosítani, és ezzel a nagyváradi kinematográfiát olyan magaslatra emelni, amely teljesen egyezik a város kultúrhitmérével. Soha a hatóságtól kedvezményt nem kértem, ellenben mint a városi villamos művek egyik jelentékeny fogyasztója, és mint a rendfelügyelet és engedély díjak állandó fizetője, hatalmas összegekkel adózom a városi pénztárnak. Nem kívánok vitába bocsájtkozni azon kérdés fölött, hogy színeszetünk az ingyen színház, az ingyenes fűtés, világítás stb. révén miért élvez horribilis kedvezményeket, csak röviden rámutatok arra a kétségtelen tényre, hogy a mozgóképszínházak kultúr-

missziója nem áll mögötte a színészetének, s a színház régen letért a hatósági védelmet és kedvezést érdemlő működés útjáról, és mindinkább az üzleti tendenciába merül... Egy drága pénzen beszerzett Nordisk film, az ismeretterjesztő képek, egy-egy harctéri riportkép, egy Medgyaszay-est, több ízlést terjesztenek, több tanulsággal szolgálnak, fokozottabb lelkesedést támasztanak és több művészeti gyönyörűséget nyújtanak, mint Mágán Miska és társai, kik túlsúlyban dominálják a színpadot és eltérítik az igazi hivatásától.

Egyébként én a váradi színészet ellen nem törtem, a nagyváradi színészgárda tagjainak több alkalmat nyújtottam, hogy színházamban fellépjenek, fellépési díjakat fizettem nekik, sokszor pénztáram hátrányára. A színgazgatóval is mindig megférni igyekeztem és respektáltam az ő méltánylást érdemlő érdekeit. Ez lesz a magatartásom a jövőben is.

Mély tisztelettel kérem a Tekintetes Tanácsot, miszerint az előterjesztett két kérelem elbírálásánál a fent kifejezettek szíves figyelmére méltatni szíveskedjék,

Nagyvárad, 1916. júl. 20.

*alázatos tisztelettel
Boros és Székely – Apolló színház igazgatóság
Székely Jenő igazgató”*

Ezt a beadványt a Tanács nem utasította el, mint az első, de nem is hozott határozatot az ügyben. Ez a tény arra enged következtetni, hogy meggyőzőnek tartották Székely Jenő érveit, de Erdélyi Miklós ellen sem dönthettek, mert a színház a város intézményének számított, míg a mozik magánintézmények voltak, sőt kultúrintézmény jellegük is kérdéses volt.

Ennek igazolására álljon itt egy rövid hír, amely éppen azokban a napokban jelent meg a **Tiszántúlban**, *Nincs döntés a moziügyben* címmel. A cikkből kiderül, hogy a fővárosi színházak ismét tiltakoztak az ellen,

hogy egyes mozik újból az általuk megtévesztőnek talált színház elnevezést használják és a kereskedelmi miniszterhez fordultak, hogy tegyen igazságot. A miniszter azt válaszolta, hogy a kérdés a rendőrségre tartozik, s ő világosan megtiltotta, hogy a mozi színház nevet viselje. A kérdés nem tartozik a bíróságra, mert csak kereskedelmi vállalatok perelhetik egymást címbirtoklásért. Itt csak az egyik kereskedelmi vállalat, a mozi, míg a színház művészeti intézmény.

ABBAMARADNAK A VITÁK – KÖZÖS AKCIÓ

A fentebb ismertetett viták végül abbamaradtak. Talán győzött a józan ész, mindkét fél belátta, hogy az egymás ellen folytatott harccal nem tudnak több nézőt, támogatót szerezni, s csak a kultúra ügyének ártanak. A két intézmény közeledése először 1916 szeptemberében mutatkozott meg, amikor Székely Jenőné és Boros Jenő a három mozi tulajdonosai és a színház nevében Erdélyi Miklós együtt jelentették be, hogy egy-egy napi bevételüket az erdélyi menekültek megsegélyezésére ajánlják fel, s az akciójukat összehangolják, hogy az adakozásra kijelölt napok ne ütközzenek egymással. Ebben az akcióban a Katolikus Kör is bekapcsolódott, s egy jótékonyági vetítő estélyt rendezett a menekültek támogatására. Az estélyen a nagytekintélyű történész, dr. Karácsy János apát tartott nagyérdekességű előadást Székelyország címmel. Az előadás keretében 160 színes vetített képben és számos mozgófényképen mutatta be a székely tájakat, népszokásokat, rovásírást, építészetet, népművészetet. *„Az illusztris előadó – számol be róla a Tiszántúl – ismertette a székelyek múltját és azokat a helyeket, amelyekhez annyi történelmi emlék fűződik: Vízaknát, a gyimesi Rákóczi várat, a városokat, várromokat...”*

A másik ügy, amely a színházat és a mozikat egy közös frontba egyesítette, a gyermekek mozi- és színház-

látogatásának a kérdése volt. Ebben a kérdésben értekezletet tartottak a városházán az érintett intézmények vezetőinek részvételével. A város vezetősége indítványozta, hogy 16 éves korig tiltsák el a tanuló ifjúságot a kávéházak, varieték, kabarék, színházak és mozik látogatásától. A belügyminiszter a mozik és a színházak látogatásának tilalmát felfüggesztette, de a városatyák kérték a két intézmény vezetőit, hogy bizonyos színdarabok és filmek látogatását tiltsák meg, s ennek teljesítését ellenőrizzék. Erdélyi Miklós nem vállalkozott a színházlátogatási tilalom tanulókat általi betartásának ellenőrzésére, de vállalta, hogy a fiatalok számára nem ajánlott darabokról a sajtó útján, valamint piros színlappal értesíti a szülőket. Székely Jenő elmondta, hogy ő már a premontrei főgimnázium tanári karával egyetértésben megoldotta ezt a kérdést. Ebből az iskolából csak osztályfőnöki engedéllyel mehetnek moziba a gimnazisták. Így kell eljárnia a többi iskolának is. Bár anyagi érdeke ellen van, belátja, hogy változtatni kell. Ő viszont nem kérhet mindenkitől születési bizonyítványt. A filmekben már nincsenek olyan szenzációs detektív drámák, mint régen, a cenzúra nem engedi. Csak olyan darabot engedélyeznek, amelynek a végén a bűnös megkapja méltó büntetését. Egyébként ő örvendene a legjobban, ha a legmélyebb drámák közben nem kacagnának vagy beszélgetnének hangosan a kiskorú mozilátogatók. Debrecen pár évvel ezelőtt hozott egy hasonló moziellenes intézkedést, de a miniszter nem hagyta jóvá. Székely szerint a ponyvairodalom nagyobb kárt tesz, mint a mozi.

Az értekezlet végén Erdélyi és Székely együttesen kijelentették, hogy a pedagógusokat támogatni fogják nemes akciójukban, mellyel megakadályozzák, hogy a tanulók életkoruknak nem megfelelő előadásokat láto-gassanak. Vállalták, hogy ifjúsági előadásokat rendeznek, jelzik, ha egy műsor fiatalok számára nem ajánlott, de az ellen tiltakoznak, hogy őket büntessék meg azért, ha egy-egy gyermek besurran a színházba vagy moziba.

E témához kapcsolva ismertetünk két olyan filmet, amelyek éppen a vita idején szerepeltek a mozik műsorán. A Vigadóban az évad nagy filmújdonosságaként hirdették a *Csókos éjszakák* című filmet, mely a reklám szerint „három fejezet a szerelem bibliájából”. Az Apolló első piros színlappal filmje, mely figyelmeztette a szülőket, hogy a mai műsorra ne vigyék a gyermekeket, egy Nordisk dráma volt, mely a hirdetése szerint „egy boldogtalan házasságról szól”. „A film nem frivol – szól a hirdetés – ilyet az Apolló nem hozna színre, de finom pikantériája miatt óvja a gyermekeket.”

ÚJ MAGYAR FILMEK AZ APOLLÓBAN ÉS A VIGADÓBAN

1916 szeptemberétől újból megjelennek a váradi mozik műsorán a közönség sorában oly népszerű magyar filmek. Az első egy magyar mesefilm volt A sárkány címmel, öt felvonásban. Ezt követte Herczeg Ferenc, a kor divatos és népszerű írója A dolovai nábob leánya című öt felvonásos színművének filmváltozata.

A legnagyobb reklámot a Vigadó felújítás utáni megnyitójára bemutatott János vitéz című film kapta, s valóban ez volt az év nagy sikerfilmje városunkban. A Tiszántúl A Vigadó mozgószínház megnyitója címen így harangozta be a nagy eseményt: „1916. szeptember 30-án, szombat délután 3 órakor lesz a Vigadó mozgószínházban a megnyitó előadás. A nagyváradi mozgószínházak igazgatósága nagy gonddal válogatja meg a műsorait, hogy közönségét minden tekintetben kielégítse és a mozgószínházainak népszerűségét, valamint közkedveltségét napról napra fokozza.

Sikerült a Vigadó mozgószínház megnyitására Petőfi Sándor halhatatlan költőnk hőskölteményét, a népszerű János vitéz nagy slágerfilmet megszerezni, mégpedig a budapesti nagy mozgószínházak bemutatása előtt. Ezen hat felvonásos elsőrangú slágerfilm főpróba bemutató-

járól 1916. augusztus 28-án a fővárosi lapok írtak elismerő cikket, amelyekből idézünk rövid pár mondatot.

»A Mozgóképek Otthon nézőtere zsuffolásig megtelt a János vitéz augusztus 28-iki bemutatóján. Illés Jenő főrendező érdemének köszönhető a siker, a film megoldásai mind nagy technikai ötletességről tanúskodnak.«

Előre megjósolhatjuk, hogy a nagyváradi közönség apraja-nagyja szívesen fogja megnézni a magyar filmipar ezen újabb remekét, és mindenki meglepődve fogja dicsérni a nyújtott élvezetért az igazgatóságot.

Kukorica Jancsi sorsát annyira ismeri mindenki, hogy felesleges volna a mesét elmondani. Legfeljebb annyit lehet még a meséhez megjegyezni, hogy soha sem volt annyira időszerű, mint most. Hiszen a pásztorlegény Kukorica Jancsi meséje a magyar huszárnak, a magyar vitézségnek naiv de költői glorifikálása is egyúttal. A másik érdem a mese hangulatához illő fantasztikus háttér sikeres megválasztása. Ezek a sziklás, zezugos hegyek, ahol a felvételek egy részét készítették pompásan illenek a film meseszerű témáihoz.

A szereplők közül az Iluska szerepét játszó Hollay Kamilla nevét kell különösen kiemelnünk, akiben meg van az a bájos naivság és a fiatalság szépsége, amivel sikeresen lopja képzeletünkbe Iluska alakját. A tehetséges Deésy Alfréd sok temperamentumot visz Kukorica Jancsi alakjába... A felvételeket a Kino Riport készítette."

A Nagyvárad másnap így írt a bemutatóról A János vitéz nagy sikere a Vigadóban című cikkben: „Megható, kedves poézis hangulata uralkodott tegnap a Vigadó mozgószínházban. Délután 3 órától fogva állandóan zsuffolt nézőtér előtt folytak le a János vitéz mozielőadásai.” A filmet így reklámozták: „Az idény slágere az országban itt először! A magyar film első igazi diadala!”

Két héttel később az Apolló, mint újabb magyar film szenzációt hirdetett a Karthausit, melyet báró Eötvös József regényéből rendezte hat felvonásban Kertész Mihály. A film főszereplői Deésy Alfréd, Fényes Annuska, Gooth Annie, Turányi Alajos. A Nagyvárad híriül adta,

A János vitéz első filmváltozatának plakátja (1916).
Novák Sándor terve

hogy a bemutató előadáshoz Nadányi Zoltán jeles váradí poéta írt gyönyörű prologot, melyet a polgári leányiskola egyik növendéke szavalt bájosan. A kitűnő prolog a következő:

A főurat jelenti a Prológ,
A főurat, ki jár évek kódében
Ki egyre jár, mint csillagok, folyók
És vele jár a búbánat sötéten.

*Kövessük őt, kit árnyal örök est,
A szomorú karthausi szerzetest.
Ki egyre jár, mert elvesztette útját
Ki tétován egyszer kompot old.*

*Ki szomjas, mert nem leli kútját
Ki szeretett, de szerelme holt
Mert Júliája csalfa mint a Hold.*

*Berregjen a gép, hunyjanak a lángok
Örök fák súgnak, ballag a barát
Had leljen hont a hontalan zarándok:
Nyissuk ki halkán szívünk ajtaját.*

Egyébként említésre méltó, hogy a nagy sikert aratott filmet ifjúsági előadásban is bemutattak és jótékony célú előadást is szerveztek belőle a Gyermekbarát Egyesület javára, szegény iskolás gyerekek ruha- és cipő vásárlására.

Október 29-én újból a Vigadó mozgósínházban volt magyar filmbemutató: a *Szulámit* című öt felvonásos bibliai filmjáték. A János vitéz rendezője és szövegkönyvírója írta és rendezte ezt a filmet is.

November 4-én az Apollóban egy olyan filmet mutattak be, mely nem magyar produkció volt, mégis magyar vonatkozása is volt. A címe: *A király imádkozik. A Nagyvárad úgy mutatta be, hogy „megkapó háborús film Őfelsége I. Ferenc József közvetlen környezetéből. Olyan harctéri felvételek is vannak benne, amelyeket eddig nem mutattak be. A műsor második felében háborús híradó. A film megható jelenetei mély benyomást tettek, s a publikum elragadtatással tapsolt egy-egy gyönyörű jelenetnek.”*

Itt említjük meg, hogy nem sokkal később 1916. november 21-én Ferenc József meghalt, s a nyolcnapos országos gyász alatt a mozielőadások is szüneteltek. A november 4-i filmbemutató után pontosan egy hónappal a három váradi mozi a király temetéséről készült hiteles felvételek bemutatását hirdette, azzal a kiegészítéssel,

hogy *„a budapesti ausztriai és németországi mozgósínházakkal egyidőben kerül bemutatásra.”*

Az ilyenyszerű kiegészítések gyakran szerepeltek a hirdetésekben, s nem csupán reklámfogás volt ez, hanem valós tény, ugyanis nagyon jó kapcsolatban állott Székely Jenő a filmgyárakkal, és mindig arra törekedett, hogy másokat megelőzve szerezzék meg a legújabb filmalkotásokat.

Visszatérve az 1916 végén, Nagyváradon bemutatott magyar filmekre: két filmet az Apolló, egyet a Vigadó mutatott be. Kiemelt nagy érdeklődés fogadta a Nagyvárad főszerkesztőjének, Sas Edének megfilmesített drámáját, a *Méltóságos rabasszonyt*. A filmet Janovics Jenő rendezte, a Corvin filmgyárban készült és Budapesten volt a sikeres „főpróbája”, sajtóbemutatója. Az első előadása, a tényleges bemutatója viszont Nagyváradon az Apollóban volt 1916. november 9-én. A nagyhatású filmdráma főszerepeit Berky Lili és Odry Árpád játszották.

A másik szintén az Apollóban bemutatott film *Az ezüst kecske*, Bródy Sándor filmdrámája volt. Ez a film csak részben volt magyar, elsősorban a szerzője révén, s a benne szereplő több magyar színész által, de a főszerepet Kühnberger Leontina világhírű német filmszínésznő játszotta és a felvételek egy berlini filmgyárban készültek.

A Vigadó novemberi magyar filmbemutatója az *Ártatlan vagyok* című filmdráma volt. A szövegkönyvet Mérei Adolf írta, rendezője Janovics Jenő, a főszerepet Beregi Oszkár, a Nemzeti Színház nagy drámai színésze alakította.

Az 1916-os év utolsó napjára is jutott egy magyar filmpremier az Apollóban. Szilveszteri műsorként mutatták be Molnár Ferenc vígjátékát, *A doktor urat*. A filmet maga a szerző rendezte és a főbb szerepeket Fényes Annuska, Gyárfás Rezső és Rátkai Márton, a fővárosi színészvilág kiválóságai alakították.

A MAGYAR FILMGYÁRTÁS ÉS A VÁRADI MOZISOK MŰSORPOLITIKÁJA

1917-ben, a háború negyedik évében tovább folytatódott az előző hónapokban megkezdődött folyamat, szinte hetente mutattak be az Apollóban vagy a Vigadóban új magyar filmet, sőt az Urániában is műsorra tűztek egy-egy korábbi magyar filmalkotást. Ez nem csupán a háború miatt beszűkült filmpiaci helyzet következménye volt, – habár ez kétségtelenül hozzájárult a hazai filmgyártás fellendüléséhez, – hanem a közönség is egyre inkább igényelte a hozzá közelebb álló, számára könnyebben befogadható magyar filmeket.

Már 1914 végére kialakult a rendszeres magyar filmgyártás, s háborús nehézségek ellenére gyors fejlődésnek indult. Ezt a gyártott filmek száma tükrözi a legjobban. 1914-ben 18, 1915-ben 26, 1916-ban 47, 1917-ben 75, 1918-ban 109 film készült az egyre szaporodó számú filmstúdiókban. Mintegy nyolc-kilenc kisebb-nagyobb filmgyár létesült és működött, hosszabb-rövidebb ideig. Némi büszkeséggel olvassuk a szakirodalomban, hogy a Nagyváradhoz is kötődő kolozsvári színész-rendező Janovics Jenő által vezetett Proia, majd Transilvania nevű filmgyár volt a legtermékenyebb, 1918 végéig 55 filmet gyártott, a Star nevű 51-et, a Proiectograph-Phoenix 50-et, az Uher 24-et.

A filmvállalkozók már nem mozi-tulajdonosok – mint kezdetben voltak –, hanem önálló gyártók, akik közvetítők útján juttatták el filmjeiket a mozikba, ugyanakkor ki voltak szolgáltatva a mozi-tulajdonosoknak, s ezért keresték azok kegyeit.

Nagyváradon ekkor a három jelentős mozi Székely Jenő és Boros Jenő tulajdonában volt, így ők döntötték el a mozik műsorpolitikáját. Mivel hívei voltak a magyar filmeknek, s különösen Székelynek igen jó kapcsolatai voltak a magyar filmgyárakkal, megszokott gyakorlatá vált a magyar filmek vásárlása és bemutatása, sőt akár ősbemutatók rendezése is.

Jelenet a Tanítónő című filmből

Ezek a filmek, mind tartalmilag, tematikailag, mind műfajilag, sőt minőségi színvonalukat tekintve igen különbözők voltak. A legsikeresebbek a már ismert és népszerű irodalmi és színpadi művek filmváltozatai voltak, de sikerre számíthatott egy kevésbé ismert szerző vagy alkotás filmrevitele is, főleg ha már bemutatták a színházban, vagy szereplői jólismert, népszerű színészek voltak. Különösen vonzó volt a nézők számára, ha egy-egy Váradról elkerült színészt láthattak viszont a filmvászonon.

Nemcsak játékfilmek készültek a budapesti vagy a kolozsvári filmstúdiókban, hanem híradó jellegű, vagy ismeretterjesztő, úgynevezett természetfilmek, sportfilmek stb. is.

1917. január elején a Vigadó és az Apolló egyidőben, de más és más filmek kíséretében vetítette „a magyar filmgyártás valóságos csodaművének” kinevezett kétrészes filmet IV. Károly és Zita királynő budapesti koronázási ünnepélyéről.

A játékfilmek sokféleségére álljon itt néhány példa a helyi mozik 1917 első negyedévének műsorából, a lapokban olvasható reklámszövegekkel:

Január 3-án a Vigadó műsorlágera a gyönyörű Corvin film *A gyónás szentsége*, melyben Berky Lili és Janovics Jenő játssza a főszerepet.

Január 6-án *A Mágnás Miska* az Apollóban Bakonyi és Szirmai világhírű operettje filmen Berky Lili és Várkonyi Mihály főszereplésével. Ugyanakkor a Vigadóban *A szobalány*, vígjáték négy felvonásban. Főszereplők Berky Lili, Mészáros Lajos, Újvári Lajos.

Január 14-én Szigligeti vígjátéka az Urániában a *Liliomfi* Rózsahegy Kálmán, Szentgyörgyi István, Mészáros Olga szereplésével.

Január 18-án *A könnyelmű asszony* a Vigadóban. Társadalmi színmű három felvonásban. Rendezte Deésy Alfréd. Szereplők: Stoll Béla, Thury Elemér, Krasznai Aranka, Lakatos Edit, Forgács Antal, Szőke Sándor stb.

Január 23. – *Majstrom uram szerencséje*, bohózat három felvonásban – a Vigadóban.

Január 27. – *A kormányzó* – nagyszerű Corvin felvétel négy felvonás. Rendező dr. Janovics Jenő. Ezt a filmszenzációt az egész országban elsőnek mutatjuk be Nagyváradon a Vigadóban.

Január 28-án az Apollóban Molnár Ferenc *A farkas* című négy felvonásos álomjátéka, a legnagyobb sikerű magyar film, Gombaszögi Frida, Haraszi Hermin, Somlay Arthur, Várkonyi Mihály szereplésével.

Február 4-én: Az első Medgyaszay-film az Apollóban *Fekete szivárvány* – I. Ferenc József uralkodásának utolsó szakaszából érdekes felvételek. Békefi László, a Modern Színpad szellemes művésze írta Medgyaszay számára, akinek partnerei Kürthy és Somlay.

Február 13-án *Elnémult harangok*, Rákosi Viktor drámája az Apollóban. A magyar színpadnak és a magyar irodalomnak nagyszerű eseménye volt e megrázó erejű dráma bemutatása. A szerző megérezte a magas hegyek mögött tengődő magyarság sorsát, pusztulását. Főszereplői Paulay Erzsébet és Törzs Jenő.

Február 22-én *A falu rossza*. Tóth Ede halhatatlan mesterműve, a magyar népszínmű irodalom legtün-

döklőbb kincse az Apollóban. Főszerepben Medgyaszay Jenő.

Február 25-én, Vigadó: *Mese az trógepről*, Szomaházi István regénye filmen. Főszereplők Berky Lili, Kürthy György, Janovics Jenő.

Március 6., Vigadó: Szenzációs magyar film: *Az elítélt* – főszerepben Törzs Jenő.

A filmcímek és reklámszövegek e sommás és korántsem teljes felsorolásából többféle következtetés, megállapítás is levonható. A hirdetések megfogalmazásában nincs semmi következetesség; van ahol a filmszöveg íróját, a film alapjául szolgáló irodalmi mű szerzőjét is megnevezik, máshol csak a film címet. Máskor a cím után csak a főbb szereplőket sorolják fel, és ritkább esetben a rendező nevét is közlik. Ez arra utal, hogy már kezdett tudatosulni a kívülállókban is a rendező egyre fontosabb, meghatározó szerepe. A filmek műfaji változatosságát is kiolvashatjuk a felsorolásból, valamint a filmek alapanyagát képező alkotások sokféleségét is. Figyelemre méltó az a tény is, hogy alig egy-két olyan filmet találhatunk az említettek között, amely eredeti, a film számára írt szövegkönyv alapján készült.

Mindezekből levonhatjuk azt a következtetést, hogy ezeknek a filmeknek a sikere, népszerűsége elsősorban a nézőknek a művekkel és a szereplőkkel való korábbi ismeretére, kapcsolatára alapult, s az újdonság varázsa legfeljebb a feldolgozás módjában mutatkozott meg.

WALDEMAR PSILANDER HALÁLHÍRE NAGYVÁRADON

1917. március 8-án 36 éves korában meghalt a némafilm talán legnépszerűbb, legismertebb sztárja, akit a nagyváradai mozilátogató közönség nemcsak filmjeiből ismert, hisz két alkalommal is vendégszerepelt városunkban. Korai halála nagy részvétet váltott ki a helyi hívei és csodálói sorából, a mozik műsorra tűzték régeb-

bi filmjeit s felidéztek váradi látogatásának emlékeit. A Vigadó pár nappal halála előtt mutatta be utolsó filmjét, a *Tükörképet*.

A *Tiszántúl* viszont nem csatlakozott a gyászolók sorához, hanem a halálhír hallatán meglehetősen éles hangú kritikát fogalmazott meg a sztár művészetéről. Tagadhatatlan, hogy sok igazságot is tartalmazott ez az írás, s számos megállapítása megegyezett a korabeli és a későbbi filmkritikusok és filmesztéták véleményével, mégis sokan kegyeletsértésnek vették, s az adott helyzetben tényleg az is volt. Ennek ellenére, mint dokumentumot és az akkoriban jóformán nem is létező filmkritikát, érdemes felidézniük:

„*Psilander Waldemar mozisínész 36 éves korában meghalt. A világ tömegszélesének bálványja, a varjúhangú Psilander, aki színésznek rossz, mozisínésznek attrakció volt, nem gyönyörködteti többé a szobalányok és varrólányok szelénívóján álló moziközönséget. A mozi úgy látszik, a mulatságos komédiásoknak, akik rettenetes applomball lépnek fel, s testileg szépen felgyarapodtak, jó magasak, sima arcúak, s jól áll rajtuk a ruha, olyan hasznát tudja venni, mint más üzem sehogy sem.*

Psilander a szívdöglesztő fajtából ered, akit imádtak a hisztérikák és a családból kizűltek, a romlott szeléniek. Ő volt a primadonna, a központi hatalmak világának Sisi-je. A boltosnéni, aki nem tudta a nevét kimondani, mert a pszit nem ismerte, ott volt amikor Szilander úr bevonult Nagyváradra. A primadonna kultusz se valami szelénies, de ez a látvány a tömeghisztéria kellemetlen jelensége volt.

– *Ah Voldemar, ah Voldemar! Kialtották a kitűnő mannequin felé a nők, s az öregedő színész mozimozdulatokat végzett feléjük, kiknek életében ez az egy nagy eset töltötte ki a lelki ürességet.*

Harminchat éves volt e varjúhangú, korlátolt színész, s a nagy divathősök közé jutott, míg élt. Nem tehetett róla. Elelmes impresszáriók és szatócslelkű mozisok kegyelméből lett azzá, ami volt. Úgy esett, amint egy nagy

szállodánk hetesével, egy félretaposott, sáros csizmás, zsíros nadrágú, zekés, viharvert pörgekalapú, bamba képű fiúval, akit a tulajdonos szorultságból kinevezett portásnak. A szálloda renoméja érdekében állandóan így szólította: – Portás úr! A félszeg, lusta, makacs hetest be' sokszor szerette volna jól képen vágni a gazda, de nem tehetette. Hát fogcsikorgatva mondta neki: – Portás úr, kérem, siessen!

A művészetnek ilyen portása volt ez a Psilander.”

A múlt század negyvenes éveinek elején az egyik legnagyobb magyar filmesztéta, Hevesi Iván ennél sokkal visszafogottabban fogalmazott: „*Nincs még egészen eltemetve emléke a Nordisk világhíres férjisztárjának Waldemar Psilandernek, noha az ő színészi képességeiről a »holtakról jót vagy semmit« mondás szerint jobb ha egy szót sem szólunk. Fellépése, szereplése, játéka és hódítása kétségtelenül nagyon is jellemzőek voltak a filmművészet egy bizonyos korszakára, alakjánál még sem érdemes tovább időzniük, egyszerűen azért, mert munkálkodása a filmstílus fejlődésére nem volt semmiféle hatással.*”

A VÁRADI MOZIK HELYZETE 1917 ELEJÉN

Az év elején még úgy tűnt, hogy a háborús körülmények ellenére a mozik zavartalanul működhetnek. Látogatottságuk nem csökkent, a nézők egyrészt kikapcsolódást, rövid ideig tartó gondtalan szórakozást kerestek a mozikban, másrészt vonzotta őket a filmhíradók aktuális tudósításai a háborús eseményekről, a háború helyszíneiről.

Székely Jenő igazgató a háború kitörése óta lehetővé tette, hogy a Nagyváradon kiképzett, s a frontra induló katonák ingyenes mozielőadást élvezhessenek – 1917. január 25–26-án előbb két előadáson ezer népfőlkelő, majd a második napon két előadáson ezer honvéd tekintette meg az Apolló filmműsorát.

A város vezetősége kedvezően ítélte meg a mozik működését, s a lehetőségekhez mérten támogatta is őket. Mikor február 14-én megjelent a miniszteri rendelet az új, háborús zárórákról a mulatóhelyeket véglegesen bezárták. Viszont a mozikat csak annyiban korlátozták, hogy délután öt óra előtt nem lehetett kinyitni, és este 10 óra után nem lehetett nyitva tartani. Nem sokkal később a tüzelőhiány miatt elrendelték az iskolák, színházak és mozik kéthetes bezárását országos szinten. Nagyváradon viszont engedélyezték az előadásokat a színházban és a mozikban. Az újságok megírták, hogy *„egész Magyarországon Nagyvárad volt az a kivételes város, ahol a színház és a mozik tündéri fényben, meleg, temperált levegővel fogadták az élvezők százait. Rimler Károly polgármester a 669/1917. számú miniszteri rendeletben foglalt felhatalmazásra hivatkozva, mely szerint egyes esetekben engedélyezhetők az előadások, úgy döntött, hogy a színháznak és a három mozinak nem kell beszüntetni a tevékenységét, mivel Almamezőről szénük és szénporuk van, melyet különleges készülékkel használnak fűtésre, de az másra nem alkalmas.”*

Azért született a mozikat előnytelenül érintő intézkedés is. 1917. március 1-je után a mozijegyekre illetéket rótt ki a város, viszont a színházat továbbra is felmentették a kötelezettség alól. Hasonlóképpen mentesült az úgynevezett vigalmi adó fizetése alól a Katolikus Kör, ahol rendszeresen tartottak vetítő estélyeket és vetítéssel egybekötött előadásokat. Például Vermes Béla százados, a hadapródiskola tanára a légi harcokról tartott előadást és a jelenlévők *„láthatták a fehér vásznon a léghajók és a repülőgépek izgalmas harcát, a XX. századnak ezt a csodáját”*. A Katolikus Kör filmprogramján viszont többnyire régi kis rövid filmek szerepeltek, még a háború előtti időkből, általában hat kis filmet és egy új háborús híradót vetítettek az egy-, másfélórás műsoridő alatt. A belépődíj tagoknak 20, nem tagoknak 40 fillér volt, s az előadást zongorán kísérték.

A **Tiszántúl** egyik írásában – nem egészen elfogulat-

lanul – a következő bíráló megjegyzéseket fűzte a helyi mozikhoz:

„Három mozija van Nagyváradnak és mind a háromban van sok közönség nap mint nap. Az intelligens publikum előtt az Apolló a legnépszerűbb, azonban a helyiség oly kicsi és az előadások alatt olyan óriási hőség és rossz levegő fejlődik, hogy a közönség nagy része a sokkal célszerűbb és kitűnő helyiséggel és levegővel bíró Vigadó mozit keresi fel. Itt a képet azonban olyan rettenetes gyorsasággal pergetik le, hogy a közönség állandóan zúgolódik. Kérjük az illetékes köröket, tegyenek valamit ezen állapotok megszüntetésére. Ha a Katolikus Kör és a Katolikus Népszövetség igazán a legminimálisabb belépti díj mellett annak rendje és módja szerint adja mindenkor kitűnő műsorát, akkor talán a drága helyárrakkal dolgozó mozgósínházak is tegyék meg a kötelességüket a közönség iránt.”

A nem egészen megalapozott, s nem teljesen jogos bírálatra a mozitulajdonosok nem reagáltak „nem vették fel a feléjük dobott kesztyűt”. Azért a Vigadó egyik hirdetésében áttételesen mégis válaszolt, szintén a **Tiszántúlban** a következőképpen: *„A Vigadó mozgósínházban az igazgatóság különös gondot fordít arra, hogy a filmek szépen, egyenletesen peregjenek le és a közönség méltányolja is a vállalat áldozatkészségét. Az igazgatóság a mozi sláger darab után pénteken és szombaton is Mágna Miska drága filmjét mutatja be a közönség minden rétegéből jött kívánatra. A ritka érdekes újdonság csak két napig lehet műsoron.”*

MOZI RÉSZVÉNYTÁRSASÁGI ALAPON A VÁROS MINT FŐRÉSZVÉNYES

A hosszantartó háború következményei súlyosan érintették Nagyvárad város pénzügyi helyzetét; a város pénztára 1917 tavaszára kimerülőben volt, új bevételi források felkutatása vált szükségessé. Juricskai Barna, a

város adó- és pénzügyi tanácsosa javaslatot nyújtott be, alakítsák a város mozijait részvénytársasággá, s abban Nagyvárad város legyen a fő részvényes. Juricskai a polgármester beleegyezésével tárgyalásokat kezdett a három mozi tulajdonosaival, Boros Jenővel és Székely Jenővel, akik végül opció nyújtása mellett a következőt vállalták: „Ha a mozik üzembetartása és célszerű kihasználása érdekében, egy, a város irányítása mellett Városi Mozgófénykép RT címmel részvénytársaságot alapítanak 500.000 korona alaptőkével, akkor az említett mozgósínházak összes berendezési, felszerelési és üzembe tartási célokra szükséges bérleti és más kizárólagossági szerződéseket kötelesek a részvénytársaságnak átadni, illetve átruházni.

A város által megalakított részvénytársaságban a város 300 darab, egyenként 1000 korona részvényjegyzéssel, tehát 300 ezer korona kötelezettséggel venne részt, mely 300.000 korona készpénzben lesz a megalakításkor Boros Jenő és Székely Jenő jelenlegi tulajdonosoknak fizetendő. A kifizetés feltételeit és módját részleteit a megkötendő szerződéssel fogják kölcsönös egyetértéssel megállapítani. A részvénytársaság kétszáz darab 1000 koronás névértékű részvénye a jelenlegi tulajdonosok birtokában marad, melyeket 1927. január 1-ig el nem adhatják. A jelenlegi tulajdonosok birtokában maradt 200 darab részvényből 1921. július 1-én joga lesz a városnak 100 darab részvényt átvenni, ha a részvények osztaléka nem haladja meg a 15%-t, akkor névértékben, ha meghaladja, akkor a részvény 1000 korona névértékéhez a 15%-on felüli osztalékhoz tőkésítve hozzászámítják. (Például ha az osztalék 20%, akkor az átvételi ár 1333 korona, ha 22,5% akkor az átvételi ár 1500 korona lesz.)

A jelenlegi tulajdonosok a város tulajdonában lévő részvények után 1927. január 15-ig 15%-os minimális osztalékot garantálnak. Ezzel szemben kikötötték maguknak, hogy az RT igazgatóságába mindkettőjüket beválasztják, s ha őket bízzák meg az igazgatással, évi 10–10 ezer korona fix fizetést vagy megfelelő haszonr-

szesedést kapjanak. Az RT elnöke a polgármester lenne, a Városi Tanácsnak két tagját is beválasztanák az igazgatótanácsba, s a felügyelő bizottság elnöke a város főszámvevője lenne.

A vállalkozás pénzügyi eredménye kétségtelen, mert a város által befektetett 300.000 korona évi 45.000 koronát jövedelmezne. Ebből levonva a részvények lombardozása után fizetendő 6% lombard kamatot, marad a városi pénztárnak 27.000 korona jövedelme.

Betekintést nyerve a jelenlegi üzletek forgalmába, s figyelembe véve a további fejlődést, erős a remény jóval magasabb osztalékra. A részvények belértéke már a kibocsátás pillanatában nem 300.000, hanem 700.000 korona, – így a város vagyona 400.000 koronával nő.

A vállalat kulturális célokat is szolgálna, mert az iskolai tanulók részére szakszerű előadások keretében ismeretterjesztő órákat is tarthatnának. A vállalat hadsegélyezési célokat is szolgálna, mert alkalmazni lehetne a hadirokkantakból zongoristát, pénztárost, jegykezelőket, ruhatárosokat, szolgálkat. Már 37 rokkantja van Nagyváradnak, s így legalább 36 találna biztos és becsületes munkát.”

Az alapos, minden részletre kiterjedő szerződéstervezet nagy vitát váltott ki a Városi Tanácsban. A polgármester és egyes tanácsosok a város számára előnyösnek tartották és ezért támogatták. Más vélemények szerint mivel a mozik nem saját épületben vannak, értéküket túl magas összegben állapították meg, a berendezésük jóval kevesebbet ér. Szerintük sokkal jobb volna, ha a város maga állítana fel mozi, akkor nem kellene 300 ezer korona. Egy javaslat szerint a színház díszletraktárát 100 ezer koronából át lehetne alakítani s felszerelni moziivá. Az egyik tanácsstag viszont határozottan ellenezte, hogy a város bárminő moziállalatban részt vegyen. Így a döntést végül későbbi időpontra halasztották.

Néhány héttel később Rimler Károly polgármester bizalmas értekezletre hívta össze a törvényhatóság 12 tagját, hogy közös stratégiát dolgozzanak ki a moziügy-

ben. Megegyeztek, hogy a polgármester folytasson tárgyalásokat, szerezzen tájékoztatást az alábbi kérdésekben:

- a három mozi eladására vagy részvénytársasággá való átalakítására milyen előnyösebb feltételek lehetnének;

- mibe kerülne egy új mozi felállítása, berendezése a díszletraktár épületében;

- lehet-e ezt a feladatot átengedni egy magánszemélynek, hogy ő építse fel, rendezze be, működtesse és egy bizonyos idő után a városnak átengedje;

- szerezzen információt, hogy ha a város mozit létesít vagy szerez, azt bérbe adhatja-e, s milyen összegért;

- keresse a módot, hogyan lehetne a jelenleg fennálló, s az új mozgósínházak jövedelmének egy része rizikó nélkül a városé legyen;

- kapna-e a város felsőbb jóváhagyást ahhoz, hogy a mozik működtetése vagy meghatározott számokhoz való kötése a város kizárólagos joga legyen?

Ez az alapos, minden kérdésre kiterjedő vizsgálódásra szóló megbízatás arra utal, hogy a tizenkét városatya nagy felelősségtudattal szolgálta a város érdekeit és valamennyien úgy látták, hogy a mozik igen jövedelmező vállalkozások, s ennek hasznából akartak jövedelmet biztosítani a város számára.

A polgármester tárgyalásainak, tájékozódásainak eredményéről sem maradt fent semmi adat, de bizonyára eredményes lehetett, mert 1917. június 7-én, tehát majdnem két hónappal a részvénytársaság létrehozására vonatkozó terv megszületése után, dr. Thury László városi főügyész kidolgozott egy mozi szabályrendelet-tervezetet, amely tulajdonképpen a részvénytársaság-alapítási tervnek az elvetését jelentette. A tervezet szerint a mozijog teljesen a városé lenne, melyet akár házilag értékesítene, akár bérlet útján (bérbeadással). A mostani mozitulajdonosokkal már tárgyalást is folytatott, mely szerint évi bért fizetnének a városnak a mozielőadások engedélyezésével. A tizenöt évre szóló szerződés tartama alatt csak

négyre emelhető a városban a mozgósínházak száma, s a tizenöt év alatt az évi bér 35 ezer koronáig emelkedne. A szabályzat szerint vetített előadásokat a városban mások nem tarthatnak, kivéve egyesületeket és iskolákat, melyek ingyen, vagy betéti díj ellenében vetíthetnek, de csak saját helyiségükben, tudományos vagy jótékony célra.

Juricskai Barna továbbra is a részvénytársaság mellett érvelt. A tanács elvileg elfogadta a főügyész tervezetét, mely a városnak biztosítja a kizárólagos jogot a mozira, ugyanakkor úgy döntöttek, hogy a tárgyalást azért mindkét irányban folytatják, s így csak később dől el a kérdés.

VÁRAD NEGYEDIK MOZGÓSZÍNHÁZÁNAK TERVE

1917. július 8-án a **Nagyvárad** **Napló** részletesen beszámol egy új mozi alapításának tervéről: „A *Leszámlító és Jelzőlog Bank* ajánlatot tett a városnak, kérve az engedélyt tervének megvalósításához. A bank a Bémer téri házának nagy udvari telkén akar egy, a budapesti nagy mozgósínházak mintájára tervezett, a modern építkezési technikának, közbiztonsági és közegészségügyi igényeknek megfelelő mozgósínházat, nagy nézőtérrel, színházszerű páholyokkal, művészi előadások tartására is alkalmas színpaddal építeni.

Az engedélyezésért a bank felajánl a városnak évi 10.000 koronát, mely összeget az első öt évben évente 1000–1000 koronával kész emelni, míg öt év alatt el nem éri a 15.000 koronát.

Ezenkívül a bank az új mozit egy 200.000 korona tőkével alakuló részvénytársaságnak adja ki, így a város a 15.000 korona engedélydíjon kívül mintegy 10.000 korona jövedelmi adóbevételre is számíthat az RT-től és a Jelzőlog bank használatára után is mintegy 10.000 korona adót kap a város, s így a nagyszámú alkalmazott adó-

ján kívül mintegy évi 35.000 korona évi jövedelmet szerezhet az engedély megadásáért.”

A bank a továbbiakban hivatkozott a mozik szabad versenyének elvére. *„Nyílt titok, hogy Nagyváradon tulajdonképpen csak egy mozi van, mivel a három mozi egy személy tulajdona. Ez a nagy mozitársaság el akar zárni mindenkit attól, hogy ugyanazt a teljesen szabad foglalkozást űzhesse. Az Apollót dédelgetik, favorizálják, ápolják a tulajdonosok, míg a másik kettőt teljesen elhanyagolják. A Vigadó mozgó szinte állandóan zárva van és az Uránia sem tud prosperálni. Ezt azért teszik, hogy mondassák, Nagyváradon nincs helye több mozinak, mert három sem tud reuzálni. A tulajdonosok csupán a létszám betöltése és a verseny elzárása céljából tartják fent a másik két színházukat, melyek soha egyetlen jó filmet nem látnak, hanem csak azokat, amit már más színház régen elhasznált és a közönség unalomig ismer. Így ezt a két színházat igyekeznek minél kisebb rezszel fenntartani, csak egy a fontos, hogy fizikailag létezzenek, s mindig hivatkozni lehessen rá, mint a lóra kötött halott hadvezérre, hogy a jó közkatonáknak egy pillanatra se legyenek kételyei. A közönség – a közkatonák tényleg nem tudnak a tényekről és előzönlük az Apollót még akkor is, ha életveszély fenyegeti őket, mert a másik két moziba nem érdemes menni. Hányszor fordult elő, hogy valaki, ha az Apollóba nem tud bejutni, nem megy el az Urániába, bár az volna a természetes, hanem szépen haza megy.*

Arra kérjük a tanácsot, hogy vessen véget ennek az állapotnak, mely minden jogot és méltányosságot nélkülöz és még célszerűtlen is. Többet érne egy szép, elegáns, jól berendezett és vezetett mozgószínház a Bémer tér kellemes közepén, mint két üres engedély a Szent László téren. Közérdek az újabb mozgó engedélyezése, nemcsak a város háztartása szempontjából, hanem kulturális szempontból is. Ezek a következők: A város új, jelentős bevételhez jut, számos ember kenyérkeresethez juthat, rokkant katona vagy katonaözvegy, mint segédszemélyzet. A város legszebb terét egy új, szép és értékes épület

fogja dekorálni. A kultúrát csak úgy lehet terjeszteni, ha tisztességes verseny lesz. Ha volna még egy új színház, akkor a versengés nem kettő, hanem négy között indulna meg.

Ráadásul a régi mozitulajdonosok – az öt év múlva kezdődő, – évi 15–15 ezer koronáért akarják örökre monopolizálni a jogot. Addig, míg az ő fizetési kötelezettségük megkezdődne, mi már befizetnénk a város pénztárába a kamatokkal együtt több, mint 60.000 koronát.”

A Jelzálog Bank mozialapítási terve nyílt támadás volt a meglévő mozik tulajdonosai ellen. Így aztán nem meglepő, hogy ők is „felvették a kesztyűt”. 1917. július 12-én beadvánnyal fordultak a Városi Tanácshoz, melyben visszaverték a támadást, cáfolták az ellenük megfogalmazott vádakot s igyekeztek meggyőzni a tanácsot, hogy a város nem bírja el még egy mozit. Idézünk a Boros Jenő és Székely Jenő beadványából: *„A Leszámtoló és Jelzálogbank RT beadványában úgy kergetőznek a vaskos ferdítések, együgyű kijelentések, tendenciózus meghatározások, tapintatlanságok és a tárgytól való elgaloppirozások, mint valaha a jó Pali és az utca népe egy humoros francia filmben.*

Az ajánlat, elkerülve az objektivitást, érzéltelenséggel, arroganciával, önmérséklet hiányával, kártevő szándékkal és mindennek fölött teljes valótlansággal kritizálja a mi üzleti viszonyainkat és egy »lóra kötött hadvezér« meséjével akarja lóvá tenni a Tekintetes Tanácsot és a nagyközönséget.

Nagyvárad városa egy vigadalmi szabályrendeletet alkotott. (...) A mozgószínházakból kétféle úton akar jövedelmet szerezni: a jegyadókból és az engedélydíjakból. Az engedélydíjat csak az új mozitulajdonosok, vagy a régi mozik eladása esetén az új gazdák fizették volna egy összegben, az illető mozi befogadó képessége arányában. A belügyminisztérium végül az engedélydíjra vonatkozó részt nem hagyta jóvá. A város úgy akarta pótolni a tervbe vett s így elveszített bevételt, hogy a jövőben létesítendő mozgó játékjogát magának biztosítaná, s ezt a

játszási jogbérbe adná. Mi javasoltuk, hogy alapítsunk a három mozi fenntartására részvénytársaságot, amelyben a város is nagyobb érdekeltséget vállalna. Ezt a többség nem fogadta el a Tanácsban. Megkérdezték, hogy mi mennyit fizetnénk egy negyedik moziért. Ekkor tettük mi azt az ajánlatot, melyre a bank hivatkozik. (...) Nem igaz a két mozi elhanyagolásáról szóló állításuk. Mi a Vigadó és az Urániát nagy befektetéssel szereztük meg, komoly munkával, nagy rezsivel tartjuk fent. Az Apolló szerencsésebb elhelyezése révén frekventáltabb hely. A valóság az, hogy Nagyvárad még három mozit sem bír el. Volt itt már másik két-három mozgó, de pártolás hiányában kénytelen volt üzemét beszüntetni. Csak mi vagyunk arra hivatottak, hogy nagy szorgalommal, szaktudásunk és áldozatkészségünk mellett három mozgószínház prosperálását biztosítottuk. Hivatkozunk nagyobb vidéki városokra, amelyekben csak két mozgó tud létezni. Mi nem kértük a negyedik mozgó engedélyét, pedig az nekünk kenyerünk. Minket felhívtak ajánlattételre, a Bankot senki sem hívta fel, nem is kenyere, mégis tett ajánlatot, s vak dühvel ront nekünk, képzelt konkurensoknak. Mondhatnánk mi is: – Hohó Moszkovits úr, jó lesz ezzel a vállalatnál kissé vigyázni, ezen is úgy elpereghet a részvényesek pénze, mint a szentjánosi kertészeten, vagy ama bizonyos parcellázáson. (...)

Hosszú évek kemény munkájával, anyagi kockázattal és áldozatkészséggel olyan nivóra emeltük a kinematográfiaát, amely első helyre teszi a vidéki városok között. Elsőrangú összeköttetéseink, rutinunk lehetővé teszi, hogy sokszor a fővárost is megelőzzük. Tapasztalataink nőnek. Kultúr színvonal a mozinak emelkedő. Mi vagyunk hivataltosak a mozgószínház kultuszát tovább fejleszteni. Bízunk abban, hogy a közönség továbbra is változatlan érdeklődéssel fogja jutalmazni vállalatunkat, melynek nivóját folyton emelni igyekszünk. Mi hivatásunknak mindig megfeleltünk és áldozatkészségünket is bizonyítottuk. (...)

A két mozis beadványa meggyőzte a Városi Tanácsot, és 1917. július 25-én a **Nagyvárad** **Napló**ban megjelent

a szenzációs hír: *Nem lesz negyedik mozi Váradon. Öt évi szerződést köt a város a szerződésesekkel címmel, a következőképpen: „Hosszú vajúadás és sok harc után most került az egyesített pénzügyi és jogi szakbizottságok ülésének a döntése elé a város színházmonopóliumának, a szabályrendeletnek, a szerződésnek és a Leszámitoló Bank új mozikérelmének az ügye.*

Thury László dr. ismertette a tanács javaslatát, hogy a város szerezzék meg a mozijátszási jogokat, s azután adja bérbe a mostani igazgatóknak 15 évre, ami összesen 760.000 korona jövedelmet fog biztosítani a városnak. Ismertette Pécs, Temesvár és más városok mozi szabályrendeletét, s hogy a minisztérium nem adott egyenes választ arra, hogy nyerhet-e monopólium jogot a város. Pécsnek haszonbérleti szerződése van a mozikkal és körülbelül évi 26.000 koronás jövedelme van a mozikból, a várad 40.000-rel szemben. Szegeden nincs szabályozva a mozikérdés, Pozsony mozi monopólium – tervét az ottani főügyész elutasította. Temesvár két mozija 100.000 korona jövedelmet vall be.

A Leszámitoló Bank negyedik mozgója tönkre teheti a meglévőket, ami a városnak is anyagi kár lenne. Székely és Boros 15 év alatt 750.000 koronát fizetne, a bank 500–550 ezret. Erkölcsi szempontból is a már megszerzett jogokat respektálni kell.

Hosszas vita után megegyezés született: A Leszámitoló Bank negyedik mozi engedélyéről öt évig nem döntenek, ez legyen a kíméleti és rekompenciációs határidő, a három jelenlegi mozi tulajdonosával pedig próbáljanak öt esztendő határidő körül egyezkedni, esetleg megegyezés nélkül is döntést hozni.”

Az egyezkedés a mozi-tulajdonosokkal tovább folytatódott, s végül olyan kompromisszumos megegyezés született, amely mindkét fél érdekeit figyelembe vette és így mindenki elégedett lehetett. Az egyezkedés jó másfél hónapig tartott, s csak 1917. szeptember 12-én zárult le. A **Nagyvárad** **Napló** követte a legnagyobb figyelemmel az ügyet, s mikor létrejött a megállapodás a város

és a mozi-tulajdonosok között egy terjedelmes cikkben idézte fel a nagyváradi mozi-történelem első tizenhárom évét és ismertette a városi tanáccsal kötött új haszonbérszerződést.

A NAGYVÁRADI NAPLÓ 1917. SZEPTEMBER 13-I ELEMZŐ ÍRÁSA A MOZIKÉRDÉSRŐL

„A magyar kultúra és népművelés ismeretlen Hamupipőjeként indult el tizenhárom év előtt Nagyváradon is hódító útjára a mozi. Tizenhárom év előtt csak a vásári népnek mutogatták meg a Nagypiac téren a bioscop sátorban az első primitív vetített képeket. Később megmosolyogták a kinematográfia művészi és technikai fejlődésének jövőjében bízó Székely Jenőt, amikor vasenergiával berendezte az első váradi mozgószínházat a Pannónia szálló pincehelyiségében. A kezdet nehézségeivel, az új kultúrtörékvés sikerében kételkedőkkel nem törődve éveken át páratlan ambícióval, anyagi és fizikai ereje megfeszítésével küzdött Székely Jenő, míg a közönséggel annyira meg tudta kedveltetni a mozgófénykép előadásokat, hogy ma már a színházzal egyenlő kulturális tényezőként ismeri el Nagyváradon mindenki a mozgószínházat.

Ennek a tizenhárom év nehéz küzdelmével elért és az összes magyar vidéki városokban páratlan sikernek magyarázata az, hogy minél többen kedvelték meg a mozit, minél kellemesebb, nélkülözhetetlenebb szórakozó helye lett a népnek épp úgy, mint az előkellő közönségnek, Székely Jenő annál többet áldozott és dolgozott azért, hogy Nagyváradon gyönyörködhessék a közönség a legtekintetesebb, legművészibb mozi előadásokban. Sokat tanult, sokat utazott, hogy Budapest, Bécs, Koppenhága, Berlin filmgyárainak legújabb, legművészibb moziattrakcióit elsőnek szerezze meg Nagyváradon. És a mozgófényképeken kívül olyan kiváló művészek vendégszerzésével, mint a Góth-pár, Király Ernő, Medgyaszay

Vilma, Szamosy Elza, Környei Béla, Gózon Gyula stb., tette még vonzóbbá, művészileg értékesebbé a mozgószínházi előadásokat.

Székely Jenő e nagyszerű példáját követték az összes nagyobb mozgószínházak igazgatói, és az ő érdeme, hogy a legkiválóbb magyar művészek a mozi színpadját épp oly alkalmasnak méltatták tehetségük érvényesítésére, mint a színházat. Ezért ismerik és becsülik nemcsak Nagyváradon, de az egész országban a magyar mozikultúra legérdemesebb harcosának Székely Jenőt.

A siker és a mozielőadások mai magyar színvonalának elismerése mellett nem felejt el a váradi közönség azt a küzdelmes munkát, amellyel Székely Jenő előbb az Uránia, majd az Apolló és a Vigadó mozgószínházak népszerűségét, közkedveltségét teremtette meg.

Az utóbbi években osztozott küzdelmeiben társa és jóbarátja Boros Jenő is. És nem felejtik el azt a hazafias és emberbaráti készséget sem, amellyel az egyre növekvő adók, engedélydíjak, vigalmi- és jegyilletékek dacára is minden hadsegélyező és jótékony akció javára ezeket és ezeket juttattak az előadások jövedelméből Székely Jenő és Boros Jenő a háború három évében. A mozik évtizedes munkásságának csak anyagi és erkölcsi sikereit látó és irigylő fiatal cinikusok és dologtalan stréberék persze csak arról tudnak beszélni gonosz indulattal, hogy Székely Jenő és Boros Jenő ma arrivé [sikerés, befutott] emberek, de arra nem gondolnak, hogy mennyi keserves munkával és verejtékkel érték el azt a közmegebecsülést, amelyben ma már méltán részüik van.

Felelevenítjük pedig a nagyváradi mozikultúra e történelmi tényét most abból az alkalomból, hogy Nagyvárad város mai közgyűlése elé terjeszti a tanács azt a szerződést, melyet a Székely és Boros mozgófénykép és filmipari vállalat céggel, mint haszonbérlettel kötött az Uránia, Vigadó és Apolló mozgószínházak játsszási jogára nézve.

A szerződést a tanács, a pénzügy és jogügy szakbizottság több ízben behatóan tárgyalta abból a szempontból,

hogy a mostani, a városi pénztárt deficittel fenyegető nehéz időkben minél nagyobb állandó jövedelmet biztosítsanak a városnak. Ezt a törekvést fényes siker koronázta, mert amellelt, hogy a bérleti időt tizenöt évről tíz és fél évre szállították le 1918. május 1-jétől számított és 1928. április 30-án végződő időtartamra; oly módon sikerült a Székely-Boros céggel szerződést kötni, hogy a hasznobérleti idő első öt éve alatt 30.000, a következő év alatt 35.000 korona évi hasznobért tartoznak a városnak megfizetni. A szerződés hatálybalépésétől havonta 2.000 korona részesedést fizet a Székely-Boros cég, tehát a három mozgó színház játszási jogáért tíz és fél év alatt 341.000 korona jut Nagyvárad részére (...) A szerződés többi pontjai szerint egyébként 15.000 korona biztosítéki összeget tartozik a cég a város pénztárába befizetni. A tíz év leteltével a szerződés a használati jogra nézve megszűnik, s a három játszási jog a város szabad rendelkezése alá kerül. A cég kötelezi magát, hogy az egész hasznobérleti idő alatt havonként egy gyermek és egy ifjúsági előadást fog rendezni, egyfelől az elemi, másfelől a középiskolai tantestületek és tanári karok kívánságainak figyelembevételével, amelyek bármelyik helyiségben tarthatók és bármelyik helyért személyenként csak 20, illetve 40 fillér belépődíj szedhető. A cég a szerződés tartama alatt nem emelheti a belépődíjakat magasabbra, mint amit Temesvár, Pozsony, Kassa, Szeged, Kolozsvár, Pécs, Győr, Arad és Debrecen városokban is minden időben szedni fognak.

Mindezekből megállapíthatjuk, hogy a tanács, a pénzügy és jogi bizottság a város anyagi érdekeinek biztosítása mellett gondosan igyekezett a mozilátogató közönség érdekeit is megvédeni.”

Így zárult le az a hosszas vita, küzdelem és versengés, amely a város mozijainak működtetése és az abból származó anyagi haszon elosztása körül zajlott. Mindez azt bizonyítja, hogy a mozi ebben az időben egyszerre volt jelentős jövedelmet biztosító gazdasági vállalkozás, és fontos szerepet betöltő kulturális intézmény, amely nem

csupán szórakoztat, hanem tanít, nevel, ízlést formál, és ugyanakkor tömegtájékoztató szerepet is betölt. Gondoljunk csak a háborús években a híradó filmek széles körű elterjedésére, melyek elfoglalt s egyoldalú beállítottságuk ellenére is nagy érdeklődést váltottak ki a nézők körében.

MŰSORPOLITIKA 1917 MÁSODIK FELÉBEN

A korabeli helyi sajtóban megjelent hirdetések, mozi-hírek, s aránylag ritkán közölt filmismertetések számbavételéből következtethetünk arra, hogy milyen műsorpolitikát követtek ebben az időben a helyi kinematográfusok. Döntésüket természetesen meghatározták a háborús körülmények is. Továbbra is hiányoztak a műsorból az ellenséges országok filmjei, a korábban nagy népszerűségnek örvendő francia, angol, olasz filmek, sőt ekkor már az amerikai filmek is lekerültek a műsorokról. Így aztán a műsor német, osztrák, dán és svéd filmekből állott össze, viszont a legnagyobb népszerűségnek és sikernek a magyar filmek örvendtek. Ezek többségét az Apolló mutatta be, de a Vigadóban is volt magyar filmbemutató – sőt a legnagyobb sikerre számító magyar filmeket egyidőben tűzte műsorára ez a két mozi. Az Uránia ekkor már csak újrajátszó – reprimé mozi lett, alacsonyabb belépődíjjal, viszont azzal az előnnyel, hogy itt vetítettek régebbi francia, amerikai, s más ellenséges országbeli filmeket is. A Katolikus Kör nagytermében hetente egyszer a Katolikus Népszövetség mozidélután szervezett, ahol az aktuális Messter híradót követően kizárólag régi, még a békeidőben készült rövid filmeket vetített. A kétórás műsoridőben, a heti háborús híradó mellett négy-öt kisfilmet láthattak a nézők, bohózatokat, vígjátékokat, drámákat, látványos vagy természeti képeket.

A nyári szezonban a két bemutató mozi színpadán újból felléptek fővárosi vendégművészek. Például 1917. július első napjaiban az Apolló színpadán a 7 és 9 óras előadáson „Medgyaszay Vilma Európa legnagyobb cabaret primadonnája és Varsa Gyula a Modern Színház

művészeinek vendégfelléptét” hirdették. A *Szerződés* című bluetet játszották és Emőd Tamás, Szép Ernő, Gábor Andor dalait adták elő – utána a *Gladiátorok* című klaszikus filmdrámát vetítették.

Ugyanakkor a Vigadóban a budapesti kabarészínpadok kiválóságai léptek fel Boros Géza kabaréjában az esti filmműsor keretében.

A nyár folyamán még több hasonló vendégszereplésre került sor a két moziban, ezek közül a legkülönlegesebbnek a magyar bábszínház vendégjátéka tűnik, melyet szintén az esti műsorok keretében, tehát felnőtteknek mutattak be.

Az 1917-es év második felében különösen megsaporodtak a magyar filmek bemutatói. Ezek nagy része megfilmesített regény, mint például a *Fekete gyémántok*, *Szent Péter esernyője*, *Gólyakalifa*, vagy népszínmű: *A csikós*, *A peleskei nótárius* stb. voltak viszont filmre vitt operettek is, például *Az obsitos* – Kálmán Imre operettje – Bakonyi Károly feldolgozásában, vagy olyan drámák, melyek előzőleg a színpadon váltak népszerűvé, például Földes Imre *Kuruzsló* című drámája, melyet a váradi színház is bemutatott már.

Általában a filmek hirdetései kevés konkrét információt tartalmaztak, inkább csak hangzatos jelzőkkel igyekeztek felkelteni az érdeklődést. A rendező vagy a filmgyár nevét is csak ritkán közölték, akárcsak a szövegekönyvrőjót vagy átdolgozóját. Néha, de nem rendszeresen közölték a filmben játszó színészek neveit, elsősorban ha azok országosan ismert népszerű művészek voltak s mindig megemlítették a hirdetésekben azoknak a művészeknek a neveit, akik valamikor Váradon játszottak.

Példaként bemutatunk három olyan filmismertetést a **Nagyváradi Naplóból**, amelyek a legrészletesebbek, legerjedelmesebbek voltak. 1917. augusztus 2-án „*A szerencse fia az Apollóban – Drégely drámája filmen. A magyar filmgyártás remekét mutatja be ma az Apolló, Drégely Gábor világhírű irodalmi nagy szatírját a Szerencse fiát. A nagysikerű Drégely darab filmre transzpo-*

nálva még nagyobb hatású, mint a színpadon, ahol csak az interiőrök érvényesülnek, míg a film ragyogó jeleneteit fotográfiákban pergeti le a cselekményt. A film nem szorul dicséretre, ha megemlítjük, hogy a főszerepet Csontos Gyula a nagy magyar színész és a kitűnő Lenkeffy Ica játsza, akikhez hasonló kiváló színészek sorakoznak. A nagyszabású, rendkívül sikerült film iránt méltán nyilvánul meg a legnagyobb érdeklődés.”

1917. szeptember 6. Az Ambrus Zoltán regénye filmen négy felvonásban, Szentgyörgyi Márta az Apollóban.

„*Van egy gyönyörű regénye a franciás finomságú Ambrus Zoltánnak A gyanú. Egy asszony megrendítő története, egy szerelmes asszonyé, akinek Ibsenre emlékeztető erővel magrajzolt alakját a titok köde borítja. A nagyszerű regényt filmre alkalmazták s A gyanú a legjobb, legkeresettebb film lett a nemzetközi filmpiacon. A főszerep eljátszására a filmvállalat Szentgyörgyi Mártát, a Szigligeti Színház volt kiváló művésznőjét nyerte meg, aki ragyogóan oldotta meg nehéz feladatát s zseniális alakítást produkált. Partnere Fenyvesi Emil, a Vígszínház nagytehetségű művésze.*”

1917. szeptember 26. A *Fekete gyémántok* az Apollóban.

„*A romantikus regényhősök, akiknek alakját Jókai álmodta meg, életre kelnek, a bányá földalatti misztikuma megelevenedik a fantasztikus nagyszerű kép, amelyben a nagy költő ragyogó képzelete a gyönyörű történetet szőtte, szemünk elé tárul a csodatevő kinematográfia varázslatával. A Fekete gyémántokat mostandban transzponálta filmre az immár világhírű Uher gyár, mely a főszerepekre Somlay Arthurt, a Nemzeti Színház nagytehetségű fiatal művészt, a kitűnő Fenyvesi Emilt, Martens Valériát a feltűnő talentumú művésznőt és más kiváló fővárosi színészeket nyert meg. Az Apolló színház abban a szerencsés helyzetben van, hogy a filmet, melyet már a külföld megismert, elsőként hozza színre.*”

A nem túl sok információt tartalmazó reklámok, hirdetések ellenére a mozi továbbra is a legkedveltebb, leglátogatottabb szórakozási időtöltési hely és alkalom maradt. Ez a tény ismételtén kiváltotta egyesek irigységét, ellenszenvét a mozisokkal szemben. Erre utal a Tiszántúl 1917. november 4-i híradása is, mely szerint „*Weiszlovits Gyula javasolta a Városi Tanácsban a mozijegyek után fizetendő vigalmi adó növelést, tekintettel a mozik óriási jövedelmére.*” Ez a hír ugyanakkor visszautal azokra a vitákra, amelyek a negyedik mozi megnyitásának terve körül folytak. Akkor az új mozi alapítását akarók arra hivatkoztak, hogy Székely és Boros szándékosan nem működtetik rendszeresen a két kevésbé fontos mozit, amit a tulajdonosok viszont a nézők számának csökkenésével magyarázták. Elemezve a rendelkezésünkre álló korabeli forrásokat megállapíthatjuk, hogy egyik állítás sem felel meg a valóságnak, mindkét fél a saját érdekének érvényesítésére igyekezett érveket találni. A valóság az volt, hogy a mozik mindegyike szinte megszakítás nélkül működött, s általában telt házak előtt adták műsoraikat. Ha volt is hosszabb-rövidebb szünet valamelyik mozi működésében az csupán a szükséges felújítások vagy nagytakarítások miatt történtek. Így például a *Nagyváradai Napló* augusztus 26-i száma *Zárva lesz egy hétig az Apolló mozgószínház* címen így írt: „*A közönség kényelme és esztétikai igényeinek kielégítése érdekében Székely Jenő és Boros Jenő a legnagyobb áldozatkészséggel renoválják, újra festik, és minden komforttal rendezik be az Apolló mozgószínház hallját és nézőterét. Hogy a mai háború miatti munkáshiány és drágaság folytán milyen áldozattal jár, s mennyi időt igényel az ilyen átalakítás, azt megérti és méltányolja a közönség. Az átalakítási munkák miatt e hét hétfőjétől szombatig zárva lesz az Apolló. Szombat délután lesz az ünnepélyes megnyitó, amikor a legújabb művészi filmek kerülnek bemutatásra.*” A felújítás után viszont emelték a helyárat, mely a hirdetés szerint „*a legmérsékeltebb az országban.*”

Talán nem véletlenül 1917-ben szinte eltűntek a háborús témájú filmek a váradi mozik műsoráról, csak a háborús híradók emlékeztették a nézőket a világban zajló tragikus eseményekre. Csupán két olyan filmre bukkanunk a hirdetések között, amelyek háborús filmek. Az egyik kimondottan propaganda film volt, Románia elfoglalása című „három felvonásos legújabb felvétel” és A levegő ura című „hatalmas aviatikus dráma négy felvonásban”. Még egy a háborúval kapcsolatos műsorról adott hír a *Nagyváradai Napló* szeptember 15-i száma. Ezen a napon a Vigadó nagytermében *Front kabaré* címmel nagyszabású jótékony célú műsort rendeztek élő és vetített kabaré számokkal, emelt helyáratokkal és felülfizetésekre, adakozásra szólító felhívással.

A váradi mozik 1917-es műsorpolitikájának szemléltetésére felsoroljuk a november 22. és december 29. között bemutatott magyar filmeket:

november 22.

Jókai-film az Apollóban. *A haláltraítelt* – Uher gyár terméke

Szent Péter esernyője, Korda Sándor filmje a Vigadóban

november 26.

Emőd Tamás filmregénye az Apollóban, ő is rendezte szereplők: Lábás Juci, Fehér Gyula, Sziklai József

november 28.

Molnár Ferenc: *Pál utcai fiúk* című filmje az Apollóban

Pásztor Árpád: *Vengerka* című filmje a Vigadóban

december 4.

A riporter kirdty – Karinthy-film a Vigadóban

december 5.

A senki fia – Vajda-bohózat Csontos Gyulával és Gyárfás Dezsővel az Apollóban

december 6.

Anyaszív – Góth Sándor és Regős Mária főszereplésével a Vigadóban

december 13.

Három hét – filmdráma, Fedák Sári első filmszerepe az Apollóban

december 15.

Isten ostora – dráma, a Vigadóban

december 18.

A szentjóni erdő titka – Phönix film Petkes Imre, Török Kálmán az Apollóban

A peleskei nótárius – régi színmű a Vigadóban (Megtekintése tanulók, tanintézetek hallgatói számára pedagógiai haszonnal jár)

december 25.

A piros bugyeláris – Csepregi Ferenc népszínműve a Vigadóban

december 28.

A toprini nász – Csermely Gyula népszerű regényéből készült film az Apollóban. Ágh Ilona, Mattyasovszky Ilona, dr. Torday Ottó

december 29.

Szentgyörgyi Márta az Apollóban: *A koldus gróf*, mély hangulatú dráma főszerepében.

MOZIVAL KAPCSOLATOS HÍREK, TERVEK A HELYI SAJTÓBAN

1917. augusztus 24-én a *Nagyváradai Napló* Mozi a Bihar megyei iskolákban és gazdakörökben. A székesfővárosi tanács példája Bihar megyében címen így írt: „A háború útját állta annak a hódító munkának is, melyet a

mozival akartak megkezdeni a magyar pedagógusok az iskolákban és a falusi nép körében. A hatóságok csak adóalanyt láttak a mozikban, melyek fejlődését jegyzalékkal, engedélydíjak emelésével, sőt a szerzett jogok elvonásával, új városi monopóliumok alkotásával próbálták akadályozni.

Most Budapest tanácsa elhatározta újabb 10 vetítógép bevezetését az iskolák számára, az iskolamozik létrehozásaként. A filmet nemcsak az ifjak oktatásában, de a felnőtt analfabéták oktatásában és a földművesek ismereteinek gyarapítására is fel lehetne használni. Így a falvak népe nem a kocsmában töltené a vásár- és ünnepnapokat, hanem a mozikban, ahol nemcsak szórakozhatna, hanem tanulhatna is. A mozik vetítésével, kellő dotáció mellett, a tanítókat lehetne megbízni.

A Bihar megyei iskolamozik berendezésére olyan, a magyar kinematográfusok sorában országos hírnévnek örvendő szaktekintély közreműködését nyerhetné meg a vármegye, mint Székely Jenő, aki eddigi munkásságával is bebizonyította, hogy a mozi a kultúra és a népnevelés terjesztésére is akarja és tudja értékesíteni.”

1917. december 8-án a **Tiszántúlban** jelent meg az alábbi, magvas gondolatokat tartalmazó, terjedelmes írás *Országos filmcenzúra lesz, Gyermek mozi előadásokat kell szervezni* címmel: „A kinematográfia a sátrakkól gyorsan költözött a palotába, hol hamarosan a népkultúra elsőrangú eszköze lett. Sajnos, hogy a mozi eltevelyedett, ugyanis a szexuális és bűnügyi drámák, az apacspincék piszkos morálja csakhamar megmetyeltyézték a fiatalok erkölcsét. Maguk a mozgófényképszínházak is szükségesnek ismerték el a mozicenzúrát, de igen helyesen azt kívánták, hogy a felvevő mozivállalatoknál alkalmazzák azokat, ahol egy bizottság állapítaná meg, mennyiben káros az ifjúságra valamely filmdráma, s döntene a film forgalomba hozatalának kérdésében. Németországban már el is tiltották az ifjúságnak a mozik látogatását, s gyermekmozik létesítésével ezekre szorították őket.

Nálunk országosan érzik és fájlalják azt a veszedelmet, amelyet ez a filmgyártás okozott a fiatalok között. Nagyvárad mozgószínházai, dicséretükre legyen mondva, filmcenzúra nélkül is iparkodtak hivatásuk magaslatán állani, de azért itt is meg kell szervezni a gyermekmozit s reméljük, hogy rövid időn belül nálunk is létesítik ezt Boros Jenő és Székely Jenő, valamint a létesítendő mozik tulajdonosai is ez alapon tervezik mozgószínházait.

A filmcenzúrát s a fiatalkorúak mozilátogatását azonban országosan akarják megoldani s ezért írt fel Pest vármegye az igazságügyi kormányhoz, hogy ezt a kérdést a fiatalkorúakra nézve véglegesen és általánosan rendezze. Rendelje el a filmcenzúrát, s azt, hogy a gyermekeknek való filmeket nézhessenek meg. Melcher Miklós törökbálinti plébános, pápai káplán, megyebizottsági tag terjesztette elő az indítványt.

A serdülő gyermek a moziban szemléletesen tanulja meg a legraffináltabb betörések minden csínját-bínját. Képekben látja, miként támasztják a létrát a falhoz, miként kúsznak föl rajta, hatolnak be a szobába, ledobják a lopott tárgyakat, s aztán jön a detektív, a rendőr s a tolvajnak már hült helyét találják, s legfeljebb a távolból hallatszik egy bántó, gúnyos nevetés.

S mivel minden gyermekben van egy bizonyos ösztönös érzés és veleszületett képesség a látott cselekedetek utánzására, csoda-e, ha a gyerek azt, amin a moziban saját pénzén mulat, künn az életben a mások pénzén is végig akarja csinálni, s végig is csinálja, így lesz belőle kéjgyilkos vagy betörő. S nemcsak egyes helyeken van így, hanem fájdalom, az egész országban. Vámbéry kimutatása szerint a fiatalkorú bűnözők száma 1910-ben alig volt 600, 1916-ban több volt 15.000-nél, s 1917-ben ez a szám 50 százalékkal emelkedett.

A fiatalkorúak bíróságához a minap egy megláncolt fiút hoztak a rendőrök, aki egy maga 40 betörést és lopást követett el. Egy egész csapat fiatalkorút kísértek be,

– köztük két diákot! – s a züllés okait kutatva, mert hiszen durva, pajkos, rakoncátlan fiataljaink azelőtt is voltak, de betörők nem igen akadtak közöttük, ezt a sztereotíp választ kapjuk: »csak az átkozott mozi és a rossz társaság teszi tönkre gyermekeinket«.

Igaz, hogy a háború a maga laza erkölcsével és a tulajdon szentsége iránt tanúsított magatartásaival is sokat rontott az ifjúság erkölcsén, de a fő oka ennek a züllésnek a szülői nevelés hiánya. Az itthonmaradottakra maradt a mezei munkának minden terhe és gondja, s az ediginél kevesebb időt szentelhetnek gyermekeik nevelésére.

Pedig inkább maradjon egy hold föld bevetetlen, mint egy gyermek nevetlen. Iskoláink részben katonai, részben kórházi célokat szolgálnak, tanítóink katonákká lettek, rendes iskoláztatásról, – hol a szülői nevelés hiányát némileg pótolni lehetne, – már évek óta szó sem lehet, s ehhez az elhanyagolt ifjúsághoz férközött a mozi, amely megmérgezte az ifjúságot.

Aki kissé foglalkozott a gyermekneveléssel, aki figyelemre méltatta a fejlődő gyermek pszichológiáját, de még inkább, aki tanulmányozta azt a csodás, fantasztikus, minden tilalmas dolog után vágyódó, lehetetlent, nehézségeket nem ismerő mesés, bűvös világot, mely a mai kor gyermekének lelkét eltölti, az, ha egyébként olvasatlanul rakná félre aggodalmas cikkeinket, figyelni fog a mozik nyomában járó általános erkölcstelenség terjedésére.

A mozi kultúrtényező, a tudás közvetítője, a pedagógia eszköze. Jobb és hasznosabb egy ismeretterjesztő előadásban gyönyörködni, mint a kocsában drága pénzen vett ital mellett duhajkodni, vagy kártyát emelni.

De ha a filmcenzúrát nem kezdjük meg a gyárakon, a mozifilmeket előállító vállalatoknál, akkor, ha megtelnek a mozik, meg fognak telni a kórházak és a börtönök, eddig nem is sejtett mértékben.”

AZ 1918–1919-ES ÉVEK NAGY VÁLTOZÁSAI ÉS A MOZIÉLET VÁLTOZATLANSÁGA

Miközben a világban, az országban, a városban óriási változások mentek végbe, a mozik változatlanul vonzották a szórakozni vágyókat, s többnyire telt házak előtt mutatták be a hangzatos jelzőkkel hirdetett filmjeiket. Azért mégis fel lehet ismerni néhány olyan jelet, amely arra utal, hogy a mozisok bevétele is csökkent, állandóan drágultak a mozi fenntartásának és működtetésének költségei, s filmek megvásárlása, bérleti díja is egyre többbe került. A mozisok is takarékoskodásra kényszerültek, s először az újsághirdetések számát korlátozták, elmaradtak a napi hirdetések, csak nagy ritkán s rendszertelenül közöltek pár szavas hirdetést egy-egy fontosabbnak vagy érdekesebbnek tartott filmről.

Továbbra is jelentős számban mutattak be magyar filmeket, de a bemutató moziknak számító Apollóban és Vigadóban is gyakran szerepeltek a műsoron régebbi, már forgatott filmek. Visszatérnek a filmvászonra az elcsúszott országok filmjei, de csak a háború előtt készült alkotások. Például 1918. február 10-én nagy reklámmal, egész oldalas keretes hirdetéssel hívták fel a nézők figyelmét az 1914-ben készült monumentális olasz film, a *Cabiria* bemutatására. A két részes film 3000 méter hosszúságával a maga idejében rekordnak számított, amelyet azonban 1918-ban már több ország, s elsősorban Amerika túlszárnyalt – mégis a **Nagyváradi Napló** úgy hirdette, hogy „minden idők leghosszabb, leghatalmasabb filmalkotása hat felvonásban, 12 fejezetben”. A lap részletes tartalmi ismertetést is közölt a „történelmi regénynek” nevezett filmről, melynek cselekménye Kr. e. a 3. században, a második pun háború idején játszódott. A hirdetésben azt is közölték „intézetek vagy iskolák részére kérésre külön előadás. Budapesten az összes tanintézménynek bemutatták”.

Március másodikán a *New York szépe* című amerikai filmet mutatta be az Apolló, amely szintén a háború előtt készült.

A Vigadó viszont szeptember 6-án már egy a háború idején készült filmet, A három testőrt, a francia Film Art termékét tűzte műsorára.

Új magyar filmeket is mutattak be abban az időszakban az Apollóban és a Vigadóban, de már kevesebbet, mint az előző években. A lapok szerint a legnagyobb sikert a Janovics Jenő rendezte *A vasgyáros* című film aratta Berky Lili és Lajtay Andor főszereplőkkel. Az újsághír szerint „zsuffolt ház tapsolt a megrázó jeleneteknél”. *Nagy szenzáció az Apollóban* címmel hirdették a *Tavasza télben* című magyar filmet Góth Sándor és Lenkeffy Ica szereplésével. A Vigadóban bemutatott Tanító-nő című filmről viszont csak annyit írtak, hogy Janovics Jenő rendezte, főszereplői Várkonyi Mihály, Berky Lili, Szentgyörgyi István. Szintén nagy magyar filmszenzáció az Apollóban címen hirdették *A csúnya fiút*, a Phönix filmgyár termékét, hozzátéve „egy karrier története”. Viszont a *Jobbra én, balra te* című négy felvonásos vígjáték hirdetéséhez csak annyit fűztek, „magyar film”.

A nyári szezonban még 1918-ban is felléptek az Apolló színpadán fővárosi vendégművészek – július 2-án *Nyáray nagy sikere az Apollóban* címen a **Nagyváradi Napló** így írt: „Előkelő fővárosi művészársaság lépett föl az Apollóban. A premierek közönsége töltötte meg az elegáns nézőteret és a legizgalmasabb színházi esték lázában várta a finom szenzációt. A pompás színpadi berendezést Sternberg régiségkereskedő engedte át használatra.”

Július 6-án Kőváry Gyula – a budapesti Apolló kabaréművészenek vendégjátékát hirdették az Apolló mozgószínházban. A művész Gábor Andor, Szép Ernő, Liptay Imre, Zilahy Lajos legújabb tréfáiból állította össze műsorát.

Július 17-én a *Jobb erkölcsöket* című mulatságos filmburleszket mutatták be az Apollóban Rott Sándor

fővárosi színész főszereplésével s kiváló artisták közreműködésével.

Július 20-án *Művészestély az Apollóban* címmel Rózsahegy Kálmán és más fővárosi színészek felléptéről számoltak be az újságok, kiemelve, hogy fellép Batizfalvy Elza, a Szigligeti Színház egykor ünnepeket kedves primadonnája. A műsorban pesti kabarétréfák, paraszttörténet Bíró Lajostól és vígjáték Zilahy Lajostól szerepelt.

A Vigadó színház művészestjén, július 31-én öt váradi színész, egy zongorista és Békeffi Lajos a Szigligeti Színház tenoristája szerepelt.

A romló gazdasági helyzetre utal, hogy a nyári szünet alatt az Uránia nem működött, viszont ez idő alatt felújították, renoválták, s 1918. augusztus 10. után újra kezdte működését. Ekkor a Vigadót zárták be, s két hét múlva új berendezéssel, felújítva ismét üzemelt.

Az őszi szezon új magyar filmek bemutatását hozta, elsősorban az Apollóban. Így szeptember 4-én bemutatták Herczeg Ferenc művéből készült *A kivándorló* című filmet, melyet Louis Neher rendezett, s a főbb szerepeket Garamszegi Sándor, Muzsnai Tekla, Bakó László és Lásbas Juci alakították. A darabot a Szigligeti Színházban is játszották. Hasonlóképpen már a helyi színházban is nagy sikert aratott a szeptember 17-én az Apollóban bemutatott *Leányvásár* című új magyar film. A hirdetésben megállapították: „A film tökéletes felvétel, amely a finom operett minden részletét a színpadi játéknál sikerebben tükrözteti”.

Egy nappal később szeptember 18-án a helyi lapok szomorú hírt közöltek, az egykor Váradon debütált, később híres mozisínésznővé lett népszerű színésznő, Szentgyörgyi Márta „élete és művészete teljességében hirtelen elhunyt”. Halálhírére nagy részvétellel fogadta a váradi közönség, s személyes veszteségként élte meg.

Még négy új magyar film bemutatásáról írtak az újságok, szeptember 20-án egy újabb operettfilmet a *Luxemburg gróffját*, a Glória filmgyár termékét mutatták be, Lázár István szövegkönyve alapján készült.

Szeptember 24-én a *Lulu* című vígjátékot, a Phönix filmgyár termékét mutatta be az Apolló Góth Sándor és Kláry Lottó főszereplésével. Október 8-án Pásztor Árpád filmregényét, a *Százezer koronás ruhát* a Vigadóban mutatták be, míg október 13-án Molnár Ferenc *Az ördög* című darabjáról készült magyar filmet tűzte műsorára az Apolló.

Ekkor már javában dühöngött városunkban is a spanyolnátha, s a járványbizottság úgy döntött, hogy a mozikat be kell zárni. Egy héttel később a járványbizottság enyhített a tiltáson, megengedte a moziknak, hogy napi egy előadást tartsanak. Október 21-én a mozisok beadványt intéztek a bizottsághoz, melyben kifejtették, hogy a bizottság célja ezzel az intézkedéssel nem a járvány leküzdése, hanem a mozik elnémítása. A Szigligeti Színháznak és a Vigadó varietének két előadást engedélyeztek naponta, s ezek zsúfolásig tele vannak, sőt gyerekeket is beengednek az előadásaikra, míg a moziba 16 év alattiak nem mehetnek. Beadványukban kifejtették, hogy a mozitulajdonosok anyagi romlásával együtt 54 családot fenyeget a kenyérkereset elvesztése, ha naponta csak egy előadást tarthatnak. A kiadásai megvannak, a házbért, adót, a személyzet fizetését akkor is ki kell adják, ha naponta csak egy előadást tarthatnak. Ezért kéri a mozik teljes üzemeltetésének engedélyezését.

Végül a bizottság látva, hogy a járvány szűnőben van, engedélyezte a mozik eredeti programjának visszaállítását. Ez nem ment zökkenőmentesen, október 24-én még ugyanazt a filmet vetítették mindhárom moziban. Másnapra viszont helyreállt a rend, sőt október 30-án már új film bemutatóját tartották az Apollóban. Bródy Sándor *A szerető* című színművéből készült film főszerepét Fedák Sári alakította.

A bekövetkezett nagyjelentőségű történelmi események: az őszirozsás forradalom győzelme Magyarországon október 30-án, Ausztria–Magyarország november 3-i, Németország november 11-i kapitulálása, az első világháború vége, a Magyar Köztársaság kikiáltása no-

vember 16-án látszólag nem érintette a váradi mozikat, a megszokott műsorrendben folytak a vetítések, folytatódtak a magyar filmek bemutatói az Apollóban. 1918. november 8-án mutatta be az Apolló Szentgyörgyi Márta utolsó filmlakítását, a *Küzdelem a múlttal* című filmben, mely egy elcsábított szerencsétlen lány tragédiája volt. Az év végéig bemutatott magyar filmek közül megemlítjük a Phönix gyár legújabb alkotását, a *Júdás* című drámát Kláry Lottó, Gál Gyula, Törzs Jenő főszereplésével, melyet a budapesti bemutatóval egyidőben hozták színre az Apollóban. Az *őszi vihart* Gombaszögi Frida filmjét és az *Izrael* vagy *A sárga folt* című magyar filmet – Henry Bernstein darabjából – szintén Apollóban.

Közben az Urániában és a Vigadóban egy időben mutatták be a *Rang és mód* című filmet, mely egy sikeres színdarab alapján készült. De más-más magyar filmet is vittek ugyanazon a napon a két moziban – például december 15-én a Vigadóban a *Halálos csönd* című film, az Urániában a *Végzetes tévedés*, az Apollóban az *Izrael* volt műsoron.

1919. január 10-én riasztó hír jelent meg a **Nagyvárad** **Napló**ban *Bezárnak a nagyvárad* *mozik* címmel. Mielőtt valamilyen politikai okra gyanakodnánk, lássuk, mit tartalmaz ez az írás: „A nagyvárad *mozik igazgatósága* tegnap felkereste Ágoston Péter kormánybiztost és szokatlan esetről tettek neki panaszt.

A rendőrség néhány nappal ezelőtt rendeletileg minden moziban egy tisztviselőt, egy detektívet, egy rendőrt és egy ellenőrt delegált felügyelet céljából. Ezeknek a napi díjazása 272 koronát tesz ki, amely egy évben több mint 100.000 korona kiadást jelentene. Erre szerintük nincs szükség. Elmondták, hogy vigalmi jegyadó címén 36.000 koronát, áramdíjba 100.000 koronát, személyzetnek 108.000 koronát, a filmekért 240.000 koronát, adóba 15.000 koronát fizetnek évenként, amelyek cáfolják, hogy legendás jövedelemmel dolgoznak. E kiadásokon felül még 100.000 koronát kiróni képtelenség. A mozi amúgy is akadályozzák különböző körülmények: záróra,

járványvédelem, a mozikat válsággal fenyegetik. Kérik a helyzet orvoslását.

A kormánybiztos ígéretet tett a helyzet rendezésére, mert ez a kérdés Nagyvárad kultúráját is közelről érinti, mert tagadhatatlanul nagy vesztesége volna a város művelődésének, ha a mozikat bezárnák.”

A kormánybiztos beváltotta ígéretét, visszaállt a korábbi rend, s mindhárom mozi a megszokott rendben folytatta működését. Továbbra is a magyar filmek alkották a műsor gerincét, de amerikai, francia, angol s más külföldi filmek is szerepeltek mindhárom mozi műsorán. Az új magyar filmek közül kiemeljük Lengyel Menyhért: *A táncosnő* című drámáját Garas Márton rendezésében a Vigadóban, a *Skorpió* című kétrészes filmet Kertész Mihály rendezésében az Apollóban. A *féltestvérek* című filmregényt a Vigadóban, *Az ezredes* című vígjátékot az Apollóban, a *Bob herceg* című filmet az Urániában, *A falu rossza* népszínművet a Vigadóban, a *Pacsirtát*, Lehár operettjét az Apollóban, Csermely Gyula filmregényét, a *Vörös kérdőjelt* a Vigadóban, Földes Imre drámáját, *A császár katonáit* az Apollóban és *Az ördög* című Molnár Ferenc vígjátékát szintén az Apollóban.

Az 1919. március 21-én kikiáltott Tanácsköztársaság, a kommunisták hatalomátvétele nem hozott semmi változást a váradi mozik műsorába. Tovább folytatódtak a magyar filmek vetítései, azoké, amelyek még a proletárdiktatúra bevezetése előtt készültek. Váradon április 19-ig tartott a kommunista uralom, s ez idő alatt olyan „elavult ideológiájú” filmeket mutattak be, mint Elynor Glyn

Korda Sándor ifjúkori fényképe

regényéből készült *Sfinx* címűt az Apollóban, a *Faun* című magyar filmet Klonbaunch világhírű regényéből készült filmet Rajnai Gábor, Somlay Arthur, Lenkefi Ica szereplésével az Urániában, Ohnet regényéből a *Páris királyából* készült filmet, melyben még Szentgyörgyi Márta játszotta a főszerepet, a Vigadóban, a Daudet regényéből készült *Sappho* című filmet Fenyvesi Emil, Várkonyi Mihály főszereplésével az Apollóban, Molnár Ferenc *Testőrét* a Vigadóban, a Strauss operettből készült *Varázskeringő* című filmet az Apollóban, s végül húsvétra az Apollóban *Az aranyembert* mutatták be. A három részes nagy filmet Korda Sándor rendezte, Beregi Oszkár, Makay Margit, Berky Lili, Rajnai Gábor, Lenkefi Ica játszották a fontosabb szerepeket.

A MOZI A POLITIKA SZOLGÁLATÁBAN

Az első világháború éveiben a politikusok felismerték, hogy a kinematográfia is felhasználható politikai céljaik megvalósítására, a háborús propagandára. Így születtek meg a már említett háborús témájú filmek és a háborús filmhíradók.

1918–1919-ben viszont az őszirózsás forradalom, majd a proletár diktatúra vezetői igyekeztek a saját szolgálatukba állítani a kinematográfiát. A budapesti Astra filmgyár 1918 késő őszen rövid idő alatt elkészítette *A császár katonái* című „forradalmi filmdrámát” Balogh Béla rendezésében, Földes Imre szövegkönyvével, így támogatva a polgári forradalmat. A filmet nagy érdeklődéssel fogadta a váradi publikum is. Az Est című népszerű fővárosi lap filmriportokban örökítette meg a forradalom eseményeit, s ezeket nem csupán az országban, így városunkban is vetítették, hanem például az Amerikai Egyesült Államokba 360 példányt küldtek, s „ez nem kevesebb, mint 30–40 millió nézőt jelentett” – írta 1919. március 9-én a Képes Mozivilág tudósítója.

Mikor Károlyi Mihály köztársasági elnök 1919 januárjában nevezetes földosztási akcióját megkezdte „nemcsak, hogy készségesen a gép elé állott, de később az operatőr mellett foglalt helyet, s a kormány tagjait személyesen állította be” – olvashatjuk szintén a Képes Mozivilág említett számában.

Nyilvánvaló tehát, hogy ezek a filmfelvételek propagandisztikus céllal készültek, s ugyanakkor az utókor befolyásolásának szándékával és igényével is.

A tanácsköztársaság vezetői, a kommunisták még tudatosabban igyekeztek élni a filmezés adta lehetőségekkel. Nem sokkal hatalomra jutásuk után létrehozták a Vörös Riportfilmet, melyből összesen húsz kiadás jelent meg. Ez később a vesztüket is okozta, mert bukásuk után az 1920-ban létesített Filmellenőrző Bizottság összegyűjtötte ezeket a felvételeket. „A nyomozó hatóságok ezek alapján szedték össze a baloldali politikusokat, s a bíróság megdönthetetlen bizonyítékul használta fel az ítélethozatalnál” – közli elégedetten dr. Schreber Dániel rendőrfogalmazó *Vörös filmek a bűnügyi múzeumban* című cikkében. Az ellenforradalmi magyar kormány tehát a filmet is felhasználta a baloldal szétverésére és megfélemlítésére. A mozgóképek számukra bizonyíték; a vászonra vetített eseményeket, a látható személyek működését, viselkedését cáfolhatatlan tényként kezelték. A mozgó kép egy történelmi esemény hiteles kútfőjévé vált. Elgondolkoztató, hogy a mozgóképek történelmi kútfő jellegét a politikusok és a bűnüldöző szervek hamarabb ismerték fel és régebben is hasznosítják, mint a történettudósok.

A tanácsköztársaság vezetői nem elégedtek meg csupán a vörös riportfilmek készítésével. 1919. április 12-én az alábbi törvényt hozták: „A Magyar Tanácskormány ezennel köztulajdonba veszi – tekintet nélkül a bennük alkalmazott személyek létszámára – valamennyi filmgyárat, filmlaboratóriumot, filmkölcsönző vállalatot, rokonipari üzemet, valamint a mozgósínházakat, minden ingó és ingatlan vagyonyukat, ezek tartozékaival és az

üzem folytatásához szükséges készpénzzel együtt." E rendelettel született meg a világ első államosított, kommunista szellemű filmgyártása. Szovjet-Oroszországban csak néhány hónappal később, 1919 augusztusában írta alá Lenin a hasonló okmányt.

A tanácsköztársaság néhány hónapja alatt a már említett vörös filmhíradókon kívül mintegy harminc játékfilm készült. Az első magyar „agitkát” (agitátor propaganda filmet) Kertész Mihály készítette Farkas Antal népszerű versének filmváltozatát *Jön az öcsém...* címmel Beregi Oszkár főszereplésével. Egyébként ez volt az egyetlen kommunista film, melyet a váradi közönség is láthatott. A többi filmet, amelyet az 1919 tavaszán ala-

kult „filmművészeti proletárakadémia” forgatott a tanácsköztársaság bukása után begyűjtötték, kivonták a forgalomból, s a propagandisztikus tartalmúakat megsemmisítették. Az 1920-as évek elején viszont eljutott városunkba többek között két olyan film, mely a tanácsköztársaság idején készült Korda Sándor rendezésében, Vajda László szövegkönyvéből. A *Jamata* című film egy néger lázadás története, a *Fehér rózsza* Jókai regényének filmváltozata volt s a Közel-Kelet sííta és szunnita vallásfelekezetek harcát mutatta be kalandos történet keretében. Mindkét film nagy sikert aratott Váradon is, függetlenül attól, hogy mikor készült, kiknek az idejében.

Jelenet A tanítónő című filmből

Jelenet A magyar nemes című filmből

V. ÚJ IMPÉRIUM, ÚJ FEJEZET VÁROSUNK MOZIÉLETÉBEN

1919. április 20-án a Traian Moşoiu vezette román csapatok bevonultak Nagyváradra, s ezzel megvalósult az impériumváltás, Nagyvárad és Bihar megye is Nagyrománia része lett, bevezették a román közigazgatást. 1919. április 24-én a román polgármester kinevezte a színház és a mozik ellenőrző biztosát. Április 25-én megnyílt a színház, a *Három a kislány* című operettet játszották, a Vigadó Varieté és Bonbonnière is telt házassal tartott ezen a napon. A kávéházak, kabarék, színház és mozik este 9.30-ig lehettek nyitva, s este 10 óráig volt szabad az utcákon járni.

A mozik első hírdetése április 26-án jelent meg a lapokban, az előadások fél 5-től, szombat-vasárnap 2 órától kezdődtek. Az új rendelkezések megtiltották plakátok kifüggesztését a házak falára s nemzeti jellegű darabok és zeneszámok bemutatását.

Az első magyar filmet, *Az aranyembert* a Vigadó tűzte műsorára április 30-án. Május 4-én az Apolló Molnár

Ferenc *Testőr* című magyar filmet játszott, sőt május 6-án mindhárom moziban magyar film volt műsoron, igaz csak egy volt magyar tárgyú – *A Sárga csikó* – Csepregi népszínművéből, míg az Apollóban a *Mételey* című film Brioux drámájából készült, és a Vigadóban a *Zoard mester* című darab is idegen témájú volt. Május 9-én a Vigadó újból Molnár

tűzte műsorára, ugyanez a darab volt műsoron a színházban is, így feltehetően kényszerűségből eredt ez a választás.

1919. május 18-án a nagyváradi mozik vezetői megjelentek Holban tábornoknál, a város katonai parancsnokánál és kérték, hogy engedélyezze a kolozsvári filmkölcsonzó révén külföldi filmek beszerzését. A *Szabadság* című lap értesülése szerint rövidesen 30 Pathé, Nordisk és Pascali filmet fognak kapni.

Ez azonban még akkor sem jelentette a magyar filmek számának és arányának csökkenését. Továbbra is egyre-másra jelentek meg az új és régebbi magyar filmek, elsősorban az Apolló és a Vigadó programján, míg az Urániában csak nagyon ritkán.

1919. május 25.–június 25. között a már említett harminc külföldi filmen kívül az alábbi magyar filmek szerepeltek a váradi mozik műsorán:

Május 25-én az Apollóban Paul Borget regényéből Sas Ede szövegkönyvére készített *A hazugság* című filmet mutatták be, a Vigadóban Kálmán Imre *Leányvásár* című operettjének filmváltozatát, az Urániában a *Lelketlen anya* című magyar filmet vetítették. Május 28-án az Iglói diákok című Farkas Imre színmű filmváltozatát az Apollóban, május 29-én *A 99-es számú bérkocsi* című misztikus történetet az Urániában tűzték műsorra. Június 3-án Herczeg Ferenc *Az ezredes* című darabjának filmváltozatát a Vigadóban játszottak – június 4-én mindhárom moziban magyar film ment az Apollóban a *Palotaforradalom*, a Vigadóban az *Iglói diákok*, az Urániában *A hazugság*. Június 6-án az Apollóban újabb magyar filmet *A kancsuka hazájában* címűt mutatták be, s a *Szabadság* hírül adta, hogy „a mozi igazgatóság fényes új összeköttetései révén több klasszikus dráma film előadási jogát szerezte meg, s biztosította a publikum

számára. Június 10-én *A szerzetes* című izgalmas filmregény Várkonyi Mihály főszereplésével nagy siker volt az Apollóban. Ennek kapcsán így írt a *Szabadság*: „A taps a moziban nem tartozik a ritkaságok közé, de a tapsvihar, amellyel ennek a filmnek izgalmas jeleneteit fogadták, nem mindennapos.” Június 15-én újabb bemutató volt az Apollóban: Bródy Sándor: *A kétlelkű asszony* című filmdrámája. Június 17-én a Vigadóban két magyar film volt műsoron: *Az őszi vihar* című dráma Gombaszögi Frida főszereplésével és a *Háztartási iskola* című vígjáték. Június 19-én műkedvelő előadás volt a Vigadóban Kormos Ferenc és Békefi László jeleneteit adták elő váradi amatőr színjátszók. Június 22-én Lehár operett a *Pacsirta* című magyar film ment a Vigadóban, míg az Apollóban bemutatták *Az aranyember II. és III. részét*, három-három napig vetítették.

Az 1919-es év utolsó három hónapjának magyar filmjei a váradi mozik műsorán a következők voltak: *Végrendelet* „megkapóan finom négy felvonásos dráma a szépséges Hollay Kamillával a főszerepben”; *A szív tévedései* „elragadó szerelmi regény Pakots József szövegkönyvéből”; *Aphrodité* – hat felvonásos színmű; *A nap lovagja* „Bródy Sándor regényéből”; *A nászdal* „három felvonásos dráma Peterdy Klárával”; *Sehonnai* „dráma Kornay Richarddal, Bársony Lillával”; *Lili* Hervé operettje Andorffy Icával és Peterdy Klárával; *A gőg* „dráma Lóth Ilával; *Az őszember* „Kornai Horti, Turán főszereplésével”; *Nebántás virág* „Hervé operett magyar film”; *Az álarcos bál*, Rademirov Katalin „Góth Anikó filmje”; *Küzdelem a létért* „magyar film Daudet drámájából”; *A csitri* – magyar film.

A felsorolt filmekén kívül az Apollóban havonta művészestélyt rendeztek, ahol a Szigligeti Színház és a Vigadó Varieté művészei léptek fel.

AZ ATLANTIC FILMKERESKEDELMI VÁLLALAT

1918-ban alakult meg ez a vállalat a budapesti filmszakma egyik régi és érdemes tagjának, Bolgár Samunak a kezdeményezésére, aki így próbálta összeegyeztetni a filmkölcsönző érdekeit és szempontjait a moztulajdonos szempontjaival és érdekeivel. Ehhez megfelelő partnert talált Reisz Jenőben, a nagyváradi mozgószínházak tulajdonosában. Együttesen alapították meg az Atlanticot, s a két szempont összeegyeztetése kitűnően sikerült. 1919 tavaszán a vállalat magyarországi részét a kommunisták államosították, így a nagyváradi vállalat egyedül maradt. Később, mikor a románok megszállták Budapestet, helyreállt az összeköttetés a két város között, s a vállalat újjáéledt. A nagyváradi igazgatóság 1919. november 23-ra közgyűlést hívott össze. Az alaptőkét egymillió koronára emelték fel és felhatalmazást adtak a vállalat budapesti vezetőinek, Kaufmann Jenőnek és Kovács Sándornak, hogy nagyarányú vásárlásokba kezdjenek a nyugat-európai és amerikai piacokon, ahol a váradi igazgatóság már újra kiépítette kapcsolatait. Miután a trianoni békeszerződés életbelépett, a vállalat kényszerűen kettévált, de a váradi igazgatóság továbbra is megtartotta jó kapcsolatait egykori magyarországi társaival, s rajtuk keresztül látta el nemcsak a helyi mozikat, de az erdélyi mozik nagy részét is, magyar filmekkel.

1920. november 28-án a Nagyvárad *A legújabb filmszenzációk Nagyváradon* címmel így írt: „Budapesti és

bécsi újtjáról most tért haza Reisz Jenő, az Apolló igazgatója, aki behatóan tanulmányozta a filmipar fejlődésének újabb eredményeit, azokban a vonatkozásokban is, amelyek nemcsak a szakembert, de elsősorban a közönséget is érdeklik. Az igazgató érdekesen vázolta tapasztalatait.

Azok a vállalatok – mondotta –, amelyek mindeddig a filmgyártás reprezentánsai voltak a világforradalomban, mint a dán Nordisk Company, az olasz Cines, Pasquali, Ambrosio, sőt az amerikai Kalen, Vitagraf stb., mindinkább veszítenek pozíciójuk szilárdságából s a vezetés terén, elmaradnak a nemzetközi versenyben. Az ok egyszerű: az ízlése, idegállapota a közönségnek az igényével együtt alaposan megváltozott. Ma például az első helyre emelkedtek az osztrák és magyar filmvállalatok, melyek arányaikban is hatalmasan megnöttek. A magyar filmgyárak francia, német, dán, olasz, román és amerikai elsőrangú filmművészekkel dolgoznak, természetesen a kipróbált magyar tehetségek alkalmazásával. Hogy produktumaikkal mit értek el annak beszédes dokumentuma az internacionális forgalomban való elismerése. A pesti filmgyárak most Argentínába, Kínába, Japánba, Amerikába, Angliába, Hollandiába, sőt a filmek őshazájába, Dániába is exportálnak. A külföld úgyszólván minden újabban megjelent filmet megvásárolt, s így a filmipar hallatlanul felvirágzott és egyik legfontosabb valutajavító tényezője lett Magyarországnak.

A legújabb filmszenzáció ma a Jókai regényből dramatizált *Fehér rózsa*, a *Lélekidomár* és *A szerelem boldondjai*. Azután az *Ave Caesar!* (Korda Sándor rendezte – Habsburg-ellenes film) a *Boccacio, Juliette, Isten hozzád, szerelem! Asszonyháború, Vérző vágyak* – egytől egyig a filmgyártás remekei. És még tömérdek, jobbnál jobb felvétel. A *Boccacciot Lenkefi Icával mi is bemutatjuk az Apollóban*, *Kertész Mihály* rendezte ezt a filmet.”

Természetesen nemcsak magyar filmeket játszottak a nagyváradi mozik 1920-ban, hanem a korabeli francia, német, amerikai nagy filmgyárak éppen időszerű, diva-

tos filmslágereit is, mint például a *De profundis* című „mélységesen megindító” orosz regényt a berlini filmgyár remekét, az Alfons Daudet regényének, az *Akadály*nak művészi dramatizálását a Pathé filmgyár által a Comedie Française színház művészeinek játékaival, vagy a *Julius Caesar*-t a nagysikerű Novelli filmet stb.

A három váradi mozi a háború után továbbra is változatlan népszerűségnek és látogatottságnak örvendett annak a szerencsés körülménynek köszönhetően, hogy a mozik tulajdonosa egyben egy filmkereskedelmi vállalatnak a vezetője is volt, változatos, gazdag programmal működhetett.

VÁLTOZÁSOK A VÁRADI FILMVILÁGBAN

Az a hatalmas fordulat, amit az impériumváltozás hozott Nagyvárad életében, a film-, illetve mozi világban alig volt érezhető. A mozik műsorában továbbra is túlsúlyban voltak a magyar produciók, a plakátok, hirdetések magyar nyelven csalogatták a nézőket, akik ezt természetesen tartották, mivel nem ismerték a hivatalos államnyelvet. Az Apolló műsorán a legújabb filmslágerek szerepeltek, magyar, francia, német, amerikai alkotások, a Vigadóban régebben bemutatott, de továbbra is nagy sikernek örvendő alkotásokat játszottak, szombat és vasárnap délelőtt gyermekelőadásokat tartottak, míg az Urániában többnyire detektív-filmeket, bohózatokat, természetfilmeket tűztek műsorra. 1920. december 24-én egy új mozi, az Excelsior megnyitását adták hírül a lapok. A hirdetések szerint „a minden tekintetben kényelmes, előkelő mozgósínház” a Katolikus Kör helyiségében nyílt meg, s a többi mozinál alacsonyabb helyárrakkal próbált helytállani a versenyben. Ez nem igazán sikerült, mivel a többi mozinak már kialakult a maga törzsgárdája és meg volt a saját filmbeszerző vállalata, s a legújabb szenzációkkal kényeztette közönségét, míg az új mozi többnyire régi filmeket játszott, viszont csak

olyanokat, amelyek nem ütköztek a katolikus, konzervatív felfogással. Így aztán ritkán hirdeti műsorait az újságokban, s elmarad a hangzatos Excelsior név is, csak Katolikus Kőri mozi névvel jelentkezik. Ez feltehetően azt is jelentette, hogy a névadó vállalkozó visszavonult, és a Katolikus Kör vezetősége működtette tovább.

1921-ben az Atlantic filmkereskedelmi vállalat mellett feltűnik egy újabb vállalkozás, a Dorian film. Ennek megalapítója, fő részvényese a Sas-palota tulajdonosa, Adorján Emil volt, az ő nevéből alkották a Dorian nevet, s igazgatói fia, Adorján Péter és Mérő Dezső voltak. Az új filmkölcsonzó nem hozott áttörést a műsorpolitikában. Jórészt ugyanazokkal a filmgyárakkal kötöttek üzletet, mint az Atlantic, viszont ezáltal bővült a választék, mert mindegyik más és más alkotást vásárolt meg. Mindkét vállalat a maga nevével hirdette a műsorra tűzött alkotásokat: Atlantic film, Dorian film, függetlenül attól, hogy a magyar Corvina, Star, Phönix, vagy a francia Pathé, vagy bármely német, olasz vagy amerikai filmgyárban készültek.

A Dorian-filmek többnyire a Vigadó és az Uránia mozgóban kerültek bemutatásra, míg az Atlantic-filmek elsősorban az Apollóban. 1920. december 8-ától kezdve három napon át szerepelt az Apolló műsorán az első román vonatkozású filmfelvétel, amely az Astra nagyváradi ünnepségeiről készült és *A szív törvénye* című film-újdonosság bemutatásával társították. Sajnos a korabeli újságok nem írták meg, hogy kik készítették a felvételeket s milyen eseményeket örökítettek meg, de még nagyobb veszteség, hogy a film sem maradt fenn.

1921. július 15-én szintén az Apolló mutatta be az első román filmet, amely az 1877–1879-es orosz–török–román háborút örökítette meg. Ez a film a román filmtörténet egyik legfontosabb darabja, az első román játékfilm, amelyet a függetlenségi háború 35. évfordulójára készített Leon Popescu, a bukaresti Nemzeti Színház színészeivel, az állam, a hadsereg közreműködésével. A Danian nevű operatőrt a felszereléssel együtt Párizsból

hozták, a filmet Párizsban hívták elő, vágták meg és három kópiát készítettek belőle. A forgatókönyv Vasile Alecsadrinak a háború idején írt versciklusára épült. A fikció a függetlenség kivívásának 35. évfordulója ünnepi ceremóniáján forgatott dokumentum-felvételekkel egészült ki. A nemzetiszín-lobogós, virágzuhatagos bukaresti bemutató után még három hétig vetítették a filmet az ország különböző városaiban, s 1920 után sorra bemutatották Nagyrománia újonnan csatlakozott városaiban is. A film eredeti címe *Independența României* volt.

1921 nyarán egy sajnálatos esemény is történt, megszűnt az Uránia filmszínház, a legrégebbi és leggazdagabb múltú nagyváradi mozi, amely a háború éveiben egyre veszített jelentőségéből és annak ellenére, hogy 1920 nyarán jelentős költséggel korszerűen átalakították, felújították, nem tudott fentmaradni az erősödő versenyben. 1921. július 21-én a **Nagyvárad** arról számolt be, hogy „Tar-soly János vaskereskedő a Sas passage-ban a volt Uránia kolosszális nagytermében helyezte át üzletét.” – Sic transit gloria mundi – Így múlik el a világ dicsősége. Hasonló következtetésre juthattak azok a mozinézők, akik ez időben olvasták az alábbi hirdetést: „*Apponyi Albert, mint béke delegátus. A trianoni békeszerződésről készült filmben látható a Vigadóban.*”

Az Atlantic és a Dorian vállalat 1922–1923-as évben tovább folytatta a versengést a közönség kegyeinek elnyeréséért. Egymás után hozták be a legújabb magyar filmeket és a legsikeresebb, legfelkapottabb amerikai, francia, olasz, német filmslágereteket, mint például *Az áldozat* – hatalmas dráma, *Eszter könyve* – nagy dráma a zsidó történelemből, *Romeo és Julia* – színmű négy felvonásban, *A costelizai haramia nő* – amerikai kalandor és bűnügyi dráma, *Tarzan* – világszenzációs dzsungelfilm hét felvonásban, *Nemo kapitány* – 20.000 mérföld a tenger alatt, az első eredeti felvétel, *Szergiusz atya* – Tolsztoj Leó világhírű regénye filmen – stb.

1922. február 26-án megnyílt a Dorian filmszínház a Vigadó nagytermében, s továbbra is működött a szom-

szédságában a Vigadó mozgószínház, amely szintén Dorian-filmeket vetített.

Az Apolló sem akart lemaradni a versenyben, 1922. május 20-án megnyitotta az Atlantic nyári mozi, mely faszerkezetű szabadtéri intézmény volt az Apolló mozi közelében lévő kertben. A megnyitóra az Apolló igazgatója egy budapesti kabaré társulatot hívott meg, akiknek felléptét hatalmas érdeklődés kísérte. A sikeren felbuzdulva június 29-re a budapesti opera művészeit is meghívták, akik az Apollóban léptek a közönség elé, hasonló eredménnyel.

A MOZIZÁS FOGALMÁNAK ÁTALAKULÁSA

Az 1920-as évek elején megváltozott a mozibajárás szokása is. Míg a háború éveiben inkább az alacsonyabb műveltségű néprétegek látogatták a mozikat, ebben az időben már a középosztály számára is elfogadott szórakozási forma lett. A nagyvárosokban az operaházak luxusával vetélkedő mozipaloták épültek, s Nagyváradon is a leggazdagabbak igényeinek kielégítését tűzték ki célul a Dorian filmszínház tulajdonosai, s ezért rendezték be a Vigadó nagytermét – amely addig a legelölkelőbb, leggazdagabb váradiak összejöveteleinek volt a helyszíne – korszerű és igényes moziteremnek.

A korabeli hangulatot jól kifejezi a **Nagyvárad** 1922. június 4-i számában közölt *Vasárnap a mozi előtt* című írás: „*Oda álltam a plakát mellé és vártam. Álltam és vártam. És ahogy ott támasztottam a falat, felvonult előttem a dolgozó élet, amely oly kevésszer fordul elő a regényekben és a fénylő rivaldák ragyogásában, az élet, amely vasárnapozott, kavargott és zsongott, mint egy kas méh, amikor kirepül. Gyöttek egymás után és hullámoztak kikefélte vasárnapi ruhában: a cipészsegéd, aki egész héten szegecsel, a bútorasztalos, a tímár, a munkanélküli kőműves, a szabó, a segéd, aki a pult mögött tölti az életét, és minden iparág, és a tisztviselők is, akik pénzt*

olvasnak vasrácsok mögött hat napon át, vagy szállítanak, vagy nagy nehéz könyvekbe jegyzik be életük folyamán, hogy mennyivel tartozik egy idegen ember egy másik ismeretlen embernek. Ők sétáltak ott, a felsőrészkészítő, a fésűs és a fodrász, a kalauz, aki ma nem vezetett villamost. S a nők, Istenem a nők, kissé félszegen és nagyon kitakarítottan, mindenféle színekben kavargotak el, mint egy nagy-nagy karneválkor szokás (...) Közben ömlik egyre, kavarog a nép. Új előadás kezdődik, nagy tolongás indul. Bent gyorsan telnek a széksorok. Már pereg is a kép. Vakító plasztronban grófok szaladgálnak a lepedőn, autót kurbliáz a sofőr s a masamód lány virágkosarat kap egy nemes szívű gyárostól, akinek meglátni és megszeretni őt csak egy pillanat műve volt. De jön a gonosz mostoha és a mindenre kész vérszopó érdekférfi, aki rombadönteni készül egy szépen épülő boldogságot. Ám az erkölcs győz, a bűnös elveszi büntetését, a holdfény lebeg a gondolán, amely a boldogság vize felett repül. Ah be szép, mondják a kijövők, amikor felgyűl a csillár. Érzékenyen megtörlik a szemüket, és meghatottan simulnak a férfihez, aki nem csalja, de igazsívű lovag. És sóhajtanak kettőt, és mély lélegzetet vesznek, tele van a tüdejük édes, jó romantikával, regénnyel, boldogsággal, ami kihussanhat kérges, fáradt, nehéz nap alatt, de a hetediken újra tele pumpálja az a drága mozi, a huszadik század igrice, s mindössze alig pár leiért. Hogy áldja meg a jó Isten még három palotával...”

Ezek után nézzük meg, milyen filmek szerepeltek e napon a váradi mozik műsorán. Az Atlantic nyári mozi-ban *A kétarcú asszony*, a budapesti Star filmgyár slágere, egy apacsdráma került bemutatásra. A **Nagyváradban** megjelent hirdetés szerint „*a Kelet-Afrikában játszódó bűnügyi történetben Mattyasovszki Ilona és Vándory Gusztó, a váradi közönség régi kedvencei a főszereplők, s biztosra vehetjük, hogy a nyári mozi nagyot fog nőni a publikum szeretetében*”. Az Apollóban „*Molnár Ferenc bájos színműve A testőr volt műsoron Gombaszögi Frida, Antalffy Sándor, valamint Rátkai Márton és Haraszti*

Hermina szereplésével, kiknek filmművészetét a francia kritika még nagyobbnak, kiválóbbnak ismeri el, mint színpadi kvalitásait” – írta a Nagyvárad. A Dorian filmszínházban a *Csókvásár* című filmet vetítették, a világhírű német filmdiva, Henny Portennel a főszerepben. A Vigadóban *A névtelen ember* reprize ment, a Katolikus kör moziban a *Minka néni kalandja* című vígjátékot és a *Dicsőség – halál* című társadalmi drámát mutatták be, a dalárda közreműködésével.

SZÉKELY JENŐ HALÁLA

1923. február 22-én meghalt Nagyvárad első s egyben legismertebb, legsokoldalúbb kinematográfusa. Az eddig leírtakból is kiviláglik, hogy milyen óriási szerepe volt a mozikultúra elterjesztésében és fejlesztésében városunkban, s milyen kiterjedt kapcsolata volt a korabeli nemzetközi filmvilágban. Ennek ellenére a **Nagyvárad** meglehetősen visszafogott és rövid nekrológot közölt róla a február 23-i számában, amelyet az alábbiakban olvashatunk: „Ő alapította meg az első nagyváradai és vidéki mozgófényképszínház vállalatot. Előbb alkalmi áruházzal kísérletezett, majd mozit nyitott a Pannónia pincéjében. Később a *Sas Passage*-ban agitál a mozi jövője mellett. Az *Uránia* megtartásával bevonul az *Apollo*-ba, ahol a *Pathé*, *Gaumont*, *Nordisk* vállalatok termékeit mutatja be. Asta Nielsen és *Psilander* kerül általa Nagyváradra. Siker, ízlés, előzékenység, a külföldi újdonságok gyors megszerzése felvirágoztatja vállalatát. Közönséget, alakot formál, kultúrtényezővé teszi a mozit. Az *Apollo* részvénytársaságban tapasztalatait, tudását nem nélkülözhetik. A folytonos és szenvedélyes munka felőrli egészségét, szívbaját olykor Balatonfüreden gyógyítja. A halál álmában lepte meg, éppen a fürdőre készült. Két fia, felesége gyászolja. Tesivére dr. Székely Hugó aradi orvos, Soma budapesti orvos, Árpád és Lajos Arad megyei bankigazgatók. Egyik fia Párizsban tanul. Temetése a Nagysándor utcai gyászházból lesz.”

Ennyi az újság gyászhiře, amellyel a váradi mozitörténet egy igen jelentős korszaka zárult le.

AZ ELSŐ VÁRADI FILMÚJSÁG, A FILM RIPOORT MEGJELENÉSE

1923. május elsején új lappal bővült a nagyváradai írott sajtó ajánlata; a Dorian filmforgalmazó vállalat megjelentette a **Film Riport** című filmújságot, melyben a cikkek többsége párhuzamosan román és magyar nyelven voltak olvashatók. A lap impresszuma a következőképpen szólt:

Cenzurat
Primredactor – Főszerkesztő
Adorján Péter
Coredactor – Társszerkesztő
Ioan Ursan
Răspunzător pt. redacție și editură
A terjesztésért és a kiadásért felel
Pártos Béla
Redacția și administrația Filmriportului
A Film Riport szerkesztősége és kiadóhivatala
Oradea Mare – Nagyvárad
Str. Teatrului – Színház utca 6
Editura – Kiadja
Tipografia Minerva Könyvkiadó
Oradea Mare – Nagyvárad
Sas-passage

A lap főszerkesztője s egyben a Dorian vállalat igazgatója az alábbi beköszöntő vezércikket írta az első számban: „Az utolsó egy-két évben Európában szemlátomást felélénkült és szárnyaló lendületet kapott az úgynevezett filmélet. Új mozgószínházakat csináltak, európai nívójú filmkölcsonzó vállalatok alakultak és a film iránti érdeklődő és lelkesedő közönség megsokszorozódott.

Olyan nagy tábor érdeklődik ma a film iránt, hogy erre már nem azt kell mondanunk, hogy ez egy külön világ,

Az első váradi filmújság

hanem valósággal ez a világ. Ott tartunk, hogy Nagyváradon és Bukarestben nem egyszer egy időben mutatják be a legkiválóbb filmeket a nyugat nagy városaival, sőt nem egy film előbb kerül bemutatásra itt, mint Londonban, Berlinben vagy Bécsben.

Ez a nagy változás és a film iránti megnövekedett érdeklődés teszi indokolttá, hogy a Film Rapor megindult. Kell egy sajtóorgánium, amely a közönséget a filmhez nem csak a mozgószínházi előadások alatt, hanem azok előtt és után is közelebb hozza. A mi hasábjainkról úgy a

közönség, mint a mozgószínházak meg fogják tudni a filmvilág legérdekesebb híreit és készülő eseményeit. A nagy nyugati fővárosokban megtervezett hírszolgálatunk útján módunkban lesz legelsőnek hírt adni a filmvilág minden jelentős mozzanatáról. A közönséget joggal érdekli, hogy egy-egy kedvenc művésze, akit a mozgószínházban megcsodált vagy megszeretett, milyen új szerepben készül nézőit meghódítani vagy meglepni.

Mi legelső forrásból fogunk hírt adni úgy az új filmekről, mint azok fenntartóinak eredményeiről, a filmművészek életéről, új alkotásairól. Gazdag illusztrációk fogják élénkíteni oldalainkat és reméljük, hogy a Film Rapor rövid idő alatt megszokott és nélkülözhetetlen kedvenc lapja lesz egész Erdélyben mindenütt a közönségnek.

A filmriport 16–24 oldalon havonként kétszer, ösztől pedig hetente fog megjelenni. Kapható a mozikban és az újságosbódékban."

Ennek az igényesen szerkesztett, a helyi sajtó- és filmtörténet szempontjából jelentős lapnak a története jóformán ismeretlen, maga a lap is csak hiányosan maradt fent. Az Országos Széchényi Könyvtárban két kötet található belőlük; az első kötetben az első évfolyam valamennyi lapszáma, összesen 18. szám található, a második kötetben a második évfolyamtól az ötödikkel bezárólag összesen 12. szám van meg, mindegyik évből 3–4. szám, de az 1927-es utolsó évből csak egy. A fellelhető számokból kiderül, hogy végig megmaradt a kéthetenkénti megjelenésnél, vagyis nem sikerült rátérni a heti megjelenésre. A lapban csak a vezércikk és a rendszeresen közölt, az olvasókhoz intézett körkérdések, valamint az új filmek tartalmi ismertetése és a moziprogramok közlése volt párhuzamosan román és magyar nyelven, viszont az interjúk, riportok, elemzések, filmhírek, s egyes állandó rovatok, mint például a Rádió és a Szerkesztői üzenetek csak magyar nyelven jelentek meg, akárcsak a kereskedelmi hirdetések. Ugyanakkor az illusztrációkat, a képeket a legújabb filmekből szintén kétnyelvű aláírással látták el.

Nem lehet tudni, hogy meddig jelent meg a lap, habár Indig Ottó A nagyváradi újságírás című könyvében azt írja, hogy 1932. május 2-ig jelent meg. Ő viszont kéthavonként kiadott lapnak nevezi a Film Riportot, s ez kétséget ébreszt ezen megállapítással szemben, hisz 1927-ig állandóan kéthetente jelent meg.

Azon kívül 1927 őszén megszűnt a Dorian vállalat, amely a tulajdonképpeni kezdeményezője és tulajdonosa volt a lapnak, s feltehetően ezzel együtt a lap is megszűnt.

A DORIAN FILMSZÍNHÁZ LEÍRÁSA 1924-BŐL

A Film Riport sorra bemutatta a Dorian vállalat érdekeltségi körébe tartozó erdélyi mozgószínházakat: a brassói Apollót, a gyergyószentmiklósi Urániát és a nagykárolyi Károly mozgószínházat, majd az 1924. március 29.–április 11. közötti időszakra vonatkozó II. évfolyam 7. (25.) számában ugyanolyan részletes leírást adott a nagyváradi Dorian filmszínházról, melyet mint fontos kordokumentumot teljes terjedelmében közöljük.

„1922-ben nyílt meg a Vigadó nagytermében a Dorian filmszínház, amely az 1911-ben alakult Vigadó mozgószínházból fejlődött ki. Ez a megnyitó döntő fordulatot jelentett Nagyvárad moziéletében.

Azelőtt az emberek betévedtek a moziba, mert nem volt [lehetőségük] máshova menniük, mert nagyon unatkoztak. Azóta hatalmas számú közönség rendszeresen nézi meg a filmeket. A kolosszális terem elbűvölte az embereket, a mindenkor kitűnő levegő, a kényelmes helyek, az elsőrangú zene és a kiváló műsorok pedig nagyszámú állandó közönséget teremtettek.

A Dorian filmszínháznak két bejárata van. A főbejárat a Kossuth utca felől, és az oszlopos bejárat a Passage felől. A bejárati kapu mellett két oldalt a falba mélyesztett, ízléses üvegkirakatok vannak, amelyekben színlap és fényképek vannak kitéve. A tágas földszinti veszti-
bül-

ben háromablakos pénztár van, ahol a közönség minden tolongás nélkül megválthatja a jegyet. Innen széles márvány lépcső vezet az emeletre, ahol újabb nagy foyer áll a közönség rendelkezésére.

A Dorian filmszínháznak két terme van: nagy- és kis terem. A 32 méter hosszú, 16 méter széles, 15 méter magas nagyteremben 900 kényelmes szék van. Ezek így oszlanak meg: 25 földszinti, 25 emeleti páholy 4–4 székkal – 200 páholyülés, 150 földszinti zsölye, 150 emeleti zsölye, 200 támlásszék, 100 zártszék és 100 első hely. Valamennyi szék a világhírű Thonet cég bécsi gyárában készült. A vetítő vászon előtt van a 16 tagú zenekar elhelyezve és egy kiváló amerikai Steinwag versenyzongora. A vászon mögött egy nyolc méter mély színpad van. A teremből egy büffébe lehet jutni, amely éppoly gazdagon díszített és aranyozott, mint a Dorian filmszínház többi helyisége. Innen két lépcsőn távozik a közönség az előadás után.

A kisterem 450 néző befogadására van építve. Itt csak szombaton és vasárnap van előadás külön műsorral. A nagy slágerfilmeket a két terem egyidejűleg játssza. A közös ruhatáron és foyeren kívül külön büffetje és veszti-
bülje van ennek a teremnek is.

A gépház a két terem között van elhelyezve, vasbeton építményen nyugszik. Két vetítógép van; egy Hahn-Görz típusú és egy Krupp-Erhemán gép. A dinamó, motorok, kapcsolótáblák, rollnirozó helyiség mind tűzveszélymentesen vannak elhelyezve. Egyébként minden pánik vagy veszély teljesen ki van zárva, mert a termekből széles utakon távozhat a közönség és azután öt lépcsőházon át juthat a két utcára. A kijárat mentén vészlámpák és sugárcsövek vannak.

Az emeleti páholyfolyosóról nyílik a film próbaterem 20–25 személy részére berendezve. Itt is egy modern Hahn-Görz gép van felállítva. Itt nézi meg a bemutatandó filmet az igazgatóság, s ennek alapján történik a film beosztása. Tervbe vettek egy külön dohányzó építését és az emeleti páholylépcső kiszélesítését. Mindkét teremben három nagy és kitűnő ventilátor van.

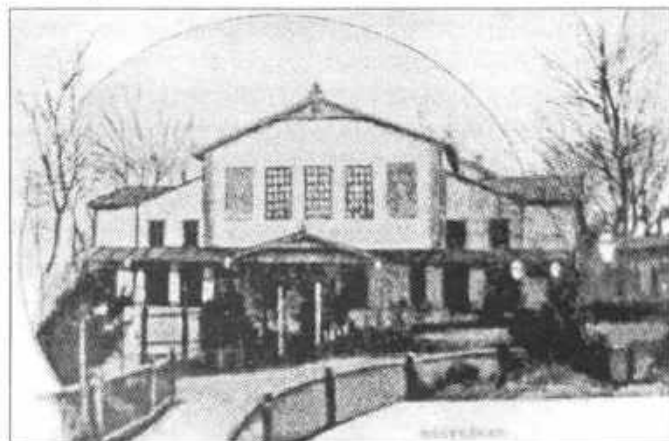
A Dorian filmszínház sikerének egyik titka az ötletes, eleven, alkalomhoz illő reklám. Ízléses plakátok, mindig újszerű újsághirdetések, tréfás és szép röpcédulák mindig felkeltik a közönség érdeklődését. Kis zászlót, könyvecskét, újságot, különkiadást, BUÉK-kártyát, névjegyet, naptárt, képeslapot osztogatnak a nézőknek.

Elnök-igazgató: dr. Adorján Emil, gazdasági igazgató: Schiller Sándor, művészeti igazgató: Adorján Péter, adminisztratív igazgató: Salamon Béla, titkár: Pártos Béla. A személyzet 46 emberből áll, a Dorian filmkölcsonzőnek 30 főnyi személyzete van. A Dorian filmszínháznak kizárólagos joga a Dorian-filmek romániai bemutatása. Eddig 150 Dorian-filmet mutattak itt be. A Dorian filmkölcsonzőnek állandó kapcsolata van az amerikai Paramounttal, a berlini Ufával, a bécsi Sachaval, a budapesti Starral."

Az utolsó mondat igazának ellenőrzésére nézzük meg, milyen filmeket vetítettek ebben az időszakban a Dorian, illetve a Vigadó filmszínházban. A Montmartre grófnője I-II. rész amerikai film, Magas diplomácia „4 felvonásos vígjáték Latabár Árpáddal és Szerény Zoltánnal”, Casanova – rendezte Szőregi Gyula, főszereplő Beregi Oszkár, „a legnépszerűbb magyar színész”, Az ó- és új világ – amerikai film, Az üldözött – amerikai zsidó film, Egyre több – amerikai-, olasz, Az ifjú Medardus, írta Schnitzler Artur, rendezte Kertész Mihály, főszereplők Várkonyi Mihály és Eszterházi Ágnes grófnő – Sacha film, Twist Oliver – amerikai film, A velencei kalmár – Ufa film. S végül egy igazi nemzetközi alkotás: „Az élő céltábla nagyszabású film a mai életből. Írta a magyar Fekete Alfréd, rendezte az orosz Dimitri Buchowetzky, a Nagy Péter cár rendezője. Főszerepben az osztrák Alfons Fryland, a dán And Egede Nissen, a német Walter Janslu, a cseh Susanne Marville – hét szennzációs felvonás. Dorian-film, bemutatja a Dorian Terasse és a Dorian filmszínház.”

ÚJ FILMSZÍNHÁZ NAGYVÁRADON A HEYMAN SZÍNHÖR. FILMESEK ÉS MOZISOK SZERVEZKEDÉSE

A régi Bazár-épület vendéglőjében már 1908 februárjában megnyílt Várad második mozija, amely viszont nem sokáig maradt fent. A Bazár-kert mélyén volt a nyári színhör, amely tekintélyes múlttal rendelkezett. Már 1857-ben létezett egy fedetlen faéptítmény, több mint 500 ülőhellyel. Többszöri átalakítás után fedélzetet és díszes homlokzatot kapott és egészen a közsínház felépítéséig többször volt színházi előadások helyszíne. 1914-ben úgy építették át, hogy nyári és téli színielőadások tartására is alkalmassá vált, de csak ritkán használták a színháznál nagyobb befogadó képességű épületet előadások tartására. 1924-ben elhatározzák, hogy „művészházat” nyitnak benne, s Parlagi Lajos felújítja az épületet és vigadó-féle helyiséggé rendezi be, hogy ünnepi összejöveteleket, bálokat, kabaré és mozielőadásokat lehessen tartani benne. Mivel az épület a Heyman család tulajdona volt, a működtetésére alakult részvénytársaság a Heyman színhör nevet adta az új intézménynek, amely a valóságban az akkori kor igényeinek minden szempontból megfelelő, színvonalas filmszínház volt.

1925. november 6-án a **Nagyvárad** az alábbi szöveggel hirdette az új mozi heti műsorát: „*A szünet alatt a Heyman színikör a legtökéletesebb fűtőkészülékkel lett ellátva, miáltal a legkellemebb és legkedveltebb otthona és tartózkodási helye lett Nagyvárad közönségének. Helyárak: páholy 30, zsölye 20, támlásszék 18, zártszék 15, első hely 10 lei.*”

Úgy próbálta megállni az új mozi a helyét a két nagynevű és jó nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező vetélytársával szemben, hogy külön, önálló filmkölcsönző vállalatot hozott létre Sláger film néven, melynek Hajós Sándor lett az igazgatója, s egyben tulajdonosa is. Ez volt a negyedik ilyen vállalat, mivel a két régi nagy vállalat az Atlantic és a Dorian után 1924-ben megalakult az Ocean filmtársaság is.

A későbbi években a Heyman színikör vezetőségének sikerült bebizonyítania rátermettségét, és életképességét, túlélte az 1929–1933-as nagy gazdasági válságot is, és megszakítás nélkül működött a második világháború végéig, miközben a legnagyobb versenytársa, az Apolló hosszabb ideig szüneteltette a tevékenységét (1930–1934 között) s a Dorian is többször változtatott nevet és tulajdonost.

Mind a filmkölcsönzők, mind a filmszínház-tulajdonosok igyekeztek összefogni, hogy a szakmán belüli versenyt kizárják, s egymást segítsék. Így 1926 áprilisában megalakult a filmkölcsönző vállalatok erdélyi és bánáti szindikátusa, mely tíz vállalatot fogott össze, Brassóból és Nagyváradról hármat-hármat, Kolozsvárról és Temesvárról kettőt-kettőt. A Kolozsváron rendezett összejövetelen-tanácskozáson jelen volt a bukaresti Solomon mérnök, az óromániai filmkölcsönzők szindikátusának elnöke is. Az új szindikátus elnökévé, illetve vezérigazgatójává a nagyváradai Reisz Jenőt választották meg.

1927 februárjában városunkban tartották az erdélyi és bánáti filmszínházak szövetségének közgyűlését, s itt felvetették, hogy ők is fogjanak össze, hozzanak létre mozikartellt, de ez nem sikerült, mivel több városban,

így Nagyváradon is a mozitulajdonosok egyben filmkölcsönző vállalatok vezetői, illetve tulajdonosai is voltak egyszemélyben.

A MOZIK VERSENYÉNEK ERŐSÖDÉSE, VÁLTOZÓ MŰSORPOLITIKA

A Heyman színikör megjelenése és újszerű műsorpolitikája, erős reklámhadjárata a nézők megnyeréséért a Dorian filmszínház és az Apolló mozgósínház vezetőségét is addigi stratégiájuk megváltoztatására készítette. Ez a verseny a nézők szempontjából hasznos volt, mert nagyobb lett a filmek választéka, a legjobb, legdivatósabb, legsikeresebb mozidarabokat igyekeztek megszerezni a mozitulajdonosok, s ezt rendkívül változatos módon reklámozták, s igyekeztek a közönség tudomására hozni. Például 1927. január 4-én a **Nagyváradban** nem a mozik számára kijelölt hirdetési helyen, hanem a Nyílttér rovatban, ahol különleges egyéni közlendők szoktak megjelenni, egy fekete keretes közleményben a következő volt olvasható: „*Fájdalomtól megtört szívvel jelentjük, hogy folyó hó 7-ikétől kezdve temetjük a bánatot és a szomorúságot. Sidney Chaplin (Charlie Chaplin öccse) Charley néne című mulattató komédiájában egy vidám és boldog új esztendőt hoz Nagyváradra.*

Koszorú megváltás a Dorian filmszínház pénztáránál!”

A szokványos hirdetésekben is igyekeztek minél hangzatosabb jelzőket használni: a legújabb slágerfilm, a legnagyobb mozisiker, a szezon legjobb filmje, a legmegrázóbb mozidráma, a legnagyobb nemzetközi film, világszenzáció, itt megáll a világ lélegzete! stb.

A fontosabb, jelentősebb filmek hirdetésekor gyakori volt minél több, a filmre vonatkozó adat felsorolása. Például, mikor az Apolló műsorra tűzte a Napóleonnól szóló filmet, a következőket írták az újságcikkekben: „*A francia filmgyárak közös konszernben készítették el, a francia*

kormány 5 millió frankkal támogatta a film elkészítését. A filmben 188 elsőrangú művész szerepel. Toulon ostrománál 5000 statiszta működött közre, készítettek 2500 polgári, 4500 katonai ruhát, 1500 fegyvert és szuronyt, 1000 kardot, 1000 revolvert, 5000 lövedéket (...) Készült 45 ezer méter negatív film és 23 millió fénykép. A jelenkor legnagyobb filmjét mérsékelten emelt helyárrakkal mutatjuk be az Apollóban."

A Heyman színikör közölte az első rajzos hirdetést az újságban; a *Ben Hur* című film egy jelenetét ábrázolta a rajz, s mellette a megszokott szöveg.

A Heyman színikör hozta vissza a moziműsorokba az élő adásokat, színészek, táncosok, akrobaták fellépését a kis színpadon a vetítések szünetében. 1927. május 1-jén így hirdette új műsorát a **Nagyváradban**: „*Rátkay, Vedrey, Vaszary Piri, Székely Ibi és Radó Sándor, a mai magyar színészet legkiválóbb reprezentánsait sikerült néhány napi vendégszereplésre megnyerni, hogy művészetükkel, humorukkal, táncaikkal, mókázásaikkal szórakoztassák Nagyvárad közönségét.*

Vaszary Pirit, a legtehetségesebb burleszk színésznőt most lesz alkalmuk először megismerni. Székely Ibi a Margit szigeten rendezett pünkösdi királynő szépségverseny nyertese szintén most mutatkozik be nálunk. Rátkay Marci évek óta nem volt Váradon. Most egy pompás bohózat főszerepét játssza az ő utolérhetetlen humorával. Vedrey tata régi jó ismerősünk, míg a Váradról elkerült Radó Sándor most a legnépszerűbb kabaré énekes, egy frissen mázolt néger szerepében fogja csillogtatni humorát. E kiváló együttes természetesen a Heyman színikörben fog debütálni a Csoda doktor filmben, melyet vasárnaptól kezdve mutatunk be. Emeli az est fényét, hogy Pat és Patachon Malekkel egyetemben charlestont fogunk táncolni az egyes szünetekben."

Ez volt az első próbálkozása a Heyman színikörnek az élő adások felújítására a moziban, ettől kezdve mind gyakrabban tűnnek fel a hirdetéseikben ilyen előadások, sőt a példát követte az Apolló és a Dorian filmszínház is.

A Heymannak mindig sikerült egy lépéssel megelőznie vetélytársait. Így például már 1927 májusában, a budapesti bemutatóval egyidőben tűzte műsorára a nagy nemzetközi propagandával beharangozott *A csárdáskirálynő* operettfilmét, mely az első német–magyar koprodukciósfilm volt, német rendező, német operatőr és német, valamint magyar színészek szereplésével. A főszerepeket Liane Haid és Oscar Marion játszotta. Az ismert melódiákat a váradi előadáson a Szigliheti Színház zenekara szólaltatta meg. A nagy sikeren felbuzdulva a Heyman mozi a következő napokban még két operettfilmét mutatta be, hasonló zenekísérettel – a *Falusi lakodalom* címűt, melyet „vilnai zsidó operettként” hirdetett és a Gyimesi vadvirág címűt, melynek dalait vetítés közben Huszár László énekelte.

Ugyanúgy nagy sikerű műsora volt a Heyman színikörnek a Békeffy kabaré, mely 1927 júniusában három napig napi három előadáson mutatta be műsorát, s kiegészítésként a *Lakás nélküli úr* című filmbohózatot vetítették, a főszerepben Georg Andersonnal.

Az Apolló mozgó úgy próbálta felvenni a versenyt, hogy egy divatos budapesti színésznőt hívott meg egy pár napra, aki az esti előadásokon önálló táncestetélyt adott elő. Az Atlantic nyári mozgóban viszont egy szintén budapesti együttes szerepelt a *Légből kapott szerelem* című moziszekeccsel, mely négy filmrészből és két színpadi felvonásból állott, s fellépett benne Sugár Baba, M. Barna Ancy, Horváth László és Misoga László. Ugyancsak az Atlantic színpadán léptek fel a Sigray zenebohócok, akik „kupléztak, kabaréztak, táncoltak”. Őket így reklámozták az újságban:

*„Temesváron hat hónapig egyfolytában játszottak,
Aradon el voltak ragadtatva tőlük,
Kolozsváron hallatlan sikerük volt,
Váradon adják tudásuk legjavát."*

A Dorian filmszínház meglepő módon igyekezett túltenni vetélytársain. Olyan filmet szerzett be, s tűzött műsorára, amilyen csak a háború előtt volt látható Nagyvá-

radon – az úgynevezett pikáns filmet. Ezt a következőképpen hirdették az újságban: „*Péntek éjszaka 11 órától éjszakai előadás a Dorian filmszínházban. Színpadra kerül az Álszemérem című film, négy történet egy nőorvos naplójából. Dr. Matei János és Dr. Riemer János felolvasásával.*” – Tehát nem csak bemutatták, de meg is magyarázták a látnivalót...

ÚJ MOZIK (VAGY CSAK ÚJ MOZINEVEK?), A MOZIVERSENY FOLYTATÁSA

1927. október 16-án nagy keretes hirdetés jelent meg a **Nagyvár**adban, mely hírül adta, hogy „*este fél tíz órakor ünnepélyesen megnyitják az Elysée Palota mozgót a Katolikus Kör nagytermében. A megnyitó előadáson színpadra kerül a világ legcsodálatosabb filmalkotása, a Ben Hur, 15 ezer szereplővel, a főszerepekben: Ramon Novarro, Frank Currier, Francis X. Bushman, Betty Bronson, May McAvoy.*”

Ez alkalommal nem túlzott a hirdetés megszövegezője, a *Ben Hur* című történelmi film az addigi filmtörténet legnagyobb kasszasikere volt. A film cselekménye Lewis Wallase 1880-ban megjelent nagysikerű bestseller regényét követi. A címszereplő Krisztus korában élt zsidó főnemes, a megszálló rómaiak barátja. Látva a római katonák kegyetlenkedéseit, elfordul a rómaiaktól és Jézus követőjévé válik. A Metro Goldwin-Mayer vállalat ötmillió dolláros költségvetéssel készítette el három évi forgatás után az eladdig leggazdagabb kiállítású filmet, amely valós eseményekre építkezett, de nem a hitelességre, hanem a hatáskeltésre törekedett, s a filmben a díszlet és a jelmez volt a legfontosabb vonzerő. Ez a film a hangosfilmek megjelenése után is sokáig maradt műsoron a világ nagy filmszínházaiban és maradandó hatással volt a drága kiállítású filmek műfajára.

Visszatérve az új váradi mozira, ez csak elnevezésében és üzemeltetésében volt új, hisz a Katolikus Kör

nagytermében már az 1910-es évektől voltak mozielőadások, s több kísérlet is, hogy állandó filmszínházzá alakítsák. A legutolsó kísérlet, mint már megírtuk, 1920 decemberében volt, amikor létrehozták az Excelsior mozit, de az még az egyéves évfordulóját sem érte meg.

1927 őszén a Dorian filmszínház is bezárt, s alapos felújítás után 1927. november 10-én új elnevezéssel Film Palace néven tartotta ünnepélyes megnyitóját. A megnyitón a rangos zenei nyitány után a város polgármestere, dr. Egry Gergely (hivatalos nevén dr. Grigore Egri) mondott megnyitó beszédet, majd Adorján Péter igazgató beszélt terveiről. Ezután következett a tulajdonképeni műsor: a *Filmpalace híradó*, Janika és a majom című vígjáték, s a fő műsorszám a *Dagfin* című 12 felvonásos monumentális amerikai film.

A Filmpalace januári és februári slágerei:

Allah karta — Keleti film. Petrovich Szeveliszláv, Alice Terry. Egy kínai fekir társulat felléptével.

Szép Heléna — Történelmi paródia. Korda Mária, Ricardo Cortez, Lewis Stone, Huszár Pál, Pártos Guszláv.

Chicago — Várkonyi Mihály.

Ramona — Dolores del Rio.

Naszty ju esete Tóthi Marival — Mikszáth regénye Csathó színdarabja, Evelyne Holt, Verebes Ernő, Ivor Novello.

Dr. Schaffer, a nőorvos — Petrovich Szeveliszláv, Alice Terry.

Szent ördög — a nagy Rasputin-film!

Manon (Ha egy férfi szeret) — Dolores Costello, John Barrymore.

©1927

Az új mozik a sikeres ünnepi megnyitók után is mindent megtettek a közönség megtartásáért. Az Elysée Palota *Az asszony és az ördög* című Greta Garbo-filmet hirdette a két főszereplő Greta Garbo és John Gilbert rajzolt portréjával és azzal a kiegészítéssel, hogy a filmhez a zenét Deák Béla, az akkori Várad közkedvelt muzsikusa állította össze. Ugyanakkor meghirdette a Molnár Ferenc-napokat, vagyis az ő műveiből készült filmek bemutatását. Vasárnap délelőttönként olcsó matiné előadásokat is rendeztek, melyek során a filmek mellett váradí színészek kabarészámait is élvezhették a nézők.

A Filmpalace (már így írták a nevét) újítása az volt, hogy Vágó Géza, a közkedvelt karikaturista minden előadáson konferált és rajzolta a publikumot. Az viszont nem újítás, hanem a Dorian filmszínház hagyományának a folytatását jelentette, hogy 1927. december 18-tól a késő esti előadáson újabb pikáns filmet tűzött a műsorára, csak felnőtteknek *Cafe Electric* címmel. (Ehhez már nem tartottak felolvasást.)

A két vetélytárs, a Heyman színpad és az Apolló nagyszabású szilveszteri kabaréval zárta az 1927-es évet.

Az új esztendőben változatlan ambícióval folyt a verseny a váradí mozik között a nézők megtartásáért, újjak megnyeréséért. Ekkor még a közelgő gazdasági válság jeleit a mozik nem, csupán a színház érezte. A *Nagyvárad* január 19-i számában arról írt, hogy előző nap Erdélyi színigazgató nem tartott előadást a színházban, mert olyan kevés néző jelent meg, hogy a bevétel még a tűzoltó díját sem fedezte volna. A lap megállapítja „*Kívülről ellenséges intrika, belülről részvétlenség sorvasztja a színházat*”. A cikkíró felhívást fogalmazott meg „*Várad magyarsága mentse meg a magyar szó hajlékát.*”

És mennyire igazra volt! Ebben az időben erősödött meg a román nacionalista-soviniszta irányzat, a Vaszárda fajmítoszzal, ortodox misztikával ágált, magyarellenes akciók, antiszemita uszítások aggasztanak – elég ha csak az 1927. december elején városunkban lezajlott kisebbség- és zsidóellenes diákpogromra utalunk. Ezek a

jelenségek látszólag nem érintették a mozi világot, de ez a látszat is meglehetősen csalóka. Ha jobban megfigyeljük és elemezzük a váradi filmszínházak programját, azt tapasztaljuk, hogy az 1920-as évek közepétől egyre kevesebb magyar film szerepel a műsoron, sőt 1928-ban inkább már csak a külföldi filmgyárakban játszó magyar filmszínészek nevei tűnnek fel a hirdetésekben, s ritka kivétel, ha egy-egy magyar filmet vetítenek. A magyar nevek vonzóak lehetnek a váradi publikum számára, hisz ha egy (külföldi) osztrák, német, francia vagy amerikai filmben magyar közreműködő volt, annak neve feltétlenül megjelent a hirdetésben, akkor is, ha mellékszereplő volt. Azonkívül elsősorban a közkedvelt operettfilmeket úgynevezett „színpadi beállítással” játszották, ahol az ének- és táncbetéteket a helybeli művészek adták elő a mozi színpadán. Így például a *Cigánybárót* – Strauss és Jókai világhírű operettjéből készült filmet a Heyman színpad „eredeti” zene és 15 tagú kórus kísérettel és színpadi beállítással játszotta és a táncokat Lendvay Böske mutatta be. Az Elysée Palotában: „*Az Orlov – a legszebb operett ének és táncbetétekkel. Stolc Baba és Zoltán Arthur táncosnő minden előadáson orosz nemzeti és kozák táncokat táncolnak*” – szöveg a hirdetés. Ugyanott a „Buda gyöngye, – a legszebb operettfilm Ascher Leo zenéjével ének és tánc számokkal. A táncokat Antalffy Margit növendékei bidermeyer ruhában táncolják”. De a prózai filmek szüneteiben is szerepeltettek helyi előadóművészeket, szintén a Heyman színpadban Szigeti Maca szerepelt új kuplékkal és táncszámokkal. Még nagyobb teljesítményt produkált a Heyman mozi, mikor a *Szibéria* című orosz film vetítéséhez egy 16 tagú orosz-kozák tiszt kórust szerződtetett, akik nemcsak énekeltek, de balalajkán is játszottak, vagy *Az asszonyregiment* című filmvígjáték minden előadásán fölléptek a Nandy's revüőrök és Német Nándor táncművész. Szintén a Heyman színpad szenzációja volt Uferini és társulatának mutatványai az illúziók birodalmából, vagy a „gumiember” Tonny fellépte a Filmpalace műsorának szüneteiben.

Az Apolló mozgósínház ügyes és hasznos kezdeményezése volt ezidőben, hogy a jelentősebb új filmekből műsorra tűzés előtt sajtóbemutatót tartott, ahova meghívták a lapok kultúrával foglalkozó munkatársait, akik aztán kötelességüknek tekintették, hogy írjanak a látotokról. Így jelent meg a **Nagyváradban** 1928. október 14-én egy figyelemre méltó írás a francia némafilmgyártás egyik igen jelentős alkotásáról, a *La passion de Jeanne d'Arc – Jeanne d'Arc halála* – című filmről. A névtelenségbe burkolózó kritikus így értékelt: „*Ez a film lesz a nagyváradai közönség, az intellektüel mozilátogatók próbája. El kell képzelni egy filmet, amelynek nincs szűzsége, nincsenek benne fordulatok, nincs történelem és nincs irodalom, de tiszta színészet. Az egész filmarcok játéka és ahogy a szakkifejezés meghatározza minden kép „premier plan”-ban készült. Közel egy esztendő alatt készült el a film.*”

Nagy gondot okozhatott a rendezőnek *Jeanne d'Arc* megtestesítőjének kiválasztása. Ugyanis a filmet a francia nemzeti kultusz szülte és az Orleans-i Szűz képe az iskolák, a történelem könyvek és a történelmi regények szuggesztíójával már belé van edzve minden francia és minden ember tudatába. *Falconetti* kisasszony *Jeanne d'Arc* megszemélyesítője nem szép nő. Kemény fiús vonásai vannak és a barna francia egyenruhában egy fiatal legényke benyomását kelti. Milyen nagy művész ez a nő! Az arcát a börtön és a szenvedések kövesre edzették, az ajkai cserepesek és dagadtak, de szemében az elhívottak lángja lobog és a könnyei valódi sírás-könnyek, hogy szinte érezni sós-keserű az ízük-, és ahogy játszik az már nemcsak művészet, de a nyers, fájdalmas, gennyesebes Élet. Elkápráztat és elámit...

Egy magyar, *Máté Rudolf* készítette a felvételeket. Páratlanul áll a filmművészetben. Sokszor van úgy, hogy a Szűz arcának csak egyharmada fér a filmre, mert egy szemrebbenést vagy izomrándulást akart a rendező érzékelteni. És felülről meg alulról, oldalról fényképeznek arcomat, és minden kép beszél. Egy néhány kép a kínzó-

kamrából vagy a máglyáról a történelem könyvbe beki-vánkozik, vagy falifreskónak egy templomba, amely örökké fog állni.

*Aki olcsó szórakozást akar, az ne nézze meg ezt a filmet. Aki mulatni akar, ne menjen el erre az előadásra. Csak az nézze meg, aki lelki emóciókat akar, aki a tiszta művészetet szereti. Annak felejthetetlen lesz *Jeanne d'Arc* halála, ahogy *Carl Th. Dreyer*, egy francia rendező filmre álmodta.”*

Jó lenne tudni, hogyan fogadta az Apolló igazgatója ezt a cikket, amely gyökeresen más volt, mint az addig megjelent reklámúzó filmbemutató írások, sőt mai szemmel olvasva is megállapíthatjuk, hogy értő, érzékeny és szakszerű elemzés. A filmtörténetből tudjuk, hogy ezt a filmet a közönség nagy része elutasította, a szakértő kritika viszont magasztalta. Az ellentmondás valószínűleg abból eredt, hogy a kifinomult néma képkompozíciók között fárasztóan hosszúak voltak a szövegfeliratok. A címszerepet alakító *Maria Falconettinek* ez volt az első és egyetlen filmszerepe, de alakítása a filmtörténet legizgalmasabb színészi teljesítményei közé tartozik.

Ehhez az alakításhoz *Dreyer* szigorú rendezői felfogása társult, a kimerültségig hajszolta színészeit, és ebben az állapotban fényképezte őket. Figyelemre méltó a film magyar operatőrjének a teljesítménye, aki némileg expresszionista hatású képeket készített és a kontrasztokat hangsúlyozta. A korabeli váradai mozilátogató közönség érettségét, az új iránti fogékonyságát bizonyította az a tény, hogy ennek a filmnek is nagy sikere volt, három napon át telt házak előtt vetítették.

Az Apolló kezdeményezését a *Heyman* színikör is magáévá tette. Nem sokkal később arról adott hírt a **Nagyvárad**, hogy *Tolsztoj*-emlékünnap lesz a *Heyman* színikörben, bemutatják a legújabb amerikai filmet, az *Anna Kareninát*. Az esemény előzeteseként az alábbi cikket közölték: „*A csodálatosan felépített filmremek főszerepét John Gilbert játssza, aki ez alkalommal még daliásabb, szebb és rokonszenvesebb, és egész biztosra*

vehető, hogy újra meg fogja hódítani a nagyváradi női szíveket, mint Vronszkij adjutáns. *Partnere a ma már világhírű Greta Garbo, aki szépségével és lebilincselő játékaival minden eddigi filmsztárt elhomályosít. E két főszereplő megnemestített típusa a férfi, illetve a női szépségnek, de a többi szereplők is emelik stílusos játékkal az Anna Karenina filmremeknek biztos sikerét. A farkasvadászat, a lóverseny, Annának a fiától való búcsúzása és újbóli találkozása, mind olyan fenségesen művészi, hogy azokat csak megtekintés után lehet teljes értékűre emelni. A film kiállítása, rendezése és kísérő zenéje egy olyan kerekded egész, amely fölülmúl minden eddigi művészi teljesítményt. Ennek a világrészeken keresztül sikerrel befutott filmalkotásnak pénteken lesz a sajtóbemutatója, és ugyanaznap lesz premierje is, hogy hódító útját Nagyváradon a Heyman színpadon kiindulva megtegye.”*

Azért idéztük ezt az ismertetőt, hogy össze lehessen hasonlítani a Jeane d’Arc-ról írottal. Ez utóbbi már inkább reklámcélokat szolgált, mint elemzést, és az is jellemző, hogy elsősorban a női nézőkhöz-olvasókhoz szólt, mikor a férfi főszereplőt emeli ki elsőként egy női sorsot bemutató filmből. Greta Garbo, habár már világhírű volt, ekkor még a pályája kezdetén volt és a hangos filmekben ért el a siker csúcsára. Itt említjük meg, hogy 1935-ben elkészítették a film hangos változatát, amelyben Greta Garbonak alkalma nyílt, hogy címszereplőként játssza el egy asszony magányát és tragédiáját: mi történik, ha egy nő a társadalmi konvenciók ellenére érzéseit követi és kudarcot vall. Egyébként az 1928-ban készült filmnek – *Love – Szerelem* volt a címe, s az 1935-ben készült hangos film kapta az Anna Karenina címet. Az utóbbi filmben Vronszkij grófot új színész, Fredrich March alakította, s tulajdonképpen csak ezt az alkotást tartja számon a filmtörténelem.

Az értékes, irodalmi alapanyagú filmek mellett gyakoriak voltak a könnyed vígjátékok, burleszk filmek, vagy a nézők idegeit borzoló filmek, melyek sokkoló ha-

tását különböző módon igyekeztek oldani a mozik vezetői. Például a Kísértetek háza, misztikus, idegborzoló film szüneteiben a hirdetések szerint a közönség táncolt.

A közönség megnyerésére változatos eszközöket használtak, s minden alkalmat megragadtak. Így például a Filmpalace jubileumi sorsolást rendezett megalakulásának egyéves évfordulóján, s az alábbi hirdetést tette közzé a lapokban:

„1928. november 10-én lesz egy éve, hogy a több milliós áldozattal megnagyobbított és megszőpült Filmpalace megnyílt. Az évforduló alkalmából 33.000 lei értékű nyereleményt sorsolnak ki. November 10-től december 21-ig hat héten át 12 egymást követő műsor minden előadásán minden néző egy soroatszámot kap. Aki a 12 sorozatból legalább tíz számot beszolgált, egy sorsjegyet kap cserébe.

1. díj egy márkás porcelán-készlet,
2. díj egy ezüst cigarettatárca,
3. díj egy Columbia gramafon,
4. díj féléves tiszteletjegy a Filmpalaceba,

valamint egy sor kisebb nyerelemény, tíz üveg pezsgő, tíz kilogramm csokoládé, dísz tárgyak, könyvek – összesen harminchárom nyerelemény.

A jubileum zárórendezvényén a Filmpalace leleplezi Rudolph Valentino, a legnépszerűbb filmszínész szobrát az emeleti foyerben.”

A filmek beszerzésével kapcsolatban két különleges esetet emelünk ki az 1928-as évből. November 17–20. között a két vetélytárs mozgó, a Filmpalace és az Apolló ugyanazt a filmet vetítette. Az újsághirdetésből kiderült, hogy a Fritz Lang, a *Metropolis* világhírű rendezőjének filmjét, *A spiont*, horribilis vételára miatt csak közösen tudták megvenni, s így félórás különbséggel vetítették a két moziban, s a filmtekercseket kerékpáros futárok szállították egyikből a másikba.

A Heyman színpad december 11-i hirdetése arról adott hírt, hogy *A kísértet* (*Az átöröklés átkai*) pályadíjnyertes filmet csak három napig vetíthetik, mert utána Bukarestbe kell szállítsák, hogy ott a királyiház tagjai

előtt levetítsék. (Gondoljunk e hír reklámértékére, s ne kutassuk valódiságát!)

Ezekben az években a filmgyártás és -forgalmazás már ipari méretekben folyt a világ fejlett országaiban és hatalmas hasznot hozott egyeseknek. Ennek illusztrálására álljon itt a **Nagyvárad** 1928. december 16-i számában megjelent *Dollár milliárdok útja Amerikában a filmen és a sajtóvállalatokon keresztül a nagy pénzmágnások zsebéig* című írás:

„Az európaiak el sem tudják képzelni, milyen óriási vagyontokat reprezentálnak Amerikában a mozi és sajtóvállalatok. Felhozok néhány példát. A new-yorki Times Square-on lévő Paramount épület felépítése 17 millió dollárba került. Ebben az épületben van a Paramount filmszínház is, melynek elkészülte s berendezése külön három millió dollárt emésztett fel. De azok, akik ennyi pénzt kiadtak a filmszínház felépítésére, megtalálták számításukat. A Paramount mozi megnyitása óta heti 60 ezer dollár bevétellel dolgozik. Az üzemeltetők 20 ezer dollárt tesznek ki, úgy hogy egy év alatt a Paramount Famous Lasky Corporation két millió dollárt keres a három milliós beruházás után. Az Amerikai Egyesült Államok területén lévő filmszínházak és filmtermelő vállalatok évente körülbelül két és fél milliárd dollár bevétellel dolgoztak. Az amerikai moziüzemekből körülbelül 500 millió dollárt reprezentáló vállalatok és színházak egy maroknyi nagyvállalat kezében vannak. Ezek a vállalatok évente 360 millió dollár értékű filmet gyártanak és adnak el. Ennek az összegnek 25 százaléka az európai előadásokból folyik be...”

Ezeknek a szédítő számadatoknak a hitelességét és pontosságát valószínű megjelenésekor sem ellenőrizték, s ma már értelme sem lenne ennek. De valószínűsíthető, hogy így volt, mert ellenkező esetben, vagyis ha nem járt volna óriási haszonnal, a tőkés nem fektetett volna be ilyen vállalkozásokba. És a tőkés, befektető hatalmas haszna mellett az általános emberi kultúra is nyert vele, előrevitte a filmművészet, a mozikultúra fejlődését.

A GAZDASÁGI VÁLSÁG KEZDETE ÉS HATÁSA A MOZIRA

Az 1929-es év világszerte – így városunkban is – a gazdasági válság kezdetének éve. Ez elsősorban az életkörülmények romlásában, a munkanélküliek számának növekedésében, a gazdasági fejlődés megtorpanásában mutatkozott meg, s a társadalmi feszültségek, ellentétek kiéleződésében. A munkahelyek számának csökkenése, a növekvő munkanélküliség, a csökkenő vásárlóerő, az osztályellentétek elmélyülése a munkástömegek, a szegényebb néprétegek aktivizálódását eredményezte: munkásgyűlések, felvonulások, tüntetések, sztrájkok jelzik a helyzet súlyosbodását.

Mindezek a negatív változások éreztették hatásukat a mozi világában is. Jelentősen csökkent a nézőszám, s így a moztulajdonosok bevétele, haszna is. Sorra szűntek meg az addig virágzó filmforgalmazó vállalatok, melynek következtében a filmek választéka is kisebb lett, és szürkébb, kevésbé változatos, sőt kevesebb az értékes nagy filmek száma. Az 1929-es évben Váradon bemutatott filmek között egy sem szerepel a Filmlexikonban vagy a Film krónikája című könyvben.

1929. január 16-án viszont megjelent a **Filmpalace Revue** című periodika. Az új kiadvány a következő tájékoztatóval fordult az olvasókhoz: „A *Filmpalace Revue* minden hó 1-én és 15-én fog megjelenni és arra lesz hivatva, hogy állandó kontaktust tartson fenn a közönség és a *Filmpalace* változatos, pompás műsora között.

A *Filmpalace* idei szezonjának jobbnál-jobb filmjei lesznek ezekben a füzetekben ismertetve, valamint a szereplők, a rendezés, szcenárium és egyéb érdekességekre vonatkozó aktualitások.

A külföld nagyobb városaiban szinte elengedhetetlen kellék az ilyen ismertető füzet, mert ezáltal a közönség állandóan tájékoztatva van a mozgósínház műsoráról és a készülő filmeseményekről.

FILMPALACE REVUE

---

1. szám1929 január 16.

A „Filmpalace Revue” minden hó 1-én és 15-én fog megjelenni és arra lesz hivatva, hogy állandó kontaktust tartson fen a közönség és a FILMPALACE vállalat, pompás műsora között.

A FILMPALACE idei szezonjának jobbnál-jobb filmjei lesznek ezekben a füzetekben ismertelve, valamint a szereplők, a rendezés, szcenárium és egyéb érdekességekre vonatkozó aktualitások.

A külföld nagyobb városaiban szinte elengedhetetlen kellék az ilyen ismertető füzet, mert ezáltal a közönség állandóan tájékozva van a mozgósínház műsoráról és a készülő filmszemélyekről.

Moziújság a gazdasági válság idejéből

A Filmpalace Revue már 1. száma úgy a Filmpalace, mint a Passage-mozgó január második felének érdekes műsorát közli és a február havi filmszenzációkról tájékoztat.

A február 1-én megjelenő 2. számtól kezdve minden számhoz 8 oldalas könyv alakú regénymelléklet lesz csatolva, mely azután összegyűjtve beköthető.”

A kis formájú 16 oldalas kiadvány ára 2 lej volt, míg egy négyszer nagyobb formátumú s hasonló oldalszámú napilap 5 lejbe került – tehát nem volt olcsó. A tartalma is meglehetősen szegényes volt, az oldalak felét különböző kereskedelmi hirdetések foglalták el, s hiányzott belőle a filmek tartalmi ismertetése, elemzése, kevés és felületes írás szólt a filmről, moziról.

Az első számban jelent meg az alábbi írás a január hónap filmslágerének „kikiáltott” Szép Helèna című „történelmi paródiá”-ról, melynek szereplői Korda Má-

ria, Richardo Cortez, Lewis Stone, Huszár Pufi, Pártos Gusztáv voltak.

„Ami még nem volt a nap alatt! Szép Helèna filmen.

Valami egészen új, egészen szokatlan és meglepő ez a Szép Helèna film. Az antik világ sikerült karikatúrája: történelmi paródia. A First National filmgyár tényleg megvalósította a frázist, hogy költséget nem kímélve készült el a film, amikor Korda Sándor rendezőnek két millió dollárt bocsájtott rendelkezésére a monumentális építkezésekre és a világhíró trójai faló elkészítésére. Korda Mária a címszerepben illúziót keltő, bájos és szép. Ricardo Cortez Paris szerepében hódító, Lewis Stone megfontolt és meggondolt Menelaos, a kövér Huszár Pufi mulatságos és vidám alak, Pártos Gusztáv a divatárusok igazi mintaképe. A film valóban szuperfilm, amely siker tekintetében minden eddigi rekordot verni fog.”

A 8–9. oldalon a Filmpalace Revue képeket közöl a filmből.

Külön írás szólt a Szép Helèna kísérőzenéjéről. „A film változó jelenetei nagy gondot adtak a karmesternek, mert nehéz dolog volt a különböző operák, operettek, egyvelegek és egyéb kották közül kiválasztani a megfelelő részt. Ma már minden jelenetnek megfelelő kottát készítenek, s így a viharok, háborúk, lóversenyek vagy a szerelmi jelenetek meg van a maga kísérőzenéje.

A Filmpalace igazgatósága most azzal lepte meg a közönséget, hogy a műsorra kerülő filmeknek kísérő zenéül kizárólag csak »filmzenét« alkalmaz. A Szép Helèna című film kísérőzenéje különösen érdekes lesz. A zenekedvelőknek nevezetes élménye lesz Offenbach műveinek modern átíratban való előadása. A film parodisztikus tónusát finoman festi alá ez a különleges zene, amelyet először a Budapesti Ufa színházban mutattak be óriási sikerrel. Reméljük, hogy ennek az újfajta kísérletnek nálunk is megérdemelt sikere lesz.”

A filmek kísérőzenéjének ilyenszerű megújítása kétségtelenül haladás, előrelépés volt, de eléggé megkéstten jött, mert ekkor már a hangosfilm megszületése és

lassú elterjedése indult meg, s nem kísérőzenét, hanem filmzenét szereztek ezután a filmekhez.

1929. március 6-án éppen a Filmpalace-ban mutatták be Nagyváradon az első beszélő és zenélő és éneklő filmet, ami új fejezetet nyitott városunk mozi történetében.

Valószínű hogy a **Film Riport** megszűnt 1928-ban és helyette adták ki ezt a jóval igénytelenebb (röp) lapot. Ez is a kezdődő válság egyik következménye lehetett, már csak „ennyire futotta” a kiadónak. Hogy meddig maradt életben ez a kiadvány, sajnos nem sikerült felfednünk. Lehet, hogy valahol még fellelhető egy-egy példány régi magánkönyvtárban, vagy magángyűjteményben, de sem a helyi Könyvtárban, sem az Országos Széchényi Könyvtárban nem található. A kiadvány imprimátumában csupán annyi szerepel, hogy a „szerkesztőség és kiadóhivatal a Filmpalace – Oradea – Nagyvárad Sas-palota Telefon 999 – s készül a Minerva nyomdai műintézetben”. Nem szerepel sem a főszerkesztő, sem a felelős szerkesztő neve – egyébként ez egynyelvű, magyar lap.

Az 1929-es év váradi moziprogramjait elemezve megállapíthatjuk, hogy túlsúlyba kerültek a „kalandor és detektív filmek”, Például a *Passage* mozgó januárban és februárban a következő filmeket játszotta: *Emberek és álarok* – Harry Piel legizgalmasabb filmje, *A nábob kincse* – Sherlock Holmes-film, *A páncélszoba titka* – Heinric Georg a főszerepben. A legújabb kalandfilmek: *A halál farmja*, *Arizona lángokban*, *Hosszú kéz*, *Amerikai csavargó*. A hirdetés szerint jönnek: Tom Mix, Pat és Patachon, Harry Piel, Rin-Tin-Tin, Carlo Aldini, Luciano Albertini legjobb filmjei.

A Heyman színikör több Korda Sándor és Bíró Lajos filmet mutatott be. A neves magyar rendező és szövegíró páros 1926 és 1930 között Hollywoodban több magyar tárgyú sikeres filmet készített, amelyekben több Amerikába szerződött magyar színész is szerepelt. A Heyman színikörben 1929-ben bemutatott filmjeik: *Az elsodort ember* – Emil Jannigssal, *A sárga liliom* – magyar ötletesség, magyar rendezés, magyar zene, *Az elrabolt meny-*

asszony – Bíró Lajos mesterműve, Korda Sándor rendezése – főszereplő Billic Dore, *A két szerető* – az 1929-es év legszenzációsabb, legszebb filmje, az amerikai filmgyártás remeke Ronald Kolmenn, Bánky Vilma, Lukács Pál világlágere. (Bánky Vilma jutott a legnagyobb nemzetközi hírnévre a kiszármazott magyar filmszínésznők közül, Hollywoodban a nagy sztár, Rudolf Valentino partnere lett.)

Magyarországon készült magyar film 1929-ben már csak kettő szerepelt a váradi mozik színpadán: Az egyiket a *Maria nővér* (Ave Maria) címűt a Heyman színikör mutatta be. Az újsághirdetés szerint: „*Hosszas tárgyalások után a Hunnia filmgyár remekbe készült produkcióját sikerült megvásárolnia. Orgona, énekkar és plasztikus vetítés fogja gyönyörűvé tenni ezt a filmalkotást, amely ma már minden világváros sláger műsora. Pénztől tíz napig lesz műsoron. Minden néző egy Werner Pischau által festett Maria képet kap ajándékba.*” (Több, mint valószínű, hogy nem eredetit, hanem a kép reprodukcióját.) A film sikeréről, látogatottságáról nincs adatunk.

A másik magyar film nem annyira híres, mint hírhedt alkotásnak számít a filmtörténelemben. Ez egy újabb Göre Gábor film volt, amelyet a Filmpalace tűzött műsorára. A **Nagyváradban** a következőket olvashatták a filmről Göre Gábor a Filmpalace-ban cím alatt: „*Három név: Gárdonyi Géza, Göre Gábor és Nóti Károly – neve ékesíti a Filmpalace legközelebbi műsorát. Gárdonyi örökéletű népies hősei kelnek életre Nóti Károly mesteri átdolgozásában. A mozielőadásnak azonban van valami egy, az újdonság ingerével ható szenzációja, és ez az, hogy a filmen szereplő művészek személyesen is megjelennek a mozi néző közönség előtt. Göre Gábor, a tudáskereső községi bíró, Durbints sógor, a ravasz falusi esküdt, a bíró úr lánya, na meg az elmaradhatatlan enyves kezű Kátsa tzigány alakjai kilépnek a mozivásznonból és közel két órán át pompás színpadi jelenetekben személyesen mulattatják, nevetetik, kacagtatják a közönséget.*”

A színpadon játszó művészek részben azonosak a filmen szereplőkkel. Budapest filmszkeccs világának két legkiválóbb reprezentánsa Vajdaffy József, akinek Durbints sógor alakítása Rózsahegyi Kálmánéval vetekszik, másik az ellenállhatatlan humorú Beregi Gyula, mint Kátsa tzigány. Mivel a kultuszminiszter csak azzal a feltétellel engedélyezte a budapesti művészeknek a filmszkeccs keretében való személyes fellépésüket, ha rajtuk kívül még hazai művészek is közreműködnek, ezért a filmszínház vezetősége itteni erőkből is jeles gárdát alakít, élén Horváth Micivel, az aradi színház széphangú primadonnájával, a bájos Honi Pirivel és a nagyszerű Kun Dezsővel. A filmszkeccs a Filmpalace, Passage és a Filmterassé-n augusztus 16-án kerül színre.”

A magyar filmek számát illetően némi korrekciónak kell helyet adnunk, ugyanis 1929-ben bemutattak még egy magyar filmet, ami tulajdonképpen csak egy híradó jellegű felvétel volt, mégis szenzáció-számba ment a bemutatása, ugyanis „gyönyörű felvételek (voltak) a budapesti Szent István napi ünnepekről”.

Mint látni fogjuk, a következő években teljesen eltűntek a magyar filmek a nagyváradi mozik műsorából s különös figyelemmel kísérték a külföldi filmeket, nehogy valamilyen felforgató, irredenta eszmét terjesszenek, amely veszélyeztetné a román állam egységét és biztonságát.

Visszatérve a Göre Gábor filmre, illetve filmszkeccsre, emlékeztetünk rá, hogy már szerepelt a váradi mozik műsorán az 1920-as évek elején hasonló című és tárgyú film. Annak is, és ennek az újabb moziszkeccs változatnak is György István volt a rendezője, aki 1922-től főként paraszti témákat dolgozott fel, többek között Gárdonyi írásai nyomán. Ezek között a Göre Gábor történe-

tek az abszolút mélypontot képviselik, bennük az ősi irodalmi alak, a konzervatív „bölcességű” paraszt éled újjá, aki mint a felvilágosodás idején a „peleskei nótárius”, kigúnyolja a város és a korszerűbb élet értelmetlennek vélt „huncutságait”. Maga Gárdonyi is elhatárolta magát később szüleményétől, aki mindent értelmetlennek látott, amit nem értett. A városi kávéházi élcélődés „népiesített” változata volt a Göre-vicc, amit György István a népi bölcsesség és humor talapzatára emelt. Később ő maga is revidálta álláspontját, megírta és megrendezte 1940-ben a *Göre Gábor visszatér* című filmjét, melyben megtisztította a Göre Gábor témát az 1930-as évekbeli hagyományaitól és reális képet festett a falu életéről, embereiről.

Az 1929-es év második felében, de különösen az őszi-téli hónapokban egyre láthatóbbá válnak a válság jelei a mozivilágban is. A Filmpalace a Filmterasse és a Passage mozik egyre gyakrabban játszanak azonos filmet, az egyik moziban délután, a másikban kora esti, a harmadikban a késő esti műsorban vetítve azt (míg azt megelőzően mindhárom moziban más-más filmet vetítettek, hétköznapokon napi 2–3, vasárnapokon 4–5 előadásban). Egyelőre úgy tűnt, a Heyman színikör állta a legjobban a versenyt, s az Apolló–Atlantic bírta a legkevesbé, az ő műsoraik voltak a legszegényebbek. A Filmterasse és az Apolló újból bevetette az előző évben már bevált módszert nagyobb számú közönség mozgósítására – vagyis erotikus filmek vetítéséhez folyamodott. A Filmpalace az *Erotika* című erotikus drámát ajánlotta szintén felnőtteknek – de az ilyen filmeknek sem volt már olyan erős vonzása, mint az előző évben, amikor először vetették be őket a világháborút megelőző évek óta.

VI. A HANGOSFILM – ÚJ KORSZAK A MOZITÖRTÉNETBEN

A GAZDASÁGI VÁLSÁG MÉLYÜLÉSE. AZ ELSŐ VÁRADI HANGOSFILM-BEMUTATÓ

1930 elején nyilvánvalóvá vált, hogy a gazdasági válság nem átmeneti, hanem hosszan tartó, fájdalmas és súlyos következményekkel járó folyamat, melynek nem látni a végét, csak a gyászos eredményeit – vállalatok, bankok csődjét, a kereslet állandó csökkenését, a termelés visszaesését, munkahelyek megszűnését a munkanélküliek számának növekedését. A válság hatása már a mozik, színházak, szórakozóhelyek életében is egyre súlyosabban mutatkozott meg. Sorra szűnnek meg, zárnak be az ilyen intézmények vagy erősen korlátozzák tevékenységüket, működésüket, nyitvatartási idejüket. A mozilátogatók számának vészes csökkenése előbb az Elysée mozi, majd Apolló és az Antlantik mozgósínházak bezárásához vezetett.

A város vezetősége, mely egyre kevésbé volt képes kezelni a szegényügyet, a nincstelenek segélyezését, új bevételi forrásokat próbál keresni. Így vetődött fel 1930 januárjában egy városi mozi létesítésének terve. A **Nagyvárad** 1930. január 24-én *A város nem mozit akar építeni, hanem a szegényeken akar segíteni* című cikkében az alábbiakat írta: „A városi mozi napirendre került problémája élénk hullámokat vert. Érthető is, mert a mozi mint vállalkozás tényleg rossz üzletnek bizonyult. Belebukott a Katolikus Körbe installált Elysee mozi, majd később az Apolló ment tönkre, végül az Atlantic hatalmas faalkotmányát szedték szét, mint egy összeomlott vállalkozás földi romjait. Ezek után joggal merülhet fel az aggály, hogy miért akar a város kockázatos vállalkozásba bocsájtkozni, vagy pláne milliós építkezésekbe

fogni. Annyi tény, hogy a vállalkozás nem akar más célt szolgálni, mint a szegénykérdés megoldását.

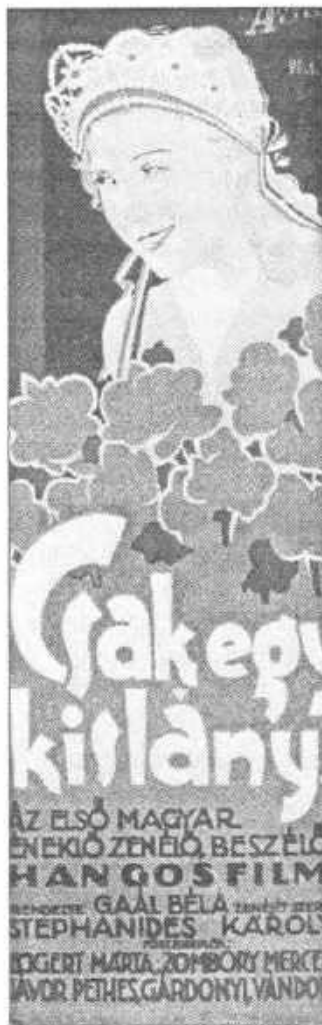
A kísérlet tehát, amely felmerült, hullámokat vert, sőt olyan hangot is megütött, hogy rossz üzlet a városi mozi. A problémát Crăciun Andrei népjóléti tanácsos vetette fel. – Hát igen, a városi színházban, a színházi előadásokat megelőző időkben, ünnepnap pedig matinékon hangos filmeket szeretnének előadásra vinni. Ehhez még nem kell építkezés, ehhez megfelelő mozigépek és filmek kellenek. Mindent lehet kapni százalékos részesedésre, tehát rizikó nélkül. És ez a haszon a szegényeké lesz az utolsó baniig. Hol van itt a rossz üzlet, hol van itt a város kockázatos vállalkozása?”

Tehát ekkor vetődött fel először az ötlet, hogy a súlyos válságban lévő, csaknem nézők nélkül maradt színházban mozit is létesítsenek, s ennek bevételét a város szegényeinek segélyezésére használják, de azért a színházi előadások is folytatódjanak, s csak mikor nincs színházi műsor, akkor vetítsenek filmeket, tartsanak mozilelőadásokat. Ez a terv a későbbi időkben, kissé más formában meg is valósult. A másik valóban korszerű ötlet az volt, hogy hangos filmeket vetítsenek. Ez azt fejezi ki, hogy a nagyváradiakban is élt már a vágy a hangos filmek megismerésére.

A továbbiakban röviden tekintsük át a hangosfilm megjelenésének és elterjedésének történetét. A hangosfilm korszaka 1927. október 6-án kezdődött, a Warner Brothers filmgyártó cég elkészítette az énekes, táncos, beszélő filmjét *A dzsesszenekest*. Ezt az ötletet lehetővé, hogy három német mérnök a húszas évek közepén egy sor szabadalom és találmány hasznosításával megvalósította a hang lefényképezését, ami Triergon-eljárás néven vált ismertté. A lefényképezett hangot a képszalag mellé lehetett másolni, s azt erős fényforrással átvilágítva újból

levegőrezgésekké lehetett visszaalakítani. Ily módon a fényhang biztosította a szinkronitást és egyszerűsítette a mozigépész munkáját. A fényhang szabadalom tulajdonosai a német Tobis-Klaugfilm és az amerikai Western Electric 1930-ban megegyeztek és felosztották a világpiacot egymás között, s a világ filmgyártó országai is bekapcsolódtak a hangosfilm-gyártásba, s a mozik a hangosfilmek vetítésébe. Új készülékre volt szükség, amely kezdetben elég költséges volt. A legtöbb mozi úgy oldotta meg a kérdést, hogy bérelte az új felszerelést, de így is megterhelő volt. Ennek ellenére városunkban is 1930-ban megjelentek az új vetítógépek s mindkét nagy moziban megkezdődik a hangosfilmek vetítése.

Az első teljesen hangosfilm a Bryan Foy rendezte *New York fényei* volt 1928-ban. Ekkor készült az első egész estét betöltő német hangosfilm is, *A világ melódiája*. Érdemes megjegyezni, hogy a magyar hangosfilm-gyártás első kísérlete egy magyar szabadalom alapján készült, s a már említett György István rendezte. A kísérleti filmnek szánt műben a magyar nótát, a mulatozást választották témául. A ma-

Az első magyar hangosfilm plakátja

gyar-nóta műsort Császár Teri és Kelemen Lajos énekelte végig. A filmet a műjégpálya mozijában mutatták be a Városligetben 1929-ben.

1930 márciusában Budapesten bemutatták a magyar témájú Ufa hangosfilmet, a *Vasárnap délutánt*, s a főszereplő Willy Fritsch magyarul is énekelte a *Harminckettes baka vagyok én* kezdetű nótát. Ez a film már fényhangos eljárással készült. 1930 májusában bemutatták Budapesten *A nevető Budapest* című filmkabarét. A film hangosítását Misik Samu magyar feltaláló széncellás berendezésével készítették, s emiatt a Western Electric beperelte a feltalálót, s kiszorítják a piacról.

Az első egész műsort betöltő magyar beszélőfilm, *A kék bálvány* forgatása 1931. április 29-én kezdődött. Ekkor már a fővárosi bemutatómozik fényhangos amerikai és német filmeket vetítettek.

Ezen a téren sem maradt le Nagyvárad Budapest és Bukarest mögött. 1930. február 11-én a *Nagyvárad Megjött a Talki! Beszélő, zenélő és éneklő filmek a Heyman színpadon* címmel az alábbi szenzációs hírt közölte:

„Alapos tanulmányozás után szereltette fel a Heyman színpad igazgatósága azt a legtükéletesebb beszélő apparátust, a Biophone beszélőgépet, amely ikertestvére a Western Electric beszélőgéppel. A Heyman színpad vezetésége Berlinben, Bécsben, Zágrábban, Grätzban, Bukarestben és Budapesten tanulmányozta a beszélőgép technikáját a legapróbb részletekig, de figyelembe vette a beszélő filmről eddig megjelent összes értekezéseket és csak ezután valósította meg e korszakalkotó újítást színházában. A Metro filmgyár európai igazgatója tanácsára és a tapasztaltak után a Biophone gépet szereltette fel, és ezt a választását a tegnapi est bementatón teljes siker koronázta. Már hetek óta folytak a munkálatok egy amerikai mérnök és két technikus vezetése mellett, és a legközelebbi időn belül alkalma lesz Nagyvárad közönségének is a Heyman színpadon megismerni, és gyönyörködni a rádió után a technikának e legtükéletesebb vívmányában.

Vasárnap éjjel a sajtó és a színekörhöz közelállók, valamint szakmabeliek előtt be is mutatták a Heyman színekörben felállított Biophone beszélőgépet. A beszélőgép keresztül a színekör nagyszerű akusztikája teljes finomsággal hozta ki a legfinomabb pianókat és megrázó dinamikai erősséggel adta vissza a fortékat a zenében, a beszédben és a levetített filmben előforduló tájfun orkányszerű szélvész és a tenger hatalmas csapkodó hullámainak a sziklákhöz való verődését. A jelen voltak elragadtatásuknak és csodálkozásuknak alig tudtak kifejezést adni a meglepetéstől.

A bemutató műsoron először szerepelt egy 120 tag által lejátszott ouverture után a Metro filmgyárnak egy egyfelvonásos éneklő, beszélő és zenélő filmje, amelyben a beszéd, ének és zene a tökéletességig eredeti volt. A szünet utáni részben Tito Buffo lépett a színpadra és Verdi Ottello operájából elénekelte a legszebb áriákat olyan tökéletesen, hogy a hallgatóság frenetikus tapsal honorálta a most Milánóban élő mester igazi énekművészetét. Végül a Fehér árnyakból egy felvonást vetítettek le; ez volt az estnek a második fénypontja, és olyan élvezetet nyújtott a film szinkronizálása, amelyhez foghatót a mai napig még nem élt át az ember.

A Heyman színekör igazgatósága volt az első Nagyváradon, aki ezt a világraszóló nagy csodát elsőnek mutatta be. A bemutató est közönsége meleg ovációban részesítette a közönség érdekeit mindenkor szem előtt tartó agilis vezetőséget.”

Megható, de érthető is ez a lelkesedés, amellyel a cikkíró a hangos, beszélő filmet fogadta. Az emberek egy újabb nagy csodát éltek át, a megelevenedett kép, a megmozdult kép mámore, a rabulejtett pillanat csodája után a filmezés egy újabb varázslattal kápráztatta el a nézőket, a néma képek beszélni kezdtek, így a filmre vett élet teljessé és tökéletessé lett, olyanná, mint a valóság maga.

A hangosfilm sok kiváló művészt, kritikust és filmsztétát zavarba hozott. Közismert Chaplin habozása: A

nagy diktátor című filmjéig nem volt hajlandó megszólalni. Hevesy István, az első nagy magyar filmesztéta sem tudta magát túltenni a hangosfilm okozta művészi zűrzavar hatásán. A hangosfilm tulajdonképpen soha többé nem érdekelte, összes többi későbbi munkái, haláláig írott cikkei a némafilm korszakára vonatkoztak. Ez érthető... A harmincas évek elején a beszéd mámorát éppen úgy kihasználták a filmkereskedők, a filmgyártók, mint annak idején a mozgás primőr élményét. Nehéz volt felfedezni a sok fecsegő színdarabfilm és zenés revü között az igazi értéket. A közönség viszont az egész világon, így Váradon is az első pillanattól nagy lelkesedéssel fogadta s egyértelműen fölébe helyezte a némafilmnek. A hangosfilm nagy népszerűségének egyik titka a mozinézők életkori és szociológiai tagoltságában rejlett: a nézők többsége gyerek, idős vagy iskolázatlan felnőtt volt és a feliratok gyors olvasása gondot okozott nekik. Igaz, hogy városunkban a következő években éppen a feliratok hiánya okozott gondot a nézők többségének, mivel az amerikai, angol, francia, német és más produkciókat azért nem tudták élvezni, mert nem ismertek nyelveket, s az újabb filmekre csak románul lehetett feliratot készíteni, amely nyelv a város akkori lakóinak többsége előtt szintén ismeretlen volt. Ennek viszont a nézők számának csökkenése volt a következménye, vagyis a mozik válsága.

Ez azonban 1930-ban még nem volt annyira súlyos, hisz a hangosfilm újszerűsége felkeltette az emberek érdeklődését, vonzotta a nézőket akkor is, ha nem értették a beszélt nyelvet. Azon kívül a némafilm kinevelte a nézőknek azt a képességét, hogy gesztusokból, mimikából, mozgásból, cselekvésből következtessenek s kövessék a cselekmény fonalát.

A február 11-i első hangosfilm-bemutató után egymást követték az újabb hangosfilmek s kezdetben mindkét mozi egyidőben tűzte műsorára (félórás különbséggel) ugyanazt a filmet (valószínű az ilyen filmek magas ára készítette őket arra, hogy megosszák a költségeket).

Ezeket a filmeket emelt helyárrakkal vetítették. Az amerikai hangosfilmek mellett áprilisban a Heyman színikör bemutatja az *Atlanticot*, a „németül beszélő filmsodát *E. André Dupont* rendezésében”. A hirdetés szerint „Az emberi alkotás diadala: A világ legtökéletesebb és legszebb zenélő és beszélő filmje.”

A rendező egy angol műteremben különböző főszereplőkkel angol és német változatban egyaránt elkészítette a filmet. A film irodalmi alapja Ernest Raymond angol író drámája az angol luxushajó, a *Titanic* pusztulásáról 1912-ben. Már maga az izgalmas történet is vonzotta a nézőket s ezt csak fokozta a hangosfilm újdonsága – így világszerte és Nagyváradon is valóban sikeres film volt.

1930. május 23-án a Filmpalace arról adott hírt, hogy csökkenti a helyárrakat. A páholyba helyenként 25–30 lei, zsöllye 20–25 lei, támlásszék 15–20 lei, zártszék 12–15 lei. A hirdetés szerint: „Ilyen olcsó helyárrak még nem voltak Nagyváradon moziban, és biztos, hogy a sorakerülő hangos és néma filmslágereket még nagyobb érdeklődés fogja kísérni.” A hirdetésből kiderült, hogy „a következő időszakban hat hangosfilm és hét némafilm kerül bemutatásra, köztük *Lehár operettjéből* készült *Pacsirta és a Bécsi rapszódia, mely az egyetlen engedélyezett osztrák–magyar egyenruhás film*”. Ez az utóbbi információ tényleg szenzációs, hisz kiderül, hogy még az osztrák–magyar katonai egyenruha is vörös posztó volt a filmcenzúra szemében, s nagy kegynek számított, hogy engedélyezték megjelenését a váradi mozivásznak. Magyar filmek bemutatása ekkor már lehetetlen volt, a váradiak örülhettek, ha ismert magyar színészeket láthattak az amerikai filmekben, akik viszont angolul beszéltek. Így például július 3-án láthatták a *Noé bárkája* című, a világ legnagyobb hangos és zenélő filmjét Kertész Mihály rendezésében a Filmpalace-ban, és szeptember 16-án négyezer ember nézte meg az első napon a *Két*

szív egy keringőben című német operettfilmet a Heyman színikörben Bováry Géza rendezésében, a főszerepekben Willi Forst, Szőke Szakáll, Halmay Tibor. A filmet a továbbiakban négy előadáson vetítették zsúfolt nézőtér előtt. „A pompás film fülbemászó muzsikája, szellemes, tréfás, mulattató ötletei, a szereplők nagyszerű játéka két órára feledtette a nézőkkel az élet minden gondját, baját” – írta a **Nagyvárad**.

A Filmpalace ezt a sikert a *Hollywodi revü* című „minden filmet felülmúló beszélő, éneklő, zenés, színes film” bemutatásával igyekezett felülmúlni, azt is kiemelve a hirdetésben, hogy „a leghíresebb amerikai starok és a legszebb 200 görli szerepel a filmben”.

A közönség megnyerésére bevetettek régi bevált eszközöket is, új formában. A Filmpalace mutatta be „az első nagy erotikus hangosfilmet”. Richardo Cortes és Alma Bennet főszereplőkkel, csak felnőtteknek, *Bestia* címmel.

A Heyman színikör a *Termékenység* című Emil Zola indexre tett regényének hangosfilm változatát mutatta be tizenhat éven felülieknek.

Más újdonságokkal is szolgáltak a váradi mozik 1930-ban, amelyekkel új, más nézők megnyerésére törekedtek. A Filmpalace tűzte műsorára az első franciául beszélő filmet, *A bűvészt*. A Heyman színikör egy némafilmmel próbált nyitni az új váradiak felé, műsorra tűzte *Az elsodort falu* című filmet, az alábbi hirdetéssel: „*Mihail Sadoveanu világhíró román író regénye után készült filmremek. A legnagyobb román film. A film felvételei Bukarestben és Bukarest legszebb környékén készültek az Ufa német filmvállalat irányítása mellett. Főszereplők Marcela Albani, Werner Fuettespes. Román nemzeti táncszámokkal. Színpadi beállításban.*”

Végül még egy mozival kapcsolatos hír 1930-ból: Május 10-én megnyílt az Apollo mozgó helyiségeiben a nagyváradi műbútorasztalosok bútorcsarnoka.

A GAZDASÁGI VÁLSÁG SÚLYOSBODÁSÁNAK HATÁSA A MOZIKRA

1931–1933 között az egyre romló gazdasági helyzet, a munkanélküliek számának állandó növekedése, az általános elszegényedés, pénztelenség nehéz helyzetbe hozta a kulturális intézményeket, így a színházat és a mozikat is. A nézők száma tragikus mértékben csökkent, a bevétel számos esetben nem fedezte a működési költségeket sem. Így aztán természetes folyamatnak tekinthető a mozik számának csökkenése, a ráfizetéses mozik bezárása, valamint a működő mozikban a programok szűkülése. Mivel az 1929–1933-as gazdasági válság világválság volt, a mozik válsága is világméretűvé vált. Így például az Amerikai Egyesült Államokban 1932 februárjában közölt adat szerint hatezer mozi szüntette be működését, de még így is maradt 14 ezer. Városunkban viszont a válság kitörése előtt létező négy állandó és két, illetve három időszakosan működő mozból 1931-re csak kettő tudott életben maradni, a Filmpalace és a Heyman színpark. Ezek is állandóan anyagi nehézségeikre panaszkodtak, de a közönség megtartása érdekében igyekeztek lehetőleg a legújabb és legdivatosabb nemzetközi filmalkotásokat bemutatni. A versenyben úgy tűnik a Heyman színpark volt a jobb, nagyobb tőkével, kiterjedtebb nemzetközi kapcsolatokkal rendelkezett, mert az igazi nagy filmslágeret ott mutatták be először. Így például 1931. január 24-én tűzték műsorra az előző évben készült *A kék angyal* című valóban világsiker arató német filmet, amit úgy hirdettek, hogy „Josep von Stenberg rendező legnagyobb, fölülmúlhatatlan beszélő, éneklő világattrakciója, Ufa film”, s a címszereplő „Marlene Dietrich, a német Greta Garbo és a felülmúlhatatlan Emil Jannigs főszereplők meghódították a világot”. A reklámíró azt is szükségesnek tartotta kiemelni, hogy a filmben játszik a népszerű magyar színész, Huszár Pufi is. A Filmpalace viszont éppen egy Greta Garbo film-

mel, *A csók* című alkotással csábította a nézőket, s ebben az alkotásban a hirdetés szerint fellépett Major Henrik, egykori divatos váradi karikaturista – igaz, egészen kis mellékszerepben. Erre a Heyman színpark azzal válaszolt, hogy először Erdélyben Paramount világhíradót mutat be és szintén Greta Garbo filmet tűzött a műsorára, az *Anna Christie* címűt, amely valamivel korábban készült mint a fentebb említett filmje, de ez volt a filmcsillag első hangos filmje. A film abban is elsőnek számított, hogy elkészült a németül beszélő változata is, s nem véletlenül ezt a változatát mutatták be városunkban, hiszen itt abban az időben sokan ismerték, beszéltek e nyelvet.

A Filmpalace mutatta be az 1930-as évek elejének egyik legvitatottabb, ugyanakkor legsikeresebb háborúellenes filmjét, az E. M. Remarque regénye alapján készült *Nyugaton a helyzet változatlan* című alkotást. Az amerikai film vetítését Németországban már 1930 végén betiltották, s a betiltáshoz 1931 januárjában csatlakozott Ausztria is, miközben a többi európai országban hatalmas érdeklődés mellett vetítették. A *Nagyvárad* is úgy hirdette a filmet, hogy „Németországban betiltották, Bukarestben az első nap 10.000 ember látta”.

Továbbra is nagy vonzerővel bírt, s jó reklámfogásnak számított, ha egy film szereplői, alkotói között magyarok is szerepeltek; ezeket a reklámokban mindig kiemelték, habár ez semmivel sem könnyítette meg a nyelveket nem beszélő nézők dolgát, mert az új hangosfilmek a gyártó ország nyelvén beszéltek, s ha készültek is szinkronizálások, azok is csak világnyelveken. Viszont a filmek egy részét már román felirattal látták el, amit szintén nem mindenki értett. Így például a Heyman színparkban a *Paramount parádé* című nagy filmkabarét mutatták be. A filmet a következőképpen hirdették: „A nagy sztárok filmje. A világ egyedülálló attrakciója román és német konferansziéval. Románul beszélő részletekkel!” Ez volt az első alkalom, amikor a váradi moziban román szó elhangzott.

1931. július 15-én viszont a Filmpalace-ban bemutatták az első románul beszélő filmet, a *Ciuleandrá*t. A filmet 1930-ban készítették német filmesek Martin Berger rendezésében Liviu Rebreanu regénye után készült forgatókönyv alapján. Szereplői neves román színészek Iana Popovici-Poenu, Nicolae Bălăteanu, Elvira Godeanu és a német Hans Stüve. A korabeli újsághirdetés szerint: „A filmben a legszebb zene, nemzeti táncok, énekek, gyönyörű romániai felvételek, fényes katonai parádék láthatók”. A filmnek nagy sikere volt a romániai nézők körében, de a román szakkritika elég visszafogottan ítélte meg. Ion Cantacuzino így írt a filmről: „A tárgyának érdekes kinematográfiai elemei lehetnek volna, de csak egy szomorú melodráma jött ki belőle, amely nevetést váltott ki, előidézte egy olyan sajtókampányt, mely semmi jót nem tett a román film eszméjének.”

Eközben a túlnyomóan magyar többségű váradi nézőseregnek nem adatott meg, hogy láthassa–hallhassa az első magyar hangosfilmeket, mert a magyar filmek teljesen lekerültek a romániai mozik műsoráról. Persze, olvashattak olyan hirdetések, mint például 1931. május 14-én a Heyman színpad programjáról, hogy „Korda Sándor új filmje: *Pompej utolsó napjai* – főszerepben Várkonyi Mihály és Korda Mária, de ez amerikai film volt, természetesen angol nyelven.

Változásra, a helyzet jobbra fordulására felcsillant a remény, amikor a Román Nemzeti Parasztpárt került a hatalomra, s ezzel együtt az erdélyi román politikusok nagyobb szerepet kaptak. Meghirdették az alkotmányosság visszaállítását, s első lépésként eltörölték a cenzúrát. A gazdasági válság súlyosbodásával viszont a hatalom újból a nacionalizmus jól bevált „áthárító” taktikáját alkalmazta, a bajokért a nemzetiségeket tették felelőssé. Ismét felerősödtek a magyarellenes és antiszemita hangok, és újabb kisebbségellenes intézkedéseket hoztak. Az ez ellen szavát óvatosan felemelő kisebbségi sajtót és kisebbségi politikusokat egyre nagyobb hévvel támadták, elsősorban az egyre erősödő nacionalista sovinszta

irányzatok, főleg a Vasgárda részéről. 1931. március 20-án a nagyváradi jogakadémia diákjaiból verbuválódott 30–40 főnyi csapat megtámadta a két váradi lap szerkesztőségét; a Nagyvárad című lap kirakatát követeljesen szétzúzták, a Magyar Szó helyiségeit és teljes berendezését összerombolták, szétverték. A támadást megelőző napon a Gazeta de Vestben egy nyilatkozatot tettek közzé, mely szerint: „A nagyváradi főiskolai ifjúság számtalan emlékirattal és tiltakozással igyekezett mérsékelni a helybeli kisebbségi sajtó túl merész magatartását és igyekezett méltó eszközökkel azon, hogy a románsággal ne üzenek gúnyt azok, akiket a Jóisten megbüntetett. A diákság, amelyet módfelett bosszantottak azok az igaztalan vádak, amelyet a kisebbségi sajtó a legutóbbi időben ellene felhozott, elhatározta, hogy most utoljára fordul a kisebbségi sajtóhoz, figyelmezteti, ne merjen hozzányúlni presztízséhez ennek a diákságnak, amely meg tudja védeni népét és hazáját. A diákságnak az a nemes hivatása, hogy felelősséget vállaljon a népe és állama iránt, ne hagyja, hogy ezt az országot, amelyet apáink és testvéreink vérével kovácsoltak össze, leköpje egy Hegedüs és a többiek.” (Hegedüs Nándor a Nagyvárad főszerkesztője, parlamenti képviselő.)

A diákok ezen nyílt fenyegetése sem készítette arra a rendőrséget, hogy megvédje a magyar lapok szerkesztőségét, s megakadályozzon egy ilyen súlyos törvénytelenséget, s megóvja a közrendet. Ellenkezőleg, maga a nagyváradi rendőrség főnöke pár nappal az események előtt úgy nyilatkozott, hogy „bizonyos szerkesztőségeket törvényen kívül helyez”.

A diákok akciójának rájuk nézve semmi következménye nem volt, a két lap maradt a maga kárával, sőt pár nappal később az összehívott megyei nagytanács ülésén, ahol a magyar képviselők felpanaszolták a legújabb súlyos sérelmeiket a többségi tanácsosok részéről, nemcsak teljes elutasítást, de újabb vádak, támadást kaptak, sőt Kotzó Jenőt megfosztották állandó választmányi tagságától.

Ilyen politikai körülmények között, sőt mindezt súlyosbítva a gazdasági válság anyagi következményeivel, a nagyváradi mozik nehéz helyzetbe kerültek a harmincas évek elején. A magyar sajtó a maga módján igyekezett támogatni, segíteni ezeket az intézményeket, mert felismerte és értékelte a mozik kulturális szerepét. Például a Nagyvárad 1931. december 12-én előfizetőinek ingyenes mozilátogatást biztosított a Heyman színpadon *A táncoló Bécs* című filmre, sőt ezt a kezdeményezést kiterjesztette, mint ahogy a december 24-i hirdetéséből kiderült, mely szerint *„Teljesen ingyen mehet minden hónapban [egyszer] moziba, ha a Nagyváradra előfizet.”*

1932. október 9-én az alábbi hirdetés jelent meg a lapokban: *„A Nagyvárad rendezésében, kizárólag előfizetőink számára A bosszú Istene – az utóbbi évek legnagyobb erkölcsdrámája, Salom Asch remekműve kerül színpadra – folyó hó 12-én, szerdán este a Katolikus Körben. Pazar kiállítás. Orosz–lengyel milliő. Jegyek kaphatók a kiadóhivatalban.”*

A VÁROSI SZÍNHÁZ-MOZGÓ LÉTREHOZÁSA, ÚJABB PRÓBÁLKOZÁS A VÁLSÁG KIVÉDÉSÉRE

A gondolat, hogy a színház épületében – mely a város tulajdona volt – mozielőadásokat is tartsanak, még 1930 januárjában született, s nem a színház válsága, hanem a gazdasági válság következtében súlyossá vált szegényügyi probléma megoldására való törekvésből származott. Először Crăciun Andrei népjóléti tanácsos javasolta mozielőadások tartását a színházban, mikor nincsenek színelőadások, s az ebből származó bevételt a város szegényeinek megsegítésére fordítsák.

1930 őszén Erdélyi Miklós harmadszorra is átvette a színház vezetését, miután a Janovics Jenő vezette színi szövetség Kolozsvár és Várad között felbomlott. Erdélyi minden erőfeszítése a színház újbóli fellendítésére ku-

darcot vallott, a gazdasági válság keresztül húzta számításait és 1931 áprilisában csődbejutott. Előbb egy nyolctagú színészi konzorcium próbálkozott a színház megmentésével, de ők is belebuktak a kísérletbe. A Színpartoló Egyesület 1931. május 19-i jelentésében azt a megállapítást tette, hogy *„A gazdasági helyzetre való tekintettel (...) a permanens egy évi szezonok rendszere Nagyváradon nem tartható fenn. Felkészültebb, tehetősebb vállalkozó vezetése alatt is csupán annyit lehet remélni (...), hogy egy jól szervezett társulattal, a darabok minden igényrel számoló megválasztásával egy fél éves szezon a város közönsége zökkenés nélkül felmutathat.”* Ezt az álláspontot elfogadta a város vezetősége is, és újból Janovics Jenővel kezdtek tárgyalásokat, hogy újból vegye át a váradi színházat is, állítsa vissza a színi szövetekezést Kolozsvár és Nagyvárad között. Janovics úgy próbált jobb anyagi viszonyokat teremteni a színháznak, hogy moziengedélyt szerzett. A Nagyvárad 1931. augusztus 20-án hírtül adta a *„város 500.000 lei biztosítékot kért Janovicstól, hogy október 11-én megkezdje a mozielőadásokat. Később a polgármester újabb feltételt szabott, ha a mozi nem jövedelmez eleget, Janovics garantálja, hogy 400.000 leit feltétlenül juttat a városnak, mint részeseledést a mozi jövedelméből. Janovics kijelentette, hogy sürges az idő, a moziépítkezést, [vagyis a szükséges gépek felszerelését] néhány hét alatt el kell kezdeni, mielőtt a színházi szezon megkezdődne. Ha kifut az időből, nem vállalhatja 500 ezer lei pónalé [büntetés] mellett azt, hogy október 15-ig megkezdje a mozielőadásokat.”*

1931 őszén a színházi szezon beindult, újabb színeseket szerződtetett Janovics és színvonalas műsortervet készített, de a tomboló gazdasági válságban továbbra is kevés színházba járó volt, az előadások ráfizetések voltak. A színház-mozi nem indult be, még az előkészítés fázisán sem jutottak túl 1931-ben. December 16-án Kőszeghy Ferenc, a város egykori nagytekintélyű főépítésze a Nagyváradban indított sajtókampányt a színház-mozi terv ellen. Egy terjedelmes cikkben, melyet három

részben közölt az újság, arról igyekezett meggyőzni az olvasókat, sőt a város vezetését is, hogy „*az a megoldás amelyet dr. Janovics Jenő úr pártol azzal a földszinti tűzkalitkával, az életbiztonság és a közbizony ellen intézett valóságos merénylet*”. Elismeri, hogy: „a színházi moziengedély olyan jogosítvány, amely jó gazdasági viszonyok között nagy jövedelmet hozhat. Erről a városnak nem szabad lemondania”, de a továbbiakban azt bizonygatja, hogy túl kevés az az összeg, amelyet Janovics ajánlott fel a városnak, s az még a fűtés, az elektromos áram árát és a bekövetkező rongálás helyreállításának költségeit sem fedezi. Végső következtetése az, hogy Janovicstól meg kell venni a moziengedélyt, de megoldást a színházi válságra nem ajánl.

1931. december 20-án Tabéry Géza egy éles hangú cikkben *Köszeghy Józseftől a barbarus Theodorik király strelkéig* címen cáfolja a főépítész vádjait, s veri vissza támadásait. Ugyanebben a számban közlik Janovics Jenő válaszát is Köszeghy Józsefnek, melyben kifejti a maga igazát és szempontjait. December 22-én újból az építész terjedelmes írása jelenik meg Két válasz színház-mozi ügyben, melyben nemcsak a saját igazát próbálja megerősíteni, hanem személyeskedő, sértő hangon támad a két érintettre. Szerencsére azok nem folytatták a polémiát, így a sajtócsata véget ért.

1932. január 1-jén meglepő hír volt olvasható a **Nagyváradban** *Ki vitte keresztül a színház-mozi építésének betiltását?* címmel. Az újságolvasók csak ebből az írásból értesülhettek arról, hogy mégis a volt főépítész diadalmaskodott; a munkaügyi minisztérium visszavonta a moziengedélyt. A cikkíró feltételezése szerint „*valószínű, hogy az éppen Bukarestben tartózkodó volt váradi polgármester [Gheorghe] Tulbure György lépett közbe*”.

Mégsem volt végleges és visszafordíthatatlan a közbelépés és a letiltás. Valakiknek mégis sikerült kijárni a moziengedély megadását, s közben elkészültek a szükséges munkálatok is és 1932. február 20-án megjelent a **Nagyváradban** a Színház-mozgó heti műsora.

Az ünnepélyes megnyitóról a **Nagyvárad** február 21. számában számolt be: „*Péntek este meghívott közönség előtt szólalt meg először a nagyvárad Színház-mozi modern hangosképe. A feltorló akadályok után most már semmi sem áll útjában annak, hogy a színház-mozi megkezdje működését. A színház nézőterén semmi változás nem észlelhető, hacsak az nem, hogy a Moszkovics János által épített vetítőkamra áll a régi diákhely helyén, amelynek arany girlandjai simulnak a színház többi hasonló díszítéséhez. Az orchester helye el van tüntetve piros függönyökkel, hogy ne akadhasson meg sehol a hang.*

Minden külső ünnepélyesség nélkül rákapcsolják a gépet, elsötétül a nézőtér, Paramount híradó következik. Már az első pillanatnál megállapítható, hogy ilyen jó hangos kép még nem volt Nagyváradon. Hangoztatja is Janovics Jenő, hogy a legmodernebb telefongyári gép, amely a hangosfilm-technika legújabb vívmánya. A híradó után Miki Maus következett és az édes apróságok most hangosan megnevezték a közönséget. A főkép ugyancsak Paramount sláger A varázskegy (A nevető főhadnagy) Chevalier-vel a főszerepben, Strauss muzsika, Lubitsch rendezés, bécsi katonai vígjáték, angol nyelven. Chevalier mint bonviván már régen világsikert aratott, róla elkésett volna kritikát írni. A darab szellemes karikatúrája a K. und K. Bécsnek, s a közönség mindvégig nagyon jól mulatott.

A színház-mozi ma kezdi meg előadásait. Bizonyos, hogy a közönség csak nyert az új mozival, különösen ha végignézzük a lekötött műsort, amelyen Marlene Dietrich két képe, több Ufa és Paramount sláger szerepel. A tökéletes hangoskép a legtökéletesebb illúziót adja: ezt már az első alkalommal megállapíthatta mindenki, aki jelen volt a bemutatón.

„Kedd, szerda és csütörtök este a kolozsvári opera előadása miatt nincs vetítés.”

Az új filmszínház megnyitása kétségtelen új szakasz kezdetét jelentette városunk színház és mozi történetében, de megoldást nem hozott, nem is hozhatott a színház vál-

ságos helyzetében. Ezt bizonyítja az a híradás is, amely 1932. április 8-án jelent meg a **Nagyváradban** *Harmincöt színész és színházi szakmunkás harca a kenyérért* címen a következő tartalommal: „A nagyváradai színházból már régen kiköltözött a magyar színpadi művészet, s helyette Marlene Dietrich és más kétségkívül világnagyság jelenik meg a hangosmozi vásznon. Erdély más városaiban folynak a színházi előadások, Nagyváradot elkerüli a színgazgató már régen, s ki tudja mikor lesz újból színházunk. Pedig a moziból – ha jó is – örökösen nem kérünk, s a közönség szívesen látná, ha a színház újból csak színház lenne és nem mozi. A nagyváradai állás nélküli színészek és színházi szakmunkások összefogtak, hogy színházat adjanak a városnak. Nagyvárad Kiskomédia cím alatt tömörültek, és előadásokat rendeznek a Katolikus Körben. Már volt három előadásunk, s most újra a közönség elé állnak Zilahy Lajos legújabb darabjával, a *Tűzmadárral* (...) Nem akar ez reklámciikk lenni a Kiskomédia előadásainak, csupán fel kell hívni arra a heroikus küzdelemre mindazoknak a figyelmét, akik szeretik és támogatják a magyar színészetet. (...) Azért érdemel meg minden figyelmet a színészek munkája – attól függetlenül, hogy jó darabot jó előadásban adnak –, hogy még ha ritkán is, de van színházi előadás Nagyváradon, s a közönség arra is legyen tekintettel, hogy 35 ezer ember él abból, hogy néhanapján felgördül a Katolikus Kör színpadán a függöny és magyarul beszélnek a színpadon.”

Valóban furcsa helyzet alakult ki Váradon 1932-ben. A színházból mozi lett, s az egykori moziban színházi előadásokat tartottak az állás nélkül maradt színészek és színházi szakmunkások. Erről a kezdeményezésről keveset tud városunk színház története, nem sikerült kideríteni, meddig működött s milyen programmal a Nagyvárad Kiskomédia. A cikk azon megállapítását, hogy Nagyváradon a mozi-színház létesítésével teljesen megszűntek volna a színházi előadások, ki kell igazítanunk. 1932. február 20 után a kolozsvári Thalia két-három cik-

lusban játszott Váradon (kezdetben másfél-két hónapig egyfolytában, s az év többi részében tartották a mozielőadásokat. 1933 nyarán a gazdasági válságban vagyont elvesztő, s a váradai Színpártoló Egyesülettel ellentétbe kerülő Janovics Jenő visszavonult a színházról, de helyét a nagyváradai Parlagi Lajos vette át, aki előzőleg a Heyman színikör élén jó hírnevet vívott ki magának a színházi világban, sőt korábban színészként is sikeres volt. Parlagi tovább fejlesztette a két város, Kolozsvár és Nagyvárad színi szövetségét, tehetséges fiatal színészeket szerződtetett és városunkban ő építette meg Románia első forgószínpadát, amely lehetővé tette a filmszerű, gyors cselekményváltást.

Kicsit előre ugrottunk az időben, hisz még nem zártuk le az 1932-es év eseményeit sem. Ennek az évnek a végén még két igen jellemző eseményről kell említést tenni.

1932. december 14-én *Nyilatkozat* címmel vastagkeletes közlemény jelent meg a **Nagyváradban** az alábbi tartalommal:

„Minthogy a Pénzügyminisztériumban egy törvénytervezet készül, amelynek célja a mozielőadások illetékeinek jelentékeny felemelése, és minthogy ez nemcsak a helyi lakosság felemelésének kényszerűségével járna, hanem a moziipar teljes tönkremenését okozná, a Romániai Mozi tulajdonosok közgyűlése december 14-re a mozik bezárását határozta el, demonstrációja kifejezéseképpen az indokolatlan törvénytervezettel szemben, amely a civilizáció és a kultúra legelterjedtebb eszközét, a filmet akarja megsemmisíteni.

*Heyman színikör, Színház-mozgó,
Filmpalace mozgószínházak.”*

Ez volt tehát az első nagy, országos akció, az első mozi-sztrájk Romániában, amely a mozi tulajdonosok egységét, összefogását mutatta közös érdekeiknek védelmében.

A másik hír szintén a gazdasági válság következményeivel kapcsolatos és a Színház-mozgó, illetve Janovics Jenő korabeli helyzetét tükrözi.

1932. december 31-én jelent meg a **Nagyváradban** az alábbi hír: „A végrehajtó ma le akarta szerelni a Színház-mozi gépét. Dr. Janovics Jenő a hangosfilm-vetítőgép árával tartozik a temesvári Telefongyár cégnek, és bírósági úton megnyerték a pert. Prodan főügyész viszont kijelentette, hogy már a gép a városé és dr. Pelle János ügyvéd, városi tanácsos azzal érvelt, hogy a város jóhiszemű tulajdonosa a gépnek, – akkor is ha azt Janovics Jenő nem fizette ki. A temesvári gyárnak most a város ellen kell pert indítania, s ha megnyeri, csak akkor viheti el a gépet, amely most is megér 3–4 százezer leit.”

Végül az ügy úgy oldódott meg, hogy a következő év elején a színingazgató csak kifizette a gép árát, így a Színház-mozgó tovább működhetett, de mint már említettük, 1933 nyarán Janovics megvált a színházról s a Színház-mozgótól is. A gazdasági világválság súlyosságát bizonyítja az a körülmény is, hogy még egy olyan nagytehetségű, tapasztalt, a színház és a mozi világában is egyaránt kompetens személyiséget is tönkretett, mint Janovics Jenő, s ez súlyos vesztesége volt az erdélyi magyar kultúrának és művészetnek. Az általa alapított Színház-mozgó viszont túlélte a válságot, s még egy pár évig a színvonalasabb mozi képviselte városunkban.

A Heyman színikör, amely a válság első éveiben jól állta a kihívásokat és sikeresen működött, az utolsó években fokozatosan gyengült, majd ideiglenesen kénytelen volt beszüntetni működését, s csak 1936-ban indult újra, új tulajdonosokkal, s megújult lendülettel.

Zárjuk ezt a fejezetet, amelyet a Színház-mozinak szenteltünk egy olyan, korabeli elemző frással, amely a mozi és a színház eljövendő összekapcsolódására is utalt, miközben bemutatta a film, a mozi akkori helyzetét. A szerző egy Nagyváradról elkerült személy, Erdős Pál, aki Racent Reproducer Corporation mérnöke volt Brüsszelben. Az írás a **Nagyváradban** jelent meg 1933. május 8-án, ebből idézzük:

„A film kétségtelenül fanatizálja a közepes és alacsony intelligenciájú rétegeket. Ezt a fanatizmust aztán

mesterséges úton erősen táplálják és anyagilag könnyörtelenül kihasználják a film mágnásai. (...) A mozinak legalább is minden két évben egy-egy hím- és nőnemű csillagot kell piacra dobnia, mert valami újat mégis csak kell produkálni. Elkészül az új sztár filmje a tizenhat évesek szájaizének és mentalitásának megfelelően, és akkor a filnkészítő vállalat elkezdí őt agyba-főbe fényképeztetni. Árulják levelezőlapon és a hangját is lehet venni Poliphone lemezen. És ha nem fogy a kugler bonbon, ajánlják az igazgatóságnak, hogy csomagolják a bonbonokat a sztárok képeivel díszített selyempapírba. (...) Valóban felháborító, hogy a filmek nagy átlaga ebből a szempontból van megöntve. A film lehetőséget hord magába, a legelasztikusabb anyag ha művész veszi a kezébe. Legtöbben a beszélő mozi relatív tökéletlenségét tartják handicapnak. Ez nem áll! (...) Jó géppel tökéletesen érthető beszédet lehet produkálni, és a hangszóró, mely üres frázisokat ismétel, ugyanazzal az energiával intelligens mondatokat is reprodukálhatna. (...) És mindezek dacára a mozi a jövő. Mert nem annyit ér, mint ami ma, hanem mint ami lesz!

A jelen generációba még beletanították, hogy a mozi és a színházat, mint technikát és művészetet állítsa párhuzamba, de már a ma élő generáció rájött arra, hogy a dramatikusan modern eszközre van szüksége, hogy a kor szellemében dolgozzék.”

A MOZIVILÁG LASSÚ ÉBREDÉSE A VILÁGVÁLSÁG UTÁN

1934-ben világszerte újból megkezdődött a gazdasági élet fejlődése, s a kedvező változások nemcsak az ipar, kereskedelem és bankélet, hanem a kultúra és művészetek és a társadalom területén is jelentkeztek. A világ legnagyobb filmipara, az amerikai filmgyártás kezdett talpra állni, s az amerikai mozik nézőszáma az 1933-as válságévhez viszonyítva 1934 végére a másfélszeresére emelkedett. Az ország filmszínházait hetente

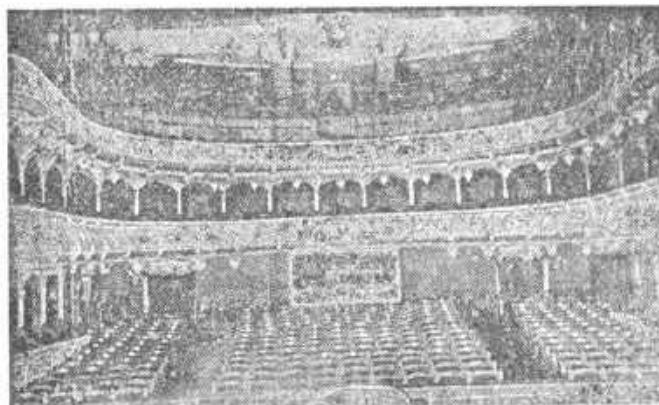
75 millió néző látogatta, míg ez a szám 1933-ban csupán 50 millió volt.

Nincsenek adataink a várad mozik nézőszámairól, csupán a sajtóban megjelenő hirdetésekéből, s nagy ritkán megjelenő más híradásokból következtethetünk a válság után végbement változásokról. Itt a nézőszám növekedése és a válság idején bezárt mozik újraindulása lassabban ment végbe, mint ahogy a gazdaság újjáéledése is nehezebben indult meg.

Az mindenképpen pozitívum volt, hogy a Heyman színpad újraindult még 1934 elején, s újból a legdivatósabb, legfelkapottabb külföldi filmeket vetítette. Ez a Film-palace-t nagyobb versenyre ösztönözte. A Film-palace 1934. április 20-án így hirdette a *Dalol a szívem* című osztrák zenés filmet: „*Ma indul a várt nagy premier, a legnagyobb film esemény Eggerth Márta, Jan Kiepura, Paul Hörbiger, Paul Kemp szereplésével.*” A Heyman színpad május 17-én azt adta hírül, hogy „*Péntektől világszenzáció, 100 százalékban színes film, a Panoptikum.*”. Felzárkózott a versenyhez a Színház-mozgó is, melynek a bérletét 1934-ben Halmay Lajos színházi titkár nyerte el. Közel másfél millió lejt fektetett be a moziba, új velítógépet és egyéb korszerű berendezést vásárolt, sőt a reklám szempontjából az sem elhanyagolható, hogy intézményének a jól hangzó Omnia filmszínház nevet adta.

A moziélet fellendülésének tudható be, sőt azt igyekezett szolgálni a **Színház és Mozi** című hetilap, melyet Bérczy Mihály alapított és szerkesztett, de elképzeléseit nem sikerült tartósan megvalósítania, 1934. március 3-tól csupán május 18-ig maradt életben a lap.

Egy másik kezdeményezés, mely szintén a színházat és a mozikat is akarta szolgálni, az Ötvös Béla által szerkesztett **Vasárnapi Lapok** létrehozása volt. Ez a jól szerkesztett és gazdag, változatos tartalmú hetilap külön rovatot szentelt a filmeknek *Filmvilág* címmel, sok képet közölt filmjelenetekből, filmsztárokról, de csak két mozinak, az Omniának és a Capitolnak (a korábbi Film-

Az Omnia színház-mozi

palace-nak) a műsorait ismertette, illetve ezek híreiről számolt be. Valószínű, hogy nem csupán szimpátiából, hanem mert ezek „szponzorálták” a lap megjelenését, azzal a feltétellel, hogy a konkurenciát ne népszerűsítsék. Ez a lap minden bizonnyal jó szolgálatot tett a két filmszínháznak, de sajnos nem bírta ő sem a sajtóversenyt, az 1934. december 2-i indulástól csupán 1935. március 17-ig tudott lépést tartani Várad hetilapjaival.

A Vasárnapi Lapok első számából idézzük az Omnia filmszínházról írt cikket: „*A film rajongói számára a színházi Omnia mozi mint egyenes szükségesség mutatkozik meg, különösen amióta Halmay Lajos vezeti, mert az új igazgatóság alatt kiválóan szolgálja célját. Bizonyossága annak, hogy a közeli napokban kezdődő előadására 16 olyan világhírű filmremeket, drámákat, operetteköt kötött le, amelyek kimagasló szenzációi lesznek ennek a városnak.*”

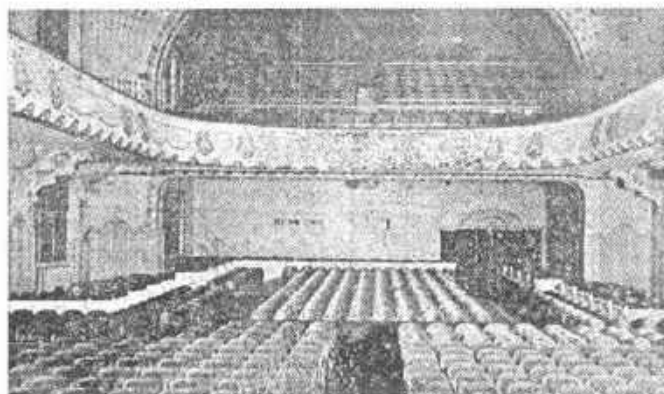
Az Omnia mozit azonban nemcsak a lekötött nagyszabású filmek teszik vonzóvá, hanem egyrészt gépei tökéletes, tiszta hangúak és a hang remekül érvényesül benne, másrészt mert a télen kellemesen fűtött, levegős, egészséges, impozáns nézőtér – melynek szépen sikerült fényképét itt bemutatjuk – valósággal csábítja a közönséget. És ha ezt a két tény, a nagyon jó filmeket, meg a színházi

mozi kényelmes, tiszta helyeit összeadjuk, sőt ha hozzávesszük a harmadikat, az olcsó helyárat, megállapíthatjuk, hogy az Omnia mozi a legtökéletesebbet nyújtja abban, amit ma mozik adhatnak.

A cluj-oradeai színtársulat december 13-án fejezi be egyhónapos szereplését az oradeai színházban, ahol másnap már nagy kulturális eseménye lesz a városnak. Az Omnia mozi december 14-én bemutat egy olyan monumentális, grandiózus filmcsodát, amely – túlzás nélkül állíthatjuk – a szezonnak egyik legkiemelkedőbb szenzációja. Hugó Victor híres regénye, a Nyomorultak csodálatra méltó filmváltozata kerül bemutatásra két részben. A szereplők százai és ezrei vonulnak fel Raymond Bernard rendezése alatt ebben az 5000 méteres hangosfilm kolosszusban, köztük Harry Baur, Charles Vanal, Odette Florelle, Max Dearly és Charles Dullin.

A grandiózus film első része december 14-én, a második része december 18-án kerül bemutatásra, és bizonyos, hogy a közönségnek sohasem látott, felejthetetlen filmművészetben lesz része.

A Nyomorultak némafilm változatát már ismerte a városi közönség, annak is hatalmas sikere volt. Albert Capellani rendező megőrizte a cselekmény melodramai fősodráját és a regény társadalombírálatát. A húsz évvel később készült újabb változat új rendezői koncepcióval,

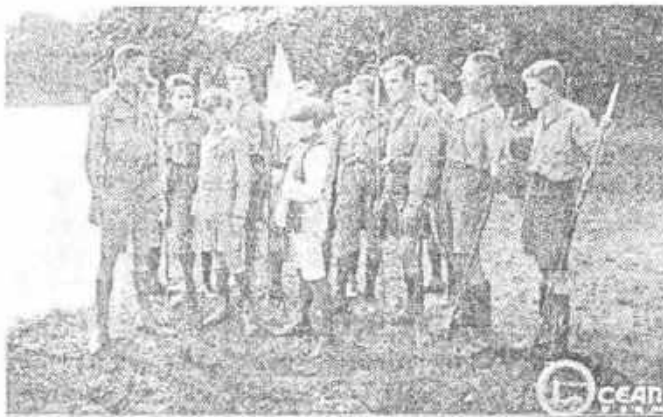
A Capitol az 1930-as években

fejlettebb technikával és a hangosfilm nyújtotta nagyobb lehetőségekkel még nagyobb hatású és sikerű filmnek bizonyult, s mindkét rész 4–4 napig napi három előadásban telt házzal ment s ezzel nézőszám rekordot ért el.”

A Vasárnapi Lapok első számában a Capitol filmszínháznak is szentelt egy oldalt A Capitol filmszínház bemutatja a Pál utcai fiukat címmel. Ezt is idézzük: „A Pál utcai fiúk, a mi kedves régi kis barátaink elevenednek meg a közeli napokban a Capitol filmszínház mindig újat és szenzációkat nyújtó műsorán. A Capitol igazgatóságának sikerült megszereznie Molnár Ferenc romantikus és nagy irodalmi értékű Pál utcai fiúk-jának világhírű filmváltozatát, aminek egyik nagy szenzációja az, hogy a Capitol nem Románia, hanem az egész kontinens valamennyi moziját megelőzve hozza színre ezt a bábájosan kedves, szentimentális regényváltozatot. A filmet egyenesen Hollywoodból kapja a Capitol. Különös érdekessége még ennek a magyar eredetű filmnek az, hogy Amerikában is és mindenütt Pál utcai fiúk címen kerül előadásra.

A Pál utcai fiúk oradeai bemutatója bizonyára emlékezetessé váló kultúreseménye lesz a mozilátogató közönségnek. A film feldolgozása valóságos mestermű és a filmművészet egész lebilincselő erejével ragadja magával a nézőt, de mindvégig megőrizve a regény témájának szépségeit. A cenzúra a tanuló ifjúság számára is engedélyezte és így a tanuló ifjúság részére is felejthetetlen filmélmény kínálkozik.

A Capitol teljesen felkészülten áll már a nagy eseményszámba menő bemutatóra. Helyisége amúgy is egyike a legnagyobbaknak és legszebbeknek egész Romániában – amint az itt bemutatott képen látható – és óriási befogadó képességével még teljes ház esetén is biztosítva van benne a közönség kényelme. A közönségnek vélünk szolgálatot tenni, amikor felhívjuk a közfigyelmet: senki el ne mulassza a Pál utcai fiúknak, a világhírű magyar író gyönyörű munkájának remekszép filmjét megtekinteni.”

A Pál utcai fiúk c. Dorian-film egyik jelenete

A lap következő 2. számában a Filmvilág rovatban még egyszer visszatért a Pál utcai fiúk című filmre, s a jegyzetítő hosszasan fejtegeti annak művészi erejét, szépségeit. Ebből az elemzésből emeljük ki az alábbi igen sokat eláruló részletet: „A film Hollywoodban készült, de viszont láthatjuk benne a budapesti lánchidat, a Gresham palotát, sőt a kis Nemecek édesapjának üzletét is, amelynek kirukat üvegén magyar a felírás »Nemecek András úriszabó«”. Mi ez ha nem mély és őszinte nosztalgia?!

Mielőtt még azt gondolná valaki, hogy a **Vasárnapi Lapok** csupa jót és szépet írt a váradi mozikról, álljon itt még egy írás, amely a II. évfolyam első számában, 1935. január 6-án jelent meg a Szemle a létről című rovatban *Panasz egy oradeai – nagyváradi mozi ellen* címen az alábbi tartalommal:

„Komoly helyről komoly panaszt kaptunk az egyik oradeai mozival kapcsolatban. A panasznak közérdekű voltánál fogva készségesen adunk helyet, abban a meggyőződésben, hogy a nyilvánosságra hozatallal a további panaszoknak elejét vesszük.

A panasz a következő: Köztudomástú, hogy a Heyman mozi a régi fabódé, a nagymúltú Színkör helyiségében van. Bár a mozi tulajdonosa, aki építész, a Színkört a

mozi céljaira teljesen alkalmasnak kívánta átalakítani és azt minden töle telhető eszközzel meg is tette, mégis olyan hiányossága van az átalakításnak, amely fölülte veszedelmes az ezt a mozit látogató közönség egészségére.

„Ez a mozi egyszerűen olyan léghuzatos, hogy a panasz szerint valahányszor az illető panasztevő végignézett ott egy filmet, betegen jött ki onnan, mert olyan léghuzatot kapott, amelytől napokig, sőt hetekig beteg volt. Még legkönnyebb esete az volt, amikor fogfájással úszta meg a »műélvezetet«.”

A hiba ugyanis az, hogy ebben a moziban erősen fűtenek és a tízperces szünetekben mindkét oldalon kinyitják a szabad udvarra nyíló ajtókat, természetes, hogy a nézőtéren keresztül léghuzam keletkezik, amely jóllehet valamennyire kipucolja a levegőt, de ugyanakkor ártalmas is, és a közönség közül többnek betegséget okoz. Hasonló az eset az előadások végeztével, amikor szintén két oldalajtón kénytelen a közönség a nézőteret elhagyni, és persze ilyenkor minden oldalajtó tárva-nyitva van és a közönségnek éppen a levegő keresztáramlásában kell távoznia.

Megfigyeltük, hogy sokan mindkét fülüket eltakarják és úgy védekeznek a léghuzam veszedelme ellen. De persze, ez így nincs rendben, mert az effajta védekezés leginkább már késő. A közönség legnagyobb része különösen fogékony a léghuzatra, és mivel a panasz megtevője hetek óta beteg a Heyman moziban kapott léghuzam miatt, a közönség érdekében szükségesnek tartjuk a nyilvánosság előtt felhívni a Heyman mozi vezetőségének a figyelmét, hogy ezt az anomáliát sürgősen szüntesse be, már csak azért is, mert könnyen előfordulhat, hogy valaki a mozi rossz átalakításától kifolyólag szerzett betegsége miatt anyagi kártérítési igényrel is felléphet a mozi tulajdonosa ellen, és az ilyen kártérítési igény jelentékeny kárt okozhat a mozi tulajdonosának.

Aki ezt a panaszt tette nálunk, egyelőre nem lép fel kártérítési igényrel a mozi ellen, de nem tudható, nem

akad-e valaki, aki csöppet sem lesz ilyen elnéző. De ettől eltekintve, a mozinak nem szabad a közönségére ártalmasnak lennie.”

Természetesen nem véletlen, hogy egy ilyen jelenték-telen panasznak ekkora terjedelemben adtak teret a lap szerkesztői. A Heyman mozi komoly vetély- és versenytársa volt az Omniának és a Capitolnak, így még az sincs kizárva, hogy ők rendelték meg ezt a lejárató írást. De ha nem így volt, akkor is jól jött nekik a Heyman színikör-ről írt antireklám az általuk támogatott lapokban. Ez az eset is jól jellemzi a korabeli állapotokat, sőt talán még ma is fordulnak elő hasonló esetek.

A VÁRADI MOZIK RÖVID RENESZÁNSZA

Az 1935-ös év nagyon ígéretesen indult a moziélet szempontjából. A gazdasági élet élénkülése növelte a vállalkozási kedvet és ez a mozikra is kiterjedt. A legjelentősebb vállalkozás ezen a téren a nagy múltú Apolló filmszínház újraindítása volt, amely 1935. január 5-én egy „extra slágerrel” az *Angol házasság* című zenés vígjáték-filmmel nyitott és a továbbiakban is elsősorban a könnyed szórakozást és az elkápráztató látványosságokat nyújtó filmeket részesítette előnyben. Újból megkezdte működését a Katolikus Körben is a mozi, de ennek működtetője szerényebb anyagi lehetőségekkel bírhatott, mert többnyire régebbi filmeket vetített. Ebben a időben nyílt meg Váradvelencén a Templom téren a Tivoli nevű mozi, amely szerényebb körülmények között, olcsó helyárrakkal és szintén régebbi filmekkel igyekezett megnyerni a külváros szegényebb lakóit. A váradi újságokban újból megjelent a Mozi rovat, de csak a négy nagy mozi – Apolló, Heyman, Capitol és Omnia – műsoraikat közölték rendszeresen. A Capitol és az Omnia némi előnyt élvezett egy ideig, míg a *Vasárnapi Lapok* létezett, mert ott nemcsak az aktuális műsorközölték, hanem a Filmvilág rovatban részletesebben írtak az egyes filmek-

ről, de nem elemzést, hanem hangzatos jelzőkkel agyon reklámozták azokat. Azonkívül közölték az éppen divatos filmcsillagok képeit és felvételeket a filmekből. Egyes filmekről részletes tartalmi ismertetést is adtak, s erre szükség is volt, mert egyre kevesebb filmet vetítettek magyar felirattal. Leginkább a filmregények, drámák, életképek tartalmi ismertetését tartották fontosnak; a zenés vígjátékok, burleszkek, revüfilmek esetében megelégedtek a hangzatos reklám szöveggel. Álljon itt példaként *A csodabár* című filmről a *Vasárnapi Lapok* 1935. január 20-i számában megjelent írása: „Ezen a héten olyan slágerfilmet mutat be a Capitol filmszínház, amely, alighogy híre terjedt a bemutatónak, páratlanul nagy szenzációt keltett. (...) Csöpp túlzás és csöpp csodálkozni való sincs ebben, mert a pénteken bemutatóra kerülő film valóban a szezon egyik legnagyobb filmje *A csodabár*.”

Herczeg Géza kiváló magyar író világsikert aratott revüjéből készült ez a filmremek és főszereplői a filmélet legjobb, legkitűnőbb sztárjai. Ha most nem is említenénk mást csak *Al Jolson*t, a világon tán a legnagyobb sikert aratott *Sonny boy* művészt, bizonyára már az is elegendő volna ahhoz, hogy a *Csodabár* nagy művészi értékét igazoljuk. De *Al Jolson*on kívül még hét legkiválóbb világhírű főszereplője van e filmnek, löztük *Ricardo Cortez*, *Dolores del Rio*, *Kay Francis*, *Dick Powel*, *Ria d' Orsay* stb., és ha e nagy film sztárok együttesét láthatja a mozi közönsége, kétségtelen, hogy felejthetetlen műélvezetet fog jelenteni számára.

Nem lelkiismeretlen reklámot csinálunk, hanem komolyan felfogott hivatásunknál fogva kötelességnek tartjuk a közönség figyelmét felhívni, hogy igyekezzen a *Csodabár* előadására a jegyet minél előbb megváltani, aki nem akar egy gyönyörű szép filmélményt elmulasztani, mert előreláthatóan az előadások napján már igen nehéz lesz jegyekhez jutni, olyan nagy érdeklődés mutatkozik a film iránt.

A Csodabár tényleg megérdemli a nagy érdeklődést és sikere valamennyi világvárosban, amelyekben az ősz

óta műsoron van, a legtökéletesebb. Budapesten is, ahol pár hónappal ezelőtt vetítették, olyan fényes sikert aratott, hogy a legelőkelőbb filmkritikusok siettek elismerő kritikával illetni.

Örülünk kell tehát, hogy a Capitol filmszínház igazgatósága e város közönsége számára is megszerezte ezt a filmet, és a nagy anyagi áldozatot, amelyért érte hozott, közönségünk biztonnal honorálni is fogja a film megtekintésével, amivel különben a közönség csak magának szerez gyönyörűséget.”

Ennél némileg frappánsabban és lényegretörőbben mutatta be ugyanez a lap az Omnia egyik műsorát. A jövő filmje az Omnia filmszínházban. Herry Piel televíziós filmje: *Le az álarc* címen a következőkben: „A színházi Omnia filmszínház a hét végén olyan szenzációs világsikerű filmet mutat be, amelyre már jó eleve kötelességünknek tartjuk felhívni a közfigyelmet. Harry Piel film kerül bemutatásra. Címe *Le az álarc*! és rendkívül érdekes tárgya jóval megelőzi korunkat, amely ma még csak a televíziós kísérletek szakaszában vergődik. Ez a film, – igaz, hogy egyelőre ugyancsak filmtrükkökkel –, de mégis megoldja a távolbalátás problémáját és ezzel előreveti árnyékát annak, hogy mi fog történni, ha a televízió segítségével mindenkiről lekerül az álarc és nem lesz többé titok. Harry Piel, Harry Palmes mérnök szerepében egy fizikus barátjával együtt nagy nehézségekkel keresztül leküzdö a távolbalátás akadályát és egy izgalmas és érdekes mese beszövéssel kialakul egy tanulságos, de tragikusan végződő lebilincselő film. Harry Piel mellett egyik főszereplője ennek a bámulatba ejtő filmnek Olga Tschehova, a világszép filmdíva is, akinek ez egyik legjobb alakítása. A *Le az álarc* vasárnap és hétfőn lesz az Omnia műsorán.”

Ha nem is voltak valami tökéletesek ezek a filmekről szóló írások, mégis megvolt a maguk jelentősége és fontossága. Kielégítették – ha csak részben is – az igényesebb mozinézők kíváncsiságát, felkeltették érdeklődésüket, s előnyt biztosítottak ezáltal ezeknek a mozik-

nak versenytársaikkal szemben. Ezt az előnyt csak úgy tudták azok ellensúlyozni, ha még érdekesebb, a közönség igényeit még inkább szolgáló filmeket tűztek műsorukra. Lássunk erre is egy-két példát, hogy milyen filmek lehettek ezek?

A Heyman színpad március 29-én a Bál a Savoyban című operettfilmet hirdette Alpár Gittával és Hans Járayval a főszerepben. Az Apolló május 23-án így hirdetett: „*Premier az Apollóban: Halálugrás a boldogságba – tánc, zene, ének, vidámság – Bársony Rózsi, Halmay Tibor, Fritz Sultz, Felix Brussart.*”

A Heyman színpad december 2-i hirdetése: „*Gadé Franciska minden eddigig fölülmúló alakítása és Bandi, a csodababa, a világ legfiatalabb sztárja.*”

Ezek a címek és nevek, ez a műfaj a váradi mozinézőknek többet jelentettek minden hangzatos reklámszlogenél, s felülmúlhatatlan vonzerejük volt még akkor is, ha nem az anyanyelvükön szerepeltek. Ilyen műsorszámokkal fel tudták venni a versenyt az agyonreklámozott vetélytársaikkal. De ez nem jelentette azt, hogy bármelyik mozi megelégedhetett azzal, amit addig tett – mindig újítani, változtatni, újabb megoldásokra törekedni –, ez a cél lebeghetett mindegyik mozis előtt.

A Capitol 1935 októberében nevet változtatott, felvette a Forum mozgó nevet, ez is egy módja volt a megújulásnak.

A film, a mozi újabb fellendülése, reneszánsza újból időszerűvé tette a színházhoz való viszonyának tisztázását. A *Szabadság* című váradi lap az egyik legilletékesebbet, Molnár Ferencet szólaltatta meg ebben a kérdésben. Molnár Ferenc, a sikerei csúcsán lévő színműíró, kinek színpadi műveit (és ifjúsági regényét is) sorra megfilmesítették a világ nagy filmgyárai, de a magyar filmesek is, – igen optimistán nyilatkozott: „*Nem hiszem – jelentette ki –, hogy a hangosfilm árthat a színháznak. Sőt, ellenkezőleg a színház elképzelhetetlen fényes jövőjét éppen a film fejlődésében látom. Hiszen a film még nem kész, még útban van, még messze van a céljától (...)*

Egy szép napon itt lesz a holnap filmje; a képszerűségben valóban hibátlanul, a hang minden varázsával és árnyalatával, színesen, vagyis a tökéletesen plasztikus, színes beszélő, zenélő film. És ezt az új, tökéletes és igazán élő filmet a rádió havi előfizetési díj ellenében elviszi az emberek lakásába. – Mikor lesz ez? – Mikor jön a televízió? Talán holnap. Talán két év múlva. Ez pénzkérdés. És akkor a nagy színházak nézőterei beláthatatlanul kitágulnak, milliókat fognak befogadni Szibériában és Dél-Afrikában, Sziámban és Kanadában az emberek kiválaszthatják maguknak, hogy ma este a milánói Scala operaelőadását, a Comedie Française vagy a Burg színház drámai előadását akarják-e látni, hallgatni. Ott-hon a lakásukban... Milyen választék ez!

Ezért a mai film átmenet és a mai színházi válság ideiglenes. Persze ez nem vonatkozik minden filmre, riport-, természet- és tudományos filmekre. De a játékfilm? Ha a film egyszer tökéletes lesz, hibátlanul fog szólni, színes lesz és plasztikus, akkor a legnagyobb színházvarázst fogja adni a nézőknek.

Ha ez bekövetkezik, az igazi színház üresen marad? Semmi esetre! Toscanini hangversenyéhez ma is elkel minden jegy. Ez a titok örökké megmarad: ha csak lehet, odamenni... Persze egy s más elpusztulhat majd a színház területén. De ha a Burg színházat lehet majd Fokföldről Kínáig látni és hallani: pusztulhat a férgese.”

Nem valószínű, hogy ez az okos és végső soron optimista nyilatkozat megnyugtatta például a korabeli váradi színészeket és a színigazgatót. Sőt!

Parlagi Lajos, aki korábban a Heyman színikör egyik elindítója volt és vezetőként megismerte a mozivilágot, éppen ez időben kényszerült lemondani a Thalia igazgatói tisztjéről, mert nem tudta biztosítani sem az elvárt színvonalat, sem a műsorok látogatottságát. De a Színház mozgó, az Omnia igazgatója, aki szintén a színházból ment a mozihoz, szintén megválni kényszerült „posztjától”, pedig a három évre kötött koncesszióból csak egy évet töltött le.

Egy másik váradi színházi szakember, Imre Sándor, aki a harmincas évek elején Janovics Jenőnek volt a főrendezője, 1935 szeptemberében elvállalta a Szabadságnál egy új rovat vezetését, Film és Mozi-híradó címmel. Sajnálatos, hogy ez a roppant érdekes és fontos kezdeményezés nem bizonyult tartósnak, általunk ismeretlen okokból csupán három-négy megjelenést ért meg. Ez a rovat gyökeresen különbözött az addig Váradon megjelent mozival kapcsolatos közleményektől, mert nem a mozik műsorán szereplő filmek reklámcélú bemutatására törekedett, hanem a film- és mozi helyzetének, aktuális és jövőbeli feladatának, szerepének az elemzésére. Ezek az írások ma már fontos és érdekes kordokumentumnak számítanak, s mivel nehezen fellelhetők és hozzáférhetők, az alábbiakban idézünk belőlük. Elsőként a váradi moziállalkozásokról írt sorait:

„Nem véletlen, hogy éppen Oradean nyílik hét mozi – írta a szeptember 15-i Szabadságban. – A leggazdagabb erdélyi városban, Temesvárott csak négy mozi van. Aradon négy mozi közül becsukott kettő, Clujon kilenc haladoklik, de Oradean ezidén hét mozi fogja csábítani a közönséget szórakozásra. Nem véletlen ez, Oradea a kezdeményezések városa. A már működésben lévő négy mozgó mellé még három új mozi csatlakozik.

Nem csodálkozunk a vállalkozók merészségén, mert hiszen a mozi a legirrealisabb vállalkozások közé számítódik. A vállalkozók alapja az, hogy a vállalkozónak vagy van egy gépfelszerelése, vagy egy olcsó színházterme, esetleg kihelyezettlen tőkéje is, mellyel nem tud mit kezdeni. A mozin irreálisan sok pénzt lehet keresni és ugyanúgy veszteni. Tehát nem csoda, ha olyan vállalkozásba fog a tőkés, amelyhez egy kis szakmai ügyesség kell a szerencse mellé és hamarosan megkétszereződik vagy tízszeresedik a pénze.

Nem csodáljuk, és nem helytelenítjük ezt a nagy vállalkozási kedvet. Elvégre a közönség kedvére való minden szabad versenyzés, ahol kevés pénzért sokban és jóban válogathat.

Oradeának 80.000 lakosa van, amely folytonos emelkedéssel igényes is. A kereskedők nem panaszkodnak, a klubok élnek, a dolgozók egyre többen lesznek, a szórakozási alkalmaknak is szaporodniuk kell. A négy premiernozgó a város szívében van, a belváros pénzes közönsége szabadon választhat igényének megfelelő moziszórakozást. Az újonnan alakult vállalatok reptermozgók, amelyek a belvárosi szegényebb közönségnek és a külvárosok lakóinak kényelmét szolgálják. Mindenképpen hasznos vállalkozások ezek. Új adóalapot teremtenek, a közönséget civilizált szórakozásokra szoktatják, pénzforgalmat teremtenek, a filmházak számára piacot és kínálatalkalmat nyújtanak, a tespedő elbizakodottság helyén új ambíciókat termelnek ki a vállalkozókban, akik bizonyára tudják, hogy munkájukat és pénzüket hogyan hasznosítsák a legokosabban.”

Egy másik, hasonlóan tartalmas, jól átgondolt és hiteles írás a *Miért nincs romániai filmgyártás* című elemzése is. Idézzük a fontosabb megállapításait: „*Meseszerűen gyors iramban, a különböző országok felszabadult erőinek friss lendületével, a művészek és a tőkésék bátor összefogásának, a mindenképpen élni akarásnak rettentés ösztönével vetették magukat Európa kisebb államai a filmgyártásra.*

Az amerikai, német, francia filmgyártás hatalmas és szinte versenyen kívüli produktivitásához csatlakoztak az angol, olasz, svéd, lengyel, cseh, dán, spanyol, görög és magyar filmek is. Egy-két év alatt ugrottak előre a nemzeti filmek, és ma már ott tartanak, hogy egy-egy nemzet nyelvén megjelenő film komoly, sőt veszélyes ellenfélként jelentkezik a filmpiacon a nagy amerikai, német vagy francia filmprodukciókkal szemben.

Természetesen ezek a nemzeti filmek egy-egy ország, a saját országának piacán jelentenek konkurrenciát, mert nemzetközi viszonylatban sem méreteiknél, sem művészi értékeiknél fogva nem jöhetnek ellenfélként számításba.

Az olasz, cseh, lengyel, magyar filmek csak otthon jelentenek sikert és pénzt, de minden bizonnyal érzékenyen

érintik azokat a filmgyárakat, amelyek eddig versenyen kívül állottak a filmpiacon. Ma az amerikaiak vagy a németek közepes filmjeit nem veszik, vagy áron alul veszik csak azok az országok, ahol már nem nemzeti a film. Ezt megérzik a mozgók is, amelyeknek legalább olyan jó üzletet jelent a nemzeti film, mint bármely amerikai vagy német vezető film.

Önkéntelenül felvetődik a kérdés, hogy miért nincs romániai filmgyártás? Ha a kis Magyarország tud magyar nyelvű filmeket gyártani, ha Görög- és Spanyolország képes a maga nyelvén előállítani filmeket, hogyan lehetséges az, hogy Románia még a filmgyártás kezdeti stádiumában sincs? A vállalkozási kedv hiánya ez, az állam nemtörődömsége, vagy az erre alkalmas erők szervezatlensége lehet az ok, hogy Romániának még nincs hangosfilmgyára, nincsenek szakemberei és nincs román nyelvű filmje. Az a néhány rosszul sikerült kísérlet nem lehet akadálya annak, hogy Románia folytassa az irányú munkáját, hogy itt filmgyártás legyen, hogy ezzel ezek számára munkaalkalmat nyújtson, és hogy ezzel támogassa egyik legnagyobb adófizetőjét: a mozikat.

Hatalmas vagyonok folynak be a filmipari alapra, amelyből meg lehetett volna kezdeni egy filmgyár felépítését, hatalmas pénzkilátások azok, melyek a stúdiók bérbeadása révén befolyának a filmgyár felépítésére. Óriási idegenforgalmat jelentene az országnak, ha a külföldi vállalkozók itteni filmeket gyártanának. Románia természeti szépségei nemcsak a gyártók számára lehetnek vonzóak, hanem a kísérő idegeneknek is, és mindebből kialakulna egy csomó szakember, színművész, író, vállalkozó együttes produkciója – a román film.

A különböző nyelvű népek másfajta igénye sem lehet akadálya nemzeti film kialakulásának, mert az itt élő kisebbségek nagy része már román iskolákban tanulta a nyelvet. Tehát szívesebben néz meg olyan filmet, amelynek nyelvét megérti, mint teszem egy spanyolul vagy olaszul, vagy akár angolul beszélő hangos filmet, melyet nem ért meg, és amely filmszerűség szempontjából –

mondjuk – éppúgy közepes érték volna, mint egy kezdeti stádiumban készült román film. Természetes az is, hogy minél fejlettebbé válik a román film, annál kevesebb konkurenciát fog jelenteni neki bármilyen külföldi hangosfilm.”

E cikk megjelenésével szinte egyidőben újabb konfliktus volt kialakulóban az állam és a moztulajdonosok között. Az utóbbiak bejelentették: ha az állam nem vonja vissza az újabb adónövelési tervét, országos sztrájkot hirdetnek, vagyis valamennyi mozi felfüggeszti működését. A szakértők kiszámolták, hogy ha a mozgóképek tartják ígéretüket, akkor heti hárommillió lej kár éri az államot. Ugyanis körülbelül ennyit tett ki a 26 százalékos látványossági adójuk. Végül a kormány lemondott az újabb adónövelési tervéről s a sztrájk elmaradt.

Ennél még kedvezőbb hírről számolt be a **Szabadság Film és mozi híradó** című rovatában 1935. október 6-án a rovatvezető Incze Sándor: „A romániai filmgyártás úgy látszik mégis igyekszik részt venni abban a nagy kultúrversenyben, amit az európai filmgyártás jelent. Bucuresti hírek szerint a minisztertanács 50 millió lei hitelt szavazott meg a romániai filmgyártásra, amiből 10 milliót adminisztratív kiadásokra fordítanak, 40 milliót pedig gépekre, filmekre és propagandára. Az 50 millió hitelt a filmipari alapból fedezik. Végre valami látszatja lesz annak a befolyt sok milliónak, amit a mozik és a filmek szolgáltatóinak a rendes adón és repülőbélyegeken kívüül.

Ezzel az 50 millióval most már komoly stádiumba került a nemzeti filmgyártás. (...) Lejárt a kalandos vállalkozások ideje és most már csak komoly filmházak üzlete lesz a film. Reméljük megszűnik az olcsó, rossz külföldi filmek behozatala, amelyek spanyol, lengyel és német nyelven teszik tönkre a mozikat is, ismeretlen színészek és rendezők filmjeivel. Végre a mozik is válogathatnak filmekben és nem lesznek kénytelenek egy-egy nagysikerű film mellé sok rossz, biztos bukású filmet vásárolni, melyek elidegenítik a közönséget a mozitól.

Széles perspektívát nyit a nemzeti filmgyártás. Megindul a magántőke a produkció felé és az állam támogatni fogja az ország új iparát. Nem kételkedünk abban, hogy rövid idő alatt hatalmasat fog fejlődni Románia filmipara. Kihaszíratlanul hever itt a látványosságok, természeti szépségek, írói munkák, színházi erők gazdag kincse. (...) Romániai heti híradók anyaga fogja kiszorítani az érdektelen angol, francia, német híradók minket alig érintő filmjeit. (...)

A nemzeti filmgyártás komolysága megköveteli azt is, hogy a külföldi tőke is gyártsa itt filmjeit, melyeknek bérfizetése a romániai stúdió költségeit és üzemben tartási amortizációját fedezi. Mert kétségtelen, hogy az élet itt a legolcsóbb Európában és a gyártási költségek is legolcsóbbak lesznek.

Meggyőződésünk, hogy ezután, mint ahogy a német és orosz kisebbségek nyelvén gyártott filmek behozhatók a jövőben, épp úgy a jó magyar filmek számára is nyitva lesz a piac. Bizonyára nem jelent majd konkurenciát az a közepes kvalitású magyar film sem, – amely érthető nyelven szól a magyar közönséghez – a román filmmel szemben, amely ugyancsak mindenki számára érthető nyelven beszél, legfeljebb csak annyit, amennyit egy közepes német film a bánáti területen.

Olaszország, Németország és most már Magyarország is átszinkronizálja azokat a filmeket a maga nyelvére, amelyek értékeinél fogva megérdemlik azt, bizonyára Románia moziái is nagyobb eredményt fognak elérni, ha románra jól szinkronizált filmeket hoznak forgalomba. (...)

A romániai filmgyártás egyik legfontosabb célkitűzése lehet a pedagógiai filmek készítése, melyekkel a közép- és felsőbb iskolák tanítását megkönnyíti.

Ha Romániában megindul a filmgyártás, sok komoly tőkés fogja pénzét filmekbe fektetni, mert a tőkét ma olyan intenzíven kihasználni sehol sem lehet, talán csak a hadfelszerelési gyáraknál. Reméljük azonban, hogy Romániában a tőkét inkább az élet szebbé, okosabbá tételére fogják fordítani, mint a halál előkészítésére.”

ÚJABB VISSZAESÉS A MOZIK ÉS NÉZŐK SZÁMÁBAN, NÉMI ELŐRELÉPÉS A MŰSORPOLITIKÁBAN

Az Incze Sándor által felvázolt optimista elvárások sajnos nem, vagy csak igen kis mértékben váltak valóra az elkövetkező években. Nem voltak kedvezőek sem a politikai, sem a gazdasági életben bekövetkezett változások. A harmincas évek utolsó harmadát az erősödő fasiszta veszély, a hazai szélsőjobboldali szervezetek előretörése, a totalitárius diktatúra felé sodródás és nemzetközi téren az újabb világháború kitörésének réme az egész román társadalmat fenyegette, de leginkább a kisebbségeket. Váradon a mozik a kisebbség intézményei voltak, tulajdonosai többségükben zsidó üzlet- és/vagy kultúremlékek, nézői nagytöbbségben szintén a kisebbségi sorsba került magyarok és magyar anyanyelvű és kultúrájú zsidók, akik számbeli többséget alkottak az akkori városban. Az anyanyelvi korlátozások, a filmfeliratok kizárólag román nyelvűvé válása a nézők számának csökkenéséhez vezetett.

Adorján Péter *A halott város* című Váradról 1941-ben megjelent szociográfiai tanulmányában így írt a korabeli mozihelyzetről: „(...) A mozi és a film igazán szociális művészet. Pár garasért házhoz hozza a legjobb trókat, a leghíresebb színészeket, tájakat, amerre soha sem jut el a közember, házakat, bútorokat, ruhákat, amelyeket nem tud megfizetni. A film stílust, ízlést tanít, tudást terjeszt. De ennek két feltétele van. Az egyik, hogy a film legyen valóban művészi, minden ponyvától mentes. A másik, hogy olcsó, mindenki által hozzáférhető legyen. Váradon egy mesterséges tényező néptelenítette el a mozikat; a magyar filmek kitiltása és a magyar feliratok betiltása. A nagy tömeg nem érti az angol, francia, német beszédet és a román feliratot. Ezért tátonganak a mozik az ürességtől. Előttünk fekszik a három váradai mozi utolsó három éve, 1937, 1938, 1939-i látogatottságának kimutatása.

Évenként 260.000 néző fordult meg az összes moziban, vagyis naponta 1000 ember. Ez azt jelenti, hogy átlag évenként négy és félszer megy moziba a váradai ember. Ez a koefficiens Berlinben kilenc és fél, több mint kétszerese a váradinak. Pedig az itteni mozik befogadóképessége elég nagy, 2150 ülés van a mozikban, vagyis minden 37. váradira jut egy moziülés, Berlinben harmincháromra jut, viszont Münchenben csak minden 507-ikre jut. Az itteni helyárák olcsók nemzetközi viszonylatban, de drágák helyi viszonylatban. Egy mozijegy árából egy másodosztályú vendéglőben menüt lehet enni.” Összehasonlításként idézzük Adorján könyvéből a színházról közölt statisztikáját is: „A színházban 1933 óta évenként legfeljebb 120 napig játszik magyar színházgyűjtés Váradon, s a játszási napok átlagos nézőszáma 400 ember, vagyis egy év alatt 48.000 néző, ami azt jelenti, hogy a magyar lakosság két évben egyszer megy színházba.”

A fenti idézetből kiderül, hogy a mozik száma is lecsökkent; az 1935-ben említett hat moziból már csak három létezett a könyv írásakor. A pontosság kedvéért felhívjuk a figyelmet, hogy a vizsgált szakasz kezdetén még létezett az egyetlen külvárosi mozi, a Tivoli Váradvelencén, amely igaz, hogy jóformán csak régi, a többi mozikban már korábban bemutatott filmeket játszott, de éppen ezért volt egy nagy előnye, amit a hirdetésekben is feltüntetett: itt megmaradt a magyar felirat. Valószínű ennek csupán technikai oka volt, ugyanis a korábbi években feliratozott filmekről nehéz lett volna eltüntetni a felírást, s költséges lett volna újra feliratozni a már „lejártnak” tekintett filmeket. Így még 1938 első felében is jelentek meg hirdetések a lapokban a Tivoli mozgó műsorairól azzal a kiegészítéssel, hogy „magyar felirattal” – de ez a mozi már 1937-ben is csak a hét utolsó három napján működött, s 1938 nyarán megszűnt.

A három nagy mozi, az Apolló, a Heyman színpad és az újból Dorian nevű (korábban: Forum, Capitol, Filmpalace) filmszínház is 1937-től állandóan a bezárás, a

megszűnés veszélyével küszködött a csökkenő nézőszám miatt. Természetes, hogy mindegyik a többitől próbálta elcsábítani a nézőket, hogy a saját fentmaradását biztosítsa. Ennek a nézők voltak a nyertesei, mert mindegyik a saját anyagi erejének függvényében igyekezett a legújabb, legdivatosabb, legnézettebbnek számító filmeket beszerezni, és körülötte minél nagyobb reklámhadjáratot kifejteni. Lássunk néhány példát a mozik 1937-es ajánlataiból. 1937. március 14-én az Apolló *A kaméliás hölgy* című filmet hirdette, mint „*az egyetlen idei extra-szuper slágerfilm. A szezon legnagyobb filmsikere.*” – Az ifjú Alexandre Dumas regényének ez volt időrendben a hatodik feldolgozása. 1911-ben francia, 1915-ben olasz, 1917-ben német, 1921-ben amerikai némafilm készült belőle. 1934-ben a franciák készítették első hangosfilmváltozatát. Ezt az Apollóban bemutatásra került változatot 1936-ban alkotta a kiváló amerikai rendező George Cukor, s az akkor legnagyobb filmsztárok játszottak benne. A címszerepet Greta Garbo alakította és az elfogulatlan szakkritika is úgy tartja számon, hogy Garbo egyik legjobb alakítását nyújtotta ebben a filmben. Így a hirdetésben olvasható hangzatos szavak ezúttal megfeleltek a valóságnak.

A Dorian filmszínház ezen a napon így hirdetett: „*Jacques Deval francia író világhírű színdarabja a Tovariss filmen. Főszerepben Zilahy Irén.*” Ebben a hirdetésben Zilahy Irénen volt a hangsúly, a nézőket már az a tény is vonzotta, ha egy magyar név szerepelt a felsorolásban. De maga a téma is rendkívül érdekes lehetett, mivel sok legenda keringett akkoriban a titokzatos kommunista világról. A színművet először a franciák vitték filmre 1935-ben, s annak férfi főszereplője Pierre Renoir, a nagy filmrendező, Jean Renoir testvérbátyja volt – mindketten August Renoir, a világhírű festő fiai.

Az amerikai filmváltozat 1937-ben készült, s rendezője az ukrán származású Anatoli Litvak volt, aki belülről ismerte a „Tovariss-világot”, hisz képzését a Szovjetunióban szerezte, s csak 1929-ben emigrált és előbb Európá-

ban, majd Amerikában lett neves rendező. Tehát ez a film is nagy vonzerővel bírhatott a közönségre.

A Heyman színikör az említett napon egy zenés filmet, *A mexikói csalogányt* hirdette. Ez a műfaj mindig vonzotta a váradi közönséget, mert az egzotikus tájak, a ragyogó díszletek, a dallamos zene pótolta a cselekményt, amelynek a követése nyelvi akadályok miatt amúgy is nehézségekbe ütközött.

Ez időben az Apolló tűnt a legerősebbnek a versenyben, neki volt a legjobb kapcsolata a filmforgalmazókkal, így a legdivatosabb, legfelkapottabb filmeket tűzhetette műsorára. 1937. augusztus 3-én szezonnyitó díszműsoraként hirdette a *Nászút féláron* című filmet, kiemelve, hogy a főszereplők Kabos Gyula és Ágai Irén, rendezte Székely István, zenéjét szerezte György Pál. Olyan hír, olyan nevek, amelyek bizonyára megdobogtatták a szenvedélyes mozinézők szívét, s abban reménykedtek, hogy végre bekövetkezett valami, amiről rég álmodoztak. Azt, hogy végül is milyen volt ez az ígéretes díszműsor, Katona Béla írta meg a *Szabadságban* az *...amiről beszélnek* című közkezdvelt rovatában 1937. szeptember 5-én a következőképpen: „*Közel húsz esztendeje annak, hogy Kabos Gyulára bízta a Fekete Sas termében működő varietének az irányítását. Később a magyar színpadok, sőt már a magyar filmek egyik legismertebb és legnépszerűbb alakja lett. Most végre lekerült hozánk Váradra. A mozivászonon jelent meg sok jó szerepe közül az egyik legkevésbé jóban. Az így is meglepetés volt. Kabos nálunk nem az egykori szereplésének színterén a Dorian moziban jelent meg, hanem az Apollóban.*”

Nászút féláron, ez a címe a mozarabnak, amelyben Kabos Gyulán kívül a csinos Ágai Irén, a Windsori herceg alteregója Dénes György, az ügyeskedő Verebes Ernő és még más magyar színészek a szereplők. Azért mondom, hogy magyar színészek, sőt azt is mondhatnám, hogy magyar darabnak magyar színészei, mert hogy valamennyien németül beszélnek a filmben.

Miután én naiv mozilátogató vagyok, felkerestem Diósi urat, a mozi direktorát, és megérdeklődtem nála, hogy miért nem magyarul beszélnek ezek a pesti színészek.

– Pszt, kérem pszt! Ne olyan hangosan, ijedezett Diósi úr.

– No, mi baj?

– Ejnye, hát nem tudja szerkesztő úr, hogy ez egy magyar darabnak a német verziója.

– No és?

– Örülünk kérem, hogy végre engedélyezte ezt a filmcenzúra.

– Na hallja, egy ilyen blőd vígjátékot miért ne engedélyezne?

– Miért?

– Igen miért? A minap láttam ebben a moziban egy moszkvai filmet. A bolsevikok csinálták és mindenki oroszul beszélt. Ha az szabad volt...

– Az más kérem.

– Elhiszem, hogy más, hiszen olyan megható és művészi volt, hogy magam is dicsértem a román filmcenzúrát, amely lehetővé tette, hogy lássuk.

– Sajnos mindig üres ház előtt játszottuk.

– Annál többen jönnek ehhez a filmhez.

– Hálistennek!

– De mennyien jönnének, ha ezek a színészek a maguk nyelvén beszélnének.

– Elképzelni is sok.

– Nahát akkor?

– Örülök, hogy legalább így lehet.

– Gondolja, hogyha ezek a színészek magyarul beszélnének, kevesebben értenék, mint így?

– Ugyan már!

– Tudom én azt, csak úgy kérdeztem..."

A fentebb olvasottakat erősíti meg az a tény, hogy miután az Apolló levette műsoráról ezt a filmet, másnap már a Dorian Terasse és a Filmszínház hirdette, s további öt napon át vetítette telt házak előtt.

1937. szeptember 19-jén már a jól bevált a megszo-
kott programok olvashatók a Szabadság hasábjain: a Dorianban: *Koldus és királyfi*, amerikai film, Heyman színikör: *A vadnyugat hőse*, amerikai film, Apolló: *Öngyilkosok foglya*, amerikai film, Tivoli: *A sivatagon keresztül*, amerikai film May Károly regénye nyomán.

1937. október 1-jén a Heyman színikör figyelemre méltó hirdetést tett közzé: „*Lányok fehérben, bécsi film, Maria Ciobotaru világhírű egyetlen filmje, orosz tárgyú!*”

A film alkalmat adott Katona Bélának, hogy az ...*amiről beszélnek* című rovatában újból a mozik kérdését tűzze tollhegyre: „*A mozik csökkenő üzletmenete világosan bizonyítja, mit jelent az, hogy a filmek feliratából eltűnt a magyar nyelv. Ez nem újság, de ismét szervesen kapcsolódik a problémához, amit román laptársunk a Gazeta de Vest a minap felvetett. Felteszi a kérdést, vajon a Heyman színikörben legutóbb bemutatott német zenés film látogatottsága nem azért volt-e minimális, mert a főszerepét Maria Ciobotaru román művésznő alakította. Nos, én vagyok olyan objektív, hogy elismerem, ennek a filmnek egyetlen jó szereplője tényleg ez a tüne-
ményes hangú román énekesnő volt. Magam is megnéztem a darabot, s az bizony gyengécske volt.*”

*A román laptársunk viszonyosságra hívja fel a román mozilátogatókat, ha majd Röck Marika, a magyar közö-
ség dédelgetett művésznője kerül itt mozivászorra.*”

Azt a kérdést viszont már a mai olvasó teheti fel: ki volt itt az elfogult, s ki az, aki nem ismerte fel ok és okozat összefüggését?

Ha már az énekes filmekről beszélünk, milyen hasonló filmeket láthatott a váradi közönség, ha ebben nem gátolta más körülmény, vagy elgondolás: A Dorian mutatta be az *Ófelsége énekes* című „világfilmet” Benjaminsó Giglivel, az Apolló: *A szabadság dala* című Paul Robson filmet, s a Tivoli *Felejtjük el a múltat* „végig énekes filmcsoda Eggerth Mártával”. Volt még egy „magyar vonatkozású” film a Heyman színikörben, de

egészen más műfajban: a *Fehér rabszolgák* című francia erotikus filmben a magyar Nagy Kató játszotta a főszerepet. Sőt, még kettőt is ide sorolhatunk szintén a Heyman színikör műsorából, a *Három jóbarát* című „világszenzációnak” kikiáltott filmet Bolváry Géza rendezte, aki 1923-ig magyar filmeket írt és rendezett, s utána lett a német filmgyártás elismert rendezője.

A másik filmről még többet elárult az újsághirdetés: „*Világláger bécsi film a Heyman színikörben: Premier című, rendezte Bolváry Géza, zenéjét szerezte Budai Dénes és Fényes Szabolcs. A film különösen érdekes vegyüléke a zenés revüknek, a vígjátéknak és a drámának. Mindenből a legjavát nyújtja! Főszereplő Zarah Leander, rendkívül érdekes arcával, borongós hangjával, játéknak parádés kifejező erejével olyan egyéniség, akinek hatása alól nem szabadulhat senki. Fordulatos, derűs, humoros film – 500 táncosnő.*” Egyébként ebben a korban ez volt az egyetlen ilyen terjedelmes és részletes filmreklám – ezért idéztük.

1937. november 23-án a *Szabadság* arról számolt be, hogy bukaresti döntés született: török, olasz és svájci filmeket szabadon lehet behozni. A lap rezignáltan tette hozzá „*A magyar filmekről még nem esett szó.*”

Azért jó hírekről is tudomást szereztek 1937-ben a váradi mozibarátok. Éppen az a Katona Béla írta meg ezt is, akinek eddig ismertett írásából negatív jelenségekkel találkozhattunk.

A *Szabadság* 1937. augusztus 15-i számában a már megismert rovatában egy igen érdekes személyt mutatott be olvasóinak. „(...) Major Dezső filmrendező az illető. A homályos előidőkben fényképésznek indult, de ezt a reális pályát nemigen szívelte. Intellektuális képzettsége nívósabb kiélés után vágyott. Ahogy az lenni szokott, előbb újságírásra adta a fejét. S mert efajta próbálkozashoz rendszerint átmeneti állomás volt hajdan ez a város, Major Dezső is idejött újságírónak. Közel egy éven át dolgozott nálunk a redakcióban, s akkor állt csak odébb, amikor a filmgyártás, ha gyerekcipőben is, meg-

indult Bécsben és Pesten. A fotográfus rutinja és a művész fantáziája egyszerre ragadták őt a lendületre. Előbb csak oktató magyar filmeknél vállalt irányítást, de képességeit csakhamar észrevették. Így jutott Bécsben is megbízatáshoz, s az ő rendezői keze alatt indultak a filmsiker útjára Eggerth Márta, Alpár Gitta, Lili Damita, Felix Bessart, Hermann Thimig és a filmek más sztárjai is.

Hogy mindez miért aktuális? Hát csak azért, mert a román filmgyártás első komoly produkcióját az ő rendezésére bízták.”

* * *

„Várakozó érdeklődés kíséri Bucurestiben Major Dezső munkájának eredményeit. A fővárosi lapok filmrovatai sűrűn foglalkoznak már a készülő filmmel. Az *Univer-sul* azt írja: »tevékeny színházi és irodalmi életünk van, de a film terén szegények vagyunk, ha csak nem virrad fel most számunkra is...« A *Capitala* szerint: »itt tartózkodik most az európai filmjátszás egyik pionírja, aki eljött Romániába, hogy a szokásos beharangozás helyett komoly művész munkával presztízst szerezzen a román film-iparnak.«

Az *Adevărul* riportot is közöl. Lefrja, hogy ez a Major úr olyan filmrendező, aki nem kiabál, nem terrorizál, munkaközben is udvarias s azt a szót tanulta meg mindenekelőtt románul, hogy: *linişte!* Csend legyen! Hát erre szükség is van, az első román stúdióban sem templomi a hangulat.

– *Lehetséges-e Romániában a filmipar fejlődése?* – kérdezte Majort az újságíró.

– *Ha Csehszlovákia, Magyarország, vagy Ausztria, amelyeknek kevesebb lehetőségük volt, mint önöknek, feltették volna ezt a kérdést, amikor a filmgyártást megkezdték, bizonyos, hogy nem volna most olyan virágzó filmiparuk, mint amilyenel ma büszkélkedhetek,* – hangzott a válasz.

– Pardon, az én kérdésemnek nincs negatív értelme, – jegyezte meg a hírlapíró.

– Akkor induljunk ki a kultúra modern igazságából. Egy nép manapság háromféleképpen fejezheti ki nyelvét: sajtó, rádió és film útján. Ha így van, akkor a román filmipar nemcsak hogy szükséges, de nélkülözhetetlen is. Mert a film a nemzeti propaganda legjelentékenyebb eszköze.

– De hát a román nyelvnek még sincs európai körforgása...

– Ha jó filmek készülnek, ez nem akadály. A csehszlovák stúdiók, negyven új filmet gyártottak az idén, s néhányat már Párisban is sikerrel forgatnak. Több magyar filmmel is ugyanez történt. De hát mit gondol, az amerikai filmek szövegét mindenki érti...?

***

Aztán arról beszélt még Major Dezső, milyen óriási költséggel létesült Bucurestiben az ideiglenes stúdió, milyen kezdeti nehézségek mutatkoztak a technikai megoldásoknál, s milyen úttörő szerepet vállalt a »Diva-film«, amely őt rendezőnek leszerződött. Végül elragadtatással nyilatkozott a román színészekről és színésznőkről, akik keze alá kerültek a filmre vitt játékban.

A darabnak címe különben: »Doamna dela etajul Iile«, (Őnagysága a második emeletről.) A címszerepet Mary Don játsza. Ez a román hölgy egy bécsi stúdióban tűnt fel első ízben, s most itthon is művésznévén szerepel. A magánéletben egyébként a constantai polgármesternek a felesége. A többi szereplők közül Mihai Popescu és különösen Vasile Birlic népszerű karakter-színészek.

Nem éréktelen az sem, hogy az első olyan román film, amelyet nem színházi rendező képzelt rutinja irányított és nem is színpadi »agyonyjátás« felejteti benne a természetességet, szűzséjével is arra törekszik, hogy népszerű és szórakoztató legyen. Az élet groteszk oldalaira

világít ez a bohózat egy minisztériumi tisztviselő bonyodalmas percei körül.

A szegény hivatalnok hol váratlan szabadságot, hol fizetési előleget igyekszik kieszközölni a jószívű »director generalnál«. Rendszerint ifjú feleségének gyengélkedéseire, kis fia születésére, meg egyéb családi »gondokra« hivatkozik ily alkalommal. Nincs is semmi baj addig, míg a vezérigazgató egy napon elő nem áll azzal, hogy meglátogatja szeretett beamterét családi otthonában. Itt kezdődik a zavar. A hivatalnok ugyanis nőilen ember, akinek csapodár természete még egyetlen hölgnél sem kötött ki huzamosabban. Nosza nagy-gyorsan asszonyt kell szerezni. Lehetőleg olyat, akinek lakása is van. A tisztviselő garzon otthona fölött a második emeleten lakik is egy megfelelő hölgy. Ő kell megmentse a szituációt. Nehezen sikerül még kölcsön gyereket is előteremteni, mire a vezérigazgató látogatására sor kerül.

Sajnos őnagysága oly rokonszenves a főnök úr számára, hogy az látogatásait rendszeresíteni óhajtja. Ekörül aztán olyan bonyodalmak keletkeznek, hogy a derűs helyzetek lefőzik a legjobb amerikai burleszket is. A hölgynek van egy komoly udvarlója is, aki előtt mindent titkolni kell. Gyakran rokonok érkeznek, ezekkel elhitetik, hogy a vezérigazgató nem egészen normális, azért beszél össze-vissza a családi boldogságról, meg a derék férjéről. Amikor vizitjét várják, s az előszobában megszólal a csengő, a hátsó ajtón már rohannak a kölcsöngyerekekért. Hát még mikor a vezérigazgató ott találja a hölgnél az igazi vőlegényét, akiről azt hiszi, hogy vele csalja meg a hűséges férjét. Micsoda botrányt csinál.

***

És így megy ez végig két óra hosszan át. Biztos, hogy őszinte siker lesz. Ami a darabban történik, annak lehet éppugy Bucuresti a székhelye, mint mondjuk Budapest. És kacagni is mindenütt szeretnek az emberek. Ha pedig

így van, akkor igazán valórválthat az a terv, hogy ez a román film Budapestre is elkerül. S amelyek kapun ez kimegy Romániából, ugyanazon bejöhethet egy-egy magyar film is. Ami nehezen megy a zöld asztalnál, s nem sikerül a politikában, amit elgáncsolnak színpadon, az tán sikerül majd a mozivászonon.

A magyar filmek közt is bőven akad olyan, amelyeknek csak a nyelve magyar, az ötlete és derűje, a humora és a hangulata nem helyhez-kötött. Ahogy a kedély sem faji tulajdonság. A jófű kacajt nem kell lefordítani. Egyformán hangzik az románul is, magyarul is.

Értelmes dolog hát arra gondolni, hogy a sokszor megtorpant próbálkozás most sikerrel járhat. Az ember szeretné hinni ezt, minden eddigi csalódás ellenére. Tudom, nem szavakon múlik az ilyesmi, csak kölcsönös jószándékon. Még eljöhethet az az idő, amikor majd román-magyar filmbarátságáról beszélhetünk. Ismeretes, hogy most Szegeden épül egy hatalmas stúdió, s itt román filmeket is akarnak készíteni. Leginkább magyar filmnek román verzióját. Ez is lépés lesz a kedvezőbb irány felé. Hogy azonban valahol valaki gáncsot vet még az útra, valószínű. A filmrokonság elképzelése így olyan egyelőre, mint egy ismeretlen helybeli hölgynek az a kérdése:

– Mondja kérem, az Ave Maria és az Ave Cézár testvérek?”

Major Dezső bukaresti meghívásának előzményeit egy másik Váradról elszármazott filmestől tudta meg a nagyváradai közönség. Incze Sándor a Színházi Élet szerkesztőjeként szerzett jártasságot és hírnevet a film világában. Az amerikai Metro-Goldwin vállalat egyik európai megbízottjaként azt a feladatot kapta, hogy új tehetségeket kutasson fel vállalata számára.

1937-ben hazajött Váradra a harmincadik érettségi találkozóra s ekkor vetette fel azt a gondolatot, hogy „a román-magyar kultúrközeledésnek egyik jelentős fázisa lenne, ha a már igen fejlett magyar filmipar bekapcsolódna a román filmgyártásba. A pesti stúdiókban román színészekkel jó román filmeket lehetne készíteni. Talán ez annyira enyhítené a légkört, hogy megfelelő számú magyar filmek is bejöhethetnének Erdélybe. Ennek már Csehszlovákiában és Jugoszláviában nincs semmi akadálya”

– fejtette ki Incze Sándor. Pestre visszatérve találkozott az éppen ott tartózkodó Major Dezsővel, aki elvállalta a feladatot, hogy készítsen román hangosfilmet. Pestről vitt gépeket, operatőröket, hangmérnököt, építőket, csak a színészek voltak románok. Major a Szabadságnak adott nyilatkozatában elmondta, hogy a román színészek kitűnőek voltak, öröm volt velük dolgoznia. A film producere, Tudor Don, Eforia polgármestere 5 milliót adott a 2500 méteres film forgatására. Végül a filmet egy nagy táncteremben állították össze. Azt is megjegyezte, hogy „néhány bukaresti lapnak szálka volt a szemében, hogy a filmet magyarokkal készítették el”.

A váradi lokálpatrióták örömét és büszkeségét tovább növelte még egy mozival kapcsolatos hír a Szabadság 1937. október 24-i számából. Egy váradi karrier címmel ezt olvashatták: „Lőrinc Miklós új filmje a Segítség örököltem, melyet Indig Ottó meséjéből írt, 18 budapesti és 85 vidéki mozi műsorán szerepel. A két főszereplő, Gózon Gyula és Ágai Irén, váradiak. A másik két szereplőnek, Rajnai Gábornak és Uray Tivadarnak is váradi vonatkozásai vannak. Lőrinc Miklós apjának a Ghillányin van kosárfonó üzeme. Fiának 16 éves korában a Tiszántúlból jelent meg az első verse. Ő írta a legelső magyar hangosfilm, A két bálvány szöveggönyvét is. Ebben a filmben Rhédey Nelli egy váradi színésznő volt a főszereplő, s Jávör Pál ebben a filmben lett híres. A Hetenként egyszer meséje is tőle származik, de Nóti Károly írta filmre. Harmadik filmje az Ügyvédbojtár az Ufa-nak készült Berlinben. Állandó foglalkozása – geg kereskedő.”

Az 1937-es év utolsó szennációja az Apolló mozi kárácsonyi díszműsora (mások szerint bombaműsora), a Mária nővér című magyar film bemutatása Svéd Sándor, Jávör Pál, Vaszary Piri és Halmay Tibor főszereplésével.

Halmay Nagyváradon végezte a hadapródiskolát és itt avatták hadnaggyá. Végigjárta a világháború frontjait, s 1919-től színész, majd filmszínész lett. Az újsághirdetésből kimaradt Gózon Gyula neve, aki még a monarchia idején négy évig volt váradi színész, és itt alapozta meg későbbi hírnevét és sikereit. Az érzelmes történet két verzióban – magyar és német változatban készült, Gertler Viktor rendezte a magyar változatot és a zenéjét Fényes Szabolcs szerezte. Ez a karácsonyi váradi bemutató óriási siker volt, s nagyban hozzájárult az Apolló népszerűségének növeléséhez.

1938. január elsején a **Szabadság** közölte Janovics Jenő londoni levelét, *Televíziós filmfelvételt láttam a múlt héten Londonban* címmel. Érdeemes megismerni a magyar film történet egyik úttörőjének a gondolatait: „...Kordák denhámi stúdiójának óriási telepén filmfelvétel folyt, s ennek a felvételnek minden mozzanatát, a színészek arcjátékát, gesztusait, mozdulatait láttam, minden hangjukat hallottam a stúdió egy távolos irodahelyiségének falán. Az elsőtített helyiségben láttam és hallottam a telep távolos részén folyó felvétel minden árnyalatát.

Bizonyos, hogy nagy élmény volt. De az is bizonyos, hogy nem hatott reám olyan lebilincselő, szuggesztív, a színészek szíve-verésével együttdobbant érzéssel, mint egy lelkes színpadi próba. A gépszerűség, a technikai bravur hideg csodálata nem tudott bennem felolvadni az egyéni művészet alázatos és forró szeretetével. Tökéletes fotográfiák és hangutánzások sorozatát kaptam, de nem éreztem az eleven élet felém sugárzó villamosságát.

A próba után egy fiatal angol barátommal robogtam vissza Londonba. Ez a lelkes fiatalember – kitűnő filmtékintély és technikai szakértő, – átszellemülten magyarázta a televíziós adások döntő diadalát, minden szánalmas színházi vergődést elsöpörő jövőjét. Meggyőződéssel hirdette, hogy pár év múlva nem lesz szükség a színházra, sőt a mozikra sem, mert mindenki otthon, kényelmes karosszékben hátradőlve fogja látni és hallani ezt a szín-

darabot vagy éppen filmet, amit kiválaszt magának. Ha egy darab nem tetszik, egy gombfordítással átkapcsol más darabra. Kaphat drámát, operettet, operát, revüt, kabarét vagy filmjátékot. Amit éppen a hangulat kíván.

Ezt a jóslatot már hallottam ijedt színházigazgatók és pénzükért aggódó mozivállalkozók ajkáról is.

Vitázní próbáltam...”

Döbbenetes, hogy ezelőtt majd hetven évvel egyesek már tudták, előre látták a színházak és mozik sorsát, jövőjét, amely napjainkban teljesedett ki. És akkor is voltak, akik nem tudtak ennek a hatalmas fejlődésnek, haladásnak szívből örülni. Janovics soraiból is kiérezni a fájdalmat a veszteség miatt, ami ennek a fejlődésnek, modernizációnak lesz a következménye.

De ekkor még a mozi a virágkorát élte, még ha voltak is akadályozó tényezők, amelyek miatt némileg csökkent a nézők száma, és még sokáig nem volt vetélytársa, hogy elcsábítsa a nézőket ettől a közkedvelt szórakozási, sőt művelődési formától.

A **Szabadság** ez időben közölte Will Hays amerikai filmdiktátor véleményét a filmről, mely így szólt: „A mai gyermek többet tanul a filmekből, mint az iskolában. Ezért, ha nem is lehet minden filmet gyermekek számára készíteni, bizonyos alapvető erkölcsi elveknek érvényesülniök kell, ha nem is másért, gyermekeink kedvéért”. Ezért állította fel híres erkölcsi filmkódexét, melynek lényeges pontjai a következők voltak:

„1, Nem szabad olyan filmet gyártani, amely súlyosítja a nézők morális nívóját.

2, A valódi életet kell bemutatni, amelynek csak a dráma és a szórakoztatás szabályai szabjanak korlátot és nem politikai szempontok.

3, Sem emberi, sem természeti törvényt nem szabad nevetségessé tenni, s nem szabad azokat, akik szembeke-rülnek ezekkel a törvényekkel, szimpatikus színbe beállítani.”

Nem kis malíciával állapította meg a lap, hogy: „a szabályt mindenki elfogadta, de mindenki másképp értelmezi”.

A váradi mozik műsorpolitikájában 1940 őszéig nem sok változás történt. Továbbra is a divatos amerikai, francia és német filmek uralták a műsort, s csak nagy ritkán találni a hirdetésekben üdítő kivételeket. Ilyen volt az Apolló mozgó 1938. január 29-i bemutatója, az első román zenés vígjáték „slágerfilm”. Ez nem volt más, mint a Major Dezső által rendezett *Őnagysága a második emeletről* című film. Ha a műsorpolitika nem is változott, megváltozott a Heyman színikör neve, 1938. október 5-én a jobban hangzó Cinema Corso-ra, November 19-én a Katolikus Kör nagytermében megnyílt a Scala mozgó, így megint négy filmszínháza lett városunknak.

1939. február 28-án a Corso műsorán *Az örök titok* című film jelent meg Fedák Sári, Harsányi, Terényi, Vágóné, Gárday, Lehotay és Sulyok Mária szereplésével.

1939. december 6-án az Apolló újabb díszbemutatót hirdetett: „Az utóbbi évek legnagyobb, zenés, énekes, diadalmas világfilmje, *Lehár Ferenc gyönyörű operettje, a Pacsirta*, főszerepben Eggerth Márta és Halmay Tibor. Zeneimádók, humorkedvelők, nagy élmények rajongói, ez a Ti filmetek! Új Paramount világhíradó és új román journal.”

Még egy különleges filmhír jelent meg ezen a napon a *Szabadságban*: „*Szagos film. Bernből jelentik: Szombaton bemutatták a svájci feltalálók. A gép 4000 különböző szagot képes felvenni és vetíteni. Az ember csak 150 szagot tud megkülönböztetni*”. Valószínű ez volt az első filmmel kapcsolatos hírlapi kacsa, legalább is a váradi sajtótörténetben.

1940. január 21-én szintén az Apolló hirdetése keltett figyelmet: „*Ma, szerdán indul az első magyar tárgyú, szépségében felül múlthatatlan film, az Aratás az Apollóban. Rendező Bolváry Géza. Szereplők: Somlay Arthur, Rajnai Gábor, Hörbiger Attila, Paula Wessely, a bécsi Burg színésznője. Új román journal. Paramount világhíradó.*”

Február 8-án újabb rövid hirdetés látott napvilágot: „*Kertész Mihály milliós világfilmje a Dorianban: A holnap hősei, színes filmsoda.*”

Június 25-én ezt hirdették: „*Az Apolló mozgóban holnap a román filmművészet első ünnepe, Lobogó fáklyák – látványos kiállítás, gyönyörű tájak, muzsika. Főszerepben George Vraca (Se aprind făcliuile, 1939) a közkedvelt Giládi testvérek zenekarával.*”

Augusztus 27-én újból az Apolló hirdette: „*Hotel Imperial – Bíró Lajos világhírű, örökbecsű regényének filmváltozata, 1916*”.

Szeptember 3-án megjelent hirdetés a *Szabadságban*: „*Az első magyar kísérő film a Dorianban. Cselényi József magyarul énekel.*” Ezzel a hirdetéssel lezárult a váradi mozitörténet egy szakasza.

Kertész Mihály

VII. A „KIS MAGYAR VILÁG” MOZIJA NAGYVÁRADON

A sokat vitatott, sokféleképpen megítélt, 1940. augusztus 30-án aláírt második bécsi döntés értelmében Észak-Erdély, beleértve Nagyváradot is, visszakerült Magyarországhoz. Ez a történelmi fordulat gyökeres változásokat hozott a terület, s így városunk életének valamennyi ágában, szegmentumában, így a moziéletbe is. Az új helyzetben új műsorpolitikára tértek át a filmszínházak, amelyek maguk is némileg átalakultak, egyeseknél ez névváltoztatásban, másoknál tulajdonosváltásban is megnyilvánult. Így a valamikori Heyman színpad, a későbbi Corso mozgó 1940. október 4-én felvette a Belvárosi filmszínház nevet, a Doriant 1939. november 29-én az elegánsabb hangzású Korona filmszínházra keresztelik. Újra megnyílt az egyetlen külvárosi mozi, a váradvelencei Tivoli mozgószínház, amely később Mátyás király nevét vette fel. Ugyancsak újra megnyílt a Katolikus Kör nagytermében évek óta szünetelő filmszínház, ezúttal szerényen Kör Mozgónak nevezték el. (Korábban volt Elysee-palota, sőt Excelsior is.)

A legnagyobb változás azonban a műsorpolitikában ment végbe. Mint láttuk, a harmincas években teljesen kiszorultak a magyar filmek a váradi mozikból, pedig akkor is nagy lett volna az igény irántuk. Így aztán nem meglepő, hogy 1940 szeptemberétől a magyar filmek valóságos dömpingje kezdődött el városunkban, és a gazdag, tartalmilag, formailag, művészi színvonalat tekintve egyaránt igen változatos kínálatra hosszú ideig fogékony volt a váradi közönség. Főleg a kezdetekben valamennyi mozi minden műsorát telt házak előtt játszották, igaz, hogy egy-egy filmet csak három-négy napig vetítettek. Kínálatban nem volt hiány, hisz a magyar filmgyártás a harmincas években újabb virágkorát élte. A magyar hangosfilm első korszakában 1931–1938 között 132 egész műsort betöltő szórakoztató hangosfil-

met készítettek. Ekkor a magyar filmipar újból Európa élvonalába került (1914–1917-ben volt ott először). Közép-Kelet-Európa államai (Románia kivételével) éppúgy kedvelték és vásárolták a magyar filmeket, mint az USA magyarlakta nagyvárosai. Sőt amerikai, német, francia, osztrák filmek is készültek Magyarországon ez időben. Maga a filmgyártás is jól szervezett ipari tevékenységgé vált. Korszerű gépek, műtermek, korszerű mozik szolgálták a filmkultúrát. A magyar játékfilmek nagy része azonban a társadalomnak csak egy szűk rétegét ábrázolta és azt is a felületen. A filmek túlnyomó többsége bevált színpadi sikerek mozgófényképpé (filmmé) változtatott tömeges sokszorosításának tekinthető. 1939-ből az új törvények és rendeletek a magyar filmgyártás fokozottan állami ellenőrzését tették lehetővé, így azok a filmek kaptak anyagi támogatást, amelyeket a hatóság tartalmilag megfelelőnek tartott. Megmaradtak azért a magáncégek is, amelyeknek némi önállóságuk volt. Viszont létrehozták a Filmkamarát, mely csak tagjai számára engedélyezte a közreműködést a filmgyártásban. A szégyenletes zsidótörvény értelmében a kamarából kizárták a zsidószármazású egyéneket, így számos értékes filmszakember és filmszínész kívül rekedt a filmiparon. Ezen tények ellenére 1939 után is születtek azért értékes, sőt haladó eszméket is kifejező filmalkotások. Ebben az évben némi visszaesés is volt a magyar filmgyártásban, az 1938-ban készült 34 filmmel szemben 1939-ben csak 27 került bemutatásra, de 1940-ben már 40, 1941-ben pedig 42 magyar film született.

Tehát volt miből válogassanak a váradi mozisok, akik megítélésünk szerint meglehetősen jó műsorpolitikát folytattak és többnyire az értékesebb, és a közönség érdeklődésére számottartó magyar filmeket mutattak be. Hogy mennyire ki volt éhezve a váradi közönség a

magyar filmekre, a magyar szóra, abból is lemérhető, hogy 1940. szeptember 7-től az év végéig jóformán csak magyar filmet vetítettek minden moziban. Az első napokban, mikor még nem épült ki a kapcsolat az anyaországi filmforgalmazókkal, inkább régebbi filmeket vetítettek.

A Dorian filmszínház a **Nagyváradban** 1940. szeptember 8-án így hirdetett: „Az első magyar film ünnepi bemutatóján a Rákóczi-indulót és Herczeg Ferenc A dolovai nábob leánya című regényének filmváltozatát vetítjük. Dayka Margit, Jávor Pál, Turay Ida, Csontos Gyula, Gózon Gyula szereplésével. Magyar világhíradó.” Ehhez kiegészítésként: a Rákóczi-induló 1933-ban készült. A dolovai nábob leánya pedig 1916-ban – s a fenti színészek közül Csontos Gyula szerepelt benne.

A másik hirdetés: „Magyar hangosfilm a Corso filmszínházban: Úz Bence Nyírő József erdélyi író székely tárgyú regénye filmen. Jávor Pál, Bordy Bella, Mály Gerő, Bilicsi Tivadar, Tompa Pufi. Rendező Csepreghy Jenő. A legújabb magyar híradó – szenzációs pótképek”. – Ez a film 1938-as produkció volt.

Az Apolló hirdetése volt a leghosszabb, s az ő filmje a legfrissebb produkció. „Rendkívüli ünnepi díszbemutató az Apolló mozgóban. Mindnyájunk álma, mindnyájunk vágya végre beteljesedett. Megjött az első, világviszonylatban is kitűnő magyar film, melyet évek óta remélve vártunk. Földindulás – Kodolányi János híres színműve, rendezte Cserépy Arsén, zene Tóth Dénes, szereplők: Páger Antal, Kiss Ferenc, Eszenyei Olga, Bilicsi Tivadar. Zenés pótkép: Falu végén kurta kocsmá, és a legújabb magyar világhíradó. Előadások kezdete: 2, 4, 6, 8 óraker.”

A Földindulás új filmnek számított, hisz 1939-ben készült, ugyanakkor újszerűségével, modernségével hatott, mivel szakított a kor népszínműveinek édeskés paraszttábrázolásával és reális képet rajzolt a parasztságról. A Falu végén kurta kocsmá viszont igazi ősfilmnek számított. Az 1910-es évek elején készült, Janovics Jenő

kolozsvári stúdiójában, s nem több mint némafilm-illusztráció a Petőfi-vershez, de filmtörténeti érték, s ráadásul hazai, erdélyi produkció volt.

Az 1940-es év utolsó hónapjaiban Váradon műsorra tűzött magyar filmek között a régebben készületekből elsősorban azokat mutatták be, amelyek közismert, népszerű irodalmi alkotások feldolgozásából születtek. Néhány példa, a teljesség igénye nélkül: az 1932-ben Mikszáth regényéből forgatott Vén gazember, az 1935-ben készült Az új földesúr és a Nem élhetek muzsikaszó nélkül, 1936-ból Az aranyember és a Mária nővér, 1937-ből Zilahy Lajos Két fogoly című művéből, 1938-ból a Fekete gyémántok, Szegény gazdagok, János vitéz, Gyimesi vadvirág és A Noszty fiú esete Tóth Marival. Ezek mindegyikének már a címe is vonzó erővel hatott a közönségre és a siker garantáltak számított. A Noszty fiú... című film magyar, német és osztrák változatban készült egy időben, s természetesen Váradon a magyar változat aratott nagy sikert. A régebbi filmek közül, amelyeket 1940 őszén mutattak be először Váradon, talán a legsikeresebb a Meseautó volt, melyet Gaál Béla rendezett 1934-ben s főszereplője az egykori váradi színész és kiváló komikus Gózon Gyula volt, aki az élet keserveit kuncogó iróniával elviselő pesti kispolgár típusát örökítette meg a filmvászonon.

Az új filmek, tehát az 1939-ben és 1940-ben készültek közül, melyek a váradi mozik műsorára kerültek a fentebb jelzett időben, kiemeljük a Halálos tavaszt, amely Zilahy Lajos remekművéből készült, Karády Katalinnal és Jávor Pállal a főszerepben. A film franciás felfogásmódja „erkölcstelensége” miatt botrányosnak ítélt tartalma kiváltotta a konzervatív körök felháborodását, ami különben jó reklámnak bizonyult, s növelte a közönség érdeklődését, – Váradon a három nagy mozi egymás után tűzte műsorára 1940-ben.

A miniszter barátját, melyet „a legszebb, legműveltebb magyar vígjátékának” neveztek, és Semmelweis, a nők orvosa című alkotást, mely mai szemmel nézve is

megállja a helyét. Nagy siker volt Hunyady Sándor színdarabjának filmváltozata *Bors István és az Öt óra negyven* című bűnügyi film Tóth Endre rendezésében. Az 1940-es év termékeiből még abban az évben Váradon bemutatottak szinte valamennyien vígjátékok voltak: *A pénz beszél, Férjet keresek, Igen vagy nem? Sok hűhó Emmyért, Rózsafabot*, de volt köztük zenés játék; a *Gül Baba*, izgalmas történet; *A gorodi fogoly* és csak felnőtteknek szóló: *a Tóparti látomás*.

És, hogy a lokálpatrióta váradiaknak legyen mivel büszkélkedniük, 1941. január másodikán a váradi Belvárosi mozgóban tartották, Budapestet megelőzve, a *Tokaji aszú* című film ősbemutatóját. A főszerepet Fedák Sári játszotta, a filmet rendezte Bánky Viktor, írta Szilágyi László, zenéjét szerezte Eisemann Mihály.

1940 őszén az első nem magyar filmet a Belvárosi filmszínház hirdette „világvárosi műsor” megjelöléssel, mikor is bemutatták a *Hotel Sacher* című német filmet, de ehhez is kiegészítésként a *Jancsi a féltékeny bohóc* című magyar filmszkeccset kapcsolták, melyben Kóbor János a Beketow cirkusz népszerű Jancsi bohóca lépett föl. E külföldi filmen kívül még összesen csupán négy nem magyar film szerepelt az öt mozi műsorán 1940 végéig.

Az 1940-ben bekövetkezett nagy fordulat nem csak a moziműsorokban hozott változást, hanem felébresztette egyesekben a filmkészítés iránti addig elfojtott vágyat, mivel egy kisebbségi számára eddig ez az út járhatatlan volt. A Budapesten megjelent **Film Színház Irodalom** című képes folyóirat 1941-es első számában bukkantunk rá az alábbi, témánk szempontjából érdekes írásra, *Felfedezzük a magyar Walt Disneyt!!!* címmel. „...Egy 21 éves nagyváradi fiatalember rajzokkal teli aktatáskával érkezett Budapestre. Így nyilatkozott: – Tudom, hogy megteremtettem az első magyar rajzos trükkfilmet. A *Csipkerózsika* meséjét átírtam filmre, rajzaim jóformán készen fekszenek fiókomban. Váradon már a próbafelvételeket is megcsináltuk hozzá Széles Gyula filmoperatőr-

rel. Hát még a tervek: János vitéz, Csongor és Tünde, meg az a sok csodaszép régi magyar mese...

Sokat dolgoztam, sokat küszködtem, amíg idáig jutottam. Kicsiny koromtól kezdve csak a film érdekelt, már iskolás éveimben is zsebmozikat rajzoltam osztálytársaimnak. Később hatalmas könyveket bújtam a városi könyvtárban, filmtekercseket bogarásztam a barátom mozijában. Ősztöndíjas növendéke lettem a bukaresti akadémiának. Igaz, onnan egy év után mennem kellett. A románok felismerték a rajzfilmek mérhetetlen előnyeit és velem akarták megrajzoltatni a propaganda filmeket. Ezt pedig nem vállaltam, nem vállalhattam. Még művészi ambícióim mellett sem. Csakhogy – mondja szomorúan és szemrehányón, fájdalmasan és keserűen – nem értem, miért dolgozik Magyarországon mindenki a belföldi magyar művészet ellen. Mázsa számra hordjuk külföldről a filmeket, de ami itthon készül az már nem kell senkinek. Tárgyaltam már néhány céggel, valamennyi csak a maga hasznát keresi, de úgy, hogy nekem semmi se jusson. Kiuzsorázní pedig nem hagyom magam. De azért mégis megcsinálom...

Eddig tart Alföldi János álma. A valóság pedig: a magyar Walt Disney megszületett, itt él Budapesten, tessék csak megnézni a rajzait! Talán mégis csak akad valaki, aki felismeri a tehetségben rejlő nagy lehetőséget és komolyan a hóna alá nyúl Alföldi Jánosnak. Mi ezenel módot nyújtunk ehhez a lehetőséghez.

Baky Marica."

A nagyratörő, tehetséges váradi fiatalember további sorsára még visszatérünk, most csak annyit jegyzünk meg, hogy a hamarosan bekövetkezett háborús események és viszonyok nem kedveztek tervei megvalósításának.

Visszatérve a váradi mozik történetéhez elmondhatjuk, hogy az 1941-es év nem hozott lényeges változást helyzetükben, sőt műsorpolitikájukban sem. Továbbra is a magyar filmek alkották valamennyi mozi műsorának gerincét, de ez már nagyobb mértékben egészült ki a

divatos és sikeres amerikai, francia és német filmekkel. Így például a *Dalol a szív* című francia film Schuberttről, vagy *A Notre Dame-i toronyőr*, *Floridai kaland*, *Szerelmem és vérpad* (Korda Sándor filmje), *A dzsungel hőse*, *A Manderley ház asszonya*, *Árvíz Indiában*, *Li Pang – a fekete szultán*, hogy csak a legismertebbeket említsük.

Természetesen nagy számban szerepeltek a mozik műsorában az 1940 és 1941-ben készült magyar filmek, hisz a két év alatt összesen 82 film született.

Az 1940-es év alkotásaiból, melyeket 1941-ben mutattak be városunkban az idény legnagyobb filmsikerének az Apollóban bemutatott *Tóparti látomást* kiáltották ki, de legalább ilyen sikeres volt az *Elnémult harangok* című film, melynek színpadi változatát régről ismerte a váradi közönség és ennek az országrésznek igen aktuális kérdését feszegette. Más szempontból volt sikeres a *Mária két éjszakája* című film Szilágyi Szabó Eszterrel a főszerepben. Ezt a 16 éven felülieknek szánt alkotást „a legmerészebb magyar filmnek” titulálták.

Több film már felkerült a váradi mozik műsorára az 1941-es produkciókból is, sőt az *Elkészt levél* című Budai Dénes–Dénes György zenéjére készült operett-filmnek Budapesttel egyidőben volt a bemutatója a Korona filmszínházban. Igen időszerű mondanivalójú filmet mutatott be a Belvárosi mozgó – Radványi Géza *Európa nem válaszol* című háborúellenes művét, melyben azt mutatja be, hogy egy óceánjáró fedélzetén utazó egymással szemben álló államok polgárai békésen megférnek. Hasonlóan haladó szellemű, humanista gondolatokat kifejező 1941-es gyártmányú városunkban is bemutatott film volt *A cigány* című, amelyet egy olyan művész rendezett, akinek színészi pályája még a monarchia idején városunkban kezdődött. Már ez a tény is elég lett volna a sikerre, de ezt fokozta a film mondanivalója, mely egy cigánylegény sorsának bemutatásával a fajelmélet ellen tiltakozik. Ezzel a filmmel indult a fiatal Gábor Miklós ragyogó színészi pályája, ő játszotta a címszerepet.

Az 1941-es év újabb tragikus fordulatot hozott városunk, de népünk életében is azzal, hogy Magyarország belépett a hitlerista Németország oldalán a második világháborúba. 1941. június 27-től kezdődött a hivatalos hadiállapot a Szovjetunióval és ez három nappal később már a váradi mozik műsorán is megmutatkozott. Az újságok hírül adták, hogy „hétfőn, kedden és szerdán 3, 5, 7 és 9 órai kezdettel mindhárom nagy mozgóban, az Apollóban, a Belvárosiban és a Koronában a *Jud Süss* című filmet vetítik.” Ezt a fajgyűlöletre uszító antiszemita filmet Veit Harlau rendezte a hitleri Németországban, ahol 1940. szeptember 24-én hatvanhat berlini moziban vetítették. A legismertebb nemzeti-szocialista játékfilmet Lion Feuchtwanger regénye alapján készítették, de azzal ellentétes mondanivalóval. A nemzeti-szocialista faji örület filmes megfogalmazása a filmvászon pszichológiai hatalmának egyik legelrettetőbb példája ez a film. A náci propaganda szolgálatába szegődött Veit Harlau rendezőt a háború után nemzetközi bíróság elé állították, s eltiltották szakmája gyakorlásától, de 1950 után már megint újra rendezhetett. A film összes példányát megsemmisítésre ítélték a szövetségesek. Váradi fogadtatásáról semmit sem írtak a lapok, azt sem tudni, mennyi nézője lehetett három napon át a három moziban, napi négy előadáson. Feltehetőleg nem sok, mert ekkor még nem volt megfertőzve az itteni lakosság a fajgyűlölet, az antiszemitizmus mérgével, sőt, a megelőző évek szomorú tapasztalatai az összefogásra, összetartásra nevelte őket. Az a dolog, hogy ezt a filmet egyáltalán műsorra tűzzék, ráadásul egyidőben mindhárom moziban, felsőbb utasításra történt, és súlyos provokáció volt városunk nagyszámú zsidó lakossága ellen, elővetítette azt a szörnyű tragédiát, ami 1944-ben következett be.

A háború terhei, súlya, tragédiái érthetetlen – vagy talán nem annyira érthetetlen – módon nem jártak együtt sem a filmgyártás hanyatlásával, sem a mozik látogatottságának visszaesésével. Ennek az ellentmondásos helyzetnek az lehet a magyarázata, hogy a tömegek számára

szükséges volt valami, ami elterelte figyelmét a növekvő bajokról, nyomorúságról, s ezt a hatalom is felismerte és tudatosan támogatta a filmgyártást, a mozit. Sőt, igyekezett azt saját politikájának, propagandájának szolgálatába állítani. Az 1942-es 1943-as évek a magyar filmgyártás mennyiségi rekord éveit voltak, 50, illetve 52 film készült ez időben. megszülettek a fasizmus politikáját, törvényeit, a háború szükségességét igazoló propaganda filmek. A nagyvárad mozisok pozitív műsorpolitikájára utal az a tény, hogy ezeket a filmeket csak igen kis számban és nagyon ritkán tűzték műsorukra, csak amikor elkerülhetetlen és kötelező volt (mint például a Jud Süss esetében).

Az 1943-ban Váradon bemutatott filmek között csupán kettő volt kimondottan propaganda jellegű; mindkettő a Korona mozi műsorán szereplő szovjet ellenes film. Augusztus 30-án mutatták be *A szovjet két arca* címűt, mint a Hadi tudósító-kiállítás kísérő műsorát. December 2-án kezdték vetíteni *A GPU – a szovjet rémuralom titkai* című olasz filmet. Szintén propaganda filmnek számítható a *Magyar kívánság-hangverseny* című film, amely nem a háborút, hanem a hatalmat, a fennálló politikai rendszert igyekezett szolgálni. Szabó Zoltán a magyar népi írók mozgalmának jeles képviselője így jellemezte a német mintára készült esztrádműsort: „*E film mindenekelőtt nem film, hanem lefényképezett műsoros előadás, olyan záróünnepély féle, amelyben azonban nem diákok vagy társaságbeli hölgyek és urak, hanem valódi színészek és színésznők szerepeltek. A közönség kedvencei, azok, akiket a nagyközönség hallani és látni kíván. A film azt is bemutatta, kiből áll a nagyközönség, amely a következőket állítólag látni kívánja: rádióhallgatókból osztálykülönbség nélkül. Látható volt egy polgári család... továbbá több földműves egy kocsmasztal körül, azonfelül katonák... Következett az, amit a közönség kíván... Hogy a film különösképpen magyar lett volna, mint a cím bejelentette, azt nem vettem észre. Európai sem volt...*”

A nagyvárad Apolló mozi is készített egy saját műsort 1943-ban a Szent László-hét ünnepére, és ha ebben nem szerepeltek a nagy filmsztárok, a közönség kedvencei, mégis jó szándékú és értékelhető minőségű volt. Csak sajnálni lehet, hogy csupán a **Nagyváradban** közzölt programszámok címei maradtak fent, a felvételek nem, pedig értékes filmtörténeti dokumentumok lennének. Álljon itt a címek felsorolása:

„1. *A Szent László hét színpompája – színes vettett képekben bemutatja Papp Lajos*

2. *A Szent László hét eseményei filmen*

3. *Erdély kapuja – Nagyvárad kultúrfilmje*

4. *A legújabb magyar és külföldi híradók*

5. *Premier a Nemzetiben – riportfilm*

6. *Légi támadás – színes tréfas rajzfilm*

7. *Kolozsvártól Zágónig*

8. *A kis kakukk – nemzetközi filmversenyen díjat nyert magyar kisfilm.*”

Amint már említettük, 1942–1943-ban a moziélet újból fellendült Nagyváradon. Megint öt nagy mozi várta a nagyszámú közönséget, az Apolló, Belvárosi, Casino, Korona és a Mátyás, de egyes külső városnegyed kultúrházában is beszereztek vetítőgépet, s vetítettek filmeket. Ezekben az években is volt egy pár filmnek váradai ősbemutatója, megelőzve a fővárost. Így például az Apolló az *Annamária* című zenés vígjáték, szintén ott a *Szerelmi láz* – Dajka Margit és Csontos Gyula világhírnépe, a Belvárosiban *A boldogság vége* című film Bordy Bellával és Somlay Arthurral, a Koronában a *Makrancos hölgy* – „Karádi–Jávor első idejé filmje Budapesttel egyidőben”. Az Apollóban *A családunk szégyene* című film díszbemutatóján részt vett a két főszereplő, Mály Gerő és Goll Bea is.

Ezek a filmek, s általában a háború alatt készült szórakoztató filmek döntő többségükben úgynevezett kommersz alkotások voltak, nem szolgálták igazán a magyar kultúrát és a művészetet, a tömegszórakoztatás kielégítésére törekedtek.

1943 nyarán Kolozsváron színházügyi értekezletet tartottak báró Kemény János színházi szakember és író, színházigazgató elnöklétével. Az értekezleten résztvevő írók tiltakoztak a magyar filmek és színházak alacsony nívója ellen. Gr. Bánffy Miklós kijelentette, hogy a színház és mozi közelebb kell hozni a magyar élethez és szellemhez. Zilahy Lajos arról beszélt, hogy a színház és a mozi a magyar szellem fegyvere, de nem használják. Követelte, hogy az új filmstúdiót Kolozsváron állítsák fel, tekintettel a város szellemi hagyományaira. Tamási Áron szerint „az egészséges embert és társadalmat mutatassák be a filmek írói”. Az értekezlet után, annak visszhangjaként egy igen érdekes és értékes írás jelent meg a **Nagyvárad** 1943. július 3-i számában *Leányvásár* címen. Ebből idézünk: „Az a kolozsvári értekezlet, amelyet a színpadi termékek és filmek mai selejtes áradata ellen tartottak, s ezek ellen a harcot olyan szellemi nagyságok, mint Bánffy Miklós, Zilahy Lajos és Tamási Áron indították meg, a tapasztalatok szerint indokolt akciót vezet be.

Kérdés azonban, hogy a közönségnek egyáltalán szüksége van-e magasabb színvonalra és csakugyan megveti-e a banális színműveket és filmeket.

Nemrégben az egyik nagyvárad-i moziban a *Leányvásár* című filmet újították fel. (...) Ezt a filmet azért csináltatták, mert Jacobi Viktor halhatatlan muzsikájától ismét nagy sikert reméltek a vállalkozók. Ez érthető is. (...) Minthogy azonban már maga a zeneszerző is zsidó volt, a filmgyár nem akarta Martos Ferenc librettóját is filmre vinni, minthogy Martos származása is gyanús, ennél fogva új szöveget íratott. Ez érthető, és ellene józan megfontolás után a mai színművészeti rendszer idején nem lehet kifogást emelni. De különben is egy operettszöveg nem egy irodalmi érték, amit mással felváltani nem lehetne. A hiba az, hogy az új sokkal gyatrább és selejtesebb a réginél. Az új szerzők megtartották a mese magvát, de az egészet átültették Pestre és fabrikáltak belőle egy vértelen és képtelen filmmesét, amelyet százat és szá-

zat láttunk már, tele a szokásos trükkökkel, szállodai félreértésekkel, szerelmesek megunt összezördülésével. (...)

Mindezek után azt lehetne hinni, hogy a közönség, amely már két évvel ezelőt a film bemutatóján fanyarul fogadta az új szöveget, most igazán nem kér az ócska műfelújításból. De ellenkezőleg történt. Jóllehet délután igyekeztem a moziba és rekkenő meleg volt a teremben, jóllehet a mozi nem olcsó ma sem: a tágas nézőtér zsúfolásig tele volt. Bár a hanggépnek valami defektusa lehetett, mert Sárdy gyönyörű tenorja úgy hangzott, mint valami dzsungeli rikácsolás, és Tompa Pufi diszkántja malacvisításként hatott (amiről ők persze nem tehetnek) és így a szép zene élvezetéről beszélni sem lehetett. A közönség gyönyörét találta a paraszti kiszólásokban, megnevette Bilicsi bohóságait, meghatva hallgatta Mihályffy elegáns apai aggodalmait, és kéjesen, mámorosan bődült el, amikor a hős és hősnő szünni nem akaró csókban forrnak össze a vásznon, ami, – hiába – nem változott a filmekben azóta sem, mióta a magyar mozipar korszakos erkölcsi átalakulásáról beszélnek és írnak. Latabár változatlanul ügyes, de banálisan egyforma táncait és tréfiát, amelyek közelebb állnak az akrobata tehetségéhez, mint a színészi humorhoz, lélegzetvisszafojtva lesték és megtapsolták.

Mikor az előadásnak vége volt, az előcsarnokban már ott állott a tömeg, hogy betóduljon a következő sorozatra. A pénztárnál még tíz ember könyörgött jegyért, de minden jegy elkelt, és a szerencsétleneken segíteni nem lehetett. Biztatták őket, hogy talán holnap kapnak jegyet. Meg kellett győződnöm róla mindezekből, hogy a film és az irodalom reformjára szükség van, a kiváló szellemek töprengései indokoltak, de a nagyközönség egészen jól találja magát enélkül is.”

Ez az elgondolkoztató, a korabeli szellemi állapotokat kritikusan bemutató írás nem maradt visszhang nélkül. A **Nagyvárad** 1943. július 10-én közölte Diósszilágyi Ibolya Tömegézés – tömegkritika – Hozzászólás a *Leányvásár* című cikkhez című írását. Az akkori fiatal

költő-író-tanárnő, aki a nagyváradai magyar értelmiség nagyra becsült személyisége volt, valóságos programot fogalmazott meg a tömeg szellemi irányítói számára a következőképpen: „(...) *Manapság a film a legállandóbb jellegű és legáltalánosabb érintkezésű terület a művészettel. Kevesen olvasnak előzetes kritikát, – legyen a film olyan, hogy minden kritikát kiálljon. Kérdés, mennyire szolgálják a mai filmek a művészi szepet? Mennyiben járulnak hozzá a tömegizlés fejlesztéséhez? Mennyiben nevelnek kritikára? Mennyiben fejlesztik a szépérzékét? Az eszmék iránti fogékonyságot, az erkölcsi értékelést? Miért lenne és hogyan lehetne igényesebb a tömeg azoknál, akik silány és értéktelen műélvezetekre kényszerítik?*

(...) *A tömegeknek alakításra váró lelke van, s a léleknek van annyira igénye a szép, mint testnek a táplálék, vagy bármely más, elsődleges szükséglete. A tömegekért, úgy is mint tömeg, de egyedeken keresztül is állandó a súlyos felelősség. Ami nem épít, az ront, mert nem járul hozzá az esztétikai és erkölcsi értékelés kifejlesztéséhez.*

Minden művészeti megnyilatkozás önmagával, önértékével, a tökéletes szépségével nevel. A szó váteszi hagyomány. Elvárjuk tehát a filmtől, a színháztól, a könyvtől, a zenétől, hogy a tökéletes szepet szolgálja. Elvárjuk a süllyedésben lévő tömegizlés és az eddig kifejlődni nem engedett értékelés nevében! Elvárjuk a tömeg szellemi irányítótól a legteljesebb és leglelkiesemertesebb erkölcsi-szociális felelősséget!

És tiltakozunk minden megalkuvás, minden irodalmiatlanság, minden üzletnek aljasított, művészetnek álcázott szépkereskedés ellen az egy, igazi, tökéletes Szép nevében.”

Nemcsak az írók, költők, a magas kultúra képviselői emelték fel szavukat az igénytelen, művészietlen filmek készítői ellen, hanem az igényesebb újságírók is kemény kritikával illették a „tingli-tangli” filmek készítőit. A *Nagyvárad* című lap 1943. október 15-i számában *A férhűség meddő unalma. Érdekes rágalmozási per egy*

film körül címen az alábbi történetet közölte: „*A Messter film vállalat feljelentést tett Heymann Károly és Boros László hírlapírók ellen, sajtó útján elkövetett rágalmozás és becsületsértés címén. A két feljelentett a Hétfő reggel című lapban kedvezőtlen bírálatot írt a filmről. A bírálat szerint a filmben »kitűnő színészek harcolnak a meddő unalom ellen«, majd unalmas exotikus történetnek és ponyvatermékeknek bélyegezték a Férfihűséget. Boros azt írta Daróczy Józsefről, a film rendezőjéről, hogy a magyar film Napóleonjának szereti feltüntetni magát és filmje kolportázs [ponyva] film, közönséges tömegcikk és csak annyiban magyar, hogy Magyarországon készült. Okosabb lenne, ha a rendező leszállna a magas lóról és jó filmeket gyártana. A vádlottak fenntartották állításaikat és közérdek és jogos magánérdek címén kérték a bizonyítás elrendelését. A főmagánvádló jogi képviselője ehhez hozzájárult és nyolc napot kért és kapott az ellenbizonyítékok megjelölésére.”*

Megjegyezzük, hogy egy ilyen újsághírnek is kettős hatása volt. Sokan azért mentek el megnézni a filmet, hogy eldöntsék, melyik félnek van igaza, így a bírálat közvetve reklám is volt.

Nem lenne teljes és valós a negyvenes évek elejének mozijáról, filmjéről rajzolt kép, ha nem beszélünk értékes alkotásokról is, amelyek természetesen ekkor is születtek. Ezek az alkotások is szerepeltek a váradai mozik műsorán, s a váradai közönség jelentős hányada ezeket becsülte és értékelte. Ilyen volt a fiatal Bán Frigyes által rendezett *Az ötös számú őrház* című film, mely feszülten izgalmas cselekményével, társadalombíráló elemeket is tartalmazó mondanivalójával és kiváló szereplőgárdájával: – Bulla Elma, Hajmássy Miklós, Jávor Pál – ragadta magával a nézőket. A háborús évek legszellemesebb filmszatíróját, az *Orient expresszt* Cserépy László rendezte, Ajtay Andor, Vaszary Piri, Pethes Sándor voltak főszereplői. Cserépy rendezte a háború idején utolsóként bemutatott *Az első* című falusi történetet is, amely a filmen ritkán mutatott paraszti sorsot elevenítette meg

újszerűen, hatásosan. A *Külvárosi órszoba* szintén az akkoriban mellőzött területet, a külváros világát ábrázolta realiztikus eszközökkel és olyan népszerű színészek játékaival, mint Karády Katalin, Nagy István, Csontos Gyula, rendezte Hamza D. Ákos. Oláh Gusztáv és Zilahy Lajos közösen rendezte a Zilahy-regényből készült Makai Árpád által kiválóan fényképezett dunai tragédiát: *Valamit visz a víz* címen. Főszereplői Karády Katalin és Jávor Pál hatalmas sikert arattak ezzel az alakításukkal is.

E korszak legértékesebb filmalkotása a Szóts István rendezte Nyirő József elbeszélései alapján készült *Emberek a havason* volt, Görbe János, Szellay Alice és Bihari János főszereplésével. A velencei biennálén nagydíjat nyert film mind látásmódjában, mind következetes stílusában egyedülálló a korszak magyar filmművészetében. A nagyteknétyű olasz filmszaklap, a **Cinema** így méltatta a filmet: „Rendkívül jelentős az alig húsz éves fiatal rendező által forgatott *Emberek a havason* méltóképpen és diadalmasan bemutatkozó magyar filmművészet példája. Bizonyosság ez is, hogy a fiataloknak valóban új mondanivalójuk van a filmművészetben. A művészet jegyében alkotnak s harcolnak is, mert mindenfajta kommersz igénynek ellenszegülnek.”

Természetesen nem csak magyar filmeket játszottak ezekben az években a váradi mozik, habár azok alkották a moziprogram döntő hányadát. Nem készítettünk statisztikát a magyar és a külföldi filmek arányáról, sem arról, hogy mely országok filmjei kerültek fel mozijaink műsorára. Egy felületes vizsgálatból is megállapíthatjuk, hogy ez az arány nem haladta meg a 10–15 százalékot, s nem csak a szövetségeseknek számító német és olasz, s egy-két japán filmet vetítettek, de számos svéd, francia, sőt angol és amerikai film is műsorra került, persze ezek ideológiamentes szórakoztató, zenés, burleszk vagy cowboy filmek voltak. A váradi mozik műsorpolitikáját meghatározó személyek józanságának tudható be, hogy szinte teljességgel hiányoztak (illetve nem hiányoztak –

csak nem szerepeltek a műsoron) a propagandafilmekek, az antiszemita, gyűlöletkeltő, uszító filmförmedvények – pedig ilyenek is készültek ebben az időben. Ezekkel még többet ártottak volna, mint a fentebb bírált filmponyvákkal.

Azért a politika behatolt a mozik világába is. Nem csak úgy, hogy még ezekbe a filmekbe is becsempészték az uralkodó ideológiát, a káros eszméket, hanem például azzal, hogy a zsidó törvények alkalmazásával sorra zárták ki a nem árja származású filmszínészeket, rendezőket, majd még a korábban készült filmjeiket is levették a műsorról.

Magyarország egyik legnépszerűbb, legsikeresebb filmdívája, Karády Katalin és szintén rendkívül népszerű állandó partnere, Jávor Pál kiálltak az üldözött, kiszorított nem árja művésztársaik mellett, és emiatt ellenük fordultak egyes elfogult nacionalista erők, s tüntetéseket szerveztek, megzavarták a Karády-filmeket bemutató előadásokat, letépték a plakátokat, sőt már 1943. május 12-én tiltakozást tettek közzé. Amit a váradi lapok is lehoztak. Ebből idézünk: „(...) *Követeljük, hogy a magyar filmgyártásból a zsidó személyek után most már a zsidó szellemet is kiküszöböljék. Követeljük, hogy a Karády filmek füledt levegőjű szobaitkai helyett a magyar sorskérdésekkel ismerkedhessünk meg. Követeljük építő szándékú, nevelő szellemű keresztény magyar nemzeti eszméket terjesztő filmek készítését és vetítését, s vegyék le a mozik műsoráról a Karády-filmeket.*” Ez egész más kezdeményezés volt, mint az erdélyi íróké, amelyhez a váradi értelmiségiek is csatlakoztak. Ez visszhang nélkül maradt városunkban, továbbra is nagy sikerrel vetítették nálunk a Karády-filmeket, sőt éppen akkor volt a legújabb filmjének az *Ópiumkeringőnek* a bemutatója az Apollóban, hatalmas sikerrel. A többi mozi műsorán ez időben láthatták a *Makrancos hölgy* címszereplőjeként, vagy a *Boldog idők*, *Machita*, *Szováth Éva* című filmekben. A háború végén, 1944-ben a német megszállás idején a Gestapo letartóztatta, de sze-

rencsésen kiszabadult, 1948-ig Budapesten élt és még két filmje készült, de a kommunisták hatalomra kerülésekor 1949-ben külföldre távozott.

1944-ben már csak egy tucatnyi film készült Magyarországon. Egyrésztüket be sem mutatták, volt ami elveszett, volt amit betiltottak, mert 1944 áprilisában minden zsidónak minősülő filmest kizártak a kamarából s így alkotásaik is lekerültek a műsorokról. A német megszállás után (1944. március 19.), a filmélet gyakorlatilag megbénult.

A MOZI AZ OKTATÁSBAN

A „kis magyar világ” idején a váradi gimnáziumok is csatlakoztak az *Állami oktatófilm szervezethez*, amely vetítógéppel és oktatófilmekkel látta el az iskolákat. Ugyanakkor az iskolák vezetősége kezdeményezte és megszervezte a nevelési szempontból hasznos filmek csoportos megtekintését is.

Dr. Vesselényi Gyula Tibor premontrei öregdiák az alábbi összeállítást készítette el „A Jászóvári premontrei kanonokrend nagyváradi Pázmány Péter Gimnázium évkönyveiből:

1940/41. Évkönyv

A. Filmek megtekintése a tanulókkal:

– 1940. október 22. a *Kelet felé* című film

– 1940. december 11. az *Alcazar* című film

B. A tanulmányi állapot: a katonai közigazgatás októberig elhúzódott és késve lépett életbe a polgári közigazgatás. »Így, bár mi is szedtünk filmdíjakat és azokat az *Oktatófilm Kirendeltségnek* be is küldjük, vetítógépünk ez évben nem volt, s így az oly értékes filmbemutatók is elmaradtak.«

1941/42.

A. 1941. szeptember 5-én a gimnázium csatlakozik az *Állami oktatófilm szervezethez*;

– 1941. december 1-jén *Gulliver utazása* című film megtekintése;

– 1941. december 12. A *gimnázium oktatófilm helyének bejárása*;

– 1942. január 10-én *Ismeretlen ellenfél* című közérdekű magyar film;

– 1942. május 20-án *Párizs vadonjában* című film;

B. Az oktatófilm kirendeltsége meghozta a vetítógépet, majd szakmérnöke üzemképes állapotban átadta. A rendőrhatalóság bizottsága decemberben szabályszerűen megvizsgálta és engedélyokiratával mindenben alkalmasnak minősítette. Kezelése és a filmüggyek intézése Arany Paszkál aligazgatóra, fizika tanárra bízott.

Vetítésre került mozgófilmek:

– hittanból: *Jézus élete* 7 részben;

– magyarból: *Balatoni halászat*, *Tihany* (2 rész);

– földrajzból: *Japán*, *Alföld*, *Pécs*, *Sátoraljaiújhely*, *Abesszínia*, *Kairó*, *Oázis a Szaharában*, *Az afrikai szavannák nagy vadjai*, *A brazíliai őserdők világa*, *Grönlandi képek*;

– természetrajzból: *Japán virágai*, *A béka fejlődése*, *A kagyló táplálkozása*, *Fókák*, *A hangya*, *A kérődzés*, *Brazília vadjai*, *Anyaszeretet az állatvilágban*;

– néprajzból: *Japán virágünnepi*;

– általános művelődésből: *A szerzetesek áldásos működése*, *Pécs*, *A Balaton keletkezése és partja*, *Szántástól cséplésig*, *Légmentes* (2 rész).

Összesen 25 mozgófilm.

Ezeket kívül diaposzítív, illetve epizskóp vetítések voltak: *Budapest székesfőváros gyógyfürdőiről és nevezetességeiről* (Borcsányi Ákos rendi tanár); *Nagyvárad kultúrintézményeiről és szépségeiről történelmi megvilágításban* (Idegenforgalmi Iroda); *Szent László* (dr. Follmann Géza teológiai tanár).

»A filmek eleven és közvetlen hatása nagyszerűen illeszkedik bele a nevelőoktatás munkájába, miért is a jövőben hatványozottan vesszük igénybe. A tanulók nagyon szeretik, mert amelleit, hogy minden film valóságos

élmény számukra, igen sokat okulnak belőle.» – állapítja meg az Évkönyv szerkesztője.

1942/43.

A. 1943. április 10–11. Tanulóknak és szülőknek bemutatjuk dr. Szondy György tanügyi főtanácsos *Magyar éjszaka – magyar feltámadás* című nagyon is aktuális tanulmányát (50 diakép.)

B. Az intézetben már második éve folyik a filmoktatás. Ebben a tanévben a három osztálynál bemutatott filmek száma 38: hittani vonatkozású 2, magyar 3, latin 5, földrajz 19, természetrajz 6, természettan 4, történelem 3, rajz 3 (néhányik két tantárgyra is vonatkozott)

Diapozitívvetítés: Szent Lászlóról ősszel, majd májusban, ugyancsak dr. Follmann Géza teológiai rektor bemutatásában Ó- és Újszövetségi bibliai történetek képekben.

1943/44.

A. 1943. október 8. Módszeres értekezleten Arany Paszkál rendi tanár a filmoktatásról és módszereiről értekezett; – 1944. február 23. Az ifjúság tanáraival együtt megnézte a *Pastor Angelicus* című filmet;

B. Ebben a tanévben a bemutatott filmek száma is alulmaradt a megszokottn. »TERTA« filmgépünket a javítószolgálat igen későn hozta rendbe, amiért is a kurta iskolaévet alig tudtuk elvégezni, kihasználni pedig módszeres értekezletünk egyik gyakorlati előadása éppen a filmoktatásról szólt. Összesen 27 filmet vetítettünk, legfőképp történelmit és földrajzit. A vetítést a fizika- és természetrajzszakos tanárok végezték. A tanév gyors berekesztése a filmoktatás leghasznosabb idejét vette el tőlünk. Ezzel szemben igen értékes és nagy képanyagunk szeptember-

Fekete László filmszínész a magyar film őskorából

ben és októberben elrendezést nyert. Oktatásunkban ezt az anyagot bőségesen felhasználtuk. Áll ez a természetrajzi órákon történő szemléltető bemutatásokra is, sőt nagymértékben a hittanórákra is.

VIII. A VÁRADI MOZIK A KOMMUNISTA DIKTATÚRÁK KORÁBAN

POLITIKAI-TÁRSADALMI VÁLTOZÁSOK A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ VÉGÉN

Az 1939-ben kezdődött nagy világegés ötödik évében, 1944 utolsó hónapjaiban a váradi polgárok – s nemcsak ők – azzal a ténnyel szembesültek, hogy megismétlődik a történelem. Akárcsak az első nagy háború utolsó szakaszában megint úrrá lett a városon a lét- és vagyonbiztonság hiánya, a jövőkép bizonytalansága. 1944 májusában a város lakosságának több mint egynegyedét kitevő magyar kultúrájú zsidóságot fosztották meg szabadságától s vagyonától, zárták gettóba a hatalomra került Hitler-bérenc nyilasok. 1944. június 3-ig a halálonvatok mintegy 25 ezer nagyváradi és nyolcezer vidéki zsidót szállítottak a náci megsemmisítő táborokba. Ezzel egyidőben érte városunkat az első nagy légitámadás és bombázás a szövetséges hatalmak részéről, mely házakat, egész utcasorokat rombolt le és számos emberéletet oltott ki.

Az 1944. augusztus 23-i bukaresti események után, mikor Románia átállt a szövetséges hatalmak oldalára Észak-Erdélyt, s így városunkat is hadműveleti területté nyilvánította a magyar kormány, s rendkívüli intézkedéseket vezetett be. 1944. szeptember 6-án újabb súlyos következményekkel járó bombatámadás érte Nagyváradot. Nem sokkal később tényszerűleg is hadműveleti területté vált városunk. 1944. szeptember 27-én először hatoltak be Várad külső körzeteibe a szovjet és román katonai egységek, akiket 1944. szeptember 28-án a német és magyar seregek visszavertek. Október 12-én következett be a döntő támadás, melynek során Nagyvárad a „dicsőséges Vörös Hadsereg” és új szövetségesük, a román hadsereg kezébe került. A városban katonai diktatúrát

vezettek be, egy szovjet és egy román katonai parancsnokság intézkedett a rend helyreállításáról, a legalapvetőbb életfeltételek megteremtéséről és a gazdasági élet újraindításáról. 1944. október 25-ig egész Észak-Erdélyből kiszorították a magyar és német hadsereget. Mindenütt felszámolták a magyar közigazgatást, s ez a terület gyakorlatilag visszakerült Romániához. Ezzel azonban még nem valósult meg az impériumváltás, mert 1944. november 11-én egész Észak-Erdélyben s így városunkban is, jól ismert okokból, szovjet katonai közigazgatást vezettek be. Az összes gazdasági tevékenységet a háború győztes befejezésének érdekében állították: „Mindent a frontért, mindent a győzelemért!” jelszó szellemében. Az élet ilyen körülmények között igen nehezen tért vissza a rendes kerékvágásba. Fokozatosan mégis eltakarították a romokat, megindult újra a villany- és vízszolgáltatás, a villamosközlekedés, és a fontosabb, jelentősebb üzemekben a termelés.

1944. október 27-én a náci haláltáborok és a katonai munkaszolgálatot túlélő és szülővárosukba visszatérő zsidók megalakítják érdekvédelmi szervezetüket, a Demokrata *Zsidó Népközösséget*, s megkezdték küzdelmüket életük újraindításáért, jogaikba történő visszahelyezésükért.

Hasonló érdekvédelmi szerveződés volt a szovjet mintára és szovjet támogatással 1944. november 12-én Nagyváradon is megalakult *Népvédelem* helyi szervezete, amely az antifasiszta harcosok és a fasiszta terror áldozatait igyekezett segíteni, támogatni, összefogni. Mindkét szervezet élén demokratikus, haladó gondolkozású értelmiségiek és munkások álltak, akik olyan jövőről álmodtak, amelyben nincs helye a nemzeti, faji megkülönböztetésnek, elnyomásnak, igazságtalanságnak, parancsuralomnak. Ők még nem ismerték, nem ismer-

hették a kommunizmus igazi arcát, valamiféle emberbaráti „szalonhumanizmusnak” képzelték. A váradi magyar értelmiség többsége is itt remélt védelmet és támaszt találni az etnicizmussal és az ortodoxiával összefonódott román nacionalista ideológiával szemben.

A város, de az egész ország politikai életében a kis számú, de nagy ambíciójú kommunista csoportok előretörését a szovjet katonai közigazgatás és a Szovjetunió nyílt támogatása segítette. 1944. november 15-én Nagyváradon is megalakult a Román Kommunista Párt Bihar megyei bizottsága, s első titkára a magyar nemzetiségű Erdei József lett. Ekkor még a kommunistáknál nagyobb támogatottsággal, s jelentősebb taglétszámmal rendelkező Szociáldemokrata Párt tűnt erősebbnek, ami abban is megnyilvánult, hogy nekik volt saját napilapjuk, a **Nép-akarát**, mely 1945. január 1-jén indult az ismert szocialista költő, Szilágyi György felelős szerkesztő és a Temesvárról Váradra költözött Asztalos Sándor főszerkesztő irányításával. A másik váradi napilap az **Új Élet**, ugyanakkor indult demokratikus napilap megnevezéssel, de főszerkesztője nemsokára a magát marxista zszurnalistának nevező Robotos Imre lett, aki már akkor közelebb állott a kommunistákhoz, mint a szociáldemokratákhoz. Mindkét napilapnak nemsokára (még 1945-ben) megjelent a román nyelvű testvér lapja, s jellemző az 1945-ös váradi viszonyokra, hogy akkor még mindkét román nyelvű újságnak magyar felelős szerkesztője volt. A **Voința Poporului**-nak Szilágyi György, a **Viața Nouă**-nak Csehi Gyula.

Ezek a lapok nagy teret szenteltek az aktuális bel- és külpolitikai eseményeknek, de minden sorukból kiolvasható volt a hős, felszabadító Szovjetunió iránti „határtalan szeretet és hála”, a teljes elkötelezettség az új forradalmi ideológia iránt, amit a nagy Sztálin testesített meg szemükben, így aztán előkészítői, szálláscsinálói voltak a kommunisták későbbi hatalom megragadásának. Ennek ellenére voltak pozitívumaik is, mivel beszámoltak a mindennapi élet különböző eseményeiről, jelenségeiről,

a különböző társadalmi szervezetek tevékenységéről, a Magyar Népi Szövetség megalakulásáról, szervezeti életéről, sőt a kétnyelvűség kényes kérdését is bátran felvetették. Ugyancsak hírt adtak a városban lassan újrainduló, kibontakozó kulturális életéről, így a színházi szezon és a mozik műsorairól. A színház látszólag meg sem érezte a háborúnak városunk területére való áterjedését. Kelemen István szerint, aki idősebb színészek visszaemlékezéseire hivatkozott: *„1944 október elején még ropogtak a fegyverek, amikor már előadásokat tartottak a színházban. Előbb esztrád műsorokat rendeztek, majd október végén megnyílt a rendes színi évad.”*

A mozik viszont csak 1945 elején kezdtek újból működni. Elsőként a Népvédelem kezdeményezte a Sas palotában lévő Korona, vagy korábbi nevén Dorian film-színház megnyitását, újraindítását. Ennek a feladatnak a valóra váltására egy fiatal, de igen talpraesett és ambíciózus személyt találtak, Várad egyik nagynevű, közismert régi családjának tagját, Mihelfy Pétert, aki nem sokkal azelőtt került haza kalandos körülmények között a katonai munkaszolgálatból. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a mozi újraindításának körülményeiről magát az egykori első megbízott igazgatót, a 81. életévét betöltött Mihelfy Pétert kérdeztük meg. A nagyobb hitelesség kedvéért az alábbiakban szó szerint és teljes terjedelmében közöljük a kérésünkre megírt érdekes és színes beszámolóját:

„Egy moziigazgató visszaemlékezései

A második világháború után eljött egy nagy esemény ideje. Nagyvárad felszabadult és mifelénk is igyekeztek enyhíteni a háború tragédiáinak szomorú következményein.

A Népvédelem elnevezésű jótékonyági szervezet ügymködni kezdett és – többek között – a viláégés utáni első mozi újraindítását kezdeményezte. A legnagyobb és központi fekvésű Fekete Sas-palota díszes épületébe tervezték

a nagy eseményt. A mozi elnevezése Dorian volt, az épület tulajdonosa neve után, aki dr. Adorján Emil volt.

Mindenekelőtt kisebb-nagyobb javításokat kellett elvégezni. Persze őrizni kellett a mozi berendezését, a vetítő gépeket, azaz mindent. Szerencsénkre a város szovjet parancsnoka nagy sportkedvelő volt és rendszerint az első sorból nézte az ott rendezett ökölvívó mérkőzéseket, így hát elég jól ismertük egymást, lévén hogy én nemzetközi bokszbíró voltam. Kérésemre a moziba «telepített» egy fegyveres katonát, akit természetesen Ivánnak hívtak. A város parancsnoka ráparancsolt, hogy amennyiben vodkát (vagy egyebet) fog inni, akkor azonnal hazaküldi Szibériába. Tudatta vele, hogy én vagyok a teljhatalmú főnöke, és bármit parancsolok neki, azt teljesítenie kell (!). Én meg azt parancsoltam neki, hogy a moziba nem engedhet be senkit, ha én nem vagyok odabent.

Van aki hiszi, van aki nem, van akinek tetszik, van akinek nem, de nyíltan elmondom, hogy a mozi valamilyen olyan időtöltést nyújtott a kedves nézőknek, ami manapság már csak mesének számít.

Ki hinné, hogy a mozikban például olyan is létezett, amit ruhatárnak neveztek. A belépőjegy arra is jogosított, hogy vegye le a kabátját, hagyja ott a csomagjait és ezek után kényelmesen foglaljon helyet az őt megillető számozott széken. De rendszeresen még olyan is volt, hogy a meghirdetett film vetítése előtt, bemutatták előzetesen a következő film érdekesebb jeleneteit. Sőt: minden film előtt az aktuális világhíradóval kedveskedtek a nézőknek, meg a helyi cégek diaporitívék vetítésével reklámozták üzleteik, gyáraik vagy áruházai legújabb termékeit.

A mai generáció már csak az idősebbektől hallhatta, hogy minden előadás közepe táján egy 10 percnyi szünetet tartottak, amikor friss ropogós peracet, hűsítőket, bonbonokat és egyéb finomságokat ajánlottak a széksorok között járkáló árusok.

Ma már furcsaságoknak tűnnek az ilyesmik, hiszen a mozik működtetői nem tesznek sokat, hogy a nézők minél

jobban érezzék magukat. Igaz, hogy évekkel ezelőtt óhat mozi létezett a városunkban, így serkentőleg hatott a konkurencia.

Én is nagyon igyekeztem, hogy idejében elkészüljünk az ünnepélyes megnyitó legapróbb részleteivel is, hogy a tisztelt közönség a mi mozinkban minél kellemesebben töltsse el a szabad idejét. Rendkívüli újdonságnak számított, hogy ez a moziplakát volt a legelső nyomtatvány, ami megjelent a városunkban a háború után. Fesztettem két hatalmas panót, amelyeket a Körös járdái elé tétettem ki, több központi üzlet kirakatába a vetítendő filmek legizgalmasabb jeleneteit ábrázoló képeket tettük ki. Kötelező volt, hogy minden előadáson jelen legyen egy hivatásos tűzoltó.

Eddig minden szép volt és jó. Csak akkor fagyott meg bennem a vér, amikor Nagyvárad teljhatalmú vezetősége le akarta ellenőrizni és engedélyezni a mozi megnyitását. Én éppen a városban voltam az utolsó teendőim elsimítása miatt, de amikor visszatértem a moziba, a díszes hallban jelen voltak a város legfőbb vezetői és mindannyiuknak revolver volt a kezükben! Igen, jól láttam: ott állt a város szovjet főparancsnoka, a megyei párttitkár, a helyi hadsereg parancsnoka, a tűzoltóság főtisztje, na meg vagy 3–4 állig felfegyverzett testőr!

Ne felejtsük el, hogy akkor még Hitler Adolf, Braun Éva nevű szeretőjével és a kutyájuk, Berlin központjában épített földalatti bunkerjükben izgatottan várták a váratlant...

De engem már az első váradi mozi megnyitása foglalkoztatott, ahol a fentebbi sorokban felsorolt fegyveres személyiségek megmeredve néztek a emeletre vezető lépcső felé. Ott állt harcrakészen, golyószóróval a kezében az én Ivánom, aki szó szerint betartotta a szovjet városparancsnoktól kapott »ukázt«, mely szerint »A moziba senki se teheti be a lábát, ha nincs itt Pjotr, aki itt és most a te teljhatalmú főnököd!«. Így hát egyfolytában azt kiabálta, hogy »Sztój! Sztój!«, ami Arany János nyelvén azt jelenti, hogy »Állj! Állj!« A parancs az parancs, pláne,

ha valakinek fegyver van a kezében! És az én Ivánom jobban teljesítette az én szavamat, mint a török janicsárok a szultán parancsát.

Közben a város vezetői leültek a moziba és egyhangúlag kijelentették, hogy minden rendben van, csak az volt az egyedüli hiba, hogy Váradon nem volt egyetlen vetíteni való film sem!

Ezt az »apró kis hiányosságot« nagyon gyorsan megoldottuk: kaptam egy írott delegációt, hogy hozzak a kolozsvári Capitol moziból egy filmet, aminek persze nem lehetett más a címe, mint az, hogy: *Ukrajna lángokban*. Hazamentem, szerencsémre jól felöltöztem és az állomáson felszálltam az első vonatra, ami Váradról Kolozsvár felé indult. Az útitársaim szovjet katonák voltak és hely volt bőven, mert a vasúti kocsinak nem volt se teteje, de még oldala sem! A hőmérő viszont jócskán nulla fok alatt volt, pláne amikor néhány lapáttal többet dobtak a kazán alatt pislákoló szénre és még sebesebben haladtunk előre. De a szovjet katonák előtt nem létezett akadály és egy éles füttyszóval megállították a »gőzöst«, a győztes hadsereg tagjai leugráltak a vagonról és a sín melletti falu kerítéseit pillanatok alatt leszedték és felrakták a mi összkomfortos vagonunkra. A károsult ottlakók hangosan siratták a kerítés nyomait. Az útitársaimnak már volt gyakorlatuk ehhez a fűtési rendszerhez és »ön-ellátóan megnedvesítették« a vagonunk deszkapadlóját, tüzet raktak a »beszerzett« kerítés darabjaival. Sajnos nem ismerték eléggé a fizika törvényeit, mert ha a lángoló-füstölő deszkák elé álltam, akkor a szél elfújta előlem a meleget, ha viszont a láng mögött próbálkoztam, akkor féltem, hogy belém kap a láng, ami nyilván nagyon bosszantott volna... Így hát azzal vigasztalódtam, hogy már közelebb vagyok a Szamos partjához, mint a Donkanyarhoz. Egy délután és egy éjszakai »kéjutazás« után félig megfagyva sikerült eljutnom Mathias Rex városába. Tudván, hogy akkor pontosan 20 éves kisportolt ifjú voltam, nehezen magamhoz tértem, és sikerült szaporázni a lépéseimet, futva elérkeztem az akkori Kossuth Lajos

utcába, ahol »beestem« egy kis cukrászdába és rendeltem egy liter (!) forró teát. A jó melegben elaludtam az asztalnál, de a megértő kiszolgálók békében hagytak egy egész óráig, mert előzőleg néhány szóval elmeséltem nekik az éjszakai kalandomat.

Felfrissülve (?) elmentem a Capitol mozihoz, ahol a kollégám átadta a kerek bádogdobozokat, bennük a Lángoló Ukrajnával.

A hazatérés feltételei már főúri körülmények között történtek: a vagonnak volt fedele, oldalai, sőt a német típusú vasúti kocsi valamennyi fülkéjének külön ajtaja volt. Nekem semmi bajom nem volt a vagon típusával, illetve az ajtókkal, de az egyik útitársam, aki most is egy egyenruhás mongoloid volt, aki ellentmondást nem tűrő hangon kijelentette, hogy ő bizony Berlinig meg sem fog állni, kinyújtotta a csizmás lábait és kirúgta az egyik kerek bádogdobozt a benne levő filmtekerccsel együtt. De most már tudtam, mit kell tenni, és egy nagy füttyel én is megállítottam a vonatot, felvettem a sínek közül a kerek dobozt és visszaszálltam vele a kabinomba. Aztán jött a nagy fütty és elindultunk Várad felé, mintha nem történt volna semmi.

Itthon bevittem a bádogdobozokat a moziba és 1945 elején levetítettük a második világháború utáni legelső filmet!

Habár a közönség ki volt éhezve a mozi látogatására, de e körül is voltak feltételek: naponként csupán egy előadást lehetett tartani, hiszen a lakosság nagy része dolgozni járt, délután viszont csak 15 és 17 óra között volt program, mert sötétedés után már veszélyes volt járni az utcán. Hogy miért? – Mert akkor tombolt a »Davaj csász« (azaz az »Ide az órát!«) periódus, de ha jó cipő volt rajtad, akkor az is veszélybe kerülhetett... Az ellentmondás ismeretlen kifejezés volt.

Amikor már Ukrajna túl sokáig lángolt, új filmet kellett »szerezni« a nagyrabecsült közönségnek. Így jutott el a füleimhez egy váratlan hír: egy Biharon lakó embernek van egy magyar filmje, amit szeretne eladni. A Népvéde-

lem elnevezésű cégem vezetősége kapva-kapott az égből pottyant lehetőségen. Sietve elmentem a film után, de vetítés előtt le kellett cenzúráztatni a filmet. Levettették az illetékesek előt, de az Ágról szakadt úrilány című filmben a főszereplő, azaz Tolnay Klári mellett megjelent még két hívatlan szereplő, éspedig két nagytermetű egyenruhás, fegyveres, kakastollas csendőr, akik felidéztek a Horthy-rendszer rémségeit, az akkori hatalom lépviselőit. Ezt a felháborító jelenetet azonnal ki kellett olóznai a filmből, utána néhány hétig vettették Klárikát a siker göröngyös útján.

Igen ám, de semmi sem tart örökké, – mondták a ógörögök. Megint kellett egy új film, tehát megint adódott egy új probléma. A változatosság kedvéért, most Victor Hugo mentett meg a csódtól. Ez olyan régen történt, hogy már nem is emlékszem, hogy jutott a füllünkbe egy jó hír: Egy brassói valakinek megvan a Notre Dame-i toronyőr című nagyszerű film. Ezek után már nem volt nehéz kitalálni, mi a teendő: egy delegáció, egy rakás papírpénz a hasamra kötözve, vonat, indulás, döcögés, leszállás Brassóban, alkudozás, fizetés és retúr hazafelé.

A szép mozi nagyterme minden nap tele volt nézőkkel. Egyszer úgy alakult, hogy a szép cigánylányt, a dallamos nevű Esmeraldát fel akarták akasztani a filmen, anit nagyon sajnált a szörnyű kinézésű félszemű és púpos Quasimodo, aki nem volt más mint aki a Notre Dame-i toronyőr szerepét játszotta. De volt még valaki a mozi-ban, aki szinte beleőrült már a gondolatba is, hogy mire képesek azok a fránya franciák... Erre egy hús-vér szovjet katona, akinek egy valódi golyószóró lógott az oldalán, előrántotta a fegyverét és leadott egy hangos lövés sorozatot, illetve – szerencsére – fellőit a plafon irányába, egyenesen a gyönyörű gipszfigurákba. A szereplők folytatták a filmen a szerepüket, de a nézők eszeveszetten kirohantak a teremből, és Esmeralda később mégis megúszta az akasztást...

Idővel Nagyvárad is bekapcsolódott az országos mozivállalat körforgásába és nálunk is több mozgóképszín-

ház nyitotta meg kapuit, majd új idők következtek és eltűntek a mozik... Fejlődött a technika, megjelent a televízió, internet és Váradszőlősen a Lotus multiplex. Nem tudjuk, hogy még miket fog hozni a jövő, milyen csodákat fognak meglátni az új generáció tagjai...

De engedtessek meg nekem, hogy idézzem Biró Rozália alpolgármester szavait és ezzel zárom soraimat:

»Fel kell elevenítenünk a városhoz kötődő kis történeteket, hogy gyermekeinket itthon tarthassuk!«

RÉGI – ÚJ MOZIK, ÚJ MŰSORPOLITIKA

A két nagyváradai újság nem szentelt ugyanolyan figyelmet a moziknak a kezdeti időszakban. A **Népakarat** 1945. január 20-i számában egy rövid hírben arról számolt be, hogy „Háromszoros áremelést kérnek a mozik. A romániai mozitulajdonosok szövetsége emlékiratban kéri a kulturminisztertől a jelenlegi helyárák háromszorosára való emelését. Egy év óta nem változtak a jegyárak, azóta az adók, az illetékek, a filmek kölcsönzési díja kétszeresére emelkedett.” A rövid hírt nem kommentálják, nem hozzák összefüggésbe a várad helyzettel, mintha Váradon nem is lennének mozik. Az első moziműsor hirdetés március 21-én jelent meg a lapokban, akkor már négy mozi filmjének címét közlik. De a továbbiakban is csak elvéve jelenik meg a Népakaratban moziműsor, s az első filmismertetést június 4-én közölték A szépség parádéja című szovjet filmről. Az egyébként jelentéktelen, átlagos propaganda-dokumentumfilmről úgy áradozik a krónikás, mintha megrendelésre tenné. Kordokumentumként idézzük:

„Sok színes filmre mondták már, hogy színes filmcsoda, anélkül, hogy kiérdemelte volna ezt a jelzőt. A Szépség parádéjára nem mondtak semmit, de aki megnézte, nagyon hosszú ideig hatása alatt áll. A sportrevü középpontjában egy impozáns felvonulás áll. A Szovjetunió valamennyi népének sportoló fiataltsága a film főszereplője.

Ez az ifjúság vonul Sztálin, Kalinin, Molotov és a többi szovjet vezető, valamint Harrimann, az USA nagykövete előtt másfél órán keresztül. A színek, a fiatalság, az egészség csodálatos szimfóniája ez a felvonulás, melyet nem a felvevőgépek rendeztek, hanem az ünnepnek, melyen az ifjúság tiszteleg vezetői előtt. Hatvanhét nép fiait láttuk itt nemzeti viseletben, nemzeti zászlók alatt, nemzeti táncaikkal és játékaikkal.

Céljuk azonban egy és ugyanaz a különböző viseletek és különböző zászlók alatt is. És ez a cél a Szovjetunió teljes felvirágoztatása.

Ezt láttuk, ezt éreztük, mikor végignéztük az orosz filmgyártás egyik leghatalmasabb alkotását A szépség parádéját. És ajánljuk mindenkinek, aki még nem nézte meg. Ugyanilyen érzésekkel hagyja majd el a színház nézőterét.”

Jobban felkarolta a moziügyet az **Új Élet**, vagy csak a moziigazgatók találták úgy, hogy ott kell hirdetniük műsoraikat, mert talán több mozibarát olvasója van, mint a **Népakaratnak**? Ezt ma már nehéz eldönteni.

Tény az, hogy ebből a lapból megtudhatjuk, mikor és hol indult újra egy mozi, rendszeresen közölték a mozi-műsorokat s gyakoriak voltak a filmismertető írások is. Egyben viszont hasonlított a *Népakarathoz*, leginkább a szovjet filmeket népszerűsítették, hasonló elragadtatással és lelkesedéssel. Sőt már az első számok egyikében, a január 21-i számban alapos „tudományos” elemzést közöltek a szovjet filmek legfontosabb jellemzőiről, különleges értékeiről. Fontosnak tartjuk, hogy a ma embere is ismerje meg ezeket az egykor oly jelentős gondolatokat, legalább vázlatos formában. A cikkíró megállapításai: a szovjet film a szocialista realizmus filmje, a való életből meríti témáit, a kollektív társadalom legemberibb kérdéseit veti fel, erős és őszinte kapcsolatban áll a valós élettel, az alkotás szabadsága és a művészi versengés jellemzi. A szovjet filmben a hangsúly nem a külsőségeken, a képzőművészeti és technikai hatásokon van, hanem a főszereplő maga az élet, az emberi érzelem és

értelem. A szereplői valóságos emberek, játékaik egyszerű és mélyen emberi. – Ez az elemzés is olyan unalmas, közhelyes, és sematikus, mint a legtöbb korabeli szovjet film.

Mégis már ekkor elkezdődött az az óriási kampány, amelynek az volt a célja, hogy kiszorítsák a filmpiacról és a mozik műsorából mindazokat a filmeket, amelyek nem a kommunista ideológia alapján készültek s nem a kommunista eszmék terjesztését szolgálták. Ebben az időben – az 1945–1946-os években – még elég nehezen ment, mert még forgalomban voltak, főleg Erdélyben, Románia nyugati megyéiben az igen népszerű magyar filmek, valamint főleg a francia és amerikai filmgyárak nagy mesterségbeli tudással és magas művészi és technikai színvonalal készült alkotásai. A nagyváradi mozik műsorán továbbra is első helyen állottak a magyar filmek, másodikon az amerikaiak, harmadikon a franciák és igen ritkán, s nagy propagandával beharangozva követtek ezeket a sorban a szovjet filmek. Így aztán a műsorpolitika ekkor még a kínálat-kereslet függvénye volt, s csak a szovjet filmek hangsúlyozott népszerűsítésével próbálták befolyásolni a nézőket.

Visszatérve a régi-új mozik megnyitásához, ezt is az **Új Élet** mozi híreiből követhetjük nyomon. A lap első száma 1945. január 16-án jelent meg, ekkor már az első filmszínház működött, és a hirdetése a *Támogassuk a Népvédelem filmszínházat* – felhívással kezdődött. Ekkor már az *Ágról szakadt úrilány* volt a műsoron Tolnay Klári és Hajmássy Miklós főszereplésével, s az előadások délután 2 és 4 órától kezdődtek.

Január 19-én megnyílt a második filmszínház a Casino, a volt Katolikus Kör nagytermében (ma a Filharmonia előadóterme). Első filmje a *Rio* című izgalmas amerikai film – ekkor a Népvédelemben a ma is ismert *Hippolit a lakáj* című filmet vetítették Jávor Pál, Kabos és Csontos főszereplésével.

Január 28-án nyílt meg az ifjúság mozijaként a Transilvania filmszínház, a volt Apolló mozi helyén a Bémer

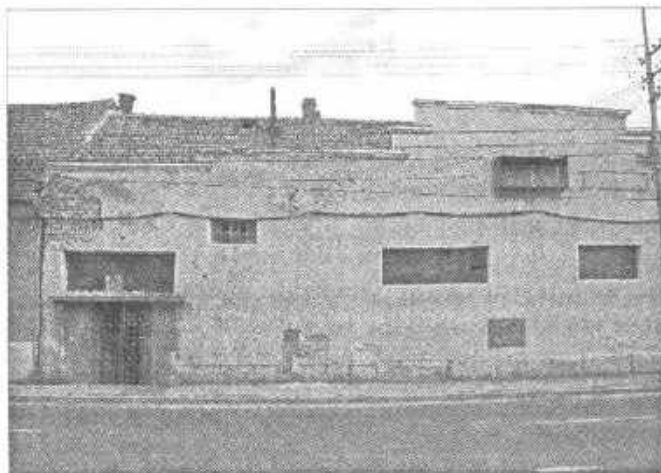
téren. Itt szovjet filmmel kezdték, a *Szivárvánnyal*, amely Vanda Wasilewka lengyel szabadsághős, Sztálin-díjas írónő elbeszélése alapján készült. A bemutatóról szóló beszámolóból megtudhatták az olvasók, hogy a film a második világháború egyik epizódját, a szovjet partizánok hősiességét és a németek feletti győzelmét meséli el. „*A film után zúgó taps, könnyes szemek. Nagy film, megrázó alkotás, a szovjet filmgyártás remeke*” – zárja beszámolóját az újságíró.

Egyébként a továbbiakban a legtöbb háborús szovjet filmet a Transilvaniában vetítették – valószínű az ifjúságot találták a legfogékonyabbnak az ilyen típusú alkotásokra.

A Transilvania megnyitásakor vetítették a Népvédelemben a *Notre Dame-i toronyőr* című francia filmet, melynek hatásáról Mihelfy úr számolt be. A Casinóban viszont a *Menekülő ember* című filmet vetítették Ajtay Andorral és Tolnay Klárral. A Katolikus Kört ekkor már Munkás Körnek hívták és a Szakszervezetek Tanácsának a tulajdona volt (A római katolikus hívek és a püspökség építtette). Ott működött az **Új Élet** szerkesztősége és a lapot a volt katolikus nyomdában nyomták.

1945. február 14-én megnyílt a Népvédelem második filmszínháza a volt Belvárosi mozgó helyiségében Corso néven (az egykori Heyman színpad). Első műsora: *Egy asszony három élete*, Rachel Field világhírű regényének filmváltozata Bette Davis, Charles Boyer főszereplésével – amerikai film. Ekkor a Casinóban a *Futóhomok* című filmet vetítették Hídvégi Valéria főszereplésével.

Az ötödik mozi, a Munkás 1945. május 13-án jelenik meg az újsághirdetésekben, de május 1-jén nyílt meg Velencén az egykori Tivoli, majd Mátyás mozi helyiségében. Nem tudjuk milyen filmmel kezdte működését, de május 13-án a fentebb említett *Futóhomok* című filmet vetítették. Ez még ekkor ritka kivételnek számított, hogy egy, már Váradon bemutatott filmet egy másik mozi is műsorára tűzi, később bevett gyakorlattá vált ez az eljárás. Pedig alig ért véget a háború, a szállítás, köz-

A várad-velencei mozi épülete ma

lekedés akadozott, s mégis a filmellátás bőséges és zavartalan volt, igaz döntő többségükben régebbi gyártású filmeket forgalmaztak.

A SZTÁLINISTA KOMMUNIZMUS HATALOMRA JUTÁSA ORSZÁGUNKBAN

Miközben az ország a háború okozta károk, rombolások felszámolásával és a Szovjetunió oldalán folytatott fasizmus elleni háború költségeinek előteremtésével küszködött, s mindez a gazdasági és társadalmi hanyatlás légkörében zajlott, a kommunisták egyre nagyobb befolyásra tettek szert, és a Szovjetunió segítségével a hatalomra kerülésüket készítették elő. Megszervezték a baloldali erők összefogásával az Országos Demokrata Arcvonalat (Frontul Național Democrat), újjászervezték az Ekésfrontot (Frontul Plugarilor) és a MADOSZ-t. Majd létrehozták a Nemzeti Demokrata Blokkot, befolyásuk alá vonták a Szociáldemokrata Párt balszárnyát és a szakszervezeteket, valamint a szegény paraszt réteget a radikális földreform tervével.

Így került az ország élére 1945. március 6-án az Ekésfront vezetője, dr. Pertu Groza által elnökölt kormány, ami a gyakorlatban a kommunista hatalomátvétel első lépcsőfoka volt, s ez Sztálin kifejezett akaratára történt.

Sztálin egyébként Groza kérésére járult hozzá a román közigazgatás visszaállításához Észak-Erdélyben, ami 1945. március 9-én valósult meg. Ismertté vált Groza és Sztálin táviratváltása ebben a kérdésben, ami számunkra igen tanulságos. Groza Sztálinhoz intézett táviratában akkor így fogadkozott: *„A román kormány tudja, hogy annak a közigazgatásnak, amely bevonul ebbe az országrészbe, védelmeznie kell az együtt élő népek jogait s módszereiben az egész lakossággal szemben az egyenlőség elvét kell megvalósítania”*. Erre Sztálin így válaszolt: *„Tekintetben véve, hogy az új román kormány most vette át az ország kormányzását, Erdély területén a kívánatos rendért és csendért, a nemzetiségek jogainak biztosításáért felelősséget vállal, a szovjet kormány elhatározta a román kormány kérésének teljesítését.”*

Pár nappal később Nagyváradon kinevezték a város első „demokrata” polgármesterét, a munkás Ványai Károly személyében, és helyettesét, Balogh Mihályt, aki az Országos Demokrata Arcvonal helyi elnöke volt, tehát a Román Kommunista Pártot képviselte. 1945. augusztus 13-án királyi rendelettel Dumitru Vaneát, a Szociáldemokrata Párt képviselőjében szintén alpolgármesterré nevezték ki. Ez a vezetés 1948-ig maradt a város élén. A Polgármesteri Hivatal 1945 végén készült nyilvántartása szerint akkor Nagyváradnak 77 509 lakosa volt: 32,2% román, 59,1% magyar, 6,5% zsidó, 1,7% egyéb nemzetiségű.

Mindezek az ígéretes fejlemények erősítették a helyi magyarságban a hitet, hogy valóban megvalósul a jog-egyenlőség, s ahogy egy korabeli amerikai megfigyelő írta: *„a magyarok hátséges hívei lettek a Groza kormánynak és a Szovjetunióknak, miközben az erdélyi románok figyelemre méltó egyöntetűséggel szegültek szembe a Groza kormánnyal és Oroszországgal.”*

Az erdélyi magyarság akkori vezetői, képviselői, a kommunisták és a Magyar Népi Szövetség élénjárói a határtalan bizalmat odáig fokozták, hogy az 1946 őszen megkezdődött béketárgyalásokkal kapcsolatban a Magyar Népi Szövetség vezetősége kijelentette, hogy a határkérdésben nem foglal állást, mert az a nagyhatalmak és a két ország megegyezésének ügye. Így aztán akadály nélkül lehetett visszaállítani az annyiszor károkozott trianoni határokat. Ugyanígy asszisztáltak a magyar kommunista vezetők az 1946. november 19-i parlamenti választásokon elkövetett csalásokhoz, melynek eredményeként a polgári erőket kiszorították a politikai életből, előkészítve ezáltal a kommunisták teljes hatalomátvételét.

MOZIELET NAGYVÁRADON AZ ELSŐ BÉKEÉVEKBEN – 1945–1946-BAN

A fentiekben vázolt politikai események, változások tükröződtek a helyi sajtóban a moziról egyre gyakrabban megjelenő írásokban. 1945. május 15-én az *Új Életben Mese és valóság – Jegyzetek egy filmbemutatóhoz* címmel egy szokatlanul terjedelmes írás jelent meg, melyben a szerző amellet, hogy hosszasan áradozik a bemutatott Petrográd 1917 című film nagyszerűségéről, felülmúlhatatlan művészi és nevelő értékéről, hatásáról, megfogalmazza a követendő műsorpolitika irányelveit. Ebből idézünk néhány jellemző részt: *„Helyes és mindenképpen értékelhető tett volt a Népvédelem mozgótól a Petrográd 1917-ben című filmet lekötöni. Már régen elhangzott kívánság a közönség részéről, hogy a filmszínházakban sem akarja látni a fasiszta uralom ízlésének megfelelő »műremekeket«. Ezzel szemben fennállott a filmszínházak panasza, hogy a régi filmek már le vannak kötve, s az utánpótlás egyébként is nehézségekbe ütközik. Most azonban a Petrográd 1917-ben című film után még sürgetőbben hangzik el ez a kívánságunk, hogy*

a mozgószínházak műsorát alapos revízió alá kell venni. Ilyen filmek kellene! Nemes, és a felszabadult kor ízlésének megfelelő irányelvű filmek kellene, ez kétségtelen (...)

Egyelőre e tekintetben csak a kezdet kezdetéről beszélhetünk, viszont le kell szögeznünk azt, hogy a Petrográd 1917-ben minden várakozásunkat fölülmulta, és bemutatása jelentős politikai teljesítmény. Még a Szovjetunió fejlett filmiparában is a legjobbak közé tartozik ez a film.

A szovjet filmgyártás, mely első perctől fogva (akár csak más szovjet művészet) új utakat keresett magának, s a legmagasabb művészi teljesítmények felé vezető utat találta meg ezekben a tömegfilmekben. A legmagasabb iskoláját nyújtják minden művészet számára annak a problémának, hogyan kell megszabadulni a legigazibb kifejezések módszereivel a mondanivaló propaganda íztől. A feladat abban a pillanatban könnyűnek látszik, ahogy vérbeli művész akad hozzá, aki megoldja."

1945. július 11-én egy mozis, Gál Joachim, a Corso mozgó „üzletvezetője” közölt egy fontos kérdést feszegető és a mozik helyzetét tisztázó írást az Új Életben, A kétnyelvű filmek kérdése címmel: „A nagyváradi mozgóképszínházak – írja Gál Joachim – még nem keresték meg az utat ahhoz, hogy a közönséghez szóljanak és kellő felvilágosítással szolgáljanak. Ez részben azért történt, mert a háborús események és a sajtó hiányosságai nem tudtak elég helyet biztosítani ennek a kérdésnek. Most azonban a háború véget ért és a napi problémák előtérbe jutottak. A mozikkal kapcsolatban a következőket kell tudni: A nagyváradi mozik nem egyes emberek meggazdagodását szolgálják, hanem a Corso és a Népvédelem az antifasiszta Népvédelem szervezet tulajdonát képezik és így jövedelmül a fasizmus áldozatait juttatja meleg ételhez és olyan támogatáshoz, hogy a kallódó életet megmentse és visszajuttassa újra az életbe.

A Casino és a Munkás mozgó a szakszervezetek tulajdona. Bevétele a szakszervezeteké. A Transilvania az Ifjúmunkás Szövetségé, s szintén ilyen fontos célt szolgál.

A moziknak nem csak az kell, hogy legyen a hivatásuk, hogy anyagi források legyenek, hanem népnevelő hatást is be kell tölteniük. Ennek eddig csak részben tudtak eleget tenni, mert ennek egyik feltétele az új szellemű filmek megalkotása. Az ezirányú törekvések csak most kezdődtek. Addig, míg ilyen filmek nincsenek, kénytelenek vagyunk a múlt termékeivel megelégedni, amelyek sajnos a legtöbb esetben hamis szentimentalizmussal rossz irányú nevelést adnak.

A másik fontos dolog a feliratozás kérdése. Általános kívánság, hogy a magyarul beszélő filmek román felirattal, az idegen nyelvű filmek kétnyelvű felirattal legyenek ellátva. Ez egészséges és demokratikus elgondolás, amit szorgalmazunk is. A nagyközönség azonban nem ismeri azokat a nehézségeket, amik ennek az útjában állnak.

Ha ilyen feliratot akarunk alkalmazni, új kópiát kell készíteni. Ehhez szükséges egy kopírozó üzem és nyersanyag. Mind a kettőből kevés van. Képtelenség ellátni egész Romániát ilyen rövid idő alatt. Vannak olyan területek, ahol sokkal fontosabb, hogy ilyen filmek legyenek forgalomban, például Dél-Erdélyben.

Bízunk benne, hogy hamarosan legyőzzük a fennálló nehézségeket és alkalmazni tudjuk a demokrácia szellemében a kétnyelvű filmeket, ami egyben hozzájárul a két nép összefogásának szelleméhez is."

Egyelőre azonban még nem jutottak el kellő számban a „nemes, és a felszabadult kor” ízlésének megfelelő irányelvű filmek – így a váradi mozinézők kénytelenek voltak megelégedni a burzsoá filmipar „ízlésromboló és hamis szentimentalizmussal rossz irányú nevelést adó” termékeivel. És milyen a félrenevelt s nem megfelelően tájékoztatott néző, tolong az ilyen filmek megtekintésére. Az 1945–1946-os évben a mozik látogatottsága soha nem látott méreteken megnőtt, s felvirágzott a mozi-jegyüzemek üzlete. A Népakarat 1945. december 20-i számában Már a mozijeggyel is címmel egy szellemes, bár kissé naiv jegyzetet közölt: „A pénztár előt össze-szorul a mellben a tüdő, ütést kap a máj, szaggatják a

vesét, de az elválás csak a kabátgomboknak sikerül. Kínos percekig tart, míg az ember átkecmereg a sűrű és kíméletlenül taposó tömegben. A pénztári kisablak azonban még az átkelés szenvedésein túl élő reményt is hókori veri. »A 6 órás előadásra minden jegy elkelt« figyegi a tábla, s erre lebiggyednek a közelharcban összeszorított ajkak, melyek pillanatokkal ezelőtt még a tyúkszem szörnyű ktnjait rajzolták az ábrázatra. Nincs vese, nincs máj, nincs kabátgomb és végül nincs jegy. Az ember megkezdí az előbb elszenvedett átkelést ellenkező irányba, vagyis kifelé. A bejáratnál a kintről áramló friss téli, karcsonyszagú levegőn kívül magas férfihangba ütökzöm... Kinek van szüksége két hatórás zsölyére? Még van belőle, van belőle... Már nincs belőle, csak volt belőle – szakítom félbe, és Nurmi legfeljebb köszvényes és végelgyengüléssel csoszogó aggastyán hozzám képest, olyan sebes iramban igyekszem ott teremni, nehogy elszipkássák előlem váratlan szerencsém. – Már meg is vettem – jelentem ki, befejezett tény elé állítva a mögöttem felsorakozó másik kilencvenkilenc aspiránst. Kétezer lej a kettő, mondja a férfi a világ legfeketébb hangján. – Micsoda? – Mi az, hogy micsoda? Két zsölye ez kérem, méltatlankodja ingerülten. – Na igen, de hát a pénztárnál hétszáz. Hö... hö... hö... röhögi diszkrétén. – A pénztárnál, hát vegyen pénztárnál, de ott már nincs, nálam van, akár harminc is, ezerért...

Már a mozijegyekkel is üzérkednek...”

Megpróbáltuk kideríteni, vajon melyik moziban, milyen film iránt volt ez a nagy érdeklődés. Ebben az időpontban a Transilvaniában a *Légy hű önmagadhoz* című angol filmet vetítették, a Casinóban a *Tizenhárom kislány mosolyog* című Turai Ida, Simor Erzszi, Ráday Imre filmjét, a Népvédelemben a *Keresztúton*, a Tolnai, Ajtay filmet, míg a Corsóban egy magyar–román feliratos, ismeretlen gyártmányú, *Csak névleg* című filmet. Tehát egyik sem volt szovjet produkció. Már pedig a két váradi napilap szerint az igazán értékes, művészi és

iránymutató, nevelő hatású filmek csak a szovjet filmek lehetnek.

Ennek illusztrálására idézünk egy pár 1946 nyarán az *Új Életben*, illetve a *Népvédelemben* közölt filmismertetőt.

Elsőként a Transilvania mozgóban vetített *Cirkusz* című szovjet filmről 1946. június 2-án közölt ismertetőből idézünk: „Az utóbbi időben néhány egészen megragadó szovjet filmalkotást csodálhattunk meg. Alig ocsúdtunk fel a *Szépség parádéja* című tüneményes produkció hatása alól, még mindig élményszerűen hatnak az ítélethez hasonló háborús partizán drámák megrázó lélektani ábrázolásai, s most a *Cirkusz* nyújt kivételesen nagy művészi élményt. Mint úgyszólván valamennyi szovjet film, a *Cirkusz* is két irányba ejti csodálatba a közönséget. A művészi nagyvonalúság éppen annyira lenyűgöző, mint a közlésnek emberi tartalma.” – Ezután az elemző ismerteti a film meglehetősen banális cselekményét, majd a következő megállapítással zárja cikkét: „A szovjet nép nem ismeri a nemzeti különbségeket, boldogan, szabadon és csodálatos harmóniában él egymás mellett 167 nemzetiség a Szovjetunióban... és mi itt, ezen az erdélyi földön két-három nemzetiség is alig tudunk békében meglenni.

A filmtől tele lesz a szívtünk szeretettel, és csordultig megtelünk mondanivalóval. A német, amerikai és mindenfajta fajelmélet véres fejjel vonul le a moszkvai Cirkusz porondján. Gyógyító, nagyszerű hatása van ennek a pompás művészi kiállítású filmnek.”

Ebben az esetben talán indokolt is a lelkendezés, hisz egy kisebbségben élő ember írta, aki talán még hitt is abban, hogy a Szovjetunióban megvalósult a nemzetiségek testvérisége és jogegyenlősége. Ami viszont vitatható: a szovjet filmművészet abszolutizálása.

Ez időben ez az abszolutizálás olyan méreteket öltött, hogy még az igazán színvonalas és művészi értékű nyugati filmeket sem lehetett elismerni, s kötelező volt a hiányosságok kiemelése. Erre is idézünk egy példát a

Népakarat című lapból, melyben az *Új hold* című amerikai filmet ismertették: „A francia forradalom korának agyonstilizált és valószínűtlenre hígított korrajzát láttuk a Corso új műsorán. Az amerikai filmgyártásnak ezek a grandiózus nagy filmjei gondosan kikeverve szervírozzák a csupán szórakozni kívánó közönség inyencafalatait. Van benne kaland, szerelmi romantika, nagy adag megszépített történelem. A film meséjének felépítése ezekkel a tényezőkkal megszokott és bevált, azonban Nelson Eddy és Janette Mc. Donald szép hangja még sokáig elkísér, ha már el is felejtettük a filmnek egyéb részleteit. Ennek a két színésznek játéka és énekhangja mellett eltörpül a felcicomázott történelem irrealitása és kellemes két órát nyújt az *Új hold*.”

A harmadik írás, mely szintén filmhez kapcsolódik és az *Új Élet* 1946. január 23-i számában jelent meg, nem filmismertető, vagy kritika, hanem inkább rágalmazás, feljelentés, tipikus kommunista módszerrel, csúsztatással, összemossással tetézve. Íme az írás: „A látszat csal – kérdezzük és dörszöljük a szemünket. Nem, ezúttal a látszat nem csal, bár a Corso mozgó plakátja ezt hirdeti. Ebben a filmben nem kevesebb mint három nyilas színész szerepel és még ezekből is a legjava, Vaszary Piri, aki, amikor egy demokratikus lappal a kezében fényképezték, alig tudta »lemosni« magáról, egymás után közölt nyilatkozataiban ezt a »szégyent«, Hajmássy Miklós, aki olcsó operett sikereit boldogan váltotta fel a nyilas fronton aratott sikerre. És – last but non least – Kis Manyi, aki, amikor egy partizánnot a Frontszínház közelében kivégeztek, »úgy kell neki« kiáltással ünnepelte ezt a gyilkosságot. A mozi vezetősége nem védekezhet tudatlansággal, annál kevésbé, mert mindhárom név tulajdonosa elég hírhedt, és sokszor publikálták már a lapok, hogy filmjeiket nem szabad játszani. Ezt a rendelkezést nem csak Magyarországon, de külföldön is respektálják. Ez lenne a legegység kötelessége a Corso filmszínháznak is. Á. O.” [Ábel Olga]

Ebben az időben szovjet mintára az *Új Élet* is létesített egy új rovatot Munkáslevelezőink írják címmel, s ebben a rovatban bukkantunk rá az 1946. július 6-i számban *A mozialkalmazottak munkája* című írásra, amely „egy mozialkalmazott” aláírással jelent meg. A cím láttán arra gondoltunk, hogy a témánk szempontjából fontos és érdekes adatokra bukkantunk, de „csak” az adott korszak jellemzése olvasható ki belőle.

„A Nagyváradai Egyesült Mozik Munkás Egyesülete, annak minden egyes tagja igyekszik kivenni részét úgy a termelés fokozásából, mint az ország demokratizálásából. Sokan feltehetik a kérdést, hogyan veheti ki a részét az újjáépítésben a mozik munkássága? Röviden válaszolhatunk rá: a mozialkalmazottak szabadidejükben falu- és városi akciókban vesznek részt. Anyagilag támogatják a mezőgazdasági felszerelési akciót. Ott találjuk őket a piaci elárúsító helyeken, ahol szorgalmasan árulgatják a főzelékféléket a Románia Demokrata Női Szövetsége és a Szedosz keretein belül folyó árletörési kampányban. Ami az ország demokratizálását illeti, igyekeznek propagálni a demokratikus filmeket, felhívják erre a társaik figyelmét, s gyárból-gyárba járva, kedvezményes helyárú jegyeket árusítva lehetővé teszik azok megtekintését.

Vannak valami hiányosságaink is, amit napról napra igyekszünk leküzdeni, tanulva, dolgozva, hogy mi is részt vegyünk az ország újjáépítésében.”

HARC A SZOVJET FILMEK MEGSZERETTETÉSÉÉRT

1946 nyarán valóságos offenzívát indítottak a mozik vezetői a szovjet filmek terjesztéséért, s ez valószínű nem helyi, hanem országos kezdeményezés volt, ezzel is igyekeztek biztosítani a Szovjetunió szimpátiáját és támogatását a Párizsban folyó béketárgyalásokon. Már nem csak háborús és partizán filmeket, hanem mesefilmeket és zenés filmeket is műsorra tűztek – például a

Dalol a tavasz című szovjet operett filmet, a Volga-Volga című látványos zenés filmet, melynek zenéjét Dunajevszkij szerezte.

1946. július 16-án arról adtak hírt a váradi lapok is, hogy szovjet-orosz film készül Romániában. A hír szerint „... a filmes expedíciót V. N. Beljajev rendező vezeti, ismeretterjesztő filmet készítenek a Román Nemzeti Filmiroda közreműködésével, s a munkába bevonnak román művészeket is.”

Július 30-án egy nagyon fontosnak és jelentősnek nyilvánított szovjet film bemutatását hirdették az újságok, *Lenin 1918* címűt. Az *Új Élet* szerint „A régen várt filmet, amelynek híre már hónapokkal ezelőtt eljutott hozzánk vasárnap délelőtt az ARLUS (Román-szovjet Barátsági Társaság) rendezésében, annak munkástagozatának is bemutatták. A zsúfolt ház közönsége elragadtatva távozott a moziból.”

A „zsúfolt ház” valószínű azért volt, mert a munkásokat kötelezték arra, hogy megtekintsék ezt a korszakalkotó jelentőségű filmet. Ha nem is ennek a filmnek a kapcsán, de ebben az időben olvashattunk olyan híreket az újságban, hogy a szovjet filmek látogatottsága nem megfelelő. Először a *Csapajev* című filmről írt ismertetőben jegyzi meg a nevet elhallgató szerző, hogy: „Restelkedve kell gondolnunk arra, hogy e csodálatos film mennyi érzéketlenséggel találkozott a nagyváradi közönség részéről. Úgy tűnik a mozik igazgatósága semmit sem tesz, hogy ezekre a művészi alkotásokra kellő időben és megfelelő mértékben felhívja a közönség figyelmét. Az igénytelen, üres és olykor ártalmas filmtermékeknel a mozik sokkal inkább megtalálják a kellő propaganda módszereit.”

Pedig éppen ekkor kísérleteztek Váradon az újságokban újfajta, új formájú mozihirdetésekkal. Ahelyett, hogy magyarozgatnánk, bemutatunk ezekből egy párat, elsőként éppen a *Csapajev*hez készítettet. A szöveg keretben, nem a hirdetési rovatban, hanem a rövid hírek között jelent meg:

1. Tudja már, mi a Ciupaiev
ha látni fogja megtudja
a Corso mozgó
következő másorában
román-magyar felirattal.

2. Bűnhődni kell mindenkinek
aki nem nézi meg a
Transilvania filmszínházban
a „Bűn és bűnhődés”
című hatalmas tömegfilmet.

3. Mindenki megtudja holnaptól
ki a „Titokzatos kém”
ha elmegy a Népvédelem
filmszínházba, ahol vetítik
ezt a nagyszerű filmet
román-magyar felirattal.

4. Ha kíváncsi rá, milyen szeptember végén,
úgy okvetlenül nézze meg
a Casino mozgó filmjét
Szeptember végén
nagyszerű magyar vőgjáték
Szörényi Éva – Delly Ferenc.

1945. szeptember 10-én a „harcos” kommunista újságíró, Bárdos Imre az *Új Élet*ben közölt *Utolsó éjszaka. Szovjet filmbemutató a Népvédelem mozgóban* című filmkrónikájában valóságos vádiratot fogalmaz meg a váradi filmszínházak ellen. Miután két-három mondatban barokkos túlzó jelzőkkel agyondicséri a filmet, rátér a váradi filmszínházak bírálatára: „Botrányos méreteket ölt ellenben a filmszínházaink magatartása a szovjet filmekkel szemben. Tiltakozunk az ellen, hogy a filmszínházak eltitkolják, ha szovjet filmet tűznek másorra. Mesterségesen és tudatosan olyan filmpolitikát kezdemé-

gyeztek a nagyváradi mozik, hogy nem jelzik a szovjet filmeket. A filmszínházak vezetői szeretnek azzal érvelni, hogy a közönség nem viseltetik elég megértéssel a szovjet filmek iránt, s ezért nem tartják szükségesnek a szovjet filmek külön kihangsúlyozását. Ez az érvelés nemcsak elfogadhatatlan, de rossz lelkiismeretre is vall. Mert vajon mit tettek a mozik igazgatói, hogy felkeltsék a közönség érdeklődését a szovjet filmek iránt? Semmit! Nem veszik génybe azokat a filmnépszerűsítési lehetőségeket, amelyek rendelkezésükre állnak. Ellenkezőleg újabban el is itkolják a szovjet filmeket a szokásos hirdetésekben. Természetesen annál nagyobb zajt csapnak, ha valamilyen sivár, lélekipusztító filmre tesznek szert, amelynek sokkal inkább a személtárában a helye, mintsem hogy szabadon mérgezze az egyébként is alacsony kultúrérteklődést. Ennek a pénztári, kizárólag pénztári filmpolitikának véget kell vetni. A fennálló igénytelen kultúrstratégionnal kétségtelenül számolni kell, de nem lehet ennek üzleti szellemnek teljesen feláldozni a művészi szempontokat.”

A szerző a művészi szempontokra hivatkozik, de ez a valóságban politikai szempontokat jelent, hisz a nézőknek nem a művészi értékekkel volt bajuk, hanem azzal az ideológiai, politikai beállítottsággal, amely a szovjet filmeket jellemezte. Ez volt a fő taszítóerő, amely eltávolította őket a szovjet filmektől, mert már ez a rövid idő is elég volt ahhoz, hogy meggyőződjenek a kommunista propaganda álnok, hazug voltáról, s legalább mikor szórakozni, szabadidejüket eltölteni akarták, akkor nem kívánták a kioktatást a kommunista ideológia felsőbbrendűségéről. Érthető és elfogadható a mozivezetők óvatossága, amellyel elhallgatták egy-egy filmről, hogy szovjet produkció, mert így még remélhették, hogy a ájékozatlanok csak betévednek a vetítésre. Ezzel tulajdonképpen szolgálatot tettek a szovjet filmgyártásnak, mert így egyes, valóban értékes, politika- és ideológiamentes szovjet filmet megnézték olyanok is, akik, ha tudták volna milyen produkció, nem mentek volna be a

moziba. Egyébként az idő, legalább is rövid távon, a szovjet filmeknek dolgozott, mert a következő években szinte teljesen kiszorultak a mozik műsorából azok a filmek, amelyek nem voltak összeegyeztethetőek a kommunista ideológiával.

Az 1945–1946-os év két magyar film vonatkozású eseménye volt: 1945. november 18-án dr. Janovics Jenő halála, és 1946 augusztusában Jávor Pál váradi látogatása.

1946. augusztus elején a Romániában turnézó Jávor Pál három napig naponta háromszor lépett fel a Casino moziban, mindig zsúfolt nézőtér előtt. Jávor Pál addig összesen 78 filmben szerepelt, s ezek majdnem mindegyike vetítésre került Nagyváradon 1940–1946 között. Az ő filmjeinek nem kellett propaganda, már a neve is elég volt a nézők érdeklődésének felkeltésére, függetlenül a film műfajától, illetve tartalmától.

Jávor Pál váradi fellépéseit nagy keretes, fényképes hirdetésben közli az *Új Élet*, megjegyezve, hogy román és magyar dalokat énekel, Joujou Pavelescu rádió-énekesnő is fellép, s a Filharmónia karmestere, Juga vezényel.

VÁLTOZÁSOK, ÚJDONSÁGOK A HELYI MŰSOROKBAN 1946 VÉGÉN ÉS 1947 ELEJÉN

Az *Új Élet* 1946. november 28-i számában Ember György terjedelmes cikket közölt *Beszélgetés a Népfilm vezetőjével a mozikról és műsorterveikről* címen. „A film kétségtelenül a leghozzáférhetőbb és legelterjedtebb szórakozások egyike, s a négy váradi filmszínháznak mindig zsúfolt nézőtere bizonyítja a közönség érdeklődését a vetített képek iránt. A mozik és a műsorterv kérdéseiről kérdezzük Krammer Tibort, a Népfilm (Film Populár) vezetőjét.

A háború óta alig jött be új filmalkotás külföldről a szovjet filmeknél kívül, amelyek azonban a hó elejéig nagyrészt hozzáférhetetlenek voltak a számunkra – kezd-

te nyilatkozatát Krammer Tibor. Az történt ugyanis, hogy a felszabadulás után egy üzérkedő klikk szerezte meg a szovjet filmek kölcsönzését, és a filmek egy heti forgatásáért 20 millió lei körüli összeget követeltek a vidéki moziktól, amelyeknek nem állt módjukban ilyen feltételek mellett filmeket vásárolni. Örvendetes hír, hogy e hónap kezdetétől a szovjet filmkölcsönzést külön e célra alakult Sovrom-film intézi, s így a jövőben minden héten egy-egy szovjet filmet tűznek műsorra a váradi mozik.

Más téren is javulás tapasztalható. Jelenleg Egyiptomban 120, a háború után készült amerikai film vár átvételre, amely ugyancsak a román filmszínházaknak jut.

Ami a híradókat illeti a Népfilm keretében ügynevezett Balkán Híradó szolgálatot létesítettek, sőt tervbe vették egy filmstúdió felállítását is.

A szovjet filmek közül a jövő héten bemutatásra kerülő »Sárkány« című mesefilmem említem meg, amely az angol filmgyártás remekével a »Bagdadi tolvaj«-jal vetekszik szépségben és technikában. A következő héten a Casinoban kerül bemutatásra a legnagyobb szovjet tenorista Sencsov filmje »Örökszép melódiák« címmel. Karácsonykor tűzzük műsorra a »Nichita« című szovjet ifjúsági filmprodukción, amely legutóbb Budapesten és Bukarestben tomboló sikert ért el. Az új esztendő első hetében mutatjuk be a népszerű Kálmán operettet, a »Csárdás királynőt« is, amely már a legújabb alkotások közül való. Utolsónak hagytam a cannesi nemzetközi filmverseny első díját nyert szovjet színes filmet, a »Kővirágot«, amely a világ legjobb színesfilmje címet nyerte el, s amelyet januárban fogunk bemutatni a nagyváradi közönségnek.

Az amerikai filmek közül az elsőt James Hiltz »Elvész a határ« című regényének filmváltozatát »Kék hold völgye« címmel most tűzte műsorára a Corso mozi. A Frank Capra rendezte produkció bizonyára tetszeni fog a váradi közönségnek. Karácsonyi fő slágerünk a »Hét tenger ördöge« az Aro moziban kerül vetítésre Errol Flynnel a főszerepben. A hatalmas kalózfilm után a »Manhattan«

című amerikai filmet mutatjuk be. Nagy sikerre tarthat számot az »Atlanti háború« című amerikai filmalkotás, amely az amerikai-japán háborút eleveníti fel.

A francia filmek közül karácsonykor egy élményszerűen szép filmprodukción tüzünk műsorra, a Trisztán és Izolda modern változatát, melyet Jean Cocteau írt és rendezett, címe »Örök visszatérés«. A jövő héttel kezdődően több hatalmas francia dokumentum filmet mutatunk be. Elsőnek »Megérkezik a barát«-ot Michel Simonnal a főszerepben. Ez a film a német megszállás alatt titokban készült és női főszereplője Michelle Sologne. Utána a franciák németországi deportálását bemutató »Angyal« című film kerül bemutatásra. A »Föld alatt« című hatalmas film a francia partizánmozgalom hősköltevénye, a »Marseilles« pedig a francia forradalom korát eleveníti meg. Bemutatjuk még Michel Simon »Vautrin« című filmjét is, melyet most Bukarestben játszanak nagy sikerrel.

A magyar filmek közül nagy figyelmet érdemel a »Hazugság nélkül« magyar és román nyelven készült kétverziós film Polly Ágival a főszerepben. Januárban bemutatjuk az »Egy pofon, egy csók« című filmbohózatot Csontos, Latabár és Somlay főszereplésével. Majd a »Munka után« című Karády–Jávor film következik, amely 1945-ös alkotás. Műsorra tűzzük még Ajtay és Bulla Elma »Fény és árnyék«, valamint Tolnay Klári és Mezei Mária »Lejtőn« című filmjét is – fejezte be nyilatkozatát Krammer Tibor a Népfilm igazgatója.

Mint a fenti beszélgetésből is kiderült, 1946 novemberében egy új mozinév jelent meg, Krammer Tibor az Aro mozit említi. Ez lett a Népvédelem filmszínház új elnevezése, mivel maga a szövetség is, amely a mozit megindította, megszűnt. Már nem volt szükség az antifasiszta harcosok és a fasizmus áldozatainak megsegítésére, összefogására. A másik érdekvédelmi szervezet, a Demokrata Zsidó Népközösség két évvel később szintén a feloszlítás sorsára jutott, annak ellenére, hogy mindkét

szervezet demokratikus képződmény volt és nem állt szemben a kommunista ideológiával.

Igazi veszélyes ellenfélnek a kommunista párt az úgynevezett történelmi pártokat, a Nemzeti Parasztpártot és a Liberális Pártot tekintette, s kíméletlen harcot indított ellenük, vezetőiket koncepciós perek után bebörtönözte, majd 1947 augusztusában mindkét pártot feloszlatták. 1947. november elején átalakítják a kormányt, az összes fontos tárca a kommunisták kezébe kerül. 1947. december 30-án Petru Groza és Gheorghiu-Dej puccszerűen lemondásra kényszerítette Mihály királyt, és a román parlament a 363-as törvénnyel proklamálja (kiáltja) a Román Népköztársaságot.

Nemzetközi téren is kiéleződtek az ellentétek, 1947 őszén bekövetkezik a szakadás a Szovjetunió és a Nyugat között, s miután Moszkva a csatlós államaival és a befolyása alatt álló kommunista pártok vezetőivel létrehozta a Kominformot (Bulgária, Csehszlovákia, Franciaország, Jugoszlávia, Lengyelország, Magyarország, Olaszország, Románia és a Szovjetunió kommunista és munkáspártjainak Tájékoztató Irodája). Megkezdődött a nyílt ideológiai háború a nyugati típusú demokrácia és liberalizmus ellen.

Később a Tito vezette Jugoszlávia különutas próbálkozásait Sztálin elutasítja, Jugoszláviát kizárják a népi demokratikus államok közösségéből, s ellene is harcot indítanak.

A NÉPI DEMOKRÁCIA MOZIJA 1948-TÓL

Románia nem királyság többé, népköztársaság, hivatalosan is népi demokratikus állam, vezetői a kommunisták, a nagy Sztálin elkötelezett hívei, akik a hős Szovjetunió példáját követve, a kommunizmus felé viszik az országot. 1948. február 21–23-án megteremtik a munkásosztály egységes pártját, beolvasztva a szociáldemokrata pártot a kommunista pártba. Új, sztálinista alkotmányt fogadnak el (1948. április 13.), végrehajtják az ipari vál-

latok, bankok, biztosító társaságok, bányák és szállítási cégek államosítását (1948. június 11.), felszámolva a tőkés osztályt, kommunista kézbe veszik az oktatást (1948. augusztus 3.), előkészítik a tervgazdálkodás bevezetését. 1949. január 25-én a Szovjetunió vezetésével hat ország létrehozza a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsát (KGST), melynek Románia is alapító tagja. Az 1949. március 3–5-i pártplenáris elhatározza a mezőgazdaság szocialista átalakítását. Az önkényes és erőszakos kollektivizálással lerombolják a falusi közösségek hagyományait, tönkreteszik, elpusztítják a kulákoknak nevezett falusi elitet. A vallásgyakorlásról hozott törvénnyel az egyházat is ellenőrzésük alá vonják, anyagilag ellehetetlenítik, javaiktól megfosztják s az ellenálló egyházi embereket bebörtönzik. 1950. július 23-án új területi-közigazgatási rendszert vezetnek be (tartományok, rajonok) megváltoztatva, feldúlva a hagyományos rendszert. Minden intézkedésük egy irányba mutat: „a múltat végképp eltörölni”, ahogy a kommunisták „himnusza” hirdeti. Ezt nemcsak a múlt intézményeire, gazdasági, társadalmi, kulturális berendezkedésére értették, hanem az emberek gondolkozására, mentalitására is. És ez az osztályharcot jelentette, a kíméletlen támadást mindenki ellen, aki nem azonosul a kommunista eszmével. Meghirdetik a kulturális forradalmat, az emberek átnevelését, az új típusú ember formálását. (Mihail Roller 1947-ben jelenteti meg történelemkönyvét, és 1949-ben publikálja *A kulturális forradalom útján* című könyvét – iránymutatóul.) Az új embertípus kialakításának rendelik alá az egész kulturális, oktató és nevelő tevékenységet s az ehhez kapcsolódó intézményeket is.

Ebből a „nagyszerű és felelősségteljes” feladatból a mozi sem maradhatott ki, sőt, hangsúlyozottan részt kellett vállalnia belőle.

A mozivállalatokat (intreprinderile cinematografice) a filmtermelő és üzemeltető eszközöket (mijloacele de productie și de exploatare a filmului) az orvosi-egészségügyi intézményekkel egyidőben, 1948. november 3-

án államosították. Az akkori adatok szerint országosan 383 mozit, egy 2000 m² területű filmstúdiót vettek állami tulajdonba.

Nagyváradon, ahogy az előzőekben is olvashattuk, a mozik nem voltak addig sem magántulajdonban, kettőt a Népvédelem, kettőt a szakszervezet és egyet az Ifjúsunk Szövetség üzemeltetett az államosításig, de mindegyik a Népfilm vállalat irányítása alá tartozott.

Az államosítás után megalakult a megyei moziállalat, majd a tartományi, viszont ekkor már csak három mozi maradt: a Transilvania, a Casino és a Corso.

A mozik műsorpolitikája már az államosítás előtt megváltozott, s ez a változás a politikában végbement átalakulásokat tükrözte. 1948. január 10-én a **Népakarat** interjút készített Krammer Józseffel, s első mondatát címként kiemelve közölte a lap:

Az imperialista Amerika reakciós propagandáját terjesztő filmeket indexre tettük – mondja Krammer József elvtárs, a nagyváradi Filmul populár műszaki osztályának vezetője.

„Kétségtelen, hogy az utóbbi időben erősen esett a nagyváradi filmek ellátás minősége. Nagyváradon jelenleg három filmszínház működik és éppen a mozi az, amely olcsóságánál fogva a szegényebb rétegeknek is kedvenc szórakozása. Viszont a film ma már többet jelent a szórakozásnál, nevelő hivatása is van. Felkerestük a nagyváradi Filmul populár vezetőjét, Krammer József elvtársat, aki így világította meg a helyzetet.

Valóban igaz, hogy az utóbbi időben sok gyengébb film került másorra. Ennek főleg az az oka, hogy számos olyan filmet kellett kihagynunk, amelyek bár le voltak kötve, nem voltak vetíthetők, mert olyan színészek játszottak benne, akik az imperialista Amerika reakciós hírverésének szolgálatában állottak. Szakszervezeti döntés értelmében, ezeknek a színészeknek a filmjeit bojkottáltuk, és ezért történt a kiesés. Most azonban már új kötelességek vannak és rövidesen sorra kerülnek Nagyváradon is az új és demokratikus szellemű francia és angol

filmek mellett a legújabb orosz alkotások. Érdekes amerikai filmjeink is vannak, amelyekben demokratikus gondolkozásuk miatt üldözött legjobb színészek szerepelnek.

A beszélgetés alkalmából szóba hoztuk azt is, hogy Nagyváradon pontatlanul kezdik az előadásokat.

– Öröndetes, hogy megemlítette – mondja Krammer elvtárs –, mert sajnos megállapítottuk, hogy éppen a közönség egy része miatt kell az előadásokat későbbben kezdeni. Hiába hirdetjük a pontos kezdést, a közönség nagy része mégis későn jön, s e miatt kell szenvedni azoknak, akik pontosan látogatják az előadásokat.

– Milyen új filmeket várnak?

Kitűnő orosz filmek jönnek. Nagy érdeklődésre tarthat számot a Jack London »Farkasvér« című regényéből készült »Fehér agyar«. A kiváló szovjet rendező kihasználta a darab lehetőségeit és sokáig sétáltatja a nézőket a Magas Észak erdeiben és hóval fedett síkságain. Nagy filmnek ígérkezik a »Legyőzhetetlen«, az orosz nép, a partizánok hősi harcairól – amelyet a gyűlölt német megszállókkal folytattak – szól ez a film. A híres szovjet író Garbatov figurái mintha a könyv lapjairól léptek volna a filmvászonra. A sportbarátok minden bizonnyal élvezettel nézik meg majd az 1947-es moszkvai sport parádéről készült színes filmet. Nagyszerű alkotás a »Centercsatár« című sportfilm is.

Rövidesen bemutatjuk az új angol filmgyártás egyik remekművét a »Hetedik Fátyol«-t. Másik sláger »Az ördög hegedűse«, mely Paganiniról szól Yehudi Menuhin, a világhírű hegedűművész és Stewart Granger játsszák a főszerepet. Az új német filmgyártás remekműve Strauss »Denevér«-je Willy Fritsch-el.

Még arra szeretném megkérni – mondja búcsúzóul Krammer elvtárs – írják meg, kérjük a közönséget, ne rágcsáljon olajos magvakat az előadások alatt. Hiába minden szigorú felhívásunk, még mindig vannak olyanok, akik egész előadás alatt úgy rágcsálnak, mint az egerek. Igazán felesleges, hogy egerek és emberek így kerüljenek közös nevezőre.”

Csupán két megjegyzést fűzünk ehhez a riporthoz: A felsorolásból teljesen hiányoznak a magyar filmek, pedig köztudottan azok voltak a nagyváradi mozilátogató közönség legkedveltebb műsorszámjai. Ekkor még továbbra is szép számmal szerepeltek a nagyváradi mozik műsorán magyar filmek, például csak a januári műsorban az *Emberek a havason*, *A három szép fiú*, *Fűszer és csemege* vagy a *Tanítónő*, melyben a Váradon már egyszer feljelentett Kiss Manyit újra láthatta a közönség. Ami pedig az olajos magvak rágcslását illeti, az az új világ és az új közönség „érdeme” – hisz még 1945-ben is peracet és cukorkát árultak a mozikban.

Visszatérve a filmműsorokhoz, mint érdekességet említjük meg, hogy 1948. január 27-én a Casino mozi a *Lángoló hegyek* című jugoszláv filmet hirdette Titóval, akit nem sokkal később amerikai bérencnek, fasiszta hóhérnak, az imperialisták láncos ebének tituláltak a romániai újságok.

Az 1948-ban irányadó szerepet elnyert Fáklya, a Román Kommunista Párt Bihar megyei napilapja (addig csak hetilap volt) a filmismertetésekben, filmkritikákban követendő utat is megmutatta a már csak rövid ideig fennmaradó két másik laptársának. Ezek a lapok eddig csupán a szovjet filmekről írtak lelkendező, elragadtatott „kritikákat” – az amerikai, francia, magyar produciókról (mert ez ideig csak ezek léteztek) mélyen hallgattak. A „bátortollú” Zoltán Dezső már a *Fáklya* első számában, 1948. január 1-jén keményen megbíráta a *Szép az élet Arizonában* című filmet. Lássuk, hogyan: „*Cowboy filmet nézek, elszántan, erős elhatározással, hogy ott maradok végig, jöjjön, aminek jönnie kell. Nem könnyű feladatra vállalkoztam, de állom becsülettel. Tudnom kell, mi az, amivel lázba lehet hozni a közönséget, zúgó tapsokra, hangos tetszésnyilvánításra ösztönözni a fiatalságot. Nézem a filmet, s közben figyelem a közönséget. Hangos sóhajok, együtt érző indulatszavak röppennek, morajlik a nézőtér.*

Kutatom a rejtélyt, mi az, amivel az amerikai filmgyártás így magához tudja láncolni a közönséget, hiszen

mindent, ami előtte pereg, értelmével, szívének rezdülésével nem foghatja fel, csak valahol az ösztönvilág fortyogó lávája kavardok fel benne, bűnösen, jóvátehetetlenül.

Nem nehéz konklúzióra jutni. Szándékos, tudatos mérgezés történik. Az amerikaiak fegyvertárának egyik mardálya az, amit a fiatalságnak szegez. A durvaság, a nyers erőszak, az élet az erőké elv propagálása folyik, mesterséges eldurvítása a lelkeknek, a hódítás propagandája. Ez az ő szellemi arzenáljuk, és mi nem is vesszük észre a veszedelmet. Elnézünk felette, hogy a mozik műsorából egy percre sem hiányzik az ilyen és ehhez hasonló produkció. A fasizmus erkölcsét, az erőszak diadalát propagálják nálunk az amerikaiak, még pedig jó pénzért, még fizetünk is érte.

Siralmas, hogy éberségünk csak eddig terjed. Míg mi minden erőnkel az ifjúság átnyelését végezzük, népi kollégiumokban, munkásiskolákon, ifjúsági szervezeteken keresztül, megjelenik moziaink vásznán az amerikai propaganda, és gyógyíthatatlan sebeket ejt a fiatalság lelkében.

(...) Nehéz az élet Arizonában, de azért tetszetős, hiszen szőrén ülik meg a lovat, dörögnek a coltok, és aranyzsákban hever a jutalom. Ideje lenne alkalmazni a Monroe elvet »Amerika az amerikaiaké!« bűvöljék csak a lovasok a new-yorki vagy san-franciscoi ifjakat, mi is gondoskodunk majd a mi fiataljaink lelki táplálékáról.

Hát, ami igaz, igaz! Gondoskodtak is. Hogy milyen eredménnyel, azt mindenki maga döntse el. Nekünk nem áll módunkban és szándékunkban megdönthetetlen igazságokat hirdetni. Csupán tájékoztatni próbáljuk az olvasót a múlt eseményeiről, a korabeli felfogásokról, gondolkodásmódokról. Ezekkel sem szállunk vitába, mint ahogy ezt az elemző frást sem vitatjuk, magyarázzuk. Kétségtelenül jól fogalmaz a szerző, érti a mesterségét, de gondolatainak, szándékainak igazságát az idő dönti el, s az értő és gondolkodó olvasó.

Az *Új Élet* szerkesztői igyekeztek bizonyítani, hogy tanultak a vezető párt lapjában megjelent példamutató

írásból. Előbb egy szovjet filmről írtak lelkesedő (de ugyanakkor semmitmondó) ismertetőt. Az 1948. március 31-i számban a Transilvania moziban bemutatott *Legyőzhetetlenek* című filmről írtak: „*Szovjet film, amely egy öreg gyári munkás családjának a náci német megszállás alatt átélt szenvedéseinek ábrázolásával mutatja be azt a hősi küzdelmet, amelyet a szovjet nép a maga és az egész világ felszabadítása érdekében folytatott a fasiszta bestiával.*

Eposz ez a film, amely a hősköltemény obligát pátozsa nélkül a legremekőbb művészettel ejti meg a nézőt. Rendezése éppen olyan művészi, mint amilyen hibátlan és artisztikus a fényképezése vagy a zenei aláfestése. Valódi művészfilm, amely ki sem mondja a jövődó haladás propagandáját, de amelyből mindenki borzongva érzi a legmegrázóbb igazságokat, amelyek emberre teszik az embert.

Ezt a filmet mindenkinek látnia kell, aki hisz az emberi és az emberiség, a valódi humánus, a dolgozó és építő akarat jövőjében.”

1948. április 7-i számában az *Új Élet* Szovjet, cseh-szlovák, magyar és francia filmek emelik Románia filmellátásának színvonalát. Mit hoznak a nagyváradi mozik a világpiacon legújabb termékeiből címmel a következőket írták:

„A Filmul Popular nagyváradi kirendeltségének vezetőjével Krammer Tiborral beszélgettünk. – Sok a cowboy film – mondjuk. – Tudjuk s igyekezünk kiküszöbölni műsorainkból ezeket az értéktelen fércalkotásokat. A filmellátás még nem kielégítő, – az antidemokratikus amerikai színészek filmjeit indexre tettük. A legújabb és valódi értékű művészi filmen kívül nyolc érdekes cseh, és hat új magyar filmet kaptak. Több haladó szellemű francia film is érkezett az országba. A magyar filmek közül kiemelkedik az 1945 után készült Érik a búzakalász.” [Tévedés! 1938-ban készült ez a film, Gaál Béla rendezte, s játszott benne Olthy Magda, akit Horthy rendőrsége 1943-ban letartóztatott, és Fedák Sári, akit viszont 1945-

ben a kommunisták ítélték egyévi börtönre, s tiltották le a filmvászonról jobboldali szerepvállalásáért. Aztán Fedákot mégis rehabilitálták s 1948-ban már Romániában is vetítették ezt a filmjét.] E rövid kitérő után adjuk vissza a szót Krammer Tibornak, aki a vetítésre kerülő magyar filmek közül kiemelte még a valóban világhírvé lett *Valahol Európában* címűt és megjegyezte, hogy *Most fejezik be Pesten a Beszterce ostroma* című filmet. Ezek után így folytatta nyilatkozatát: „*A szovjet filmek közül kiemelkedő: A satrii tanítónő, Sztálin-díjas mű, a Tavasz, Sztjenka Razin, Marica, Két világ, Szibériai történet, Az orosz kérdés.*

Őt községet szereltünk fel keskenyfilm vetítő géppel: Telegd, Székelyhíd, Tenke, Vaskóh és Élesd. Igyekezünk kizárólag nevelő hatású komoly filmeket adni. Ahol vilányáram van, ott van mozi is. Az ARLUS is kap vetítőgépeket. Elsőként a »Legyőzhetetlenek«-et vetítik az üzemekben, iskolákban, kaszárnyákban.

Amíg Hollywood a legsúlyosabb erkölcsi és gazdasági válságban van, addig a moszkvai és leningrádi stúdiók kiválónál kiválóbb filmeket gyártanak, s ezeket mi is megkaptuk, s így kiküszöbölhetjük a mozis műsorából a nem odavaló és rossz hatást keltő alkotásokat.”

SIMON MAGDA A FILMEKRŐL, MOZIRÓL

A negyvenes évek végének, az ötvenes évek elejének egyik legtehetségesebb és legismertebb újságírója Simon Magda volt, aki a koncentrációs táborból hazatérte után az új rendszer elkötelezett híve lett. Sokirányú publicisztikai munkásságában jelentős helyet foglaltak el az új, szocialista kultúráról szóló írásai, köztük a filmről írottak is. Írásait a szovjet filmek iránti nagyfokú elfogultság, elkötelezettség és kizárólagosság jellemezte, amit csak kis részben enyhített az a körülmény, hogy jól tájékozott, alapos felkészültségű és jó tollú újságíró volt, aki tudott lelkesedni és meggyőző lenni, de tudott kemé-

nyen bírálni is, ha neki nem tetsző (főleg „burzsoá”) filmekről szólott. A *Fáklya* 1948. április 18-i és április 25-i számában, tehát két részben közölte átfogó írását *A polgári filmművészet csődje* címen, amit azért idézünk szinte teljes terjedelmében, mert jól tükrözi a korabeli kommunista felfogást a filmről és a „polgári” filmművészetről.

„I. A háború után a monopoltrösztök urai számot vetettek azzal, hogy a film nem csak kitűnő üzlet, de a tömegbefolyásolás egyik leghatásosabb eszköze, amit a saját szolgálatukba állítottak. Ezzel szemben a filmbarátok világ szerte filmklubokba, egyesületekbe tömörültek azzal a céllal, hogy a tömegek filmesztétikai nevelésén keresztül formájában művészi és demokratikus tartalommal telített filmeket követelhessenek a filmipartól. Ezek az egyesületek nemrégiben világszövetségbe tömörültek és megtartották első kongresszusukat Cannes-ben. Az itt elhangzott megállapodásokról tallózik ez a cikk.

A film új műfaj tehát új műalkotásokat és új emberi kultúrát teremtett. A film új látásmódra – vizuális asszociációra és vizuális képekben megjelenítő gondolkodásra nevel. A film új és friss élményeket hozott az ember lelki életébe, olyanokat, amelyek semmiféle más művészet által kiváltott élményhez nem hasonlíthatnak.

A zseniális Lenin már a század elején felismerte, hogy a film a tömegnevelés és irányítás legfontosabb eszköze. A szovjet filmgyártás ennek a felismerésnek a nyomdokain haladva megteremtette a tartalmában szocialista, formájában nemzeti filmet – amely a filmről alkotott eddigi fogalmak szerint – a legtökéletesebb módon ábrázolja és érzékelteti egy hatalmas nép élet-halál harcát a szabadságért, majd gazdasági és kulturális felemelkedéséért.

Míg a szovjet rendezők a szocialista realizmus vonalán haladva egyre művészebb filmremekművekkel lepik meg a világot, addig a válságtól szaggatott, szétzúllott Hollywoodban – az egykori filmparadicsomban – bűnözők, kéj és bérgyilkosok, kísértetek, gengszterek, örültek, hipnotizáltak és lelkihasadásos emberek problémái kerültek a türelmes filmszalagra.

A háború befejezése óta Amerika csupa ilyen selejtes, otromba és művészietlen filmekkel árasztja el a kontinenst. E fércműveknek azonban nem ez a legfőbb hibájuk. Sekélyességük mellett még szellemi mérgeket is tartalmaznak, és kártékonyaságuk azért felmérhetetlen, mert éppen a film az a művészet, amellyel a legtöbb ember áll közvetlen kontaktusban. Statisztikák igazolják, hogy lényegesen több ember jár moziba, mint amennyi olvas, vagy különösen akár tárlatokra, hangversenyekre jár.

A nagy hagyományokkal rendelkező francia filmművészet is a nagy válság idejét éli. Kézenfekvő az ok: a dollár járszalagjára fűzött francia nép gazdasági függőségéhez politikai és kulturális elnyomás is járul.

Míg az amerikai filmekben ünneplik az erőszakot, hozsánáznak a selyemfiúknak és utcalányoknak, piedesztálra állítva a házasságtörést, kicsapongást, nemi elitélyedést, – a tiszta művészet igényével fellépő francia film ennél is rafináltabb veszélyeket hordoz magában. A tökéletes, néha szinte káprázatos technikai megoldások a legigényesebbnek látszó művészi köntösbe öltöztetik a tömegek ébredező öntudatának elaltatására és félrevezetésére irányuló filmeket. Kifinomult, szinte földöntúli lényekkel találkozunk ezekben a filmekben, kitenyészett szép emberpéldányokkal, olyan férfiakkal és nőkkel, akik úgy élnek, (hogy miből, arról soha sincs szó) hogy seholva sem tartoznak, semmit nem dolgoznak, csak úgy lebegnek gyökértelenül, és életük mintegy alkalom arra, hogy szép szavakba bújtatott áligazságokat mondogassanak, szerelmükkel holdfény mellett andalogjanak, majd váratlanul öngyilkosságot kövessenek el, lehetőleg mind a ketten. Értelmetlen a küzdelem, az élet értelmetlen, nincs más megoldás, más kiút, mint a halál.

Persze nem véletlen, hogy Franciaországban megoldhatatlan lelki konfliktusokról számolnak be a filmek. Nem véletlen, mert Amerikából ugyanakkor a cowboyok, gengszterek, a bűnözés és a patológia legkülönbözőbb válfajait dicsőítő filmekkel boldogítják az emberiséget. A kérlelhetetlen bukás felé haladó burzsoá rendszer, a

jövőtől való rettegésnek és kilátástalanságnak művészi vetületét adják ezek a filmek. Nem véletlen mindez, hisz a dekadens, s már fertőző stádiumban lévő polgári társadalommal szemben előretör a szovjet filmkultúra, mely folytonos fejlődésben szédítő perspektíva, mely folytonos fejlődésben szédítő perspektívákat mutat és mind nagyobb és előkelőbb helyet foglal el nemcsak a szovjet népek, de a világ összes haladó szellemű népeinek nevelésében, szellemi izlésük kialakításában. A művészetekben – és így a filmművészetben is – teljes erővel tombol az ideológiai harc. Két világ: a felbomlóban lévő kapitalista rendszer és a diadalmasan feltörekvő negyedik rend, és az általa vezetett néptömegek között folyik ez a harc, szinte az egész világon.

A film tehát, – csakúgy, mint az irodalom, képzőművészet vagy zene – a nagy társadalmi harcok és átalakulások különböző fázisait vetíti elénk, még pedig teljes kendőzetlenséggel.

Lukács György, a kiváló marxista filozófus és esztéta, egyik tanulmányában ezt mondja: »A burzsoá társadalmi rend hagyományos közönséges védelmi ideológiája a szépítés, gondolati vagy művészeti formában elítelteti a burzsoá társadalom rikító ellentmondásait, szembetűnő szörnyűségeit. Ezt csinálja több mint egy évszázada az akadémikus filozófiától kezdve az egész védekezésre beállított tudomány és művészet. Legkirívóbb formáját ez az irányzat a hollywoodi filmekben érte el, de igen gyakran az egyetemi filozófia sem más, mint happyendes filmeknek fogalmi formába öltöztetése.«

A nagykapitalizmus szolgálatában álló, hanyatló polgári filmművészet teljes bomlásban tükrözi a burzsoá társadalmat és annak ideológiáját, amely feltartóztatatlanul rohan a teljes csőd felé.

II. A gazdasági válság rémével hadakozó Amerikában a monopoltrösztök urai mind elszántabb eszközökkel és egyre kétségbeesettebb formákban veszik igénybe a »védelmi ideológia« legfőbb fegyverét, a szépítést és ennek vadhajtságait, az elkenés és mellébeszélés művészetét.

Ez a törekvés fokozott mértékben érvényesül a filmiparban. Valahogyan el akarják tüntetni, agyon szeretnék hallgatni azt a letagadhatatlan tény, hogy például az egyik bányász-sztrájk a másikat követi. A »győztes« Angliában csaknem azonos a helyzet. Az amúgy is alacsony életszínvonal állandó süllyedésével csak a munkástömegek növekvő nyomora és az imperialisták ellen fokozódó harci kedv áll egyenes arányban.

Másról kell beszélni, hogy a polgár ne gondoljon Európa szégyenfoltjára, az Ibériai félszigetre, ahol Franco a nemzetközi imperializmus bőkezű támogatásával még mindig folytathatja gyalázatos játékait. Másról kell beszélni, hátha elkáprázik a jámbor néző szeme és a morális elferdülések szemléltető oktatása közepében elfelejtkezik a leigázott Görögországról, ahol a neofasiszták a háború új tűzfészket készítenek elő.

A trösztök által rángatott filmcézárók tehát olyan filmeket gyártanak, ahol mindezekről szó sem lehet. Gyönyörködhetünk ellenben a nyomorék, de rendkívül goromba fiatalemberben, a tehetséges, ámde énhasadásos [tudathasadásos] zongoraművészről »tudatalatti szerelmében«, olyan megoldással a dráma végén, amely nevetségessé teszi és kuruzslássá alacsonyítja a lélektan tudományt (Hetedik fátýol).

A brit impérium mezein sem sok virág terem már. A szabadságért és az emberibb életért harcoló hindukról mégsem csinálhatnak filmet. Az angol korona gyöngyei között keresnek hát témákat. Főurak kedvelései elevednek meg szemeink előtt, a hagyományos vörösteéglás kastélyok és rosszul szelelő kandallók világából, – honnét úgy tűnik – kizárólag a rókavadászat és hasonló fontos ügyek elintézése végett távoznak a szakadatlanul fényűző hölgyek és urak (Férfi szürkében).

A zsákutcába került, teljesen elsekélyesedett és magát beteges vadhajtságokban kiélő polgári filmművészetéről fordítsuk tekintetünket a szovjet filmgyártás felé. Miben áll a szovjet filmkultúra felsőbbrendűsége a polgári filmművészetrel szemben?

A szovjet film nemcsak szórakoztatási igénnyel lép fel, de egyúttal magasrendű erkölcsi kívánalmak hordozója is. A tömegek életét, vágyait, küzdelmeit, szenvedéseit és reményeit példázzák a szovjet filmek, a szocialista realizmussal párosult forradalmi romanticizmus legművészbib eszközeivel, azzal a meggyőző és mélységesen egyértelmű pátozzsal, amely annyira jellemzi a szovjet művészetet, és amely mind magasabb és magasabb célok elérése felé lendíti, ösztönzi a szovjet embert. Így lett a szovjet film a nagy tömegek nevelője és irányítója, úgy ahogy azt a nagy Lenin előre megálmodta.

Míg az amerikai gengszter filmek folyamatosan növelik a bűnözők számát, és alapjaiban demoralizálják az amerikai ifjúságot, – a szovjet filmek hatása alatt az emberek százezrei és milliói tűzik maguk elé a legnemesebb eszmények követését és megvalósulását, fellelkesülve a bemutatott nagy példákön. (...) A szovjet filmek hatalmas sikerének titka éppen abban áll, hogy a széles tömegek érzéseit adják vissza, a tömegek problémáival foglalkoznak egy-egy kiragadott példán keresztül. (A satrii tanítónő vagy a Képviselet) (...)

A szovjet filmművészet mindig a valóság egészének hű és igaz ábrázolása, amely éppoly távol áll a fotografikus másolástól, mint az elvont formákkal való – végső fokon – üres játéktól.

A feltörekvő új társadalom egészséges izlése, élni-, fejlődni-, és tanulni akarása elsöpri és szemétre hajtja a polgári filmművészet elsatnyult, torz és mérgező hajtásait. Éppen úgy, mint a burzsoá életforma többi rothadt maradványát."

A HARCOS FILMKRITIKA KIVIRÁGZÁSA

Simon Magda iránymutató írása után egyre-másra jelentek meg filmismertetések, filmokról, filmgyártásról szóló hírek, természetesen abban a szellemben, amelyben az ismertetett elemzés is megfogalmazódott. A szov-

jet filmeket az egekig dicsérik, a polgári, elsősorban az amerikai filmekről csak bíráló, elmarasztaló ítéleteket tudnak megfogalmazni, de a fiatal demokratikus államok filmjeiben is több bírálандót találnak, mint dicséretre érdemest.

A legkeményebb kritikát egy magyar film kapta a **Fáklyában**. A filmszemle írója talán nem is tudta, hogy a *Mindenki mást szeret* című film még 1940-ben készült, rendezője az igen termékeny, egyébként tehetséges és sikeres Balogh Béla volt, aki például 1940-ben ezen a filmen kívül még másik hármat is rendezett. A film zenéjét Fényes Szabolcs szerezte, s olyan neves színészek játszottak benne, mint Uray Tivadar, Somogyi Nusi, Maklár Zoltán és Szilágyi Szabó Eszter. Természetesen nem volt egy kimagasló alkotás, de indokolatlannak tűnik (ma már) az a düh és vehemencia, amellyel megbírálták, sőt tiltakoztak vetítése ellen. Idézzük a **Fáklya** 1948. május 7-i számában megjelent cikket: *„Tiltakozunk olyan filmek vetítése ellen, amely a német fasizta horda felett aratott győzelem harmadik évében és népi demokratikus rendszerünk idején ilyen otromba módon meghamisított képet ad a faluról, a falusi dolgozókról. Nem más ez, mint a földbirtokos felfogása a faluról, a parasztról. A filmen a parasztlak buták, maradiak, állandóan ünneplőben járnak és tiltakoznak a fertőzött kút lezárása ellen (elmaradtak). Nekünk más tapasztalataink vannak a falu dolgozóiról. Szerepel még egy gróf is, aki természetesen jótékony. Konklúzió: a parasztlak az buta és maradi, alsóbbrendű, akire a felsőbbrendű gróf, – a grófok, az uralkodó osztály, – joggal kényszeríti rá akaratát, magyarán: jogosan nyomja el. És már kész is az együgyű filmben becsempészett polgári világszemlélet, ha nem is a legügyesebb csomagolásban.*

A film mondanivalóját ezen a téren már túlhaladták az események, és érthetetlen előttünk, hogyan kerülhetett vetítésre a népi demokratikus Románia mozijában."

1948. május 23-án egy újabb cikk jelent meg a **Fáklyában**, *Nem a dzsentri világ hejehujázása jelentette a*

magyar életet címen: „A magyar filmhivatal megakadályozza, hogy a szomszédos államokba csempésszék a fasiszta időkben gyártott filmeket.”

A **Romániai Magyar Szó** április 4-i számában A meghamisított magyar valóság címmel Jakab Antal bírálatot írt. A cikk arra mutat rá, hogy a Romániában bemutatott egyes magyar filmek meghamisítják a mai magyar élet igazi arcát és káros színben mutatják be a magyar szellemet. A cikk utal arra, hogy a magyar-román barátságot csak olyan művészi alkotások szolgálják, amelyek a valóságnak megfelelően ábrázolják úgy a magyar, mint a román nép életét. Erre válaszoltak a budapesti illetékes körök, az Országos Filmhivatal levelet intézett a Romániai Magyar Szóhoz, ebből vesszük át az alábbi részleteket:

„A népi demokratikus Magyarország filmipara és az azt centrálisan képviselő Országos Filmhivatal nagy örömmel vette a Romániai Magyar Szóban Jakab Antal tollából megjelent cikket. A cikkben foglaltakkal mi a legnagyobb mértékben egyet értünk, amennyiben nem szolgálja a dunamenti demokráciák népeinek egymáshoz való közeledésének ügyét olyan filmek bemutatása, amelyek – visszaidézve a letűnt dzsentri világot –, meghamisítják a mai magyar életet.

A gazdaságilag megerősödött fiatal magyar demokrácia szelleme, így filmtéren is, a nép szolgálatában áll. A már folyamatos magyar filmgyártás alkotásai fokozott minőségi emelkedést mutatva az európai haladó szellemű művészet legjobb alkotásai közé verekedtek magukat.

Közvetlenül a háború után nem alakultak ki a magyar külkereskedelem formái. Voltak egyesek, akik kizárólag üzleti céloktól vezetve lelkiismeretlenül használták ki a még cseppfolyós állapotban lévő gazdasági viszonyokat és válogatás nélkül exportálták a filmeket Magyarországról, olyanokat is, mint azt a Romániai Magyar Szó által kiragadott példák is mutatják, – amelyek részben minőségüknél fogva semmiképpen sem alkalmasak arra, hogy az új Magyarország haladó eszméit képviseljék.

A közelmúltban megalakult az Országos Filmhivatal (...) amely központosan foglalkozik a filmélet kérdéseivel és így ezzel a problémával is. Szoros együttműködésben a baráti szomszéd államok illetékes szerveivel haladéktalanul megtörténnék azok a lépések, amelyek egyszer s mindenkorra kizárják hasonló esetek lehetőségét” – írta Komjáth István elnökhelyettes.

Ez a levél újabb fényes bizonyítéka annak, hogy a népi demokráciák országaiban a művészet, és így a filmművészet is a nép előrehaladását szolgálja, és azt nem lehet többé a valóságok elferdítésére felhasználni.

A harcos filmkritika a gyakorlatban – vagyis a kommunista párt sajtóorgánumban, a **Fáklyában** – azt jelentette, hogy keményen megbírálták, sőt „leleplezték” még azokat a nyugati filmeket is, amelyek alapos válogatás és cenzúrázás után kerültek a váradi nézők elé. De nem voltak túlságosan kíméletesek a „baráti” országok filmtermékeivel szemben sem, ha azoknak nem sikerült megközelíteniük a szovjet filmek által felállított magas mércét, vagyis, ha nem voltak eléggé osztályharcosak, ha nem szolgálták a kommunista nevelést, ha nem eléggé elkötelezetten hirdették az egyedüli helyes és igaz eszmét, a kommunizmus eszméjét.

1948. július 14. Az **Új Élet**, amely a már beolvasztott szociáldemokrata párt lapja volt, bejelentette, hogy „július 15-én beszünteti tevékenységét, mivel az új feladatokat jobban tudja betölteni a **Fáklya**, a **Román Munkáspárt Bihar megyei napilapja**.”

Ebben az utolsó számában még közreadott egy filmkritikát, amely a **Fáklya** által elindított harcos, kommunista szellemben készült. A *Fekete gyémántok – francia film a Transilvaniában* című írást idézzük: „*Legutóbb sztahanovista bányászok filmjét láttuk a Transilvaniában.* [következik egy pár dicséző lelkesítő mondat a szovjet filmről] *Ez a mostani film a francia nagyburzsoázia környezetében lejátszódó dráma. Amennyire építő volt a szovjet film, annyira romboló a Fekete gyémántok. Hatása azért káros, mert előadásmódja szuggesztív.*

Két kitűnő francia színész a szereplője ennek a szívödölesztő giccsnek, mely végső fokon azt hirdeti, hogy a férfinak nincs más dolga a Földön, mint a szerelem. Fülledt légkörben követik egymást az «izgalmas» jelenetek és az embernek arra volna kedve, hogy kitárja a pompásan berendezett kastélyszobák ablakait, hogy beáradjon a napfény, a valóság, az igazság.

Ez a film borús és hazug. Kiszámítottan azzal a hatáskeltéssel dolgozik a film, hogy megremegtesse a sentimentalizmusra reagáló szíveket és elleplezze, elfeledtesse azt, hogy az embernek a földön sokkal fontosabb, sokkal komolyabb megoldásra váró problémái is vannak. Ennek a filmnek a legmeghatóbb jelenetei is mosolyt váltanak ki belőlünk, anélkül, hogy fenségességet éreztünk volna.

Amikor megvilágosodott a nézőtér, mint a galambok, itt-ott fehér zsebkendők rebbentek fel. Érzékeny szívű hölgyek itatták fel a Fekete gyémántok által kiváltott könnyeiket. Többen inkább azon bosszankodtak, hogy az előadás végére eleredt az eső. »Még az ég is elkomorodott – jegyezte meg nevetve valaki – olyan megható ez a film.«

Idézve ezt a filmkritikát azon gondolkodunk, vajon az akkori moziba járókat milyen irányba befolyásolta ez, elriasztó vagy érdeklődés felkeltő volt-e a hatása.

Simon Magda a Fáklyában sokkal keményebben és célratörőbben bírálta a hamis és hazug ideológiákat terjesztő filmeket. Őt még az sem tévesztette meg, ha a film témáját forradalmi eseményekhez kapcsolták.

A Corso moziban vetített Szerelem életen és halálon túl című olasz filmről például így írt:

„Hihetetlen, hogy hány ember kíváncsi Nagyváradon: milyen a halálon túli szerelem. A mozilátogatók azonban bizonyos csalódottsággal távoznak. Úgy kell nekik! A film ugyanis nem ad feleletet a címben beígért kérdésre.

A század eleji carbonari mozgalomról szól a romantikus, giccses, valószerűtlen történet. A hősnő persze selyemágyban nyugszik, és túll felhőben jár. Két bál kö-

zött beleszeret egy daliás, szökés közben megsebesült carbonariba, de ez nem akadályozza meg őt abban, hogy feljelentsen az egész összeesküvő társaságot. Persze csak azért teszi, hogy szerelmének ne legyen alkalma a veszélyes vállalkozásban résztvenni. Ez a film ékezen bizonyítja a polgári filmgyártás csődjét. Nem vet fel valós problémákat és tévesen, károsan tájékoztat a múlt eseményeiről. A hercegi papa és a rendőrminiszter jóságossága a carbonarikkal csak arra jó, hogy a tömegeket hamis illúziókba ringassa. A zavaros és sok helyen sötéten fényképezett film még a tucat filmek névóját sem éri el.”

Valamivel elnézőbb, sőt itt-ott még dicsérő hangokat is megütő Simon Magda egy másik filmkritikája, amelyet egy német filmről írt. A gyilkosok köztünk vannak (az akkori címadók szerint: Gyilkosok vannak köztünk című filmről, amelyről a filmtörténet is megállapítja, hogy a szovjet filmcenzorok is alaposan belenyúltak, s mégis számottevő, jelentős filmként tartják számon) a Fáklya olvasói a következőket tudhatták meg:

„Az első film, amely a megszállás alatt lévő Németország szovjet övezetében készült. Ez a film még nem határozott és félreérthetetlen tett, csupán eszmélkedés, útkeresés. De reálisan ábrázolja a mai német világot. A tisztulás és a felismerés képét adja, s utal arra a demokratizálódó folyamatra, amely a szovjet övezetben végbe megy, ahol a németek komoly és őszinte átnevelése mellett erőteljesen folyik a harc a fasiszta hitlerista szellemi maradványok felszámolásáért.

A film technikai kidolgozása még itt-ott dekadens hangulatot áraszt és ez a fényképezési giccsokban jut kifejezésre [hogyhogy?]. Nagy értéke, hogy németek csinálták, akik a megtisztulás útjára léptek és keresik a kibontakozást. Ez a körülmény biztatást ad arra nézve, hogy a lezúllott német filmgyártás, – a német nép perspektíváján keresztül – megtalálja önmagát.”

Az elkötelezett, harcos filmkritikát bemutatni szándékozó felsorolásunk lezárásaként csupán néhány mondatot idézünk Simon Magdának A satrii tanítónő című szovjet

filmről írt kéthasábos nagy filmelemzéséből. Miután hosszan ismerteti a darab meglehetősen banális és sablonos cselekményét, a rendezés és a színészek játékának nagyszerűségét, a film hatalmas sikerét, az alábbi sorokkal zárja írását:

„Fontos, hogy ezt a filmet minden tanító, tanár és nevelő megnézze. Fontos, hogy diákjaink valamennyije okuljon a szovjet ifjúság nagyszerű példáján. Fontos, hogy az értelmiségiek fogalmat alkossanak a film nyomán arról, hogy milyen szeretet és megbecsülés övezi a Szovjetunióban a népért dolgozó értelmiségieket.

A szovjet filmművészet valóban azzá vált, amelynek Lenin megálmodta, a tömegnevelés egyik leghatásosabb eszközévé. A szovjet film nem csupán szórakoztatásra törekszik, de mondanivalója által neveli, irányítja, új utakra tereli és mozgósítja a néptömegeket, és a jövőbe mutat.”

Olyan hatása még nem volt egy újságcikknek, s olyan befolyást még nem ért el újságíró – legalább is Nagyváradon – mint Simon Magda ezzel a filmkrónikával. A cikk megjelenése után a váradi iskolák egymással versenyezve szervezték meg a film kollektív megtekintését. Minden iskolának, tanárnak (hazafias?, internacionalista?) kötelessége volt megismerni ezt a ragyogó alkotást, amelyet még többször műsorra tűztek, s amely érthetetlen módon nem szerepel a mai filmtörténeti könyvekben, dolgozatokban. Ezért is tartottuk fontosnak kiemelni a feledés homályából.

MEGTANULTÁK A SZOVJET LECKÉT

Még az államosítást megelőzően, 1948. május 7-én megnyitották a Casino-kertmozit egy izgalmas szovjet partizánfilmet bemutató díszelőadással. Az államosítás után a reakciós polgári időköt idéző Casino nevet mindkét mozinál Scala név váltotta fel. 1948. július 13-án a Fáklya arról tudósította olvasóit, hogy a nagyváradi

moziak alkalmazottak versenyre hívták ki a kolozsvári moziak alkalmazottakat. Ez a hír megnyugtathatta a váradiakat, hogy a mozik jó kezekben vannak, olyanokéban, akik alkalmazkodnak az új idők szelleméhez, követik a párt útmutatásait. Érdemes és fontos idézni ezt a versenykiírást:

„A nagyváradi filmszínházak beolvadása a Cimex filmbe [ma már nem tudni, mi lehetett ez] nagy meglepetést keltett a moziknál dolgozó elvtársakban. Az átalakulást gyűlés keretében ismertették. A gyűlés elhatározta, hogy versenyre hívják ki a kolozsvári mozisokat a következő pontokkal:

- 1. a mozik általános tisztántartása,*
- 2. a mozik fenntartási költségeinek csökkentése,*
- 3. a haladó szellemű filmek és a szovjet filmek népszerűsítése,*
- 4. a mozilátogató közönséggel udvarias és előzékeny kapcsolat kialakítása,*
- 5. a munkafegyelem megerősítése,*
- 6. a filmkezelés megjavítása, hogy ezzel a filmek tartósságát növeljük,*
- 7. a politikai fejlődés elősegítése a moziknál dolgozó elvtársak között.*

A verseny tartama: július 15-től november 7-ig.”

A versenypontokat számba véve megállapíthatjuk, hogy ekkorra már a mozisok is jól megtanulták, és hűen követték a szovjet leckét. Az is sokatmondó, hogy a munkaverseny zárónapját november 7-ére, vagyis a legjelentősebb szovjet-kommunista ünnep, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom évfordulójára tették. Lehet-e szebb ünneplés, mint egy ilyen fontos verseny megnyerése? Ugye, hogy nem?

1948. július 30-án a **Fáklya Válság Hollywoodban** címmel az alábbi elgondolkozató „tényeket” közölte: *„Az amerikai közönség is kezdi megunni a gengszter és cowboy filmeket. Az amerikai filmipar vezetője Erik*

Johston még 1947-ben elrendelte, hogy olyan filmeket gyártsanak, amelyekben »egyenlő lehetőségek« és a «szabad verseny» eszméje és az imperializmus több elavult kelléke játssza a főszerepet. Most viszont olyan filmeket tüntettek ki, amelyek megalkusznak a meglévő helyzettel, nem bírálnak és mindig happy enddel végződnek.»

Ha ez a rövid, de megrendítő hír nem riasztotta el a nézőket az amerikai filmek nézésétől, akkor az 1948. szeptember 26-án megjelent *Két különböző világ* című írás bizonyára a helyes útra irányította őket. Idézzük tehát, mert igen tanulságos (volt), s mi is elgondolkozhatunk rajta:

„Gyakran állítják azt, hogy az amerikai filmek az elsők a világon. Kétségtelenül az első helyet foglalják el, de csak a filmek nagy számának, a műterem berendezéseinek, a milliárdos nyereségeknek, az egész világ filmpiacának megkaparintása, s legfőbbképpen az előadások közönségességének, tartalmatlanságának és elvi sivárságának tekintetében.

Ötven évvel ezelőtt, a filmelőadások, mint minden szokatlan előadéscsőz, felkeltették az egész világ érdeklődését. A haladó művészek azonnal felismerték a filmtechnika által nyújtott óriási lehetőségeket, melyeknek segítségével egy új művészetet, a film csodálatos, tantító és nevelő hatású, tökéletes művészetet teremtették meg. A filmművészet szovjet mesterei nagymértékben járultak hozzá ennek a mai időket egyetemlegesen átfogó és kifejező művészetnek a megteremtéséhez. A filmművészet szovjet élharcosai magasan hordozzák az emberiség legjobb és legélenjáróbb eszméit híven kifejező filmművészetnek a zászlaját.

Az Európából Amerikába visszatérő amerikai külügyminiszter 1946-ban kijelentette, hogy «az amerikai filmek a kommunizmus elleni védelem legjobb eszközei». Az összes értelmetlen vígjátékok és a borzalmat keltő amerikai filmdrámák zűrzavarából kihangzik: a legjobb védelem a kommunizmus ellen. És éppen ezekben az

amerikai filmekben mérgeznek, gyilkolnak és vetkőznek a legszemérmertlenebbül a sztárok.

A Szovjetunióban a filmművészet nem busás nyereséget hajtó kereskedelmi vállalat, hanem igaz, tiszta művészet, amely a tömegek eszmei és művészi fejlődését szolgálja. A szovjet filmek megelevenítik előttünk a szovjet ember eszméit, életmódját, munkáját, azt a hősi harcot, amelyet a szocializmus felépítéséért folytat. A szovjet filmek hősei egyszerű emberek, gyári munkások, földművesek, sztahanovisták, a munka és harctér hősei, népből származó csodálatos hadvezérek. Világszemlélet szempontjából a szovjet filmek optimista szellemben vannak megalkotva. Egyetlen szovjet filmben nincs lealacsonyítva a szerelem érzelve, ami pedig majdnem minden amerikai filmben előfordul. A hollywood-i filmek tömeggyártmányai eltompítják az osztályéberséget, és elferdítenek, elfojtanak minden természetes emberi érzést. A szovjet filmekben bátran cseng a valóság, az igazság hangja. A szovjet filmművészet a haladás, a legjobb emberi törekvések harci zászlaja.»

Sajnos az érdekes szerző nem írta alá dolgozatát, illetve nem közölte a lap a nevét, így nem tudjuk azt megörökíteni az utókor számára. Harcos eszmeiségében Simon Magdára emlékeztet, de stílusa – stílustalansága szinte teljesen kizárja, hogy ő követte volna el ezt az eszmeifuttatást. (Majdnem förmedvényt írtunk.)

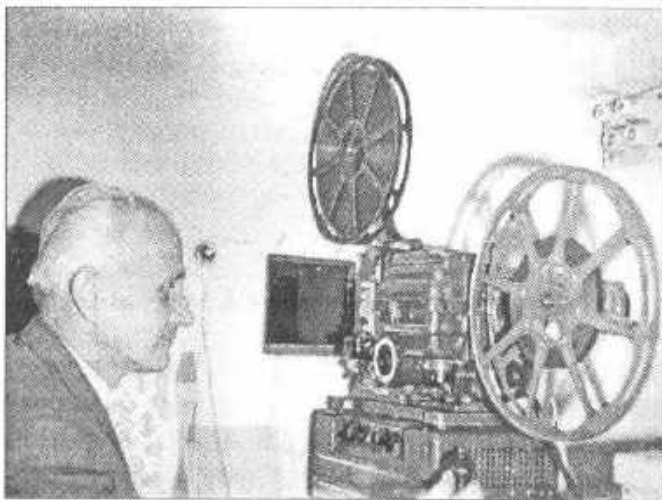
Nem sokkal a fenti írás után egy újabb írás *Az igazság filmje* címmel tovább erősíti a nézőkben a szovjet filmek iránti csodálatot és elragadtatást. A cikk beszámol a szovjet filmesek kongresszusáról, és hosszasan idézi Alexandrov, „az ismert filmrendező” szavait. Ebből emelünk ki néhány fontos gondolatot, megállapítást: „Nekünk filmeseknek – mondta Alexandrov – az a feladatunk, hogy megvalósítsuk elveinket azon a munkaterületen, ahol dolgozunk. Művészi gyakorlatunkkal kell bizonyítanunk a szovjet társadalom és kultúra magasrendűségét. (...) A burzsoáz értelmiség csak a tőke érdekében dolgozik. Mi az igazság művészetén dolgozunk, s azt

akarjuk, hogy művészetünk az életet tükrözze vissza. Ők a gazdag tőkésék egy kis csoportját szolgálják, azok pénzét és egyéni szeszélyeit. Nekik be kell csapniuk nézőiket, trükköket kell alkalmazniuk, másképp nem, adhatják el áruikat. (...) A mi nézőink megértik gondolatainkat. A mi filmünk nem menekül el az élettől, hanem beleszól. Igyekszik eltávolítani a múlt káros maradványait és segít felépíteni a jövőt. Csak a szovjet film vette fel témakörébe a munkások és parasztok harcát a népek egyenjogúságáért. (...)

Nem csak én, hanem minden egészségesen gondolkodó ember észrevehette, hogy a happyenddel végződő filmek a közönséget csak szkeptikus mosolyra készítetik. Józan emberek nem hisznek a selejtes nyugati filmek hazugságainak.

Lenin már 1920-ban megmondta, hogy Oroszország a népeket vonzó erő központja lesz. Mi filmesek ennek a vonzóerőnek a központjában állunk, műveinket milliók tekintik meg, arra kell tehát törekednünk, hogy ezeknek a műveknek minden atomja még jobban erősítse vonzerőnket."

Keskenyfilmes vetítőgép

Ezeknek a felvilágosító, kioktató írásoknak megvolt a hatása, ahogy azt a Fáklya további cikkei is bizonyítják. Előbb egy filmismertetés kapcsán írják meg, hogy a Scala mozgóban egy tíz évvel azelőtt készített francia filmet vetítettek, pontosabban annak csak a roncsait, olyan rossz minőségű volt a filmszalag. A vetítés végén egyesek kifütyülték a mozi vezetőségét a selejtes film vetítéséért. „A mozi igazgatósága nem teljesíti kormányunk politikáját, mely minden vonalon a nevelő, öntudatosító és realista művészet felé irányítja ízlésünket és a művészek munkáját. Ezt a célt kell szolgálja a mozi műsorpolitikája is” állapította meg a jegyzetírő. Azt is kifogásolta, hogy a híradót a film után vetítik, mikor sokan már indulnak haza, így akik látni szeretnék, nem tehetik. Hibának tartotta, hogy „túl gyorsan vetítik a filmet, s még aki jól tud románul az sem tudja elolvasni a feliratot s egyúttal követni a képeket.”

Az új rendszer nagy vívmánya volt, hogy szovjet példára nálunk is kezdtek közölni az újságban a dolgozók leveleit, állásfoglalásait, tudósításait, s megjelent egy új rovat, a „levelezőink írják”. Az első, mozival kapcsolatos olvasói levelet idézzük: „Fájdalommal kell megállapítani, hogy a filmekről még mindig hiányzik a magyar felirat. Hiába van kedvezményes mozijegye a szakszervezeti munkásnak, ha nem érti meg a filmet. Különösen vonatkozik ez a szovjet filmekre, melyek közül mindegyik valóságos nevelőiskola. Én, aki ezeket a sorokat írom román vagyok és megértem a filmet, de fáj, amikor azt hallom, hogy a szovjet filmeket nem tudják megnézni magyar elvtársaim, mert nem értik. – Bocsa Júlia, a Tip-top cipőüzem munkása.” Ez már olyan szép, hogy talán nem is igaz. Vagy talán csak ilyen rafinált módon akart rosszat magyar kollégáinak. Az újság azonban nem így „vette a lapot”, a fenti levélhez az alábbiakat fűzte: „Megjegyezzük, hogy a MIUSZ (magyar művészek, írók, újságírók szövetsége) akciót kezdett, aminek eredményeképpen minden szovjet filmhez magyar magyarázó szöveg készül, s azt minden mozilátogató a jegy mellé díjtalanul megkapja.”

Az eddig ismertetteknek betetőzéseként értékeljük azt az olvasói levelet, amely 1948. december 16-án jelent meg a **Fáklya**ban *Ma más a mozi* címmel.

„Évek óta nem voltam moziban, – írja az üzemi levelező – mert nem találtam jónak azokat a lélekromboló, erkölcstelen és ízléstelen jeleneteket, amelyekkel azok a régi filmek fűszerezve voltak, amelyeket a léha, ledér életet kedvelő urak szórakoztatására készítettek.

Vasárnap este a feleségem kérésére határoztam el, hogy megnéziünk egy szovjet filmet; a *Találkozás Moszkvában* című filmet néztük meg. Véleményem szerint a szovjet film minden kritikát elbír, mind a kivitelezés, mind az élethű játék terén. Az a szovjet színész, – aki egy disznó tenyészet vezetőjének szerepében ólakat seper, disznókat etet, és malacokat fűroszt, vagy az a szovjet színész, aki zimankós időben, juhász lévén, elindul három elveszett juhát megkeresni, – méltán tükrözik vissza a szovjet embert, aki megállja a helyét mind a magányban a hegyek között, mind Moszkvában, a nagy metropolisban.

Bogye Ferenc, üzemi levelező”

Egy érdekes mozival kapcsolatos technikai hírről is beszámolt a **Fáklya** ez időben, *Szovjet nappali mozi* címmel. A cikk szerint: „R. Norickij szovjet feltaláló olyan vetítógépet szerkesztett, amellyel nappali fény mellett is lehet mozgóképet vetíteni fedett helyiségben vagy szabad ég alatt. Nem függ sem napszaktól, sem a vetítés helyétől, kevésbé rontja a látást, az így vetített képek plasztikusabbak a régieknél és a színes filmek színei nappali fénynél sokkal szebbek és természetesebbek. Az iskolában könnyebben lehet vetíteni oktató filmeket, vagy dia pozitíveket, megmarad a kapcsolat az előadó és a hallgatók között, vetítés közben is lehet jegyzetelni, könyvet használni.”

Végül zárjuk le ezt az időszakot egy kis statisztikával, amely jól érzékelteti milyen változás ment végbe a műsorpolitikában, miután jelentős politikai fordulat ment

végbe az ország vezetésében. Számba vettük, hogy 1947-ben és 1948-ban hányszor vetítettek különböző gyártmányú filmeket a nagyvárad mozikban, s ezek milyen arányban szerepeltek az évi moziműsorban. Ez az összehasonlás a moziműsorok változatosságára mutat rá, s magába foglalja nem csak a filmbemutatókat, de az újraképzésre tűzött filmeket is.

1947-ben összesen 122 filmet tűztek műsorra, ebből:

1.	amerikai	43 film	35,25%
2.	szovjet	36	29,51%
3.	francia	17	13,93%
4.	magyar	16	13,11%
5.	olasz	3	2,46%
6.	német	2	1,63%
7.	angol	2	1,63%
8.	csehszlovák	2	1,63%
9.	román (változat)	1	0,82%

1948-ben összesen 111 filmet tűztek műsorra, ebből:

1.	szovjet	68 film	61,25%
2.	francia	14	12,61%
3.	csehszlovák	10	9,01%
4.	amerikai	8	7,21%
5.	magyar	7	6,31%
6.	olasz	2	1,80%
7.	német	2	1,80%

MEGKERÜLT A MAGYAR WALT DISNEY

Az 1948-as év filmmel kapcsolatos eseményeihez tartozik ez a hír, amely még 1948. március 3-án jelent meg a **Fáklya**ban. Előzményeiről már írtunk az 1940-es év eseményeinek ismertetésekor, azzal a megjegyzéssel, hogy az ügyre még visszatérünk. Ezt tesszük most a cikk újraközlésével:

„Különleges szovjet hadifogoly levelezőlap fekszik előttünk. Az egyik oldalon a cím: *Alföldi Jánosnének*

Oradea Mare, Luther Márton u. 14. (vagy Hármaskút utca 14.) s egy mondat: Csak magukért megyek haza édesanyám. A levelezőlap másik oldalán egy ifjú kézzel festett színes arcképe látható. A kép egyik szögletében apró betűk jelzik a kép festőjének nevét, ajánlását és a dátumot: Anyámnak, 1947 február.

A festő a nagyváradi mozik egykori plakátfestője. Széles körben ismerik Váradon Alföldit, a fiatal, önjelölt művész, aki egy időre a váradi mozik művészi plakátjait készítette. Sápadt, beesett arca jellegzetessé vált, s a nélkülözés nyomait fokozottabb mértékben hordta magán Budapest utcáin, ahol a továbbfejlődés sóvárgása együtt volt a Váradról felkerült fiatal művészen. Azonban hiányoztak mellőle az akkoriban legfontosabb tanulási, kibontakozási feltételek: a protekció és a pénz. A közöny, az éhség, a hontalanság réme zárta el előtte a kibontakozás útját. Csak akkor karolták fel valahol Budán, amikor a királyi vár közvetlen veszélyben forgott. Az ágyú elé dobták a vézna testű, kiéhezett, szomorú arcú kis Alföldit. Mint ahogy a tenger süllyedő lélekvesztőjéről dobják ki a kétségbeesett erősek a gyengébbeket, hogy saját életüket még néhány napra meghosszabbítsák.

Alföldi János hadifogságba került. Három éven át nem hallottak felőle szülei, sőt ismerve gyermekük törekény alkatát, nem is remélték, hogy valaha is életben látják még művész gyermeküket.

A nem várt levelezőlap azonban nemcsak az élet hírért hozta. Ennél sokkal többet, oly valamit kaptak vissza gyermekükben, amiről a felszabadulás előtti években álmodozni mertek, de remélni már nem.

A szovjet földön készült tükörcarckép már erőből duzzadó, éles tekintetű, magabizó Alföldi Jánost sugároz. Nyoma sincs rajta a korábbi kis Alföldi régebbi önarcképein látható sápadtságnak, elesettségnek, melankolikus tekintetnek. A finom harmóniájú, színpompásan megfestett levelező arckép egész rajzolás módja, s gazdag, könnyed színkezelése egy új életre támadt művész testé-

nek, lelkének üdeségét, lendületét, kiforrottságát adja vissza.

A fiatal váradi tehetség tehát kiforrott művésszé vált a hadifogságban, s férfias külsőre vált törekény proletár figurája. Az életnek azokat a külön ajándékait is megkapta a szovjet hadifogságban, melynek láttán méltán fokozódhatott az anyai meglepődés a leroskadó önfeledtségig.

Mindezekkel még nem zárultak le az előttünk fekvő levelezőlap körül zajló események. Féléve múlt, hogy a budapesti Keleti pályaudvarra gördült az egyik több ezer hadifogyót szállító szovjet szerelvény, amelyen Alföldi János is megérkezett.

S a múlt héten ismét rendkívüli meglepetésben részesültek a fiatal művész szülei, akik arról értesültek, hogy gyermekük, az immár nagy Alföldi János a kultuszminisztérium belső munkatársa lett. Ezenkívül megbízást nyert a János vitéz című költemény rajzfilm változatának elkészítésére. A nemzetközi kiállító pavilonok városnegyedének átrendezésére irányuló tervezet elkészítésére is Alföldi János kapott megbízást.

Bánfi László

Íme egy happy enddel végződő sikertörténet, amelyet nem az amerikai filmgyárak, hanem az élet produkált a negyvenes években, s egy kicsit az újságíró színesített meg. (Utalunk itt a szovjet hadifogság hatásának megszépítésére. Akkoriban minden, ami szovjet volt, az csak jó lehetett.)

AZ 1949-ES ÉV VÁRADI MOZIJA

Nem sok változást hozott az 1949-es év a moziéletben. Az első újdonság, hogy a Corso mozi is új nevet kapott. A divatjamúlt Corso nevet, amely a polgári társadalom kivételezettjeinek léha semmittevő életére, a céltalan utcai sétálásokra utalt, a nagy szovjet író, Makszim Gorkij nevére cserélték, hogy a mozi elnevezése is

emlékeztessen a példamutató szovjet művészetre. Január 16-án egy rövid, de fontos eligazító írásban tisztázta a **Fáklya** a *Filmgyártás és filmalkotás* című cikkel a két fogalom különbözőségét, ilyenképpen: „Az amerikai filmek gyártói kereskedelmi vállalkozók. Elsőrendű fontosság számukra, hogy milyen hasznot biztosít az új film. Szenczációs, olcsó sikereket hajszoló ponyvairodalommal válik a forgatókönyv, melynek a valósághoz, a valódi művészethez kevés köze van.

A szovjet filmek mentesek a profit érdektől, a nép általa készíti a népek, a nép kincse. Legfőbb célja művészi eszközökkel nevelni, a nép valós életét bemutatni, ismeretek gazdagítása, az erkölcsi igazságra való rávezetés. Másképp ábrázolják a tömeget, az egyént, más a tárgyuk.”

Január 21-én a munkában kitűnt mozialkalmazottak megjutalmazásáról adott hírt a **Fáklya**. A hírből megtudhatták az olvasók, hogy „összevont üzemi ülés keretében” dolgozták fel a tervgazdálkodással és a szocialista versenyekkel kapcsolatos teendőket. Közlik, hogy kik részesültek jutalomban, de annak mibenlétét, esetleg összegét nem írják meg. Azt viszont közlik, hogy: „A megjutalmazott elvtársak fogadalmat tettek, hogy az állami terv sikeres végrehajtása érdekében minden lehető eszközzel segítségére lesznek munkatársaiknak.”

Tovább folytatódik az újságban a szovjet filmek dicsérete, magasztalása és a nyugati filmek – amelyekből egyre kevesebb került műsorra – szigorú és bátor bírálata, a nézők felvilágosítása, ezek káros és művésziellen voltáról. Az amerikai filmek szinte teljesen eltűntek a műsorról, csupán Chaplin egy-két filmjét vetítették, így aztán a francia filmek kerültek a nevéket többnyire elhallgató filmkritikusok célkeresztjébe. Az ilyen filmkritikák szemléltetésére idézzük az 1949. április 8-i **Fáklyából** a *Mountmartre-i idill* című filmről írottakat:

„A film meséje párját ritkítóan gyönyörű. A boldogtalan, de nem szép virágáruslánnyól hogyan lesz dízós, – ezt az ezerszer elcsépelet témát igyekszik ezeregyedszer

elmesélni a film. Valószínű, hogy a nyugati „kultúra” szerelmesei elandalodva hallgatták Edith Piaf, a film főszereplőjének érzéki, artikulátlan üvöltözését holdról, csillagokról és boldogtalan szerelemről, de a mi közönségünk, amely már hallott filmen is, – különösen szovjet filmekben – normálisan énekelni, hangos nevetéssel kísért ezeket a képtelen, ízléstelen »chansonokat«. [Ha ez így volt, akkor az már a váradi közönséget is minősíti.] *„A széteső filmtörténet és a többi szereplők alakítása nem kárpótolja a közönséget elvesztett idejéért és pénzéért.*

A film előtt lepergetett hazai híradó némileg kárpótolta bennünket. Itt harcos, való életünkkel találkozunk. Pauker Anna elvtársnőt halljuk beszélni a Nők Nemzetközi Napja alkalmából és látjuk a kitüntetett elvtársnők meghatott, örömtől ragyogó arcát. – A való életet akarjuk látni ezerféle megnyilvánulásában és nem Mountmartre-i idilleket.” Ezekhez a sorokhoz sem szükséges magyarázatot fűzni, tökéletesen kifejezik a kor szellemét.

1949 áprilisában jutott el városunkba a háború utáni magyar filmgyártás, sőt az egész magyar filmművészet klasszikus remekműve, Radványi Géza: *Valahol Európában* című filmje, amely valamennyi nemzetközi filmtörténeti kézikönyvbe bekerült. A **Fáklya** csilhatatlan és jószemű kritikusa, aki minden más filmet a szovjet filmek felülmúlhatatlan tökéletességhez mér, ebben a filmben is rámutat a hibákra, hiányosságokra. Idézzük az április 27-i filmismertetőt:

„A fasiszta háború egyik áldozatát, a csavargóvá zülött gyermekeket mutatja be az 1946-ban készült magyar film. A film legfőbb értéke az, hogy világosan megmutatja: nem a gyermekek hibásak az elkövetett bűnökért, hanem maga a társadalom, azok a vezetők, akik idegen érdekekért háborúba sodorták népünket, s ezzel súlyos csapást mértek a gyermekekre, az új generációra is. Kár, hogy a filmtörténet hamis érzelmi síkra tereli ezt a komoly problémát. A rendezés elmulasztotta a filmtörténet folyamán kis, de biztosan ható epizódok által rokon-

Könyörgöm, akasszuk fel!

szenvessé tenni a néző előtt ezeket a fiatal, de önhibájukon kívül eldurvult lelkeket.

A film ideológiai hiányossága nem véletlen. A magyar filmművészet kezdeti nehézségei, a polgári filmgyártás még érezhető befolyása nyomja rá bélyegét a filmre. Erre utal már a film címe is. Valahol Európába ágyazza be a történetet, óvatosan megpendít egy néhány szólamot demokráciáról, szabadságról, holott a film átütő ereje sokkal nagyobb lett volna, ha megteremtői bátran, – magyar miliőbe helyezik az egészet és az egész világ proletár gyermekeire jellemző, de mégis sajátos magyar viszonyok között játszódik le a kétségtelenül érdekes és megkapó háborús részlet. Hiányzik a felszabadulás bemutatása is. Míg zeng a film egész ideje alatt a francia polgári forradalom indulója, a Marseillaise, csak néhány odavetett szóban értesülünk arról, hogy itt van, vagy legalább is egészen közel van a felszabadulás. A csavargó kis művészek természetes étellel teli játéka elragadtatással tölti el a nézőt. A néhol erőszakolt szöveg sem ront ezen. A lassan induló új magyar filmművészetnek határozott eredménye ez a film, minden felszo-

rolt, az akkori 1946-os átalakuló társadalmi viszonyokból eredő hibái ellenére is.”

Ismételten nem szándékunk ezt az írást sem kommentálni, sem magyarázni, hisz könnyen érthető a szerző szándéka és irányultsága. Azért mégis néhány tévedését nem árt korrigálni. A film nem 1946-ban, hanem 1947-ben készült. A film címe jelképszerűen azt sugallja, hogy az egész háború utáni világra érvényes a mondanivalója, s ez igaz is; azonban vannak benne utalások arra, hogy ez valahol Magyarországon történik. Az egyik kis szereplő az ellenséges külvilággal való összecsapás áldozata lesz, s mégis a film „optimista tragédiaként” ér véget, s ha nem is szól a „felszabadulásról”, mégis a fiatalok előtt megnyílik az út az életbe.

Ma már köztudott és mindenki által elfogadott: a mindenkori legjobb magyar filmek egyikeként tartják számon a *Valahol Európában*-t.

A magyar filmek igen kedveltek voltak a nagyváradi mozilátogatók körében, s így érthető, hogy az új magyar filmekről részletes, alapos, de nem mindig szakszerű elemzés jelent meg a *Fáklyában*. Az 1949-es év második magyar filmjét, a *Talpalatnyi föld* címűt a július 1-jei számában így mutatta be a lap:

„A Talpalatnyi föld című film, melyet egyszerre mutat be a Transilvania és a Scala mozgó, az új magyar filmgyártás kimagasló teljesítménye. Megrázó erővel mutatja be az 1930-as évek szegény elnyomott falusi dolgozóinak életét, amely szinte szakadatlan nyomor, vergődés, bizonytalanság volt. A film jelentősége abban domborodik ki, hogy az 1945-ös évet, az ország felszabadulásának esztendejét úgy vetíti a nézők elé, mint a múlt szenvedéseinek és nyomorúságának végét. Hiányossága azonban, hogy nem köti össze a felszabadulást a Szovjet Hadsereg felszabadító hősiek küzdelmével.

A film cselekményének fő motívuma, hogy felébressze a szervezethez fontosságának tudatát. (...) A szervezett munka és ezzel kapcsolatban a kizsákmányolókat elleni szervezett harc csak egy pillanatra és nem egészen jel-

legzetesen villan meg a filmben, de eléggé kézzelfoghatóan érzékelteti azt a helyes utat, amelyet a dolgozó parasztságnak a kizsákmányolók minden rétege ellen folytatni kell. Ez a legnagyobb értéke a filmnek, amely a legtisztább realista eszközökkel szól a tömegekhez.

Fekete László

Kiegészítésképpen ehhez a sematikus filmismertetőhöz megjegyezzük, hogy az államosított magyar filmgyártás első filmje volt s valóban jelentős alkotásként tartja számon a Szabó Pál regénye alapján a fiatal Bán Frigyes által rendezett filmet. Ebben a filmben a főbb szerepeket is fiatal, később nagy színészekké lett művészek játszották: Mészáros Ági, Szirtes Ádám, Soós Imre, Horváth Teri. Ebben a filmben még nyoma sincs a később általánossá váló naiv idealizálásnak, s számos jelene dokumentáris jellegű és hitelfű volt.

A fanyalgó kritika ellenére a filmnek nagy sikere volt Váradon. Június 26-tól két moziban állandóan telt ház előtt vetítették, sőt esténként a Scala mozi nyári helyiségében is volt egy vetítés. Július 8-án a Scalában és a kertmoziban meghosszabbították a vetítését július 12-ig.

Alig egy hónap múlva, augusztus 10-től kezdődően újabb, még nagyobb sikerű magyar film került a Gorkij és a Scala mozi műsorára, a *Mágnás Miska* című vidám operett, Sárdy János, Mészáros Ági és a két Latabár főszereplésével. Másnap már meg is jelent az újabb filmismertető, ezúttal megint név nélkül, s meglehetősen kemény bíráló hangnemben: „*A megújuló magyar filmgyártás vezetőinek ez a válasza hibás lépés volt, mert az operett műfajilag a polgári társadalom terméke, s így elkerülhetetlen volt, hogy az egyébként jószándékú filmben sok olyan valóságos és ideológiai szempontból helytelen beállítás érvényesüljön, amely nemcsak lerontja a film értékét, de kétségessé teszi a hatását is. Árt ez az egész darabon végigvonuló, az arisztokrácia ellen irányuló tartalomnak is, noha ezt következetesen és gyakran igen élesen domborítja ki az alkotás. Az arisz-*

tokrácia kigúnyolása az egyetlen pozitív oldala a filmnek. Sajnos azonban a helyzetek valószínűsége, a cselekmény felépítése, és főleg a típusok felsorakoztatása a polgári „művészet” művésziellen posványába ragadja az alkotókat és a színészeket egyaránt. (...) A falusi környezet lehetővé tette volna a rendezőnek, hogy zamatos, magyaros népi táncokkal fűszerezze a filmet, de ezen a téren is az operett káros hatása mutatkozott újra, mert népi tánc helyett matyó öltözeibe bújtatott balett táncosok dekadens produkciója szórakoztatja a nézőket.

(...) A Mágnás Miska, ez a sok satirikus elemet tartalmazó operett megfelelő áttrással, körültekintőbb rendezéssel, a belső tartalom osztályharcosabb kihangsúlyozásával valóban értékes alkotása lehetett volna a fejlődő magyar filmiparnak. A mai művészet nem elégedhetik meg pusztán a szórakoztatással, hanem elvszerű, tanító, nevelő fegyverré kell válnia a dolgozó tömegek kezében.”

A kommunista filmelemzőknek mindig voltak nagy-szerű ötleteik, hogyan lehetett volna az adott filmet jobbá, tökéletesebbé tenni. Szerencsére ennek valóra váltására nem volt lehetőségük, s így ezek a filmek eredeti formájukban maradtak meg, s így megőrizte őket az emlékezet és a filmtörténet. A váradi nézőket sem befolyásolta az elmarasztaló kritika, a *Mágnás Miska* vetítését mindkét moziban, sőt a kertmoziban is közkívánatra augusztus 22-ig meghosszabbították.

Az 1948 nyarán forgatott és 1949 februárjában először Budapesten bemutatott film minden idők legnagyobb magyar filmsikere volt. Keleti Márton rendezése már harmadik filmváltozata volt a Szirmai Albert zenéjéből Bakonyi Károly és Gábor Andor szövegéből született operettnak. Az első változatot Korda Sándor vitte filmre 1916-ban, a második változat 1942-ben készült Daróczy József rendezésében. A legsikeresebb változat a Keleti Mártoné, szövegkönyvét Békeffy István írta. A két Latabár, Gábor Miklós, Mészáros Ági, valamint Sárdy János, Német Marika, Gobbi Hilda, Sulyok Mária briliáns játéka járult hozzá a legnagyobb mértékben.

Túl sokat foglalkoztunk a magyar filmekkel, holott 1949-ben továbbra is – vagy talán még inkább – a szovjet filmek népszerűsítése volt a legfontosabb feladat. Felsorolunk néhány példát, hogyan teljesítette ezt a feladatot a **Fáklya**. Az *Ivan Pavlov* című film ismertetését a következő szavakkal zárta az újságíró: „Helyes volna, ha ezt a művészi élményt és egyben nemes tanulságokat nyújtó filmet minél több üzemi dolgozó, minél több diák- és értelmiségi kollektíva csoportokban tekintené meg.”

Az *Arinka* című Lenin-renddel kitüntetett szovjet film kapcsán megállapítják: „Napjainkban az osztályharc élesedése idején igen időszerű ez a film, megtanít ébernek lenni, és harcolni a közösség, a munkásosztály érdekeiért. Az éberség és az osztályöntudat eposza.” A pártkönyv című filmről: „Minden pártagnak és minden párton kívüli dolgozónak látnia kell a filmet, mely éberségre, a Párt iránti hűsége és szeretetre, az osztályellenség elleni kérelhetetlen, állandó harcra tanít. A szakszervezeti és üzemi kultúrfelelősök érezzék becsületbeli kötelességüknek és feladatuknak a dolgozók csoportos megszervezését a film látogatására.”

1949. november 7-én *Tegyük kultúrfelegyverünké a szovjet filmeket* című felhívással fordultak a **Fáklyában** Várad lakosságához következőképpen: „A szovjet filmművészet 30 éves jubileumát ünnepli. A fiatal szovjet hatalom már a legelején nagy gondot fordított a művészetekre, köztük a filmre. Lenin felismerte a film határtalan lehetőségeit, tömegeket átnevelő és mozgató erejét, amelyet az új ember, a harcos szovjet ember bemutatásával ér el.

A szovjet filmművészet éppen ezért magasan fölötte áll a világ filmművészetének. Formájában a szocialista realizmus alapján áll és tartalmában a legmagasabb érték, az emberi élet valóságait tárgyalja.

Nagyváradon november 9-e és 15-e között zajlik a szovjet film 30 éves évfordulója tiszteletére rendezett filmhét. A legszebb, legértékesebb szovjet filmeket láthatjuk a hét folyamán. Három filmszínházunk másora

naponta változik ez idő alatt. Minden öntudatos dolgozó lépjen fel önkéntes agitátorként, hogy minél többen megtekinthessék a szovjet filmeket. (...) A filmhét során az üzemi alapszervezetek vezetői, szakszervezetek és üzemi agitátorai szervezzenek minél több kollektív filmlátogatást és indítsanak akciót, hogy a munkavállalások mellett a szovjet filmek megtekintésével újabb dolgozó tömegek emelhessék magasabbra kultúrsvonalukat. Előre a szovjet kultúra terjesztéséért a szovjet film ünnepi hetén!”

Ugyanezen a napon egy olvasói levelet is közöltek A szovjet filmekről címen az alábbi tartalommal:

„Mint a mozi dolgozója, érdekes megfigyeléseket tettem. Felszabadulásunk után a mozilátogatók még jó ideig szívesen látogatták a nyugati filmgyárak erotikus, romlottságot terjesztő ponyvaregény tartalmú filmjeit. A háború előtt és alatt nem igen volt alkalmunk más filmet látni, s ezért szoktak hozzá a rothadó álkultúra ilyen termékeihez.

Lassanként jöttek azonban a szebbnél-szebb szovjet filmek, a szovjet művészet első hírnökei. Egyre több ember nézte és szerette meg az *Ifjútság parádéja*, *Eskü*, *Kővirág*, *Nappalok és éjszakák* és más művészi alkotású filmeket. Szemmel láthatóan alakította át a mozi látogatóit a szovjet művészet. Ma már lélegzetet visszafojtva figyelik a nagy történelmi filmeket, hangosan ujjonganak a kis *Nyikita kópéságain* és viharosan megtapsolják a *Nagy fordulat* című és más háborús filmek előadásán a hős szovjet katonák bátor hadi tetteit, győzelmeit a fasizmus felett. Előadás után hangosan tárgyalják elmenőben a szovjet filmek megkapó és tanulságos részeit, s nagyon sokan mondják: – Ezt a filmet megnézem még egyszer. Igaz, hogy a mozilátogatók társadalmi összetétele is megváltozott. Kevés kifestett, felékszerezett nő, hangoskodó ficsúr, de annál több dolgozó ifjú és katona jön hozzánk, hogy szórakozzék és tanuljon is egyben a diadalmas szovjet filmművészet alkotásaiból.

Gál György, levelező”

Üzemi (városi) mozikaraván Nagyváradon

1949. november 16-án a Fáklya beszámolt a szovjet filmhét számszerű eredményeiről. Hét nap alatt összesen 11 szovjet filmet vetítettek a három moziban. 40 994 ember látta a filmeket, 27 865 egyéni néző és 13 129-en csoportosan vettek részt az előadásokon. Értelmiségi vitadélután is rendeztek a filmhét alkalmából, megvitatták a *Becsületbírótság* című filmet, annak tanulságait és művészi értékeit. Mérlegelték a szovjet tudomány jelentőségét, a kozmopolitizmus elleni harc fontosságát, s a tudósoknak a munka iránti magatartását.

AZ ELSŐ HAZAI GYÁRTMÁNYÚ ROMÁN FILM BEMUTATÁSA. KÉT ÚJ MOZI MEGNYITÁSA

Az 1950-es év legfontosabb eseményeiről a Fáklya január 12-i számában tudósított, *Bemutatták a fővárosban az első román filmet* címmel. Ebből idézünk: „(...) Országunk vezető ereje, a Román Munkáspárt a Szovjetunió tanításának nyomán hamar felismerte a film politikai és ideológiai fontosságát. Az 1949-es évi terv előírta egy filmműterem megépítését, ahol meg lehet kezdeni a hazai filmgyártást. A műterem még nem készült el, de az

ifjú román filmszakemberek legyőzve a technikai akadályokat elkészítették az első helyi gyártott, egész estét betöltő hangosfilmet, amit most mutatnak be országsszerte. (...) A *Zeng a völgy* című új román film legnagyobb érdeme, hogy saját eszközeink felhasználásával itthon készültek a szovjet filmesek tapasztalatainak átvételével. Még magán hordja a kezdet sok hiányosságát, de első biztató gyümölcse a hazai filmipart megteremteni szándékozó akaratnak.

Új filmünk szakít a múlttal és a dolgozók problémái, a nálunk végbemenő hatalmas átalakulás felé fordult. Elég sikerülten a most formálódó új szocialista embertípust és annak művét tárja a nézők elé. Nemcsak a technikai nehézségek, a műterem hiánya, hanem az építés hatalmas arányai, a táj megragadó szépsége, a munka ábrázolásának hatalmas lehetőségei is arra indították a film készítőit, hogy a cselekmény jelentős részét a *bumbești-livezeni vasútvonal építésénél forgassák le.*”

A meglehetősen sematikus cselekmény és a szereplők bemutatása, majd a film politikai mondanivalójának hangsúlyozása után az okos elemző bátran rámutat a film hiányosságaira, hibáira, melyek mindegyike politikai, ideológiai természetű. Ezekből a jellegzetes megállapításokból idézünk egy párat: „(...) A film figurái cselekedeteikben nem tükrözik eléggé meggyőzően osztályaik érdekeit és jellegzetességeit, és ez a film legnagyobb hiányossága. (...) A munkát ábrázoló jelenetek nem mutatják meg azt az építő lendületet, amely az ott dolgozó ifjakat áthatotta. A szocialista versenyek embert átalakító hatása is elsikkad, akárcsak a kollektív munka új embert teremtő hatásának bemutatása is. Elmosódik a Párt irányító vezető szerepe is, csupán egy jelenet mutatja meg a Párt mindenről gondoskodó, mindenhol jelenlévő voltát. Az osztályellenség igazi arca is elmosódik (...) A film megmutatja ugyan a kapitalisták elvetemült romlottságát, de nem mutatkozik meg az osztályellenség igazi szervezett, mindenre elszánt mivolta. A színészek játéka sokszor nem elég meggyőző (...)”

A Transilvania mozi bejárata

(...) A film minden kezdeti gyengesége és hiányossága ellenére pozitív eredmény és fegyver az osztályharcban. Íme a korlátozott technikai lehetőségek között is képesek vagyunk a külföldön készült filmeknél magasabb rendűt készíteni. Megmutatjuk a belföldi művészi film megteremtésének lehetőségét: ez pedig a szovjet filmművészet tanításának fokozott mértékben való felhasználása!"

Az első szovjet típusú román filmet Nagyváradon 1950. február 1-jén mutatták be, hatalmas sajtókampány közepette egyidőben a Scala és a Transilvania mozikban. A hirdetésekben meglepő módon az szerepelt, hogy „román–magyar felirattal”. Az újabb részletes filmismertetőből idézzük a befejező részt: „A szovjet filmek példáján nőtt filmmé a forgatókönyv és a rengeteg felvétel, úgy ahogy a szovjet példa nyomán építettük a bumbesztí-lívenzi vonalat is. A Zeng a völgy új fegyver a kezünkben, forgassuk jól!"

Fontos eseménye volt az 1950-es év mozitörténetének két mozi üzembe helyezése. Először a velencei városnegyedben indították újra az egykori Tivoli mozit Május 1. mozgó néven. Az eseményről a *Fáklya Mozi* kapnak a velencei dolgozók címen így számolt be: „Az elmúlt években a bűnözésnek és a kicsapongásra való

csábításnak szinte melegágya volt a Mátyás király úti Tivoli mozi. A Velence környéki fiatalok ott izgulták végig az amerikai gengszterfilmeket, azokat a művészi alkotásoknak egyáltalán nem nevezhető filmeket, amelyek felszínre hozták mindazt az aljasságot, mely alkalmas volt az emberi méltóság lealázására. A Tivoli mozit ezért a felszabadulás után be kellett csukni. [A valóságban 1945–1946-ban működött még egy ideig, először Munkás, majd Népmozgó néven.] Most új fordulat következett be ezen a téren is. Az elmúlt években folytatott áldozatos politikai munka, előadássorozatok, egyéb tanfolyamok a Velence környéki dolgozók politikai színvonalát is jelentősen emelte, és az IMSZ [Ifjűmunkás Szövetség] irányításával az ifjak tagjai lettek az ifjűmunkás mozgalomnak. A Velence környéki lakosság hiányát érezte egy állandó mozinak. Most, miután a város kezelésébe mentek át a nagyvárad mozik, lehetővé vált ezen igény teljesítése. Nem lesz periferikus mozi, meg fogja kapni a legújabb szovjet filmeket és a nevelő rövid kultúrfilmeket."

1950-ben tovább folytatódott a szovjet filmek dicsőítése, túlzó reklámozása. Erre csupán egy példát idézünk, a *Fáklya* újságírójának, Erdélyi Verának *Mit tanultam az Aranykalász című szovjet filmből?* című írásából: „Urosova példájából megtanultam, hogy cikkeim anyagának felépítésénél ne elégedjem meg soha a hallottakkal, hanem tegyem azokat előbb a Lenin és Sztálin tanítása által vezetett szovjet sajtóból és filmekből merített tapasztalatok mérlegére, mert ezek a tapasztalatok világítják meg előttem az utat a tökéletesedés felé, az igaz ember megismerésére."

Az előző évben bevezetett szovjet filmfesztiválok szervezését tovább folytatták, sőt már nem csak a nagy ünnep, november 7-e tiszteletére tartottak szovjet filmvetítést, hanem december 6-tól megszervezték a Szovjet film ünnepi gyermekhetét (talán Mikulás-napi ajándék-ként).

Nem csak a szovjet filmnek kreáltak propagandát, hanem a szovjet mozinak is. 1950. június 15-én A szov-

jet mozi címen közölte a **Fáklya** egy, a leningrádi egyetemen tanuló váradi ifjú alábbi írását:

„A polgári társadalomban a mozi a kapitalista kizsákmányolás eszköze. Célja a tömegeket félrevezetni, félrevezetni, tartalmatlan és léha giccs-filmekkel. A kapitalista mozitulajdonos nemcsak pénzbeli hasznot vág zsebre, hanem mozijával az uralkodó társadalmi osztálynak is szolgálatot tesz.

A dolgozók szocialista társadalmában egészen új jellege van a mozinak. A szovjet mozi igazi kultúrintézmény, ahol a fizikai és szellemi munkásság széles tömegei tanulnak és szórakoznak.

Megváltod a jegyed, – mondjuk a leningrádi Aurora mozgóba. Az előadás kezdetéig még majdnem fél óra időd van. Mit fogsz addig csinálni? Hogyan használod fel ezt az időt? No, ha szovjet moziba mégy, ilyen kérdés nem vetődik fel. Az előcsarnokból jobbra egy kisebb terem nyílik, ahol folytatólagosan peregetnek tudományos és oktató rövidfilmeket. Balra másik terem. Itt megkönyvtárat, a legfrissebb újságokkal és folyóiratokkal, sakkot, dominót találsz, sőt képkiallítást is nézhetsz. Átmehetsz a büfébe, ahol kedvedre falatozhatsz, kávézhatsz, üdítőt fogyaszthatsz. Hamar megtalálod a koncerttermet is. Oda sokan igyekeznek, a szovjet ember nagyon szereti a zenét. Itt minden előadás előtt 15–20 perces kis hangversenyt ad a filmszínház zenekara, melynek másora igen változatos. Klasszikus darabok, népdalok és tánczene egyaránt hallható, néha énekszámok is szerepelnek.

Maga a filmelőadás pontosan kezdődik. Senki sem tolong, mindig és mindenütt számozott helyek vannak. A mozi helyiségei mind ízlésesen és kényelmesen berendezettek. Szép és művészi stílusú építkezés, sok fény, domborművek, képek, szobrok, aktuális fotomontázsok és déli növények. A szovjet mozit előadás után felfrissülten és szellemileg gazdagabban hagyod el. Ez igazi kultúrintézmény.

A szovjet filmgyártás nemrég ünnepelte 30 éves évfordulóját. Ez idő alatt a szovjet film diadalmas pályát

futott be és amint a leírt pillanatképből is láthatjuk, a békéért harcoló, haladó kultúra tényezőjeként a szovjet mozik méltó és színvonalas keretet nyújtanak a szovjet filmgyártás termékeinek.

Vesselényi Tibor – a leningrádi Gazdász-mérnöki Intézet hallgatója“

Ebben az évben egyre gyakrabban szerepeltek a mozik műsorán úgynevezett dokumentumfilmek, előbb csak szovjet produkciók, mint például: *A béke legyőzi a háborút*, *Néptélet* (a nürnbergi perről) vagy *Vlagyimir Iljics Lenin* „dokumentális film”. Aztán megjelentek az ilyen jellegű román produkciók is a Duna–Fekete-tengeri csatornáról (inkább csak a tervéről), *Az iparosításért, a szocializmusért* című. A Filmművészeti Bizottság 1950. október 9-én pályázatot írt ki dokumentációs filmszöveggönyv tervekre, összesen tíz témakörben, mint például egyes övezetek fejlesztéséről, az ország villamosításáról, a különféle szocialista versenyekről, a sportmozgalomról, a pionírok és ifjak szervezeteiről, a kultúrelétről.

Ez adhatta az ötletet a váradi moziélet irányítóinak, hogy városunkban is nyissanak egy olyan filmszínház, ahol folyamatosan híradó- és dokumentumfilmeket vetítenek. Az új mozi 1950. december 3-án nyílt meg a Fő utca elején, a Gorkij mozgó közelében, a régi bazárkerti vendéglő termeiben, ahol már 1908–1909-ben működött egy mozi Edison villamosszínház néven. A **Fáklya** így adta hírül az eseményt: „Ma nyílik meg az Új idők mozi a néptanács-választások tiszteletére a tanulni és szórakozni vágyó tömegek előtt. A megnyitó díszelőadáson három színes film kerül vetítésre: *Cântecul bucuriei* (Boldogság dala), *Bucovina de Nord* (Észak-Bukovina), *Inima omului* (Az emberi szív). A megnyitó díszelőadás ma, vasárnap négy órakor kezdődik. Az előadások folytatólagosak. Belépődíj 15 lei.”

Először fordult elő a demokráciában, hogy a magyar újságban a filmcímetek románul írták s a magyar megfe-

lelőjét utána zárójelben. Ekkor még a mozi nevét Új időnek írták, később az is Timpuri Noi-ként jelent meg.

December 12-én a **Fáklya** az új mozi megnyitásának előzményeit is megírta, *Háromszázezer leit takarítottak meg a mozi dolgozói* címen a következőképpen: „A mozivállalat dolgozói az új mozi helyiségeit önkéntes munkával alakították át és tették rendbe. Az új mozi megnyitása óta nagyszerű dokumentumfilmeket vetít olcsó helyárrakkal, és ha valakinek csak egy óra szabadideje van, hogy moziba mehessen, most megteheti, mert ez alatt az egy óra alatt befejezett, rövid, művészi filmet élvezhet.

A mozi dolgozói megértették ennek a szórakoztató és nevelő mozinak a fontosságát, megértették, hogy önkéntes munkájukkal a dolgozóknak szerezhetnek majd néhány kellemes órát. Ezért fáradtságot nem kímélve éjjelnappal dolgoztak, hogy a választás napjára elkészüljenek. Az önkéntes munka nyomán 300.000 leit takarítottak meg. Csütörtök délután a mozi alkalmazottai plenáris ülést tartottak, ahol Debreceni Gábor, az üzembizottság elnöke értékelte a munkát. A munkában kitűnt dolgozók versenyzászlót és pénzjutalmat kaptak, összesen 25.000 lei értékben. Madas Zsuzsa elvtársnő bejelentette, hogy december 21 – Sztálin elvtárs születésnapja tiszteletére kibővítik szakmai tanfolyamukat. A kiértékelő gyűlésen Deutsch Klára elvtársnő a szakszervezet titkára értékelte az elvégzett munkát és további eredmények elérésére ösztönözte a dolgozókat.”

A FORRADALMI FEJLŐDÉS „KÜLÖNÖS ÉVEI”

Ezek az évek az első öt éves terv évei (1951–1955) azért nevezhetők különös évekknek, mert ekkor mutatkoznak meg először élesen és tisztán (legalább is mai szemmel nézve) az új rendszer hatalmas ellentmondásai. Az ország külső függőségben él és dolgozik. Vezetői rákényszerítik a szovjet modellt, ráadásul az 1930-as évek

modelljét, az ún. „szocialista iparosításnak” a mezőgazdaság szocialista átalakításának és az új típusú (szovjet típusú) ember formálásának idejétmúlt mintáját. Ennek következményei a nagy kudarcok a gazdasági életben, a kollektivizálás túlkapásai, termelési nehézségek a nem megfelelő struktúrájú iparban, hatalmas infláció.

Az agyon dicsőített vezető párról kiderül, hogy van egy elhajló, téves utakon járó vezető csoport – Vasile Luca, Teohari Gheorghe, Ana Pauker – az egykori „moszkoviták”, akiket kizárnak a pártból, s a nyakukba varrják az említett bajokat, nehézségeket. 1953 márciusában meghalt Sztálin, a köré font nimbusz oszladozni kezd, megrendül a Szovjetunióban a hírhedt sztálini ortodoxia, de Gheorghiu-Dej még ortodoxabb és önkorlátozóbb rendszert próbál fenntartani, mint azelőtt volt. A pártban hatalmas tisztogatást hajtanak végre, megtisztítják a kispolgári elemektől, több mint 100 ezer tagot zártak ki, letartóztatják, majd árulóként halálra ítélik s kivégzik Lucrețiu Pătrășcanu, az értelmiségi kommunistát, aki 1944-ben a legfőbb szerepet játszotta a kommunisták hatalomra kerülésében.

Az 1952-ben elfogadott újabb alkotmány az állami intézmények szovjet típusú átszervezését eredményezte, a kommunista párt még inkább fölébe került vagy kiszajgította ezeket. Az 1952-ben létrehozott, szintén szovjet modellű Magyar Autonóm Tartomány is csak kommunista álmegoldása volt a magyar kisebbségi problémáknak, s ez hova tovább kisebbségi gettóvá vált, s a kívüllélő magyarok addigi jogait a Magyar Autonóm Tartományra hivatkozva tovább korlátozták.

Ennek a különös ellentmondásos korszaknak a lezárásaként értékelhető esemény volt 1955 májusában a Varsói Szerződés létrehozása, amellyel az Észak-atlanti Szerződést, a NATO-t próbálták ellensúlyozni a Szovjetunió vezetésével a hozzá továbbra is „hűséges” népi demokratikus, kommunista államok.

Ezeknek a politika-történeti eseményeknek a felvázolását azért tartottuk szükségesnek, mert mindezek tükrö-

zódtek a mozik műsorpoltikájában, annak változásaiban is, amit a mai elemző, vagy pusztán megfigyelő nem észlelhet a fentiek figyelembe vétele nélkül. Az időszak kezdetén még mindig a szovjet filmek nyomasztó túlsúlya tapasztalható a mozik műsorán és az újság is azokról ír terjedelmes lelkendező ismertetések. Már nem csupán egyszer-kétszer, hanem egyre több alkalommal és egyre változatosabb ürüggyel rendeznek filmheteket, filmfesztiválokat, melyek ürüggyén nem csak új szovjet filmeket vetítenek, de visszahozzák, beiktatják a műsorba a már többször vetített, de nagy nevelő hatásúnak tartott régebbi filmeket is. Ugyanakkor egyre több filmet mutatnak be a „baráti” országok gyártmányaiból is, és ami változás, ezeket már nem a szovjet filmekhez mérik az ismertetőben, hanem saját értékeit elemzik. Továbbra is gyakran felmerülő gond a magyar feliratok hiánya a filmekről, amit az a ritka kivétel sem enyhített, hogy néha bemutatnak magyarul vagy románul beszélő szovjet filmeket is – ami különben csak ebben az évben fordult elő.

Az egyre inkább propagandaeszköznek tekintett mozik látogatottsága, népszerűsége állandóan csökkent, s ezt a kultúrélet irányítói nem a műsorpoltika megváltoztatásával, a nézők igényeinek jobb kiszolgálásával, hanem politikai, nevelő intézkedésekkel próbálták megakadályozni. Igen jellemző példa erre a *Fáklya*ban 1951. június 20-án *Több elyszerűsítést a kultúrintézményekben* című írás, melyből az alábbi jellemző részletet emeljük ki: „A leghatalmasabb tömegagitációs eszköz a film – tanítja Sztálin elvtárs. A filmszínházak dolgozói azonban nem igyekeznek ezt kihasználni. Bár rendszeresen látogatják az üzemeket, még mindig nem érték el, hogy minden üzemből legyen mozifellelős. A filmszínházak igazgatóinak oda kell hatniuk, hogy a mozi dolgozói minden előadást megvitassanak és rendszeresítsék az ilyen megbeszéléseket az üzemi mozifellelősökkel is, hogy általuk megnyerjék a legszélesebb dolgozó tömegeket. Hiba, hogy egész év folyamán egyetlen vitaestet sem tar-

tottak, habár a bemutatott szebbnél-szebb szovjet filmek bőséges alkalmat nyújtottak erre.”

Nem csak a filmvetítést tekintették tömegagitációs eszköznek, hanem a filmkészítést is termelési tevékenységként, nem pedig művészi alkotásként kezelték, s azt is tervteljesítés–túlteljesítés szempontjából értékelték. Példa erre a *Fáklya*ban megjelent hír, mely szerint „Tizenegy hónap alatt készült el a *Berlin eleste* című szovjet filmalkotás, a megjelölt határidő előtt 108 nappal hamarabb.” Jellemző a film vetítésével kapcsolatos híradás is: „A Gorkij mozi igazgatósága – írta a *Fáklya* – úgy határozott, hogy a *Berlin eleste* című monumentális szovjet filmhez az első napokban csak az üzemek és intézmények útján terjeszti a jegyeket, hogy ezáltal biztosítsa a dolgozók számára a film megtekintését. Lehetőleg csoportosan látogassák a filmet. A délutáni műszakban dolgozó munkások számára néha délelőtt is tartanak előadást. Mindkét rész 10–10 napig lesz városunkban.”

1951. július 15-től vetítették Nagyváradon a *Győz az élet* című új román filmet, amelyről a *Fáklya* megírta hogy: (...) „Ez az első filmalkotás a tizenhét közül, melyet Pártunk kultúrpolitikája az ötéves tervben előirányzott. A filmet már négy hete vetítik a bukaresti filmszínházakban és a nagyobb városokban. Sikerének titka, hogy a mi életünkről beszél, a mi terveinket, törekvéseinket mutatja be...” Ez után következett a film osztályharcos, békeharcos szellemű banális cselekményének ismertetése. Újdonság a filmismertetőben, hogy nincs benne bíráló, tehát hibátlan alkotás. Hasonló fogadtatásban részesült a *Fáklya* részéről az október 13-án, Váradon is bemutatásra került második román film, az ötéves terv újabb megvalósítása. A film értékét emelte, hogy a „forgatókönyvét az az évi Karlovy Vary-i nemzetközi filmversenyen [fesztiválon] első díjjal jutalmazták.” Rövid részlet a *Fáklya* értékeléséből: „A film művészi eszközökkel, egyszerűen és megkapóan vetíti elénk a falusi nép életét, vágyait, törekvéseit. Nagyszerű meglevenítő erővel mutatja be azt a harcot, amelyet a falu legöntudatosabb, Pártunk által vezetett

elemei vívnak a szocialista gazdaság megteremtéséért, a falusi nép új életre térítéséért. Az egyre élesedő osztályharc tüzeiben ismerjük meg a falusi rétegződés különböző típusait, az egész falu forrongását, átalakulását.” (A film címe: *Ion Marin levele a Scânteidához.*)

Az 1952-es év újítása volt Nagyváradon a népi demokratikus országok filmheteinek megszervezése. Erről a Bihar megyei mozivállalat igazgatósága számolt be a **Fáklya**ban *Filmünnepségek a béke szolgálatában* című írásában. Elmondta, hogy januártól kezdődően a volt Scala, új nevén Arta moziban havonta sorra megrendezik a lengyel, csehszlovák, kínai, magyar és német filmheteket, majd a szovjet filmhét ünnepével fejezik be a rendezvénysorozatot. Tájékoztatójában kitért Jugoszláviára is, megállapítva, hogy: „...Tito fasiszta bandája visszaadta a kapitalistáknak a filmgyárakat és mozikat. Ma a dekadens, romlott jugoszláv filmek mellett az amerikai giccs-filmekkel igyekeznek félrevezetni, megméltelyezni, céljaitól eltéríteni a jugoszláv népet.” Beszámolóját az alábbi fennkölt szavakkal fejezte be: „A filmünnepségek alkalmával kifejezésre jut az egyazon célért harcoló népek millióinak törhetetlen közös akarata a békéért, a szocializmus jövőjéért.”

A mozilátogatók számának növelése érdekében megszervezték a filmpropagandisták megbeszélését. A Mozivállalat Igazgatósága összehívta a nagyváradai üzemek, intézmények és iskolák filmpropagandistáit február 24-re. „A megbeszélésen – a **Fáklya** beszámolója szerint – 105-en vettek részt és már ez is eredménynek számít. A szovjet filmek szórakoztatva tanítanak, segítik az új típusú ember kialakítását. Az iskolák képviselői kérték, hogy nagyobb számban mutassanak be ifjúsági filmeket. Különös érdeklődés mutatkozott az élményt nyújtó történelmi és a nagy szovjet művészek, tudósok, vezetők életét és tevékenységét ábrázoló szovjet filmek iránt. A tanácskozás résztvevői jobb tájékoztatást kértek a Mozivállalat vezetőségétől.”

Egy másik kezdeményezése a Mozivállalatnak az volt, hogy szerződést kötött a különböző termelő vállala-

latokkal, melynek értelmében azok bizonyos számú mozijegyet havonta megvásárolnak dolgozóik számára, és azzal jutalmazták a munkában élenjárókat. Elsőként a Victoria szeszgyár, a Fructexport, az Infrățirea stb. szerződött, – mindegyik 200–250 jegyet vásárolva.

1952 nyarán átalakították, modernizálták a Új Idők mozit. Erről a **Fáklya** így számolt be: „A filmszínházak Bihar tartományi vezetősége elhatározta az Új Idők mozi átalakítását. A mozi kirakatszerű frontja, szűk folyosója, a mellékhelyiségek hiánya hátráltatta a művelődést. Új homlokzata lesz, beépített vitrinekkel, középen két lengőajtóval. Hetven négyzetméternyi előcsarnokát mozaikkövekkel rakják ki és mellékhelyiségekkel: pénztárral, irodával, büfével is bővül. Átfestik a nézőteret is, s a munkálatokkal a hónap végéig elkészülnek. A nagyváradai filmszínházak dolgozói fáradhatatlan szorgalommal veszik ki részüket az építkezésben...” (Következett a munkában kitűnt személyek felsorolása, 1952. július.)

1952. október 31-én jelent meg a **Fáklya**ban az alábbi felemelő hír:

„Mitrea Cocor – hazai filmművészetünk újabb győzelme. Mihail Sadoveanu, a nagy román író világhírű, a Béke aranyérmével kitüntetett művének filmváltozatát vetttük a Gorkij mozgóban október 30–november 9 között. A film vissza tudta adni, és még gazdagította is, Sadoveanu regényének eszmei tartalmát és ezzel kiérdemelte a Karlovy Vary-i filmversenyen a Társadalmi haladásért vívott harc-díjat. Mitrea Cocor hazai filmgyártásunk újabb győzelmét, a szocialista-realista filmművészet újabb szakaszát jelenti.”

A régi újságok kitartó böngészőjének feltűnik, hogy ebben az időben már rendkívül leegyszerűsödtek a filmismertetőik, alig írnak többet egy-két méltató mondatnál. Valószínű, hogy a szocialista filmművészet ekkorra már olyan szintet ért el, hogy filmjei „magukért beszéltek”. Így aztán mi is lezárjuk krónikánknak ezt a szakaszát, és az 1950-es évek második felével, a második ötéves terv korszakával folytatjuk.

A BÉKÉS EGYMÁS MELLETT ÉLÉS POLITIKÁJA

Az 1956–1960 közötti korszakot Romániában a második ötéves terv foglalja keretbe, meghatározó eseménye az egész szocialista táborban, így Romániában is a Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. Kongresszusa volt. Ezen a kongresszuson Hruscsov elítéli Sztálin bűneit és bejelenti a békés egymás mellett élés politikáját. Az utóbbit már egy évvel azelőtt meghirdették az úgynevezett el nem kötelezett országok (29 afrikai és ázsiai ország) bandungi értekezletén. Akkor még a szocialista országok közvetett válasza a Varsói Szerződés néven ismertté vált katonai szövetségnek a létrehozása volt, igaz azzal az indoklással, hogy az európai béke és biztonság szavatolására. Sztálin hibáinak elítélése megfosztotta a pártot a csalhatatlanság nimbuszától, s ez érzékenyen érintette a sztálinista Gheorghiu-Dejt is, aki ügyes politikusként bizonyult. Hruscsov mellé áll, az elégedetlenkedő munkásokat béremeléssel és a jegyrendszer eltörlésével békíti meg, s a párt uralkodó elemének nyilvánítja őket. Harcot indít a reformokra vágyó értelmiségiek ellen, s félreállítja az elégedetlenkedőket és engedetleneket. Az Írószövetség élére Mihai Beniuc aktivista költőt választják. A párt lapja, a Scânteia továbbra is a kemény vonalat képviseli, lényegében semmi nem változik a belpolitikában, viszont a külpolitikában, elsősorban a Szovjetunióval való kapcsolatban Romániának megnő a mozgásteret. Ezzel honorálta Hruscsov Gheorghiu-Dejnek a magyarországi forradalom idején tanúsított helyes internacionalista politikáját és azt, ahogy Romániában megoldották a krízishelyzetet 1956-ban.

1956. november 26-án Chivu Stoica miniszterelnök gazdasági delegáció élén Moszkvába utazik, s december 3-án megkötik a „jogegyenlőségen és egymás belügyeibe való be nem avatkozáson alapuló együttműködési szerződést”. 1958 júniusában kivonják Romániá-

ból az itt állomásozó szovjet csapatokat. A szovjet elvtársak rendjét a román elvtársak rendje váltja fel. Románia elindul a nemzeti kommunizmus felé vezető úton, amit majd Ceaușescu valósít meg. Ekkor születik meg a homogenitás álma is, amelyet a nemzeti kisebbségek elleni politikával igyekeznek megvalósítani. Felszámolják az önálló Bolyai Tudományegyetemet, fel lazítják a Magyar Autonóm Tartományt, három új román többségű rajon hozzácsatolásával létrehozzák a Maros-Magyar Autonóm tartományt, s így a magyarok aránya 77%-ról 62-re csökken. Elősegítik a zsidók emigrálását, a németek áttelepülését az NSZK-ba.

Külpolitikai téren még a szovjet partnerrel is szembe szállva kereskedelmi tárgyalásokat kezdenek az egyszerre partner, egyszerre ellenséges Nyugattal. 1959. június 8-án Románia csúcstalálkozót kényszerít ki az összes balkáni állammal egy balkáni békeövezet létrehozásának céljából. Ez nem valósult meg, de arra jó volt, hogy bebizonyosodjék, a balkáni román politika kontinuitása.

Az előbbieken felvázolt politikai események, változások tükröződtek a mozis műsorpolitikájában és a rádiaknak a mozihoz való viszonyulásában. A mozis műsorán egyre több film szerepel az addig csaknem teljesen hiányzó nyugati, sőt keleti országok termékeiből. Az 1956. január 4-i filmműsor a következőket tartalmazta:

Arta: Fróna – színes csehszlovák film

Transilvania: Borisz Godunov – színes szovjet film

Új Idők: – Egy éj Velencében – színes osztrák film

Május 1: Hiroshima gyermekei – japán film.

Hiányzik a felsorolásból a nagy múltú Gorkij mozi, az egykori Corso, előtte Heyman mozi, amelyet az előző évben bezártak, ugyanis a nagyon régi épület, a valamikori század eleji színkörből kialakított mozi terem annyira elavult, elhasználódott, hogy le kellett bontani. A nagy befogadó képességű mozi hiánya hamar megmutatkozott – 1956. január 15-én ünnepélyes keretek között mutatták be az Arta filmszínházban a Riadó a hegyekben című új román „kalandos” filmet. A bemutató alkalmából több, a

filmben szereplő fővárosi színész és a film rendezője, a kétszeres állami díjas Dinu Negreanu is városunkba érkezett, hogy találkozzék a közönséggel.

Ez alkalommal újból megjelent a részletes filmismertető az újságban, s mint ahogy két másik rövid újsághírből kiderült, újból feltűnnek a jegyzérek, akik feláron árúsították a pénztárban már nem található jegyeket. A pénztárnál viszont arról tájékoztatott egy felirat, hogy jegyeket csak az üzemek, intézmények filmbarátai által lehet idejében biztosítani.

Február 9-én a **Fáklya Mozilátogatók kérése** címen az alábbiakat írta: „A filmszínházak iránt az utóbbi időkben megnyilvánuló hatalmas érdeklődés egyik indítéka az a dicséretes tény, hogy a tartományi mozi-igazgatóság igyekszik sokoldalúan kielégíteni a filmbarátok igényeit, s egymás után olyan filmeket tűz műsorra, amelyek mind tartalmi, mind művészi kifejező eszközökben a filmgyártás remekei közé sorolhatók. Mivel azonban Nagyváradnak, – a többi hasonló városhoz viszonyítva – kevés mozija van, sokan vannak olyanok, akik egy-egy film játszási ideje alatt nem jutnak jegyhez. Ezt bizonyítják a szerkesztőségünkhöz küldött levelek is, amelyek egybehangzó kérését ezúttal tolmácsoljuk a tartományi mozi-igazgatósághoz: A nagyszerű filmeket kérjük vissza és tűzzék műsorra a központi mozikban is, nem csak a Május 1-ben. Minden bizonnyal a bemutató mozik nem tiltakoznak az ellen, hogy egy-egy nagy filmsikert ismételt műsorra tűzzék. Annál is inkább, mivel a közeljövőben újabb nagy befogadó képességű filmszínház nyitja meg kapuit, minden nagyvárad filmbarát öröme. A közelmúltban játszott filmek közül a mozilátogatók a Rómeó és Júlia, a Bögöly, a Verdi és a Riadó a hegyekben című filmek visszahozatalát kérik. Velük együtt reméljük, nem hiába!”

Az egyre bővülő filmválaszték újból felkeltette a közönség érdeklődését, újból növekszik a nézők száma, divat lett megint moziba járni. A mozilátogatás reneszánszához nagy mértékben hozzájárult az akkoriban

igen népszerű hindu filmek megjelenése a várad mozis műsorán. A legnagyobb vonzerőt a közönségre az indiai Chaplinnek is nevezett, rendkívül népszerű Kapur Radzs gyakorolta, aki az indiai irodalom jellegzetes csavargótipusát testesítette meg. Egy személyben színész, rendező és producer volt, aki saját vállalkozásában készítette filmjeit, a külföldi ízléshez alkalmazkodva exportálta. Így került Váradra az 1954-ben készült kétrészes nagy filmje, a *Csavargó*, amely ekkor már világsikert aratott.

A **Fáklya** a film műsorra tűzése után kissé megkécsve így írt a filmről: „Második hete, hogy Nagyváradon, az Arta és a Transilvania filmszínházakban állandóan telt ház van. A nézők tömege őszinte elismeréssel ismerkedik a hindu filmművészet sokatmondó alkotásával, a Csavargó-val. A sikerhez hozzájárul a film látványossága, fordulatos, érdekfeszítő cselekménye, de sikerének legfőbb oka a széles skálájú emberi érzelmek megszólaltatása, s az a helyenként megrendítő líraiság, ami a magas művészi fokon tolmácsoló színészi játékban jut kifejezésre. Mélységes humanizmus árad a filmből, ugyanakkor vádolja az elavult társadalmi kaszt törvényeket és hangot ad az igazság, a humanizmus eszményeinek. Gyönyörű a film zenéje, hol játékosan könnyű, hol fel-emelő és ujjongó, hol megindítóan drámai szárnyalású.” (Csupán zárójelben jegyezzük meg, hogy az igényes filmkritika nem tartja igazi művészetnek Kapur Radzs filmjeit, de ez nem von le semmit egykori hatalmas népszerűségéből.)

1956. május 3-án jelent meg a **Fáklyában** a nagyon várt hír: *Megnyílt az átalakított Puskin filmszínház.* Idézzünk a cikkből: „Május elseje ünnepének küszöbén nyitotta meg kapuit az újonnan átalakított Puskin filmszínház, Nagyvárad legszebb mozija. A megnyitó ünnepség nagyszámú résztvevője elismeréssel vette tudomásul, hogy helybeli kultúrintézményeink száma olyan intézménnyel szaporodott, melyre méltán büszkék lehetünk.

A mozi a tömegnevelés egyik legfontosabb eszköze. Napról napra dolgozók ezreit látja vendégül és ülteti el

bennük a művészet tolmácsolta eszméket, nemes emberi tulajdonságokat. A párt és államhatalom helyi szerveinek segítségével a sokáig kihasználatlan helyiséget most ennek a szép célnak szolgálatába állíthattuk. (...)

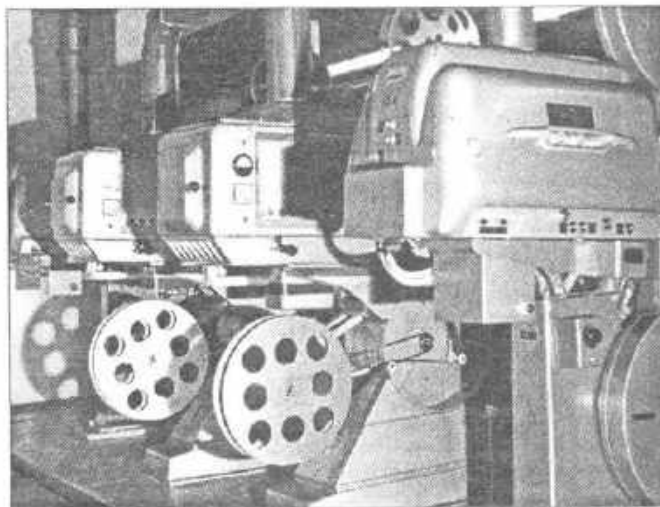
A Puskin filmszínházban bizonyára rövidesen minden nagyváradit ellátogat, így a bővebb ismertetését mellőzzük. Büszkék vagyunk rá, és örülünk, hogy ezentúl naponta 2800-zal többen láthatnak filmelőadást.

Az új mozi megnyitó darabja A veszélyes út című színes szovjet film 1955-ben készült."

Emlékeztetőül és a mozi beazonosításának elősegítésére elmondjuk, hogy az új mozi a Sas-palota nagytermében, az egykori Vigadó teremben nyílt meg, ahol azelőtt a Puskin Atheneumnak, előtte Lumina népszínháznak nevezett intézmény, és 1945–1946-ban a Népvédelem mozgó működött, a második világháború előtt Dorian, Capitol, Filmpalace stb. néven szintén mozi volt.

Az 1956-os év filmmel, mozival kapcsolatos eseményeiből megemlíjtük, hogy továbbra is gyakoriak voltak a különböző ünnepi alkalomra vagy évfordulóra szervezett filmfesztiválok, s ezek jó alkalmak voltak a kevésbé kedvelt propagandafilmekek műsorra tűzésére. Újítás, méghozzá hasznos és sikeres kezdeményezés volt a tematikus filmsorozatok összeállítása: egy hétig naponta más és más, a témához kapcsolódó filmet tekinthetett meg a közönség. Például az Ifjúsági moziban sportfilmsorozatot, a Transilvaniában zenés filmsorozatot mutattak be.

1956. július 30-tól mutatták be városunkban a *Körhinta* című magyar filmet, amely 1955-ben készült Fábry Zoltán rendezésében Törőcsik Mari és Soós Imre főszereplésével. Ez a film új fejezetet nyitott a magyar film történetében, s egyértelműen világszínvonalú magyar alkotásként tartják ma is számon. A Cannes-i filmfesztiválon nagy sikert aratott, de a zsűri végül nem díjazta, talán azért, mert nem tudta magát túltenni a történet napi politikai mondanivalóján, s nem értette meg a „sorok között meglapuló” társadalombírálatot.

A Puskin mozi korszerű, széles vásznú filmvetítője

A filmet a Fáklyában Implon Irén ismertette igen szakavatottan, nagy hozzáértéssel és beleérzéssel. Nagy érdeme a ma is nagyra becsült és köztiszteletben álló újságírónőnek, hogy már akkor, kezdő tolforgatóként felismerte és megfelelően értékelte a film művészi megvalósításait és eszközeit. Az elkövetkező években a legtöbb filmkritikát, elemzést Implon Irén írta, s mindegyik alapos, megbízható és szakszerű frás volt, s nagyban hozzájárult a nagyváradit mozinézők esztétikai neveléséhez. Ugyanakkor neki sikerült először kizárni a politikai, ideológiai szempontokat a filmkritikából, ami nem volt könnyű azokban az időkben.

1956. december 5-én *Sokáig tart még a tatározás?* címen a Fáklya arról írt, hogy a Transilvania mozi még augusztus 15-én javítás, újjáalakítás céljából bezárták, s azóta sem nyitották meg. Felemlítik, hogy ha már a Gorkij mozi megszűntették, a Transilvaniát újra meg kellene nyitni, mert hiányzik a nagyszámú filmkedvelő közönségnek.

Egy olvasó ugyanakkor a rövidfilmek vetítését hiányolja, mivel az Új Idők mozi is játékfilmek vetítésére

Jelenet a Körhintából

szervezték át. Javasolja, hogy esténként a híradó helyett vetítsenek rövid játék-, ismeretterjesztő- vagy dokumentumfilmeket. – Valószínű, hogy a javaslatát nem fogadták el, mert a híradó fontos eszköz volt a párt politikájának terjesztésére, népszerűsítésére.

Hosszú szünet után 1957. január 3-án végre újból megnyílt a Transilvania mozi. A megnyitó ünnepségen a *Főutca* című szovjet filmet vetítették.

Egy olyan hír jelent meg 1957. január 13-án a **Fáklyában**, amelyről akkor még senki sem tudta, hogy a vég kezdetét jelzi a mozik számára. A hír arról szólt, hogy „Szilveszter estén 22 és 24 óra között néhány bukaresti lakásból nem kellett színházba menni, hogy láthassák *Caragiale Egy viharos éjszaka* című vígjátékát, vagy három olasz bábjátékban gyönyörködjenek. Sőt, még számos nemzeti tánchan is gyönyörködhetnek otthonukban, kényelmes karosszékekben ülve.” A továbbiakban a cikkíró így fejteti meg a rejtvényt: „Működik a bukaresti televízió. A floreascai Bukarest filmstúdió épületét alakították át televíziós stúdióvá. Az adó 15 kw-os hatósugarát 60–70 km-re tervezték, de a valóságban ennél nagyobb. A leadót a Scănteia ház tornyára szerelték fel. A televíziós adóállomást a Szovjetuniótól kaptuk. Román mérnökök

és technikusok, – akiknek nagy része a Szovjetunióban tökéletesítette szaktudását, Alexejev mérnök, a kijevi televíziós központ egyik igazgatójának irányításával négy hét alatt szerelték fel az adóállomást. Az eseményanyagot jelenleg csak a fővárosban közvetítik. De a közeljövőben vevőállomások segítségével bekapcsolják a vidéket is, így akár Kolozsvárról is akadálytalanul közvetíthetnek.”

A bukaresti tévéadás beindítása még nem fenyegette a nagyváradi mozikat a nézők számának csökkenésével, viszont a következő években egyre inkább érződött a budapesti tévé hatása, mely egyre több nézőt vont el a film-színházakból.

Amint az eddig elmondottakból kiderült, az ötvenes évek második felében még fellendülőben volt a mozi népszerűsége, gyakoriak voltak a teltházasságok, a sikeres, népszerű filmek műsoron tartási idejének meghosszabbítása. A filmválaszték is sokat bővült, gazdagodott, színesebbé, változatosabbá vált. Még az évtized első felében csupán 9 ország filmjei szerepeltek a nagyváradi mozik műsorán, 1956-ban már 18 ország, 1957-ben 22 ország filmjeit láthatták, sőt ebben az időben jelennek meg az első koprodukciós filmalkotások, két-három ország közös filmjei.

Jelentős változás állt be abban is, hogy mely országok filmjei szerepelnek a műsoron a legtöbbször és milyen arányban. Ezen a téren a szovjet filmek megőrizték az első helyet, de az arányok és a filmek száma is radikálisan csökkent.

Míg 1950-ben 123-szor szerepelt szovjet film a nagyváradi mozik műsorán, ami a vetített filmek 70,28 százalékát tette ki, ez a szám 1956-ban már csak 94 volt és az aránya 33,45 százalék, 1957-ben 81 film 28,98 százalék.

A magyar filmek 1950-ben a negyedik helyen szerepeltek 5,71 százalékkal, 1956-ban feljöttek a második helyre 13,88 százalékkal, 1957-ben a hatodik helyen 5,68 százalékkal. Az első három helyen csehszlovák, német, francia és olasz produkciók váltották egymást, míg az amerikai filmek teljesen eltűntek a mozik műsoráról.

A „BÉKÉS” HATVANAS ÉVEK

A hatvanas években Romániában megváltozott a politikai légkör. A rendszer megszilárdult, győzött a hatalom, az üldözött ellenállók elhallgatnak, visszahúzódnak. A politikai elítéltek lassan 1963–1964-re kiszabadulnak, a kollektivizálás idején deportált parasztok visszatérnek falvaikba, a kollektív gazdaságban találnak munkát, a rezidens értelmiségiek is behódnak a konszolidálódott rendszernek. 1962-ben befejeződött a mezőgazdaság kollektivizálása, az iparosítás lendületesen folyik, a KGST működik, a harmadik ötéves tervet is túlteljesítik. Nincs jólét, de némi javulás tapasztalható az életkörülmények tekintetében. Megkezdődnek, illetve folytatódnak a tömbházépítések, a feleslegessé váló falusi munkaerő az iparosodó városokban talál új életteret.

Meghalt Gheorghe Gheorghiu-Dej 1965. március 19-én, és nem túl heves és rövid ideig tartó, a felső vezetőségi körökben lezajló politikai küzdelem után 1965. március 22-én Nicolae Ceaușescut választják elsőtitkárnak. A júliusi IX. pártkongresszus megerősíti tisztességében, sőt az elsőtitkári címét főtitkári rangra emeli és a kongresszus elfogadja az új ötéves tervet.

1967. december 9-én Ceaușescut a Nagy Nemzetgyűlés az Államtanács elnökévé is választja, így a legfőbb állami méltóságot és a legfőbb pártvezetőit egyedül testesíti meg.

Az 1968 augusztusi csehszlovákiai események kapcsán Ceaușescu álszakítást produkál Moszkvával; e szakításnak nagy sikere van bel- és külföldön egyaránt. Itthon valóságos nemzeti hőssé válik, a Nyugat viszont megfelelő partnert lát benne a Szovjetunió befolyásának korlátozásához. Minden feltétel adott, hogy Romániában a rendszer egyszemélyűvé váljék. Ehhez az első fontos lépést az 1969 augusztusi X. pártkongresszuson tették meg, amikor célul tűzték ki a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom megteremtését.

Az egykori Bălcescu mozi mai állapota

A hatvanas évek váradi mozija csak részben tükrözte a fentebb felsorolt politikai változásokat, annál inkább a gazdasági fejlődés következményeit. Az erős (vagy inkább erőltetett) iparosítás következtében gyorsan növekedett a lakosság száma, (csupán a hatvanas években több mint egyötödével) és elsősorban a külső városrészekben. Ezek számára a munka – és a lakáskörülmények megteremtése mellett a szórakozás lehetőségét is biztosítani kellett, s ennek egyik formája volt a mozi. A nagy belvárosi mozik mellett nagyobb figyelmet fordítanak a külvárosi mozikra, illetve a külső negyedekben is létesítenek filmszínházat. 1960-tól újra rendszeressé és állandóvá válik a velencei Május 1. mozi működése, a biharpüspöki mozi és az Össiben létesített Bălcescu mozi is beilleszkedik a városi filmszínházak műsorrendjébe. 1960-tól az újság is rendszeresen közli ezeknek a moziknak a műsorát is. Itt a programot gyakrabban váltják, mint a bemutató mozikban, ahol hetente cseréltek.

A repríz vagy újrajátszó mozikban viszont hetente kétszer, de volt mikor gyakrabban is váltottak műsort, s itt leginkább a régebbi filmeket vetítették, és nem azokat a filmeket tűzték műsorra, amelyeket előző napokban a premier moziban vetítettek.

A filmhetek rendezése továbbra is kedvelt módszer maradt, most már román filmheteket is szerveztek, mert egyre több román film került forgalomba. A filmismertető, filmkrónikák a Fáklyaiban ritkábbakká, s felületesebbeké váltak, ez talán az akkori főszerkesztő döntése lehetett, valószínű nem tartotta olyan fontosnak ezek közlését, mint korábban volt, s lesz újból a hetvenes években.

1960-ban városunkban is megteremtik a szélesvásznú filmek vetítésének technikai feltételeit, először a bemutató mozikban szerelik fel az új mozivásznat. Mint érdekességet jegyezzük meg, hogy a Fáklya fotósa, Popper Imre éppen az *Új köntöst kap a mozivászon* című felvételeivel nyert első díjat az 1960-as évi fényképkiállításon. A szélesvásznú vagy panoráma filmek készítése 1953-ban kezdődött az Amerikai Egyesült Államokban, a 20. th. Century Fox által bevezetett kinemaszkóp eljárással. Elsősorban a tömegjelenetekben gazdag történelmi filmeknél alkalmazták. Az új technikai megoldás a nagy vetélytárs, a televízió elleni harcban született. Olyan élményeket nyújt a nézőknek, amilyenre a televízió nem képes. Később megjelentek a térhatású, háromdimenziós filmek is, amelyeket aztán Nagyvárad egy-két mozijában is bemutatottak.

1962. május 29-e jelentős váradi mozitörténeti dátum, amelyről a Fáklya adott hírt *Az első vetítés az új filmszínházban* címmel a következőképpen: „Május 29-től kezdve egy filmszínházzal több lesz városunkban. A holnapi ünnepélyes megnyitó után kedden délelőtt 11 órakor vetítik az első filmet a közönség számára az állomás melletti Crişana moziban. Ebből az alkalomból hadd említsünk fel néhányat azokból az előnyökből, amelyet az új mozi a látogatóknak ígér. Szólnunk kell első-

sorban a terem korszerűségéről, amely kitűnő látási viszonyokban jut kifejezésre [a beszámoló nem tér ki a nézőtér amfiteátrum-szerű kialakítására, a széksorok lépcsőzetes emelkedésére – ez biztosította a kitűnő látási viszonyokat]. A modern terem műanyag borítású ülőhelyei, a tizennégy hangszóró, mely tökéletes akusztikát biztosít, a különleges anyagból készült széles vászon az élvezhetőséget növeli. A terem 450 néző befogadására alkalmas, két előcsarnoka van. A nézőtér részére különleges berendezés biztosítja a levegőcserét. Ugyanakkor a mozi központi fűtéssel is rendelkezik, így télen-nyáron azonos hőmérséklettel várja a közönséget. A linóleummal borított lépcsők, a terem üvegvattával bélelt falai arról tanúskodnak, hogy az új mozi tervezői munkájuk során a korszerű körülményeket tartották szem előtt.

Az új mozi naponta öt előadást tart 11, 15, 17, 19 és 21 órakor és havonként általában két-három új filmet mutat be.

Az elegáns, szlises új filmszínház szép ajándéka rendszerünknek. A Crişana filmszínház első ízben A kételtű ember című színes szovjet filmet mutatja be május 29 és június 3 között.”

1963-ban megépült a váradi hegyen a tévétorony, amely lehetővé tette a román televízió műsorának jó minőségű vételét városunkban. Ezzel tovább növekedett, erősödött a mozi konkurenciája, mivel addig csak a magyar tévé műsora volt fogható ezen a vidéken. Ez újabb nézőket vont el a moziktól, de még sokáig állta a mozi a versenyt. A Fáklya először 1964. február 7-én közölte a Román Televízió műsorát, s attól kezdve naponta egymás mellett jelent meg a két vetélytárs, a televízió és a mozik műsora (természetesen csak a román televízióé). Hogy mennyire nem volt még igazi versenytárs a televízió, az abból is kiderül, hogy 1965-ben még egy újabb mozi létesül városunkban Făclia néven, (melynek helyét és fennállásának időtartamát nem sikerült kiderítenünk, csupán annyit tudunk, hogy 1971-ben már nem működött. Nufáru! mozi viszont a Félixfürdőben létesít-

tették. Mindkettő létezéséről csupán annyi a pontos információ, hogy szerepeltek egy ideig az újság mozi-program hirdetéseiben).

A hatvanas évek első felében még mindig a szovjet filmek vezettek a vetített filmek számában és arányában, habár ez az arány évről évre csökkent. Előretörték a szocialista országok filmjei, s elsősorban jelentősen a román filmek száma és aránya nő meg. Újból megjelennek a műsoron az amerikai filmek, és sokkal több országból mutatnak be filmeket, igaz csak a nagy filmgyártó országokból kerül műsorra több alkotás. Jelentősen megnőtt a koprodukciós filmek száma is. 1965 után ezek a folyamatok tovább folytatódnak s egy meghatározott irányban felerősödnek. Elsősorban a hazai filmek száma és aránya növekszik látványosan, de hasonló tendencia tapasztalható az amerikai produkciók tekintetében is.

A 60-as évek a romániai, s ezen belül a nagyváradi moziélet utolsó fénykoraként érzékelhetők. Ezekben az években olyan filmek jelennek meg a mozi műsoron, melyek a nézők legkülönbözőbb rétegeinek igényeit is kielégítették. Csupán felsorolunk néhány, az idősebb korosztály számára bizonyára jól ismert filmet, amelyek ebben az időben szerepeltek a mozik műsoron: a *Spartacus* – amerikai film Kirk Douglással és Laurence Olivierrel, *Rocco és fivérei* – Luchino Visconti filmje, *Legénylakás* – angol film Jack Lennonnal. *Légy jó mindhalálig* – Ranódy László, *Két fél idő a pokolban* – Fábri Zoltán rendezésében. *A leghosszabb nap* című amerikai háborús film, *Cartouche* Jean Paul Belmondoval, *Boccaccio '70* – olasz francia film, Alfred Hitchcock *Madarak* című filmje. *Pacsirta* – Ranódy László rendezésében. Fellini – *Nyolc és fél*, a *Zorba* Anthony Quinnel. *Winnetou I.* – német–jugoszláv–francia film, *A homok asszonya* – japán film. *A tizedes meg a többiek* Sinkovits Imrével, *Egy férfi és egy nő*, *Love story*. *Szegénylegények* – Jancsó Miklós filmje stb.

Egy jelentéktelennek tűnő, de talán mégis jelképes értékűnek is felfogható változásra való hivatkozással

Az egykori Crișana mozi

zárjuk a hatvanas évek mozikronikáját, habár ez még 1963-ban történt. 1963 őszén bezárják városunk legszébb, legpatinásabb moziját, a Puskin mozit. 1963. november 24-én megjelent a hír a **Fáklyában**: „November 25-én megnyitja kapuit az Oradea filmszínház. Az átalakított, modernizált moziban első ízben a Tudor című román film kerül bemutatásra. A film cselekménye gazdag tartalommal illusztrálja a társadalmi igazságtalanság és az idegen elnyomás elleni harcot.” Egy szó sem hangzik el, hogy az Oradea a volt Puskin, s miért nem Puskin többé. Azt meg már ekkor mindenki természetesen vette, hogy a Fáklyában sem Nagyvárad az Oradea. Megtanultuk, hogy nem csak szóból ért az ember!...

AZ EGYSZEMÉLYES TOTALITÁRIUS RENDSZER KIALAKULÁSA 1970–1980

Ceaușescu az 1968-as Csehszlovákia körül kialakult válság idején szerzett erkölcsi tőkéjét a 70-es években gyümölcsözteti, és a romániai rendszert egyszemélyi rendszerre alakítja. Előbb a párt felső vezetésében juttatta

saját embereit vezető pozícióba, majd az 1972-es pártkonferencián feleségét, Elena Ceaușescu is integrálják a Központi Bizottságba. A XI. kongresszuson a Központi Bizottság Elnökségét Végrehajtó Bizottsággal helyettesíti, melybe rajta kívül négy saját embere került. Ekkor kezdik „a nemzet legszeretettebb fiának és ragyogó forradalmárnak” nevezni. Létrehozza saját maga számára a köztársasági elnöki pozíciót is. A *Le Monde* tudósítója a XI. kongresszusról küldött jelentésében így kommentálta az eseményeket: „*A mai Románia egyetlen emberé, a köztársasági elnöké és a párt első titkáráé, Nicolae Ceaușescué, aki önkényesen és erős kézzel irányítja az országot, és nem osztozik a hatalmon senkivel, legfeljebb feleségével (...)* Az egyetlen, széles körben terjesztett ideológia Ceaușescu ideológiája. És ez az ideológia szent és sérthetetlen, fenntartása homályos, de mindenütt jelenlévő erőszakot alkalmaznak, mely lehetetlenné tesz bármiféle elhajlást.”

Románia elcsigázódik a rutinszerű totalitarizmus kalodájában, de Ceaușescu továbbra is nagy becsben áll a nyugati reálpolitika híveinél. Paul Goma 1979-ben a Párizsban megjelent *Földcsuszamlás a lelkekben, Lehete ma élni Romániában?* című önéletrajzi írásában így fogalmaz: „*Mintha mindenki hallgatási fogadalmat tett volna. Mintha az etatikus cinizmusra épülő nemzetközi politika és a pártállam direktíváinak elfogadására épülő belpolitika a szabadság gyökeréig elrágta volna a személyes lázadás minden lehetőségét. Ceaușescu a nacionalizmust is eszközként használja hatalma erősítésére, s ezzel sikeresen hártja el a kívülről érkező liberális eszmék veszélyes és káros hatását. Ráadásul a román értelmiség cseppet sem érzéketlen a nacionalizmus bájai iránt, amely családias jellegével jól leplezi a totalitarizmust és elhitheti a néppel, hogy speciális román jellege miatt Románia sorsa egészen más, mint Csehszlovákia vagy Lengyelország sorsa.*”

A helsinki konferencia által elfogadott emberi jogi csomag súlyos fenyegetést jelentett a hivatalos ideológia

számára, s ezért a hatást a belső ellenzék üldözésének és felszámolásának fokozásával ellensúlyozza Ceaușescu. Paul Gomat bebörtönzik, majd nemzetközi nyomásra kiszabadul és emigrál. Az 1977 szeptemberi Zsil-völgyi bányászsztrájkot leverik, az 1979-ben szerveződő szabad szakszervezeti mozgalmat szétzúzzák. Az 1970-es évek végén jelentkező nyomor a politika terméke, az embereken eluralkodik a teljes kiábrándultság. A kisebbségeket és leginkább a magyar kisebbséget ráadásul a diszkriminatív intézkedések is sújtják s a felszámolás, a beolvasztás veszélye fenyegeti őket. Ez Ceaușescu alapvető törekvése. A kiábrándító és egyre nehezebben elviselhető politikai helyzetben a mozi sokak számára menedéket, kikapcsolódást, a gondoktól legalább rövid időre való szabadulást jelentette. Ezzel magyarázható, hogy továbbra is töretlen az emberek mozilátogatási kedve. Ezt még azzal sem sikerült letörni, hogy egyre több propagandisztikus mondanivalójú film kerül a moziműsorokra. Ez első sorban a hazai filmekre értendő, melyeknek tartalmát, formáját, eszmei mondanivalóját párt-direktívákban határozták meg, sőt maga a nagy Ceaușescu személyes útmutatással látta el a filmeseket.

1971. július 9-én az ideológiai, valamint a politikai és kulturális nevelő tevékenység területén dolgozó pártaktív munkatanácskozást tartott a Román Kommunista Párt Központi bizottságának székházában. Nicolae Ceaușescu itt előadott exposéjában kitért a mozikra és filmekre is, s a következőket mondta: „*Meg kell szüntetni a maradi, burzsoá felfogást népszerűsítő külföldi dekadens filmek importját. Az importfilmek névjegyzékét előzőleg az illetékes párt és állami szerveknek kell jóváhagyniuk. (...) Intézkedéseket kell tennünk ugyanakkor a hazai filmgyártás érdekében is. Az összes filmszcenáriunokat előzőleg a párt és az állami szervezeteknek kell jóváhagyniuk. (...) A művészi alkotások megrendelői a munkásosztály és a parasztság, népünk: következtetésképpen a forgatókönyvíróknak, a rendezőknek olyan filmet kell alkotniuk, amelyek megfelelnek kommunista*

nevelésünk célkitűzéseinek. A film nevelőeszköz. Ezen a téren fel kell számolnunk a liberális kispolgári anarchikus nézeteket."

A Fáklya úgy igyekezett még világosabbá, még érthetőbbé, s ezáltal elfogadottabbá tenni a főtítkár iránymutató szavait, hogy közzétette dr. Micloși Maria orvos: *Humánus, művészi élményeket nyújtson a film című olvasói levelét.* A levélből idézünk: *„A filmet úgy üdvözölte századunk, mint a technika egyik sokat ígérő hasznos csodáját. A hasznosságát nem lehet vitatni, annak ellenére, hogy ígéretes szerepét mellékösvényekre, sőt olykor zsákutcába taszították, s ezzel megfosztották rangjától, amit művészet volta igényel. Arra a filmműfajra gondolok ezúttal, amelyek termékei szórakoztatás ürügyén antihumánus ösztönöket mozgattak meg – főleg a fiatal nézőkben, – a durvaság, az ököl tetszetős győzelmét dicsőítették, tobzódtak a kegyetlenség öncélú premier-plánjában. Sajnos az utóbbi időben a mozivásznnon gyakran találkozhatunk különféle szuperprodukciókban készült efféle silány filmekkel. Kereskedelmi célnak megfelelőhettek ezek, de a nevelést rosszul szolgálták.*

Éppen ezért helyesléssel fogadtam a pártfőtítkárnak javaslatát, mely szerint »intézkedni kell a filmszínházak műsorára tűzött filmek helyesebb egyensúlyáról, korlátozva a detektív- és kalandfilmek forgalmazását, betiltva azokat a filmeket, amelyek az erőszakot és vulgáritást, a burzsoá életmódot népszerűsítik.«

A mozinak, mint a kulturális nevelőmunka egyik nagy tömegvonzású tényezőjének műsorával összhangban kell lennie a szocialista társadalom élet- és munkaeszményeivel. Nem kereskedhet olyan »árucikkal«, ami ellenkezik társadalmunk egyéni és közösségi normáival. (...) A megtisztított moziműsor adjon helyet azoknak a filmeknek, amelyeket joggal tartunk a hetedik művészet termékeinek. Amelyek humánus, művészi élményekkel gazdagítják a nézőt.»

Lehengerlő a doktornő politikai-ideológiai képzettsége, tájékozottsága. Íme az újtípusú kommunista értel-

Filmpropaganda anyagok kiállítása

miség mintapéldánya. (Ez nem kommentár, hanem elismerés!)

A Ceaușescu-beszéd másokat is meglehetett, s ezt jól használta ki a Fáklya, amikor csokorba gyűjtötte különböző személyek véleményét a hazai filmekről, s azt *Életszeretetet sugalljon a mű, szép emberi tulajdonságokat...!* címmel az újságolvasók elé tárta, tanulságul. Íme néhány vélemény:

Copil Maria – iskolaigazgató

„Vannak filmgyártásunknak emlékezetes alkotásai, amelyek a kommunista párt harcát idézik elő az illegali-

tástól. Ezek idő és emberközelségbe hozzák a múltat, elválaszthatatlanul kapcsolódnak a jelenhez, nevelő hatásuk kétségtelen.” A továbbiakban bírálta a közhelyes szövegeket, a külsőségek túlzott jelenlétét, az olvasó szellemességét. A hétköznapiok hiteles krónikáját várja a filmtől.

Lucaciu Iuliana munkásnő elmondja, hogy szereti a román filmeket, mert ismeri a színészeket, és mert ismerős élethelyzeteket ábrázolnak. Minden filmből lehet tanulni, emberi tulajdonságokat megismerni, hazánk szép tájaiban gyönyörködni.

Sulyok Ildikó – XII. osztályos tanuló szereti a történelmi filmeket, általuk bővül a nagy történelmi alakokról kialakított kép és gazdagodik a színészek alakítása által. Hiányolja, hogy az ifjúságról csak vígjátékok szólnak, s nem tárgyalják kérdéseiket, problémáikat.

Kukta Mária – mozi felelős kijelenti: „Az utóbbi években sokat javult a román filmek művészi színvonala s nőit a látogatottságuk is. Gyakran hallani bíráló megjegyzéseket is a román filmekről; színpadiasak, nem elég filmszerűek, nem elég természetesek, a cselekményük vontatott. Gyakran mesterségesen különválasztják a szórakoztatásra szánt filmeket és a komoly, súlyos mondani-

valójú filmalkotásokat. Életszeretetet sugalljon a film, szép emberi tulajdonságokat.”

Osorhan Maria – osztályfőnök szerint: „A román filmekben erkölcsi hozzáállás van a témához. Nem csak a magánélet területéről választanak témát, hanem a munka világából is. A fiatalokról sok őszinte elmondanivaló van, amit a film közvetíthet.”

1971. szeptember 26-án arról olvashattak a váradiak a *Bihari Napló* című mellékletben, hogy új román játékfilm készül *Bihar verőfényben* címmel. A váradi költő, Alexandru Andrițoiu forgatókönyve alapján Aurel Miheleş rendező filmpoémát, filmmonográfiát forgat „napjaink bihari embereiről”. A filmben Óss Enikő váradi színésznő játssza Ileana szerepét, s egyszerű parasztlányként lóháton jelenik meg a filmben Várad utcáin. Az operatőr szintén magyar nemzetiségű, Horváth István, aki elmondta, hogy a film a legújabb transcolor eljárással készül.

1972. január 22-én Gál Joachim újabb bihari vonatkozású filmhírről számolt be: „Nemrégiben találkoztam Tóth Ferencsel, a bukaresti Alexandru Sahia filmstúdió Nagyváradról elszármazott operatőrével, régi turista barátommal – írta Gál a *Fáklyában*. Tőle tudtam meg, most

Neves román filmszínészek Félixfürdőn

dolgoznak a *Hazánk szépséges tájai* című színes dokumentumfilmen, melynek egy része Bihar megye tájainak szépségeit, a Nyugati- Kárpátok hegyvonulatait, nevezetes kiránduló helyeit mutatja be. A felvételeket Nagyváradon kezdték, majd a Félix- és a Május 1. fürdő és azokat körülvevő erdők kerültek sorra. Innen Révre, Sonkolyosra, Király-hágóra vonult a stáb, majd a három Körös eredetét és a három folyót követve, a gyönyörű tájakat kapták »lencsevégre«. Jártak a Boga völgyében, Pádison, Ponoron, a Csodavárnál, a világhírű scărișoarai jégbarlangban, majd Vlădeasa, Sighiștea következett, ahol a vidék cseppkőbarlangjait fényképezték."

Februárban tévéfilmet forgattak városunkban: Nagy István *Őrködnek az öregek* című novelláját filmesítették meg a tévé magyar adása számára, a váradi színészek közreműködésével.

Színészekről lévén szó, itt említjük meg, hogy 1972-ben a Fáklya K. Törék Ildikó ifjú művésznőt bizta meg filmkritikák, filmismertető írásával, s ez nagy nyereség volt a váradi mozibarátok számára, mert ezek az elemzések mindig rendkívül szakszerűek, érdekesek, hitelesek és figyelemfelkeltők voltak, ráadásul mentesek minden ideologizálástól.

Egy másik váradi színész, aki nemcsak tehetséges művész, de kiváló íráskészséggel rendelkező személy is volt, a népszerű Halasi Gyula állandó rovattal rendelkezett a Fáklyában *Pillanatképek* címmel. 1972. április 4-én jelent meg rovatában a *Moziban* című írása, melyet itt idézünk: „A film úgy robbant be a XX. század elején az emberek elé, mint a televízió 20–25 évvel ezelőtt. A színház kiállta a próbát a hangosfilmmel szemben, derekasan küzd a televízióval is, és én bizonyos vagyok abban, hogy a színház és a televízió magáévá teszi a békés egymás mellett élés elvét.... Most a film és a televízió versenyében gyönyörködhetünk, bár – és ez is meggyőződésem, – igazi versenyről nem lehet beszélni, hiszen a vászon méretei, a széles vászon, a színes film, mind-mind a film előnyeit bizonyítják a televízióval szemben. Mégis

az átmeneti időszakban, – és most éppen azt éljük, – a tévé bizonyos előnyökkel dicsekedhet a nemes versengésben. De hiszen ez nyilvánvaló. A mozik nem játszhatnak sorozatban kalandfilmet, leginkább színvonalas művészfilmeket vetítenek. Persze, van aki mindennek előtt a kalandos történeteket kedveli. De arra nagyon szépen megkérnék mindenkit, aki esetleg csak betéved egy művészfilmre, ne zavarja a többieket azzal, hogy vetítés közben nevetgélve, zajosan kivonul a teremből. Nagynagy tiszteletlenség a film alkotóival, és nem kisebb a filmet élvezettel szemlélő nézőkkel szemben. Már az is sértő, ha valaki otthagy egy filmet vetítés közben. De ha még fűszerezi is azzal, hogy hangoskodik, az már valamivel több a sértésnél is."

Horváth Imre, a város közkedvelt költője a Fáklya vasárnapi rovatában, a *Látóhatárban* 1972. június 11-én így írt a moziról: „Négy éves lehettem, amikor szülőfalum főterén hosszú, színes sátrat állítottak fel. Este ebben a sátorban tartották meg a mozi díszelőadását. Szüleim otthon hagytak, rábízva az idős bábaasszonyra, akivel egy házban laktunk. A mozira azt mondták: nem érdekes. Nem tudtam elhinni nekik, hiszen abból, amit elmeséltek róla, úgy éreztem, hogy olyan, mint legkedvesebb játékszerem, a *laterna magica*. Először az első világháború alatt voltam moziban. A filmből csak arra emlékszem, hogy Psilander, az akkori idők híres filmszínésze úgy lovagolt valami tömegjelenet élén, mint egy uralkodó: fején hivalkodóan díszlett a cylinder, ez a civilkorona. A háborús csinnadratta után a *Vádat emelek* című film volt az első, ami nyíltan leleplezte ezt a borzalmat.

A második világháborút megelőző esztendő egyik napján a kakasüllő utolsó sorában húzódtam meg. Félálomból éktelen rikoztásra riadtam fel. A filmen tányérsapkás, cickánybajuszú férfi üvöltözött. Ki ez az örült? – kérdeztem szomszédomtól. Ez az örült nem sokára felgyújtotta az egész világot.

Sok moziban megfordultam, sok filmet láttam azóta, ma már Margittán is van mozi. Hogyne lenne, mikor

Margitta azóta várossá érett, hiszen a szülőfalumnál sokkal kisebb községekben is van már mozi, s ahol nincs, ott a művelődési othonban vetítenek rendszeresen filmet. Meglepődnének szüleim, ha ezt látnák, s még inkább azon, hogy ma már a ponyvasátorból a lakásokba költözött a mozi. Nehéz lenne megmagyarázni, hogy a kis «ládában» hogy fér el a vetítógép, és az ember, aki kezeli. (...) Mi – bármilyen csodálatos –, már a csodákon sem csodálkozunk...”

Zárjuk le az 1972-es év krónikáját valami felemelő, büszkeségre okot adó hírrel. Május 19-én az újságolvasók megtudták a **Fáklyából**, hogy az Ifjúsági mozi, a volt Új Idők, országos első díjat nyert a II. és III. osztályú mozik közötti versenyben. Ezt azzal vívta ki, hogy olyan akciót szervezett, mint például a hazai filmek népszerűsítése, nevelő jellegű tudományos filmek bemutatása, gyermek- és ifjúsági filmek fesztiválja, szimpóziumok, filmtörvényszékek szervezése stb. Egy év alatt 166 művészfilmet mutattak be, ezekből 62 hazai alkotás volt. Összesen 192 977 néző tekintette meg a filmeket, ezek közül 54 400 volt a hazai filmek nézőinek száma.

A hetvenes évek második felében továbbra is töretlennek tűnt a mozi iránti vonzalom és érdeklődés, s ezt a sajtó is támogatta, felvállalta. A **Familia** című, váradi irodalmi lap 1976 márciusától havi rendszerességgel *Filmkalauzt* adott ki nemcsak előfizetői, olvasói, hanem a többi mozilátogatók számára is, s a füzetet a mozik pénztárai is árusították. A füzetben filmszínészek portréit, a filmvilág híreit, és a mozik programját is közölték.

A **Fáklya** továbbra is napi rendszerességgel ismertette a moziműsorokat és minden szerdán legalább egy filmismertetőt, olykor többet is közölt. Ekkor a filmismertetők döntő többségét újból Impon Irén írta, aki továbbra is igényes, szakszerű, olvasmányos és jól dokumentált értékeléseket adott minden alkalommal, kerülve az ideológiai belemagyarázást.

1976. március 21-én a **Fáklya** állandó vasárnapi *Látóhatár* című rovatában Impon Irén egy egész oldalas

összeállítást, szociológiai-felmérést készített a nagyváradi Ruhagyárban moziról-filmről, annak hatásáról: *A mozi-vászonról leperreg. Hát az emberről?* címen. A rendkívül érdekes és a kort, az akkori emberek gondolkozásmódját, felfogását, elvárásait jól jellemző írásból emelünk ki egyes részleteket.

Ahogy akkor kötelező és elengedhetetlen volt, Ceaușescu idézettel kezdődött, amit mi is idézünk (talán egykori beidegződésből): *„Egyetlen más művészeti terület nem nyújt annyi lehetőséget a nagy tömegekhez szóló művek megvalósítására, egyetlen más művészi területnek sem lehet ilyen fontos szerepe a tömegek nevelésében, az új ember formálásában. A filmművészet valóban a legnemesebb eszköz.”*

Az újságíró előbb a szakszervezet mozifelelősét kérdezte meg, aki elmondta, hogy az Oradea mozi pénztárosnője minden hétfőn délben elmegy a Ruhagyárba s átadja a 46 szakszervezeti csoport kultúrfelelőse által előre összegyűjtött jegyigénylésre a jegyeket. A fiatalok vezetnek a jegyvásárlásban. A legtöbb jegyet, 750 darabot a *Zorro* című filmhez adtak el, a *Brodwayhoz* 360-at, a *Szenvedélyhez* 170-et. A riporternő megállapítása: a film demokratikus művészet, mecénása a látogatók tömege. Felteszi a kérdést, mit kapnak érte cserébe? Negyven fiatal munkást kérdezett meg. A többség azt állította, tanul belőle viselkedést, általános ismereteket, mások szerint a film olvasásra nevel, üzenete van, vigasztalást ad, kollektív érzelmeket kelt. Van, aki csupán a szórakozást, időtöltést keresi a moziban.

Néhány idézet a válaszokból:

– *„Én minden filmet megnézek, csak azt nem bírom, mikor sokat beszélnek a filmben. Arra nem tudok odafigyelni.”*

– *„Engem a komolyabb filmek érdekelnek, a politikai, bűnügyi filmek. Érdekel, ahogy felderítik őket.”*

– *„Az indiai filmek meghatóak, náluknál jobban csak a cowbojosokat szeretem.”*

A szerkesztő megállapításai: *„A romantikát mindenki, – a maga módján – igényli, esetleg a szoktatásnak*

megfelelten." (...) „A fogalmi elvonatkoztatáshoz nem elég a kép. A képet érteni is kell. A gyár KISZ szervezete talán jól tenné, ha a filmlátogatók nagy ifjú tábort hoznának létre a filmek jobb megértéséhez, vitákkal, előadásokkal. A szakszervezet dicséretes művelődési céljait így kiegészíthetné. Nemcsak a moziba segítené bejutni, hanem a film közelébe is.”

Aztán újból válaszok: „Önállóan szeretnék ítélni tudni.” „Tanítsanak meg szép érzelmekre a mások példái – ezt várom a filmről.”

„Az igény végre nem cselekményt kér – jegyzi meg a szerkesztőnő –, de rögtön utána egy másik igény: Ne parancssal tanítsanak!”

Végül az ankét készítőjének összegezése: „Úgy alakul ki az emberben az önálló ítélet, ha lehetőségek között választhat, ha nem kész ítéletet adnak feléje, elfogadni.

Filmről van szó, de a várakozás túlmutat a filmen. Mint ahogy a logika fejlesztésére valaki a Colombo-t ajánlotta, és volt aki a Majompert idézte, minthogy az ítéletalkotásra volt végletes példa.

Figyelemre méltó az a visszakerdezett kérdés is: milyen hatása van rám a filmnek? Ezt még nem kérdeztem meg magamtól. Azt sem tudom, hogy miért tetszett, miért nem tetszett?

Pedig így indulna meg az önálló ítéletalkotás" – zárja Impon Irén az összeállítást.

Ugyancsak Impon Irénnek köszönhetően jelent meg a **Fáklya Látóhatár** című rovatában egy kissé pontatlan, de érdekes moztörténeti visszaemlékezés. 1972. április 4-én Szavakból építkezett most az építész címmel interjút készített Elkán Károly váradi neves műépítésszel, nyugdíjba vonulása alkalmából. Az egyik kérdése a váradi mozikra vonatkozott, s erre a következő választ kapta: „... 1908 az első mozgóképek Váradon. Abban a pincehelyiségben, ahol a boxterem van a Transilvania Szálloda alatt. Vallásos filmmel kezdődött a hetedik művészet hódítása. Utána Palit adták, a szekrénybe zárt komédiást, a szekrényestől vízbedobott Palit, aki némán han-

Széles Annát köszönti Vida Bálint

dabandázott a vízben meg a szekrényben, mert nem tehetett mást, hogy a közönség ne vessen. A következő mozi, az Uránia, a Sas átjáróban kapott helyet (most a Lemnul bútorüzlete van ott). A némafilmhez a zongorista szolgáltatta a szórakoztató aláfestést, Likovárnak hívták az Uránia zongoristáját, a könnyebbség kedvéért Lekvárnak. Max Linder magasabbról dereng: a Sas második emeletéről, a mostani Ifjúsági klub helyén működött a Vigadó mozi. Az 1919-es évszám mellett újabb kuriózum az akkori Széles utcán (Marx Károly utca) épült emeletes házban (Balogh ház) megnyílt Népmozgó. Külvárosi mozinak számított a velencei mellett a Teleki utcán (Leontin Sălăjan) a Tátray házban megnyílt mozi is. 1920-ban az Atlantic, 1921-ben a mostani Arta, 1922-ben az Edison mozi folytatta a sort. Ez utóbbi volt az Ifjúsági mozi, egészen múlt évi lebontásáig. Felsorolni száraz és egyhangú, a történetüket hallgatni szórakozás. Kár, hogy az

évszámok és a tömör adatok mellé nem lehet oda illeszteni a történeteket is, mert, hogy olyan keveset ismerünk, és olyan sokan szeretnék többet ismerni városunk történelméből."

A múltból visszatérve a hetvenes évekhez még egy cikket idézünk az 1976. február 20-i **Fáklyából**, címe: *Filmvetítések huligánokkal:*

„Örvedetes tény, hogy városunk filmszínházaiból eltűntek a jegyzérek. De sajnos helyettük megjelentek a mozihuligánok. A legtöbb filmkedvelő bizonyára már találkozott velük. Kirtvó viselkedésükkel már az előcsarnokban felhívják a figyelmet, de a java a vetítés kezdete után következik.

Ezek a »bátor«, »jópofa« nagyszájú fiatal emberek főleg a leghátsóbb sorokban telepednek le ötös-hatos csoportokban, állandóan hangos megjegyzéseket tesznek a film cselekményével kapcsolatban. Füttyörésznek, rugdalják az előttük lévő székeket, s ha valaki rendre utastani próbálja őket, hangosan szidalmazzák, azzal az ígérettel, hogy a kijáratnál majd találkoznak, és ott majd meglátják ki az erősebb.

A múlt hét egyik előadásán az Oradea filmszínházban ezek a szilaj gyerekek túl unalmasnak tartották a vetített filmet (Szenvedély – román film), érdekesebbnek a rádió tánczene műsorát egy bömbölő táskarádió. Csak több néző hangos tiltakozására csendesítették le a készüléket. Az otromba megjegyzések, durva beszélések azonban tovább folytatódtak.” Végül a cikk írója javaslatokat fogalmaz meg a mozihuliganizmus felszámolására.

A MOZI A CEAUȘESCU-ÉRA UTOLSÓ ÉVTIZEDÉBEN

A fizikai és lelki nyomor, a kultúra elnyelésével fenyegető mindent átítató féktelen propaganda, a reménytelenség és kiábrándultság évei ma már lassan feledésbe merülnek, sőt a mai gondokkal, bajokkal küz-

dő emberek egyre hajlamosabbak a nosztalgiára, ennek a rettenetes korszaknak a megszépítésére. Nem célunk, és terünk sincs rá, hogy felidézzük ennek az időszaknak a jellegzetességeit, fontosabb eseményeit, csupán csak emlékeztetünk rá, hogy milyen körülmények között létezett, működött a mozi városunkban, s mit tükrözött ebből a korabeli sajtó.

Egyesek számára a mozi nem csupán kikapcsolódási, szórakozási alkalom volt, hanem valamiféle álomvilág, ahol mást láthatott mint a mindennapi életben tapasztalt, ami feledtette a napi bajokat, gondokat és éltette a reményt a változásban. Ezzel magyarázható, hogy nem csökkent a mozi iránti érdeklődés, a mozik látogatottsága.

1980 nyarán felépült a város új, korszerű moziája, melynek megnyitása egyre késett. A **Fáklya** 1980. augusztus 10-i számának *Látóhatár* rovatában Impron Irén *Mit vetít az új mozi?* címmel egy alapos, szakszerű, művészi érzékenységű és figyelemfelkeltő leírást ad a Rogériusz városnegyed új kultúrintézményéről a következőképpen:

„Most egyszer nem a műsorról lesz szó. A vetítövásznon különben sincs még a helyén. A tervező építész Lantos Tibor és a kivitelező vállalat munkásai egyre gyakrabban és sürgetőbben vannak párbeszédben egymással. Falburkolat, világítótetek, itt csere, amott módosítás, – és ott vannak átvételre várakozón a moziállalat emberei is. A nyugati lakónegyed 654 férőhelyes új filmszínháza rövidesen megnyílik a premierfilmek és a közönség előtt.

Kívülről nézve az épület korántsem tűnik olyan nagyknak, mint amekkora. Körbeveszik a magas tömbházak, optikai kölcsönhatásuk természetesen a nagyobb méretek előnyére érvényesül. Az új mozi más rendeltetését szembe tünőbben a homlokzatán és két oldalán elhelyezett mozaikkép hangsúlyozza. Jovián György képzőművész tőle szokatlan figuratív képe óriásfát ültetett a felbomlott síkობól kirajzolódó épületbe. Mintha a természet szükegyes jelenlétét kívánta volna kifejezni olyan környezetben, ahol a beton és az üveg dominál, az épület előtti

kőparkot is beleértve. A mozaikkép hatalmas, de a tér is az, a lakóházak is, – egyenesek keménységét jótékonyan enyhíti a fa ágas-bogas rajzolata.

Az első kép tehát – a kívülről vetített – a természet előtt tiszteleg. Ha a négyzetes díszmedencéket nem börtaná el a hulladék, még talán vissza is tükröződnék belőlük a fa. Más fa úgy sincs a szemhatáron.

Belül a tágas terem meleg barna tónusai jó arányokat, nagyon szép függesztett mennyezetet, célszerű ki- és bejáratú megoldásokat fognak át. A burkolt falakon azonban látható a kivitelezés elnagyolása. Most legálább is még látszik.

Az előcsarnokból átfogható a Transilvania tér kibontakozó új látképe. A jobboldali, tavaly befejezett nagy tömbház mozgalmassá vonalvezetésű, erkélyes homlokzata alatt üzletsor van kialakulóban. Folytatása, most épül; ezzel négy nagy tömb mentén több mint 5000 négyzetméter felületű üzlethálózatot kap a városrész főtere. Fedett sétálókat szegélyezik a közlekedéstől védetten, játékos beugrókkal, alumínium keretbe foglalt kirakatok változatos látványával. Ide vetül – úde zöld púp a mértani idomok közé – a látóhatár aljáról a szőlősdomb.

Az új moziépület higgadt egyensúlyú épületkompozíció. Csak a háttér mostoha hozzá. Hiányzik nagyon a téglaburkolat, ami a tervben még megvolt, ami a szomszédos épületen megjelent, de épp ahol a leginkább kellett volna, onnan felejtették el. Pedig milyen hangsúlyt kapott volna a piros háttér előtt ez a fehér-fekete mozaikba foglalt, szép formájú középület.

A városkép ezt sürgemé inkább, a filmek barátai a mozi megnyitóját; akik megnyitják... a vetítővásznat várják. Ennek hiányában kényszerül a krónikás Várad új moziépületét és új környékét megnézni, és több öröme telt benne, mint némely mozgóképből. Mert ez a városépítő művészet a maga bonyolult dinamizmusával, küzdelmes megoldásaival személyesebb terveink és elégtételeink művészete. Nem szórakozás, nem káprázat, – életünk színtere nő belőle.”

E cikk megjelenése után még elég sokáig kellett várni az új mozi megnyitására. 1980. szeptember 24-én adta hírül a **Fáklya**, hogy: „Minden látványos külsőség mellőzésével nyílt meg hétfőn este Nagyvárad új filmszínháza, a Patria. Már az első vetítésen szép számmal képviselték magukat azok, akik talán a legtúrelmetlenebbül várták évek óta ezt a pillanatot, – a lakónegyed gyermekei. Az ünnepélyesség hangulata azonban külsőségek nélkül is belengte az impozáns termet, amelynek belső kiképzése minden néző számára kedvező körülményeket biztosít.

Az új filmszínház működésének első hetén hazai filmgyártásunk egyik újdonságát tűzte műsorára, a hármas számú Filmgyárban készült *Siklórepülést*. A film cselekménye mai valóságunkban gyökerezik. Színhelye egy hatalmas völgyzárógát hatalmas építőtelepe. Dumitru Radu Popescu forgatókönyvéből Lucian Mardare rendezte a filmet.”

***

Az utolsóként létesített váradi mozi

A mozivezetők országos találkozásójának résztvevői

Hogy emlékeztessünk, milyen módon fonódott össze a film, a mozi a politikával, idézzük a **Fáklya** 1980. október 31-i számából a *Filmakciók a nevelőmunka szolgálatában* című írást:

„A Szocialista Művelődés és Nevelés Bihar megyei Bizottságának plenáris ülésén a filmek hasznosítását vizsgálták meg a politikai-kulturális nevelőmunkában. Csupán néhány adat, hogy a hetedik művészet, a film milyen nagy tömegekhez szól: az év eddig eltelt időszakában a mozik látogatóinak száma meghaladta a 3 millió 350 ezret. A mozivállalatot dicséri, hogy a pénzügyi tervet több mint 350 ezer lejjel túlszárnyalták. E számadatoknál lényegesen többet mond az, ahogyan a filmeket hasznosítják a dolgozók szocialista tudatának formálásában, a sokoldalú nevelésben. Igen lényeges ilyen szempontból, hogy a mozik műsorán szereplő filmek tematikájában erőteljesebben megnyilvánul a nevelő jelleg: 33,6%-uk társadalmi problémákkal foglalkozik, 30% pedig etikai kérdéseket boncolgat.

A filmek nevelő hatásának fokozására a Mozivállalat a Szocialista Művelődés és Nevelés Tanácsával együtt számos akciót szervezett. A történelmi évfordulók és más ünnepi események tiszteletére filmsorozatot mutatott

be. (...) A román film hetén például a hazafias és forradalmi neveléshez jelentősen hozzájárultak azok a filmek, amelyeknek témái népünk dicsőséges történelméből ihletődtek. A mozik repertoárjában hazai filmgyártásunk számos olyan alkotása és szerepelt, amely az igazságosság, az etika, a méltányosság nemes eszméit közvetítette az emberekhez.

Az elemzett időszakban széleskörűen hasznosították a dokumentumfilmeket is a dolgozók sokoldalú nevelésében. (...)

A plenárison elfogadott intézkedési terv biztosítja, hogy a Megéneklünk, Románia fesztivál égisze alatt kibontakozó filmakciók még hatékonyabban járuljanak hozzá a dolgozók sokoldalú neveléséhez, az újípusú ember kialakításához.”

1980. november 12-én egy szenzációs moziújdonságról számolt be a **Fáklya**, *A nagyváradi mozi műsorán: Először térhatású film – címmel.*

„Különleges látványosság színhelye a héten az Arta mozi. Eljutott hozzánk is a sztereoszkópikus vagy térhatású film. Nem éppen mai találmány, már évek óta ismert, csak éppen még nem tudott általánosan beférkőzni a gyártók gyakorlatába. Nyilván komplikáltabb technikája kíván hosszabb előkészületet a filmesektől.

(...) A most látott szovjet film, a Meglepetések parádéja műfaját tekintve amolyan revü a természetben. Láthatók benne Grúzia sziklapárkányai között trapézon lengő bátor emberek, romantikus erkélyen balettező pár, bűvészmutatványok. Akrobata majmok és papagájok. Persze nem ők az érdekesek, hanem ahogyan a filmvászonról látjuk őket. Nem síkban, hanem három dimenzióban. Széltében, hosszában, mélységében érzékeljük a teret, meg a tárgyak, élőlények elhelyezkedését benne. A kép és a néző közé ékelődő távolság megszűnik, a közelítés olyan mérvű, hogy a színhelyek összeolvadnak a nézőtérrel. Ez az optikai hatás itt ezen a filmen még csak kuriózum. (...) Tapasztalat hiányában nem tudjuk megmondani miféle trükkös hatásokra jó (lesz még jó) ez a

filmtechnikai találmány. Ez a mostani bemutatkozás csupán találkozás a lehetőséggel. A hetedik művészet nem hiába lépett szövetségre a technikával, igyekszik is tartani az iramot a népszerűség versenyén."

A térhatású filmek felvételénél a szemtávolságnak megfelelően elhelyezett két objektívvel, vagy prizmás sugárostással és egy objektívvel két felvételt készítenek két külön, vagy egy közös filmszalagra. Vetítéskor a néző jobb szemével csak a jobb, a bal szemével csak a bal szemének megfelelő szemszögből készített képet látja – Szemjon Ivanov szovjet mérnök találta fel a nézésnél segédeszközt nem igénylő plasztikus filmeljárást. Ezt a tökéletesített eljárást alkalmazták az Artában bemutatott film készítői is.

Fontos és lényeges kérdést vetett fel Balázs László 1981. július 24-én a **Fáklyában** az *Elég mozink van, de...* című írásában:

„A filmszínházak jelenlegi látogatottságát figyelembe véve elegendő számú mozi van, s a mozik befogadó képessége összességében kielégíti az igényeket. Egy mozi azonban – ezt szülők, gyerekek, fiatalok egyaránt tanúsíthatják – mégis hiányzik: a gyermek és ifjúsági filmszínház. Az igaz, hogy – kis jóindulattal majdnem minden héten találni egy-egy, az ifjabb korosztálynak való filmet, de ezek vetítésére hol itt, hol ott kerül sor, s a közönséget gyakorlatilag senki sem tájékoztatja, hogy melyik film milyen zsánerrű a műsoron lévők közül. Legtöbbször csak a film megtekintése után tudjuk megítélni, hogy ajánlhattuk volna a gyerekeknek, iskolás korúaknak.

Miért ne lehetne e célra állítani, például a Crişana mozi, melynek látogatottsága – a sokévi tapasztalat szerint – igen szerény, s ráadásul topográfiailag a város központjában van. Bizonyára csakhamar kialakulna a mozinak is egy népes közönsége, ahogyan kialakult annak idején Fő utcai Ifjúsági mozinak. A moziállalat is jól járna, s a szülőknek sem főne a feje, hogy hová-merre?

A várad mozisok ünnepi felvonulása

Jó lenne az illetékeseknek egy kissé elgondolkozni ezen, hiszen ez a szülők óhaja, és a megoldás csak szervezés kérdése, no meg a közönséghez való viszonyulás."

A hasznos, fontos és konkrét javaslat nem talált meghallgatásra, maradt minden a régiben, csupán annyi történt, hogy több mint két hónappal később, 1981. október 8–11. között a filmkultúra hónapja keretében szervezett akciók között szerepelt a Crişana moziban A román film dekádja gyermekeknek című rendezvény, valamint a téli szünetben a Patria és Crişana mozikban vasárnap délelőttönként rajzfilmeket vetítettek gyerekeknek.

TUDOK EGY OLYAN MOZIT...

A '80-as évek elején kialakult új helyzetről a moziéletben bekövetkezett negatív változásokról átfogó és hiteles képet kapunk Nagy Béla: *Tudok egy olyan mozi...* című, a szerző által szerényen riportkönyvnek nevezett kötetéből.

A várad kultúrtörténet kitűnő ismerője és gyarapítója, a történész képesítésű szerző 11 évi újságíróskodás után 1981 májusában került a Bihar megyei Moziál-

lalathoz inspektori beosztásban. Így alkalma adódott belülről megismerni azt a rendszert, amely a filmforgalmazást szervezte, a mozikat működtette, s azon kívül közel 200 személyt, a vállalat alkalmazottait, akik úgymond „a mozit csinálták” Biharban, Nagyváradon. A rendkívül érdekes, olvasmányos könyv tizennégy fejezetéből tizenhárom ezekről az emberekről szól. A velük folytatott beszélgetésekből, az együtt végzett tevékenységek bemutatásából kirajzolódik e kor minden jellegzetes vonása, de elsősorban a mozik helyzete, és az állandó kényszer, hogy a szigorúan megkövetelt tervekkel teljesítsék.

Az 1986-ban nyílt őszinteséggel és feltáró jelleggel megírt kötet – érthető módon –, csak 1999-ben jelenhetett meg. A szerzőt minősíti az a tény, hogy változatlan szöveggel tehetné közzé, csupán néhány szükségessé vált kiegészítő, magyarázó lábjegyzettel kellett hozzáférhetőbbé tenni a mai olvasó számára. Így például az egyik mozifelelős a riportban elmondta, hogy „újabbban premerek alig akadnak”, ehhez a szerző az alábbi kiegészítést fűzte 1999-ben: *„Románia általános elszegényedése fokozott mértékben érezte hatását a kultúrában. Az ország ekkor már gyakorlatilag nem vásárolt nyugati filmalkotásokat. A filmbeszerzés egyoldalú befagyasztását hivatalosan elsősorban ideológiai indokokkal magyarázták (pl. az erőszak propagálásának visszaszorítására való törekvéssel), nyílt titok volt azonban mindenki számára az, hogy annak valódi oka a mind akutabbá váló valutahiány. Ilyen körülmények között a román filmforgalmazás katasztrofális helyzetbe került. Évekig agonizált és életbemaradását tulajdonképpen kényszermegoldásoknak köszönhetette. Egyrészt az ún. szocialista táboron belül, filmet-filmért csereakciók keretében kerülhettek új, kelet-európai filmalkotások a mozikba (bár új magyar filmeket még ilyen áron sem voltak hajlandók forgalmazni, s ennek valóban politikai okai voltak), másrészt pedig a 20–25 évvel korábbi sikerfilmeket vették elő a raktárból, és vetítették unos-untalan az egyszer már agyonjátszott kópiákat. Az interjúalany uta-*

lása egyértelműen erre az akkor általánosan ismert helyzetre vonatkozik.”

Egy másik lapalji jegyzetben így magyarázza meg a könyvében gyakran előforduló „hazai filmalkotás” kifejezést: *„A »hazai filmalkotás« megfogalmazás természetesen minden esetben román filmet takar. A tárgyalt időszakban a román filmművészet (már amennyiben a »filmművészet« minősítés egyáltalán szóba jöhet ekkor) a Román Kommunista Párt egyetlen személy által diktált hivatalos politikájának szolgálólányává lett. A filmstúdiók valósággal ontották az ideológiai töltésű, sematikus, s éppen ezért gyakorlatilag nézhetetlen filmalkotásokat. A romániai magyar nyelvű sajtó napi gyakorlatában megszoktam azt, hogy jelzős szerkezetekben a »román« megnevezést (amelytől amúgy is hemzsegték a hivatalos anyagok) a »hazai« kifejezéssel helyettesítsem.”*

Ehhez a témához kapcsolódik egy másik eset, amikor egy másik riportjában leírja, milyen választ kapott az egyik falusi mozigépésztől arra a kérdésre, hogy van-e valami különleges gondja-baja a mozi kapcsán. A válasz így hangzott: *„– Csak minél több jó filmet küldjenek nekünk. – Olyanokat, amelyekben sok a bunyó, azt szeretjük, arra jön csak igazából a közönség. A többi... – megvonja a vállát –, az csak olyan... Maguk elküldik, mi pedig le sem vetítjük, mert senkit sem érdekelnek.”*

Nagy Béla ezt a történetet az alábbi lábjegyzettel egészítette ki:

„Közel húsz év távlatából is pontosan emlékszem arra a heves, indulattal teli kitörésre, amellyel nyomatékosan adott kérésének. Kereken kimondotta: román filmet neki ne küldjenek. A dobozból ki sem veszi azokat, mert a kutyát sem érdeklik... Addig (még két hónapja sem voltam a vállalatnál) nem találkoztam a román filmekkel szembeni ellenszenv ilyen heves megnyilatkozásával. Csak csodálni tudtam (természetesen magamban) ennek az egyszerű, román falusi embernek a tisztánlátását, őszinteségét, szókimondó (politikai!) bátorságát, akiről – ugye mondanom sem kell – még csak feltételezni sem

lehetett a nemzeti elfogultságot. Hogy indulata hiábavaló volt, talán megemlítenem is fölösleges.”

Mielőtt még az olvasó arra gondolna, hogy csak a falusi mozikban fordultak elő ilyen esetek, hadd idézzünk egy másik beszélgetésből, ami a váradi mozikra vonatkozott. Itt az interjúalany teszi fel a kérdést: „Figyeled te mostanság a váradi mozik műsorát? Vettük a nagy kassza filmeket – címeiket most minek mondják? aki kinyitja az aznapi újságot, olvashatja őket –, de melléjük van csatolva egy másik. Aztán a bevételt szépen ketté osztják és mindenki jól járt! (...) Mert azok a filmek, amelyeket mi a jelen pillanatban csinálunk, nem mennek, bárhogy is erőltetjük őket. Csak úgy mennek, ha kombinálunk, teszünk, veszünk, hazudunk. Amíg az emberek szórakozni akarnak, de mi mást akarunk nyújtani, addig nem nyeri vissza a mozi sem a tekintélyét, sem pedig hajdani varázsát.”

Ehhez a szöveghez Nagy Béla 1999-ben az alábbi lapalji megjegyzést fűzte: „Egyértelmű utalás a sikerfilmek mellé »csatolt« román filmalkotásokra. Az a tény, hogy ezeket egyazon napon vetítették, tág teret biztosított a politikai nyomás alatt álló mozis tisztviselők pénzügyi machinációjának: a sikerfilmek bevételét – ezt mondja ki az interjúalany is – a román filmek javára írták. Ezt az általános gyakorlatot mindenki ismerte, mindenki tudott róla és a vezetők – megkövetelték. Ők maguk is nyomás alatt álltak, részeseiként egy hazugságokra épülő politikai rendszernek.”

Nagy Béla könyvének témánk szempontjából legérdekesebb része A főnökasszony című írás, melyben az Arta mozi akkori vezetőjével, Seidler Verával ismerteti meg az olvasót. Arra a kérdésre, hogy mi az, amit megkívánnak a mozifelelőstől, a megkérdezett így válaszolt: „Mindenekelőtt azt, hogy a bevételi tervet teljesítsük, hogy a hazai filmgyártás alkotásait pártoljuk, hogy ezekre a filmekre közönséget hozzunk a moziba, a nevelő hatású filmekkel pedig ún. akciókat szervezzünk.” Az akkori nézőközönséget így mutatta be a riportalany:

Vida Bálint köszönti a mozivászon előtt a román filmszínészeket

„Nézőinknek mintegy 90 százalékát ma már a gyermekek, a diákok alkotják, és azok az unatkozó fiatalok, akiknek egyébként nincs hol találkozniuk; bejönnek a moziba, mert ott a sötétben megfoghatják egymás kezét. Szóval: ma már nem létezik a szó hagyományos értelmében vett nézőközönség. Arra a bizonyos nézőközönségre gondolok, amelyikről – akkor, amikor én a mozihoz kerültem – tudtam: hétfőn este 8 órakor jön moziba, ebben a sorban és ezen a helyen ül, tehát akkorra azt a helyet én fenntartom neki. Mert jönni fog... Ilyen ma már nincs.”

Arra a kérdésre, hogy mi lehet a mozi tekintélyvesztésének az oka így válaszolt: „Nagyon egyszerű ez az egész és egyenes vonatkozása már szóba kerültek. Tény, hogy a televízió elterjedésével egyenes arányban csökkent a mozi látogatottsága. Ez a jelenség a hatvanas évek elején kezdődött és tart mind a mai napig. Ehhez

Az országos moziverseny kiértékelése pártvezetők jelenlétében

társul az utóbbi évek krónikus filmhiánya, ami a közönség újabb rétegeit tántorította el a mozitól. És ma azzal a közönséggel dolgozunk, amelyről már volt alkalmam szólni. Ennyi az egész... De azért hadd figyelmeztessenek itt egy érdekes jelenségre. Megtörténik az, hogy egy olyan filmért, amely egész héten éppen csak hogy megyeget, vasárnap szétszedik a mozit (...) Tehát az emberekben valahol mégis csak megmaradt a mozi iránti vágy, egyszer-egyszer ünneplőbe öltöznek és eljönnek, vagy el akarnak jönni a moziba. Szórakozni vágyás? A szellemi élvezet iránti igény? Nem tudom. De hiszem, hogy ezt a közönséget még vissza lehet hódítani."

Igen érdekes összehasonlítást tett a megkérdezett mozi-vezető a váradi és a kolozsvári nézőközönség között: „Többször is megtörtént, hogy egy olyan film, amely egy másik városban – mondjuk Kolozsváron – sikeres volt, Váradon megbukott. Megyünk Kolozsvár után, betesszük a legnagyobb moziba és két nap után rájövünk, hogy nálunk senkinek sem kell. Kénytelenek vagyunk gyorsan lecserélni. A magyarázat? A két város közönségének különbözősége az oka ennek.

– Egy ilyen összehasonlításban, tehát ha jól értem, a váradi közönség csak veszít...

– Sokat, határozottan sokat. Mert nagyon szomorú az, amikor a közönség azt kérdezi: hányan halnak meg ebben a filmben? Mert ha sokan, akkor jövünk! Szóval a mai nézők döntő hányadát az erőszak, a brutalitás vonzza. És még valami: az is nagyon jó, ha rettenetesen lehet sírni azon a filmen. Az indiai filmek egy vonulata szolgálja ki közönségünk egy bizonyos rétegének ilyen természetű igényét: legalább két zsebkendő legyen nedves az után a film után! Az, hogy másnapra már semmi sem marad meg az emberben ezekből a filmekből – legfeljebb egy nagyszabású verekedés, lövöldözés, egy gyilkosság zavaros képe. De az a tartalmas film, amelynek egyes mozzanataira, emelkedett vagy döbbenetes pillanataira még hetek-hónapok, sőt: évek múltán is visszagondol az ember, már nem kell a mai közönségnek. És higgye el, nem a közönség ízlése változott meg, hanem – mint mondtam, s állítom újra –, a közönség maga."

Egy másik riportban A környezetfelelős címűben egy régi mozist ismerhetett meg az olvasó, a székelyhídi Tatai Zoltánt, akitől a szerző egy hosszú beszélgetés során megkérdezte, hogy ő, aki 41 éve van a szakmában, 18 évesen újrakezdené-e. A válasz így hangzott: „– Nem, és ezt határozottan állítom. A film és a mozi hosszú ideig kéz a kézben jártak. A film teremtette meg a mozit, de aztán mozi nélkül már maga sem létezhetett. Csakhogy később megjelent a televízió, manapság már terjed a videózás és a film már nem szorul olyan egyértelműen a mozira, mint annak előtte. Ezért is, meg másért is, de a mozi... igen, elveszítette azt a szépséget, azt a varázst, amelyre hivatott volt. A világ, ugye, rengeteget változott körülöttünk az elmúlt 30–40 év alatt, de a néző alapjában megmaradt annak, aki volt: szórakozni vágyó embernek. És a mozinak is meg kellett volna maradnia annak, ami volt. De sajnos, ez – legalábbis mivel én – nem sikerült. Ezért mondom azt, hogy nem kezdeném újra."

Bölcs szavak, és milyen igazak! Ez is és a többi idézet is, szemléletesen mutatják azt a helyzetet, amibe a mozi került a 80-as években. Nemcsak a nézőközönség

változott meg, cserélődött ki, hanem a műsorpolitika is, amely a nagypolitika kiszolgálója lett, a kommunista nevelés eszköze. És ehhez adódott még a rendszer csődjéből származó anyagi és szellemi nyomor, meg a tervteljesítés erőltetése. Így aztán nem meglepő, hogy még maguk a mozik is kiábrándultak saját szakmájukból, mesterségükből.

Nagy Béla könyvének záró fejezetében rövid áttekintést ad Nagyváradi filmszínházak a közelmúltból címen, s ezt a következőképpen vezeti be: *„A nagyváradi filmszínházak (vagy: a váradi mozizás) történetéről, múltjáról, tudomásom szerint, mind ez ideig nem készült monográfia; még csak vázlatosan sem dolgozta fel senki a város kulturális múltjának ezt az aspektusát.”* Ez a mondat, sőt mondhatni maga az egész könyv adta a készítést, hogy felkutassuk és megírjuk ezt a történetet. Ehhez a munkához jó kiindulópont volt az az összeállítás, amelyet azokról a legismertebb váradi mozikról készített, amelyek hosszabb-rövidebb ideig működtek városunkban.

* * *

A nyolcvanas évek második felében a mozik népszerűsége, látogatottsága továbbra is töretlen. A város új lakónegyedeiben, Óssiben és az egykori Szőlősön – a Nufáruknak elkeresztelt negyedben is mozikat alakítanak ki, sőt a Félixfürdőben létesített filmszínház műsorát is közli a Fáklya. Óssiben két helyen is vetítenek filmeket, már 1984-től. Észak-Óssiben a nyugdíjas klubban, majd pedig az Ifjúsági Házban.

Érdekes és fontos kezdeményezése volt a váradi filmbarátoknak 1985-ben, hogy elindították a Filmkultúra estjei című rendezvénysorozatot, melynek keretében a hét egy napjának meghatározott estéjén a Transilvania moziban és az Ifjúság Házában művészfilmeket vetítettek az értő és érdeklődő nézők számára.

Mint ahogy a fentebb ismertetett tényekből is kitűnt, ezt a kezdeményezést tulajdonképpen a kényszer, a film-

Az Ifjúság Háza Óssiben

ellátásban kialakult nehéz helyzet szülte. A kezdeményezők javára kell írunk azt, hogy sikerült erényt kovácsolniuk a kényszerből. Az új filmek hiányát, a színvonalatlan, propagandisztikus hazai filmek nézőket elriasztó hatását ellensúlyozták, a valódi művészi értékeket hordozó régebbi filmek újbóli bemutatásával.

1986. március 12-én az alábbi rövid elemzés jelent meg erről a kezdeményezésről Az első sorozat félidejekor címen: *„A Transilvania «A filmkultúra estjei» című rendezvénysorozata bebizonyította, hogy sokan vannak Nagyváradon, akik igénylik az igazi művész filmet, olyanok akik alaposabb áttekintést kívánnak kapni a százéves nyolcadik művészetről [mások szerint hetedik művészet a film] s nem utolsó sorban olyanok, akik azt vallják, hogy nemcsak a színházi, de az igazi filmszínházi élményt sem pótolhatja, helyettesítheti a televízió.”*

A tizenhárom darabból álló *A filmremekek világa* című sorozat indulásakor Nicolae Grecu, a Mozivállalat igazgatója igazi művészi élményt, kultúrált környezetben történő filmnézést ígért a résztvevőknek. Az Országos Filmarchivum felkarolta a nagyváradi kezdeményezést, s ennél fogva a bufteai kincsesbánya nyitva áll a pénteki filmesték nézői előtt.

Kurosawa *Dodeska den*-je, aztán Marcus, Visconti, Nyikita Mihálkov egy-egy filmje, Garnet *Hét főbűn-e*, Ford *Postakocsi*-ja következik, majd Hitchcoch *Madarak*-ja zárja a ciklust. Szerepel még a tervekben *A Párduc* című olasz film, a *Befejezetlen mű gépzongorára* – szovjet film, *A hét főbűn* –, *A postakocsi* – amerikai filmek, *Két ezredes* – olasz film, *A hídon túl* – román film, *A boszorkány* – francia–svéd film, *Taxi Tobrukba* – francia film.

* * *

Az 1988-as év már a vég kezdetének az éve. A nyomor állandósul, a néphangulat Ceaușescu ellen fordul, de már a Nyugat sem hisz többé neki. 1988 februárjában lemond a legnagyobb kereskedelmi kedvezmény státusáról, hogy az amerikai Kongresszusnak ne legyen beleszólási joga országa belügyeibe, ugyanakkor minden nyugati hitelt is elutasít, így készít elő egy fajta terrort kiuzsorázott országa számára. Az ország súlyos válság-

ba kerül, még a legszükségesebb életfeltételek sincsenek biztosítva. Állandósulnak az áramszünetek, még a fontos propagandaeszközként szolgáló televízióadások műsoridejét is a minimálisra korlátozzák. Hétköznapokon csak este 8 és 10 óra között sugároztak műsort, akkor is főleg pártpropagandát, szombaton és vasárnap délben 2–3 órát, este 3 órát. Így az egyedüli szórakozási alkalom a mozifilmek megtekintése maradt, de ott is csökkentették a műsoridőt és visszaesett a nézők száma is. Az áramszünetek nem egyszer a mozik programját is felborították, egy-egy előadás elmaradt, így lehetetlen volt előre tervezni a mozilátogatást.

A nyolcvanas évek műsorpolitikájának szemléltetésére összeállítottuk az alábbi statisztikai kimutatást, amely azt mutatja, hogy a megnevezett években hányszor változott a mozik műsora, hányszor tűztek műsorra különböző filmeket, ezek hány ország termékei, illetve hány koprodukciós termék volt, s az első hat helyen mely országok filmjei kerültek leggyakrabban műsorra, hány-szor és az összes filmekhez viszonyítva milyen arányban:

Év, évek	Filmek száma	Gyártó országok	Koprodukciók száma	Az első hat ország filmje		Filmjeik száma, aránya	
1981.	517	28	13	1. amerikai 3. szovjet 5. francia	2. román 4. olasz 6. magyar	122 – 23,60% 51 – 9,86% 25 – 4,80%	120 – 23,21% 34 – 6,60% 16 – 3,09%
1983. II –1984. I.	488	27	10	1. román 3. szovjet 5. hindu	2. amerikai 4. olasz 6. magyar	157 – 32,17% 44 – 9,02% 21 – 4,30%	88 – 18,03% 31 – 6,35% 19 – 3,27%
1985. II –1986. I.	596	37	24	1. román 3. olasz 5. NDK	2. amerikai 4. szovjet 6. hindu	161 – 27,76% 59 – 10,01% 30 – 5,13%	115 – 19,40% 52 – 8,71% 29 – 4,75%
1988.	347	22	2	1. amerikai 3. szovjet 5. hindu	2. román 4. kínai 6. francia	112 – 32,28% 25 – 7,20% 14 – 4,03%	85 – 24,50% 14 – 4,03% 13 – 3,46%

E statisztikai adatok csak részben tükrözik a műsorpolitikát, ugyanis az aktuális gazdasági-pénzügyi helyzet függvényei is.

Ahogy romlottak a gazdasági mutatók, s erősödtek a megszorító, takarékosági intézkedések, egyre kevesebb pénzt költöttek új filmek beszerzésére. Az itt szereplő számokból nem olvasható ki, mennyi volt ezekből az új filmek száma, s mennyi a repriz-film, de elárulhatjuk, hogy döntő túlsúlyban az utóbbiak voltak. Ahogy teltek az évek, egyre kevesebb filmbemutatóra került sor, s azok is többnyire olcsó tucatfilmek voltak. Feltűnő a szovjet filmek arányának állandó csökkenése, a hazai filmek és az amerikai produciók éretörése. A hazai filmek elsősorban az ideológiai-politikai nevelés eszközei voltak, az amerikai filmek döntő többsége olcsó tömegfilm, olyan filmek, melyek elsődleges célja a szórakoztatás, s nem jelentettek veszélyt a nézők gondolkodásmódjára. Figyelemre méltó, hogy a nyolcvanas évek közepére szinte teljesen eltűntek a mozis műsoráról az egykor oly népszerű magyar filmek, melynek okáról Nagy Béla könyvében olvashattunk. Továbbra is jellemző volt az egyre nagyobb változatosság a filmek gyártási helyének tekintetében, ami azzal magyarázható, hogy olcsóbbak voltak a szocialista országok és a fejlődő országok filmjei, mint a filmnagy hatalmak alkotásai.

A nyolcvanas évek végére szinte teljesen eltűnt a Fáklyából a filmismertetés, filmkrónika, csupán az akkor működő hét mozi műsorát közlik. Ezek a következők voltak: Oradea, Patria, Transilvania, Arta, Crișana, Casa Tineretului (Őssi) Nufărul (Félixfürdő). Csupán egy, mozival kapcsolatos írásra bukkantunk a Fáklya 1988. évi számában, s ezt is csak annak szemléltetésére idézzük, hogy mit talált fontosnak megírni a szerző a *Menjünk moziba?!* című cikkében:

„Néha feltesszük ezt a kérdést magunkban vagy családi körben. Vagy sétálás közben eszünkbe jut: jó lenne

megnézni egy filmet. A reklámozással nem állunk annyira rosszul, főleg a városközpontban nyomtatott és festett plakátok tájékoztatnak a mozis műsoráról – produkció, rendező, főszereplő, minden. A parkok mentén, a megállóban akaratlanul is szemünkbe ötlenek a filmajánlatok. Mégis van a dolognak egy picike szépséghibája: nem találunk képet, szemléltető anyagot a film érdekesebb jeleneteiről a hirdető plakátok alatt, pedig néhány fénykép hatásosabb reklám lehetne, többet elárulna az illető filmből, mint egy ismeretlen filmrendező, vagy főszereplő neve. Főleg a gyermekek, a fiatalok szempontjából, – mert a moziközönség legnagyobb része mindig a fiatalokból tevődik össze. Gyermekcsoport tanakodik a plakátok előtt: vajon melyik film érdekesebb. Mert ha western, vagy kalandfilm van kiírva, már egyértelmű a dolog. De néhány izgalmasabb, figyelmet felkeltő jelenet fényképszerű rögzítése merőben megkönnyítené a választást és esetleg azokat is moziba csábítaná, akik eredetileg rögzíteni indultak.”

Még ezt a szerény javaslatot sem vették figyelembe a mozis vezetői, sőt a kommunizmus utolsó évében, 1989-ben az újságokban közölt moziműsorokban már csak a filmek címeit és a vetítések időpontját tüntették fel, elmaradt annak közlése, hogy milyen produkció. Talán így akarták kizárni annak a lehetőségét, hogy a néző aszerint válasszon filmet, hogy az román, amerikai vagy szovjet gyártmányú. Azonkívül így nehezebb volt megállapítani, hogy mennyire régi a film.

1989-ben megjelent az újsághirdetésben egy új mozi neve – a „Cine-bar Termal” –, a Félixfürdőben a hasonló nevű szálloda nagytermében indították be ezt a mozit az ott üdülő, vagy reumájukat kezelendő vendégek részére. Így ez a mozi és a Nufărul sem kapcsolódik szorosan városunk mozitörténetéhez, s inkább csak azért tartjuk számon, mert a város mozijaival együtt hirdették ezeket is...

IX. A VÁRADI MOZITÖRTÉNET VÉGE (?)

A RENDSZERVÁLTÁS REMÉNYEI ÉS KÉTÉRTELMŰSÉGEI

Az 1989. december 16–20. között lezajló temesvári tragikus és hősi események, majd a december 21–25. közötti bukaresti furcsa forradalom megdöntötte Ceaușescu diktatúráját, de a rendszerváltás csak részben és sajátos módon ment végbe. A reformkommunisták (Ilieșcuék) kerültek hatalomra, sajátos román demokrácia született. Az igazi és gyökeres változást óhajtók reményei csak lassan és ellentmondásosan váltak-válnak valóra. Viszont a gyűlölt és idejétmúlt totalitárius kommunista rendszer nálunk is véglegesen a múlt süllyesztőjébe került. A változásoknak vannak nyertesei, ügyes szerencselovagjai, haszonélvezői, de a többség számára csak a lehetőségek kapui nyíltak meg és csak azok tudnak élni vele, akik számára adottak a szükséges feltételek, vagy ki tudják harcolni azokat.

Ma már Románia is a szabad világ része és egyre jobban integrálódik a nagy európai és nemzetközi rend-

szerekbe. Így mi, egyszerű polgárok is egyre inkább tapasztaljuk az integráció és a globalizáció minden pozitív és negatív következményét, s ugyanazon folyamatoknak vagyunk részesei, mint a világ többi modern államai.

Ez még egy ilyen, kevésbé fontosnak tartott területen is így van, mint a mozi és a film világa. A 20. század művészetének kikiáltott kinematográfia, a 21. századi helyzetének további alakulása még nem tisztázott kérdés. Mi csak a nagyváradi helyzetet próbáljuk felvázolni a továbbiakban.

Nézzük meg: hogyan alakult, változott a váradi mozik sorsa, helyzete a század utolsó évtizedében, a rendszerváltás után, a demokrácia és a szabad piac körülményei között. Először is a váradi mozikat nem érintette a privatizáció – reprivatizáció vagy a tulajdon-visszaadás folyamata, 1990-től továbbra is állami tulajdonban maradtak és állami vállalat, a RADEF filmforgalmazó vállalat működtette őket. A lassú leépülés folyamata viszont már a szabadság első évében megkezdődött, ugyanis 1990 elején bezárt az Arta mozi, majd októbertől a félifürdői Termál Szálloda mozija is beszüntette működését. Történt viszont egy szimbolikus jelentésű változás, az Oradea mozit Libertatea – Szabadság névre „keresztelték” át, sőt, tevékenységét kibővítették, előbb két, később (aránylag rövid ideig) három teremben folytak a filmvetítések az új nevű, patinás moziban.

1991-ben szinte egy időben két konkurens is megjelenik a mozipiacon. Július 23-án egy magyar ifjúsági szervezet, a MIDESZ kezdi meg videomozi programját a nagyváradi Művelődési Házban (Moscovei utca 5. szám), vagyis az egykori Arta moziban, ami olcsóságával és speciális műsorával sok fiatal nézőt csábított el a moziktól. A másik még veszélyesebb versenytárs, a kábeltévé is ez évben kezdi meg terjeszkedését váro-

sunkban. Első hirdetése 1991. november 16-án jelent meg a **Bihari Naplóban** (a Fáklya utódlapjában) az alábbi szöveggel: *„Mozi a tévében. Jön a régen áhított, többcsatornás kábeltévé rendszer. Dráma, komédia, sex, sci-fi és horror – mindez kiváló minőségben. Hívja a Kábeltévé Társaság Irodáját az alábbi telefonszámon...”*

1992-ben tovább sújtja a mozikat az egyre jobban terjeszkedő kábeltévé, s ekkor már három helyen vetítettek videofilmeket. A Művelődési Házban egy kft. vette át a vetítés jogát, háromméteres átlójú képernyőre vetítették a színes, szinkronizált horror, sci-fi és akció filmeket. Szerényebb körülmények között vetítettek videofilmeket a MIDESZ új székhelyén, a református püspökség alagsori termében, s a TITUSZ a Bărăganului utca 12. szám alatti helyiségében.

Több mint valószínű, hogy a Crișana mozi emiatt kényszerült július 26-án munkatársait pihenőszabadságra küldeni – ahogy akkor az újsághirdetés hangzott –, mert utána már nem nyílt meg többé moziként, Bingo-szalonná lett belőle, s jelenleg Internet-Cafe.

1993-ban gyakorlatilag már csak három mozi létezett városunkban, a Szabadság, amely ekkor még két teremben vetített kétféle műsort, a Transilvania és a Rogériusz negyedben a Patria. Ez a helyzet a következő években némileg stabilizálódik, a három mozi folytatja működését egészen 2003-ig, kisebb-nagyobb megszakításokkal, s a nézőszám állandó csökkenése mellett.

2003. március 7-én a **Bihari Napló** meglepő hírt közölt *Új filmszínház nyílt Nagyváradon* címmel. A hír azért volt meglepő, mert már évek óta mindenki a mozi válságáról, haldoklásáról beszélt, s ekkor egy új mozi beindításáról szerezhetek tudomást az olvasók. A tájékozottabbak viszont elolvasva a tudósítást megtudták, hogy városunkat is elérte az a veszélyes kór, amit multiplexnek neveznek, s ami a hagyományos mozik halálához vezet. Lássuk, milyen információkat tartalmazott ez a cikk: *„Megyeszékhelyünkre látogatott tegnap az Intercom világcég második embere is az első itteni multiplex*

Hollywood Multiplex

rendszerű mozi megnyitójára. A jegyárak 45–76 ezer lei között váltakoztak, a vetítési körülmények kielégítőek” – írta a Bihari Napló munkatársa, Szeghalmi Örs. (Ezek az árak az akkori mozijegyárak két-háromszorosai voltak.) Végül a tudósító az alábbiakat hozta az újságot olvasók tudomására: *„Öt vetítőteremben 732 nézőt tud egyszerre befogadni a Hollywood Multiplex mozi, amely a váradi Lotus Market területén nyílt meg tegnap, ünnepélyes keretek között. A létesítmény légkondicionált, ultrakorszerű, DTS rendszerű hangot, panoramikus képernyőre vetített kristálytisztá minőségű filmeket kínál a nézőknek. Az előcsarnokban Candy bár: pattogatott kukoricát, édességeket, üdítőt, sőt sört is lehet kapni. A legkisebb vetítőterem 73 férőhelyes, a legnagyobb 242. A mozi felépítése 4 millió euróba került.*

Az amerikai Intercom helyettes vezérigazgatója, Arpad Abonyi is Váradra jött a megnyitóra. Így nyilatkozott: »Én Kanadában nevelkedtem, megszoktam, hogy a mozizás élmény. Remélem Önök, újságírók is eljönnek s fizetnek majd gyakran pénztárainknál«. A szigorú üzleti szemléletet az is tükrözi, hogy még a Lotus vezetése által megígért sajtójegyek sem kerültek végül kiosztásra.

Anton Lakatos, a multiplex romániai igazgatója tudatta: »Várad az első város, amellyel megkezdtek egy igazi romániai hálózat kiépítését. Eddig csak Bukarestben volt ilyen mozi«.

A filmek egy hétig vannak másoron, péntekenként cserélődnek. A következő alkotásokkal nyitnak: A gyűrűk ura 2., A két torony? The Ring, Jégkorszak, Mindenütt nő, A káplár, The Others, Ballisti Ecks rs., Server.

A jegyárak hétfőtől csütörtökig 45.000 lei, hétfőig 17 óráig 53.000 lei, 17 órától 63.000 lei, a bemutató jegy 76.000 lei. Diákok és egyetemisták igazolványra kedvezményes jegyet kapnak.

Ezt a tudósítást akár a váradai mozik előzetes nekrológjának is tekinthetjük. Alig egy évvel később már a váradai mozihálózat haldoklásáról cikkezett az az újságíró, aki a multiplex mozi megnyitásáról tudósított.

A Bihari Napló szerkesztője, Szeghalmi Örs, akinek fő szakterülete a politika (politológusi diplomával rendelkezik), szívügyének tekintette a mozik sorsának alakulását is. Figyelemmel követte s bemutatta azt a folyamatot, amely a Hollywood Multiplex megnyitása után bontakozott ki a váradai moziéletben. Alaposan dokumentált cikkeiből az olvasók megtudhatták, hogyan sorvadt el, szűnt meg ez a nagy múltú kultúrintézmény hálózat városunkban.

Az első ilyen témájú írása 2004. március 26-án jelent meg a Bihari Naplóban Haldokló mozihálózat Nagyváradon címmel. Ezt idézzük: „Jó fél évszázadon át volt filmszínház, mostan csódtömeg, már csak napjai vannak hátra a váradai Szabadság mozinak. A másik két régebbi mozit, a Transilvaniát és a Patriát is folyamatosan fenyegeti a bezárás veszélye. Generációk romantikus összebújásának színtere tűnik most el.

»Nem tudom, mi lesz. Majd pár nap, vagy hónap múlva látjuk csak tisztábban a helyzetet. Addig marad a bizonytalanság« – ennél többet nem tud mondani ügyfelének Ionela Malița, a filmforgalmazó vállalat (RADEF) Bihar megyei megbízottja. A hölgy irodájában fogadott

tegnap, beszélgetésünket minduntalan olyan cégekből érkező megbízottak szakították félbe, akik üzleti kapcsolatba szeretnének kerülni a mozivállalattal. Az igazgatónő azonban minden ilyen tárgyalást kénytelen elhalasztani, halódik ugyanis a nagyváradai hálózatuk. Várhatóan utcára kerülnek a mozigépészek, jegyszedők, a termeket pedig bezárják.

A piac évek óta ingadozott már, így kénytelenek voltak a Patria és Transilvania mozikat is bérbe adni. Amikor nincsenek vetítések, más profilú üzleti tevékenységek zajlanak a termekben. Utolsó erődtímenyünk a három termes Szabadság mozi maradt, most ez teljesen megszűnik létezni. A legkisebb vetítőtermet már régebben bezárták, a másik kettőben még vannak vetítések. »Úgy néz ki, április első napján már zárva lesz a Szabadság mozi, és többet ki sem nyitjuk soha« – mondja lapunknak Malița.

Az egész országban egyre rosszabbul menő mozihálózat összesen majdnem száz termét árverezte el ugyanis a vállalat vezetősége, és köztük van a Szabadság mozi-komplexum is. Váradon a kolozsvári Chicago Tour nyerte el a licitet, övé az ingatlan bérleti joga. »Mi még nem kaptunk semmilyen hivatalos értesítést, nem kerestek meg. Elsején kellene átadnunk az egészet, de ez csúszhat esetleg. Nem tudjuk mi lesz ebben az épületben a továbbiakban. A cég állítólag mérlegeli, hogy kisebb léptékben ugyan, de filmvetítéseket is tart majd valamikor, de ez sem lesz tartós. Nekünk is alig volt már nézőnk« – teszi hozzá vendéglátónk.

Nem titok, a perspektíva az, hogy munkanélküliek lesznek a mozi alkalmazottai. Ők is azt mondták lapunknak, hogy semmilyen kilátásuk nincs, s a főnökük se bizakodó. Az új tulajdonos ígérte, hogy egy ideig majd foglalkoztatja őket. »Gondolom, hogy hat hónapig, mert ennyi a kötelező. Aztán meg semmi« – mondja az egyik érintett.

Tény, hogy a váradai Hollywood Multiplex egy évvel ezelőtti megnyitása óta olyan sikeres lett, hogy a piac 95 %-

át uralja. Ráadásul az új moziba olyanok is járnak, akik egyébként nem ültek volna be egy filmre. A RADEF három mozijába az utolsó évben havonta 1500 néző ha megfordult, az olcsó 20–40.000 lejes jegyárakkal sem lehet így fenntartani az üzletmenetet.

A Szabadság megszűntével a Patria és a Transilvania egyelőre marad. Olyannak amilyen. Egyelőre korszerűsítésre, a nézők alapvető kényelmét szolgáló felújításokra sincs pénz. Ott a személyzet sem kerül egyelőre utcára. A jövő azonban az igazgatónő szerint is beláthatatlan. Malița azért még szervez, beszélgetésünk közben is egyeztet a mozigépészekkel, telefonál, számolgot, jegyzetel... Az utolsó napokban is a túlélés hiu reménye élte a város régi filmszínházainak gárdáját."

A váradai mozihálózat „haldoklása” valamivel hosszabb ideig tartott, mint ahogy a fenti írásban előre jelezte a RADEF megbízottja. Még 2004. május 3-án, hétfőn is mindhárom mozi hirdette heti műsorát a Bihari Naplóban. Annál meglepőbb volt, hogy másnap első oldalon közölte a lap, hogy: *Egymás után bezárt Várad két filmszínháza is címmel a következőket: „Amit már jó előre jeleztünk, végül be is következett; mintegy fél évszázados működés után bezárt a megyeszékhely legpatinásabb mozija. [Egészen pontosan 93 év után szűnt meg a Fekete Sas épületében lévő mozi.] A Szabadság (Libertatea) dolgozói csak egy hónapos «kegyelmi időt» kaptak, aztán mégis változások szenvedő alanyai lesznek. Ráadásul a tegnap eldöntötték, bezár a Patria mozi is”*

A részleteket a hetedik oldalon közölte Szeghalmi Örs: *„A filmforgalmazó RADEF-vállalat területi székhelye Aradon van, ide tartozik váradai mozijainak adminisztrációja is. Tegnap délelőtt sürgősséggel Aradra hívták váradai képviselőjüket, Ionela Malițát, hogy tárgyaljon felettesével, Petru Băbosu RADEF-vezetővel. Utóbbi mobilján hívtuk fel, s az épp zajló tanácskozást megszakítva válaszolt kérdéseinkre. Mint mondja, a Szabadság moziban az új tulajdonosnak kötelessége megtartani az eddigi tevékenységi profilt. A Chicago Tour-*

nak a hónap végéig át kell vennie a mozit és a személyzetet. Addig embereink fizetésük 50 %-át kapják. Ugyanakkor ma eldöntöttük, hogy bezárjuk a Patria mozit is, ahol már nagyon kevés nézőnk volt. Marad a Transilvania, amit szeretnénk felújítani. – Tudja mi az oka ennek az egésznek? Megszűnt a hálózatunk, mert a Hollywood Multiplex nagyhalként elnyelt minket, elvette nézőnket, hiába voltak olcsóbbak nálunk a jegyek...”

2004. május 8-án újabb részletekről számolt be Szeghalmi Örs: Szabadság helyett art’mozi és étterem címen: *„Művészmozi és éttermet szeretnének működtetni a bérlők a nemrég bezárt nagyváradi Szabadság filmszínház termeiben. Az ingatlan átvétele jogi nehézségek miatt csúszik, de nyárig talán rendeződhet a helyzet, beindulhat az etetés és a vetítés. Az egyeztetések most zajlanak.*

Hosszú agónia után kimúlt a legpatinásabb váradai mozi, a Szabadság. Termeit liciten bérbe adták a kolozsvári Chicago Tournak, ám a vállalkozás a mai napig nem jelentkezett. Utána jártunk, mi van a háttérben, s kiderült nem egészen úgy áll a dolog, ahogy a váradiak mondták. Ionela Malița, a RADEF vállalat nagyváradi megbízottja, a Szabadság mozi »ura« állította: az átadás azért csúszott, mert egyszer sem jelentkezett semmilyen formában az a cég, amely megnyerte a licitet.

Információink szerint közösen vett részt az árverésen a Kolozsvári Filmtett Kulturális Egyesület (amely a Filmtett című romániai magyar folyóiratot is kiadja) valamint a szintén kincses városbeli Chicago Tour. Az előbbi ügyvezető igazgatóját, Jakabffy Samut telefonon kérdeztük a részletekről: »Én többször tárgyaltam Malițával. Ez tény. A gyakorlatban viszont azért nem történt semmi, mert rendezetlen az ingatlan tulajdonjoga. Előbb ezt a jogi akadályt kell elhárítani, csak utána tudjuk használatba venni az épületet« – mondta. A Filmtett – Chicago Tour tandem különben egy csomagban kapta meg a licit nyomán a RADEF váradai, kolozsvári, nagybányai, szamosújvári és tordai mozijait. Mindegyiket hét évre vehetik bérbe, a szerződés ezután megújítható.

A Vigadó Nagytermének mai állapota

Váradon a Szabadság volt nagytermét életteremmé alakítják – a projekt e részét a Chicago Tour valósítja meg. A B terem vetítőterem marad – itt a Filmtett intézkedik. Mindkét helyiséget felújítják a megnyitás előtt. Még nem tisztázott, hogy a megújuló filmszínház art-moziként vagy régi filmek nosztalgia mozijaként működik majd, bár az előbbi változat valószínűbb.

Jakabffy szerint elképzelhető, hogy a nyáron már megnyílik a komplexum, de ha jobban elhúzódik a tulajdonjogi helyzet tisztázása, év végéig akkor is rendeződik az állapot és indul a vetítés és a vendéglátás.”

Az optimista nyilatkozat megalapozatlannak bizonyult. Eltelt a 2004-es év, s nem nyílt meg az új mozi. Sőt, karácsonyra a Transilvania is bezárt, utolsó moziműsor hirdetése a december 17–23. közötti hét programját közölte. Az év utolsó hetéből már csak a Hollywood Multiplex maradt a mozipiacon.

Szeghalmi Örs 2005. május 8-án már szkeptikusan fogalmazott, mikor *Újjáéled a váradi mozivilág?* kérdő mondatos címmel számolt be a fejleményekről:

„Hosszabb ideje csak egyetlen mozija van Nagyváradnak. A monopolhelyzet most megtörhet: két csoport is dolgozik már saját filmszínház megnyitásán. »Most már tényleg nyitunk« – ígéri lapunknak ama kolozsvári cég munkatársa, amely vállalkozás már tavaly is beharangozta: vadonatúj mozi nyit a Szabadság filmszínház helyén. 2004 folyamán több időpontot is megjelöltek az ünnepélyes nyitásra, ám az épület azóta is zárva van, bejáratánál az *Átépités (Renovare)* felirat látható.

Jakabffy Samu kijelentette: »két-három hét múlva kész lesz a korszerűsítés és nyitunk. Az első időszakban ingyenes vetítéseket fogunk tartani, s egyebek mellett a *Ray* című filmmel indítunk. A jegyek a későbbiekben 40–45.000 lejbe kerülnek majd. A mozi mellett egy kávézó is a közönség rendelkezésére fog állni.«

A RADEF is lapunk megkeresésére tegnap bejelentette »a hálózat fejlesztésén dolgoznak«. Először a Transilvaniát nyitnák meg újra, s ha igény van rá, akkor további mozikat is létesítenének. Mindez azonban csak távlati terv, s ha ebből lesz valami, akkor az első lépések még az idén megtörténnek. »Ha semmi nem jön közbe, idén biztosan újra lesz Transilvania mozi« – mondotta Malița.

A Multiplex azonban nagyon sikeres, valamint erős nemzetközi háttérrel üzemel, – így nagyon kemény konkurens lehet a továbbiakban is. Jakabffy szerint »a váradi RADEF-hálózat nem a közönség hiánya miatt szűnt meg, hanem mert meg akarta ölni a multiplex típusú konkurens. S hogy akkor én nem tartok-e hasonlótól, illetve egyeztettem-e a multiplexesekkel. Nem! Mit érdekelnek ők minket? Mi megyünk előre, és majd meglátjuk.«

A szerkesztő nem elégedett meg csupán az illetékesek megkérdezésével s válaszaik közzétételével, hanem elment a Sas-palotába s körülnézett az egykori moziban. Meglepő dolgokat tapasztalt, s ezt is megírta *Átalakítás* alatt és után is minden változatlan címmel. Ebből idézzük a legfontosabb megállapításokat:

„Körülnéztünk a volt Szabadság moziban, melynek bejáratán hónapokig az *Átépités* feliratú tábla függött.

Kiderült, hogy nem csak korszerűsítés nem volt ott, de még az elnyűtt székeket sem cserélték ki (...)

(...) Az egykori mozigépész vezette körbe. Szerinte szándékosan építették le a RADEF-hálózatot, hogy helyet csináljanak a piacon a multiplexnek. (...) Elmesélte azt is, hogy bár korszerűsítés nem történt a teremben, az új tulajdonosok leszerelték a dolby hangszórórendszert és elvitték.

(...) »A kollégáim nevében is mondhatom, nem jó ez így most. Régen közönség volt, élet volt itt az ódon falak között. Annak idején ugye varietének épült itt minden, igazi publikum járt ide. – Aztán az utóbbi évtizedekben is kedvelt helye volt a váradiaknak a mozi. Most talán Samu úrék újra életet lehelnek ebbe az egészbe. Hogy miféle, és mikor, Isten tudja! Mi csak várunk. És néha eszünkbe jutnak a sikerfilmek vetítései, a nyüzsgés, a telt ház...«

***

Három hónappal később, 2005. július 7-én újabb írást közölt a **Bihari Napló** Szeghalmi Örs tollából **Újdonságok a nagyváradi mozik házatáján** címmel:

„Csak vegetál a váradi mozihálózat, ám közben a háttérben érdekes fejlemények figyelhetők meg: a Multiplex nem Multiplex többé, a régebben bezárt Szabadság pedig pénzt kapott.”

„Újdonságokat hozott a nyár moziügyben. Mint ismert, Váradon már évekkel ezelőtt szétesett a vetítőterem hálózata, s jelenleg egyetlen filmszínház működik, mégpedig a Hollywood Multiplex hálózat tagjaként. Csak-hogy már nem sokáig. Információnk szerint ugyanis kivált a Multiplex hálózatból a váradi Lotus Marketben működő mozi. A nyugaton jól menő Multiplex romániai láncának két szeme volt csak: a váradi és a bukaresti komplexum. Azt ígérték, terjeszkedni fognak, ehelyett a visszafejlődés jelei láthatóak.

A bezárt Transylvania mozi mai állapotában

Úgy tudjuk, pénzügyi nézeteltérések miatt váltak ki a váradiak. A folyamat már hónapokkal ezelőtt elkezdődött, s mostanra visszafordíthatatlanná vált. A bukarestiek és a »szeparatisták« annyi kompromisszumot kötöttek csupán, hogy a váradi vetítőterem még pár hétig, esetleg hónapig használhatják a Multiplex megnevezést és logót. Utána teljesen független moziként él majd tovább a lotusbeli filmszínház, amely eddig nem volt igazán nyereséges.

Mozitámogatás

Volt Váradnak egy másik, régebbi mozihálózata is. Ennek egyik részét, a Szabadságot (Libertatea) már évekkel ezelőtt megszerezte a kolozsvári központú Chicago Tour nevű cég. Mint arról beszámoltunk, többször azt ígérték már, hogy felújítják és újranévesítik a Szabadságot – ám eddig ez nem történt meg. Legutóbbi ígéretük szerint idén tavasszal kellett volna indulniuk a vetítéseknek, de a mozi zárva maradt...

Most azonban igen érdekes fejleményről értesültünk: az EU égisze alatt működő Eurimages filmügyi pénzalapból támogatást kapott a bezárt mozi. A Szabadságnak évi 10 500 eurót utaltak ki. Májusban egy szakértő, Claude Eric Poiroux Váradon is járt, megnézte a mozi-termet, de a támogatási döntés csak most született meg.

Nyitás nyár végén?

Felhívtuk Jakabffy Samut, aki a Chicago Tour képviselőjeként kérdéseinkre elmondta: nem találja furcsának, hogy egy bezárt mozi támogatást kapott, s azt sem, hogy emellett épp az ő cégük által működtetett másik mozi, a kolozsvári Victoria az, amely még Eurimages-pénzt kap.

»Mi másfél éve pályáztuk ezt meg. Az elbírálás alapja nem az, hogy a mozi működjön, hanem az, hogy hány európai alkotást tervez vetíteni. Így kapta meg a két moziunk a 10 500, illetve 21 000 eurós évi támogatást. Az

A legtöbbször átkeresztelt és legszebb mozi bejárata. Volt Vigadó, Filmpalace, Dorian, Korona, Puskin, Oradea

egész országból csak mi kaptunk. Egyébként most van pénzünk, úgyhogy a tervek szerint augusztus végén vagy szeptember elején megnyitjuk a váradi Szabadságot.»

A címben meghirdetett „újdonságok” felbresztették a reményt a váradi mozibarátok körében, de hamar kiderült, hogy ez csalfa remény volt csupán. A hagyományos mozi legfőbb ellenfele a Multiplex továbbra is őrizte monopóliumát változatlan néven és logóval, sőt még a jegyek árát is emelte.

Várad legszebb s legnagyobb hagyományú mozija, a Szabadság az ígéretek ellenére nem nyílt meg.

***

2005. szeptember 1-jén rövid közlemény jelent meg a Bihari Naplóban. *Döntöttek a mozikról* címmel, az alábbi tartalommal:

„A keddi ülésen a megyei tanácsosok egyöntetű igennel szavaztak arról, hogy a Bihar Megyei Tanács fennhatósága alá kerüljenek azok az épületek, melyek egykor a nagyváradi Libertate, Patria, Crișana és Transilvania moziknak adtak helyet, továbbá az Avram Jancu utca 11. szám alatti ingatlan [a mozivállalat műhelyeinek székelye], valamint a belényesi Bihorul mozi és a szalontai Victoria mozi épülete. Az elkövetkezőkben egy erre vonatkozó kormányhatározat-tervezetet terjesztenek a Parlament elé. Miután megszületik a határozat, megtörténik a tényleges átvétel, eldönnik majd, mire használják a szóban forgó épületeket. A legnagyobb valószínűség szerint kulturális intézmények előadó termei lesznek majd ott.”

2005. szeptember 16-án *Új színház, régi moziügyek* című cikkében Szeghalmi Örs így számolt be a legújabb fejleményekről:

„Még mindig nem tudni mi lesz a vége a régóta tartó vitának a nagyváradi Szabadság és Transilvania mozik sorsáról. Sőt az egyik illetékes vállalkozó tőlünk értesült a moziügy bonyolódásáról.

Összeveszett a két kolozsvári vállalkozó, akinek két cége évek óta együtt dolgozott a váradi Szabadság mozi felújításán és megnyitásán. A Moebius és a Chicago Tour emberei lapunknak már számtalanszor ígérték a filmszínház beindítását, de azóta sem nyílt meg, sőt a felújítása is lassan halad.

Most tudomásunkra jutott, hogy a két érdekelt annyira összekapott az üzleti ügyben, hogy a váradi projektet addig vezető Jakabffy Samu, a Moebius vezetője bejelentette, kiszáll az egészből, ő nem nyit semmilyen mozi nálunk. Lapunknak telefonon elmondta: »Nagyon fájdalmas döntés ez nekem, mert rengeteget dolgoztam az ügyön. Eljutottunk viszont oda, hogy már nem tudtam együttműködni a partnerekkel, úgyhogy inkább kiszállok.«

Felhívtuk a Chicago Tour képviselőjét is Jakabfi Lászlót (aki csak névrokona eddigi üzleti partnerének). Ő közölte: a projektet teljesen átvette és nem mond le a mozi váradi megnyitásáról. »Egyedül is meglépjük ezt. Határidőt azonban nem tudok mondani. Ahogy készen leszünk, indítunk« – tette hozzá.

Az ügyet némileg bonyolítja, hogy a mozi épülete a Bihar Megyei Tanács kezelésébe került nemrégiben. A Tanács pedig versenyeztetni akarja azokat a cégeket, amelyeket érdekelne a Szabadság komplexum. Ez azt is jelenti, hogy az épületet most bérlő és ott felújítást végző Chicago Tour nem nyithatja meg a mozit, hiszen elveszti privilégiumait, s versenyeznie kell.

Semmit sem tudott viszont erről Jakabfi László, a Chicago Tour képviselője, így mi tájékoztattuk. Ezt követően elmondta: »Nagyon meglep a dolog, én most hallom először ezeket a fejleményeket a Tanácscsal. De amúgy nem tágtunk: eddig is mi fektettünk be a Szabadságba, tehát nekünk kell megnyitnunk, akármi is változott. Nem akarunk versenyezni. Szerintem biztos, hogy mi nyitjuk meg a mozit.«

Ez viszont nem egészen biztos, Szabó Ödön megyei tanácsos szerint. Ő lapunknak elmondta: »Nekünk a

lényeg, hogy a Megyei Tanács megszerezte az épületet. Ezen túlmenően nem szólunk bele abba, hogy ki a bérlőnk ott. Lehet a Chicago Tour is, de ha időközben más jelentkezik akkor versenyeztetnünk kell őket, és aki nyer, az viszi tovább a projektet. Egyelőre azonban nem tűnik úgy, hogy más cég is érdekelt lenne a dologban. Tehát valószínű, hogy marad a Chicago Tour, csak éppen nem holtbiztos.«

Van egy másik kihasználatlan moziépület is Váradon, amely szintén a Megyei Tanács használatában van. Ez a volt Transilvania. Erről megtudtuk, ha több jelentkező lesz, ott is lesz versenyeztetés. A Megyei Tanács azonban azt szeretné, hogy a Szigligeti Társulat próbatermei legyenek ott.

Mi több a társulatvezetővel megbeszélték, hogy közléstávon akár egy új kamaraszínház is nyílhatna az épületekben, s néha filmvetítéseket is tartanának. Ha ez a projekt válik valóra, a Megyei Tanács fizeti majd az épület színházzá alakítását.”

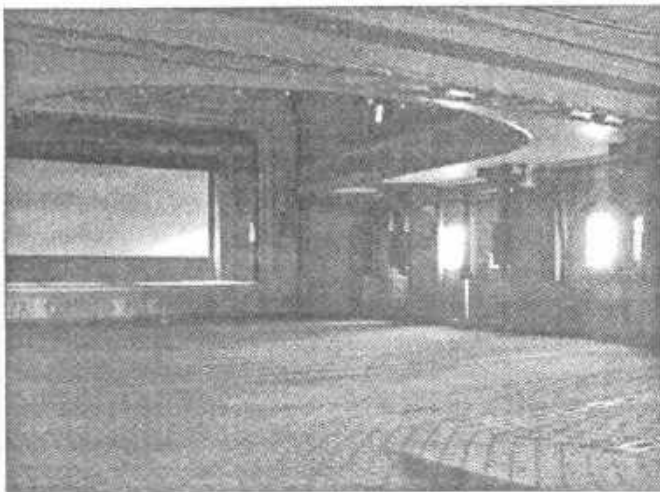
A fentiekből megismert változások és elképzelések sorsáról, kimeneteléről egy fél évig semmilyen hír nem jelent meg a sajtóban, s azt láthattuk, hogy minden maradt a régi állapotában.

2006. április 1-jén újból Szeghalmi Örs járt utána a kérdésnek. A moziügy aktuális állásának bemutatására egy egész oldalt szentelt a **Bihari Naplóban**.

Fekete-fehér moziügyeinkről...

Sok a fordulat a váradi mozik ügyében, de nem változott semmi. Nem abszurdum ez, hanem egyszerűen gazdasági érdekek tartják sakkban a rendszert. Erről szól tematikus oldalunk.

Régóta haldoklik, de csak nem múlik ki a nagyváradi mozik egykoron tömegeket vonzó hálózata. Ismét utána jártunk, milyen újdonságok vannak a témában, s kiderült: már megint igen érdekes fordulatok történtek. Mindenestre tény: ettől még csak egy mozija van a régebben

A kiürített moziterem

négyet-ötöt is eltartó Váradnak, s egyelőre nem is várható változás.

Moziügyi kiskaté

Mint ismeretes, az utóbbi időben két mozikonglomerátum működött a városban. Az egyik az állami hálózat, a RADEF által működtetett filmszínházakat foglalta magába (Szabadság, Transilvania, Patria, Crișana), majd ellenfelként megjelent a Hollywood Multiplex is Váradon. Azóta a RADEF összes mozija bezárt, sőt, a vállalat székhelyét is elköltöztették Aradra. Így egyetlenként maradt a Multiplex – amely szintén belső gondokkal küszködik. Mindenesetre egy dologban mindkét »mozi-felelős«, vagyis a RADEF-vezető és a Multiplex irányítója is egyetért: általában véve Romániában – és valami érthetetlen oknál fogva különösen Váradon – nehéz manapság filmszínházakat fenntartani, mert kevés a néző. Ilyen gondokkal a nyugati mozik 1975–80 között szembesültek, nálunk azonban már régebben tart az apátia, és várhatóan még vagy tíz év kell a talpra álláshoz.

Releváns szociológiai felmérés nem készült, így nem tudni, mi az oka a jelenségnek. Lehet egyszerre, vagy külön-külön a pénzihiány, a házimozizás fejlődése és elérhetővé válása, az új generációk ízlésének és érdeklődési körének változása, a teljesen hiányzó marketing – vagy bármi más. Úgy látszik, az ágazat irányítói sem foglalkoznak ezzel, hiszen kérdéseinkre rengeteg tippjük volt, de semmilyen komoly forrásra vagy általuk megbízott szakértők kutatásaira hivatkozva nem tudták alátámasztani ad hoc vélekedéseiket.

Ugyanakkor vitathatatlan: ha hirtelen meg is jönne a kedve a mozizáshoz a plebsnek, ma már akkor is mindenféle gazdasági érdekek és jogszabályi nehézségek bonyolítják a helyzetet. A mozirendszer lezúllásának „filmje” csak fekete és fehér tónusú képsorokból áll össze; világosan nyomon követhető, mi a jó és a rossz a dologban. Lássuk tehát, hogy is áll most a váradi mozihálózat, és miért nem teljesültek az ígéretek.

Csak játszadoznak a műemlék mozi épületével

Bezárt moziból is lehet pénzt csinálni: jó példa erre a váradi RADEF-hálózat egyetlen magánosított mozija, amelynek épülete romlik, de a helyi és megyei hatóságok is küzdenek érte.

A több évtizedes (igaz, kommunista) múlttra visszatekintő állami RADEF-hálózat filmszínházai az ország sok pontján – így nálunk is – évek óta zárva vannak, mert a vetítések veszteségesek voltak. A láncolat volt váradi mozijainak épületei a RADEF tulajdonát képezik, s a vállalat magánosítani akarja azokat, bérlőket keres.

Eddig azonban csak a volt Libertatea (Szabadság) helyiségeinek, vagyis az egykori váradi Vigadónak akadt bérlője. Ezt a kolozsvári székhelyű, de országsszerte tevékenykedő Chicago Tour kapta meg még 2004-ben, s felújításra hivatkozva azonnal bezárta. Azóta sem nyitotta ki. A RADEF már kezdetben leszerelte a dolby hangrendszert, és Aradra vitte egy ottani moziba, majd sor-

sára hagyta a váradi épületet, amely után havonta bérlési díjat kap, s cserében szemet huny minden felett. A csodálatos szecessziós létesítményt azóta sem tette rendbe a bérlő, s azon kötelezettségüknek sem tettek eleget, hogy beindítsák a vetítések – igaz, erre számtalanszor ígéretet tettek. Az UNESCO katalógusában is szereplő műemlék épület állaga folyamatosan romlik, s nem tudni, mi lesz vele. Úgyhogy nagy kérdés, mire spekulál tehát a mostani bérlő, a Chicago Tour. Tény, hogy a mozi használva pályázati ürügyként már európai uniós támogatást is kapott a cég. A Szabadság felújítása mégsem halad, és azt sem tudni, mire költötték el végül a céltámogatást. Mi több, a RADEF aradi vezetője, Petru Bărbosu is gyanakszik már. Lapunknak ezt nyilatkozta: »Nem értem, mit csinál ez a mi bérlőnk azzal a váradi mozival. De nagyon gyanús. Itt valami pénzügyi-támogatási manőverek folynak szerintem. Azt hiszem, a 600 férőhelyes gyönyörű terem csak egy eszköz nekik.«

Magának a cégnek a képviselőit ezúttal nem sikerült elérnünk, s már nem először nehéz velük kommunikálni. Amikor azonban sikerült, olyankor mindig pár héten belülre ígérték a mozi megnyitását, de soha semmi sem történt végül...

Moziba ne vigyelek?

Egyébként ami a többi RADEF-mozit illeti, egy évvel ezelőtt a vállalat illetékesei azt mondták lapunknak, gondolkodnak azon, hogyan lehetne újranyitni a váradi filmszínházait. Mostanra kiderült: sehogy. Bărbosu elmondta: »Elemeztük a dolgot, és egyértelmű, hogy a váradiaknak nem kell mozi. Évek óta világos volt, hogy nem érdekli őket, alig mentek a vetítésekre. Úgyhogy végül is semmi értelme újra kinyitnunk abban a városban, ha ilyen érdektelenség van. Csak nem képzelik a váradiak, hogy a vállalatunk teljes veszteséget céloz meg, és állandóan pénzelni fogja a vetítéseket, amikre alig kíváncsi a tisztelt publikum?!« Tény, hogy a Chicago

A Vigadó nagytermének díszítményei

szerezését már régen fel lehetett volna bontani a passzivitás miatt, ám furcsa módon ezt senki nem lépte meg...

Versengés az ingatlanokért

Közben egy másik terv megvalósítása is akadozik. Mint hírt adtunk róla, a Megyei Tanács azt tervezte, hogy a jogi lehetőségekkel élve átveszi a »felügyeletet« a Szabadság, valamint a Transilvania épületei fölött, s majd ő adja hárbe azokat. Csakhogy az ezt lehetővé tévő jogszabály még most sem született meg. Szabó Ödön megyei tanácsos lapunknak elmondta: »Az épületek átvételét már hónapokkal ezelőtt beharangoztuk, de ez nem valósult meg. Az ingóságok ügyét is rendező moziörvény nyers változata ugyanis még mindig a kormány előtt van. Mi mindent elkövetünk az ügy sürgetésére. Váradon a fő célunk a Transilvania megszerzése, ahol kamaraszínház létesülne. Emellett a Szabadságot is átvennénk, ha lehet, s azt akár a Chicago Tour, akár valamely más cég bérelhetné, meghagyva kulturális rendeltetését.«

„Ledöntött bálványok” a bezárt mozi folyosóján

További fordulat, hogy a nagyváradi városi önkormányzat is szemet vetett a Szabadságra, ahol kultúrházat hoznának létre. A Polgármesteri Hivatal már meg is kérve nyerte a kormánytól, hogy a volt Vigadó termeit utalják át a város kezelésébe, de válasz még nem jött. Akár a Megyei Tanács, akár az önkormányzat kapja majd a »felügyeleti« lehetőséget, az épületet a tulajdonos RADEF-től kell árvennie, s rendeznie kell a mostani bérlő Chicagóval is az ügyeket. Az egészet azonban hátráltatja a vonatkozó törvény hiánya is.

Az egyetlen túlélő: a váradi Multiplex

Az egyetlen működő váradi mozi tehát a Hollywood Multiplex, amely maga is érdekes manőverek sorozatán van túl egy ideje.

Óriási hírveréssel nyitották meg pár éve a nemzetközi hálózathoz tartozó és az amerikai popcornos-mozizós stílust képviselő Hollywood Multiplex váradi termeit. Azóta is csak két ilyen van Romániában, a másik Buka-

restben működik. Néhány hónap múlva aztán a váradiak és a bukarestiek összeveszttek, s az itteniek úgy döntöttek: kiválnak a Multiplex-hálózattól, lemondanak a márkanevről, a logókról, és egyszerűen saját vállalkozásban működtetik tovább az itteni filmszínházat.

A »válás« hosszú procedúrája el is kezdődött, ám nemrégiben visszajára fordult az egész. Șerban Pantea, a váradi Multiplex menedzsere érdeklődésünkre így összegzett: »Beszállt az üzletbe a bukaresti Pro Video Kft., amely például a PRO TV működtetője is. És velük meg a bukaresti mozi vezetőivel közösen úgy döntöttünk, Romániára érvényes módon megvásároljuk a nemzetközi Hollywood Multiplex márkát, és mindkét mozi továbbra is multiplex néven megy tovább. Csak éppen saját hazai vállalkozásként, nem pedig a világhálózat tagjaként. Amúgy már Brassóban épül is következő ilyen komplexumunk. A márkanev megvásárlása feltételezte, hogy bizonyos minőségi követelményeknek továbbra is eleget kell tennie az összes mozinknak.«

Ezzel magyarázható tehát, hogy a váradi moziról végül nem került le a Multiplex felirat, a logók nem tűntek el. Arra viszont nincs magyarázat, hogyan lehet egy nemzetközi hálózattól kivásárolni egy országot, miként lehet zavartalanul magánosítani egy multinacionális láncolat egyik szemét, s ki a hazai jogtulajdonos, aki ezt eladta. »Román a jogtulajdonos Romániában. De minden további részlet bizalmas és kényes információ. Azonban jogilag meg lehetett csinálni az üzletet« – mondta Pantea. Aki egyébként viszonylag elégedett a nézőszámmal is, és nem aggódik a váradi mozijuk jövője miatt...

Titkolóznak!

Felhívtuk a romániai multiplexeket üzemeltető bukaresti Hollywood Multiplex Operations Kft.-t is, ám kiderült, ott nagyon nagy a titkolózás. Alina Pantea marketingfőnök magától nem akart válaszolni a mellékelt cikkünkkel is összefüggő kérdéseinkre. Az érdeklődésünkről

feletteseivel egyeztetett, majd tudatták, hogy sajnos nem áll módjukban tájékoztatni a közvéleményt, mert a kért információk »kényesek, bizalmasak, titkosak«.

Kövekezzenek tehát azok a lényegi kérdések, amelyekre a multiplexek romániai központja nem mert választ adni. Pontosan kinek a tulajdonába is kerültek a hazai multiplexek? Ki építi a brassói mozijukat? Hogy

lehet, hogy egy olyan nemzetközi márkát, mint a Hollywood Multiplex, egyszerűen megvásárolhat Romániában egy vállalkozás? Tudnak-e ezekről a fejleményekről a Hollywood Multiplex nemzetközi láncolatának felelősei? Ha esetleg igen, akkor miként reagáltak? Pantea később mailen is reagált, a következőket írva: »Nem válaszoltunk ezekre a kérdésekre. Köszönjük a megértésüket« ...

ZÁRSZÓ

Ez az összeállítás alapos és pontos diagnózisa a jelenlegi moziállapotoknak. A váradi mozizás még nem halt meg, de évek óta tartó haldoklása az elkerülhetetlen vég képét vetíti elénk. A mozi világszerte nem egyszerűen válságba került, hanem állandóan sorvad, megszűnése, halála csak idő kérdése. Minden halál, pusztulás, elmúlás, veszteség, még ha a fejlődés következménye is. A világ, világunk szegényebb lesz általa. A mozi bizonyos mértékben és fokon összefogta, közelebb hozta egymáshoz az embereket. A mai individualizálódó világunknak már nincs szüksége erre.

...Szóval haldoklik a mozi. Úgy enyészik el, mint a terebélyes fák: ágaik végén kezdik el az önfeláldozást, majd haladnak lassan befelé, míg sokára a törzsük is megadja magát.

A falusi „kis piszkosok” után a kisvárosi termek következnek, aztán a nagybacska filmszínházak, s végül – ó Istenem – sorra kerülnek a még nem is oly rég fényes mozipaloták.

A mozihalált egy Amerikából származó divat (némelek szerint kór) okozza, amelyet úgy hívnak: multiplex. Végigsöpör az egész világon, legelőbb Európán. Hatalmas építési, beruházási láz előzi meg. A következmény: kisebb-nagyobb új vetítőtermek garmadája nő ki gomba módra a földből, amelyeket csakhamar népes ifjú sereg népesíti be. A látogatók többsége nem nagyon járt a régi mozikba, s ha járt is, hamar elfeledte. Azt mondják, az a

mozi jutott az agónia végéhez, amely e leköszönő század sajátja, ha úgy tetszik, szelleme volt. Akik így gondolják, valóban a századot és magukat siratják. De azért igazuk van, hiszen a 20. század vissza-visszatérő borzalmi közötti szünetekben a mozi adott romantikus történeteket, álmokat, eseményeket, a mozik sztárjai maradtak az egyedüliek, akikben még lehetett egy kicsit hinni.

Szóval a papa mozija búcsúzik. Ahol a papa először csókolta meg a mamát. Ahol azért voltak szűkek és kényelmetlenek a székek, hogy közelebb legyünk egymáshoz. Ahol az első sorban napraforgó magot, hátrébb perccet rágtak vagy cukorkát ropogtattak... Ahol mindenki és minden hallható, érezhető volt, és senki sem süllyedt a magány hűvös csendjébe.

A jövő század történetei már nem ilyen körülmények között elevenednek meg. Bennünk az eszmények, ha vannak, mások. Azért álomvilág ez is...

Ha tudnánk feledni azt a gazdag és időnként szép múltat, ami a váradi mozizást jellemezte, minden keserű nosztalgia nélkül térnénk napirendre az ügy felett. A feledés azonban kétes gyógyír, és inkább veszítünk, mint nyertünk általa. A történelem éppen a feledés ellenszere; arra törekszik, hogy feltárja és megőrizze mindazt, ami a múltban jó, hasznos és értékes volt, azért hogy tanulságokat vonjunk le belőle, felhasználhassuk a tapasztalatokat. A múlt ismeretének azonban nemcsak praktikus, gyakorlati haszna van; érzelmileg és szellemileg is gaz-

dagít bennünket. Egy közösséget akkor lehet bomlasztani, sőt feloszlatni, ha nincs múltja, vagy nem ismeri, nem ápolja, nem őrzi azt.

Lehet, hogy túl fellengzősnek tűnnek ezek a gondolatok egy ilyen hétköznapi témáról szóló könyv zárszavai-ként, de gondoljunk arra, hogy „mély a múlt kútja” és abból meríteni akármilyen keveset vagy jelentéktelennek tűnőt, nem lehet hiábavaló.

Ennek reményében üdvözlöm az olvasót – Letori salutem!

„HAPPY END NINCS?” *

Már közel fél éve „pihent” e könyv kézírata a nyomdában, amikor újabb reménykeltő hírek jelentek meg a helyi sajtóban arról, hogy mégis felébred csipkerózsika álmából a váradi moziélet.

2007. február 9-én *A mozilgy fura újdonságai* címmel a *Bihari Napló* arról írt, hogy az egykori Vigadó termeiben rövidesen megnyílik az úgynevezett Sas-palota komplexum, amelyben konferenciaterem, bingoszalón, bár és mozi fog működni. A lap értesülése szerint az új létesítményt az a Sorin Micula fogja üzemeltetni, aki régebben az egykori Crișana moziból bingoszalont szervezett. A lapnak nyilatkozó vállalkozó elismerte, hogy a kolozsvári székhelyű Chicago Tour-ral áll kapcsolatban, s együtt fogják működtetni a mozit a B teremben, amelyet erre a célra újjítottak fel, és 130 férőhellyel, valamint új vetítőberendezéssel láttak el. Az A terem a tervek szerint konferenciaterem lesz, s azt ingyenesen adják oda bármilyen kulturális rendezvényre, viszont más jellegű igénybe vétel esetén ötmillió lei lesz a napi bérleti díj. A valóságban, ebben a teremben, amely a legszebb, legimpozánsabb része a komplexumnak, ekkor már megkezdte működését a bingoszalón, míg a mozi megnyitása egyre késett és konferenciákat és kulturális rendezvényeket azóta sem tartottak a Sas-palotában.

2007. február 23-án a Chicago Tour megbízottja, Jakabffy B. Samu arról értesítette a sajtót, hogy az Oradeának elkeresztelt egykori Szabadság moziban megkezdik a vetítést. Elmondása szerint az újrainduló mozinak gyökeresen más lesz a műsorpolitikája, mint a Lotus marketben működő Multiplexnek. Igényes művészfilmeket szándékoznak bemutatni, több lesz az európai film, az archív és animációs film, s nem lesznek akció- és horrorfilmek. Az elmondottakat látszott megerősíteni az a tény is, hogy a megnyitóra Peter Greenway Párnakönyv című filmjét tűzték műsorra, egy olyan alkotást, amely már az 1996-os premierjével kivívta a filmszakma elismerését, s azóta is igazi csemege az értő és igényes mozinézők számára.

A régóta várt eseményre február 24-én került sor és sajnálatos módon az öt órára meghirdetett előadás nézők hiányában elmaradt. A fél nyolcas vetítésre is csupán négy néző volt kíváncsi, így nekik tartották meg az ünnepélyesnek nem mondható első előadást. A rosszul sikerült kezdet után sajnos a folytatás sem hozott pozitív változást. A hosszas huzavona után újraindított egyetlen belvárosi mozi nem tudja felkelteni a váradi filmbarátok (ha még vannak) érdeklődését. A megnyitás óta több mint egy hónap alatt egyszer sem sikerült a tervbe vett napi három előadást megtartani, s egy-egy előadásra a nézők száma még a tízet sem éri el. Pedig közben változtattak a műsorpolitikán is, akciófilmeket, divatos szuperprodukciókat is műsorra tűztek, sőt rendhagyó módon egy értékes magyar filmet, a *Taxidermiát* is bemutattak.

Így aztán fájó szívvel kell megállapítanunk, hogy a happy end elmaradt, az egykor oly virágzó váradi moziélet újjáéledését hiába vártuk. Ennek ellenére gazdag múltja kitérőhöz képest nyomokat hagyott városunk kultúrtörténetében, ezért méltó a megőrkítésre, a reál való emlékezésre.

* Idézet az *Illés együttes Sárka* című szándából

X. MELLÉKLET

NAGYVÁRADI MOZIK KRONOLÓGIÁJA

Sor-szám	Közismert mozik	Névváltozásai az időben	Mettől – meddig	Megjegyzések
I.	Oradea – Nagyvárad a Szent László tér sarkán – a Sas-palotában Libertatea – Szabadság	1. Vigadó mozi	1911. december – 1914. április	– emeleten, a közepes nagyságú terem
		2. Vigadó mozgó-varieté	1914. ápr. 16. – 1926. április	– emeleten, a közepes nagyságú terem
		3. Dorian filmszínház	1922. febr. 26. – 1927	a Vigadó nagyterme
		4. Filmpalace	1927. okt. 10. – 1934	– emelet – Vigadó nagyterme
		5. Filmterrace	1928 – 1930	– emeleti tetőterasz nyári mozi
		6. Filmpassage	1928 – 1930	– emeleti közepes terem
		7. Capitol	1934 – 1935. szept.	– Vigadó nagyterme
		8. Forum	1935. okt. – 1936	u. ott
		9. Dorian	1937 – 1940	u. ott
		10. Korona	1940. szept. 29. – 1944. okt.	u. ott
		11. Népvédelem	1945. jan. 16. – 1946. aug.	u. ott
		12. Aro	1946. szept. – 1947. jan.	u. ott
		(Lumina–Népi Atheneum)	1948–1950	műkedvelő előadások
		Puskin Művelődési Ház	1950–1956	u. az
		13. Puskin filmszínház	1956. május 1. – 1963. nov.	u. ott
14. Oradea – Nagyvárad	1963. nov. 25. – 1989. dec.	u. ott		
15. Libertatea – Szabadság	1990 – 1994	u. ott		
II.	Arta Művészet a Katolikus Körben – ma a Filharmónia Bartók–Énescu terme	1. Katolikus körű vetítő esték	Az 1910-es évek 1913-tól 1919-ig	Moscovei 5. sz.
		2. Excelsior	1920. dec. 24. – 1926	u. ott

Sor-szám	Közismert mozik	Névváltozásai az időben	Mettől – meddig	Megjegyzések
II.	Arta – Művészet a Katolikus Körben – ma a Filharmónia Bartók–Enescu terme	3. Elyseé Palota	1927. okt. 16. – 1930	1935 – újra Katolikus Kör
		4. Scala	1938 – 1940	u. ott
		5. Kör mozgó	1940 – 1942	u. ott
		6. Kaszinó	1942 – 1944	u. ott
		7. Casino	1945. jan. 19. – 1948	u. ott
		8. Scala	1948. jún. 6. – 1951	u. ott
		9. Arta	1952 – 1989	u. ott – Nyári kertmozi volt a nyári színház helyén
III.	Transilvania – Erdély a Bémer téren	1. Apolló	1912. nov. 21. – 1930	
		2. Apolló	1935 – 1944	
		3. Atlantic	1922. máj. 20. – 1930	– Nyári kertmozi
		4. Transilvania	1945. jan. 28. – 1994	– megszűnt
IV.	Maxim Gorkij a Fő utcán – a régi színparkban	1. Weisz Márton – Heyman Miklós mozgósínháza	– az első világháború alatt	
		2. Heyman színpark	1925. nov. 6. – 1938	
		3. Corso	1938. okt. – 1940	
		4. Belvárosi	1940. okt. 4. – 1944. nov.	
		5. Corso	1945. febr. 14. – 1948. dec. 31.	
		6. Maxim Gorkij	1949. jan. 1. – 1955. júl.	– megszűnt
V.	Tineretului – Ifjúsági Fő utca – volt Bazár-kerti vendéglő	1. Edison villamos színház	1908. febr. 12. – 1909	Bazár-kerti vendéglő
		2. Új Idők – Timpuri noi	1950. dec. 1. – 1954	– folyamatosan üzemelő rövidfilm, híradó mozi
		3. Ifjúsági – Tineretului	1960. jan. 1. – 1975. júl.	– megszűnt

Sor-szám	Közismert mozik	Névváltozásai az időben	Mettől – meddig	Megjegyzések
VI.	Május 1. Velence, Templom tér	1. Tivoli	1935 – 1937	1938. októberétől Royal
		2. Mátyás	1940 – 1944	
		3. Munkás	1945. ápr. 12. – 1946	
		4. Május 1.	1950. dec. – 1980	nyári kertmozi is volt
VII.	Crișana – Körösvidék az állomás közelében	1. u. az	1962. máj. 29. – 1992	
VIII.	Patria – Haza a Rogériusz városnegyedben	1. u. az	1980. szept. 24. – 2004	
IX.	Rövid életű mozik	1. Edison villamos színház	1906. jún. 8. – 1908 Korona Kávéház 1906 – 1907	Fő utca 10. sz. Korona Kávéház – Kert utca sarkán
		2. Uránia mozi	1907. jún. – 1908. május	Pannónia szuterén
			1909. aug. – 1921. jún.	Sas Palota Zöldfa utcai szárnyán
		2a. Uránia nyári mozi	1909. aug. – 1914	Félixfürdő
		3. Népmozgó színház	1912	Teleki utca 35. sz.
		4. Olympia mozgó	1913	u. ott
		5. Nyári színpark mozi	1913 – 1914	a Rhédey kertben
		6. Színház mozgó	1932 – 1933	a színház termében
		7. Omnia színház-mozi	1934 – 1936	a színház termében
		8. Bălcescu	1960 – 1979	Őssiben
		9. Biharpüspöki	1960 – 1985	Biharpüspökiben
		10. Nufărul	1980 – 1988	a Félixfürdőben
		11. Termal	1980 – 1988	a Félixfürdőben
12. Casa Tineretului	1983 – 1989	Őssiben		
13. Casa de Cultură	1985 – 1989	Újvárosban		

KÖNYVÉSZET

1. Adorján Péter: *A halott város*. Cserépfalvi könyvkiadó, Budapest, 1941.
2. Baki Péter: *A magyar filmlaboratóriumok történetéből*. Magyar Filmlaboratórium Kft., Budapest, 1999.
3. Balázs Béla: *A látható ember. A film szelleme*. Gondolat, Budapest, 1984.
4. Balázs Béla: *Arta filmului*. Editura de stat pentru literatură, București, 1957.
5. Balázs Béla: *Napló. I. 1903–1914. II. 1914–1922*. Tények és tanúk. Magvető, Budapest, 1978.
6. Bazin, André: *Mi a film? Esszék, tanulmányok*. Osiris, Budapest, 2002.
7. Balogh Gyöngyi – Király Jenő: *Csak egy nap a világ... A magyar film műfaj- és stílustörténete*. Magyar Filmintézet, Budapest, 2000.
8. Bíró Yvette: *A hetedik művészet*. Osiris, Budapest, 2001.
9. Bíró Yvette: *Profán mitológia. A film és a mágikus gondolkodás*. Osiris, Budapest, 1999.
10. Casetti, Francesco: *Filmelméletek 1945–1990*. Osiris, Budapest, 1998.
11. Deésy Alfréd: *Porondon, deszkán, mozivásznon*. Visszaemlékezések. Magyar Filmintézet – Országos Színház-történeti Múzeum és Intézet, Budapest, 1992.
12. Delenza, Gilles: *A mozgás-kép*. Osiris, Budapest, 2001.
13. Faure, Elie: *Funcția cinematografului*. Editura Meridiane, București, 1971.
14. Gyertyán Ervin: *Lumière árnyékában*. Magvető, Budapest, 1977.
15. Hevesy Iván: *A film életrajza*. Hafa kiadás, Budapest, 1943.
16. Hevesy Iván: *A filmjáték esztétikája és dramaturgiája*. Budapest, 1925.
17. Indig Ottó: *Emlék ma már... Egy váradi életkrónika feljegyzéseiből*. Literator, Nagyvárad, 2004.
18. Jordáky Lajos: *Az erdélyi némafilmgyártás története (1903–1930)*. Kriterion, Bukarest, 1986.
19. Kelemen István: *Várad színházszervezése*. Literator – Charta, Nagyvárad, 1997.
20. Kispéter Miklós: *A győzelmes film*. Film, tudomány, művészet, Egyetemi nyomda, Budapest, (1940?).
21. Kovács András, Bálint: *A film szerint a világ*. Tanulmányok. Palatinus, Budapest, 2002.
22. Köröndi Ékes Lajos: *A mozi*. Budapest, 1915.
23. Magyar Bálint: *A magyar némafilm története*. I. 1896–1918. II. 1919–1931. A Magyar Filmtudomány Intézet és Filmarchívum kiadása, Budapest, 1966.
24. Nagy Béla: *Tudok egy olyan mozit... Riportkönyv*. Bihar Napló kiadó, Nagyvárad, 1999.
25. Nemes Károly: *A filmművészet útja*. Magvető, Budapest, 1968.
26. Nemes Károly: *A film történet alapjai*. A Magyar Filmtudományi Intézet és Filmarchívum kiadása, Budapest, 1965.
27. Nemeskürty István: *A magyar film története 1912–1963*. Gondolat, Budapest, 1965.
28. Nemeskürty István: *A mozgókép varázsa*. Összes művei, IV. kötet, Szabad tér, Budapest, 2002.
29. Nemeskürty István – Szántó Tibor: *A magyar filmművészet képeskönyve*. Helikon, Budapest, 1985.
30. Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok. Nagyvárad 1885–1915*. Noran, Budapest, 2002.
31. Romm, Mihail: *Jegyzetek filmről*. Portrék, esszék, cikkek. Magvető, Budapest, 1969.

ÁLTALÁNOS MŰVEK

1. *Új filmlexikon, I–II. kötet*. Akadémia Kiadó, Budapest, 1978.
2. *Ki kicsoda a mai magyar filmművészetben*. A Magyar Filmtudományi Intézet és a Filmarchívum kiadványa, Budapest, 1983.
3. *A kortárs filmelmélet alapjai*. Szöveggyűjtemény, Palatinus filmkönyvek, Budapest, 1991.
4. *Köztes képek. A film elbeszélés színterei*. Scientia kiadó, Kolozsvár, 2003.

5. *Film és médiafogalmak kisszótára*. Korona, Budapest, 2002.

6. *Kép-korszak*, szerkesztette, összeállította Gelencsér Gábor, Korona, Budapest, 1998.

7. *A film krónikája*, magyar szerkesztő Markó László, Officina Nova, Budapest, 1995.

SZAKLAPOK

1. *Kinematograf*. Budapest, 1907–1909.

2. *Mozivilág*. Budapest, 1908–1922.

3. *Mozihét*. Budapest, 1915–1922.

4. *Mozgófénykép Híradó*. Budapest, 1915–1920.

5. *Mozi és film*. Budapest, 1922–1930.

6. *Film Színház Irodalom*. Budapest, 1937–1944.

7. *Képes Filmhíradó*. Budapest, 1964–1990.

8. *Délibáb*. Budapest, 1931–1938.

9. *Film színház muzsika*. 1957–1987.

10. *Film Riport* (Filmriport). Nagyvárad, 1923. V. 1.–1928.

11. *Filmpalace Revue*. Oradea – Nagyvárad, 1929.

12. *Vasárnapi Lapok*. Oradea – Nagyvárad, 1934–1935.

NAGYVÁRADI NAPILAPOK

1. *Szabadság* 1903–1940.

2. *Nagyvárad* 1903–1934., 1940–1944.

3. *Nagyváradí Napló*, majd *Napló* 1903–1940.

4. *Tiszántúl* 1903–1908.

5. *Új Élet* 1945–1948.

6. *Népakarat* 1945–1948.

7. *Fáklya* 1946–1989.

8. *Bihari Napló* 1990–

EGYÉB IDŐSZAKOS KIADVÁNYOK

Magyar Nyelv, közérdekű folyóirat, Budapest, 1915.

Nagyvárad Város Hivatalos Közlönye, Nagyvárad, 1911–1918.

Biharmegyei Állami Levéltár – Arhivele Statului – Bihor, Oradea

– a Polgármesteri Hivatal iratai – fond nr. 8., 1904–1944.

XI. DOKUMENTUMOK A MÚLTBÓL

Dorian Terrasse és Dorian Filmszínház
9 órákor 6 órákor

Csak 1 napig
szerdán

A

fehér menyország

A főszerepben: Bruno Kastner és Jacob Tiedtke
Dorian-film!

Az ATLANTIC

németül beszélő filmcsodának a bemutatója cíle

Az Atlantic E. A. Dupont hatalmas filmje, amelyet eddig mindenütt a világon, mint a legtekélyesebben sikerült hangos-filmet üdvözölt a kritikusok kara és a nagyközönség, nálunk a Heyman-szinkör fogja bemutatni. Eppen ezért érdekosnak tartjuk, hogy a világsajtó egy-két orgazumának kritikáit ismerjessük, amelyet eddig még nem tudunk leközojnt. A lelkesedés hangja fűt ezeket a kritikákat, de olyan lelkesedés, amelyet eddig ritkán tapasztalhattunk.

Berliner Tageblatt: Az Atlantic az első igazi német hangos-film és ezzel a filmjével E. A. Dupont megmutatta az új

utat, amely felé a filmművészet haladni fog. A darab a Titanic katasztrófáját örökíti meg a vásznon olyan megrázó valóságességgel, hogy tökéletes illuziót kelet. Ennek a filmnek a legértékesebb vívmánya: az élet maradvék-talan visszaidása nemcsak fotográfiában, hanem hangban is. Ez a film az eddig látott, illetve hallottak közül a legújastabb és leg-megértőbb.

Daily News: Nagyon nagy film, még Amerika sem produkált ilyen nagyvonalu doigot, vagy csak félig ilyen csodálatos alkotást, mint ez a németül beszélő filmalkotás.

A Vigadó-mozgó

igazgatósága

másodszor adatja elő
(közkívánatra)

Az ember tragédiája.

Ezen film felvétele
1.000.000 lírába került.

(A sátán)

7 felvonásban

Ma és a következő napokon 5, 7 és 9 órákor

Corine Griffith legnagyobb és legszenzációsabb filme

A könnyek asszonya

Hatalmas sláger Rendes helyárrakkal! Heyman-szinkörben

Elővételi pénztár délelőtt 11 órától.

Atlantic mozgó 9 1/2 órákor Apolló mozgó 8 és 9 órákor

1924 augusztus 27. és 28-án, szerda és csütörtökön

NIBELUNGEN II.

RÉSZE

11 hosszú felvonásban.
Kriemhilda bosszúja.

Attila szerepében **Robert K. Rogge**, „Dr. Mabuse” főszereplője

Mérsékletesen telemtelt helyárrak! Elővételi pénztár délelőtt 10 órától.

Mozgósínházi műsorok:

<p>Filmpalace 3, 5 és 7 órákor</p> <p align="center">Ma 4 órákor</p> <p>Férficsapda Pompás vígjáték 8 felvonásban. A főszerepben: Ernest Torrence, Clara Bow. Két felvonás vígjáték és térdés. A 9 óra előadás a filmvásárral kezdődik és véget ér!</p> <p align="center">Legújabb híradó: Teleski Leo regénye a</p> <p>Kreutzer sonata Regény.</p>	<p>Apollo mozgó és Atlantic nyári mozgó 5 és 7 órákor</p> <p align="center">Ma, kedden</p> <p>Őn-e az a nő? 7 felvonásos burleszk. azonnal végig kell kezdeni. A főszerepben: HARRY LANGDON, a legjelentősebb és leggyorsabb női burleszk-komikusz. Majdittalig még egy 2 felvonásos szentimentális.</p> <p align="center">Műsor keretében helyet a világhíres</p> <p align="center">Gallai művészpár Ezenestől kezdve.</p>	<p align="center">HEYMAN</p> <p align="center">Ma 5, 7 és 9 órákor</p> <p align="center">CORINE GRIFITH leggyorsabb és legnőbbséges</p> <p>A könnyek asszonya Hatalmas siker.</p> <p align="center">Legújabb Ufa-journal!</p>
---	---	---

<p align="center">HEYMAN</p> <p align="center">Ma 5, 7 és 9 órákor</p> <p align="center">Liane Haid és Georg Alexander együttes előadása:</p> <p>Dollárhercegnő Víg térdés 5 egy felvonásos szentimentális.</p> <p>Pafino és Negri világhírű spanyol táncpár előadja minden előadásban.</p> <p align="center">Világos és színes Hatalmas helyszínek!</p> <p align="center">Jól!</p> <p>Harry Piel: A halál megvédte</p>	<p align="center">FILMPALACE 3, 5 és 7 órákor</p> <p align="center">Ma előadás:</p> <p>Benzin-örület Hatalmas híradó 7 felvonásos kézzel. A főszerepben: REGINALD DENNY Ezenestől 2 felvonásos vígjáték és FILMPALACE HIRADÓ! Hatalmas helyszínek!</p> <p align="center">Jól!</p> <p>A hindu siremek!!!</p>	<p align="center">Apollo és Atlantic mozgó</p> <p align="center">Ma, szombatonként előadás a hatalmas befutó műsor:</p> <p align="center">A cár táncosnője</p> <p>A csapodár herceg</p> <p align="center">Hatalmas, hatalmas előadás:</p> <p align="center">Szóger! Szóger!</p> <p>A felső tízezer Aline Terry és Ramon Novarro a főszerepben</p>
---	--	--

**A „NAGYVÁRAD“ RENDEZÉSÉBEN
KIZÁRÓLAG ELŐFIZETŐINK SZÁMÁRA**

A BOSSZU ISTENE

Az utóbbi évek legnagyobb erkölcsdramája
SALOM ASCH REMEKMŰVE KERUL SZINRE

F. hó 12-én, szerdán este a Kath. Körben. Pazar kiállítás. Orosz-lengyel millió
Jegyek kapható a kiadóhivatalban.

VIGADÓ

mozgó variete

Sas-passage.

F. hó 17-étől, ma, szerdától
kezdve néhány napig

AZ APACS

ÁLMA énekes
táncos

kinema-szkeccs 5 felvonásban.
Irtó TOMPA BÉLA.

Lejátsszák:
Szentgyörgyi Márta,
Sik Rezső, Tompa
Béla és Leövey Leó
a Szigligeti színház
művészei.

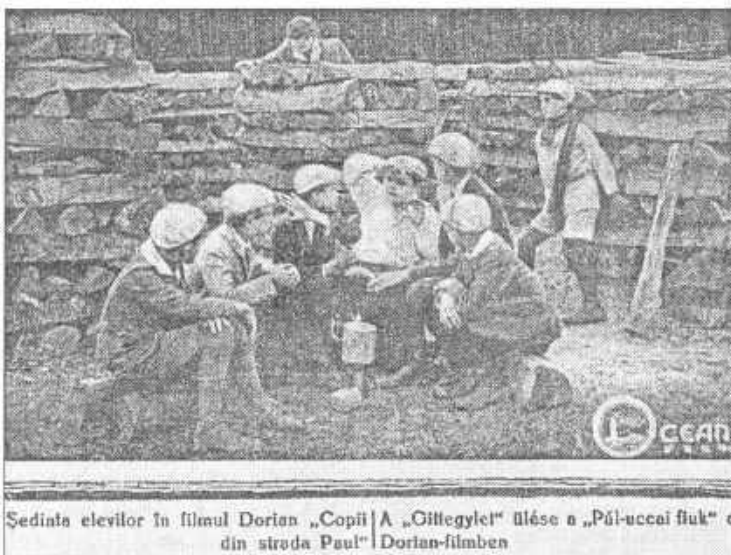
Megérkezett
a Narten-féle Bioskop

A VILÁG LEGNAGYOBB MOZGÓ-FÉNYKÉP VÁLLALATA. ELŐADÁSAIT
szeptember hó 1-én a nagypiactéren
felépítet óriási csarnokokban szenzációs műsorral megkezdí.

A műsorokkal bemutatásra kerülnek:
Óriási tűzkatasztrófa Szanfranciskóban,
Bomba merénylet a spanyol királyi pár ellen,
Cambodjai király és kedvencei.

A csarnok 1500 kényelmes ülőhellyel van berendezve és
villamos erővel ventilálva.

Az előadásokon a 37-ik gyalogerred zenekara játszik bővebbet a falragassok.

Sedinta elevitor in filmul Dorian „Copii | A „Oittegyet!” tilése a „Pál-uccai fiuk” c
din strada Paul” Dorian-filmben

12

FILMRIPORT

PARAMOUNT-FILM Co. Ltd.

Representantul în Europa Centrală:
P. N. BRINCH
VIENNA VII., Neubaugasse

Representantul din România:
✧ DORIAN-FILM ✧

Va rula cele mai bune filme de Pola Negri, Várkonyi
Michall, Gloria Swanson, Rodolpho Valentino.

TRADE MARK

PARAMOUNT-FILM Co. Ltd.

Középeurópai képviselő:
P. N. BRINCH
WIEN VII., Neubaugasse

Romániai képviselő:
✧ DORIAN-FILM ✧

A legkiválóbb Pola Negri, Várkonyi Mihály, Glória Swanson,
Rodolpho Valentino filmeket jelenteli meg.

HEYMAN SZINKÖR

Péntektől 100%-ban színes film 1 Világszenzáció 1

„PANOPTIKUM“

Ma és holnap este még sötét lesz
de szombaton már ragyog minden ember
arca, mert végre színre kerül a

SCALA MOZGÓBAN

(volt Kálmán. Kőr)

1938 október 8-án, d. u. 3 órakor
megnyitó díszelőadásban

3:1

a szerelem javára

a magyar filmgyártás legszebb filmje

ABRAHÁM PÁL

világhírű filmoperettje, melynek főszereplői a leg-
kiválóbb magyar operett színészek:

BÁRSONY RÓZSI DÉNES OSZKAR
BALMAY TIBOR

Szeretelnék még a filmben a magyar és osztrák
football büszkeségei:

DR. SÁROS, SESTA, TOLDI, SINDELAR

Aki szereti a szép zenét, jó kedvet, vidámságot,
láncot az ne mulassa el megnézni ezt a filmet.

Előadások naponta 5, 7 és fél 10 órakor, szombaton
és vasárnap délután 3 órakor és vasárnap délelőtt
11 órakor kedvezményes helyárrakkal.

Megerkezett s csak néhány napig látható
a világhírű

KINEMATOGGRAPH

Mozgó fénykép.

Többféle részben a nagyvilág látszólag, mint az az a földi világ.

egy legnagyobb szerkesztési a 1000 gertényesével szerkesztett
KINEMATOGGRAPH.

MOZGÓ FÉNYKÉPEK

előadás rendje.

Milyen szűk a hajók, amennyit látni lehet, melyek azokkal az új
képek között.

A művészi jellemző:

Égy-égyetlen Part-Értesítő film.	Cseresznye és kócsagok.	Ötven katonai művészt.
Ötven katonai művészt.	A csodák.	A város művészt.
Japán gyönyörű művészt.	Amerikai művészt.	Székely katonák.
Japán gyönyörű művészt.	Lepke film.	Székely katonák.
Japán katonák művészt.	Katya katonák.	Székely katonák.
Lepke film művészt.	Katya katonák.	Székely katonák.

Belső díj: I-es hely 60 fill, II-ik hely 40 fill,
III-ik hely 20 fill.

A nagyvilág látszólag az új gertényesével.

a Tulajdonos.

SISZÁNTÚL

II. ÖSSZEKÖLTÉS ÁRA
Heti kiadású lapra díjazás
Egyes évek ..... 10 Ft.
Három évre ..... 28 Ft.
Három évre ..... 28 Ft.
Három évre ..... 28 Ft.
Három évre ..... 28 Ft.
Három évre ..... 28 Ft.
Három évre ..... 28 Ft.
Három évre ..... 28 Ft.

Politikai
napilap

Művészi és tudományos
szempontú lap, amely a magyar
műveltség és tudomány
előmozdítását szolgálja.
A lap szerkesztésében
számos nagy művész
vett részt.

CINEMA CORSO

(volt Heyman-Mozi)

Ünnepélyes megnyitás
és díszbemutató

október 5-én este
9 óra 30 perckor

Deana Durbin

és

Leopold Stokovsky

Gréta Garbó vőlegénye
világsláger filmje

100 férfi

és

1 kisleány

A film főszereplői

DEANA DURBIN,

STOKOVSKY

a világhírhírű dirigens a 110 tagú fiandeli
szimfonikus zenekar élén

Adolf Menjou, Mischa
Auer, Alice Brady és
Eugen Pallette

Dr Fényes Samu és Arató Ferenc

... tegnap este nyitották meg a volt Heyman szinkört Corso mozi név alatt. A premieren zsufolásig megtöltötte a publikum a nézőteret, ami az új igazgatók iránti általános szimpátiának is szólt, mert hiszen úgy Fényes Samu dr, mint Arató Ferenc régi nagyváradi emberek és évtizedes múltjuk van a mozi-szakmában. A hozzáértés és a nagyvonalúság nyilatkozott megmindjárt a bemutatóműsor kiválasztásánál. Az elmúlt év legnagyobb világsikerét pergetik a Corso-moziban: „A száz férfi egy kisleány” című filmet, amely tudvalevőleg számos hatalmas karriert indított el. Így a hollywoodi filmszínésznők első sorába rukkolt egy tizenhat éves kisleány, Deana Durbin, a film főszereplője. Filmkarrierjét itt rögzítette le, ebben a filmben Leopold Stokowszky, Amerika, de az óvilágnak is egyik legnagyobb zenei tehetsége, aki most, hogy visszatért Kaliforniába, Gréta Garbóval való nászutja után. „A száz férfi egy kisleány” sikerén felbuzdulva újra elvállalt egy filmszerepet. A szilágysomlyói Joe Pasternák „A száz férfi egy kisleány” producere ezután a gyártási siker után kapott het-ötezer dolláros szerződést és korlátlan felhatalmazást Zukortól, a filmcézártól.

Csupa kedvező előjel ez a sok siker, ami a filmhez fűződik. Keresve sem lehetett volna kitünőbb nyitóműsört találni a Corso-mozi számára, mint ahogy az igazgatók neve is önmagukban viselik egy kitűnőnek ígérkező vállalkozás márkáját. Nomen es omen: minden műsora a Corso-mozinak fényes lesz és sikeres arató.

TARTALOM

PROLÓGUS	3	A katolikus egyház fenntartásai	45
I. BEVEZETÉS – EGY KIS FILM- ÉS MOZITÖRTÉNET		Új székházba költözik az Uránia	46
A 20. század művészete	4	Méltó keretben, új otthonban	46
A csoda, a mozgó világ megörökítésének bővölete	4	Éleződik a moziverseny – újít az Uránia	48
Az első nyilvános mozgóképvetítés	6	A mozi a Tiszántúl újságírója szemével	51
A Lumière testvérek versenytársai	7	Az Uránia egyeduralmának utolsó éve	51
Az első nagy filmvállalatok	8	Mozivilág Nagyváradon	54
Egy művészet őskora	9	A Vigadó mozgósínház megnyitása	56
Elterjednek a világban a nyilvános filmvetítések	9	Konkurencia régi és új formában	57
Megjelennek a mozgókép-színházak	10	Az Uránia nagy húzása	58
Heltai Jenő „mozi”-ja	11	Az Uránia újabb sikerei, a Vigadó próbálkozásai	61
A mozi, a tömegkommunikáció eszköze	13	Az első magyar kinema-szkeccs, a színház és a mozi harca városunkban	62
Hatása a nézőkre	13	Elemző írás a mozi-szkeccsről	64
II. A MOZGÓFÉNYKÉP MEGJELENÉSE HAZAI TÁJAKON		Folytatódik a verseny	65
Jókai: „Ez az a találmány, mely egykor a világot fogja felforgatni”	15	„Nagyvárad Európa mozisínpadán”	66
A magyar filmgyártás kezdete	17	Megnyílik az Apolló	67
Városunkban is megjelenik a mozgófénykép	18	Színház a mozi ellen	69
Újabb próbálkozások e művészet népszerűsítésére ...	22	Egy hasznos kezdeményezés	71
„Tündéries sátorpalota díszlik a Nagypiac téren”	24	A győzelmes film	71
A „kinematográfok királya” Nagyváradon	26	A Tiszántúl állásfoglalásai a mozi körüli vitákban ...	72
III. AZ INTÉZMÉNYES MOZIZÁS KEZDETEI NAGYVÁRADON		Az első nagyvárad filmfelvételek, tervek	75
Mozgófényképek a Koronában	29	A helyi mozik műsorpolitikája	79
„Csak az menjen katonának, aki ilyet szeret...”	31	A mozik megrendszabályozása	81
Az Uránia megnyitása	34	Világpremier: a Pathé Frères új házi mozija	82
Első sikerei, kezdeményezései	35	A mozikínálat bővítésének újabb kísérletei	83
Versengés a nézők kegyeiért	37	Magyar darabok, magyar színészek és a mozi	85
A kerthelyiségek és kávéházak mozi-offenzívája	42	Rossz hírek a mozi világából	87
Sajtó és mozi	44	A váradi filmgyártási tervek felújítása	89
		Új év, új elképzelések és megvalósítások	90
		Waldemar Psilander hódítása	93
		Újabb helyi mozi-tervek	96
		Lendületben a váradi mozisok sikero-offenzívája	97

IV. A MOZI A VILÁGHÁBORÚBAN	
...És a törés: a világháború hatása a mozikra	100
Egyre nagyobb teret kapnak a háborús témák	103
Harc a nézők megtartásáért	105
A váradi mozik a háború harmadik évében	109
Visszatérés a „hibrid műfajhoz”: a moziszekecs reneszánsza	110
Kiújulnak az ellentétek a színház és mozi között ...	111
Abbamaradnak a viták – közös akciók	113
Új magyar filmek az Apollóban és a Vigadóban	114
A magyar filmgyártás és a váradi mozisok műsorpolitikája	117
Waldemar Psilander halálhíre Nagyváradon	118
A váradi mozik helyzete 1917 elején	119
Mozi részvénytársasági alapon. A város mint főreszvényes	120
Várad negyedik mozgószínházának terve	122
A Nagyvárad Napló 1917. szeptember 13-i elemző írása a mozikérdésről	125
Műsorpolitika 1917. második felében	126
Mozival kapcsolatos hírek, tervek a helyi sajtóban	129
Az 1918–19-es évek nagy változásai és a moziélet változatlansága	131
A mozi a politika szolgálatában	134
V. ÚJ IMPÉRIUM, ÚJ FEJEZET VÁROSUNK	
MOZIÉLETÉBEN	136
Az Atlantic filmkereskedelmi vállalat	137
Változások a váradi filmvilágban	138
A mozi fogalmának átalakulása	140
Székely Jenő halála	141
Az első váradi filmműjság: Fim Riport	141
A Dorián filmszínház leírása 1924-ből	143
Új filmszínház Nagyváradon. Filmesek és mozisok szervezkedése	144
A mozik versenyének erősödése, változó műsorpolitika	145
Új mozik (vagy csak új mozinevek?), a mozi verseny folytatása	147
A gazdasági válság kezdete s hatása a mozira	151
VI. A HANGOSFILM – ÚJ KORSZAK	
A MOZITÖRTÉNETBEN	
A gazdasági válság mélyülése. Az első váradi hangosfilm-bemutatók	155
A gazdasági válság súlyosbodásának hatása a mozikra	159
A városi színház-mozgó létrehozása, újabb próbálkozás a válság kivédésére	161
A mozi világ lassú ébredése a világválság után	164
A váradi mozik rövid reneszánsza	168
Újabb visszaesés a mozik és nézők számára	173
VII. A „KIS MAGYAR VILÁG” MOZIJA	
NAGYVÁRADON	181
A mozi az oktatásban	189
VIII. A VÁRADI MOZIK A KOMMUNISTA	
DIKTATÚRÁK KORÁBAN	
Politikai-társadalmi változások a második világháború végén	191
Régi – új mozik, új műsorpolitika	195
A sztálinista kommunizmus hatalomra jutása országunkban	197
Moziélet Nagyváradon az első békeévekben	198
Harc a szovjet filmek megszerettetéséért	201
Változások, újdonságok a helyi műsorokban	203
A népi demokrácia mozija 1948-tól	205
Simon Magda a filmekről	208
A harcos filmkritika kivirágzása	211
Megtanulták a szovjet leckét	214
Megkerült a magyar Walt Disney	217
Az 1949-es év váradi mozija	218
Az első hazai gyártmányú román film bemutatása. Két új mozi megnyitása	223

A forradalmi fejlődés „különös évei”	226	
A békés egymás mellett élés politikája	229	
A „békés” hatvanas évek	233	
Az egyszemélyes totalitárius rendszer kialakulása ...	235	
A mozi a Ceaușescu-éra utolsó évtizedében	242	
Tudok egy olyan mozit...	245	
IX. A VÁRADI MOZITÖRTÉNET VÉGE (?)		
A rendszerváltás reményei és kétértelműségei	252	
Zárszó	263	
„Happy and nincs?”	264	
X. MELLÉKLET		
Nagyváradi mozik kronológiája	265	
Könyvészet	268	
XI. DOKUMENTUMOK A MÚLTBÓL		270

**A PARTIUMI FÜZETEK KISKÖNYV-SOROZATÁBAN
EDDIG MEGJELENT MUNKÁK:**

1. Borbély Gábor – Csernák Béla: **Bihar**
2. Kordics Imre: **Sírok, sírjelek a Várad-Olaszi temetőben**
3. Péter I. Zoltán: **Félicsfürdő**
4. Dánielisz Endre: **Nagyszalonta – városismertető**
5. Benedek Zoltán: **Nagykároly – református templom**
6. Bessenyei István: **Sarmaság**
7. **Hol sírjaink domborulnak – partiumi temetők**
(gyűjteményes kötet)
8. Major Miklós: **Szilágyság – tájak, műemlékek, emlékhelyek**
9. Dukrét Géza – Péter I. Zoltán: **Püspökfürdő**
10. Dánielisz Endre: **„Csonkatorony nyúlik a felhőbe...”**
11. Bunyitay Vince – Fodor József: **Székesegyházi Bazilika – Nagyvárad**
12. Alexandru Pop: **Varadinum – a vizek határolta város és vár**
13. **A szabadságharc zászlaja alatt** (gyűjteményes kötet)
14. Jancsó Árpád: **Rajtuk taposunk – A Bánság útjai a 19. században**
15. Kupán Árpád: **Mezőtelegd iskolatörténete**
16. Csilik József: **István király Szent Jobbja és Szentjobb község története**
17. Emődi János: **Erdélyi barlangfeliratok a 16–20. századból**
18. Szabó István: **Ottomány** (kismonográfia)
19. Csorba Mihály: **Érsemjén** (kismonográfia)
20. **Turulmadaras emlékműveink** (gyűjteményes kötet)
21. Dr. Mózes Károly: **A nagyváradi egészségügyi oktatás történetéből**
22. Rév, Erdély sziklakapuja
23. **A műemlékvédelem fölöttébb szükséges voltáról**
24. Nánási Zoltán: **Dr. Andrásy Ernő az Érmellék utolsó polihisztorja**
25. **Nagyvárad tudós püspökei**
26. György Irén: **Szalacs** (kismonográfia)
27. Antal Béla: **Biharpüspöki**
28. Balláné Bakó Erzsébet – Török Ferenc: **Albis** (kismonográfia)
29. Pásztai Ottó: **„Aki fényt hagyott maga után...”**
30. Péter I. Zoltán: **Nagyvárad római katolikus székesegyházai**
31. Kiss Kálmán: **Egri község** (kismonográfia)
32. Dr. Mózes Teréz: **A révi fazekasság monográfiája**
33. Emődi János – Varga Árpád: **Telegdi sírkövek, emléktáblák**
34. Jóna Piroska: **Ezüstös gépmadarak szárnyán érkezett a halál**
35. Dukrét Géza: **Emlékművek, emléktáblák Bihar megyében**
36. Anzik Albert: **Livada – Sárközújlak**
37. Bozsóky Kresztján Ilona: **A temesvári iparoktatás kezdeteiről**
38. Dukrét Géza: **Hegyköz** (történeti monográfia)
39. Kormányos László: **Városfejlesztés Nagyváradon a 20. század elején**
40. Dukrét Géza: **A bihari turizmus története**
41. Velcsov Margit: **Bartók Béla és Nagyszentmiklós**
42. Szilágyi József: **Tóti község monográfiája**
43. Kovács Rozália: **Érmihályfalvi temetők**
44. Dukrét Géza – Péter I. Zoltán: **Nagyvárad városismertető**
45. Kupán Árpád – Dukrét Géza: **1956 emlékezete Biharban**
46. **Bartók Nagyváradon a helyi sajtó tükrében**
(összeállította Thurzó Sándor)

